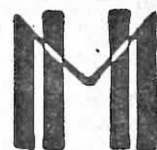
MILE BUDAK

HAJDUK

SUVREMENA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
KNJIGA 54.
UREDNIK ANTUN NIZETEO

MILE BUDAK

KRESOJIĆA SOJ

ROMAN GROZD IZ SELJAČKOG ŽIVOTA

III. ROMAN

HAJDUK

TISAK HRVATSKE DRŽAVNE TISKARE

MILE BUDAK

HAJDUK

ZAGREB 1945
IZDANJE MATICE HRVATSKE

„Svojom ćeš krvi oprati svoja dila. Ne čini drugom, što ne želiš, da tebi čini drugi, a ne klanjaj se ni prid kim osim Boga Svemogućeg! Unda se ne boj umriti!"

Did Kresina

HAJDUK

1

Sva su sela ležala u spokojnom snu, te bi pomislio, da su izumrla. Na daleko i široko vladala je grobna tišina i mir, a mjesec je dostojanstveno vozio nebeskim svodom cielo svoje okruglo lice i radoznalo zavirivao u svaku dolinicu, u svaku provaliju, u svaku škrapu i pećinu. Obrovački je put kao i uviek nehajno tekao između živica i plotova njiva, livada i vrtova, ne pokazujući nikakva zanimanja ni za kraj, kojim prolazi, ni za ljude, koji ga gaze i promiču sve dalje i dalje na svom životnom putu muka, patnja i stradanja kao i sreće, zanosa i veselja. Jednako je bio tmuran i šutljiv i po danu u sunčanoj žezi i po noći u mjesečevoj mliečnoj razsvjeti il u težkoj pomrčini, koja razsiplje stravu oko sebe svojom tajanstvenošću i neprozirnošću.

Kad bi taj put znao i mogao progovoriti, pa pripoviedati, što je već doživio, čuo, vidio i podnio, i što su sve o njemu pripoviedali, koji su što znali, kao i oni, koji nisu znali ništa, bile bi to najčudesnije priče i priviđenja o vilama i vukodlacima, o svetcima i hajducima, o razbojstvima i i dobročinstvima, kakova može stvarati samo razbuktala mašta krepkih i vidovitih gorštaka. Nije progovarao, nije ni šaptao ni stenjao nit se je smijuljio, nego je samo niemo i mrtvo ležao, pružajući svoje tielo od Velebita između brežuljaka i dolinica preko Obsenice, koja je jedina u ovoj tajanstvenoj tišini usnule noći mrmorila, grgoljila i šumila kao i po danu. Ona se je pružala i tekla kao nit živoga srebra i čarobno se ljeskala, kupajući u svojim valovima nasmijano mjesečevo lice. Njezini su se mlinovi i po noći neumorno vrtjeli, a čekala su udarala i vukla žito iz koševa, da ga ubace među mlinsko kamenje i samelju. Ta je mala, dobra voda u osnovama Providnosti svakako bila određena da bude dobri duh tih marljivih gorštaka, koji su se oko nje nastanili: Nadvođani i Podvođani, pa oni u Klancu, kao i oni s obje

strane Peršinca pod turskom Gradinom, pa dalje do Žmelovače. Bez te drage vode ne bi se dao ni zamisliti njihov život, ona hrani i odgaja johovinu za bojenje sukna, ona vrti mlinove i okreće stũpe za stupanje i uređivanje sukna. Ta je mala voda važna za život stanovnika oko nje baš kolk sve njihove njive i livade skupa!

Kad vrkljanski mlinovi nisu mogli zadovoljavati potrebe svih sela, odlučio se i veljbaba Joso iz Klanca, da podigne mlin. Sa svojom se odieljenom braćom nije mogao složiti, jer oni očito nisu bili razpoloženi za taj podhvat, pa su se izgovarali na razne načine, samo da izbjegnu bez zamjerke. Tad je ponudio stricu Iviću Krpanu i njegovu Pilipini, da oni s njim stupe u družtvo. To je bilo, baš kad je Ivić bio odlučio, da zaprosi za sina Pilipinu veljbabinu unuku Vranjicu iz Smokrića, kćer veljbabine kćeri Ike Šarićeve. Uslied tog je posao bio tim lakše i brže sklopljen. Podigli su mlin uzvodu daleko od Kresojića, mnogo bliže Žmelovači, tako da se njime mogu lakše služiti oni, kojima je do Kresojića daleko.

Te je svietle noći Mile Dujin, veljbabin unuk, išao iz mlina nešto prije ponoći. Išao je sporim umornim korakom. Noge su mu bile težke, a ruke su niza nj visjele kao odsječene. Tri dana je bio u mlinu, neprekidno na oprezu i u poslu, satrven i neizspavan. Uviek je s njim još netko, tko čeka, da mu se žito samelje, pa da ga nosi kući, no to je mlinaru slaba pomoć, jer on sam glavom mora na sve paziti. On je odgovoran i za mlin i za mlivo, pa mora i paziti. Nikad ne može bezbrižno leći pa se naspavati, nego vazda na mahove, iztrgano i na oprezu.

Iz misli ga trže neki mukli topot. Mogao bi biti ljudski korak, al je udarac jači, teži. Mili se pričini, kao da je spavao, pa ga nešto udari po glavi, trže se, naglo pogleda oko sebe, te je doista mislio, da je idući spavao. Udarac je bio, al samo udarac zvuka, koji je tupo rezao noćnu tišinu. Bio je između Pèrala i Briga Serdareva, pa kako je tamo visoka živica i put malko krivudast, a Mile je išao posve desnom stranom, nije pred sobom mogao vidjeti nego na desetak koračaja, a na tom prostoru ne vidje nikog.

Još više sustegne korake, a napne sluh. Topot je bio posve jasan i približavao se, te Mile razabra, da nije samo jedan, iako je šum bio prilično usklađen i jednoličan. Ipak

je tu i tamo izbijao posebni udarac, uslied česa bi u pravcu zvuka nastala mala krivulja, koja bi neugodno zapela za bubnjić i zdrmala ga. Kad je poslije desetak koraka imao pred sobom otvoren veći odsjek puta, vidje čovjeka pod oružjem. Grudi su mu sievale u mjesečevu svietlu srebrenim tokama, pucetima i ilikama, a što su se više jedan drugom približavali, to je Mile jasnije razabirao za pašnjačom i u svilaji srebrene svietle okove malog oružja i pribora.

Mili je bilo po zvukovima posve jasno, da dolazi više ljudi, no nije vidio neg samo jednog, koji je zaokupio svojom neobičnom pojavom svu njegovu pažnju, pa nije ni dospio da razmišlja, gdje su drugi, kad im čuje topot koraka. Prije neg je i dospio da o tom ozbiljnije pomisli, već se je sreo s čovjekom, koji ga pozdravi tihim, prigušenim glasom:

— Dobar veče, junače!

— Bog daj dobro, junače! — odgovori Mile isto tako tiho i nije dospio ni da valjano pogleda došljaka, kad mu pogled pade na onog, koji je išao na tri, četri koraka iza prvog i ponovio pozdrav:

— Dobar veče, junače!

Mile i njemu odgovori kao i prvom i mjesto da na njemu ustavlja pogled, baci ga napried i vidje, da je to velika družba, koja ide u redu, sve po nekoliko koračaja jedan za drugim. Bilo mu je jasno, s kim se je sreo. Pozdravi i treći, no taj promieni i reče:

— Dobar veče, Mile!

— Bog daj dobro, Pepica! — odgovori Mile, prepoznavši Pepicu Mrkobrada, no nit htjede nit bi bio dospio, da mu još što reče, jer je četa odmicala jednolično, u koraku kao na vrpci. Svi su dalje pozdravljali kao i prvi, a Mile im odzdravljao, puštajući, da mu pogled klizi s jednog na drugog, kako su se primicali i promicali kraj njega. Na svima su bile crvene jačerme, bogato urešene srebrom, kožnate pašnjače, izpunjene malim oružjem, kao i svilaje, o ramenu duga puška, a na glavi kapa na preklop i na njoj velike svilene kite, koje su im padale na lievo rame. Jedanaesti, zadnji, pozdravi:

— Dobar veče, Mile! Ti ništa ne vidje?!

— Bog ti da dobro, moj Nikola! — odgovori Mile, zastade i pruži došljaku ruku, koji zastade i primi je. — A kuda, ako Boga znaš?!

— Ne pitaj! Nego: nismo se vidili ni čuli.

— Neka bude! — odgovori Mile, a Nikola požuri za družtvom.

Stao je kao ukopan, okrenuo se za njima i promatrao ih. Išli su točno, kao što idu vukovi: jedan za drugim u posve jednakim razmacima. Već je odprije poznavao neke osim Pepice Mrkobrada i Nikole Krešojića, no kako su mu došli nenadano i naglo, nije u prvi čas ni pomišljao, da ih prepoznaje, pa mu se sad naknadno otvori pred očima, da je onaj prvi bio Nikola Modrić, a odmah za njim harambaša Lazo Škundrić. Drugi poslije Pepice bio je Marko Kliska, za koga su pripoviedali, da je najljepši čovjek u cieloj Lici i da ga harambaša Lazo vodi u svojoj družini prije svega radi njegove ljepote, a onda i radi velike snage i pouzdanosti. Kad su pitali Lazu, koga najvoli od svojih drugova, on odgovara, prema narodnoj pjesmi:

»Marka Klisku, sivoga sokola!
Da se na njeg Velebit navali,
Marko bi ga plećim podbočio!«

Već se je poodavno pročulo, da je zapovjednik ličke graničarske pukovnije, pukovnik Petar pl. Šimić, odlučio, da na svaki način i pod svaku cienu provede pomirenje hajduka i države. Sadašnje je stanje ovako: hajduci su se odmetnuli od zakona i države, odkazali su posluh, napustili svoje obitelji i ognjišta, te otišli u šumu, a država vreba na njih, pa gdje koga uhvati, tu ga i strielja bez posebnog postupka, iztrage i suda. Uz tako stanje prilika, nije moguće, da se država rieši te napasti, napose i zbog toga, što seljaci ne vide u hajducima svoje neprijatelje, pa ih podpomažu hranom, skloništem i podvozom, a hajduci opet ne diraju u seljake i po potrebi ih zaštićuju od zuluma nepažljivih, neopreznih i nerazboritih graničarskih častnika, gdje se koji takav pojavi. Da take pojave nisu ni neobične, a kamoli nemoguće, dokazalo je izkustvo u Lovincu i Bruvnu. Kad su g. 1751. uvedene batine i njemački službeni jezik u vojsci, graničari su strašno rogoborili, jer su i jedno i drugo smatrali dokazom nepovjerenja i uvrede svojoj predajnoj vjernosti i odanosti carskoj kući i carevini. Nisu mogli razumjeti, da se takim sredstvima može nagrađivati njihova vjernost, koja je bezbroj puta zapečaćena najdragocjenijom krvlju i najvrednijim momačkim životom. Mrmljanje bi se

bilo i stišalo, da su te novotarije primjenjivane razumno, no neki su pretjerivali, kao napose poručnik Labicki u Bruvnu i poručnik Holjevac u Lovincu, koji su za svaku malenkost dosuđivali po petdeset do stotinu udaraca kiselim ljeskovim štapima. To je graničare toliko razbjesnilo i uvriedilo, da su počeli javno i otvoreno prietiti, a kad ni to nije pomoglo, narod se u lipnju digne na noge, pa tko puškom, tko sjekirom, tko kosom, navališe na častnike. U Bruvnu Labickog ubiše, a Holjevca u Lovincu težko raniše, no spase ga od očite smrti neki prijatelji.

Poslije tog je buna jenjala sama sobom, a krivci su bili težko kažnjeni i mjestima oduzeta njihova stara imena, te se za kaznu Bruvno prozva po župnoj crkvi »Sankt Peter«, a Lovinac isto po crkvi »Sankt Michael«. Ta su imena nosili sve do srpnja 1861., kad je car dopustio, da se opet služe svojim starim narodnim imenima.

Ovake su prilike i neprilike dale povod mnogom graničaru, da je miru svog obiteljskog života, blagoslovu i blagostanju djedovskog ognjišta predpostavio život divlje zvieri u šumama, planinama i pećinama. Posve je prirodna pojava, da je tako razpoloženje izrabio mnogi nevaljalac, koji je po svojoj naravi naginjao neradu, nasilju i lagodnom životu na tuđi račun, pa i on otišao u planinu, da velom tajanstvenosti i narodne naklonosti zavije svoje zločinačke prohtjeve.

Pametniji i trezniji su na jednoj i drugoj strani vidjeli, da je tako stanje pogubno i nepravedno za obje stranke, pa su razmišljali, kako bi se tome stalo na kraj. Pukovnik je Šimić imao priliku, da svoje nazore o izmirenju hajduka razloži na dvoru, i pripoviedali su, da je najveće razumievanje našao kod carice Jelisave. Ona mu je izhodila dozvolu, da se smije upustiti u izravne razgovore i pregovore s hajducima. I narod je to opjevao ovako:

Eto stiže knjiga šarovita
Od junaka Šimić obrstara
Baš na ruke Škundrića Lazara:
»Harambaša Škundriću Lazare,
U nedilju, koja prva dođe,
Dođi meni do Svetoga Roka,
Da s' vidimo u četiri oka!
Ne zovem te, Lazo, na megdane,
Već te zovem sebi na divane,
Da mi kažeš, što si sagrišije.«

Harambaša mu je odgovorio, da je spreman doći na razgovor, al ne sam i ne na određenom mjestu, nego neka pukovnik ide sa svojom pratnjom od Svetog Roka do Štikade, određenog dana, pa gdje se sastanu, a on će doći sa svojim družtvom — sve na vjeru. Šimić je i na to pristao.

Mile je čuo, da se radi o pomirenju hajduka, al nije znao ništa pobliže, pa stog nije ni sad mogao pomisliti, da to baš sad ide Lazo sa svojom družinom, da dočeka pukovnika Šimića, a pogotovo nije mogao ni slutiti, kako se drže hajduci prema tom pukovnikovu nastojanju. U kući su već govorili o tom, jer ih i te kako žulja sve, a napose Kiku, kad je njezin brat od strica, Nikola Josin, u hajducima.

Kad se je pročulo, da je on otišao u hajduke, bio je to veći udarac i iznenađenje, nego da je udario grom iz vedra neba: Kresinov unuk u hajducima! To je posve nevjerojatno, posve nepojmljivo. Svi su dobro poznavali naglu i buntovnu ćud njegova otca Jose, koji je još iz najranijeg djetinjstva vazda bio spreman na bunu proti svakom, koga je smatrao nasilnikom, i proti svemu, što mu se učinilo nepravedno i neopravdano, te se je često čulo iz usta starijih i u kući Kresinovoj i izvan nje, da će on svršiti il u hajducima il na vješalima. Njegov je sin prvienac Nikola nosio sve odlike i svojstva svog otca u pooštrenoj mjeri, osim sklonosti na brze tučnjave bez velika razloga. U tom je pogledu bio mnogo suzdržljiviji od svog otca, a inače — i odlučniji i spremniji na skrajnje zaključke i odluke, koje je vazda izvodio dosljednošću navrnuta stroja, koji ne može nego izvršiti ono, što mu stoji u njegovim napravama namješteno. Ide kao vječna Pravda, koja ne može poznavati ni stanke, ni praštanja ni obzira. Taki je bio Nikola. Još je bio nezreo momčić, kad se je kod blaga nenapadno i posve nesviestno zbližio s Vranjicom Kacana Brkljačića, djevojčicom svojih godina, svoga stasa i uzrasta, kao da su rođeni brat i sestra. Razlika je bila samo u tom, što je on bio vazda jedar i jak, a ona krhka i slabušna. Zavoljeli su se kao hrast i bršljan: sljubili se, srasli i nevidljivim ticalima kroz uzplamsale zjenice hranili se međusobno životnim sokovima vjere i opojnih sanja o naslućivanoj budućnosti. Kad bi se sreli kod blaga, ne bi se šalili, kao što su radili drugi momci i djevojke, nego bi sjeli jedno kraj drugoga, nastojeći, da ih nitko ne vidi, kradom se pogledavali i pripoviedali o čem bilo, al vazda o posve nevažnim pitanjima. On je u sebi snovao i kovao, kako će joj reći, da ga mora čekati i da se ne smije za drugoga udati, pa je njezini sto puta obećali i nagonili, no nikako nije mogao smisliti prave rieči i rečenice, a kad je nekako i to skovao, nije se mogao odlučiti, jer mu ni jedna nije bila dovoljno povoljna i prikladna. I ona je posve nesviestno i nagonski očekivala, da joj on mora nešto reći, nešto joj odrediti i zapovjediti, no što bi to baš moralo biti — nekako bi i pogodila, al reći ne bi nikako znala, a pogotovo nije mogla ni u snu zamisliti, kako bi on to njoj mogao i morao reći.

U tom izčekivanju i s jedne i s druge strane — njega odagnaše u vojsku. To je došlo tako naglo, neočekivano i uzžurbano, da on nije nikako mogao uhvatiti zgodnu priliku, da se s njom sastane i porazgovori, pa da joj prije odlazka reče, što njih oboje vrlo dobro znadu i što je samo čekalo taj pečat njegove odredbe, koju bi ona izvršila i uz cienu rođenog života. Otišao je, a da se nisu ni vidjeli. Od drugih je doznala, da je već daleko od svog Svetog Roka i od djedovskog ognjišta. Otišao je, a da nije iza sebe ostavio nikakova glasa, nikakove poruke, nikakove odredbe za nju i za njihovu budućnost. Ona je oborila glavu i klonula u sebe kao podsječena biljka. Obavljala je dnevne poslove posve nesviestno, kao stroj, kao niema životinja, jer drugo nije mogla raditi, kad su joj određivali, i kad treba raditi, ako želi živjeti. Bez rada nema veselja, nema zadovoljstva, al bez njega nema ni običnog, jednostavnog, priprostog graničarskog života. Stog je i Vranjica radila kao stroj, a da joj nije ni na kraj pameti sievnula pomisao, da bi uslied svoje nesreće mogla ili čak i morala raditi nekako drugačije. Sve je i neproračunato i nesviestno, al ipak — kao da ju je gonila sama Providnost! — uporno tražila doticaj s bilo kim s Kresojića ognjišta. Bila je sretna, kad se je srela s njihovim blagom, a kad bi ugledala kog njihova čobana, bez ikakova obzira, s kog je novog ognjišta — za nju su bili svi samo Kresojići, kao što su i oni sami nastupali! — osjetila je, kako je neka neopisiva sreća i zadovoljstvo miluje i obuzimlje joj dušu i cielo biće, te bi se bila mogla pod tim čuvstvima previjati na ledini od milja i zadovoljstva kao u majčinoj blagoslovljenoj utrobi.

Gorjela je od želje, da dozna što bilo o njemu, no sva su njezina nastojanja ostala posve uzaludna, osim što je čula,

gdje je i da je zdravo, što je o svakom vojniku pripoviedano u puku, da čuju i bliži i daljnji rođaci, no za njezine je duhovne potrebe to bilo premalo. Ono pravo, ono jedino, što bi je bilo najviše zanimalo, nije mogla ni čuti ni doznati ni od koga. Mučila se je, noseći svoju tajnu kao svetotajstvo pod srdcem, i držala, dok je mogla, a onda se je povjerila svojoj sestri Anici. Bila je godinu i pol dana mlađa od nje, istog uzrasta, no mnogo krupnija i jača, te bi njome bio mogao razbijati Velebitove klisure.

Slušala ju je mirno, ledeno, bez trzaja na licu i bez pokreta očnih kapaka, kao da se je uledila il kao da uobće ne samo ne razumije, nego kao da i ne čuje, što joj sestra govori u trzajima srdca i osjećaja.

— I to nitko ne zna? — upitala ju je, kad je Vranjica zamukla i zagrcala se u plaču i jecaju.

— Niko van Boga i sad tebe — odgovori ona.

Anica se ugrize za donju usnu, no ne progovori, a topli mlaz krvi joj obli lice. Obje su dugo šutjele, a onda prva progovori Anica polako, oprezno, ciedeći rieč po rieč:

— Budi pametna, kad to esi: da j' un mislije s tobom ozbiljno, ne bi bije tako otiša.

— Mislije j'! — uzprotivi se Vranjica odlučno.

— Ne velju, da nije, kad ti tako veliš, al vindar nije nikom ništa reka, a ni tebi nije ništa poručije!

— To nije — potvrdi sestra tužno, al odlučno.

— Sudi sama!

Vranjica nije smogla ni jedne rieči, al je osjetila, da sestra govori pravo: nije nikom ništa rekao i njoj nije ništa poručio. To je točno.

— I, eto: ne bi ti ga tila kuditi — govorila je Anica mirno i oprezno — al, na moj račun, i nije uno čovik za tebe. Silan... Aruman i manit, kad zaintači. Da navre glavom kroz Vilinska Vrata, izpa bi na drugu stranu Velebita u more! Za njeg se oće druga žena!...

— Druga žena?! — šanula je Vranjica tužno, bezpomoćno i tako bolno, kao da je svaku rieč izvukla iz razkrvavljena srdca.

— Druga, druga! — potvrdi Anica. — Druga, koja će se š njim pognati, kad uztriba, i koja će š njim moći lomiti pandžu, kad je porene. Ne velju ja, da un nije dobar čovik.

Est dobar i est ljudevan, al je i aruman, a za takog se oće žena: čoko i pô!

Tog časa i u tom razgovoru Anica nije ni pomišljala, tko bi ta žena mogla biti, a Vranjica je posve bolno i bezpomoćno osjetila samo to i jedino to, da ta žena — ne može biti ona.

— Uprav smo nekidan divanile — reče Anica — ja i još nike naše cure, i svaka reče, da za Nikolu nema cure, man da bi je sam sebi stvara, jer je prikoviš silan, ka grom, kad sastavi; ka naša Obsenica, kad izađe iz korita, pa sve prilije i poplavi.

Vranjica ni na te rieči ne smože odgovora. Sva se je usukala kao trta i urušila u sebe kao prazna vreća, te bezpomoćno čekala, što će sestra još reći.

— I pametna cura — nastavila je Anica posve mudro i mirno, kao da čita — ne more ni želiti, da je Nikola uzme. A i što bi mogla š njim?! Un je, ka kad vijor zavije i zakovitla, pa odnese i drvlje i kamenje...

Vranjica je osjećala, da tako jest, i ujedno je znala, da tako nije i da bi ona bila vrlo dobra njegova žena. Mogao bi on raditi, što bi htio i želio, a ona bi samo slušala i izvršivala njegove želje kao što je to već činila sad, dok je bio kod kuće. Uzprkos takih osjećaja i razpoloženja, nije se mogla ni snaći ni odvažiti da sestri protuslovi. Niemo je brisala suze i gušila jecaje, moleći Svemogućeg, da joj dade snage i moći, da sve sretno prenese. Što nju sve još čeka, to nije mogla ni slutiti, no u svojoj duši nije bila ni izgrađena ni izrađena, ni sviestna, da ga mora čekati, jer joj on nije ništa rekao, a da bi i bez takih njegovih rieči ona osjećala i pravo i dužnost, da ga čeka — nije našla u svojoj duši uporišta, jer je bila i neizgrađena i nezrela za take odluke, premda su one posve naravne i na dohvatu i najjednostavnijeg ljudskog razbora.

Anica je, doista, posve iskreno i pošteno osjećala sa svojom sestrom i željela u dnu svoje duše, da joj olakša i pomogne. U tim joj časovima nije bila ni blizu pomisao, da bi i ona mogla poželjeti Nikolu, tog arumnog, vilovitog i mahnitog momka, koji bi mogao slomiti i carskoga konja, a kamoli ne bi i najjaču ženu.

Već prve godine Nikolina službovanja u vojsci javi se u kući Kacana Brkljačića prosac njegovoj kćeri Vranjici. To

su bili poruci iz Vranika iz jake graničarske kuće Blaževića, koji su tražili Vranjicu za Martina veljbabe Stipana Blaževića. Vranjica nije ni znala, o čemu se radi, al je Anica posve slučajno doznala. Pred njom nisu tajili toliko, jer se nije nje ticalo, no kad je ona to čula, sievnu joj u glavu misao, da Vranjicu treba pod svaku cienu čim prije udati. Zašto je ta žurba baš potrebna, ne bi ona bila znala posve sigurno obrazložiti, no tko bi se bio razumio u odkrivanje tajna duše i tko bi ih bio znao izkopavati izpod pepela prikrivenih i zatrpanih misli, taj bi u Aničinoj duši bio našao rješenja te njezine želje, da joj se sestra čim prije uda: mora joj s puta, na kom se sad nalazi, da može na njeg stupiti ona — Anica! Kad je čula za Vranjičine prosce, osjetila je u svojoj nutrinji prvi put tu misao i tu želju: priljubiti se i sljubiti se s Nikolom Kresojićem! Kako joj je ta misao mogla niknuti u glavi i zasaditi se u duši, nije joj samoj bilo jasno, jer je njezino umovanje i razmišljanje o Nikoli bilo na sve prije sklono nego na tako rješenje i razpoloženje. Nije njoj Nikola bio mrzak, a nije bilo razloga ni da ga prava djevojka ne poželi, al je svakako njezin razbor govorio, da on nije čovjek, kojeg pametna žena smije poželjeti sebi za muža i životnog druga. Ukoliko bi bila lakoumna, nepromišljena i brza na lagane odluke, mogla bi poželjeti, da se s njim poigra, da se pošale i pozabave, da joj slomi koje rebro i izravna leđa, al preko toga — ništa, jer bi sve bilo preko mogućnosti i najzdravije žene s najjačim i najbezobzirnijim osjećajima.

Kad je Anica u sebi zatekla te osjećaje, postala je veoma oprezna i lukava kao zmija. Upravo se je iznenadila i začudila nad samom sobom, jer nije prije ni znala, da u sebi nosi osjećaje i sposobnosti take snage i takih mogućnosti. Izdaleka je počela pripoviedati majci, kako ona već dugo zna za Martina Blaževića i kako o njemu i njegovu ognjištu pripoviedaju prave bajke. I majka je to isto čula još obširnije i točnije neg Anica, pa joj je samo godilo, kad je i od nje čula potvrdu svog znanja i mišljenja.

— Unda i ti veliš, da je udamo? — reče joj majka Vranjka i zagleda se u nju, kao da joj je doista mnogo stalo do njezina mišljenja.

— A što bi čekali?! — odgovori Anica. — Kun da se take prilike svaki dan javljaju!

— I veliš: nek ti se krči s puta? — reče majka, smiešeći se.

— Uprav i nije, očiju mi, tako! — odgovori djevojka posve mirno i sigurno. Majka nije mogla primietiti, kako joj je oko usana zaigrao tračak nemira i nesigurnosti, kad je te rieči izgovorila. — Ti najbolje znaš, da je ne gonim, kad se meni još nije niko javije.

— Est i to! — potvrdi joj majka, a Anica osjeti, kako ju je saviest trzala za jezik, da majci spomene Vranjičinu veliku ljubav prema Nikoli Kresojića, no svlada se, ugrize se za usne i utješi se pomišlju, da ono ni nije ozbiljno, kad je on otišao u vojsku, a da nije nikom, baš nikom rekao ni jedne jedine rieči, pa ni samoj Vranjici. Posve je naravno, da to onda ne može biti ozbiljno, jer iako momci ne biraju sebi djevojku, nego njihovi roditelji i kućni starješina, ipak se stariji rado oslone na naklonosti mlađih, o kojima se u prvom redu i radi, pa mlađarija dade bilo na koji način naslutiti, što bi željela i da li joj je već gdje oko zapelo i duša se napila treptajima neizpunjenih želja i čežnja. U ovom slučaju nije to moglo doći u obzir, jer Nikola ništa rekao, nije ničim i nikom pokazao, da mu je Vranjica mila i da bi je želio dovesti pred žrtvenik Gospodinov, osim što je s njom kod blaga — šutio i brojio vrabce i slavulje, koji su ih oblietali. To je, doduše, liepo i zabavno mlađariji, al nikog ne obvezuje i nikom ne kazuje. Stog nije Anica smatrala obvezom i dužnošću, da majci išta spomene.

Čim je Vranjka dobila prvi mig iz Blaževića kuće, odmah je pustila ticala, da sve izpita i o posjedu i o pređima i o blagu i o svim drugim pitanjima, koja su manje ili više važna za graničarski život, a kad je dobila o svemu izvješće i malko podbodena od nekih naslanih prijateljica i gurnuta od Anice, bila je posve sklona toj udaji, te reče sve Kacanu. I on je već isto bio načuo, što od Vranjke, što i od drugih, koji su se pobrinuli, da i on bude izravno obaviešten, pa je i sam izdaleka izpitivao i bio zadovoljan s dobivenim odgovorima. Uostalom, Blaževića su kuće bile uglavnom vazda na dobru glasu, osim što se pripoviedalo, da su neki znali predobro računati, pa kad bi se radilo o dugovima, onda su vazda nalazili nizke brojke, a kad se je pitanje vrtjelo oko njihovih tražbina, onda su znali i te kako računati i s krupnim svotama. Možda su to zlobnici

i izmišljali, no najglavnije je bilo, da je baš kuća Stipana Blaževića bila na posve dobru glasu, te nije bilo ni jednog ozbiljnog prigovora, a ukoliko su neki ponešto i šaptali, ubrzo se vidjelo, da je to plod samo prevelike — zabrinutosti za tu vriednu i čestitu djevojku, koja dolazi. Ljudi su dobre duše i osjetljivih čuvstava, pa moraju malko i pretjerati, samo da je upozore na sve opasnosti, koje joj priete. Neki su govorili, da ne drže mnogo do zadane rieči, pa im ne smiješ na vjeru povjeriti ni svog štapa, a kamoli i svoj život. Tako su govorili neki i nezvani i nepitani, no Kacan nije zarezivao, jer je i on sam poznavao Stipana i o njemu samo dobro mislio. Istina, njihove su kuće nadaleko za dobra tri, četri sata hoda, u raznim su plovanijama, viđaju se ljudi samo u veoma riedkim zgodama, kad se slučajno sastanu na sajmu, pa ni ne znadu mnogo jedan o drugom, al ipak se sve čuje i čovjek nosi svoj dobar il zao glas kao razvijenu zastavu, koju ne može nikako sakriti ni pred strancima, a kamoli pred ljudima u svojoj kumpaniji.

Kad su rekli Vranjici, da su je obećali Martinu Stipana Blaževića iz Vranika, pod njom su noge škljocnule kao presječene, iz obraza joj je nestala i zadnja kaplja krvi, a oči se napunile suzama, al ne progovori. Stisla je usne, okrenula se u stranu, da joj ne vide očiju, bez glasa zajauknula kao ranjena zvier i — klonula u sebe bez pomoći, nade i žalbe, dok su joj pred očima frcale vatrene iskrice kao ivanjske kriesnice i uobličavale divni muževni lik Nikole Kresojića. Sav je gorio u svetačkome sjaju i zanosu, al nije nikako mogla opaziti, da bi se na nju smiešio il joj izkazivao i najmanju pažnju i naklonost. Ta ju je nemoć njezine mašte prenerazila i ubila, pa je posve klonula i predala se u ruke Svemogućeg, za kojeg je znala, da sve vidi, sve zna i da se ništa ne događa proti Njegove volje.

— Poći ćeš za njega? — upita je Anica, kad je vec sigurno znala, da je sve gotovo i ugovoreno.

— A ko me pita?! — odgovori Vranjica tiho, izpod glasa i obriše suze, koje su je oblile, čim je čula sestrino pitanje.

— Tako i est! — potvrdi Anica naoko posve sućutno i blago. — Ko pita nestritno žensko?!

Jedva je Vranjica zamakla u Vranik, Anica je osjetila slobodno polje i neodoljivu želju, da se u Nikolinim osnovama ubaci na sestrino mjesto. Po njezinu uvjerenju to joj nije ni bio težak posao, jer su obje jednako stasite, ona je povrh toga i ljepša i krupnija od Vranjice, a to je baš ono, što Nikoli može biti samo drago. Računala je, da je puki slučaj, što je vidio prije Vranjicu neg nju i što se je s njom češće sretao kod blaga, a ne s Anicom, pa se tako u nju i zagledao. Samo je to puki slučaj i ništa drugo. Da ih je vidio obje skupa i vazda skupa, Anica je u svojoj duši bila posve sigurna, da bi u svakom slučaju ona bila odniela pobjedu nad sestrom.

Jedne se je nedjelje povjerila šaptom kod crkve tetki Roži Ivande Špalja i pod izpovjedno joj ime pripovjedila, kako se je u nju zagledao Nikola Jose Kresojića.

— Pravi momak! — šane joj tetka Roža i dodade, smiešeći se veoma alčački: — A un se tebi nije dopa?!

Anica pocrveni, obori sramežljivo pogled, pa onda oprezno i lagano opet podigne glavu, pogleda strinu i nasmieši se, a ona joj reče, ni ne čekajući njezina odgovora:

— A kojoj se ne bi unaki momak svidije?! E l' nu, rano?

— Ne velju ja ništa! — reče Anica šaptom.

— A e l' reka kome?

— Ni crnoj zemlji.

— A znadu li njegovi, da te voli?

— Ja ne znam, al mislim, da znadu... Uvano j' nikom reka, al ja ne znam. Meni nije kaživa.

— A ka' će kući iz soldačjie?

— Bog zna.

— A oćete li se unda mam uzeti?

— Bog to zna, kad nije ništa reka — odgovarala je Anica sve sigurnije i odlučnije. — I Bog zna, što će reći njegovi, kad čuju.

— Ne boj se ti, rano, za to! — odgovori tetka Roža. — To će tvoja tetka Roža urediti.

— Ti?! — šane Anica iz dna duše i obujmi joj lice razpaljenim djevojačkim pogledom. — Al ne smiš za živu glavu reći, da sam ti što rekla.

— La, bluno! — uzklikne tetka Roža. — Kako moreš tako divaniti? Znam ja, kako ću i što ću reći Stani Josinoj. Esmo li ka sestre?!

— E, e. Reci joj, kako ti znaš, al mene ne spominji.

— Lipo! Reć ću joj, da se j' Nikola Kresojić zagleda u tvoju mate Vranjku! — odgovori Roža nešto uzdignutim glasom i skoro se glasno nasmije.

— Moja tetka! — iznenadi se Anica.

— E: kad veliš, da tebe ne smim spominjati!

— La, ko se Bogu moli, kakva si! Nemoj reći, da sam ja s tobom divanila, al me drugčije spominji, kolko ti drago.

— Nek tebe to sad više ništa ne žulja! Sve ću ja to lipo ka tvoja majka — govorila je tetka Roža i pomilovala Anicu po licu. — A bit ćete, Bog vas blagoslovije, par, da vam ne će biti jednaki u regimenti!

— Ako budu njegovi tili — šane Anica posve, posve tiho i toliko sramežljivo, da je lice posve zakopala u njedra.

— Taku curu ne bi tili?! — iznenadi se Roža. — Pa još, kad ju je i sam momak begenisa!

Anica se malko strese na te rieči, al ne pokaza ni smetenosti ni neprilike, već se još jače potuli i opet reče posve tiho:

— Nego, iđem ja, tetka, da me ne vide pridugo s tobom. Moga bi se ko Nikolin dosititi, da smo divanile o tom, kad čuju od tebe ovo...

— Pametno divaniš — potvrdi tetka Roža. — I ajde ti sad, rano, u kolo i ništa se ne brini. Sad ću ja misliti za tebe.

— Bog ti platije! — šane Anica i izgubi se u puku.

Tako je to počelo, a već je za nekoliko nedjelja, poslije mise, Stana Josina liepo i milo pripoviedala skoro cieli jedan sat s Vranjkom Kacana Brkljačića. Znale su one i prije poslije mise izmieniti po koju riječ i redovno se upitati za zdravlje, al većeg pripoviedanja nije dosad bilo. Sad je to bilo nešto posve novo. Stana je sve dobro promozgala, izpitala sa svih strana Kacanov rod do devetog koljena i sve našla u najvećem redu u svakom pogledu, a djevojka joj se veoma sviđala, jer je doista bila i naočita i stasita i odriješita i na glasu kao marljiva i spretna u svakom poslu.

Kad je sa svim tim pitanjima bila načistu, nije se nimalo ustručavala, da Vranjki pokaže, da se zanima za njezinu kuću i obitelj mnogo više, negoli je to prije činila. Štoviše, dala joj je razumjeti po samoj Roži, da se nimalo ne ljuti zbog sinova izbora. Izravno još nije htjela ništa

govoriti, jer je željela, da sama najprije dobro namaže osovine, pa kad bude sve gladko i sladko među ženama, da se onda njih dvie izpripoviedaju i da stvore osnove, kako će navaliti svaka na svog čovjeka.

I to je sretno obavljeno, i među roditeljima nije više uobće bila nikakova tajna, što će se s djecom dogoditi, ali — ni jedne jedine rieči ne izmieniše muževi među sobom o tom pitanju. Bože, sačuvaj! Svaka bi njihova rieč bila kao Sveto Pismo, koja se niti poriče niti opozivlje, a one će take i biti, kao što je već sad njihova odluka i jasna i neopoziva, al još nije zrela za javnost. Josi je međutim bivalo svakim danom sve jasnije i jasnije, da u kući i gospodarstvu ima previše posla, a premalo poslenika, pa se je nepritkriveno nosio mišlju, da čim prije oženi odrasle sinove. Ante uobće nije bio vojnik, al je mlađi od Nikole, pa nije htio, da ga prvog ženi, nego odluči, da mora nastojati, kako bi svog prvienca Nikolu čim prije spremio pred žrtvenik — svakako s Anicom Kacanovom. Ta ga je misao obsjela pogotovo poslije nagle i neočekivane Tomine smrti, koja je u graničarskoj kući, kad se radi o odraslu čeljadetu, vazda i te kako gospodarsko pitanje. Radi se o radnoj snazi, koju treba ili naknaditi, nadomjestiti, il za toliko nazadovati.

Joso se je posavjetovao sa Stanom i pisao Nikoli, da bi ga ženili.

»Našli smo ti i curu — pisao mu je. — Uvano se ne ćeš ni ti ljutiti, kad ti rečem, da smo odlučili uzeti za te unu malu Kacana Brkljačića.«

Nikola je dosta brzo odgovorio, da on, doduše, još nije pomišljao na ženitbu, no ako roditelji misle drugačije, on se ne može i ne će protiviti. Neka bude, kako oni odluče. Isto tako ne prigovara izboru cure.

Na temelju njegova odgovora roditelji su posve službeno obavili prositbu i zapisali napovied. Sve je išlo u najboljem redu, ni s koje se strane nije čuo ni najmanji prigovor il zamjerka, jer je djevojčina kuća bila na dobru glasu, a i sama Anica je svuda ostavljala iza sebe samo najpovoljniji i najbolji trag pametne, vriedne i čedne djevojke. Sve je bilo spremno na Nikolin povratak, da budu vjenčani. Nije bilo posve jasno, da li će se on moći posve osloboditi vojne službe ili će samo na neko vrieme moći

ostati kod kuće, no najglavnije je bilo, da će doći i da će se vjenčati s Kacanovom kćeri.

I jednog dana je došao. Dočekali su ga svi veselo, samo je Kiki tuga iz očiju kapala kao užareno željezo. Na njezina su djetinja leđa pale tuge, brige i nevolje jedne ciele nesretne obitelji. Nikola ju je odvajkada neopisivo iskreno i toplo volio, a sad ju je posve razumio, i kad mu je pala oko vrata, s njom je skupa proplakao. To je bila jedina neugodnost, koja ga je na povratku dočekala i srela. Nije nikog upitao o svojoj ženitbi, jer bi bilo neumjestno i neukusno, a spomenula mu je samo majka s nekoliko rieči, ističući, da se moraju požuriti već i radi svieta, jer su napoviedi obavljene već pred nekoliko tjedana, pa bi bilo čudno i nerazumljivo, što još čekaju i otežu, kad se je i momak povratio kući. Nikola je to razumio i složio se s majčinim nazorima: treba svakako požuriti. Već je prvu večer, čim su večerali, izišao iz kuće pod izlikom, da je umoran i da ide na sjenik spavati, a uistini je krenuo ravno kućama Brkljačića. Nije išao u kuću svoje djevojke, jer bi to bilo neprilično, nego u susjedstvo, gdje se je namjerio na nekog momka i zamolio ga, da na pametan način izazove iz kuće — no ne reče, koga, pa ga momak upita:

— A koga ću ti zovniti?!

— Bog s tobom! Kad vidiš mene, pitaš — koga bi zovnije?! — odgovori mu Nikola izpod glasa i nasmije se.

— E, ne boj se! — odgovori momče, pa se i samo zasmije. — Samo se tako šalim. A znam, koga tribaš.

Reče i zamače u mraku. Nikola se je sklonuo pod neki hrast, postrance od puta, da ne može nitko na njeg nabasati. Nije dugo čekao.

— Eto je! — šane mu momak i nestane u mraku, a malo poslije njega se pojavi ženska spodoba, točno Vranjičine veličine i izgleda, kako je to Nikoli ostalo u pameti.

— Dobar večer, divojko! — šane joj on i pruži joj ruku, stupajući joj u susret.

— Bog ti da dobro — odgovori i ona šaptom.

— Evo me ranije, neg sam i mislije — opet će on.

— Neka te, Bogu vala.

Dugo su se držali za ruke i stajali jedno spram drugoga na dva koraka udaljenosti. Djevojka poslije nekog vremena

povuče ruku k sebi i malko se odmakne. To je bilo posve naravno.

— I zdrava si?! — reče Nikola.

— Vala Bogu, ka drinovina — odgovori djevojka prigušenim glasom, kao što se i priliči, da u mraku govori s momkom. Ne govore, doduše, ništa ni zla ni ružna, a već su i napovjeđeni, al se ipak ne pristoji, da ih drugi čuju i vide tu u mraku, posve same. — A kako si ti preživije?

— Ha! Da ti pravo kažem — i nisam najbolje, al je sve sritno svršilo. Moglo j' biti i gore, nego sam se sritno izkobelja. A moglo j' svašta biti, da nije bilo Svemogućeg i moje sritne zvizde.

— A što j' bilo?!

— Zapravo: nije bilo ništa, al nikog je poganac poteza za jezičinu, a mene svrbili dlani, pa sam opalije trisku ednom povelikom gospodinu, da su mu uvano deset dana zvonila sva zvona u glavi.

— Jadna ti majka ne bila!

— Al ništa! Rekli smo, da j' un sam naletije, i nikolka su i prisegla, da j' tako bilo, a i njemu je bilo draže, da smo ga svi varali nego da smo mu rekli, da j' uno, što smo mislili, da est.

Neko su vrieme pripoviedali koješta, a onda se Nikola prikuči djevojci i ogrli je. Ona se nije branila, no nije njega grlila, nego se je samo prepustila njegovoj snazi i ljubavi. Privio ju je k sebi i srdačno poljubio, a ona mu je bojažljivo i sustezljivo uzvratila cjelov.

— Mala moja — šaptao je on u zanosu — jedva sam dočeka, da dođem...

— I ja sam edva čekala, da dođeš — odgovori ona šaptom.

— Sad, još... Eto, malo, pa gotovo — govorio je Nikola i srdačno je grlio i cjelivao. Osjećao je u žilama požar snage i ljubavi, a u mozgu vrtoglavicu sreće i izčekivanja. — Ćaća veli, da ćemo brzo pirovati...

— I moji tako vele...

— E, e: sve su se dogovorili brez nas, a o nami.

— Mi moramo slušati! — reče ona malko povišenim glasom. — Mene nisu mnogo ni pitali.

— A da su te pitali?! — prihvati on veselo.

— E... — odgovori ona otežući. — Zna se...

— I ja mislim! — potvrdi on i zapečati joj usta cjelovom, koji je svom snagom srknuo iz dna svoje duše i udahnuo ga u njezino srdce i dušu, kao da ga je prenio snagom groma i odlučnošću najneobuzdanije snage i zanosa. Gušio se je, cjelivajući je, te je jedva razabrala njegove rieči: — Volim te, jako te volim...

— I ja tebe i vala ti, što si taki...

— Zlatna moja!

— Jedini moj!

Sliedeće nedjelje su djevojku još pratili djeveri k misi, jer je vjenčanje određeno istom za dojduću nedjelju. Nikola je udesio tako, da dođe u crkvu poslije svih, kad je plovan već bio kod žrtvenika. To je tako želio, jer iako je on bio strahovito odlučan i muževan, kad se je radilo o ljudstvu i obrazu, bio je ujedno i neobično sramežljiv na sve, što bi moglo imati u bilo kom obliku kakovo izticanje, svraćanje pozornosti na sebe, hvalisavost i slično. To jednostavno nije podnosio, a i te kako mu se činilo neprilično i djetinjasto da stupi u puk zajedno sa svojom budućom ženom, koju još prate njegov brat Ante i stričević Jure kao neku dragocjenost, koja je njemu samo namienjena, a zasada dolazi među narod samo zato, da je svi promatraju i da se dive njenoj mladosti i ljepoti. Još bi samo trebalo, da se i on postavi negdje iza nje, pa da i njega motre i da mu se dive! Nikola bi podivljao već na samu pomisao, da bi se tako što moglo dogoditi.

Ušao je gotovo najzadnji na velika vrata i stao posve pod zvonikom, tako da su ga konopi s tornja milovali po leđima, a kad je zvonar htio zvoniti, morao mu se je Nikola ugnuti i stupiti korak natrag prema vratima. Kad je misa bila gotova, izišao je među prvima i odmah se našao u vrtlogu rođaka i rođakinja, koji su ga obkolili i skoro zadavili zagrljajima i izsisali cjelovima. Letio je iz ruke u ruku i sve se nenapadno brisao, da odstrani tragove staračkih usana, koje su mu izkazivale svoju ljubav i naklonost. U blizini se je našla njegova majka Stana, koja je smatrala svojim i pravom i dužnošću, da bude kraj njega, pa da i na sebe navuče barem malo obće pažnje, koja je

namienjena njezinu sinu. Nije mogao izmaći pogledu svoje buduće punice Vranjke Kacanove, pa mu se i ona ubrzo približi, govoreći povišenim glasom:

— Još te punica nije mogla ponuditi kajganom, kad joj nisi doša na ognjište, al te mora zagrliti i izljubiti! Nude, rano moja!

I on je nju zagrlio i uzvratio joj cjelov. To mu nije bilo ni težko, jer ju je već davno zavolio, još prije nego joj se i u kćer zagledao, jer su se nekako i ródali, a vazda je bila vrlo ljubazna prema svakom Kresojiću, i malom i velikom, pa su joj jednakom mjerom i oni uzvraćali. Sad je ta veza postala još užom i čvršćom. Pristupio je i Kacan, pružio mu ruku, stisnuo mu desnicu, stresao je, kao što biesan vihor trese visokim stablom, al ga ne lomi, prijateljski mu se nasmiešio i rekao mu:

— Baš mi je drago, što te vidim tako zdrava i đeđerna!

— A, evo! — odgovori Nikola malko u neprilici, a krv mu udari u obraze. — Zdrav sam, pa unda sve dobro.

— I veseje sam, što mi je Svemogući, slava Mu i vala, da takog zeta! — reče Kacan veoma povišenim glasom i baci pogled oko sebe, da vidi, koji ga sve čuju. — Esu i Brkljačići — Brkljačići, al su Kresojići vindar — Kresojići i nema im para! To ja velim!

Nikoli je godila ta tastova izjava i pohvala, pa se je u neprilici, al ipak zadovoljno i ponosno smijuljio. Pogledom je kružio po puku i nastojao, da vidi, gdje mu je djevojka, no nije ju mogao opaziti. Pomisli, da je sigurno izišla s djeverovima na mala vrata kroz sakristiju tamo prema plovaniji, a odtud će oko crkve u kolo. Bilo bi u redu, da se i on uhvati u kolo, i to do njezine sestre il do koje druge blize rođakinje. Tako je to običaj il se je barem njemu činilo, da bi tako moralo biti. Znao je, da njegova izabranica ima sestru, i odluči, da će se do nje uhvatiti. Međutim ga majka malko zdrma za rukav i potegne ga, da se nagne k njoj, a kad je to učinio, šane mu u uho, da mora s njom otići u Mrkobradušu, da se pomoli Bogu nad grobom dida Kresine i ostalih pokojnika iz njihove kuće. Nije protuslovio, nego se lagano izvine iz družtva, koje ga je okruživalo i reče:

— Moram s majkom na groblje!

Svi su to razumjeli i pustili ga, a koji se nisu htjeli s njim razstati, ti su ga pratili, pa se stvorila ciela povorka, koju je on vodio. Bile su to izključivo žene i djevojke i nekoliko dječaka. Kad je obavio i tu dužnost, vrate se opet u puk i stanu nedaleko kola. Kraj Nikole je stajala njegova majka Stana. Tražio je pogledom Vranjicu i djeverove, pa kad nje nije nikako mogao opaziti, uznemiri se, a to tim više, što je vidio, da među djeverovima, koji su bili kraj kola, stupa Anica, umjesto da je ona u kolu, da igra, a među djeverovima da je Vranjica, kojoj i djeverišu.

— A di je Vranjica? — upita šaptom, uzdrhtanim glasom majku.

— Koja Vranjica?! — upita ona.

— Koja?! — odvrati on ljutito, al posve tiho. — Pa, znaš, koja: Kacanova Vranjica! Di je una, kad je među diverima Anica?!

— Bog s tobom! — odgovori mu majka Stana. — Sanjaš ti!

2

Nije se uhvatio u kolo, nit je i s kim više progovorio. Oči su mu se zakrvavile, a po narodu, i po crkvi, i po lipama, i jasenju, pa sve do na Velebit pala gusta koprena magle. U glavi mu je šumilo i zujalo i brujalo kao u gniezdu razbješnjelih stršenova. Svaki mu je živac trzao i htio odletjeti iz svog sklopa i sastava u nekom nepoznatom pravcu i sa zadaćom, koja Nikoli nije bila jasna, al je posve nesumnjivo osjećao, da nije u skladu ni s čim, što je do tog časa mislio, osjećao i želio. Čuo je, da mu oni oko njega nešto govore i on je nastojao, da im odgovara, a vjerojatno je i odgovarao dosta suvislo, dok nije nitko primietio, da to više nije onaj, koji je do čas prije s njima bio i sad se povratio iz groblja. Sigurno je odgovarao dosta dobro, a pomagalo ga je i to, što su se žene oko njega natjecale, koja će što prije i što više izgovoriti, pa nisu čekale ni na red međusobno ni na njegove odgovore. Tako se u toj obćoj zbrci nije moglo točno paziti na svaku rieč ni njihovu ni Nikolinu, pa ga je to posve dobro prikrivalo.

Nije nikako mogao pravo prosuditi, što se to s njim događa, a pogotovo mu nije bilo jasno, da li tu ima kakva pametna izlaza i pomoći. Svakako je to nekakovo začarano vilinsko kolo, koje se je oko njega omotalo bezbroj puta, i sad on tu stoji kao sulud i pita Svemogućeg, što je to, o čemu se zapravo radi i zašto je to sve tako izprepleteno, čemu je bila potrebna ta komedija, i što je zgriešio i Bogu i svojim roditeljima, da iz njeg prave budalu.

— Svemogući moj — šanuo je i ogledavao se oko sebe, kao da se budi iz težka sna. Uperio je ukočen pogled prema djeverovima i zaručnici, nadajući se, da se možda ipak vara, da sanja il da je poludio. Svako bi mu rješenje bilo milije neg istina, ako je onaka, kako je on sad naslućuje i gleda pred sobom bez ikakova izlaza i pomoći, bez i najmanje nade, da bi moglo biti nekako drugačije nego mu se sad sve to pojavljuje pred očima.

Slika je bila ista: među djeverovima je Anica, i sad se sve troje hvata u kolo. Tu nema više sumnje: Anica je zaručnica, on je s njom napovjeđen, on bi se s njom morao vjenčati, a vjerojatno je s njom sinoć razgovarao... Svemogući Bože!... Obori pogled, zamisli se, eda bi našao izlaz i tumačenje, no sve mu je bilo i u glavi i pred očima mutno, zamagljeno i, posve nejasno i nerazumljivo, pa povuče majku za rukav i nenapadno joj namigne, omahnuvši glavom, da pođe za njim. Čim su se malko izmakli između ljudi i žena, on stade pred njom, čvrsto joj se zagleda u oči i upita prigušenim glasom:

— Di je Vranjica Kacanova?!

— Ma Bog s tobom! — odgovori Stana. — Uprav ti nisi na svoj šesti, kad me po drugi put to pitaš, kun da ne znaš, da se una udala već prid nikolke godine.

— Udala se?! — prociedi Nikola kroz stisnute zube, jer bi inače bio riknuo od bola i iznenađenja.

— E, e. Ja sam mislila, da ti to znaš. Udala se za Martina veljbabe Stipana Blaževića u Vraniku.

— Veliš: prid nikolke godine?!

— E! — potvrdi Stana, a Nikola zaniemi i obori glavu na grudi.

Majka ga je neko vrieme izpod oka u dvoumici motrila, a onda upita polako, okolišavajući i sve kao da i bi i ne bi:

— A uprav si ti na nju mislije?!

Nikola ne odgovori, kao da nije ni čuo njezinih rieči. Ona ga je i opet neko vrieme šutke motrila, a tad reče:

— Jêr pitaš za nju?

On ne odgovori ni na ovo pitanje, nego se malko izmače, kao da se otimlje, i pođe među narod, a Stana posve neodlučno krene za njim. Više nisu ni rieči progovorili. On je stajao niemo kao okamenjen, opet okružen od nekih tetaka, strina i ujna, koje su ga neumorno salietavale pitanjima, a kad su opazile, da odgovara nemarno i nevoljko — jedna je drugoj odgovarala. On je čuo oko sebe ženski žamor, al nije ništa razumio nit se je trudio, da prikrije svoju zabunu i smetenost. Lomio se je u posve nesuvislim, neodređenim i nedovršenim mislima, što bi morao i što smije učiniti, no nit je koju misao dovršio nit je što zaključio. Neočekivano mu pade pogled na otca, pa se bez razmišljanja i oklievanja uputi ravno k njemu.

— Oćemo li, ćakane, kući? — upita ga izpod glasa.

— Mislije sam — odgovori mu Joso također tiho — da bi s prijateljima otišli k Tomiši na užnu.

— Nemoj, molim te, danas — odgovori Nikola. — Nikako mi nije sve trave.

— Što ti je? — iznenadi se Joso i zagleda se u sina razrogačenim očima od čuda i iznenađenja. Što bi moglo faliti takom momku, kojim bi mogao razbijati pećine?!

— Mučno mi je — odgovori Nikola suho i odrezano. — Najvolije bi mam kući.

— Ne 'š ni u kolo?

— Nikako!

— Bit će zamirke.

— More! Neka bude — odreže on. — Sad ne mogu, a već ćemo izpraviti. Ima vrimena. Ajmo kući!

— Moram se sastati s prijateljim i reći im — govorio je Joso šaptom, naglo se prekinuo, da poslije neodlučne šutnje rekne poluglasno: — Al što ću im reći?

— Esi li im bije reka, da ćemo k Tomiši na užnu?

— Nisam.

— P' unda?! Ko te vuče za jezik, da im sad spominješ, što im nisi spomenije, kad ne more biti, kako bi želije?!

— Est i tako! — potvrdi Joso. — Nego, ne moreš radi svita pobići prvi kući. Ne zna narod, što j' tebi, pa će svašta misliti.

Nikola ne odgovori nego polako krene prema onoj strani, kud se ide njihovoj kući, pođe nekoliko koraka, onda naglo stane, okrene se i reče otcu posve tiho:

— Ostat ćemo još, al u birtiju ne iđemo.

Poslije tih rieči odlučno zakorači prema kolu, uhvati se i zaigra s ostalima. Češće je bacao pogled na Anicu, jer je znao, da na njeg sad vrebaju stotine očiju, pa nije htio, da itko išta primieti. Ona mu je veoma skrovito i oprezno uzvraćala tople poglede, a krv joj je u mlazovima navirala u lice. Sreća joj je sievala iz očiju i iz svake pore na razbuktalom licu. Bila je doista i liepa i stasita, te Nikola nije mogao s te strane ništa prigovoriti, ali — nije bila ona, koju je on volio! Gorio je od nestrpljenja, da čim prije dozna i vidi, kako je došlo do te strašne zabune. Razmišljao je, što smije načiniti i koliko će moći podnieti. Nema sumnje: djevojka je i liepa i privlačiva i naočita i zdrava ko drenovina! Sve je to istina. Štoviše: mnogo je čvršća i izglednija od Vranjice, pa kad bi netko mogao posve nepristrano ocjenjivati njih dvie, svakako bi Anica bolje prošla. To je istina, ali — Nikola voli onu drugu. Sve je sile skupio, da se svlada, da u puku nitko ne opazi, što se u njemu odigrava, a da ipak ne presieče svojih staza i mogućnosti.

Među prvima se je uputio kući i povukao ćaću Josu, da ide i on. Putom mu se nije približio, već je pripoviedao s ostalima i nastojao, da bude veseo i naoko dobro razpoložen, no čim su stigli kući, uhvatio ga je nasamu i rekao mu mirno, odrezano i odlučno:

— Ćakane, oprosti mi, što ću te ništo upitati.

— Nude, nude — prihvati Joso posve mirno, niti ne sluteći, o čemu se radi.

— Nije lipo, al ti moram sve reći. I ne zamiri mi.

— Nude, nude! — opet će Joso.

— Ja sam se još prije, neg sam iša u vojsku, zagleda u Kacanovu ćer. Nije lipo, da s tobom divanim o tom, al moram.

— Neka, neka — hrabrio ga otac. — I veliš: zagleda se u nju?!

— E, e. Molim te, esi li to zna?

— To mi je sad prvi glas — odgovori Joso posve mirno.

— I uprav nisi to zna?!

— Nisam ne, al mi je drago, da smo unda pogodili unu, koju si i sam izabra! — reče Joso i zadovoljno se nasmije.

— Uprav se o tom i radi: vi ste meni izabrali drugu!

— Kako drugu?! — iznenadi se Joso.

— Ja sam se bije zagleda u Vranjicu, a vi ste meni odabrali Anicu!

— Kako, kako?! — priupita Joso i zagleda se u sina kao ubezumljen.

— Ovako, kako ti velim: ja sam bije odabra Vranjicu, a vi mi odredište Anicu!

— Duše mi, nisam zna! — odgovori Joso posve sigurno i uvjerljivo, a na licu mu se je odrazilo iskreno žaljenje. — Al da sam i zna, već je bilo kasno, jer su Vranjicu udali još prid nikolke godine.

— Ne bi bilo kasno, jer bi unda ja bije reka, esam li zadovoljan s Anicom il nisam. Ovako me niste ni pitali, a ja sam bije zadovoljan, jer sam mislije, da se radi o Vranjici.

Joso je oborio pogled preda se, mukom zamuknuo i težko odpuhivao. Glavom su mu se vrtjele najteže misli, jer se je prenio u sinov položaj i razmišljao, što bi on na njegovu mjestu rekao i učinio. Poslije dulje ledene šutnje reče on prvi i podigne pogled k sinu:

— Al sinoć si uvano bije š njom?!

— Esam, ćakane! — potvrdi Nikola posve jednostavno. — I pripovidali smo lipo i, nemoj mi zamiriti: i poljubili smo se, da prostiš, al je bila pomrčina, a mi pod rastićem, i ja sam mislije, da divanim s Vranjicom!

— Tako?!

— Uprav ovako, kako ti velim. Glas im je isti, stas im je isti, a imena nismo spominjali, i tako je to sve prošlo.

— E, a sad...

— Sad, ćakane, nema druge: ja ću je uzeti! — reče Nikola odlučno, a tmuran i mrk pogled baci prema Velebitu, kao da u njegovoj veličini traži pomoći, okrepe i utjehe.

— Evala ti, sinko! — odgovori Joso i pruži mu ruku. — Pravi si čovik... I ne moreš drugačije, kad je tako izašlo.

Nikola je šutio kao zaliven i stiskao zube, kao da se boji, da bi mu preko njih moglo uteći nešto, što ne bi htio ni pred sobom, a kamoli pred kim drugim reći. Joso se je zamislio, nekoliko puta bacio pogled prema Velebitu, kao da

tamo hvata sinov pogled, koji je bludio po golim vrhuncima i hvatao se kukova Svetog brda, a onda opet pogledao njegovo lice. Učini mu se, da je potamnilo i propalo za ova nekolika sata, odkad je doznao, što ga sada muči i grize.

— Nego, znaš, moj junače — opet će Joso, osjećajući dužnošću, da ga razgovori i razbadri — kad je tako, što bi sad?! Kad se j' una udala, mora bi svakako drugu, a na moj račun, Anici nema prigovora.

— Ja ne divanim, ćakane, o tom! — odgovori Nikola povišenim glasom. — Da ti pravo velim: u meni kopa ovo: ko mi je to kumova?!

— Na moj račun — niko!

— Ja bi volije neg bogzna što, da j' tako, al ne virujem! Ne bi se Vranjica bila udala, da ne upita prije...

— Koga bi bila upitala?

— Već bi una bila pogodila, koga bi pitala.

— Este li se bili što dogovorili?

— Što bi se dogovarali, kad sam ja odlazije u vojsku?!

— Kad se niste ništa dogovarali, unda joj ne smiš zamiriti, što nije nikog ništa pitala. Jêr bi pitala, kad se niste ništa dogovorili?!

— Oprosti mi, ćakane, što ovako s tobom divanim, al moram: ima dogovora i brez riči. Nisam joj ništa reka, al je više vidila neg bi joj ja bije moga sikirom naprisicati riči. I una je sve vidila i znala i ne bi se bila samo tako udala ni za blaženog Blaževića, dok ne bi bila dobila glas od mene, da tu nije niki prismrdije!... Al sad — iz ove kože nikud.

— E, da. I, što ću ti divaniti: nemoj unom ditetu ni reći.

— Kome ditetu?

— Anici.

Nikola ne odgovori ništa, jer da je samo jednu progovorio, bio bi se možda odao, da baš na nju temeljito sumnja, jer se je sjetio, kako joj je Vranjica morala vazda lagati i pričati bajke, kad bi se sastala s Nikolom, a Anica slučajno odkrila, samo da je ne tuži roditeljima. Vranjica je uobće imala o sestri najlošije mišljenje, koje je išlo tako daleko, da ga nije ni pred Nikolom tajila. A to je strahovito mnogo, jer je najsvetije načelo, da se o ukućanima nikom ne govori ni jedne loše, pa da je ne znam kako bliz taj netko izvan

kuće i ne znam kako loš taj u kući, o kom bi se moglo loše govoriti. Vranjica je ipak o sestri govorila veoma nepovoljno. Na stvari nimalo ne mienja težinu te pojave, što je ona to govorila momku, kojeg je veoma voljela i za kojeg je vjerovala, da će je uzeti. Sve je to sad Nikoli sievnulo pred očima, svladao je navalu čuvstava, živce zgrabio i zauzdao, pa odlučio, da posve hladno i mirno sve izpita i izvidi. Uzet će je svakako, jer ne može ni svome ni Brkljačićevu ognjištu nanieti sramote, da ostavi curu — bez ikakova razloga. Doista: to bi bilo bez ikakova razloga, jer nitko ne bi ni mogao, a tko bi i mogao, ne bi htio vjerovati, da je Nikola bio u zabludi s obzirom na samu osobu djevojke, koju kani uzeti. On je već bio zreo čovjek, dobrano je poznavao ljude, a po svojoj je naravi naginjao, da ih radije sudi strože neg blaže, pa se nije nimalo zanosio sanjama o nekakovoj dobroj volji braće ljudi, a pogotovo sestara žena. On je vjerovao, da su ljudi i žene gadovi i podlaci osim samo malobrojnih iznimaka, pa se je prema tome i ravnao, ne očekujući nikad ni sućuti ni oproštenja, a niti razumievanja. Samo pametni i dobronamjerni mogu razumjeti, a koliko je takih u toru Gospodinovu?! Samo je malobrojnima nos jedina zapreka da ne pasu travu, a nekima ne bi smetalo samo malko preoblikovati glasnice, pa da posve uspješno i srdačno rokću.

To je bilo Nikolino mišljenje o braći ljudima, pa je prema tome stvarao i odluke o svom daljnjem postupku.

— Molim te, ćakane, nemoj nikom ni riči reći, da mi se još i ne rugaju — rekao je otcu, kad su osjetili, da je vrieme, da idu u kuću među ostalu čeljad.

— Tako j'! — odgovori Joso priekorno. — Kako moreš i pomisliti, da bi ja kome što reka, kad vidim, kako j'?! Nego, nemoj više ni ti po tom brljati i prikopavati, man pribaci priko sebe, dušu u se, a otvori oči i pomoli se Svemogućem, pa će sve biti dobro.

— Ne boj se, ćakane — odgovori Nikola nasilu mirno. — Ne ću ja načiniti nikakve benolije.

Govoreći tako, bio je načistu, da će tom pitanju ići do koriena i izpitati ga na sve strane, a najzad će potražiti i samu Vranjicu, da i od nje čuje. Nije moguće, da prenese bez uzbune, ako ima i najmanje zlobe i prevare bilo s koje strane.

Kod objeda je Stani neprestano gorjelo pitanje na usnama, da čuje, što mu je, jer uz najbolju volju nije mogao prikriti svoje zlovolje i biesa, koji su bili izmiešani i s tugom i s osjećajem sramote. Ipak se je svladala pred Josom, jer je vjerovala, da on ništa ne opaža, pa je jedva čekala, da se dignu od stolice i raziđu kud tko, da onda uhvati zgodu, da se sa sinom nasamu porazgovori. I Nikola je opet iz svojih razloga želio, da s njom govori na samu, pa su se tako brzo našli.

— Uprav si mi se danas razsvédije! — reče mu majka.

— Pita sam te kod crikve za Vranjicu Kacanovu — reče Nikola bez uvoda i okolišavanja — a ti si mi se čudila.

— E, e — potvrdi mu majka. — Čudila sam ti se, jer sam mislila, da si zna, da j' udata.

— Kako ste došli, majko, na to, da me ženite s Kacanovom ćeri?

— A nije li prava i iz prave kuće?!

— Ne velju ja, da nije, nego: ko vam je prvi spomenije?

— Uprav, da ti pravo kažem, nije nam nitko ni triba spominjati, kad smo ja i Vranjka još iz mali čorapica prijateljice i uprav ka i nikakav dalnji rod, pa smo se vaik pazile.

— Vidiš, ja se ne sićam, da ste se ikad kod crikve podulje zadržavale edna s drugom — reče on i sumnjičavo je poče pozornije motriti.

— Ti si zaboravije. Al esmo, esmo vaik nas dvi lipo ka rođene sestre. Ne pamtiš ti to, jer si bije malen.

— Al ti je vindar niko mora prvi spomeniti, da me ženiš iz njezine kuće s Anicom?

— More i tako biti, al ja se uprav ne sićam, da mi je ko spomenije, prije neg sam ja sama bila odlučila.

Stani je bilo posve jasno, da nešto nije u redu i čuvala se ko žive vatre, da išta reče, po čemu bi on mogao stvarati daljnje zaključke, a i njemu je bilo jasno, da je majka osjetila pogibelj i da se je začahurila i zavila u neprobojnu hrpicu kao jež, kad osjeti neprijatelja u blizini. Odluči, da se ne prenagli, da se ne oda i da ne smije sustati. Ante su i Frane, unuk kovača Dane, koji su djeverišali, bili svake nedjelje na objedu kod Brkljačića, jer je to i u redu, da ostanu, kad djevojku doprate kući. Nikola je jedva čekao, da dođu kući, jer je odlučio, da će i njih, jednog po jednog,

izpitati, da čuje, što oni znadu. Došli su istom oko popasnih doba i Nikola je odmah uspio, da ih razdvoji. Najprije je uhvatio nasamu brata Antu.

— Što priča nevista? — upita ga Nikola.

— E, moj brate, ko bi sada š njom, kad si se ti vratije?! — odgovori Ante, smijuljeći se. On je bio vrlo dobroćudan, miran i blag mladić, koji se nije nikad ni s kim svađao i vazda je nastojao, da svakom ugodi. Stog je i sad bio veseo, što je mogao bratu posve iskreno pripoviedati samo dobre i povoljne dogodovštine.

— A molim te, ko reče ćakanu i materi, da nju za mene prose?

— Uprav ti ne bi zna reći, al znam, da su potlje, kad su već čuli prvu napovid, pripovidali, da j' to tvoj izbor, jer da ste se vas dvoj zagledali još prije neg si ti otiša u soldačiju.

— Tako?!

— Čuje sam na svoje uši.

— Sićaš li se, ko j' to divanije?!

— Uprav... da ti pravo kažem, ne bi se sad moga sititi. Znaš, kako ti je iza mise pod lipami. Svaka svoju zaintači, pa nek i' dragi Bog sve razumi i upamti, al sam upamtije, da su tako divanile.

— A što j' rekla na to Anica?

— Ne znam, e l' una to i čula.

— A nisi je pita?

— Što?!

— Esmo li se nas dvoj još prije bili zagledali.

Ante se dobrodušno nasmije i časak pošuti, a onda reče:

— A jêr bi ja nju to pita?! Meni je dosta, kad vidim, da j' u devetom nebu, kad joj se tebe spomene. Voli te, kun da si jedino mužko na svitu!

— Esi vidije?!

— E, e. Jako te voli.

— A kako, molim te, Vranjica? Spominje li Anica kada nju?

— Vranjica dobro. Vele, da j' rodila momka kolk naviljak. Sad mu je ništo priko godine i već, vele, i divani i skače, kun da mu je pet godina, pa ga did prozva Stipurinom.

— A esi ti kad vidije Vranjicu, odkad se j' udala?

— Esam, i pitala me za tebe.

— Baš pitala za me?!

— Est, očiju mi, i kad te je spomenila, oči joj se napunile suzami, kun da si joj naniza rosu na kapke i trepavice.

— Nisi je vidije, odkad ste odlučili, da me ženite i da joj budem svâk? — upita Nikola, ne skidajući pogleda s bratovih očiju. Promatrao ga je napeto i netremice, da mu ne izmakne ni najmanji treptaj oka.

— Nisam. Nisam ni iša u Lovinjac.

— A e l' je Anica što spominje?

— Ha... A što bi je spominjala?! Tako — ka sestru je spomene.

Iz ovog je razgovora razabrao ipak nešto: govorili su, netko je ubacio, da su se on i Anica zavoljeli još prije njegova odlazka, a to je mogao ubaciti samo netko, kome je bilo stalo, da se ne dozna istina. Razgovarao je i s Franom, no od njega nije doznao ništa više, a on nije pravo znao, da li je netko govorio, da su se njih dvoje zavoljeli još prije Nikolina odlazka. Vranjicu nije vidio, odkad se je udala, al je čuo, da je rodila sina ko snop pšenice, i govore, da je sretna i zadovoljna na svom novom ognjištu.

Uzalud je pokušavao, da se pomakne dalje u svom saznanju. Svagdje je nailazio na podpuno neznanje, jer u kući nije nitko ništa više znao negoli je već čuo, a ako je tko što i znao, osim majke, šutio je kao riba.

Sliedeće će nedjelje biti vjenčanje, i on bi svakako morao još koju večer otići k djevojci na razgovor, a na tu mu se pomisao uzbunila sva nutrinja. Svakako je želio, da što prije s njom govori i da je stavi na kušnju, al se je pobojao, da bi mogao u naglosti reći koju previše i sve pokvariti, prije neg dozna istinu. Da izbjegne toj opasnosti, uspjelo mu je nagovoriti ćaću nenapadno i kao posve naravno, da skupa idu k Brkljačićima radi dogovora.

To je bilo u sriedu pred noć. Udesili su mudro tako, da je to ujedno bio prvi posjet zetov tastu i punici, pa je baš stog i bilo pravo i u redu, da ga prati ćaća. Uzput su se onda i dogovorili u pojedinostima radi vjenčanja i svatbe. Nikola bi svakako bio mogao uhvatiti dobru zgodu, da se s djevojkom vidi nasamu i da se malko i izpripoviedaju, no

on nije za tim težio, a to je svoje razpoloženje vješto prikrio velikom čednošću i sramežljivošću pred starijima. Možda nije bilo najduhovitije i nije baš njemu osobito pristajalo, no on je to na duhovit način preokrenuo u svoju korist, govoreći:

— Ja se i Anica držimo starog adeta, pa ni ne tribamo ništa posebno dogovarati, kad vi stariji sve za nas uređujete.

— E, zete, ta ti valja i evala ti! — reče Kacan veoma ponosno i zadovoljno. — Dok su naši mlađi tako mislili i radili, i Svemogući je, slava Mu i vala, među nji slazije i blagosljiva i' s našeg Svetog brda!

— Vele, da j' i naš Spasitelj — reče Joso — zaviriva u Liku tu sa Svetog brda, al vindar nije tije, da sađe k nami.

— Vidije j', da ne triba slaziti, kad nam möre i ozga pomoći! — raztumači Nikola, a Kacan odobri njegovo tumačenje i reče:

— I u Svetom Pismu vele, da j' unaj reka: »Gospodine, nisam dostojan, da uđeš pod moj krov, nego ti samo reci rič, i meni je dosta!« Tako j' bilo i tu s Likom i s Ličanima. Nek se Gospodin samo nadviri k nami i nek nam se nasmije, a za drugo ćemo mi sve lako.

— Tako i mi mladi ne tribamo ništa, dok vi stariji za nas i orete i sijete i mislite i skupljate Božje blagoslove — reče Nikola, ne gubeći ni jednog časa s vida ni svog položaja ni svojih nakana.

Samo je na razstanku nekolke tople rieči šanuo Anici i neopazice je uštinuo za slabine na desnoj strani, te je i ona bila posve zadovoljna i uvjerena, da drugačije nije ni moglo biti. Izričito joj je šanuo, da mu ne će biti moguće doći ni jedne večeri, jer je podaleko, a posla previše, pa bi bilo grieh, da gubi vrieme, kad će i tako za par dana biti zaposve skupa. Anica je i to razumjela i odobrila, pa ni s te strane nije Nikola bio u brizi. Glavno mu je bilo — ne pokvariti naglošću i nepromišljenošću, a uzeti je tako i tako mora. Poslije će učiniti, što bude morao učiniti.

Svatba je obavljena pristojno, bogato, al ne razkošno i razsipnički. Bili su pozvani svi Kresojići — a to je već velika četa i mužkih i ženskih! — zatim sve udate žene iz kuća Kresojića s muževima i onda još neki podalji. Bila je i Kikica sa svojim Milom, no osim njih dvoga su tu bili i

Kikin prasvekar veljbaba Joso i prasvekrva Ika, te svekar Dujo i svekrva Stana, veljbabina najmlađa kći, kojoj je sudbina odredila, da održi otčinsko ognjište. Njima je posvećivana osobita pažnja, jer je to veljbaba Joso zasluživao već odprije u toj kući, a odkad je Kikica odvedena na njegovo ognjište poslije težke nesreće, koja joj je zadesila otca, ta je veza postala još čvršća baš uslied tih posebnih prilika i nesreća, pod kojima je došlo do još dubljeg veza obiju kuća.

Nikola se je vladao neobično liepo, čedno, nenapadno i veselo, tako da ni Stana nije mogla na njemu opaziti ni sjenke nezadovoljstva il mrzovolje, na što je svakako bila spremna, jer joj njegovo izpitivanje o Vranjici nije nikako išlo iz glave.

— Esi sad sritna? — upitao je Anicu, kad su ih oko pola noći izpratili na sjenik.

— Bogu mome vala! — glasio je njezin tihi odgovor.

— Ne tribam ti ništa govoriti o ćaći i materi — nastavio je on jačim glasom. — To znaš i sama. Al, esi vidila sirotinju pokojnog strica Tome?

— E, jadna ti sam za njima — odgovori Anica šaptom.

— Ne bi dobro bilo, da se ogrišiš o mog ćakana il o moju mate il o mene, al neka bi i to bilo. I to bi ti moga nikako oprostiti, al ako bi se ogrišila o ovo koje strica Tome, zakla bi te ka pile, pa da te uprav plovan sakrije na oltar svetog našeg Roka. Esi me razumila?!

— Esam! — odgovori ona veoma uzdrhtalim i nesigurnim glasom.

— Kun da ti ne iđe iz duše?! — reče on tvrdo.

— Kad tako divaniš...

— Divanim, kako mislim! — odgovori on veoma odlučno. — Esi li me dobro razumila?

— Esam, i ne boj se.

— Unda se ne boj ni ti u tom pogledu, a za drugo ćemo još viditi, pa što nam Svemogući da. I, kako bi ti reka?! Tako: ne tribaš me se bojati, ako misliš i radiš pošteno, pa da j' uprav rušiti brda i pritakati jezera. Što god oćemo, to i moremo, ako mislimo pravedno i pošteno. Kad pomisliš, da meni moreš zamazati oči, unda znaj, da j' sa mnom svršeno, pa da se radi uprav o gnjiloj divljakinji; ako li si mi pravi drug, pa se dogodi, ne daj Bože, da si zapalila

crikvu i prikopala groblje, dođi mi ka drug i prijatelj, pa ćemo skupa gledati, što ćemo i kako ćemo. Esi me razumila?

— Esam! — odgovori ona veoma tiho.

— A znaš li, što to ja divanim?!

— Nisam blunasta, da ne bi znala, što divaniš! — odgovori ona dosta nabusito, a njega udari njezin glas po licu, kao da ga dohvati ručicom zapaljene slame.

— Aha! — odgovori on. — Samo polagano, divojko! Tako j' to morda i moglo dosad biti, ako j' ko tako tije s tobom, al odsad drugačije. Mogla bi ti sad postati moja žena, pa će unda biti druga pisma!

— Pa, nisam ja ružno mislila — odgovori ona mnogo mekše i posve prestravljenim i uzdrhtalim glasom. — Nisam, očiju mi moji, i ne ljuti se.

— Ništa, ništa — odgovori on mirno, al je bilo očito, da je dobro zarezao boju i oštrinu njezina glasa i odgovara. — Bolje j', da se mam porazgovorimo — reče i uhvati je za obje ruke, kao da ju je dohvatio užarenim klieštima, i pritegne svom snagom tako, te nije bilo jasno, da li je to od pustog milja i veselja il je u ljutnji i mahnitosti neobuzdane snage. Ona zastenje, sva klone u sebe i posve se prepusti njegovoj snazi. Osjetila je, da ga se boji, pa ponovno prošapće:

— I ne ljuti se...

— Bože sačuvaj! — odgovori on. — Ako kome bude krivo i ža, bit će najprije tebi, unda, morda, i meni.

Zašutjeli su, a zora ih je zatekla zagrljene kao dvie bršljanove grane. Nikola ipak nije bio ni mamuran, a kamo li pijan od ljubavi i zanosa, nego je triezno i mirno proživljavao i svoje zadovoljstvo i svoje brige.

— Draga si mi — šanuo joj je i poljubio je, a ona mu je odgovorila sramežljivim smieškom i šanula:

— Pušti me. Moram ustati.

— Još malo.

— Ne, ne, ni malo — odgovori ona i poče se izvijati iz njegova zagrljaja. — Znaš, da mlada mora biti prva na nogami.

— Baš mu vala, ko prvi spomeni mojoj majki, da tebe zaprosi! — reče on nenadano i ponovno je pospe vrućim cjelovima.

— Tetka Roža Ivande Špalja — šane ona, naglo se trzne i ustane, sva sretna, nasmijana i blažena.

— Una joj je prva tebe spomenila? — priupita Nikola.

— Una, una! — potvrdi Anica.

Nikola ne reče ni rieči, a mišiće stegnu, da ne bi koji treptnuo više nego je potrebno, da — ne pokaže ništa. U svojoj je duši osjećao, da se dieli na dva diela: jedan je posve zadovoljan s Anicom, jer je doista kao žena još više neg Vranjica, dok je drugi, koji traži put, kojim on to dođe do te neželjene zamjene. Ovaj drugi u njemu je jači, on je proračunat, on je miran, leden i odlučan, te traži razbistrenje pod svaku cienu. Ništa mu nije ni težko, ni veliko, ni sveto, ni ogavno, ni odurno, što ne bi mogao il prihvatiti il pregaziti, samo da dođe do istine. Onda? Onda... To će se istom onda vidjeti. Najprije mora doći do dna i vidjeti, što se tu krije, pronaći poluge, koje su turnule njegovu Vranjicu, da Blaževićima rađa momke kao naviljke.

S Anicom je živio u posve liepom i mirnom snošaju, jer je ona bila u kući i tiha i marljiva i obzirna prema svima i starijim i mlađim, a napose je posvećivala veliku pažnju maloj Kati i bolestnom Martinu pokojnog strica Tome. Vladala se je prema njima baš onako, kako je Nikola želio i očekivao. To ga je izpunjalo zadovoljstvom, al mu ni ta okolnost nije mogla stvoriti duševni mir, koji bi ga bio posve izmirio s činjenicom, da je postao Aničinim mužem, a da ni sam ne zna, kako. Sliedeće nedjelje poslije vjenčanja vidio je kod crkve Rožu Ivande Špalja i javio joj se:

— Evala ti, tetka! — rekao joj je skoro šaptom.

— E l' nu, da sam dobro učinila?! — odgovori ona i uzvrati mu srdačni stisak ruke.

— Jabuka ti ne vali! — odgovori on.

Više nije mogao s njom nasamu razgovarati, jer su ih okružile razne strine i tetke i ujne, čim su vidjele, da njih dvoje nešto potiho razgovaraju. Pred njima nije Nikola htio pokazati, da s Rožom ima neke posebne razgovore, pa je progovorio još s nekima po koju rieč, s nekima se našalio, neke upitao za zdravlje i otišao među ljude, da potraži ćaću Josu.

— Mora bi — reče mu tiho, da drugi ne čuju — skokniti u Lovinjac, da ujtim kod crikve Matana Polde Pavelića. Un je bije sa mnom u soldačiji, pa imamo ništo divana.

— Kasno ti je — odgovori Joso. — Moreš u nedilju tamo k misi.

Nikola se zamisli. I sam je uviđao, da je doista već pokasno, no on je bio nestrpljiv. Želio je čim prije odmotati to klubko oko sebe, kad je sad uhvatio za kraj konca.

— Lovinjački je plovan mlađi od našeg, pa vele, da mnogo više pripovida u crikvi i da dulje čita misu. Uni su još u crikvi — odgovori otcu.

— Est to, al ćeš vindar okasniti. Ne 'š nikog više zateći kod crikve.

Nikola ne odgovori ništa. Neko je vrieme niemo stajao kraj otca, a onda se udalji i umieša u skupinu nekih mlađih ljudi. On je stajao među njima, smijuljio se, kad su se drugi smijali, da tako pokaže, da prati njihov razgovor, al ga uistini nije ni zanimao nit ga je pratio. Samo je tu stajao, jer nije mogao valjano srediti i pregledati misli, jer su se kovitlale i motale mimo njegove želje i nastojanja. — Kako bilo, da bilo, mora podpuno razčistiti, da vidi, koliko je Anica kriva, a da je ona kriva, leglo je u Nikolinu dušu uvjerenje, kao što je sunce nad nama. Toliko je bio uvjeren! Radilo se samo još o pitanju, da li je svoju osnovu smislila prije, neg se je Vranjica udala, il se je istom poslije na nju bacila. Nije svejedno — — —

Sliedeće je nedjelje rekao u kući, da će u Lovinac na razgovor s nekim prijateljima. Joso je već prije znao, o čemu se radi, pa je bio zadovoljan i prihvatio bez prigovora, a drugi nisu bili ni zvani, da izpituju il prigovaraju, al je u Anici zapelo i stalo joj u grlu. Osjetila je, da je nešto guši i sve potrzava za jezik, da upita, da čuje, da traži razjašnjenje, al se nije usudila progovoriti pred ostalima, a nasamu nisu bili. Kad se je Nikola otišao preoblačiti, ona je pošla za njim, govoreći:

— Ajme meni, nisam mu izvadila prioblačilo.

— Znaš li, di mu je? — upita je svekrva.

— Ti si mi kazala — odgovori Anica i žurno uniđe u sobu. Pritrčala je sanduku, u kom je stajala rubenina, sagnula se, otvorila poklopac i vadila, što je trebalo, govoreći: — Nisam prije dospila. — Nek ti ne bude ža — — —

— Što bi mi bilo ža?! — odgovori Nikola dosta nehajno. Nije bio razpoložen za duge razgovore i objašnjavanja, jer je već sav bio u Lovincu, u razgovoru sa svojom dragom nesuđenom Vranjicom. Sad je istom pravo osjetio, koliko je voli i koliko mu je stalo do nje, kad ju je izgubio.

— Eto, tako. Samo velim. Nisam dospila — govorila je Anica kao navijeno kolo. — Nego, ne bi li i mene moga povesti sa sobom?

— Kako?! — priupita Nikola, jer nije vjerovao svojim ušima, da je dobro i pravo čuo.

— Velju, da i mene povedeš sa sobom, da vidim Vranjicu — ponovi i raztumači ona.

— Veliš: da mi diverišeš?! Sad si se naučila na divere, pa kad ne diverišu više tebi, sad bi diverišala ti?! — odgovori Nikola nasilu mirno, tako da se ni po zvuku ni po boji glasa nije nikako dalo zaključivati na njegovo razpoloženje i mišljenje o toj ženinoj želji.

— Znaš, kako vele — govorila je ona veoma toplo i meko: — Čovik i žena idu vaik skupa, a nas dvoj sad esmo čovik i žena.

Govorila je veoma mazno, raznježeno i sve mu se namicala, da je pomiluje i poljubi. On je to odmah primietio, al se je pretvarao, da ne vidi, jer je u njemu izazivalo posve protivne osjećaje od onih, koje je ona željela doživjeti i osjetiti.

— I težko će mi biti, da te ne vidim cili dan — govorila je, kao da izteže sa dna duše i zalieva najtečnijim i najslađim sokovima svoje ženske duše i srdca. — Tako — — da te samo gledam — govorila je i posve mu se uniela u njedra i lice.

Nikola ju je osjetio, oči su mu se zasjale, a disanje ubrzalo, pa je već bio na rubu osjećaja, da izpruži ruke i čvrsto je privije k sebi, no u zadnji se čas svlada, zatomi tu želju, jer ga je udarilo po mozgu pitanje, koje je glasno izrekao:

— Odkud to tebi?!

— Što — prošapće ona i privije mu se kao pijavica na usne.

— To! — odgovori on i odgurne je od sebe, no ni tvrdo ni ljutito, da bi je mogao uvriediti i izazvati na odpor, nego samo kao posve slučajno, oblačeći se. — Nisam te još po danu vidije — reče on blago, s posve sviestnom željom, da liepo i toplo razgovaraju, pa je poljubi, ali nije

ni približno odgovarao na njezino razpoloženje. — Po noći se ni ne vidimo, pa nisam još ni vidije, kakva si, kad se ljubimo.

— Sad me vidiš! — odgovori ona mnogo smionije, nego to redovno čine graničarske žene, koje su i čedne i sramežljive, a kad to i nisu, svakako uspješno to glume pred svakim starijim, a u prvom redu pred svojim čovjekom. — Što ću ti se pretvarati?! Taka sam — reče i upije se u njega. — Volim te, i moj si, i ne dam te nikom na svitu.

— Ne boj se! — odvrati on, smijući se. — Nije niedna poletila, da ti mene otimlje!

— Bog zna! Ja bi vindar najvolila, da sam vaik s tobom, pa kako tebi, tako i meni.

— A da ja okrenem u ajduke?! — upita on, smiešeći se.

— Ajme meni, lipote! — uzklikne ona posve iskreno i oduševljeno. — Sva bi se zavila u srmu i zlato! Vidije bi unda, kakva sam ti žena!

Nikola se je začudio svemu, što je tu sad vidio i čuo. Nije prije ni slutio, kakve se sve mogućnosti u njoj kriju, a posve se je zblanuo od pustog iznenađenja, što ona i reče sve, što misli i osjeća. — Da je u njoj — može biti, i čovjek nikad ne zna, što se u kome krije, al da ona to ovako iztrese pred njim i da se tako raznježi i otvori i srdce i dušu, nije ni redovna pojava nit je bilo očekivati, sve da ju je i temeljito poznavao. Svakako — Nikolu je ovaj razgovor zbunio, smeo i ubacio novu zabunu u njegove prijašnje misli i nakane, koje ionako još nisu bile ni određene ni jasne. Sad je osjetio i u glavi i u duši podpunu maglu i smjesu čuvstava i osjećaja, koje ne bi razredila i sredila nego posebna, izvanredna milost nebeska.

Nije mogao progovoriti, samo ju je niemo i posve neodlučno promatrao kao zatravljen, no tko bi ga bio sa strane motrio, ne bi bio mogao odlučiti, je li tužan i preneražen il je veseo i zatečen prevelikim nasladama svih ćutila. Gledao ju je kao iz oblaka u magli, kao iz sna u priviđenju i nije nikako bio načistu, što se to oko njega događa i kud to vodi.

— Oćeš li me povesti? — upita ona poslije duže šutnje i mazenja. — Bit će ti lipše, kad budem uza te.

— Drugi put! — odgovori on nesigurno i neodlučno, dok je uistini htio odlučno odbiti i samu pomisao, da ga prati bilo sada, bilo kada! — Moram se i kapitanu javiti —

— Pravom čoviku! — reče ona podrugljivo.

— Oho! — uzklikne Nikola posve izvan sebe. To je bilo daljnje i najveće iznenađenje, koje je danas s njom doživio. — Kako ti to divaniš?!

— Da sam mužko, i drugačije bi! — odgovori ona posve mirno.

— Nude, nude! — reče Nikola, ne snalazeći se pod težinom njezine izjave, koju je izrekla, kao da bi popila čašu vode, a ujedno je ruke neprestano ovijala oko njega i previjala se lako i umiljato kao sladkovina.

— Pitaš, kun da nisi ništa čuje, odkad si doša?!

— A što bi čuje?!

— Nije dosta gadu, da za svaku malu sudi na batine i ljude i žene i dicu, man je najzad dogna kumpaniji nikakvog ženskog mazgilja, i sad una dili šibe i mužku i žensku.

— Bog s tobom?! — reče Nikola. — Sanjaš ti.

— I zbilja ti to još nisi čuje u ovo dana, odkad si doša?!

— Sama vidiš na meni, da nisam ništa dosad čuje — odgovori Nikola i zagleda se u ženu, kao da taj čas dolazi k sviesti iz najveće nesreće, pa ne razumije, što se je to s njim dogodilo.

— Zove se Cuja Delač — reče Anica. — To j' kapitan načinije, vele, samo da nam se još više naruga. Nije dosta, da ljudi budu batinati, nego i' još — žena batina!

— Eto: da ti pravo kažem, uprav ne mogu virovati, a znam, da mi nemaš rad šta lagati — reče Nikola i ustane, dižući svojim tielom i Anicu, koja se je bila oko njega ovila kao bršljanova loza.

— Kad budeš kod kapitana, samo ga upitaj za Cuju, ka da ništa ni ne znaš, što narod o tom misli, pa ćeš čuti, što će ti reći.

Nikola ne reče ništa, jer se nikako nije mogao razabrati ni od prvog čuda i iznenađenja s Anicom, a pogotovo ne sad i od ovog drugog s tom Cujom, koja batina ljude. Razkolačio je oči i gledao u ženu kao obezumljen i nekako je osjećao, da bi mu bilo najmilije, da sad, tog istog časa, bude suđen na batine, da preda nj stane ta Cuja, spremna, da ga ona izbatina, pa da je on uhvati za vrat i udavi kao šugavo pseto. Tako je osjetio, i ta ga je misao bjesomučno

obsjela, te nije ništa drugo mogao ni misliti, a kamoli govoriti.

— I vidiš — progovorila je opet Anica, kad je opazila, da je Nikola zaniemio — ovi naši kukavci vaik razglaviše vilice urlajući o svojoj ljudevnosti i junačtvu, a tolko i' je ujlo za srdce to poniženje i sramota, da ti u tri nedilje još niko ni ne spomenu, što se iz nas stvara!

— A nu! — reče Nikola takim naglaskom, da je bilo jasno, da odobrava ženinu misao. — Ne reče mi niko ni riči.

— Vidim ja! A kad koji zaintači kod crikve il na sajmu, s kojom bukarom runješa pod kožunom, mislije bi, da će privrniti i cara i carevinu. Meni je uprav ža, što nisam mužko — govorila je ona i sva se zajapurila u licu, a iz očiju joj je sievala vatra i biesa i zanosa.

Kad se je Nikola počeo spremati za polazak u Lovinac, u duši mu je bila neizvjestnost i neodlučnost, a u mislima zbrka, iako je imao pred očima samo jedan cilj i jednu zadaću: naći istinu. Samo je tim pitanjem i tom zadaćom bio obterećen. Sad, čas prije polazka, sjedila su na njemu tri pitanja kao tri vukodlaka, koja su se sročila na njegovim grudima, da mu izsišu krv i pomalo izpiju mozak: najprije pitanje, kako je to bilo s Vranjicom, zatim pitanje, što je to, što je opazio u Anici i njezinu držanju, a najzad se pojavi i ta prokleta Cuja s kiselim ljeskovim štapima u rukama i vitla njima iznad poštenih graničarskih glava. Izpao je iz kuće kao pripit i jedva je smogao toliko pažnje i prisebnosti, da je pozdravio ukućane, prije neg je izišao.

— Kad ćeš doći? — upita ga majka, prateći ga preko praga.

— Čim dospijem — odgovori on posve pristojno.

— Junače, tako ti nemoj odgovarati ni svojoj ženi, a kamoli svojoj materi! — odgovori Stana povišenim glasom, no usiljeno mirno.

— Oprosti! — reče on žurno. — Nisam ružno mislije, očiju mi, man tako izpade. A znaš i sama, da ću se paštriti, al ću najzad do mali popasni doba biti kod kuće.

— Ako se sastaneš s ljudim, ne izmiči, man budi pravi čovik i ajde š njima na užnu i bukaru vina — reče mu Joso.

— Oću, oću, ćakane — odgovori Nikola, smijući se — i reć ću, da 'š ti platiti račun, kad dođeš tamo.

— More i tako biti! — odgovori Joso posve ozbiljno. — I vira je novac, al da ne piješ na viru, evo tebi za svaki slučaj — reče Joso i pruži mu papirnatu forintu, govoreći: — Nek se nađe, da drugi za te ne plaća.

Pošao je veoma brzim i dugim koracima, jer je pomislio, da bi bilo veoma pametno, da dođe pred crkvu prije početka mise, da se sastane s Vranjicom i dogovori, kako će i kuda će poslije mise, da se mogu mirno porazgovoriti. Sune mu u glavu pitanje: što će i kako će, ako nje uobće ni ne bude?! To ne bi bilo nikakvo čudo, jer ne ide svake nedjelje sva odrasla čeljad u crkvu. Netko mora i kuću čuvati i spremati objed za družinu. Osim toga je rečeno, da ona nije došla sestri u svatbu, jer da je bolestna. Nikola je pomislio, da je to možda samo izgovor, al nije ni na kome primietio, da smije sasvim pouzdano pomišljati, da je bolest izmišljena. Ni njezin čovjek nije bio na piru, jer je pozvan na neko vrieme u vojsku. Bili su joj samo svekar i svekrva.

Dobro, to će vidjeti: ako dođe, dobro je, ako li ne dođe — što može?! Svakako joj ne može poručivati, da dođe k njemu na razgovor. Ne bi bilo pametno, iako svâk i svâst mogu jedno drugo i pozivati. Samo u Nikolinu i Vranjičinu slučaju ne bi bilo pametno, jer njih dvoje najbolje znadu, kako je to među njima. S njom će već nekako razčistiti, al to s Anicom i njezinom ćudi i držanjem — — —

3

Jedva ju je prepoznao.

Bila je blieda, mršava i izcrpljena, kao da je preboljela težku groznicu, iako je tvrdila, da nije bolestna.

— Al si uno nikidan bila bolestna, kad nisi mogla doći na pir ni ti, kad već Martina nije bilo? — pitao je Nikola i uporno je motrio.

— Esam, esam, očiju mi — reče ona. — Unda mi se bilo ništo skvrsilo i nisam nikako mogla doći.

— Uprav zbog bolesti nisi mogla doći?!

— E! — odgovori ona veoma kratko, odrezano i obori pogled.

— Nego, iđem ja sad kapitanu, a potlje mise, kako smo rekli — reče on i pruži joj ruku. Ona je primi, a on čvrsto stisne njezinu desnicu, zadrža je u svojoj i zagleda joj se u oči. Ona nije mogla izdržati njegova pogleda, pa opet obori glavu na grudi i zagleda se u zemlju. — Ništa, ništa — reče on tiho. — Potlje ćemo o svemu. I ja ću doći u crikvu, ako se jako ne zabavim.

— Paštri se — odgovori ona veoma tiho.

— Ne boj se. Al ako se i zabavim, pod lipićom ćemo se naći — reče Nikola i pusti njezinu ruku.

Satnik ga je primio posve ljubazno, kako je to već bio njegov običaj. Govorili su, da svojim riečima mami na ljepak, na kom onda pogledom i batinama ubija. Nije možda posve točno, jer nije još nikog ubio, al je mnoge dao izbatinati u ovo kratko vrieme, odkad je u Lovincu. I on je odnekud iz Granice, al kako se zove, kao da nitko pravo ne će da zna, jer ga svi zovu »Keht«. To je njegovo prezime među ljudima, koji ga ne vole baš kao ni to njegovo prezime. Neoženjen je il je udovac, a već stariji čovjek, pa ga nije liepo ni vidjeti onako sama, napuštena i zapuštena. Za njeg je najznačajnije, da se nije ni s kim u mjestu sprijateljio, iako nastoji, da prema svakom nastupa posve prijazno i nasmijano. Ljudi su naučeni, da je zapovjednik satnije, doduše, zapovjednik i u vojničkim i u građanskim pitanjima, oni njega i ciene i vole kao starijeg i za sve odgovornog prema caru i carevini, al on je ujedno njihov drug i prijatelj i savjetnik i pomoćnik u svakoj neprilici i nevolji. On je prvi u častima i prvi u brigama, ali i prvi u srdcu svakog pravog graničara. Tako je to ovdje bilo, odkad ljudi pamte sebe i graničarsku upravu osim ono pred više od stotine godina, kad tu u Lovincu ljudi malo ne umlatiše nekakva luda častnika, koji nije ni bio kapitan, al je tu zapoviedao i ljude batinao kao volove. O tom i takom, naravno, nisu imali dobro mišljenje, nego se proti njemu pobuniše, potjeraše ga, jer ga nisu stigli, da ga ubiju, a za to su onda neki platili što glavom što s nekoliko godina slobode, a samo mjesto svojim starim imenom. No to ne mienja ništa na činjenici, da su inače zapovjednici uživali dobar glas, ugled, pa i ljubav svojih podčinjenih graničara sve do ovog »Kehta«.

Nitko ne zna, kako je stvoreno to ime, al znadu, da je satnik dao odrapiti dvadeset i pet batina Jukanu Jankića Balena iz Poljane samo zbog toga, što ga je nazvao tim imenom, pa po tome svi zaključuju, da nešto nije u redu s tim. Znadu oni i njegovo pravo prezime, al ga nikad ne upotrebljavaju.

— Vratije sam se iz vojske, gospodine kapitane, pa sam doša, da vam se pokorno javim — rekao je Nikola posve po domaću. — Ja sam Nikola Vrkljan Kresojić.

— Dobro mi došao, dragi moj Kresojiću! — odgovorio je satnik ljubazno, nasmiešio se, a onda se odmah malko namrštio i rekao nešto povišenim glasom: — Al bi se ti moga javiti i propisno vojnički!

— Moga bi! — odgovori Nikola posve mirno, al tvrdo i odlučno. — Nego, ne smim, gospodine kapitane, kad nisam u univormi. E l' ovako?!

— Ja se i ti još ne vidismo, pa ti ne znaš, kako sam to ja u mojoj kumpaniji uveo: sve vojnički, propisno! — odgovori satnik mrko.

— Držat ću se toga — odgovori Nikola.

— Ti si rođeni unuk čuvenog Kresine? — upita ga satnik, stojeći prema njemu i mjereći ga veoma oštro, al ne više ljutito.

— Rođeni! — potvrdi Nikola, a u glavu mu sune misao, da sjedne sam, kad ga on ne nudi. Nije nikad bio običaj, da su Kresojići stojećki razgovarali bilo s kim, osim kad bi se sastali pod lipom. Ipak se svlada, jer je i satnik stajao, pa je onda u redu, da stoji i on.

— I po njemu vas i zovu?!

— Po njemu, po njemu — potvrđuje Nikola, pomišljajući, ne bi li on to morao reći nekako drugačije, vojnički, kako je naglasio gospodin kapitan. Nagonski se ukruti u pozoru i objesi ruke niza se, no u istom času pomisli, da je to ipak pretjerano i bedasto, pa posve propisno odmakne desnu nogu u stranu i svu težinu tiela osloni na lievu nogu.

— Zašto to? — upita satnik posve službeno.

— Sitije sam se, gospodine kapitane, da čovik ne more u ovoj robi stajati »abtag« — odgovori i Nikola posve ozbiljno i ne pomače se. — Mi drugačije poštujemo čovika, kad smo pod puškom, a drugačije, kad nam je u rukami motika il sikira. E l' ovako? — upita ga posve drugarski i prijateljski.

Na satnikovu se je licu odmah vidjelo, da ga taj način razgovora nimalo ne zadovoljava, što se je moglo još sigurnije zaključivati po njegovom daljnjem držanju i pitanjima.

— Ti si Josin sin?!

— Josin, Josin, gospodine kapitane.

— S Kresojićim još nisam ima neugodna posla, al mi pripovidaju, koji znadu, da Joso mnogo prigovara i psuje.

— Da prigovara i psuje — odgovori Nikola — i ja mislim, al ne bi reka, da psuje mnogo. Kad bi un počeje mnogo psovati, čulo bi se do Boga!

— Morda bi mu glas malko promuka, pa ga gori ne bi čuli! — reče satnik neprikriveno podrugljivo.

— Ne znam, ne znam, gospodine kapitane! — odgovori Nikola, omahujući lagano glavom. — Mi smo Kresojići već i s medvidim rikali i s vukovim zavijali, al prije promuknuše i edni i drugi neg mi Kresojići.

— Tako ti to, junače, divaniš?!

— Tako, tako, gospodine kapitane, i sve mislim, da moj ćakan ne prigoni. Nego, znate i sami, kako smo mi graničari vojevali za carevinu?!

— Vršili smo svoju najsvetiju dužnost! — upade mu satnik u riež i presieče ga mrkim pogledom.

— Nikako man tako! Esmo mi vršili svoju dužnost, i ne daj, Bože, da nismo tako radili, al i carevina ima svoje dužnosti prema nama — odgovori Nikola posve mirno i odlučno.

— I vrši i'! — reče satnik — Da graničarim nije carevine, di bi uni bili i što bi iž nji bilo?!

— Est i tako, al da carevini nije graničara, di bi una već bila i što bi se iž nje već bilo stvorilo?!

Satnik je malko zažmirio, spustio trepavice i kroz uzki otvor svojih jakih kapaka oštro motrio Nikolu, skupljajući usne, te se nije moglo naslućivati, sprema li se na nalet riečima il šutnjom, koja bi bila ubitačnija od svake psovke. Nikola je to primietio i šutke ga posve mirno i jednostavno promatrao, čekajući, da vidi, što će dalje biti. Dugo je potrajalo to vaganje i izkušavanje. Nikola je odlučio, da šuti i čeka satnika u zasjedi kao lovac što čeka divljač. Osjećao je, da se ne će nikad sprijateljiti, jer su se na prvi pogled odbili jedan od drugog, kao što se zmija odbije od svoje žrtve, kad ju je već ujela. Nikola se nije prepao, nije ni okom trenuo pod težinom satnikova prodornog pogleda, jer

nije osjećao nikakove krivnje, a duša mu je bila izpunjena osjećajem svoje vriednosti i velikoga prava, u kom se nalaze graničari prema caru i carevini.

— A po tvom mišljenju, carevina se ne vlada, kako bi tribala — reče satnik poslije duge šutnje, ne mienjajući nimalo ni oštrinu ni led svog pogleda.

— Ja to ne velju! — odbi Nikola tu tvrdnju kao iz puške. — Čast carevini, al nema carevine brez graničara.

— Zašto unda psujete?! — hvatao ga je satnik.

— Ne psujemo ni cara ni carevinu, man une, koji ne će da pošteno izvršuju careve odredbe. Te mi psujemo.

— I, veliš: drugačije poštujete čovika, kad ste pod puškom, a drugačije, kad vam je u rukami motika il sikira?! — prešao je satnik bez ikakova uvoda na to pitanje, koje je bio dobro zarezao, al onda preskočio.

— Eto: poštujemo, koga poštujemo, vaik jednako, al drugačije pokažujemo, kad smo u munduri, a drugačije, kad smo u ovom našem domaćem brez puške — odgovorio je Nikola, koji se nikako nije dao smesti. Osjećao je tvrdo tlo pod nogama i mirno motrio satnika, kao da ga drži na nišanu.

— Tako?!

— Tako, tako, gospodine kapitane — potvrđuje Nikola i smišlja, kako će nastaviti: — Nego, mora i carevina poštivati nas graničare.

— Tako i čini. Vidiš li, koliko j' nas graničara carski ovicira sve do generala?! — odvrati satnik povišenim glasom.

— To est! — prihvaća Nikola — al kad se veli, da graničari psuju, unda triba znati, i zašto psuju. Valja, ne stog, što su sinovi carski oviciri, man što mu une kod kuće batinaju kiselim štapim ka vole il ka balavu dicu, da prosti Bog i vaš pošteni obrez. Stoga psuju i prigovaraju.

— To j' po zakonu, a zakone ne će propisivati graničari! — odgovori satnik, očito jedva suspređujući bies i srčbu.

— Ako mogu giniti za cara i carevinu, mogu i zakone za sebe propisivati! — odgovori Nikola veoma krepko i uvjerljivo. — A ako ni to ne mogu, vindar mogu ne dati, da im se, prostit ćete, pljuje u brk!

— Oho! Tako ti to divaniš?! — uzklikne satnik i malko se izmakne. — Dobro j', što smo se sastali i da smo se mam upoznali, da znam, s kim imam posla. To je vrlo dobro.

— I meni je drago, gospodine kapitane, i mi ćemo se vaik slagati ka pravi ljudi u ljudevnosti i poštenju, a mimo toga se uvano ne ćemo ni sristi.

— A da se i tamo sritemo? — dobaci satnik kao iz topa.

— Kome opanci, kome obojci! — odgovori istim načinom Nikola.

— Tako?!

— A kako bi među poštenim ljudim drugačije i moglo biti?!

— Nikako drugačije. Samo pitam, da čujem tebe. Sad znam, kako misliš, znam, čiji si, pa unda i ti znaj, kakav sam ja: pazi na moje zapovidi, jer ćemo se drugačije svaditi, i bit će zlo po te.

— Još se nikad u životu nisam pripa!

— Pripasti se i moreš — odgovori satnik podrugljivo i već bolje volje — al ne daj ti, Bože, da budeš kriv!

— Čovik more i skriviti, al se to među ljudim ljudski i uredi — uzvrati Nikola posve mirno. — More to biti, al ne more biti, da se čovik pripane, pa da j' i kriv.

— Ko kod nas skrivi, s tim uređuje moja Cuja! — odgovori satnik i nasmije se.

— A ko vam je to? — upita Nikola, pretvarajući se, da prvi put čuje to ime.

— To ti je najbolji čovik u kumpaniji, al je žensko! — odgovori satnik povišenim glasom i opet se zasmije. — Una j' moj pobočnik i moja desna ruka. Ko što skrivi, ja mu sudim, a moja Cuja izvrši bolje, nego bi to učinije i najjači momak. Kad una batina i pravilno miče krasnim plećim, kun da su joj izklesana iz mramora, mene želja mine najboljega kosca, kad omahuje kosom — govorio je satnik pjesničkim zanosom, a u sjaju mu se je očiju vidjelo, koliko mužki uživa i u toj svojoj Cuji i u njezinu zanimanju. Nikola ga je niemo slušao, mienjao boje u licu i grizao usne, samo da ne bi koješta prenaglo izbacio. Satnik je strastveno uživao u svojoj pripoviesti, i Nikoli je bilo posve jasno, da je ta žena u satnikovoj kući više nego samo krvnik. Stog je dobro

razmišljao, da li bi uobće išta o njoj rekao, il bi bilo pametnije i stisnuti zube i dušu povući u se, pa šutjeti. Ipak reče, da ne postane ni šutnjom sumnjiv:

— I pravi momak, velite, ta Cuja?!

— Ne daj ti Bože izkusiti na rebrim, kakva j'! — odgovori satnik, ne prikrivajući svog ponosa i zadovoljstva s tom ženom.

Nikola osjeti posve sviestno i jasno, da bi se mogao veoma lako zaletjeti i reći koju posve nepotrebno i glupo, čim bi satnika izazvao i zapodjeo kavgu, koja ne bi bila dostojna ni njegova imena ni njegova obraza kao ozbiljna i zrela mužkarca. Stog se još više sabere, promera nekoliko puta kapu u rukama, pa reče:

— Mora bi na misu, a već je treći put zvonilo.

Razstadoše se naoko posve ljubazno, kao što su se i sastali, no obojica osjetiše, da se ne zbližiše i da se, vjerojatno, ne će nikad naći na istom putu u istom smjeru. To je među njima! Nikola je izpao iz zapovjedničtva kao u pijanstvu i sve mu se činilo, da bi morao negdje sjesti, podbočiti glavu dlanovima i pribrati se, pa da uzmogne valjano vagnuti i ocieniti, što je sve čuo i kud što cilja. Svakako mu se je usjekla u pamet kao najvažnija osoba ta satnikova Cuja. Nema nikakve sumnje, da je to uobće najglavnija osoba u cieloj satniji, jer to tako misli i osjeća zapovjednik satnije.

Između zgrade satnijskog zapovjedničtva i župne crkve svetog Mihovila čistina je od sto i petdeset do dvjesta koračaja. Nekolka su čovjeka stajala blizu crkve i razgovarala, a inače nije bilo nigdje ni žive duše. Svi su već bili u crkvi. Nikola je požurio korake, pozdravio one, koji su stajali, no kako nije poznavao nijednog, prošao je u crkvu i stao desno odmah kraj ulaznih vrata. Malko se je izdigao na prste i pogledom tražio Vranjicu, al je odmah bio načistu, da je to uzaludan trud. Ne vidi nikog u lice, a s leđa ne bi mogao prepoznati ni svoju majku, a kamoli ženu, koju već godinama nije vidio i koja se je u tom vremenu veoma promienila. Tim je svojim izdizanjem i traženjem pogledom po crkvi skrenuo na sebe nekoliko pari znatiželjnih ženskih očiju, koje su ga počele pozorno promatrati. On je to letimično opazio, al se namjerice nije htio ni s kojim pogledom izravno i očito sukobiti, nego je svakog

samo dohvatio okrajkom pogleda, kao da ga je nehotice pomilovao, pa odmah prešao dalje. Uzprkos te brzine je opazio, da su neke oči veoma zažarene i da su razpjevane čekale susret i zagrljaj mužkog pogleda. Pretvarao se je, da ništa ne opaža, spustio se na ciela stopala, čvrsto stajao, al glavu nije pognuo, nego je uzpravno stajao i bacao pogled po crkvenim zidovima, kao da ga veoma zanima, kako je crkva građena i slikana. Nije opazio nikog poznatog, a nije ni očekivao, jer prije svoje službe u vojsci nije ovamo često dolazio, a kad je i dolazio, bio je još momčić, kojeg nije nitko poznavao, a poslije vojske mu je ovo prvi put, da je tu. Čim bi se pročulo, da je on Kresinov unuk, odmah bi se na njemu ustavilo mnogo nasmiešenih pogleda, a kad bi izišli iz crkve, okupile bi ga ciele čete žena, koje bi mu u trku i naletu jedna preko druge dokazivale, kakav su rod. Ovako je tu stajao posve sam i nepoznat, držeći pred očima i u duši samo Vranjičin bliedi lik kao svetinju, pred kojom bi mogao pasti na koljena i razplakati se, pa je onda opet spremiti na žrtvenik, s kog ju je i uzeo, il bi mogao s njom uteći u neki posve nepoznat kraj i tamo ostati i nestati za sva vremena.

Među prvima je izišao iz crkve, jer je tako i stajao, pa se je morao ukloniti, da nikom ne smeta. Na Vranjicu nije dugo čekao, jer je i ona jedva čekala, da se sastanu, pa se je žurila, da čim prije dođe na ugovoreno mjesto pod lipom.

— Rode i majka su kod crikve — bile su joj prve rieči.

— Ajmo brže, da i' potražimo — odgovori Nikola — da ne reču, da nisam tije, da se sastanemo.

— E, e. To j' pametno — potvrdi Vranjica. Oči su joj bile veoma nemirne i toliko ovlažene, da se je činilo, da su vrhom pune suza, te treba samo još jedna stotnina kapljice, pa da prepune prostor i poteku niz obraze, al isto tako je moguće, da se od žara upaljenih zjenica pojave male, čarobne duge na korienu dugih crnih trepavica. Nikola ju je motrio i nije nikako mogao odkinuti pogleda s te čarobne ljepote, koju nije nikad dosad vidio.

— Mili moj Bože, velko t' si lipa — šane joj i primi je za ruku, kao da se rukuju.

— Nemoj, jadna ti sam! — šane ona. — Što će ljudi reći?!

— Ti ćeš svakako ostati sa mnom na užini — reče Nikola. — Moremo podivaniti.

— Morda će titi i rode i majka ostati s nami — reče Vranjica, jer je tako morala govoriti, dok je uistini i ona željela, da ostanu njih dvoje sami. Nije ona bila sviestna, zašto baš želi, da tako bude, al je iskreno i toplo željela, da doista bude tako. Pregorjela je ona u svojoj vjernoj i odanoj duši svoje divne lepršave djevojačke sanje i osnove, pregorjela je svoju najljepšu ljubav, pregorjela je najmilijeg momka i posve se predala svom mužu i svom novom ognjištu, no kad se sad nađe oči u oči s tim već davno pregorenim i preboljenim, osjeti, kako je to još — i goruće i bolno pitanje... Svakako će biti ugodno, da ostanu sami, pa ništa ni ne govorili, al ipak mora spomenuti, da bi bilo potrebno, da on ponudi njezinoj svekrvi i svekru, da i oni ostanu s njima.

Brzo su ih našli. Srdačno su se pozdravili s Nikolom, koji im je pripovjedio, kako se još nije bio prijavio kod kumpanije, pa je stog izabrao baš nedjelju, kad najmanje gubi od težačkog posla i kad mu je najmanja šteta vremena. Veljbaba Blažević je podpuno razumio Nikolin postupak i odobrio ga u svakom pogledu. Prije svega je bio oduševljen njegovom odlukom, da se po starom običaju javi zapovjedniku svoje satnije, kad se vrati kući iz redovnog vojnog službovanja, a zatim ga je veselilo, što je i za izvršenje te dužnosti odabrao vrieme, kojeg je u zadružnom gospodarstvu najmanje šteta.

— Nego, kad sam već tu, a svast Vranjicu nisam već vidije Bog zna odkad, mislije sam, striče Stipane, da bi mogli ostati na užni ode u šajeru il u kojoj drugoj birtiji. Di ti rečeš — govorio je Nikola i jedva čekao odgovor, da čuje, ne će li se veljbaba Stipan ipak odlučiti, da ne ostane.

— Uprav je tako! — potvrdi veljbaba. — Nego, ja i moja stara moramo ka za glavu kući, a vas dvoj ostanite slobodno, dokle vas volja. I mala sama zna, da nas dvoj stari moramo kući, a vi ostanite.

Nikoli se učini, da se pred njim nebo otvori, kad je čuo, da će njih dvoje ostati sami, al ipak se uzprotivi i počne moliti, da i njih dvoje ostanu, no veljbaba se nije dao nikako svrnuti sa svoje odluke.

*

— Nego, ajmo sad mam — reče veljbaba — u šajer na žmuljić rakije i da malko podivanimo, prije neg ja i stara pođemo.

— Nas dvi ćemo malko ostati u puku, dok ja ništo vidim i uredim, pa ćemo doći za vama — reče veljbabinka.

— Naopak nam je kapitan — reče Blažević izpod glasa, prinoseći se k Nikoli, da ne bi drugi čuli, koji su kraj njih prolazili i gurkali se.

Nikola mu htjede potvrditi i pripovjediti svoje opažanje s ovog prvog razgovora, no predomisli se, pa ne reče ništa.

— Već je sve zatrova — govorio je veljbaba — a najviše s onim smradom ženskim.

— S kim to? — požuri Nikola pitanjem, samo da mu ne izmakne.

— S unom gadurom, da prosti Bog i tvoj mužki obraz! S Cujom. To j' svi sedam smrtni grija, a un je drži ka kap vode na dlanu. I samo crni vrag i un znadu, di ju je i naša unaku. Na moj račun, i najzad će to zlo svršiti, jer su ljudi već ka nabijene puške, pa triba samo, da niko odapne, i čut će se. Ja mislim, da j' un nigdi u ratu bije ranjen u glavu i da odtad nije više na svoj šesti, pa stog ovako i radi. Na tog se ženskog gada namirije najprije ka na služkinjetinu, a potlje, prostit će Bog i tvoj mužki obraz, kad mu je pljunila i u brk i u zdilu, more raditi š njim, što joj je drago. S pametnim je ženskom vaik lako, jer je lukavije od mužka, a sa blunastim je vaik težko. Nego: i sa pametnim i sa blunastim moreš, ako si mužko, kako oćeš, dok se ne puštiš. Kad si ga ednom poljubije, kako uno oće, gotov si. Gospodar ti je, ako nisi jači od paripa! Nami je danas kapitan Cuja Delač, a ne Keht. To ja tebi velim: veljbaba Stipan Blažević.

Sjeli su u birtiju, a veljbaba je još s praga naručio rakiju.

— Ja sam često š njim — nastavljao je Blažević — a unda i s tom njegovom. Ljudi ni ne znadu, kako su nji dvoj povezani. To sam ja najbolje vidije, jer prida mnom se tolko ne kriju. Ka un je gazda i sve određuje, a una samo sluša i obršuje, al je to druga, kad su nji dvoj nasamu! Sve sam ja vidije, jer sam ubaciva među nji, da vidim, pa sam unda moga prosuditi. Ja sam najprije divanije i sve uredije

s Cujom, a unda š njim drugačije, i un mi sve obeća, kako ja zaželim, jer je pošteno, al sutradan je sve drugačije, jer je vrag i Cuja pružila svoje pandže i repinu, pa moreš kapitana rizati, un ti ne će načiniti drugačije nego mu je Cuja rekla. I una će mnoge nas upropastiti i unesrićiti, ja tebi velim.

Nikola je šutke slušao i bilo mu je drago, što je od tako uvažena i pametna čovjeka sve to čuo, jer mu je to bila najsigurnija potvrda za sve, što mu je već rekla Anica, i što je sam naslutio iz svog opažanja.

Ubrzo su došle Vranjica i njezina svekrva. Sjele su, a veljbaba ih je redom nudio rakijom. Starica je dobrano gutnula, dok je Vranjica samo primakla ustima, vjerojatno nije ni okusila, i metnula čašu na stol.

— Da nije pridaleko, ja bi' te zvala kući — rekla je veljbabinka Nikoli, smiešeći se veoma ljubazno i prijateljski.

— Da nije pridaleko, moja strina, ne bi me tribala ni zvati — odgovori Nikola. — Ja bi i sam reka, da iđem s vami, al ovako ne mogu.

— Na Mijolju, ako Bog da! — reče veljbaba. — Unda ćete svi k nami, pa kad stigli kući, da stigli.

— To j' druga! — prihvati Nikola. — Unda ćemo poći, da se brzo ne vratimo kući, al danas sam ja obeća i ćakanu i majci, da ću biti još za popasni doba kod kuće. Kad bi sad iša s vami, ne bi ni do ponoći stiga kući.

Ostali su sami. Spočetka su šutjeli, ogledavajući se oko sebe, da vide, tko je sve u birtiji. Jeli su. Ona je samo malko okusila, a na njegovo nukanje samo je odgovarala tužnim pogledima, koji su bili posve ovlaženi neizplakanim suzama. Jedva ju je nagnao, da je ipak nešto jela. Bilo joj je ugodno, što nije vidjela nikog iz svog kraja, i to mu je rekla. Iz njezina sela ne zalaze u tu birtiju, a što je vide Svetoročani i Cerjani, to je nimalo ne smeta. Ne bi je veoma smetalo ni da je vide oni iz Vranika, al joj je ipak milije, da nema tu nikog, tko bi se zanimao i pitao, s kim je ona to bila na užni u birtiji.

Bili su zgodno sjeli, pa su mogli tiho razgovarati, da ih nitko ne mora čuti. Spočetka je i on bio škrt na riečima, no malo se je odtopio, srdce se je otvorilo, a jezik odvezao, pa je počeo pitati.

— I udala se ti? — bilo je prvo, što je mogao prenieti preko usana i srdca.

— Kad mi je Svemogući to ostavije... — odgovorila je ona šaptom.

— Da si još malko počekala!

Vranjica ne odgovori, a glavu obori još više, nego joj je do tog časa bila priljubljena za grudi.

— Kad je izpala dobra prilika, a ćakan i majka... — počela je ona tumačiti, no ubrzo je zapela i zamukla.

— I sama znaš, kako mislim! — reče on odrješitije, kao da će početi predbacivati i psovati.

— Znam! — prošapće ona.

— P' unda?!

— Što?!

— Jêr si tako?!

Ona je šutjela, jer nije smogla snage, da reče, što misli, a kad nije progovarala, on upita izravno:

— Jêr mene nisi čekala?!

— Kad si mi reka, da te čekam?! — šane ona tako tiho, kao da je napola mrtva, posve nagne glavu na prsa i rukom se maši, da pokrije oči.

Njega zateče to njezino pitanje, osupne se, naglo se uzpravi i zagleda se u nju, no ona nije podizala glave, već je kradom brisala oči.

— Nisam ti reka?! — promuca on, kao da se guši.

— Nikad ništa!

— Pa mi smo sve znali...

— Nisu znali drugi...

Zamuknuli su kao da su izdahnuli dušu s riečima, koje su izgovorili. On se nije mogao snaći, a ona je bila toliko tužna i žalostna, da uobće nije ni osjećala, što se to s njom događa. Neko su vrieme šutjeli, a onda se ona prva trže, osovi se, obriše cielo lice, da se ne opazi, da joj je bilo potrebno brisati samo oči, pa reče dosta krepko i snažno:

— Sad je i unako sve prikasno, moj Nikola, pa puštimo.

— Est to — potvrdi on — al ja bi tije znati, kako j' to bilo, da si se udala unako naglo.

— Kako j' bilo?! — priupita ona trpko i nasilu suho. — Javije se prosac, a ukućani sprcali na mene, pa nisam znala, ni kako se zovem, i tako — udali me. Tako j' to bilo.

— A esi ti znala, da ja tebe volim i da ću te uzeti?!

— Znala sam, da me voliš.

— A da ću te uzeti?!

— To nisam znala ni ja ni iko drugi — odgovori ona posve odlučno i krepko. — I ja sam prije udaje pripovidila Anici, što j' bilo između nas dvoga, i una me j' sve izpitivala, i vidile smo obe, da nije ništa ni bilo, dok ti nisi nikom ništa reka prije odlazka u soldačiju.

— Anica te izpitivala?

— E, e: Anica! Tvoja Anica, a moja sestra — potvrdi Vranjica.

— A da nije Anica pomišljala, da tebe ukloni s puta, pa da ja za nju zapnem?!

— Ja mislim, da nije! — odgovori Vranjica dosta nesigurno, malko se zamisli, pa onda nastavi: — Da ti pošteno rečem, nisam na to nikad ni pomišljala, al kad se sad svega sitim, kako j' uno bilo, ja mislim, da joj to nije bilo ni na kraj pameti. Kako j' potlje bilo i što joj je niklo u glavi, kad sam se ja već udala, to ne mogu suditi.

— Prije, veliš, ništa?! — priupita Nikola.

— Uzela bi otrova na to!

Vranjica je govorila toliko odlučno i sigurno, da je Nikola bio uvjeren, da i vjeruje u ono, što govori. To ga je umirivalo i stišavalo u njemu bies, koji je već bio na Anicu prilično ukvasao i samo čekao još zadnju iskru s Vranjičinih usta. Međutim, ta je ne samo izostala, nego je došlo i posve protivno od iskre, koja bi Nikolu razpalila i digla u njegovoj duši na Anicu i nebo i zemlju.

— Nije te una nagovorila, da se udaš? — upita Nikola poslije dulje šutnje i razmišljanja.

— Nije me nagovorila, a nije me ni odgovarala, man esmo divanile, kako mi ti nisi ništa reka prije odlazka — pripoviedala je Vranjica veoma sabrano i suvislo, jer je osjetila, da Nikola kupi dokaze proti Anici, a to nije mogla ni poželjeti ni odobriti. Odmah joj je bilo jasno, da je Nikola na veoma lošu i sklizku putu, koji ni u kom slučaju ne može voditi nego u ponor i provaliju. Da ima barem kakva, pa i najmanjeg izgleda, da može u bilo kom slučaju biti ikakva dobra iz tog njegova iztraživanja, Vranjica bi možda bila i razmišljala, kako bi se držala i ne bi li dublje kopkala u uspomenama, da posve jasno i nesumnjivo uoči sestrino držanje prilikom svoje udaje, no ovako je jednim mahom bila posve načistu: treba razbiti Nikoline sumnje.

To joj je bila tim lakša odluka, što je ona doista bila duboko uvjerena, da se je sestra poniela prema njoj posve sestrinjski, posve iskreno i pošteno.

— A kako su moji došli na to, da uprav nju prose za me?! — upita on posve nenadano, pa se Vranjica iznenadi i u čudu ga pogleda.

— Bog s tobom! — reče izpod glasa. — Tražili su ti curu, pa su se sitili, da j' u Kacana Brkljačića prava cura, i zaprosili je za te. Tako su došli na to. Ja barem mislim, da drugačije nije ni moglo biti.

— A što si ti rekla, kad si čula za to?!

Na to pitanje Vranjica opet obori glavu. Učini joj se, kao da ju je udario po mozgu. Kako joj je bilo?! Sva je protrnula, a oko srdca ju je zazeblo, kao da ju je spopalo devet ljutih groznica, jer je istom u tom času osjetila, kako je pogriešila, što se je udala. Sad je istom vidjela, da je Nikola mislio ne samo na nju, nego i na njihovu kuću, jer da nije tako, ne bi uzimao njezinu sestru, kad već nema nje. Tako je ona to protumačila i istom u tom času osjetila, koliko ga je voljela i koliko je nesretna, što ga nije čekala. Tako je to bilo, al mu sad nije htjela to reći, da ga još više ne uzbuni.

— Što si ti rekla? — ponovi on pitanje, kad je ona šutjela.

— Ha?!... Bilo mi je drago...

— Drago ti bilo?!

— E: bilo mi je drago, što si mi svâk...

— Al ti si znala, da ja nisam želije biti tvoj svak!

Ona ne reče ništa, no na očima joj se je vidjelo, da je jedva izdržala taj razgovor, a da glasno ne zaplače.

— Voliš li ti mene još i sad?! — upita je i opet posve nenadano i bez ikakova prielaza.

— Kako ne bi svog svâka volila?! — odgovori ona veoma brzo i okretno, no nije smogla snage, da taj odgovor poprati pogledom.

— Samo tako?!

— A da kako bi drugačije?!

— Ti znaš, kako!... Ka i prije...

— Moj Nikola — reče ona dosta glasno, skupivši svu svoju snagu — što ćemo sad o tom? Ja imam svog čovika, ti imaš svoju ženu, a svoji i esmo, pa — vala Bogu! Da j'

bila volja Svemogućeg, bilo bi drugačije, a kad nije, slava Mu i vala i na ovom! Svoji smo...

— Moglo j' biti i drugačije...

— Kad bi bilo moglo biti, i bilo bi — odgovori ona veoma čvrsto i odlučno. — Sad je sve kasno. Puštimo to s mirom...

— Eto: moram ti reći, da me razumiš — reče on polako, važući svaku rieč. — Nisam ja s Anicom nezadovoljan. Ne daj, Bože. I ne mogu se tužiti. Bolja j' od sto drugi, a iz poštene kuće, iz koje sam se i želije oženiti, al u meni kopa, da me privariše...

— Ja mislim, da te ne privariše! — odgovori Vranjica veoma uvjerljivo i otvoreno mu pogleda u oči.

— Nisu mi pisali, da si se ti udala, man mi samo javili, da će za me zaprositi Kacanovu ćer, i ja veselo prista, jer sam mislije vaik na te. Kad sam se vratije i već prvu veče otiša k vašoj kući, bila j' pomrčina i u mraku sam se sasta s Anicom i š njom divanije i poljubije ju i sve mislije, da sam s tobom. Est, tako mi Bog pomoga, ako nije ovako! Kad je Anica znala, da smo se nas dvoj volili, bila bi mi te spomenila, da me nije tila privariti.

— Ne, ne! — odgovori ona veoma odlučno. — Niedna pametna divojka se ne bi bila vladala drugačije. Kako ti more spominjati drugu, kad će se s tobom sutra vinčati?!

— Ona je znala, da me varaju, i ona me je varala skupa s ostalima — govorio je on veoma uporno, mrzovoljno i ljutito.

— Ja ne razumim, kako bi te varali i jêr bi te varali?! To naisto ne razumim. Nisi dite, da te varaju, a i kako bi mogli misliti, da ti ne znaš, da sam se ja udala.

— Nisam zna! O tom se i radi, da su me privarili, da uzmem Anicu, jer su znali, da volim tebe.

— A bi l' ti bije uzeje Anicu, da si zna, da sam se ja udala? — upita Vranjica polako, rieč po rieč, gledajući mu čvrsto u oči.

— To ne znam — odgovori on brzo i bez razmišljanja. — To ne znam, al znam, da se ne bi bije još ženije! To znam, a što bi potlje bilo, to bi istom vidili. Ja volim samo tebe — reče on takim mirom, takom odlučnošću, da se je Vranjica trgla pod težinom te njegove izjave.

— Bog s tobom! — odgovori mu poslije kratke stanke,

koja joj je bila potrebna, da se sabere i brzo odluči, kako mu mora odgovoriti. — Ko j' vidije, da se tako graničar vlada?! Dobije si pravu ženu, bolju i jaču od mene, pa što ti još triba?! Ne bluni, kad si pametan čovik!

— Da su sa mnom postupali pošteno, ne bi ništa moga reći: udala se, udala, pa gotovo. Ja bi bije tražije i naša drugu, al ovako te ne mogu i ne ću prižaliti, dok me krpica teče — govorio je on kao obsjednut, gledajući preda se i ciedeći rieč po rieč, kao da svaku izrezuje iz živoga mesa i topi je kapljama svoje žive krvi.

— Ma, ko j' te privarije?! Što divaniš ka dite, Bog bije s tobom?! — govorila je ona srdačno i uvjerljivo još više nego je i sama bila uvjerena o onom, što je govorila, samo da ga umiri.

— Ako niko drugi, privari me Anica, a to mi je više, neg da su me varali svi drugi skupa osim nje. Svima bi oprostije, al njoj samoj ne mogu i ne ću — odgovori on odlučno.

— Ne griši duše, Nikola — govorila je ona, meko, toplo, moleći. — Da Svemogući nije tako pripušta, ne bi tako ni bilo, a kad je ovako, neka bude. Miruj sada i budi sritan, kad si zdrav i kad smo se jope sastali živi i zdravi.

— Al ne onako, kako smo tili i želili! — odreza on. — Privariše nas dušmani, lipa moja Vranjice! Privari nas naša Anica, pritajena zmija prisojkinja! Sve ja sad vidim, kun da sam joj bije u duši. Najprije je tebe obrlatila, da mi se ne nadaš, a unda je nasamarila mog ćakana, da mu je sin izabra Kacanovu ćer, a moj ćakan nije ni mislije, koja je to Kacanova ćer, koju mu je sin odabra. Tako j' to sve bilo. Vidim ja sad, kun da čitam iz knjige.

Nikola je govorio toliko jasno, povezano i uvjerljivo, da se je i ona ozbiljno zamislila i nije mogla naći ni jedne jedine pukotine, u koju bi mogla zabosti samo rt od igle, da razvali tu njegovu zgradu. Sve je bilo posve suvislo, posve naravno i bez skokova, da je i ona povjerovala, da se Nikola ne vara.

— A kako ti i tvoj Martin? — upita je nenadano.

— Ka edna duša — odgovori Vranjica posve mirno i čvrsto.

— E l' un dobar i pravi čovik?

— Čemu kraja nije!

— I voliš ga?!

— Kako ne bi volila svog vinčanog druga?!

— Voliš ga više neg mene?! — šaptao je on jedva čujno.

— Bog bije s tobom, moj svâče! — odgovori ona, naglašujući posljednju rieč. — Smiri se i ne griši duše.

— Esam ti i svâk, kad nas tako natociljaše, al sam i još ništo više — odgovori on. — Nego, eto, da ne rečeš, da sam lud i naga, ne ću još ništa odlučiti, dok sve ne uglavim i ne utvrdim, kako Bog zapovida. Kad i to bude, kad sve izvedem na čistinu...

Prekide se u rieči i zamukne. Ona ga je šutke promatrala i bojala se onog, što će sad reći, al je ujedno zaželjela, da čuje, da se znade i sama prema tome ravnati. U njezinoj su se duši borili, lomili i rušili nebo i zemlja, raj i pakao, Dobro i Zlo. Ona je stajala u središtu te strahovite borbe, posve sviestna, da je to borba za nju i o njoj, al se nije nikako mogla ni snaći ni razabrati ni odlučiti, na koju bi stranu ona sa svojom dušom, sa svojim osjećajima i nagnućima. Štoviše: nije joj bilo posve jasno, ni što je na kojoj strani, gdje je dobro, gdje li je zlo. Svakako je znala, da ne smije dopustiti, da se radi njezinih bolova, koji su već sami sobom i veliki i duboki i vjerojatno neizlječivi, otvore nove rane. Mora učiniti sve, da se krug muke, patnja i pregaranja ne proširi na druge duše, koje su još zasad izvan tog orkana.

Poslije duge šutnje reče:

— Kad sve vidim, čut će se! — i duboko odpuhne, kao da je odkinuo i izbacio na uzdahu komad pluća.

— Molim te, ka se dragi Bog moli, budi samo pametan — šaptala je ona i pazila, da ne postane sumnjiva onima, koji su sjedili podalje od njih kod istog dugačkog stola. Srećom su oni galamili i nisu bili bliži znanci, pa se jedni za druge nisu ni zanimali, uslied česa su Nikola i Vranjica mogli nesmetano razgovarati, ako hoće glasno, a kad su htjeli opet šaptom.

— Voliš li me još?! — ponovio je on svoje prijašnje pitanje, jer mu je sjedilo u mozgu i kopkalo kao mahnito.

— Puštimo to! — odgovori ona. — Kako te ne bi volila, kad smo sad i rod, al puštimo to.

— Samo da znaš: ja ne volim man tebe! Nije meni

ružno s Anicom, i una est žena, al ja nisam tije nju uzeti. Samo da znaš...

— Vindar si je uzeje!

— To esam, jer nisam tije sramotiti dva poštena ljudska ognjišta! — odvrati on. — I ne žalim, što sam tako učinije.

— Evala ti! — odgovori Vranjica, položi svoju ruku na njegovu, koja je bila do nje na stolu, i stisne mu je toplo prijateljski. — Tako radi pravi Kresojić!

Taj dodir njezine ruke uzmieša u njemu i mozak i utrobu, pa svojom drugom rukom primi njezinu i svoju ruku, čvrsto ih stisne i prošapće:

— Vranjica moja!...

Ona se trže pod udarcem tog njegova glasa, koji je bio posve neobičan, još nečuvena zvuka i boje, zagleda se u njegovo lice, pa i tamo vidje podpunu preobrazbu izgleda i boje. Oči su mu gorjele kao u groznici, a na površini je obraza titrala neka neobična, veoma prozirna maglica, slična ljetnoj žezi, kad se razlije nad pokošenim odkosima.

— Privariše nas, lipa moja...

Ona je osjetila, da bi morala osloboditi svoju ruku njegova grčevitog stiska, no nije smogla ni odlučnosti, da se na to odvaži, a još manje bi imala snage, da to i izvede. Prepustila se je posve njegovoj snazi, koja je strujala iz njega po cielom njezinom tielu kao čarobna munjina, koja i jača i umrtvljuje u isto vrieme, ali je u istom času bila posve sviestna svoje dužnosti, da se pod svaku cienu odhrve njegovu uplivu i nastojanjima, ukoliko bi krenuli nizbrdice. To je bila posve sviestna, posve jasna i nesumnjiva želja i odluka.

— Niko nas ne privari! — odgovorila je poslije duge šutnje, jer je osjetila, da bi šutnja značila, da se s njim slaže.

— Anica nas privari!

— Ne griši duše!

— Taj gri na moju dušu deseterostruko!

— Pa da i est, ka što nije, sad bi bilo najpametnije i najpoštenije, da sve puštimo. Božija je volja — govorila je ona, svladavajući osjećaje ljubavi i nježnosti, koji bi je bili najradije bacili oko njegova vrata i na njegove grudi.

— Voliš li ti svog Martina?

— Jako!

— Duše ti?!

— Jêr me mučiš?!

Te je rieči izgovorila tako bolno i umolno, da je njega zaboljelo u grudima, sućutno se je zagledao u njezine oči, al ona nije uzvraćala pogleda, jer ga je bila prikovala u neku neodređenu točku pred sobom, a onda reče, naglašujući svaku pojedinu rieč:

— Ne ću te mučiti, jer te volim, al ne ću ni puštiti.

— Što? — upita ona, jer je željela, da bude posve načistu s njegovim namjerama. — Što ne 'š puštiti?!

— To. Izagnat ću na čistinu, da vidimo!

Ona se snađe i nenapadno, polagano oslobodi svoju ruku njegova stiska. Neko su vrieme šutjeli pod težinom osjećaja, koji su se kovitlali njihovim dušama. Kod drugog stola je netko pripoviedao, kako je neki Paripović iz Ploče dobio petnaest batina i da mu ih je Cuja odparala tako uspješno, da je za svakog udarca šiknula krv.

— Znaš li ti, ko je ta Cuja? — upita Nikola, kao da prvi put čuje to ime.

— Tu nikakva ženetina, koju je kapitan doveje, da batina ljude i žene — odgovori Vranjica veoma tajanstveno i tiho. — Al se o tom ne smi mnogo divaniti.

— Jer?!

— Divani se, a morda i lažu, da una i kapitan... Tako: šaraju — reče Vranjica posve šaptom, te je Nikola jedva razabrao njezine rieči. — Kad ju je doveje, pripovidali su, i tuka je i slušala ga j' ka navijeno kolo, al malo potlje ujtila una uzde u ruke i sad una zapovida, a kapitan sluša.

— A odklen je?

— Nek je poganac zna. Vele da nije naša Bunjevka, vele da nije ni Kranjica, a vele da nije ni Vlainja, a ne kažu ni da j' Ciganka, man svi govore, da j' nikakva pogana polutanka i smisa, da ne bi gore ni nečastivi, potari ga, sveti Križu, smislije i izumije. Al: e l' žena i po — est! Vele, da nema momka, s kojim se una ne bi ujtila u kosti i po'rvala i da j' je stog kapitan i uzeje najprije, da ljude batina, a unda se š njom, da prosti Bog i tvoj obrez, spetlja i sveza, pa sad una radi, što oće.

— I Lovinčani zadovoljni?!

— A što će?! Ne će niko, da podmeće glavu pod sikiru, kad ga se ne tiče!

— Koga se ne tiče?!

— Ne tiče se nikog, koga ne opeče — odgovori Vranjica.

— A ko zna, kad će koga opeći i zateći?!

— E, to ne zna niko, al svaki mirno čeka, dok dođe na njeg red.

— I unda ka vô pod jaram: dušu u se i pod Cujine batine.

— Uprav tako.

— E, esmo li ljudi, esmo! — reče Nikola posve glasno, pljune kraj sebe i promrsi kroz zube neku krupnu psovku.

— Nego, moj Nikola, vrime j', da se mičemo! — reče ona. — Još malo, pa će noć, a daleko j' i meni i tebi.

— Izpratit ću te.

— Moreš malko — odgovori ona i u istom trenu osjeti, da bi se bila morala uzprotiviti tom priedlogu, al sad nije htjela popravljati. Nek je prati do izvan mjesta, a onda će ga već nagovoriti, da se vrati, jer moraju kući posve protivnim pravcima: ona prema Udbini, a on prema Obrovcu.

Kad su izišli između kuća, uzeo ju je za ruku, no ona se je brzo snašla, pa mu je izmakla, iako joj je veoma godio njegov topli dodir. Išli su posve šutke. Ni rieči nije nijedno progovaralo. Vladali su se, kao da među njima ni nema ništa, što bi trebalo rješavati, dok je uistini bilo sve još posve neriešeno, a bilo je toga mnogo više nego slaba leđa mogu nositi bez velikih potežkoća. Ona je nastojala vjerovati, da je sve riešeno time, što je odlučila, da će sve zatomiti i vladati se, kao da ni ne postoji, a on je u svojoj duši čekao, dok još izpita i zadnje, što mu preostaje, pa da vidi, da li točno sudi Anici. Kad i to izpita, onda će dalje ići. Čut će se — to je njegova misao....

— Sad se ti vrati — reče ona i stade. — I vala ti, što si doša, da se vidimo i da nasamu podivanimo.

Umjesto svakog drugog odgovora i tumačenja, on ju je čvrsto zagrlio i stao ludo, mahnito cjelivati.

Vranjica je nastojala, da se malko brani....

4

Stupao je žurno i posve mirno i određeno k cilju. Toliko je bio uvjeren, da se ne vara, da bi bio mirno stavio

svoju glavu na okladu, da se je namjerio na koga, tko bi mu nudio okladu.

Leđa je malko povio, glavu oborio i odmicao, kao da ga netko goni, a misli su mu letjele munjevitom brzinom i neprestano se vrzle oko tri žene, koje su zaokupile svu njegovu pažnju. To su: Vranjica, Anica i Cuja. Podsviestno je osjećao, da bi bilo najpametnije, da se uobće mane i pomisli na Cuju, jer, ako ćemo pravo: što se njega ona tiče?! Tako je pomišljao, al je ona ipak zauzimala veliko mjesto u njegovoj sviesti, a u mozgu mu je rovala kao paklenskim vilama.

I nije to jednostavna pojava: mi smo ginuli i prolievali krv po svim ratištima, koja nit su kad čula nit će kad čuti za nas graničare i za našu granicu. Tamo smo vazda pobjeđivali i ubirali lovorike na glavu svog cara. Tako je vazda, odkad je nas i granice, i cara i carevine. I nismo se loše pazili s carevinom sve donedavna. Tad najednom, kao da je neki đavo opalio između nas i cara, pa otrovalo zrak i sve obrnulo naopako. Mi pobiedili buntovnike i spasili cara, a car i nas i buntovnike u istu vreću, pa zaveže i sjedne na nas. »Sad se — veli — vi pokoljite međusobno, pa ću ja onda mirno na vama sjediti!« Kao da se već ne poklasmo malo prije neg nas je strpao u vreću?! Al eto još veće sramote: kad se mi graničari vratismo svojim kućama, izkrvavljeni i izmučeni svakim zlom i nevoljom, ono nas povali na klupu, dade nekakvoj babetini kisele štape u ruke, pa veli: »Sad udri! Nisu dostojni, da ih kažnjava mužko za njihove nevaljalštine. Nek ih batina žena!«.... I tako Cuja nas redi.... a kapitan misli, da je mužko i da je carski častnik....

Tako je to leglo Nikoli u glavu i nikako se nije mogao riešiti misli o Cuji. Kraj nje je jedva dospievao, da se pomalo, na mahove i sve u skoku i naletu bavi i s Anicom, svojim pravim, vjenčanim drugom.... I to ti je pravi posao: prevari te, natocilja te ko tupu sjekiru, učini iz tebe ruglo i sramotu, i sad bi se ti morao smatrati sretnim i pod osobitom zaštitom Svemogućeg, što ti je takva legla kraj izmučenih pleći! A liepa jest, i jest stasita i krupna i u svakom pogledu doista žena, kakvu samo možeš poželjeti, al, eto: prevarila ga je, kao što je Bog na nebu. Nikola je u to vjerovao i za njegovu dušu više ni ne treba nikakova dokaza, al

ipak ne će ništa propustiti, još će i ovaj posljednji čavao zabiti u lies te ogavne, odvratne rabote.... I mora misliti na nju, iako je ipak nešto posve drugo nego Cuja i njezina pojava među čestitim, poštenim graničarima.... Najzad: svi graničari nit jesu nit mogu biti čestiti i pošteni. To nije ni moguće ni potrebno. Što bi nebo, kad bi svi bili anđeli?! Razpuklo bi se od prenapučenosti, a graničari nisu neprijatelji nebeski. Ima ih svakakovih, pa mnogi zasluži i te kako težke kazne, al tko je vidio, da batinama kažnjavaš kao vola onoga, koga si jučer poslao s puškom u ruci, da se bori s junacima i da vitežki brani granicu i cara?! Ne može to biti i ne smije biti, pa to i car propisao. Tko veli, da je car nepogrješiv?! To mogu tvrditi samo oni, koji iz tog vuku kakvu korist, a vjerovati oni, kojima je Bog uzeo pamet. Tu je car pogriešio, i to mu pošteni graničari moraju reći otvoreno u brk: »Tako i tako, svitli care.... i ne valja ti posa!«.... A car će pametno poslušati i odrediti, što će biti njemu na čast, a graničarima na korist i ponos.... I tako će onda Cuja odcujati, i njezin kapitan za njom....

Cuja je strašna pojava, no još uviek nije toliko zlo, da ne bi u Nikolinu mozgu ostavila malko mjesta i za njegovu Anicu. To nije manji teret za njegovo graničarsko shvaćanje. Razlika je samo u mogućnosti prosuđivanja i pobijanja. Cuja je obće pitanje časti i obraza, a Anica je samo njegovo osobno zlo, za koje čak nitko ni ne zna, a koji možda i znadu, ne znadu, da je zlo, jer vjeruju njoj, a za njegovo mišljenje, za pravu istinu ni ne znadu. Stoga on to i može i mora rješavati, kako sam odluči i — kako bude mogao podnositi i nositi na plećima i na duši. Što bude strpljiviji, to će biti manje zla u svakom pogledu, dok je kod Cuje, po njegovu uvjerenju, upravo obratno. To treba rješavati što brže i što odlučnije i što temeljitije, jer je inače opasnost, da će i u drugim pitanjima ići sve naopako, sve gore i gore.

Vranjica nije briga ni pitanje nego velika tuga i nezajažljiva želja i čežnja. Ona lebdi nad njim i oko njega, ona izpunjava cielu njegovu dušu i svaku kapljicu njegove krvi, te nije prije ni u snu sanjao, da čovjek uobće može tako ljubiti i toliko čeznuti za nekim ljudskim stvorom. Kamo je god bacao pogled, nju je sretao po stotinu puta na pruzi svog pogleda; na što je god pomislio, bezbroj puta je presjekla svaku misao i ukopčala se u nju — toliko je izpunjavala njegovu dušu i tielo. Nikad, nikad prije nije ni znao

ni pomišljao, da taj osjećaj može biti tako jak, tako neodoljiv i nametljiv, te ga se ne može ni na čas osloboditi. To osjeti istom danas u podpunosti i cielosti, kad ju je imao svu toplu i dragu u svojoj neposrednoj blizini, a pogotovo, kad ju je poslije, na razstanku, obujmio rukama kao čelikom, privio je na svoje grudi i pio joj život i mladost s nabubrelih usta kao sok zrele najslađe jabuke. Njegova je, sva je njegova, kao što nitko drugi na ovom svietu nije njegov. Nitko!

Prolazeći izpod Cvituše, baci pogled na vrh briega i ustavi ga na kapelici svetog Ante, pa uzdahne tiho i duboko:

— Blago tebi, sveti moj Ante, kad moreš tu mirno i lipo vikovati ka u Božjim nidrim, al težko nami, koji se moramo gonati sa Cujami i Anicami, tražeći svoju Vranjicu! O moj dobri sveti Ante, lako li ti je Svemogući da na tom našem brdašcu....

Odtalen se je pustio nizbrdicom k mostu cvituškom, pa bi morao nalievo prečcem prema Žmelovači i onda dalje preko Gmajne kući, no on produži cestom do mosta rukavinskog preko Obsenice. Čim je prešao vodu, ostavi cestu na desnoj strani i udari preko njiva prema kućama Špaljevim. Mogao bi bio ići putom do izpod crkve, no on je volio, da okala i crkvu i kuću lajtmana Despota, pa da gotovo neopažen pane pred kuću Ivande Špalja i njegove Rože. Nije baš bio siguran, da će nju naći kod kuće, no ne gubi ništa, a nije mu ni mnogo dalje kući, nego da je okrenuo iza cvituškog mosta, a za svaki slučaj mu je dobro, da umiri živce i da odmah pokuša sve, što smatra koristnim za odkrivanje istine, ili ne za odkrivanje nego za podkrepljivanje istine. On već zna, kako je, i ne treba više ništa odkrivati, ali je dobro i koristno, da tu svoju vjeru i to svoje znanje podkriepi novim dokazima. Samo je zbog toga koristno i potrebno, da se sastane s tetkom Rožom Ivande Špalja. Ni zbog česa drugog!

Kad se je već primicao kući, pade mu na um, da bi bilo vrlo liepo, da je uzeo bocu rakije il vina i ponio, da tetku Rožu ponudi. To bi joj se svakako svidjelo i razvezalo joj jezik, no kad je na to još u Lovincu bio pomislio, nije nikako mogao izmisliti razlog, koji bi naveo, zašto je ponio piće. Ipak bi morao nešto reći, barem se nekako našaliti, jer bi inače bilo nerazumljivo i vjerojatno bi se koji mudrac na-

šalio na njegov račun. Pitali bi ga, za koga prosi tetku Rožu, kad joj dolazi s rakijom, a on bi se morao samo blesavo nasmijati i ne bi znao, kud bi šalu svrnuo.

Već je bilo sunce prilično zavagnulo na zapad, kad je bio kod kuće Špaljeve. Vladala je svuda podpuna tišina, nije čuo ni ljudskog ni životinjskog glasa, a ni zvuka zvona s blaga. Kuća je na osami, prva do crkve, i nema u blizini susjeda, pa je onda toliku tišinu nekako lakše pojmiti. Vrata su bila otvorena, i Nikola se šutke približi te istom na pet, šest koračaja vikne:

— Ima li ko u kući?!

— Ima, ima! Ko si Božji? — javi se ženski glas iz kuće, a iza glasa se ubrzo pomoli i prosieda glava Rože Ivandine.

Nikola je pozdravi i stade na pragu, a ona ga ponudi, da uđe.

— Ne ću, tetka, ulaziti — branio se on — jer mi se žuri. Iđem iz Lovinjca, a udarije sam ovud, jer sam pratije strica Jocana.

Pripoviedao je bez velikog razmišljanja, kao da je doista bilo tako, a Roža ga je i slušala i ne slušala, jer nije ni bilo važno, zbog česa je udario tuda. Njoj je bilo doista drago, što ga vidi, jer su joj još i sad zujale u ušima njegove rieči pohvale i priznanja, pa joj je bilo milo, da ga vidi tu, baš pred svojom kućom. Svakako je htjela, da uđe, no on se je uspješno opro najviše time, što je sjeo na neki panj pred kućom, pa se onda i ona spustila na zemlju kraj njega.

— Samo da dânem, pa bižim dalje — govorio je on. — A di je tetak Ivanda? Nisam ga već dugo vidije.

Ona mu je odgovorila i tumačila, kako ga je jedva dočekala, dok se je vratio iz vojske, kad je čula, da se je zavolio s Anicom njezine sestre Vranjke.

— Nismo nas dvi sestre — tumačila je ona veoma okretno i uzžurbano — al smo vindar dosta blizi rod. Njezina prababa Stana i moja prababa Jela dvi rođene sestrane!

— E l' to, tetka, drugo il treće kolino? — upita Nikola i nasmije se.

— Aj, smrade, što mi se rugaš! — odgovori ona veselo, pa se i sama zasmije. — Ako nije drugo nije ni dvadeseto kolino, a mi smo Bunjevci svi rod. To ja tebi velim. Meni je to pripovidije ne ednom, man stotinu puta moj pokojni

vridni did Stančina, koščice mu se u zemljici posvetile. A un je zna, što drugi živ čovik nije zna!

— Virujem ja, tetka, virujem, al edno ti ne virujem! — reče on povišenim glasom i zagleda se u nju, nastojeći, da mu ona svakako ne opazi usiljen smiešak.

— Nude, nude, da čujem?!

— Ne virujem, da si znala, da smo se ja i Anica zagledali edno u drugo, prije neg sam ja otiša u soldačiju, a nikidan si mi rekla, da si znala i da si stog i govorila najprva mojoj materi, da se uzmemo. Eto, to ti ne virujem.

— A jêr mi to ne viruješ, mudrače? — upita ona veoma veselo i podrugljivo ga omjeri od glave do pete kao ona, koja je sigurna svoje stvari.

— Jer to nije niko zna. Ni crna zemlja.

— Osim vas dvoga! — odgovori ona. — A ja sam bila treća. Rekla mi je sama Anica, al pod izpovidno ime. I ja to tebi sad tako divanim, i da Bog da ti se jezik osušije ka trta, ako ikom rečeš. I zakuni mi se.

— Sad je već kasno, kad si mi već rekla!

— Al ti si pošten čovik i ne 'š me izdati ni Anici, jer sam joj se zaklela. Zakuni se i ti meni, jer ću drugčije svakom reći, da nisi čovik, man babetina. Kuni mi se, da ni crnoj zemlji ne ćeš reći, što si sad čuje iz moji usta.

— Anici mogu, a drugom nikom ne ću.

— Ni njoj, jer mi je rekla na viru, a ko viru ne drži, nije je ni vridan. Ti si na me aburda ka manit, pa se ja jadna izlajala i rekla ti, al ja znam, da ti znaš, što j' vira, i da me ne ćeš izneviriti. Daj mi ruku il mi se miči s očiju, da te više nikad ne vide, a moreš biti sigur, da ću te prokleti i da će te moja kletva stići. Ti to znaš.

Nikola nije bio praznovjeran, al je već mnogo čuo o kletvama tetke Rože. Nije, doduše, vjerovao, što su ljudi pripoviedali, no kad to ču iz njezinih usta, osjeti, kako mu ledeni trnci poletješe svrh glave pa ravno do nožnih palaca, te bez i najmanjeg razmišljanja primi pruženu ruku i reče:

— Ni crnoj zemlji, tetka Roža!

— Ne ćeš reći, što si od mene čuje o sebi i Anici? Ni Anici.

— Ne ću, tetka. Ni Anici.

— Reci: »Tako mi Bog pomoga«.

— Tako mi Bog pomoga — ponovi on za njom kao stroj, a krv mu udari u lice. Čelom mu je curkom pocurio hladan znoj, te mu se učini, kao da sanja il kao da ga je snašlo nekakovo nejasno i mutno priviđenje. Osjećao se je veoma nevoljko, pa iskreno i duboko požali, što se je svraćao, al — nije ni slutio, da će ga tako uhvatiti i omotati. Neko su vrieme oboje šutjeli, a njemu su glavom letjele misli kao uzbunjeni bumbari. Kad se je oporavio od prvog iznenađenja, reče posve sabrano, al dosta tiho i nesigurno, kao da se još boji:

— Ja se, tetka, zakle, da ne ću nikom reći, što si mi kazala, al ja ne znam, nisi li se ti samo šalila. E l' istina, da j' tebi moja Anica sve unako pripovidila, kako ti meni kaza?

— Istina je ka u Svetom Pismu — potvrdi Roža. — Molila me j', da nju nikako ne spominjem, a potlje još ednom me zaklela ka ja sad tebe, da ne ću nikad nikom reći, da sam od nje i rič čula. Nije baš spomenila tebe, al smo rekle nikom, pa ne bi bila smila ni tebi reći, al staro, blunasto, pa se izlaje, a zaboravi na zakletvu. To ne valja i to se ne smi. Nego, Bog će meni oprostiti, a ti se čuvaj ne rad mene, man rad sebe. Težko unom, ko viru izneviri! Ja to tebi velim. Tebi se vidi na očima, da ne bi iznevirije ni neprijatelja, kad bi mu se zavirije, a kamoli prijatelja i svoga. Vidim ja to na tebi.

— A što još vidiš, tetka Roža?

— A nu! — odgovori ona neodređeno. — Svemogući nami dade pomalo, da znamo i vidimo više neg drugi, al nikad ne da puno. Sve pomalo. Tako j' i meni malko da, pa vidim više od drugi.

— Nude, nude, tetka! Što vidiš na meni — zaintačio je on.

— Nemoj, sinko Nikola! — odgovori ona veoma uzrujano, bacivši letimičan pogled na njegove oči. — Svemogući ne dopušta, da znamo više neg moremo nositi. Ja vidim, da ti znaš nositi, a vidim i da ćeš, moj sinko, imati što nositi. Nek ti Svemogući bude milostiv i dobar.

Njezine su rieči zvučale materinski meko i proročanski tajanstveno, kao da dolaze iz veoma velike daljine il odnekud iz podzemlja.

— A oću li tribati dugo nositi? — upita on polagano, nenapadno i sve kao da ne polaže velike važnosti na to pitanje.

— Gade i smrade! — odgovori ona i opet se nasilu nasmieši. — I jope me tako pitaš, da se ja, jadnica, zaletim, ka june u naviljke, i da lanem, što ne bi smila ka i uno malo prije.

— Samo tako pitam, a ti ni ne moraš odgovoriti.

— Ni ne znam, što pitaš. To j' sve u Božjim rukama, a ti se moli Bogu, da te očuva i da ti dade snage, da vaik budeš pravi i pošteni graničar.

— A da što bi ja drugo i moga biti?!

— Ne velju ja, da bi moga biti što drugo, al samo tako kažem: moli se Bogu. Težko unom, ko se Bogu ne moli.

— Ja Mu se molim, slava Mu i vala.

— I moli se, sinko. I puno se moli. Nije ti lako, vidim ja, al će dati Svemogući... Un sve more, a mi, ako ćemo pametno i pošteno, ni ne moremo, man uno, što nam je nebo ostavilo... I tako... A veliš, iša si sa stricom Jocanom Bilićem? Pravi čovik, da mu para nema. Što radi i kako su svi njegovi? Kako vridna Matija? Što radi Ivan? Zbilja: e l' un kod matere il je jope s vami?

Ona je letjela pitanjima, kao da je netko progoni il kao da se želi sakriti pred mislima, koje su je napale, pa stoga izmišlja druge slike i nameće si pitanja, samo da ne vidi onih, koja ne želi il ne smije gledati. Nikola nije ni dospievao, da joj odgovara, jer je jedva pratio sama pitanja. Čekao je, dok je jezik zaboli il dok se umori il zapne, pa da vidi, treba li uobće na što odgovarati i da li nju bilo koji odgovor zanima.

— E, Ivan je Ivan! — reče i časak zamuče. — Zovu ga Srđenom i Smrzlom i svakako mu se rugaju, a un zna više neg svi mi drugi skupa. Samo un ni nije za ovoga svita, i sam Svemogući zna, zašto dikog gurne ka šugavu ovcu, a dade mu više neg ikom. E l' vaik u Egeljcu s majkom i otčuvom?

— I est i nije — odgovori Nikola mrzovoljno, ne prikrivajući svoje želje, da o tom mnogo ne govori. — Ja puštam, kako god un oće, a i drugi mu puštaju. Samo baza, pa ga i zovu svi Bazalo samo stoga.

— Znam ja to, znam, samo nisam znala, di se najviše zadržava.

— Nigdi i svagdi.

— A una Tomina sirotinja?

— Ha!.... Ćakan i' voli ka i svoje rođene, a dobri i esu, pa će priživiti ka i mi drugi. Nego, tetka, iđem ja. I vala ti na svemu, što si mi rekla.

— I muči ka grob o svemu, pa se ništa ne boj.

— Oću, tetka, kad sam ti da viru — odgovori on i pođe. U njegovoj su sviesti izbliedile sve druge misli pod teretom doživljaja s tetkom Rožom. Počeo je posve mirno, triezno razmišljati, da li mu je lakše sad il kad je k njoj dolazio. Pitanje je veoma važno stoga, što mu je potvrđeno uvjerenje, da ga je Anica posve sviestno prevarila, odnosno, da je prevarila njegove roditelje i da je i njega one prve večeri pustila posve proračunato u zabludi, da razgovara s Vranjicom. Je li i ovo istina? Da li je ona i one večeri trebala namjerno glumiti tuđu ulogu il je posve slučajno onako izpalo, jer nije bilo nikakova povoda, da mu izričito naglašava, da je ona Anica, a ne ona, za koju je on drži. Da li je ona morala znati, da on međutim nije bio doznao, da je Vranjica otišla za drugoga i da su njega zaručili s njezinom sestrom Anicom, pa da sada s njom i razgovara? Tu je zapeo i nije se usudio stvarati nikakovih zaključaka, pa je svoju pozornost ograničio samo na ono, što je posve jasno, nesumnjivo i utvrđeno: Anica je zavela u bludnju njegove roditelje, da se njih dvoje vole i da on želi nju uzeti za ženu. To je činjenica, a sve drugo je natezanje, koje može, al ne mora biti točno, pa se on stoga ni ne kani u to upuštati, jer uobće nije ni važno. Sad napose nije važno ni zbog toga, što ne smije Anici ničim pokazati, da zna, što je učinila. Dajući tetki Roži rieč i kunući se, da će je držati, nije ni sjenkom najdalje misli dopustio mogućnost, da ne bi najsavjestnije izvršio, što obećava. Usljed toga mu je posve odpala briga i razmišljanje, kako će to reći Anici i kako će s njom razčistiti to pitanje. To je riešeno. Ujedno je osjetio, da je i njegovo držanje sad posve određeno: ona ne smije osjetiti, da on sumnja, da se je poslužila prevarom, da postane njegovom ženom. Ona sad jest njegova žena i — gotovo. Što će se razviti u tom okviru, to će pokazati budućnost.

Nije se veoma žurio, jer je sunce bilo još dosta visoko, a na njega pale neodređene i nejasne misli, pa se je i on

prepustio baš tako nejasno i neodređeno nogama i putu, pa kad stigne. Kako nije išao seoskim putom nego preko njiva, nije se ni s kim sastao, pa je nesmetano tumarao svojim mislima. Eto, sad je svezan sa ženom, koja bi mu se svakako mogla sviđati i koja bi mu mogla biti i draga, da nije sama pokvarila i ubacila u njega strašnu odbojnost. Kaže Vranjica, da Anica nije nastojala, da joj se sestra makne s puta i ostavi joj Nikolu, i on nema razloga, nema uporišta, da joj to i ne vjeruje, al je svakako svojim nagovaranjem djelovala, da se je Vranjica udala, što inače vjerojatno ne bi bila. Bila bi već našla puta i načina, da javi njemu, da je žele udati, pa nek on reče, što misli, a on bi već bio svoju rekao i spriečio, da mu je odvedu. Tu je Anica kriva već samo stoga, što je uzročnik takog razvoja Nikoline i Vranjičine nesreće, iako u prvi čas nije ni mislila, da podmetne sebe na sestrino mjesto. Svakako je prouzročila takav razvoj prilika. Al sad — nema izlaza. Treba mirno nositi, kao da se nije ništa ni dogodilo, no — to je vrlo jednostavno tako reći, al je strahovito težko tako se i vladati, jer ništa ne može proći bez posljedica; baš kao što svako tielo ostavlja svoj trag, tako i svaki događaj ureže svoju putanju, koja je vječna u nizanju uzroka i posljedica.

Na seoski je put izišao nešto više mostišta na Obsenici i u istom času opazi, da obrovačkim putom dolazi također prema mostištu žensko čeljade. Nije mu bilo drago, jer je vidio, da se moraju sastati, a nije bio razpoložen za razgovor. Bio je najzadovoljniji, što je mogao ovako nesmetano ploviti neodređenim smjerom i neomeđenim mislima, preskačući s predmeta na predmet, s jednog kraja poznatog svieta na drugi, i tako nasiecati sva moguća pitanja, koja mogu zasiecati u njegov graničarski život, a da ništa ne rieši.

Što su se više približavali jedno drugom, to se je sve pozornije i pozornije u nju zagledavao, jer mu se već izdaleka pričinila poznata po hodu i držanju. Kako je on bio bliže vodi, stade, da dočeka ženu, na što je ona očito požurila korake i već izdaljeg doviknula:

— Blažene oči, koje te vide!

— Ma, esi li ti to, seko, ako Boga znaš?! — odgovori on veselo i pođe prema njoj. — Želije sam ka ozeba sunca, da te vidim, pa nikako.

Žurno su pošli jedno prema drugom, zagrlili se i srdačno se izljubili, te se činilo, da su im se ruke ukočile, pa se ne mogu razstati iz zagrljaja.

— A kakva si mi, sunce moje žarko, kun da si iz zemlje izvađena! — govorio je Nikola posve raznježen i skoro razplakan kao najosjećajnija majka i svojom je težkom rukom milovao ženu po kosi u čelu.

— Nije mi ništa! Zdrava sam — odgovarala je ona i smiešila se umornim smieškom, koji je bio prevučen laganom maglicom patnje i tuge.

To je bila Vranjica Josipa Lukičina, Kresojićka, Nikolina vršnjakinja i najbolja drugarica još prije nego se Kresojići razdieliše, a i kad se razdieliše, oni ostadoše kao da su rođeni brat i sestra. Visoka, stasita žena, vrlo ugodnih poteza i neobičnih očiju. Koji se je momak zagledao u te oči, nije ih nikad više mogao zaboraviti. Bilo je mnogo poruka i ponuda za udaju, no ona je uviek uspjela namoliti otca i majku, da je još ne udaju, jer da joj se ne mili, da ne želi, da joj se momak ne sviđa — take i slične je izgovore vazda nalazila, a kako je bila jedina kći, nisu je htjeli siliti, čekajući, dok se sama dobrovoljno odluči. Međutim se desilo, što nije nitko ni slutio ni očekivao: ona je jedne biele božićne noći otišla nevjenčana za Ivana Mrkobrada, sina Ćoranova, a sinovca Pepičina, koji je već nekolike godine u hajducima. Kuća im je tu u Poljani, pod Pilarom.

Vranjica nije nikom, baš nikom povjerila tajnu svoje ljubavi, jer je bila uvjerena, da ne bi mogla naći saveznika i pomagača, pa je stoga šutjela kao niema. Ivan je liep, pristao momak, odlučan i junačan, pa s tog gledišta ne bi moglo biti zapreke, da i u kući Kresojića potraži za sebe djevojku. Ne bi bila nepremostiva zapreka ni činjenica, što mu se je rođeni stric odmetnuo u planinu, jer je to učinio kao odgovor na očitu nepravdu sa strane vojne uprave, a poštenijeg izlaza nije imao. Vjerojatno ne bi brak mogla onemogućiti ni okolnost, što su se Mrkobradi tu nedavno naselili i što još nemaju dovoljno zemlje, jer gdje je volje i marljivih ruku, tu će biti i zemlje i Božjeg blagoslova. Sve su to malenkosti napram lošem glasu, što ga ta kuća uživa. To je vlaška obitelj, koja se doselila odnekud iz Bosne, i kad joj je graničarska uprava dala naselje tu pod gorom, u najbližem susjedstvu s te strane Vrkljanskih kuća, ovi

nisu bili oduševljeni, iako su ih sretali prijateljski i ljubazno, da ih ne zaplaše i unapried ne učine neprijateljima. Došlo je nekoliko mužkaraca i žena, s čoporom djece. Bili su pripadnici grčko-nesjedinjene crkve, a kako take nije bilo nadaleko, za neko vrieme pređoše svi u rimokatoličku. Narod nije polagao velike važnosti na tu činjenicu, jer je više pazio, kako se došljaci inače vladaju, no ona je ipak omogućila, da su se tim brže miešali s domaćim pučanstvom, te mlađi i zaboraviše, da i ti u Poljani nisu starosjedioci i Bunjevci. Ubrzo se je opazilo, da su svi redom loši radnici, ali tim bolji putnici. Mužkarci su neprekidno odlazili na nekoliko dana, onda se povratili, redovno po noći, nit što odnoseći nit što donoseći, osim što bi gdjekad dognali po nekolka komada blaga, da opet za koju noć s njim nestanu. Taki je način života prelazio od otca na sina, i nikad se nije ništa ni bučna ni ružna o njima čulo, al se je šaptom sve prepričavalo i znalo, a gdjekad su im se događale i neprilike, al oni nisu nikad nikom ništa pripoviedali. Tako je jednom Ivanov otac Nikola otišao u noć s oba zdrava oka, a vratio se samo s jednim. Drugo mu je bilo izbijeno, kao da ga je netko izkopao nožem. Nikad nitko nije čuo iz njegovih usta, što mu se je to desilo, jer je na svako pitanje odgovarao samo smieškom i slieganjem ramena, a kad bi ga tko baš pritisnuo i ne puštao ga, dok ne bi odgovorio, rekao bi, da ga je ošinula grana i izbila mu oko. Odtad ga narod prozva »Ćoranom«, i mlađi ni ne znaju, da mu to nije — krstno ime, koliko su naučeni samo na taj nadimak.

Sin toga i takoga Ćorana ne bi nikad mogao doživjeti čast i sreću, da mu iz bilo koje Kresojića kuće dadu djevojku za ženu. To je vrlo dobro znala i Vranjica Josipa Lukičina, pa kako se je kod blaga u svom djevojačkom neizkustvu i zanosu prve razbuktale mladosti zaljubila u Ivana, nije mogla odoljeti ni svojim osjećajima ni njegovim nagovaranjima, te zasliepila i utekla nevjenčana pod njegov krov. To je bio najcrnji Božić Nad vodom. Sve su Kresojića kuće bez ikakove iznimke, a skoro i bez ikakove razlike, bile kao gromom poharane, s tom jedinom razlikom, da je iz Josipove kuće dopirao glasan jauk i lelek ne samo Vranjičine matere Marte nego i braće i sestara, pa i samog Josipa. I u drugim su kućama žene suzama kvasile svoju tugu, zaprepaštenje i sramotu, al je lelekanje i jaukanje bilo ipak tiše.

Svi su se odrasli mužkarci odmah sastali kod starog strica Perjasa i viećali, što bi i kako bi. Vranjičin otac Josip nije mogao ni progovoriti, no kad je čuo, a i vidio, da su ljudi neodlučni, on skupi svu snagu i predloži, da je vrate silom, pa morali potući sve Mrkobrade. Neki odmah i bez razmišljanja prihvatiše njegov priedlog.

— Zapalit će nas Pepica — prigovori Perjas.

— Ne će! — uzprotivi se Joso Kresinov. — Est un u ajducim, al un zna, što j' obraz. Ne će za to ništa učiniti, jer bi i un ovako, ka i mi.

— Svedno! — odgovori Josip Lukičin kroz jecaje. — Kome opanci, kome obojci. Ponosat ćemo se, pa ćemo viditi, oće li više podniti Kresojići jal Mrkobradi.

— Još je ništo — opet će Joso Kresinov. — Mi moramo znati, e l' naše dite odvedeno silom il je i samo tilo! To mi moramo najprije znati. E l' iko od nas čuje, da j' zapomagala i zvala u pomoć?

— Nije se ništa čulo, dok nisu tamo već pod Pilarom puške zapraštile, a ni unda nismo znali, da j' to naša sramota — reče neki.

Josip Lukičin je htio, da mu se diete vrati pod svaku cienu, živo ili mrtvo, bez ikakova obzira, da li je odvedeno silom ili milom, dok su se svi ostali složili, da je ne će dirati, ako je dobrovoljno otišla.

— Kun da j' skočila u vodu! — tumačio je stari stric Perjas. — Bila bi još veća sramota, da nam jope uteče.

— Ja bi je zakla svojom rukom! — prostenje Josip Lukičin. — Al nije una pristala, man su je lopovi odvukli...

Najzad su se svi složili, da treba izpitati, kako je odvedena, a kad je sigurno utvrđeno, da je pristala, svi su se Kresojići ponieli, kao da su je pokopali. Ona i Ivan su se ubrzo vjenčali, nakon što su uzalud pokušali na sve moguće načine, da se pomire s Kresojićima i da dobiju roditeljski blagoslov. Odgovor je glasio:

— Praštamo joj samo na smrtnoj postelji našoj i njezinoj za drugi svit, a na ovom svitu nek joj bude, kako j' sama odabrala!

Ona nije propustila ni najmanje zgode, da pokuša da se svojima približi, al je svaki pokušaj ostao posve bezuspješan osim sa najmlađima, koji su se krišom s njom sastajali i razgovarali, a često su skupa i plakali.

Nikola je još u vojničtvu doznao, što je ona učinila, i bio je ne uvrieđen njezinim postupkom nego do krajnih granica mogućnosti unesrećen i ranjen u dnu duše, jer ju je volio više od svega roda i više neg rođenog brata i neg svoje roditelje. Volio ju je kao svoju dušu, jer je bila s njim srasla mnogo više nego da mu je rođena sestra. Kad je još doznao, da je otišla dobre volje, skamenio se je od čuda, nije nikako mogao razumjeti, jer je znao, da joj nije bilo nepoznato kao ni ostalim njezinim vršnjakinjama i vršnjacima, da su Mrkobradi narod za sebe i da mogu svuda prije spadati nego u Kresojića družtvo. Proplakao je kao ljuta godina, grizao je usne i gutao svoju krv, samo da zatomi bezgraničnu bol, koja bi ga bila inače natjerala da urliče iz sveg glasa kao ranjena zvier. Pisao je kući, da mu pobliže obrazlože njezin postupak i uzroke, no nikad nije više dobio o tom ni jednog jedinog slova, jer su oni nesretnu Vranjicu izbrisali iz svoga rječnika i iz svojih srdaca. On to nije razumio, pa je stoga uporno pitao u svakom pismu, a odgovor je bio — uporna šutnja kao da je nije ni spomenuo. Čim je došao kući, pitao je za nju majku, no umjesto odgovora, ona je metnula prst preko usana i značajno pogledala najprije njega, a onda pogledom tražila Josu i ustavila ga značajno na njemu.

Nikola je razširio ruke, pogledao majku kao ubezumljen i rekao posve glasno:

— Pa, este li poludili?! Recite mi barem, e l' još živa il su je već umlatili!

— Još je nisu ubili, al je ubijaju — odgovorila je Stana posve tiho, posve šaptom i zakimala glavom, kao da stoji nad mrtvacem.

— Svak iđe za svojom zvizdom, koju mu je Svemogući ostavije, i na tom, moj sinko, bojim se, ni sam Svemogući ne more, jer ne će, ništa prominiti.

— Ne će Svemogući, jer je pravedan — govorio je Joso mirno, laganim glasom, kao da čita il propovieda. — Tako i naša nesritna, dobra Vranjica.

Poslije je Nikola sve polako i pomalo, na obroke, doznao, da je njezin ljubljeni Ivan mlati nemilice kao vola u kupusu, a da mu u tom poslu srdačno pomažu otac Ćoran i njegova žena, Ivanova mati, Vranjica. I ona je nosila ime Vranjica! Kad je prve nedjelje poslije povratka iz vojske

bio kod crkve, Vranjicu nije vidio, a sliedeće se je nedjelje vjenčao, pa nije bilo ni zgode ni mogućnosti, da se bilo s kim sastane, jer zapravo, nije nikog ni vidio, a danas nije bio kod svoje crkve, pa se ni opet nije mogao sastati s Vranjicom. U sebi je bio posve odlučno i stalno odlučio, da će joj pristupiti i s njom razgovarati, čim je opazi, pa gdje bilo i s kim ona bila da bila, bez ikakova obzira, što će mu reći njegovi Kresojići. On više cieni njezine osjećaje i njezinu ljubav nego osjećaje svih ostalih svojih Nadvođana. Napose je poslije današnjeg sastanka sa svojom Vranjicom prepun razumievanja za postupak sestre Vranjice strica Josipa Lukičina.

Nisu se mogli razstati, koliko su se bili ogrlili i sljubili, a on ju je neprestano milovao, dok je opet nije ogrlio i posuo cjelovima, šapćući joj kao svom djetetu:

— Milošto moja, milinje moje, velko sam te poželije, velko sam te oplaka i ožalije....

Ona se je prva trgla i osviestila, pa je rekla posve odlučno:

— Ajme meni, ako nas ko naš vidi, ne će ti oprostiti!

— Što mi ne će oprostiti?! — upita on, ne sjetivši se u navali čuvstava, da mu je sve poznato.

Ona mu ništa ne odgovori, nego brizne u glasan plač i pane mu oko vrata. Sad se on osviesti, trgne se, uzpravi se, uhvati joj lice među dlanove, izmakne se i reče:

— Dosta j', seko! Ako ćemo ovako, i ja ću se razplakati, a to ne bi, uvano, ni ti tila! Kun da sam žena!

Malo dalje uzvodu je prekrasno vrelce, a odmah više njega veoma gusto grmlje johovine, koja se je nadvila nad vodu i nad brinu više vode kao golema, gusta i dugačka košara, koja je zaštićivala i od sunčeve žege i od nepoželjnih pogleda. Pošli su tamo i sve bez dogovora sjeli.

— Bolje, da nas niko ne vidi — rekla je ona, spuštajući se na ledinu. Obsenica je sladko grgoljila i mrmoljila svoje pjesmice vode, koja je tiho tekla i udarala na svom miroljubivom putu o drvlje, kamenje i busenje zemlje i na taj način izvađala razne glasove, koji su se skladali silom prirodnih zakona u čarobnu i zanosnu pjesmu božanske tajanstvenosti.

— Zlatna moja seko, što učini iz sebe! — rekao je

Nikola, kad je sjeo kraj nje. Uzeo ju je za obje ruke i zagledao joj se u oči.

— Sad je gotovo, moj brate! — odgovori ona čvrsto i već mnogo smirenije. — Više nema pomoći.

— A reci mi, jêr si to načinila?!

— Da si mi metnije bije stotinu noža prid oči, ne bi na uni ma' bila radila drugačije! — odgovori ona posve uvjerljivo i uvjereno. — Nije bilo drugačije, man da bi me bije zakla. Nego, ti si mi brat, a sad si čovik ka i ja žena, pa ti mogu govoriti i ovako: nemoj ti, jadna ti majka, pomisliti, da sam ja bila pljunila na obraz i zaboravila svoju divojačku čast i ponos, pa da sam stog morala unako. Bože, sačuvaj! Ja sam mogla prid oltar pod vincom Blažene Gospe, al nisam mogla, da š njim ne odem, jer sam znala, da mi naši ne mogu dati, da pođem za nj, a morala sam jal' umriti, jal' za nj! Tako j' to bilo.

— Al, jadna ne bila — reče on posve tiho — vele mi, da si već imala dvoj mrtve dice. Što j' to s tobom?

Ona je časak šutjela, a onda se zagleda u njega, pa reče posve mirno i odmjereno:

— Prid Bogom i prid tobom ne mogu ništa tajiti, pa ću ti reći: dicu su u meni ubili, što Ivan, što svekar, što svekrva. Svi me biju, i niko ne gleda, čim će me, man samo da me dovati.

— Bog s tobom i Majka Božija! — reče on i sućutno i skoro ne vjerujući njezinim riečima il svome sluhu.

— I Bog su me i Majka Božija pripustili Mrkobradim. A i pravo j' tako, jer sam i' ja sama odabrala. Bila sam i ja mnogo puta na kolinim prid oltarom i molila i zaklinjala, al sam unda naučila istinu, da se Svemogući za nas brine drugačije, neg mi to mislimo. Ja vidim, kad moji kod kuće biju psa ili koje govedče il mene: Bogu je to posve svedno. I pravo j' tako. Jednako smo mi svi njegova stvorenja, pa jêr bi nas volije više neg pse il ovce il zmije?!

Nikola je slušao njezine rieči, kao da je pao iz oblaka i nije se mogao snaći, nije znao, što bi o njoj mislio i kako bi prosuđivao njezine rieči i misli, pa reče kao u bunilu:

— Odkud to tebi, što divaniš?!

— To su mi dali Mrkobradi svojim batinama i svojim postupkom prema meni i prema drugima. Uni ništa prida mnom ne kriju, al ja moram prid drugim skrivati i tajiti

sve, što vidim i čujem u kući. Tamo sam ja sve ovo naučila, što sad tebi divanim.

— A što uni rade? — upita on nepromišljeno, kao da i sam nije već mnogo znao.

— Kradu — odgovori ona posve mirno i jednostavno. — Kradu, do česa dođu, al ne u blizini, ne ni u Svetom Roku. Imaju svoje ortake, i jedni drugima dodaju i izdaju, i samo im je to posao. U blizini samo izdaju i namiene svojim ortacima, al sami nikad ne iđu u domaću krađu.

— I ti to sve znaš?

— I znam i mučim! — odgovori ona. — Spočetka sam prikoviš brbljala, pa su me mlatili, da sam mislila, da ću dušu izpustiti. Opametila sam se, i sad mi je bolje. Išla sam plovanu na izpovid i sve mu rekla. Rekla sam mu, da se kajem i da me duša boli i da mi je strašno, al mu nisam mogla obećati, da ne ću i ubuduće šutjeti prid svitom, pa me je tije potirati i da mi ne će dati oproštenje. Unda sam mu rekla, da ću ići moliti njegovu gospu Rožu, da se zauzme kod njega za mene i da mu ona raztumači, kako je težko na ovom svitu. Una sirota ima svoju pokoru i sa svojim rođakom plovanom i sa svojom nesritnom ćeri Nanom, pa more i mene razumiti bolje neg plovan, koji je svet čovik i ne zna, kako su ljudi gadovi i koliko griše, i kad se Bogu mole, jer viruju, da i Njega mogu privariti. Kad je to plovan čuje, smirije se je, pozorno me još ednom izpita i svitova me i unda sve uredije, kako Bog zapovida. Iđem mu češće na izpovid, pa unda un i ja skupa nosimo te tajne prid licem Božjim i prid ljudim. Sad mi je malko lakše, al me i sad često biju.

— A ko te sad bije?

— Vaik svi! Ja sam spočetka mislila, da mene Ivan voli, al sam brzo uvidila, da j' un tije umišati u rod Kresojiće i ništa više.

Nikola je ubezumljeno buljio preda se i zaniemio pod strahotom svega, što je čuo iz njezinih usta. Poslije nekog vremena, ni ne pazeći na njezine rieči, upita:

— A viruju li uni u Boga?!

— Ehe! I te kako! — odgovori ona povišenim glasom. — Da ti vidiš tog veselja i molitava, kad im uspije veći kakav posa! Vaik divane: »Bog svoji ne ostavlja! Bog nas voli, pa nas i pomaže! Tu nam je Bog pružije svoje obe

ruke i blagoslovije nas!« Eto, tako uni viruju, i tako Svemogući š njima. Još samo da daju i u crikvu dija ukradenog, al to nisam opazila. U crikvu ne daju nikad ništa, jer vele, da j' to samo za popa, a da j' Bogu svedno, poide li pop il Mrkobradi, pa da j' unda pametnije, da uni sami potroše.

— I ti sad...

— A, moj brate?!.... Samo ne mogu isti, kad znam, da j' kradeno, a uni se boje, da ću i' izdati, i unda me vaik mlate. Kad je god u kući pečen il varen ovan, meni ne vali dobra porcija batina, i unda nije da me ujti edno, pa izbije, man svako me mrcvari i cilja u mene, što mu naleti pod ruku.

— Ma, slušaj ti mene, seko — reče Nikola i opet poslije dulje šutnje. — Zašto se ti nisi mam vratila kući, čim si vidila, što se tu stvara?!

— Kako bi se vratila kući, kad sam od nje pobigla i kad sam za Kresojiće mrtva? — odgovori ona posve mirno. — Nemam se kud vratiti, i prida mnom nije više ništa, man da čekam, kad će uni ubiti mene il kad ću ja ednom zaslipiti i uplejati nikog nji. Samo to!

— A navrati li se kad Pepica iz planine?

— Dođe, dođe, al un je odiljen, pa se njegovi ne mišaju, a on je ednom vidije, kako me tuku, pa j' tije pucati na nji. Brani un mene, al njega nema nikad kod kuće, a kad je i kod kuće, unda se čuvaju ka žive vatre i niko me unda ni ne takne. Boje ga se.

— Pa, što bi unda, seko moja?! — upita on uzdrhtalim glasom.

— Što bi priko Božije volje?! — odgovori ona. — Kad ovo ne bi Svemogući dopušta, ne bi bilo ni ednog trena, a kad est, unda Un to i trpi i dopušta, pa što mi moremo, man nositi, dok moremo, ako moremo?! Ne mogu se ja sa Svemogućim bočiti i gonati, slava Mu i vala! Di god mogu, izmaknem i uklonim se i ne vidim i ne čujem, što ne moram, al kad se ne mogu skloniti s puta, koji mi je ostavila Providnost, što ja mogu?!

— Al ti si i prije znala, kakva j' to kuća, pa jêr si išla za Ivana? — upita Nikola i zagleda joj se u oči. — Reci mi, jêr si otišla?!

— Već sam ti rekla: morala sam! Nisam se mogla

tome od'rvati, al da ti pravo kažem: i znala sam i nisam znala, kakva j' to kuća i ognjište. I sam znaš, kako i kolko dica znadu i o dobru, a pogotovu o zlu svoji komšija! Tako j' bilo i sa mnom, al ja mislim, da sam sve znala, što sada znam, da bi i unda bila pošla za Ivana. Tu nije bilo izbora. Morala sam, pa gotovo. Al nemoj misliti, da me j' ko bije začara. Bože, sačuvaj. Nije tu bilo čarolija, man je uno svezano u meni i sa mnom i nije bilo drugog puta i načina, man naglavce u tu provaliju i brezdanku ka slipa.

Nikola je obočio glavu na grudi, težko odpuhivao i šutio, a onda reče, ne podižući pogleda:

— Vidim ja, kako ti je, i sad razumim... Nego vidide ti, molim te, ka se Bog moli, kako se to splelo: svast mi je Vranjica i, da ti pravo kažem... — reče, prekine se u rieči, zastane, podigne naglo glavu i zagleda se u njezine oči, zausti, da će nešto izbaciti kao hitac, no opet se predomisli, splasne, spusti glavu, obori pogled, duboko odahne i mirno nastavi: — eto: svasti mi je ime Vranjica, punici mi je ime Vranjica, ti si mi najmilija sestra, ime ti je Vranjica, i toj tvojoj prokletoj svekrvi je ime Vranjica! Sve se to čudno splelo oko mene, i ubije me Bog, ako ne ću i ja početi virovati u čarolije i u svašta....

— A nu! — reče Vranjica, samo da nešto reče.

— Nego, sestro — nastavljao je Nikola kao u polusnu — da znaš i da ne zaboraviš: kad god ti pane na um, da što načinimo, evo me ka brata rođenoga. To ne zaboravi, i ja sve mislim, da ne bi dugo ni čekali. Na moj račun bi bilo najpametnije, da se mam vratiš kući, pa dalje ćemo viditi, kako će se to odvijati.

— To ne mogu i ne ću! — odgovori ona bez razmišljanja i odlučno.

— Nemoj biti tvrda Kresojića glava!

— Kad esam, i neka sam! Da j' mene iko nagonije il nagovara, da pođem u kuću mrkobradsku, ubije me Bog, ako ne bi utekla iz uni stopa, al ovako ni ne mogu ni ne ću, nek se izvrši, rad šta sam pošla ovim putom.

— Nije ni to blunasto! — potvrdi joj Nikola. — Samo ne zaboravi, što ti reko: kad me god uztrebaš, evo me ka rođenog brata!

— Vala ti, Nikola! — odgovori ona srdačno.

— Nego, ti reče, nek se izvrši, rad šta si pošla tim

putom — reče Nikola i zagleda se upitno u nju. — A što j' to?!

— To ja, brate, ne znam, al uvano ništo est, kad me j' Svemogući puštije ovim i ovakim putom — odgovori ona veoma sabrano i bez oklievanja.

— Divaniš ka mužko! — pohvali je Nikola. — Ža mi je, što si tako okrenila, al kad već esi, unda mi je drago, da tako znaš snositi.

— Što mi drugo koristi i što bi mogla drugačije?! Mogla bi sisti na razkrižju i plakati, da me čuje cili svit, al bi svi morali na me i pljuvati, jer bi se brzo čulo, da me nije niko na ovo nagna, man da sam iz Kresojića kuće utekla u ovo zlo, koje me sad bije.

Sunce se je već spustilo nad Sveto Brdo. Nikola to opazi, podiže se i reče smeteno:

— Morat ćeš ići, jer ne 'š do mraka kući, pa će jope biti bure i lomljave. A di si bila?

— Dujmini Velekom su ukradena dva vola, pa sam mu išla javiti, kako će i' dobiti natrag i koliko mora platiti odkupnine — odgovori ona.

— Ti si išla to javljati?! — iznenadi se Nikola.

— E, e. Ja — odgovori ona posve mirno. — Ti ni ne znaš, da j' to običaj, da ljudi dolaze k mom svekru tužiti se, kad im što nestane, a on onda dozna po svojim ortacima, ko je odnije i kolko mu se mora platiti, da vrati. Unda najčešće ja nosim glas, koliki je sök.

— Bog bije s tobom!

— I est. Ja to radim, kun da me pošalju, da kome ženjem il kopam. I to j' posa, i ja mislim, da j' koristan posa, jer je čoviku lakše platiti nego ostati brez volova il brez kola il već što su mu ukrali. Vaik plati manju odkupninu nego je vridnost ukradene stvari. Ti se tome čudiš, kun da ne znaš sve ka i ja!

— Ja se samo čudim, da ti to radiš! Tome se ja čudim.

— To je još najpošteniji posa, na koji me gone. I rado ga činim, jer ljudim koristim. Najgore mi je, kad znam, da su uni nigdi bili u krađi, pa moram mučati i slušati, kako se nagađaju za odkupninu, il kad moram u kući isti, a znam, da idem krađeno. To mi je, kun da ljuti otrov mećem u usta, i nikako se ne mogu na to naučiti. A

već sam s toga više dobila udaraca neg mi je kosa na glavi....

Nikola je niemo kao okamenjen pratio njezino pripoviedanje i neprestano smišljao, kako bi dokrajčio taki njezin način života. Nije mu moglo pasti na um ništa određeno i jasno, jer nije mogao mirno ni razmišljati, al je posve jasno u sebi osjećao, da to ne može i ne smije više dugo potrajati.

— I nemoj nikom našem kod kuće reći, da smo se sastali, jer će te psovati, što si sa mnom divanije, a nije potriba, da se ljute — govorila je ona bez ikakove žalbe i drhtaja u glasu, jer je već na to naučena.

— Ni ne ću, da me ne uzmu na oko, al ću ja tebe i te tvoje krvnike imati dobro na nišanu! — odgovori on.

— Molim te, nemoj se nigdi zaletiti, pa što divaniti o meni! Kun da mi nisi brat. Ja ću nositi, dok mogu i dok po Božijoj volji moram, a unda ćemo viditi. Ja znam, da sam nigdi zgriši1a i zaslužila ovu pogansku pokoru, pa je sad i nosim, iako ne znam, kad sam zgrišila....

5

Skupio je svu svoju tjelesnu i duhovnu snagu, da se održi na visini, koja je bila po njegovu mišljenju potrebna zrelu mužu, pa da dostojno i dostojanstveno nosi svoj teret. Najteža je zadaća bila, da Anica ništa ne opazi, jer je u njemu ipak neprekidno kuhalo i vrelo kao u vulkanu, budući da je ona prva pobuna, kad je opazio svoju zabludu, bila jača i silnija od svih razloga umirivanja, koji su se poslije pojavljivali i koje je sad i sam posve sviestno i mirno prihvaćao.

Kad je došao kući, pripovjedio je, da je bio s Blaževićima, al nije napose naglašavao, da je s Vranjicom bio na užni. Potanko je pripoviedao sastanak s kapitanom, jer ga je ćakan Joso o tom najviše izpitivao, a i sam je osjetio, da ga to pitanje mnogo zanima.

— Esi vidije Cuju? — upitao ga je otac.

— Nisam, al ju je kapitan spominja i valije ka Ivu Senjanina il Musu Kesedžiju. Veli, da unakog momka nema u kumpaniji.

— Ni nema! — potvrdi Joso. — Nego, ja se bojim, da ljudi ne će više dugo moći mirno nositi tu sramotu.

— Na moj račun, tribali bi se ljudi dogovoriti, pa sve tužiti obrstaru u Gospiću, a ako ni to ne bi koristilo, unda generalu u Karlovac.

— Već se o tom divani — reče Joso. — I nikidan su u puku ljudi divanili o tom.

— Ako ne bi bilo dosta ni to, unda triba ići do cara.

— Ph! — omahne Joso rukom. — Prije bi mi to svi bili činili, al potlje ovog s Mađarima, da ti pravo kažem, ljudi više ni ne misle mnogo, da bi im car tije pomoći....

— Ne virujem ni ja, al triba i njemu reći prije neg učinimo, što ćemo morati. Nek ne reku u Beču, da nisu znali prije neg je nami dogorilo do nokata. Ja sam tako razmišlja: mogu uni od nas svašta i tražiti i raditi, al ne smiju nikad povirovati, da smo il budale il brez ljudskog ponosa! Ne mogu oni misliti, da nami more zapovidati žena, pa bila i blažena žena i Blažena Gospa! Težko i kući, u kojoj žena gospodari, a taku je kumpaniju odnije vrag.

— Znaš, kako j' — požuri Joso, da ga izpravlja: — more žena biti i pametnija i ljudevnija od mnogog čovika, al...

— Neka, neka! — prekide ga Nikola u rieči. — Al di je taka žena s čovikom, unda un ne more biti ni kućni starešina ni kumpanijski kapitan. Neka skine pantalone i dade i' njoj, a sam neka pripaše pregljaču il zaslan.

Take je misli razvijao Nikola i u kući i pred kućom i kod crkve u puku, a one su bile obćenito mišljenje svih odraslih mužkaraca, dok su žene bile još gore. Kod mužkaraca je bio samo ponos povrieđen, a kod žena je bio taj isti osjećaj, jer su i one graničarke, koje su odgojene pod istim suncem i u istim mislima i osjećajima kao i njihovi ljudi, a povrh toga se je u njima budila i ženska zavist: kako može tamo neka polutanka, vjerojatno poluvlahinja il poluciganka, imati toliki ugled i upliv u kumpaniji?! Tko je ona, što je ona bolja i vrednija od pravih graničarskih žena, kojima nije nikad bilo ni na kraj pameti, da bi se koja bilo kad umiešala u javne poslove?! Ta je okolnost žene neobično podjarivala, i one su svakom dobrom zgodom — naravno: izdaleka, oprezno i mudro, nenametljivo i ko posve nekako uzput, mimogred! — muževima naticale na nos sra-

motu s Cujom. Bile su toliko zagrižene kao žene proti ženi, da su i najpametnije pritom zaboravljale, da bi svojim bockanjem mogle izazvati nepotrebno najstrašniju nesreću na svoje glave i na svoja ognjišta. Graničare nije potrebno podjarivati, pa da planu, jer je to njima u krvi, a kad se još žene umiešaju, onda je požar vazda na dohvatu.

Posve je razumljivo, da zapovjedniku satnije nisu mogli ostati nepoznati ti razgovori i prigovaranja, jer je on imao svojih dobrih prijatelja u svim selima. Oni su njega izvješćivali kao prijatelji, kojima je stalo, da pomognu njemu i da uprava bude što bolja. Daleko iza te brige, u sjeni,, u sumraku je u svakom slučaju bio i po koji osobni računčić, jer Keht nije bio čovjek, koji bi svojim načinom saobraćaja i uprave mogao na dulje vremena privezati uza se pravog čovjeka i pravog prijatelja, jer on sam nije mogao biti ni jedno ni drugo, a što tko ne može dati, ne može ni primati.

Ti su prijatelji to činili — skrovito, da se ne zna, jer su i sami osjećali, da drugi graničari taj posao ne bi ocjenjivali istom mjerom, kojom to oni sami čine. Ipak je smatrano nečastnim douškivanjem, što je doista i bilo. Druga je vrsta satnikovih izvjestitelja bila mnogo opasnija: to su bili oni, koji su douškivanjem i prijavljivanjem i krivih i nevinih pokrivali svoje lopovluke. Među take su satnikove prijatelje spadali iz Svetog Roka Ćoran Mrkobrad i njegov sin Ivan, čovjek Vranjice Josipa Lukičina. Satnik je vrlo dobro znao, čim se oni bave, no gdje nije bilo prijave, nije moglo biti ni odsude, pa su tako i oni živjeli sa satnikom u posve dobrim odnosima: oni su mirno krali, a on je dobivao izvještaje o neopreznim govorima poštenih ljudi i sudio ih na batine, koje je Cuja srdačno dielila, kao da bi zagrizla najslađu jabuku.

Jednog popodneva se je posve neočekivano pojavio među Kresojića kućama veljbaba Joso iz Klanca. Stupao je uzpravno, vojnički odmjereno, uzdignute glave, te nitko ne bi bio mogao pomisliti, da je već prevalio osamdesetu. Najprije se je ustavio pred Perjasovom kućom i podivanio s Barom, a zatim je išao polako, redom izpred kuća i sa svakim se upitao za zdravlje, ističući, da se je posve slučajno navratio, jer ga je put nanio iz Ričica od kćeri, pa je odlučio, da vidi, kako oni, a napose je naglasio, da želi vidjeti, kako Kikine sestre i brat. To je iztaknuo, da svima

bude jasno, zašto se mora navratiti baš u Josinu, a ne u koju drugu kuću. Katu je našao kraj ognjišta, s pletivom u rukama. Slaba je, u licu žuta, a mršava, same koščice i koža. Za Mariju rekoše, da je negdje na poslu, a Martin je bio kod blaga. Stana je Josina pripoviedala prijatelju, da su djeca dobra i poslušna, no da je ipak Martin »malko vrletan i svojeglav«.

— Ti bi bila na njegovu mistu još vrletnija! — dobaci joj Joso i značajno pogleda veljbabu, pa nastavi tako, da ga mala Kata nije mogla čuti: — Dite vaik misli, da mu se druga dica rugaju zbog une njegove mane, pa je na sve ka pašče na vezu. A i kako ne bi bije?!

— A di ti je Nikola? — upita veljbaba, koji je uzalud tražio očima Nikolu.

— Un je u mlinu — odgovori Joso. — Danas je naš red, pa niko mora tamo biti. Nevista Anica Nikolina, Ante i njegova mlada i mala Marija Tomina su na njivi.

Odgovor je veljbabu veoma zadovoljio, jer mu je bilo glavno da se sastane nasamu s Nikolom. Rad toga je došao. Posjedio je, dok je s Josom pojeo kajganu, jer bi bila neoprostiva uvreda, da bez tog otide, a tad se polagano uputio prema Kresojića mlinu. Nikola je bio posve sam, jer koji su donieli žito u mlin, nisu čekali, dok bude samljeveno, jer se svakom žuri na poljski posao, pa ostavlja i odlazi, a poslije će već doći po brašno. Izišao je pred mlin, da mogu razgovarati. Bez velikog uvoda i oklievanja rekao je veljbaba:

— Kod kuća sam vaši reka, da iđem iz Ričica, al to nije istina. Iđem iz Lovinjca, al sam privrnije, da se teže dosite, zbog česa sam se k vami svraća.

Nikola ga je mirno slušao, a na licu mu se je odražavalo začuđenje i nerazumievanje.

— Bije sam i kod kumpanije, jer to moram vaik, kad sam u Lovinjcu, da se javim ka najstariji iz ovog našeg kraja.

— E, e. To znam — potvrdi mu Nikola.

— Divanije sam s kapitanom o svačem, a un meni samo o ednom: o Cuji. »Čujem — veli — da te tvoje mudronje pod Pilarom i Peršincem smeta i bode u oči moj pomoćnik, gospoja Cuja!« Tako mi je reka i uprav veli: »gospoja Cuja«. Tako un nju vaik zove, a moja duša van iz tog, kad

se je i s kim se je vinčala. Ja ti to ne znam i ne mogu izpitivati. Nego, slušajde, što mi dalje reče: »Ti si tamo i starešina za uni kraj i najstariji si i najpametniji si i vojnik si — sve un meni tako — pa te opominjem, da sve nji opomeneš, nek se ostave brbljanja i gospoje Cuje, ka što su se ostavili materina mlika, jer će im Cuja tako naravnati rebra, da im ne će više padati na um, da se češu po tuđim leđim, a moglo bi i' biti i pod ledinom. Nisam ja izmislije batine, man i' je propisala carevina, a da su ljudi, ne bi i' carevina gonila u red batinama ka volove, man bi bila dosta i opomena i kazna, ka što se kažnjavaju ljudi u ostalom svitu.«

— Tako un nami?! — reče Nikola kroz stisnute zube.

— Čut ćeš ti, što un nami poručuje. Veli: »Sve ja čujem i znam, i vidim, da se igraju glavama. Nikom će prisisti. I u tvojim Kresojićim ne miruje unaj njijov vrag! Ti si dite oženije od nji, pa ti moram reći: esu uni i pošteni i pametni i pravi ljudi, al su arumni i sumanuti. Vaik sanjaju o nikakvoj pravdi i pravici, vaik se rvu s vitrom, misto da mu se uklone; oće da izprave krivu Obsenicu i da cili svit pomire i zadovolje, misto da se okoriste tuđom svađom i nesrićom. Al kad ne će uni, oće drugi njijovom vunom natrpati svoje samare i smijati im se. Dok uni pripovidaju o poštenju i ljudevnosti, drugi se na njihov račun kod mene tovi ka prase u brlogu, i ni vraga mu! Svi su uni taki, kolko i' ja znam i kolko sam za nji čuje, al mi se vindar čini, da j' najgori ovaj Kresinov unuk Nikola, što nedavno dođe iz vojske.«

— Oho! — uzklikne Nikola i malko se nasmije.

— Sinko — reče veljbaba ozbiljno — i nemoj se smijati. A ja bi volije, da imaš pravo!

— U ednom se selu groze, a u drugom se ne boje!

— Nebojšu vuci poidoše!

— Est, tetak Joso, al — vuci! A kukavcu vrane obraz zasmradiše! Ponosat ćemo se.

— Eto: to i un tebi poručuje: »Ponosat ćemo se — veli — ja i Kresinov unuk!«

— Pa ćemo se nosati! Ja bi tije viditi cara i carevinu, koji bi mogli odrediti, da carske soldate šibaju babetine, pa one bile i kapitanske ljubeznice! — vikne Nikola tolikom snagom i žestinom, da je skoro promukao, a krv mu je oblila

lice, i žile se na vratu nabrekle, kao da će prsnuti. — Dosta je, što postoje šibe za ljude! I nije to dosta, nego je i to prikoviš, a onda se još nađe gospodin kapitan, koji naruči nekakovu vucibatinu žensku, da te šibe dieli ljudima! Meni je posve nevažno, što nji dvoj rade, kad su sami, al mi nije svedno, što on njoj naminjuje na naš račun i koliko una svoga napljuje u njegovo vino na naš račun, koji mi unda krvavo plaćamo i obrazom i krvlju.

— Eto, sinko, da znaš — dođe jedva veljbaba opet do rieči. — On ti poručuje, da zavežeš i da više nikad ništa o tebi ne čuje, jer da ćeš se brzo upoznati s Cujom i njezinom snagom. To ti poručuje po meni i molije me j', da ti to nasamu rečem. Ko te j' kod njega tako uredije, ne znam, al mislim, da ne more biti iz daleka.

— Prijašin Ćoran! — odgovori Nikola bez razmišljanja.

— More biti! — potvrdi i veljbaba.

— I zet Ivan Ćoranov.

— More i to biti. I, ne znam, esi li čuje, da j' Vranjica Ćoranova pripovidala, da joj se j' nevista pomamila, odkad si ti doša iz soldačije.

— To j' pripovidala?! — iznenadi se Nikola, jer nije ništa bio čuo. — A ko ti to reče?

— Dolazi una tamo k nikim Babićim, pa sam unda tako i ja naćuka. Čula j' naša Kikica, pa mi je mam rekla i molila me, da ti javim ja, il ko najprvi dospije, jer se boji za te. Rekla j' Vranjica Ćoranova i to: »Nek se una uzda u svog bracu Nikolu, al uredit ćemo mi i nju i Nikolu, samo ako se bude miša, di ne triba, i ako bude nica, di nije posijan.« Tako to una pripovida, pa ja mislim, da moraš pripaziti na se. Vragu i babi se nije nikad dobro zamiriti, i lakše ti je nositi ljutnju desetorice pravi, čestiti i pošteni ljudi, neg zlobu same edne ženetine. Čini mi se, da ti sad imaš na vratu već dvi: Vranjicu Ćoranovu i Cuju kapitanovu. To je prikoviš i za Kresojića pleća!

— Nego, tetak, molim te, što zna ta Ćoranova o meni?! Što divani?

— Veli, da joj se nevista zagrozila, da će upamtiti Kresojiće, ako je još budu bili, jer da se je sad vratije iz vojske njezin brat Nikola, koji da se ne krsti na svakom mostu, i da j' una već š njim i bila i divanila. Ako su drugi Kresojići nad njezinom glavom prilomili štap i pokopali je,

nije to načinije Nikola. Un će nju braniti. Tako pripovida Vranjica Ćoranova i sve se podsmijuje, pa se bojim, da ti priprema gvožđa, a ne će joj biti težko s kapitanom ovakim, kako j' na tebe sad bisan. Čuvaj se, to ti ja velim.

— A, molim te, što una meni more skupa sa svojim Ćoranom?!

— Ni sam nečastivi ne more izmisliti, što izmisli babetina, kad se s vragom uortači! Poslušaj ti mene i čuvaj se. Na priliku: jêr uni ne bi kakvu svoju krađu natovarili na tvoja leđa i prijavili kapitanu, koji će te mam odsuditi na batine, a Cuja će te izprebijati ka mačku?!

— Bog s tobom, tetak Joso, što divaniš?! — reče Nikola, a oči mu izkočiše iz šupljina, kao da ga je netko natakao na ražanj.

— Divanim, sinko, što mi je sunilo u glavu, čim sam čuje, što mi je kapitan o tebi divanije, i kad sam se unda sitije, što ti napija Vranjica Ćoranova! I, viruj mi: ja kun da vidim, kako oko tebe pletu i motaju. Čuvaj se! Ti si pametan čovik, a i u svitu si bije, pa ti ne tribam pripovidati, što more učiniti i čovik čoviku, kad je nečastivi u njemu, a što more učiniti žena, kad se pritvori u vraga — ja mislim, da j' to težko zamisliti i našem Svemogućem, a kamoli nami, slabim ljudima. I Ćoran je gad, i njegov je Ivan smrad pakleni, al je Vranjica sve skupa nadvisila. I danas sam je vidije u Lovinjcu i vidije sam, kad je otišla k Cuji.

— Sve to more biti, al da bi sve izmislila....

— La, moj sinko! Divaniš, kun da ti je pet godina! Esmo mi graničari i ljudi i junaci. Esu i naše žene vridne svog glasa i imena, al jope, moj sinko, kakvi gadalina ima među nami, to se ne da ni reći. Na moj račun, mi ni nemamo nego junake i lopove, poštenjake i gadove, a nema nam para ni u kom pravcu. Znam ja to. Puno j' meni godina, pa sam već mnogo i čuje i vidije i doživije. Nema žita, da mu među nami nema simena!

— I da bi mogli sve izmisliti?!....

— A nu! — odgovori veljbaba i slegne ramenima. — Nego, vrime mi je, da iđem kući, al da znaš: doša sam iz Ričica! Nemoj se privariti, pa kome reći, što sam ti doša kazati. Al se čuvaj ka ljuti zmija!

— Što Bog da! — odgovori Nikola. Dugo je gledao za veljbabom, koji je išao lagano, nekako umorno, al još uviek

uzpravno. Nikola se istom sad sjeti, da ga nije ni upitao za ukućane, a napose mu je bilo žao, što ga ne upita za Kikicu, no sad je već bilo prekasno, jer je starac već bio prešao preko Obsenice i polako odmicao obrovačkim putom prema Serdarovu brigu.

Dugo je stajao i zurio preda se u posve neodređenu točku, a glavom su mu se utrkivale najrazličnije misli, koje su se neprestano zaoštravale i završavale u čvoru, koji je imao na vrhu dvie ženske glave, koje su se njihale na zmijskim tjelesima i jedna se drugoj čas primicala, čas opet odmicala, baš kao što zmije čine u svadbenom plesu. Jednu je glavu poznavao: bila je glava Vranjice Ćoranove. Drugu nije poznavao, al je znao, da je to glava Cuje Delačove. U svom su plesu i zanosu svaki čas bacale na njega svoje poglede, koji su bili hladni i ubitačni kao pravi zmijski pogledi, koji nikad ništa ne izražavaju do ledene strave i užasa, te je posve mala razlika između tog pogleda, kad je zmija mirna i spokojna i kad je razdražena i spremna na navalu: uviek je strašan i ubitačan. Taki su pogledi padali na njeg iz onih dviju glava, koje su se kraj njega vile i motale u sablastnom kovitlacu.

U jednom je času osjetio, kako ga preletješe ledeni trnci, i učini mu se, da se pod njim zemlja otvara. Prepade se, naglo se pomakne s mjesta, na kom je stajao, obazre se oko sebe, kao da izpituje okolinu, da li se je zemlja doista otvorila, prieđe rukom preko znojna čela, baci pogled prema Svetom Brdu, nad koje se je spuštalo sunce, pa žurno pođe u mlin. Sad je istom čuo, da mu jedan vitao leti naprazno. Inače on to čuje, čim se posljednje zrnje spusti iz koša kraj čekala u šupljinu mlinskog kola. Znao je, da mu je letio dugo uludo. Skočio je iz mlina i zatvorio jažu, da kotač stane, dok sve očisti i zaspe drugo žito. Radio je točno, al nepažljivo, neoprezno, pa u jednom času pomisli, kako bi se uz takovo njegovo razpoloženje lako dogodila i najveća nesreća. Strese se, kao što se stresa pseto, kad iziđe iz vode, pređe nekoliko puta rukom preko glave do potiljka, duboko odahne i reče skoro uzdišući:

— Bože moj, Bože moj!

Učini mu se, da bi sve lakše nosio, da mu je njegova Vranjica s njime, al ovako mora nositi sve muke i brige i strahote, i još povrh svega i ženu, koju.... Htjede reći, skoro

mu naleti na jezik: ».... koju ne voli« — no trže se, zaustavi misao, kao da ju je ustavio željeznom branom, i upita se, da li on nju doista ne voli. Nepomično je i ukočeno dugo zastao kod tog pitanja, jer se nije usudio, da mu mužki pogleda u oči i da na njega odgovori. Voli li on svoju zakonitu, vjenčanu ženu Anicu?! Ljut je na nju, jer je ona ipak uzročnik njegove nesreće. Umjesto, da je svoju sestru ohrabrila, da joj je pomogla, da ga čeka, ona ju je svojim riečima samo uplašila, ubila u njoj i vjeru i nadu, pa je nemilosrdno gurnula u naručaj prvom, koji je naletio. I što je tim prouzročila? — bilo je pitanje, koje mu pade na jezik. Prouzročila je, da je on dobio jaču, zamamniju, poželjniju, zavodljiviju ženu.... To je istina, al nije dobio onu, koju je njegovo srdce odabralo. Je li to uobće veoma važno pitanje u takom načinu životarenja, kakav je graničarski?! Što on ima od žene?! Što ona znači za ovakog siromaka, koji je vazda umoran kao tegleća marva, riedko kada izspavan, zimi vazda ozebao, ljeti opaljen i izpečen, vazda željan dobrog zalogaja, i kad je seoski gazda po svim nazorima i shvaćanjima seoskog bogatstva i gazdinstva? Što znači za njega žena, i koliko je važno, da li je on voli nešto više il nešto manje, kad je važno samo i jedino, da je dobra radna snaga, da je zdrava i da napuni kuću djecom?! Što je drugo uobće važno?!

Kući je došao kasno, pa se iznenadio, kad je vidio, da još nisu ni starci legli. Našao je ćaću pred kućom, a majka je nešto na pragu radila pri mjesečini. Pozdravio je i pred kućnim pragom spustio vreću i torbu s ujmom, što ga je nakupio u mlinu.

— Ćer! — reče mu majka.

— Što to?! — upita on kao da je pao iz oblaka.

— Anica! Anica! — tumačio mu je ćaća Joso, spominjući samo polovično, što mu želi reći, jer se ni ne priliči, da sinu o tim stvarima govori. Ipak, sad ne može, da mu ne reče, kad već pita. On je baš putom smišljao, kako će prema njoj bolje postupati, dok se ne rieši bremena, a kad tamo — to je već gotovo. Nevjerojatno je, kako mu je brzo prošlo vrieme od vjenčanja, a sve u velikim mukama, brigama i traženju izlaza, te bi čovjek vjerovao, da je svaki čas podpuna vječnost, a kad tamo — dok si se okrenuo i dok još nisi ni jedne misli dokraja razradio i izradio, već je

prošlo toliko vremena, da si postao otac jednog novog ljudskog stvorenja. Otac... Anica je majka njegova djeteta... To je bilo posve novo i neočekivano odkriće, kao da nije na to ni pomišljao, iako mu je već mjesecima i mjesecima bilo jasno i bjelodano, što se događa. Bio bi najvolio, da može odmah otići k njoj i upitati je, kako joj je, no to nije mogao učiniti, jer — tako: ne pristoji se.

Sjeo je na panj, podbočio glavu na dlan i razmišljao o tom novom događaju. Majka ga je zvala, da ide u kuću jesti, no on je odbio, izgovarajući se, da nije gladan. Uistinu nije htio, da se pred roditeljima sastane sa ženom, koja je sad ležala u slami kraj ognjišta, a diete je kraj nje bilo u kolievci, u kojoj je i on ležao. Osjetio je veliku želju, da je vidi i da joj pokaže, da mu je drago, što je sretno sve prošlo, no ipak je svladao tu svoju želju i otišao u staju na počinak, gdje su njih dvoje redovno spavali. Dugo se je vrtio na ležaju, a onda ustao i izišao pred staju. Na kućnom je pragu sjedila Marija Tomina. Nikola joj priđe i sjede kraj nje.

— Esu ćakan i majka legli? — upita je tiho.

— Esu, esu — odgovori Marija. — Ja sam ostala, ako bi neša Anica što tribala.

— Spava li una?

— Ja mislim, da j' malko zakljajala, al ne spava — odgovori Marija, časak zašuti, a onda nastavi: — Uprav bi je moga pogledati. Već me j' pitala za tebe.

— E li?!

— Est, očiju mi. Pitala je, esi li doša iz mlina.

— A što si joj ti rekla?

— Da esi.

— Pa morala j' čuti, kad sam doša i tu divanije s ćakanom.

— Uprav je unda bila malko zaspala i nije ništa čula — odgovori Marija. — Sad ću ja viditi, spava li, pa ajde, da je vidiš i ti.

Ona pođe u kuću, a Nikola odmah za njom ni ne čekajući, da čuje, da li spava il ne. Išao je oprezno, na prstima, više, da ga ne bi u sobu čuli roditelji nego da nju ne probudi, ako slučajno spava. Bila je budna. On je uzeo nizki stolčić i sjeo kraj njezine glave, na što mu je ona pružila ruku i nasmiešila mu se blaženim smieškom, koji je bio prevučen laganim daškom boli.

— Vala Bogu! — rekao je Nikola. — Dobro j'.

— Dobro, dobro! — potvrdi ona, ne puštajući njegove ruke iz svoje. — Bojala sam se — pripoviedala je šaptom — al je sve išlo, da nije moglo biti bolje. I majka veli, da j' sve dobro.... A curica ka zlatna jabučica.... Pogledaj je. Izrizani ti. I majka veli tako.

Pustio je, da njegovu desnicu drži u svojoj ruci, a ljevicom ju je lagano i nježno milovao po čelu i kosi. Bila mu je bliza baš kao i one prve večeri, kad ju je u mraku ogrlio i cjelivao svom dušom. Tad je mislio, da grli onu drugu, a sad je sviestno milovao nju, svoju zakonitu ženu Anicu. I osjeti u duši veliko smirenje i zadovoljstvo.

— Samo ti sad upočivaj, a ja odo — reče i lagano se digne.

Njoj su same suze potekle niz obraze, kad je osjetila njegovu raznježenu pažnju, jer je bila naučena na mnogo tvrđi postupak. Bila je iznenađena i sretna tim više, što nije ni jednom jedinom rieči naglasio, kako bi mu bilo milije, da je rodila sina, kao što je ona sigurno očekivala, da će reći. I s te se je strane ugodno iznenadila.

Kad se je ono ubrzo iza vjenčanja prvi put sastao s Vranjicom u Lovincu, pa se povratio kući poslije položene zakletve tetki Roži, da ne će odati Anici, da je odkrio njezinu tajnu, vladao se je prema ženi pristojno i dosta hladno, kako to čini većina graničara, koje roditelji ožene za to, da imadu jednu radnu silu u zadruzi više i da se koljeno ne zatare. Često puta je osjetio neodoljivu napast, da je uvriedi, pa i udari, no ona je vazda bila prema njemu pažljiva i mudra toliko, da nije dala nikad jačeg povoda, a on opet nije ni htio ni mogao, da je bez razloga napada, iako mu je kopkalo u duši ono nešto tajanstveno i zagonetno, što bi bilo u njemu najradije riknulo i upitalo u sav glas za razjašnjenje. Svladao se je svaki put, a kad je poslije znao, što se u njoj događa, pogotovo je bio oprezan i nije ju ni pogledao mrko. Nije se razbacivao nježnostima, al je isto tako bio škrt i sa neotesanostima, kojima u mnogom graničarskom braku obiluju, baš kao što se događa i kod drugih ljudi, koji se zaborave, pa ne paze ni na sebe ni na svog bračnog druga.

Nikola se nije zaboravljao, jer je vazda bio na oprezu baš zbog toga, što je bio u svojoj duši i nezadovoljan i nesretan. Nikad nije mogao izpred očiju maknuti Vranjicu, nikad je nije mogao ni pregorjeti ni zaboraviti. U mislima je živio s njom, s njom se često razgovarao i s njom pravio osnove za budućnost. Sreća je bila, što se je udala daleko, pa se nisu mogli često viđati. Poslije onog prvog sastanka vidješe se još samo dva puta, i to na Rokovo, kad je ona došla na proštenje u svoju rodnu plovaniju, i još jednom u Lovincu, kad su se posve slučajno sreli. I to je sve u skoro godini dana. Njoj je to bilo dosta, jer je bila presretna, samo da ga gdjekad vidi, a njemu je bilo premalo, da ga zadovolji i smiri, a previše, da ga vazda zadrži u napetom nemiru i prekapanju i rovanju prošlosti, koja se ne može ni popraviti ni povratiti.

Anica nije nikad imala ni najmanjeg povoda da posumnja, da je on ne voli il da je došao na pomisao, da se je nametnula proračunato na sestrino mjesto. Vidjela je u njemu mirnog, dostojanstvenog Kresojića, koji svog druga poštiva i — ne da mu previše blizu. I ništa više. A to je njoj i naravno držanje, jer je običajno u većini graničarskih kuća, te nenapadno, mirno i dostojanstveno prelazi od koljena na koljeno. Onih najprvih dana, prije razgovora s tetkom Rožom, činilo se Anici kao da gdjekad udara iz njeg paklenska vatra, koja joj svakog časa prieti, da će je smrviti i pretvoriti u prah: toliko je bio namrgođen, ljutit i priek u svakom pogledu. Poslije se je svladavao, dok se nije posve ukrotio i stjerao na određene tračnice pristojna i tiha patničkog života čovjeka, koji sviestno nosi svoj težki križ. Samo budala pravi hotice iz jedne nesreće dvie, iz jedne neprilike još i sramotu. On nije ni po rodu ni po svojim rođenim sposobnostima spadao među take, koji bi svoje rane s uživanjem razkapali samo zato, da budu veće i da možda pobude čiju sućut.

Porodom prvog djeteta bje taj odnošaj posvećen i zapečaćen. Maloj nadješe ime Ika, a kumovali su joj na krstu veljbaba Joso i veljbabinka Ika, te je tako nosila kumino i prababino ime s otčeve strane.

Ne može se reći, da je djed Joso bio osobito oduševljen, što mu se je ognjište obogatilo curicom. On je bio nesretan što je pokojni brat Tomo ostavio iza sebe samo jedinog Martina, i to bolestna, uz tri djevojčice, a sad i njegovu se sinu Nikoli rodi kći, a stariji sin Ante ima već dvie!

Nije ni rieči rekao, jer je bio pametan i promišljen čovjek, al mu nije nikako bilo ugodno pri duši. Ipak je nosio mužki i dostojanstveno, kao da nije drugo ni želio, jer — kad ne može promieniti, zašto bi onda pravio iz sebe ludu, koja se tobože ljuti na nepravde Svemogućeg?! Možemo li mi uobće išta učiniti, da u redu stvaranja bude išta onako, kako mi sebi želimo?! Ne možemo ništa! Onda pametan čovjek mora znati sve mirno i dostojanstveno nositi.

6

U prvi čas se nije nitko iznenadio: baba Ikoša je sama, pročulo se, da je zaklala prase ko vola, slanina bila na njemu kolk jutro oranja, pa zar je onda čudo, da je nekom sinulo u glavi, kako bi bilo liepo i ugodno, domoći se te slanine i koga buta?!

Kuća joj je pri strani; mudrac, koji se je odlučio na taj posao, odkrio sa strane glavice komad krova i posve mirno ušao u tavan kao na svoj sjenik, skinuo slaninu, družtvo ga dočekalo, preuzelo i — gotov posao.

Ikoša je stara žena i ima tanak san, pa je čula, da se nešto događa u kući, no dok se je ona odlučila da ustane i dok se je izvukla iz sobe u kuhinju, već je slanina bila odputovala. Nije ni primietila, da se je što dogodilo, dok nije svanulo. Istom je tad opazila, da u dimu nema slanine ni plećaka ni butina, digla paklensku galamu i dala se u glasno naricanje kao nad mrtvacem.

— A jêr nisi vikala? — upitale su je susjede, kad su doznale, o čemu se radi.

— Pa, evo, vičem, pa vidim, kolika mi korist! — odgovori ona ljutito. — I noćes sam vikala, al me nije niko čuje.

— A jêr si vikala noćes, ako nisi ništa vidila, da j' ukradeno s poda?! — pita neka podrugljivo i, tobože, jer doista ne razumije.

— Da ga poplašim, ako j' ko bije! Dica me nisu čula, uni u štali spavali ka' poklani, a slanina k vragu!

Kod kuće su joj sama djeca i ženskilji, pa da je tko i čuo, što se je po noći događalo, težko bi bio mogao spriečiti. Treba zasukati rukave, prihvatiti ja pušku ja sjekiru

i izići pred čovjeka, koji je ozbiljno odlučio, da nešto odnese. Taki se ne plaši svakog šuštaja i babje dreke.

Ljudima je bilo posve jasno, da nitko domaći nije bio u krađi. To je posve razumljivo svima, koji poznaju strategiju tih poslova, a — to je poznato i onima, koji se ne bave njima kao djelatni učestnici, jer čuju od drugih i jer je to, najzad, posao, koji svaki pametan čovjek upozna iz pripoviedanja starijih i izkusnijih. Tu su mogli domaći samo namignuti nekom svom znancu, prijatelju i — da Bog prosti! — poslovnom drugu, da zna, da je dobra lovina u blizini. I ništa više. U posve iznimnim slučajevima mu mogu i potanko opisati sve prilike i mjestne okolnosti, koje su važne i na koje mora paziti onaj, koji se dade na posao. Samo je sobom razumljivo, da svoj dio dobiva i onaj, koji je prvi spomenuo, gdje se lovina nalazi, pa onda namignuo. To je pitanje poslovnog poštenja i obraza!

U ovom su slučaju svi upućeniji uprli poglede na Ćoranovu kuću. Nije ni bilo potrebno, da budu veliki mudraci, pa da odmah pomisle na njih, kad su izkustva već brojna i sigurna. Stog je iznenađenje bilo nevjerojatno težko i ubitačno, kad se je pronio glas upornim šaptom, da se točno zna, tko je tat, i da ga je sama Ikoša prokazala kapitanu Kehtu. Ljudi su se krstili i devetili od pustog čuda, slabiji su odmah povjerovali i kimali glavom, kako kukavci i jadnici vazda čine, čim osjete, da bi i njima moglo biti bilo kakve štete il koristi, ako se izjave za neku glasinu, pa bila i najluđa i posve nemoguća. Oni su jači malko podigli glave u težkom čudu i nevjerici, protegli se iznad samih sebe, kao da će u tom položaju bolje i jasnije pregledati položaj i ocieniti sve mogućnosti, dok su najjači i odlučni riknuli u biesu srčbe i ljudske uzbune proti zvjerskoj nizkosti ljudskog smeća. Ovih je bilo najmanje i tako malo, da su se posve izgubili u prašumi biede, smrada i močvare onih, koji vazda čine većinu.

Događaji su se razvijali nevjerojatnom brzinom. Već trećeg dana poslije one noći stiže Nikoli Jose Kresojića čovjek, pozove ga iz kuće, da govore nasamu, i reče mu, o čemu se radi.

Nikola je posve zaniemio. Nije mogao ni progovoriti ni viknuti ni riknuti ni zaurlati. Oči su mu izskočile iz svojih šupljina, oblila ih krv, a na usta udarila pjena. Nokti su

mu se upili u dlanove, te je krv napunila stisnute šake, a zubi su gulili ocaklinu jedan s drugog i hvatali desni, da ih provale i da grlo ovlaže svježom krvlju, da se čovjek ne zaguši.

Poslije duge, mučne šutnje, prociedi Nikola:

— Iđem ja mam kapitanu!

— Ne, ako znaš, što j' Bog!

— Ne mogu ja to tako puštati! — rikne Nikola kao ranjena zvier, te bi pomislio, da je istom sad došao do daha, koji je provalio luđačkom žestinom i divljom snagom.

— Ne velju ni ja, da smiš puštati, al ne smiš biti budala — odvrati prijatelj. — Da sad iđeš k njemu, mam bi zna, da sam ti samo ja moga javiti, a ti vidiš, da ja nisam k tebi nikog posla, man sam glavom doša. To j' edno. Drugo j', što bi samo budala mogla ići na naperene puške. I jêr bi?!

— Ne ću ni ja ići prazni šaka!

— Ne koriste ti tvoje ni male ni veleke, kad te tamo čeka cila kumpanija! I ti ne ćeš moći mam divániti s kapitanom. I, ja se sve bojim, da ga ti ne bi ni vidije! I još i ovo: ti ne moreš š njim to s puškom u ruci!

— Man sa svetom krunicom! — odgovori Nikola tako biesno, da bi pomislio, da će mu vatra sievnuti s oštrice svake pojedine rieči.

— Unda bi svi rekli, da j' kapitan ima pravo!

— Tako?!

— Nego što ti misliš?! Niko ne bi virova, da j' Keht već sad odredije Cuji, da se prireda! Svit je gad i lopov, a kukavica, čemu kraja nije, i vaik više viruje došaptavanju zadnje propalice neg vapaju desetorice mučenika! To ja tebi velim. Nemoj biti budala i titi junačtvom odgovoriti lopovlucima! Udri istim oružjem, kojim i uni tuku.

— Niti oću niti mogu!

— Al im unda barem ne idi živ u ruke. To ti ja velim ka bratu!

Nikola se zamislio. Nije se nikako mogao snaći, jer nije mogao vjerovati, a nije opet imao ni najmanjeg razloga, da sumnja u ono, što je sad čuo. O tom ne može biti ni govora, da ne bi bilo posve istinito i zadnje slovo, koje mu je prijatelj rekao.

— Bog ti pomoći ne more! — rekao je prijatelj, da prekine nesnosnu šutnju. — Kapitan je edva dočeka, ako nije i naručije ova gvožđa, u koja će te strpati.

Nikola nije više progovarao, a prijatelj je nastavljao s prekidima, sve polako, kako bi osjetio, da je potreba, da još bolje raztumači:

— Ja sam bije na straži, kad je Ivan Ćoranov doša zorom i pita za kapitana. Meni nije tije reći, što ga triba. Čeka j' niko vrime, a unda j' otiša najprije k Cuji i kod nje dugo osta. Potlje j' bije i kod kapitana. Kad su mene izminili na straži, iša sam k njoj, da joj pomorem u kući, kako to vaik radim. Bila j' vesela, mili moj Bože, da ne more, man unako. I sve ništo pivala. »Bome vi — reko joj ja — gospa, veseli!« Una me pogleda, nasmije se i veli: »I ne bila, kad smo ukebali unog pravog macana!« I ništa mi više nije rekla, a ja nisam tije pitati. Kad je potlje doša k njoj i kapitan, čuje sam, o čemu se radi, al još nikako nisam moga dokučiti, ko im je taj macan.

Nikola je uporno šutio.

— Potlje podne je doša i Ćoran. I un je najprije iša k vragu i Cuji, a unda i kapitanu. I dugo j' bije i kod ednog i kod drugog. Ja sam se sve ominja oko vrata, e da bi čuje, što govore, al nisam moga ništa ujtiti. Kad je un odlazije, prilipije sam se uza nj, al je Ćoran mudriji i oprezniji od svake lisice. I smije se vaik ka lisica, i ne bi iž njeg izvuka, da si mudriji od svakog na svitu. »Čut će se — veli — po ciloj regimenti!« Samo mi je toliko reka. Kapitan je bije veseje, a Cuja sve podcikivala, kun da u njoj sami vragovi podcikuju, odnili je, da Bog da! Un je reka, da će ga najprije suditi na dvadeset i pet, da se Cuja naužije i da ga navedu, da sve prizna — al ja još nikako nisam moga dokučiti, kome, to uni napipaju. »Potlje ću ga — reče kapitan — suditi na trčanje smrtni batina, pa nek unda iđe dragom Bogu tužiti!« — »Ni ne triba priznati, kad Ikoša svidoči i prisiže!« — rekla je Cuja. Sad sam točno zna, o čemu govore, a pogotovo, kad je sinoć kasno došla i baba Ikoša. Nego, vrag je i u babi! Prije bi je bije moga ubiti, neg iž nje izvući, što j' divanila s kapitanom i Cujom, i da jutros ne bi sriće i prijatelja, ne bi bije ni sad ništa zna.

U Nikoli je treperio svaki mišić kao prenapeta struna, a oči su sievale neobičnom vatrom, kao da će na jedan mah izbaciti svu životnu snagu mladosti u naponu očekivanja budućnosti. Stajao je kao izbačen iz topa s drugog svieta, a pred njim je zievalo otvoreno nebo i razjapljena zemlja sa svojim bezdanim provalijama. Morao je brzo odlučivati. Po svojoj bi duši bio najvolio uzeti oružje i otići u Lovinac, da bez izpitivanja i oklievanja obračuna i s kapitanom i s Cujom, da onda poslije uredi s ostalima, koji još dolaze u obzir, no u tom ga je sprečavala pomisao, da bi ga ipak mogli sresti i spriečiti u nakani, prije nego bi je mogao izvesti, pa bi onda sve propalo na najodurniji način. To bi bila propast i obraza i srdca. Tko bi mogao poslije dokazivati, da je on bio pravedan ko sveti Rok i da ga je upropastila bezprimjerna zloća, zloba i pokvarenost?! Tko bi mogao dokazivati, da on nije dao upravo nikakova pametna povoda za tu paklensku mržnju i proračunat, đavolski progon?! Ljudi su gadovi i vazda rado vjeruju onima, koji imadu u rukama bič i zobnicu, pa im zdrav razum i govorio posve protivno. Kad ne bi tako bilo, mnogo bi toga na svietu bilo posve drugačije nego je danas.

— Nema tu što premišljati! — reče prijatelj, promatrajući oštro Nikolu. — Ti moraš mam nestati, a i ja moram bižati. I — ne vidili se, ne čuli se. Ako ikad spomeneš, da sam ti ja doša reći, sam znaš, što me čeka.

Nikola ne odgovori ništa nego prijatelju niemo pruži ruku, koju on prihvati. Nekoliko su se trenutaka tako držali za ruke, a onda reče Nikola izpod glasa, tvrdo, tupo kao da odsieca od željeza:

— Prije bi umra, neg kome oda! I vala ti ka bratu.

— A sad odlazi.

— Odlazi ti, a ja ću viditi! — odgovori Nikola.

— Nikom ne reci, da znaš, o čemu se radi.

— Ne poidaj se s toga!

Istom je bila zora zabielila. Nitko u kući nije ni slutio, tko je to i zbog česa je Nikolu mogao zvati, da ustane, a samo je njih nekoliko odraslijih uobće i čulo, da je netko dolazio, pa nije bio velik zadatak — očuvati tajnu.

Nikola je još dugo ostao nepomično, kao ukočen na istom mjestu, a misli su mu se vrtjele kao u začaranom krugu i neprekidno letjele jedna oko druge, izprepličući se

kao klubko uzbunjenih zmija. Pitanje je bilo: da li da ide ginuti il da ide poginuti? Samo je to bilo odlučno. Ako se odluči za borbu, poginut će prije il poslije, al će ipak dokazati i pokazati, da je posve nevin; odluči li se, da odmah pogine — a ako pođe na izravni obračun s kapitanom, siguran je, da ga čeka smrt na prvom koraku, jer samo tako može obračunati, ni ne vjerujući, da će i on moći koga skinuti s opanaka! — odluči li se za taj put, Bog zna, tko će oprati njegov dobar glas i da li će to itko ikad i učiniti. Kad je dospio na ovu oštricu razmišljanja, nije bilo težko zavagnuti na stranu, koja je značila — borbu i lagano umiranje. Ne ide da pogine, al će svakako ginuti, dok ne pogine, al će se istina znati!

Odluka je pala!

Nikola je osjetio udarac, kao da mu je netko glavu razkolio po sredini mozga. To je razstanak za vazda, za vječnost, bez povratka, to je jednako smrti, a različno od smrti utoliko, što neko vrieme možeš svojim zdravim očima pratiti i promatrati to svoje umiranje. To je svakako gotova smrt. Nikola je stajao nad svojom otvorenom rakom, promatrao svoje mrtvo tielo, stiskao usne i zube, da ne bi glasno štogod rekao, i razmišljao — nešto neodređeno i nejasno, mutno, maglovito i sluzavo, da bi se čovjeku smučilo, kad bi mogao pobliže promotriti tu neodređenu, ogavnu, ružnu tvar, koja se stvara u njegovu mozgu.

Do ovog je časa bio tu Nikola Vrkljan Kresojić, pošten, ugledan i poštovan među ljudima, bez ljage i mane, a od ovog časa...

— Ćakane! — zovne Nikola u sav glas prema prozoru sobe, u kojoj su mu spavali roditelji.

— Nude, nude! — odgovori mu smjesta otčev glas.

— Zna sam, da ne spavaš, pa te stog i zovem — odgovori Nikola. — A nije ništa, neg sam samo tako zovnije.

Joso je bio pametan čovjek, koji je odmah dobro razumio, da ga Nikola ne zove iz obiesti poslije razgovora s čovjekom, koji je još po mraku došao, da se s njim porazgovori. Stog je odmah ustao, obukao se i izišao pred kuću, gdje je Nikola još uviek nepomično stajao.

— Smrznit ćeš se, jadna ti majka ne bila — reče mu, izlazeći iz kuće. — Vidiš li, kako j' stislo, da sve grane pucaju?!

— Ne će mi ništa biti! — odgovori Nikola.
— Koji je to čovik dolazije?
— Tu, edan naš. Prijatelj.
— A što te j' triba?!
— Ništa, ništa, ćakane — odgovori Nikola nenadano uzžurbano i pristupi otcu, govoreći: — i ne pitaj me, nego, eto, moram mam odlaziti!
Joso se trže, uzpravi se i u čudu ga pogleda. Nije iznenađenje, što se nešto neobično događa, jer su bili nekako podsviestno vazda spremni na to, al je iznenađenje, što se ipak dogodi tako naglo i bez ikakovih predznakova, koje bi bili mogli osjetiti il predvidjeti. Tako je barem bilo po Josinu znanju i osjećaju, jer on nije znao, što je kapitan govorio veljbabi Josi i kako se je grozio Nikoli. Poslije časka težke grobne šutnje prociedi Joso kroz stisnute zube:
— Kuda odlaziti?!
Mjesto odgovora, reče Nikola:
— Ćakane, rat je između Kehta i mene!
— A koji je vrag sada?!
— Petljanija i gadalina!
— Da ja iđem k njemu?
— Nikako, ćakane! Nema tu ni pomoći ni lika, man — koji koga prije ujti!
— Dotle j' došlo?! — upita Joso veoma tvrdo i odrezano.
— Dotle, ćakane. Nema tu pomoći... I nemoj se ljutiti. Eto... Viruj mi, da nisam kriv — govorio je Nikola skrušeno i meko, kao da se izpovieda. Osjetio je neopisivu mekoću oko srdca, pa se posve sviestno poboja, da bi se mogao raznježiti, ugrize se za usnu, duboko odahne, zabaci kapu na potiljak i nastavi, važući svaku rieč: — Nema druge, ćakane... Ja ću se skloniti, dok vidimo, ne će li kako drugačije okreniti, a ti se ne ljuti i reci majki potlje... Ti 'š znati za me, a drugi ni ne mare. Bolje j', da ne znadu.
— Morda bi ja ipak moga s gadom divaniti?
— Ne koristi, ćakane. Samo bi se osramotije prid kukavicom, a to ne more biti. Već je sve odredije.
— Morda bi još moga...
— Samo bi pokvarije, jer bi un i tebe, a ja unda ne bi moga, man svr njega, i bilo bi gotovo. Rekli bi gadovi, a kukavice ponavljale, da su Kresojići krivi. Ovako će se

čuti, ko j' kriv, ako mene. Svemogući uzdrži samo pô godine, a tolko oće, slava Mu i vala.
Joso je zašutio, kao da se je okamenio, oborio glavu na grudi i netremice gledao preda se.
— I moram mam, ćakane, da me ne zateku — reče Nikola poslije oduže šutnje. — Majki i Anici ćemo reći, da moram u Gospić. Nego: moram brže na sebe i odlaziti.
— Jadan ti sam za tobom! — propišti Joso, kao da je iztisnuo sa svakim slogom krupnu kaplju krvi sa dna srdca.
— Božja volja, ćakane! — odreže Nikola, skupivši svu snagu, da govori tvrdo i odlučno. — Da mi nije tako pisano u zvizdami, bilo bi drugačije.
— Čuvaj dušu i obraz!
— Ne boj se, ćakane. Nesrića est, al sramote biti ne će!
— Nego, znaš — opet će Joso, kao da izvlači iz petnih žila. — Ja vindar moram k njemu! Ne mogu ja to tako pustiti! Ne more to tako biti.
— Nemoj, ćakane, kad ti velim. Čovik mi je kaza, što mi sprema, pa ne će ni s tobom drugačije. Ja njemu smetam, jer ne mučim, al ne mučiš ni ti, pa će edva dočekati, da i tebe smlavi.
— Ja ne velju, da mu ti iđeš u šake, al ja iđem! — reče Joso posve odlučno. — Ti se skloni, a ja odo k njemu na divan, pa što Svemogući dade!
Nikola je neko vrieme šutio i razmišljao, pa najzad prevagne i on na ćaćinu stranu i reče:
— Kad baš oćeš, dobro, al unda pričekaj, još nikolka dana, dok vidiš i čuješ, što će un raditi. Da znaš: tužili su me Ćoranovi, da sam ja pokra Ikošin pôsik! Keht edva dočeka i odredije, da me una njegova izbatina, dok ne priznam pod njezinim udarcima, unda će me suditi, da trčim smrtne šibe. Tako to on određuje, da proslavi Kresojiće.
— E, smetamo mu, smetamo! — reče Joso, koji se više nije ni prenerazio pod udarcima Nikolina pripoviedanja, jer je već bio dovoljno ubijen viešću, da Nikola mora odlaziti. Ta je strahota govorila dosta sama za sebe, pa je svaki dodatak bio i suvišan i bez važnosti. Sve je već u onom, što je čuo. Lagano je dodao i izgovarao kao da prekoračuje preko izpruženih zmija otrovnica: — Kresojić ništo ukra... Kresinov unuk pokra Ikošin posik...

Nikola se je brzo spremio za odlazak. Obukao je svoje najbolje zimsko odielo i obuću, uzeo najbolje oružje i dobro se obskrbio jelom. To je sve uređeno još prije neg su djeca ustala, a stariji su začuđeno gledali, što se to događa, jer je Joso rekao samo, da Nikolu brzo opreme.

— A... ovaj... — rekla je Anica, dodajući Nikoli odielo, no nije dovršila misli, jer je on preuzeo rieč, govoreći:

— Slušaj ćakana i majku, a na ove stričeve pazi ka na oči u glavi. Drugačije me ne čekaj na ognjištu!

— Ovaj... A, kad ćeš ti? — upitala je veoma tiho i bojažljivo.

— Sad mam! — odgovori on.

— Vidim, vidim, nego, kad ćeš se, ako Bog da, vratiti? — upita ona.

— Vratit ću se ja, ako Bog da! — odgovori on nasilu čvrsto i dosta glasno, no glas mu je podrhtavao kao prenapeta struna. Bio bi najvolio šutjeti, no nešto joj je ipak morao govoriti, a bio bi joj morao i još više reći, jer je bio siguran, da je to odlazak bez povratka. Još se nitko nije vratio s puta, na koji on polazi, pa kako bi se on smio nadati, da će s njim biti drugačije, nego je bilo sa svima prije njega? Bio je posve sviestan te činjenice, živo je i jasno osjećao svoj položaj, te ga poče stezati u grudima i grlo mu se osuši. To osjeti kao ubod noža i naglo se uzpravi, baci oko, da vidi, gdje je bukara s vodom, nenapadno joj se približi, uzme je i nagne.

— Natašte piješ vodu? — reče Anica.

— E, e. — potvrdi on. — I kako smo rekli: slaži se sa svima i sve starije slušaj, pa će sve biti dobro... I da ti sad pošteno rečem: ja sam zna, da si ti znala...

Prekide se u rieči.

— Što to?! — upita ona žurno, e da bi ga izazvala, da uobće govori bilo što, i jer je protrnula, da joj je htio reći, da zna, da je ona prevarila svojom udajom njegove roditelje.

— Da sad moram odlaziti — reče on posve nehajno, jer se je predomislio. Nije joj htio ostaviti u duši žalac i sjetio se je, da je prisegao tetki Roži, da ne će nikom reći. Pošten čovjek ne smije prisegu nikad prekršiti, pa da ga stoji stotine glava.

— Odkud bi ja to bila znala?! — iznenadi se ona, jer nije ni slutila, da se je on predomislio, pa da joj sad govori nešto, što uobće nije ni pomišljao, da bi joj mogao reći.

— A zbilja nisi znala?! — upita on, kao da ga je iznenadio taj njezin odgovor.

— Bog s tobom! A esi li ti zna, da ćeš morati ići?! — upita ona mnogo slobodnije i zagleda se u njega, cielim mu se tielom nenapadno i nenametljivo priljubi, da ju je svu mogao osjetiti kraj sebe kao priljubljenu granu rođenog života. Gledala ga je neizrecivo zaljubljeno i toplo, te joj i on uzvrati pogled i neprimjetljivo je pomiluje po kosi. Oboje su bili veoma oprezni, jer su u sobi spavala djeca, a možda je već koje bilo i budno, pa se samo pritajilo i šutjelo, da čuje, što stariji govore.

— Nisam ni ja zna zauvano, al sam mislije, da ću morati — odgovori on posve tiho. — Tako mi vaik ništo bilo prid očima, kao da ću i najzad morati na put...

— A, molim te, kuda ćeš ti to na put? — upita ona posve tiho i posve jasno i otvoreno.

— U Gospić — odgovori Nikola bez velikog promišljanja. — Šalje me ćakan, da kupim konje.

Anica je osjetila, da joj ne govori istine, no nije se usudila, da dalje izpituje. Zadovoljila se je time, što ju je toplo, prijateljski gledao i što je s njom ljubezno razgovarao, te je osjetila potrebu, da mu baš sad, prije odlazka, jer ne zna, kad će se opet vidjeti, reče svoju veliku novost, nagnula se je prema njegovu uhu i šanula mu, naglo se odmakla i okrenula se od njega, da joj ne vidi lica.

— Neka, vala Bogu! — odgovori on dosta glasno, pa nastavi šaptom. — Već je Ika i tako proodala i odbila si je! Uprav mi je drago! — reče veoma toplo i skoro veselo. Bilo mu je navrh usana, da još izrazi svoju želju, da bude sin, no u zadnji se čas svlada, proguta rieči i zatomi misao. Sune mu u glavu, kako bi bio težko pogriešio, da joj je baš sad rekao, da zna za njezinu prevaru! Bio je veoma veseo, što nije počinio tu pogrješku i smrtni grieh, pa je to bila jedina svietla zraka u tami ovog spremanja i opraštanja sa svima u kući i sa svim i u kući i oko kuće.

Na Josinu je odredbu Stana izpekla punu tavu jaja i suhog mesa, pa se je prije polazka morao sit najesti. Što je god novaca bilo u kući, sve mu ih je otac turnuo u pašnjaču bez i jedne jedine rieči.

Čas je razstanka bio nejasan, neodređen, jer nitko osim Jose i Nikole nije pravo znao, o čemu se radi, a svi su odrasli osjećali neopisivu težinu i važnost tog časa, te je Anica kradom brisala suze, koje nikako nije mogla suspregnuti, a i Stana je pokvasila svoje staračke obraze, koji su već bili navorani kao preorana ledina. Ante je predložio, da neki komad puta prati brata, no Joso mu je namignuo, pozvao ga nenapadno nastranu i nešto mu šanuo, na što se je Ante izgubio iz kuće, a da se nije s Nikolom ni pozdravio.

Bio je veoma hladan zimski dan. Doduše: već početak ožujka, no to još ne znači i svršetak studeni. Snieg nije bio dubok, jer ga je sunce već bilo dobrano odnielo, a što ga je još bilo, bio je sav prekriven debelom ledenom korom, te prtinâ skoro nije ni bilo. Stare je izjelo sunce, nove nisu bile ni potrebne, a nije ih bilo ni moguće praviti na ledu.

Kad je Nikola uprtio torbu, a dugačku pušku metnuo pod kaput tako, da mu se ne vidi i da mu ne smeta u hodu, izpao je iz kuće, kao da ga je netko bacio iz praće. Stisnuo je zube i niemo jurnuo preda se, a Joso za njim. Rekao mu je još nekoliko rieči, Joso mu odgovorio, koliko je potrebno, prekrstio se i otišao.

Otišao je prema Ričicama. Ogledavao se je oprezno na sve strane, a napose je pozorno bacao pogled prema Poljani, gdje je Ćoranova kuća, i prema Žmelovači, kud je vodio put u Lovinac. Nije nigdje nikog vidio. To mu je bilo ugodno, pa je lakše odahnuo, no osjećao je, kao da u sebi nosi sve terete ovoga svieta. Nije još nikad ni slutio, do ovog časa, dok ne načini ovo nekoliko stotina koračaja iz kuće, da koraci mogu biti tako strahovito težki. Činilo mu se, da na svakoj nozi nosi olovne utege mnogo veće težine, nego li je njegova snaga može podnieti. U jednom je času pomislio, da će pod tom ubitačnom težinom klonuti i srušiti se mrtav na smrznutu zemlju. Skupio je svu snagu, ubrzao korake i jurnuo napried, a da više nije poglede bacao ni lievo ni desno, skupljajući posve sviestno i namjerice misli, da za njeg više ne postoji ni lievo ni desno ni natrag, nego samo, jedino i izključivo — napried! Napried, pa što Svemogući pripusti i dokle bude moguće i ugodno nebesima!

Antu je našao poslije desetak časaka hoda, kako stoji na nekoj uzvisini i dosta nehajno promatra okolicu. Kad su se sastali, niemo su se pogledali i nekolika trena nepomično

stajali jedan kraj drugog. Antine su oči bile pune suza, a u grlu ga je jecaj toliko škakljao, da se nije usudio progovoriti i reći bratu, da nije nigdje nikog vidio, jer bi bio proplakao. On je bez pitanja i pripoviedanja naslutio nesreću, koja se je na njih survala, no nije mogao dokučiti pravog razloga, a mislio je, da je Nikolu netko prijavio zbog njegova psovanja i prigovaranja Cuji i Kehtu. Svakako je nagonski osjetio, kud se brat sprema, a kad ga je otac poslao, da izvidi okolicu i rekao mu, gdje mora čekati Nikolu, bilo mu je sve posve jasno. Sad je tu stajao nesretniji nego je ikad bio u svom životu, jer je znao, da s tog puta nema povratka. Kimao je niečno glavom i time htio Nikoli reći, da nije nikog vidio.

— Dobro — reče Nikola. — I sad s Bogom!

— E l' uprav moraš? — prociedi Ante, kao da srdce vadi.

— Moram, brate! — odgovori Nikola dosta mirno. — Najpametnije j' i najpoštenije. Ja sam reka ćakanu: znat ćete za mene.

— I čuvaj se.

— Ne boj se.

— Morda se još bude moglo i drugačije!

— Morda. Vidit ćemo. Ja ne ću ništa, dok ne vidim, što će kapitan.

— E. Tako, tako, Bog ti dava. Pričekaj! — reče Ante živahnije. — Jako mi je ža i težko mi je za tobom.

7

Hajduci su u to vrieme uživali među pučanstvom glas onih, koji su se pobunili proti državnim oblastima, jer nisu htjeli mirno snositi njihove odredbe, koje su mnogi smatrali i nepravednima i nesnosnima i nedostojnima, a napose je bila vječna uzbuna proti batinanju kao redovnoj kazni. Pred njom je pobjegao u hajduke mnogi, koji je doista bio zaslužio, da bude kažnjen zbog svojih grieha, i tako uzeo na sebe radije sigurnu smrt hajdukovanjem negoli sramotu od dvadeset i pet batina, pod kojima nije nitko umro.

Koji su bili vlastima pokorni i obavljali svoje redovne poslovê, zvani su »mirni«, pa tako imademo na jednoj strani

hajduke, na drugoj — mirne! Po tom se najbolje vidi sadržaj, koji je narod davao pojmu »hajduka«. Međutim, taj pojam nije sačuvan vazda tako čist. Život je donio i naplavio u to družtvo mnoge, koji su se odmetnuli samo, da izmaknu sigurnoj, izravnoj kazni za obične, često i najteže zločine. Ostala je, doduše, predaja, da su harambaše redovno pazile, da u svoju družinu ne primaju »lopove«, no i taj je pojam veoma raztezljiv i posve je drugo značio u ustima selskog župnika, drugo u ustima zapovjednika kumpanije, a nešto trideseto u ustima hajdučkog harambaše.

U Nikolinoj je duši bjesnila bura uzbune do nebesa, no istom je snagom bjesnila i odbojnost, da se odmetne. Otišao je, sklonio se je, no kako je još zima i družtvo se Laze Škundrića, sadašnjeg harambaše, preko zime kojekuda razišlo, da zimuje, nema se kome prijaviti i tim još uviek stoji postrance, još uviek nisu mostovi spaljeni.

Nije bilo prošlo ni nekolko sati od njegova odlazka od kuće, kad banuše šerežani iz Lovinca, obkoliše Kresojića kuće, a dvojica dođoše na Josina vrata i pozvaše Nikolu, da iziđe.

— Ko je Božji?! — upita iz kuće Joso dosta krepkim glasom.

— Carski šerežani! — odgovori vođa obhođe. — Tražimo Nikolu Vrkljana Kresojića.

Joso iziđe na prag i upita ih, što žele od Nikole.

— Moramo ga predvesti kumpaniji.

— Još je sinoć otiša u Gospić kupovati konje — odgovori Joso, podbačajući se na dovratnik.

— To nije istina! — odgovori zapovjednik obhođe. — Mi znamo, da je kod kuće, i naći ćemo ga.

Joso je jedva svladavao bies, no razbor mu je nalagao, da sve mirno podnese, pa skupi svu snagu i upita dalje:

— Zašto ga tribate?

— Čut će se! — odgovori zapovjednik i podrugljivo se osmiehne. — Al mogu ti i reći: okra je babu Ikošu, pa će sad trčati smrtne šibe.

— To je laž! — kriknuo je Joso u sav glas, a ostali su ukućani na te rieči kao ludi uperili poglede jedni u druge, svima se oči zakrvavile, a pesnice stisle u grču uzbune i biesa, pa svi provališe kao po dogovoru u viku: — To je laž! To je laž!

Najbučnija je bila Anica Nikolina, koja je bjesomučno urlikala, ciknula u glasan plač i počela se suludo udarati šakama po glavi, vičući:

— Lažu! Lažu lopovi na unakog čovika!

— Ne lažu, jer je sve dokazano! — odgovori zapovjednik obhođe povišenim glasom. — Sve je već jasno ka dan. Baba Ikoša ga je prepoznala, a i drugi su ga ljudi vidili.

Joso je pošao bliže k šerežanu i htio mu očito dokazivati, kako je to sve zlobna, paklenska spletka i izmišljotina, kad se nenadano sruši preko kamena, koji je bio između njega i šerežana.

— Ubiše nam ćakana! — vrisne Anica i pane po svekru, koji je nepomično ležao na zemlji.

— Mir! — vikne Ante, koji se je snašao i stao između šerežana i ukućana, razširio ruke i nastavio: — Nije ćakana niko ni taka, man pade sam!

Šerežani su se izmakli za nekoliko koraka i u čudu se zagledali u hrpu ljudskih tjelesa, koja su se nadvila nad Josu. Nisu znali, što se je zapravo dogodilo. Neki su Josu podigli, no on nije pokazivao znakove života.

— Smučilo mu se! Živ je! Ne vičite! — nadvikivao je Ante ostale, uhvatio otca s leđa izpod pazuha i tako ga ponio u kuću.

Iz svih su kuća iztrčali i mali i veliki, da vide, što se to događa i sjatili se na Josinim vratima. Došao je i stari Perjas i svu svoju pažnju posvetio najprije Josi, a kad je mogao zaključiti, da mu ne će ništa biti, izišao je pred kuću i upustio se u razgovor sa šerežanima, koji su se bili prilično smeli poslije ove neugodne upadice, i činilo se, da je zapovjednik neodlučan, što bi sad morao činiti.

— Lud je, braćo moja i gospodo moja, ko vas posla po ovakom poslu u našu kuću — govorio je Perjas povišenim glasom.

— Ne mišaj se ti u stvari, koje te se ne tiču! — reče mu povišenim glasom vodnik, koji očito nije poznavao mjestnih prilika, pa nije znao ni tko je, kome govori.

— E, da vidiš, junače, i kako se mene tiče, što se govori o mojim Kresojićim! — odgovori Perjas također povišenim glasom. — Ka edna smo kuća mi i danas, i ako smo podiljeni. Sve j' ovo naše, i svi smo mi svoji.

Josi se je povratila sviest, no nije mogao progovoriti nit je mogao desnom rukom i desnom nogom. Bio je uzet. Kad je to doprlo Perjasu do ušiju, ostavi šerežane i uđe u kuću, da sam vidi, što je s Josom. Očito je, da se je prevario, kad je čas prije bio nad njim i ocienio, da nije ništa, da mu ne će ništa biti. Položili su ga na krevet i kvasili mu čelo vodom. Pokazivao je, da razumije, što mu govore, al odgovarati nije mogao. Svi su se ukućani toliko zabavili oko njega, da su na šerežane i zaboravili, a ni oni nisu navirali ni smetali u obćoj pometnji i nesreći. Držali su se pred kućom i oko kuća, dok Perjas opet nije izišao i upustio se u razgovor s vodnikom.

Tvrdio je, da je Nikola kod kuće i da ga mora uhvatiti i dovesti kumpaniji il donieti njegovu glavu.

— Tako j' to daleko i zauvano, da j' naš Nikola kriv?! — reče Perjas i udari dlanom o dlan u najvećem čuđenju i nevjerici, pa dodade i kao molitvu i kao kletvu: — Mili moj Svemogući, oslobodi nas od zla i prokletstva!

— Kriv je, kriv! — potvrdi vodnik posve mirno, no glas mu je podrhtavao, jer je i njega uzrujala nesreća, koja je zadesila Josu prigodom tog uredovanja, iako se nije osjećao krivim. — To j' sve dokazano.

— A, eto, kad vi tako velite, neka bude — reče Perjas posve nemoćno — al kad se un vrati iz Gospića, čut će se! Di bi un to moga, ako virujete u jedinoga Boga?!

— Nije on u Gospiću! — odreže vodnik tvrdo i sigurno.

— Bog bije s vami! — iznenadi se Perjas. — Esu li vam rekli, da ga nema kod kuće?!

Poslije duljeg pregovaranja i nagađanja, naveo je Perjas sve ukućane u svim kućama, da puste mirno, da šerežani pretraže sve zgrade.

— Kad mora biti, neka bude — govorio je on, Kresojići mienjali boje u licu, stiskali pesnice, zamirali od stida i srčbe, no zabavljeni i Josinom i Nikolinom nesrećom toliko, da nisu dospjeli da odgovore na tu svoju sramotu nego mirom i užasnim bolom, koji ih je sve obuzeo. Nitko nije vjerovao, da bi Nikola mogao biti kriv, jer je i sama pomisao toliko strana i odvratna njihovoj krvi i mišljenju, da je nespojiva i s kojim slabijim članom njihove obitelji, a kamoli s odlučnim, izgrađenim i ponosnim Nikolom, koji je za pravdu i obraz vazda bio spreman poginuti.

Poslije najpomnije i bezuspješne premetačine svih zgrada šerežani se skupiše iza kuća na putu prema Lovincu. Tamo im je vodnik nešto tumačio, a momci su poskakivali s noge na nogu i puhali u dlanove, slušajući pozorno zapovjednikove rieči.

Kresojići su se, međutim, mirili sa sudbinom, galame je nestalo, jaukanje je zamuklo, tek su žene još brisale suze, bacajući tužne poglede na Josu, koji je ležao zatvorenih očiju i tiho stenjao.

Prvi je izišao iz kuće Ante Josin, jer je želio vidjeti, što rade šerežani. Vodnik je pristupio k njemu i rekao posve mirno:

— Kad je Nikola utekao?!

— Ne mudrujte vi sa mnom! — odgovori mu Ante otresito. — Jêr bi un utica?! Prid kim bi utica?!

— Ne će nam uteći, da ga vile nose! Ujtit ćemo ga, ja živa ja mrtva! — govorio je vodnik i izazovno gledao Antu, očito promatrajući, kakvo djelovanje imadu njegove rieči.

— Ako carevina nema nikog, koga bi morala vatati prije našeg Nikole, blago njoj! — odgovori Ante, okrene se i opet otide u kuću.

Vodnik je razaslao šerežane po okolici, da vrebaju na Nikolu, a s jednim je drugom otišao u Lovinac, da javi, što je doznao i što je odredio. Oni su po okolici raznieli glas, da je Nikola okrao Ikošu i da je utekao. To je puklo kao grom iz vedra neba, i svi su graničari kao jedan čovjek odbijali i samu pomisao, da bi ta viest mogla biti istinita. Svi su to tako i govorili šerežanima, koji su razpitivali za Nikolu.

Dvojica dospješe u Poljanu, pod Pilarom, u kuću Ćorana Mrkobrada. Zatekoše u kući svu čeljad, pozdraviše, prihvatiše ponudu i sjedoše kraj vatre, da se ogriju. Ženskilji su se uznemirili, jer nije ugodno gledati kod svoje vatre predstavnike javne sigurnosti, dok su Ćoran i Ivan slutili, skoro znali, o čemu se radi, pa su ih primili posve mirno i veselo. Nije ih nitko upitao, kud su pošli, jer je njihova služba, da obilaze selima, a oni su šutjeli i ogledavali se oko sebe, kao da očekuju, da će u kući naći onoga, koga traže.

— Danas je pristislo ka o Božiću — reče Ćoran.

— Stislo, stislo! — potvrdi stariji šerežan, trljajući ruke.

— I baš nije ugodno bazati bez potribe — reče Ivan.

— E, al nas goni velika stvar!

— Nije ono redovno obilaženje?! — opet će Ivan, jer ga je svrbilo, da čuje iz njihovih usta, o čemu se zapravo radi.

— Radi Ikošine slanine — odgovori šerežan, a na te njegove rieči mlada Vranjica protrne i promieni boju u licu, jer je slučajno točno znala, kako je ono bilo s krađom kod Ikoše. Ćoran i Ivan su posve neoprezno i pred njom govorili o pojedinostima, kako su »taj posa dodali« Lazi Torbici iz Ploče. Poslije su pripoviedali, da je Lazo još bio jednom nogom na tavanu, kad je baba izišla iz sobe, da vidi, što je lupnulo, al ga nije mogla opaziti, jer se je bio posve pritajio, a bio je mrak ko u rogu, pa nije mogla ništa vidjeti, da su joj oči i mlađe. Ćoran i Ivan će dobiti za tu uslugu posao negdje u Komiću il u Mogoriću. Tako to ide: gdje ne može jedan raditi, jer mu je preblizu, namakne prijatelju, a ovaj mu se oduži u svome kraju, pa žive oba i oba rade. Taki je zanat i taki su poslovi. Vranjica se je već na to naučila pod muževim i svekrovim batinama, a vidi, da Svemogući ne progoni ni naglo ni strogo, pa onda i ona mirno nosi i jedina joj je briga, da ne dočuju šerežani. Sad su sjedili tu kraj njihove vatre i spominjali krađu, za koju ona zna, da su je ugovorili i uredili njezin zakoniti čovjek i njezin rođeni svekar. Još nikad nije bila u tolikoj stisci i neprilici: kako bilo da bilo, ona ne želi, da se oni bave tim strašnim poslovima, njoj je mučno, kad samo pomisli na to njihovo zanimanje, ali kad joj je Svemogući već ostavio, da i to mora nositi kao svoju pokoru, kao najteži križ, koji ju je mogao stići, a da ne može nikako dokučiti, čim ga je zaslužila — kad je već tako, onda ne želi, da užas njezina grieha i njezine sramote bude još strašniji time, što postane posve javan i posve utvrđen osudama i kaznama. Osim toga, kako je, da je: njoj bi bilo žao, da njezina čovjeka gonaju šerežani i da ga Cuja kapitanova šiba kao kakva balavca. Kako bilo da bilo — to bi nju boljelo, to bi je vrieđalo i u takom bi se slučaju bez sustezanja i razmišljanja našla posve priljubljena uz

svog Ivana. To je tako u njoj. To je ona sila, koja ju je naglavce bacila u tu obitelj, iako je znala, kakva je i čim se bavi. Ne naginje ona po svojoj duši tom nesretnom zanatu, al se ipak nije mogla svladati pred očitom izvjestnošću, da će ga morati trpiti, a da ne srne u očitu propast. Ta sila, koja ju je tad gonila, drži je i sad uz njih, i ona trne pri samoj pomisli, da bi ih mogli šerežani uhvatiti. Dosad su vazda imali sreću: zna se posve javno, čim se bave, al još nikad ne dospješe u sukob — s postojećim zakonima i predstavnicima državne sile i javnoga poredka.

Ta pojava nije bila nikakva iznimka u tadanjim sustavima vladavine, ne samo kod nas, jer su ovi vječni sumnjivci, koji ne dospješe pod kotače zakonskih kola, bili vazda stupovi državne zgrade, koju su zdušno podupirali, doušujući joj, i što su znali i što nisu znali.

— Pa, što vas je dovlen dognalo?! — iznenadi se Ivan.

— Uteka j'! — odgovori šerežan, kao da ukućani znadu, o kome se radi. Ivan i Ćoran se značajno pogledaše, a ostali su očekivali, da će šerežan reći još koju, iz koje će moći zaključivati dalje.

— A este li mu u tragu? — upita stara Vranjica. U neprilici baci pogled na svog čovjeka, koji je presieče ognjem iz očiju, kao da će je na mjestu usmrtiti. Tren je šutio, a onda prociedi kao kaplje otrova:

— A jêr brusiš te vražije zuberine?!

Ona se potuli pod težinom njegova pogleda i pod udarcima njegovih rieči, obori pogled u zemlju i samo se zakašlje, kao da joj se nešto zaletilo u grlu. Poslije male stanke, ipak se usudi i reče, da pred šerežanima prikrije nepriliku i zabunu:

— Nisam znala, da se već zna, ko j' je okra!

— Kako se ne bi znalo?! — odgovori Ćoran, a Ivan požuri, da tumači:

— Vele, da ga j' Ikoša vidila i pripoznala.

— Est, est! — potvrdi i Ćoran, a stariji šerežan dodade:

— Est to, al su ga vidili i drugi ljudi, pripoznali ga i posvidočili su kod kumpanije.

— Eto: to ja nisam znala, pa sam stog unako i pitala — tumačila je stara Vranjica veselo, radujući se, što može

tako popraviti svoj ugled i položaj. Mlada je Vranjica dospjela u najveće čudo i zabunu, slušajući, što govore, i gorjela je od želje, da dozna, na koga je pala krivnja zbog tog »posla«.

— Kad smo došli — pripoviedao je šerežan — bili su se svi nadali u dreku i viku, al mu ćaću ništo prikide i pade među nas ka mušketan.

— Mrtav?! — iznenadi se Ćoran, a i svi drugi se uzpraviše i u čudu uperiše oštre poglede u čovjeka, koji je tu strašnu viest pripoviedao, kao da bi se napio vode.

— Nije ne mrtav — odgovori on — samo ga je slomilo, pa ne more, vele, desnom ni rukom ni nogom i ne more divaniti.

Žene su se ubezumljeno gledale, a mužkarci su posve mirno izmienili poglede onih, koji se ničem ne čude. Tako: nije bilo predviđeno, al kad je i to, što bi tome?! Svakako nije na štetu ni kumpaniji ni carevini, da je i on stradao, jer je i tako bio grlat i zubat više neg je trebalo kumpaniji i carevini. A da nije ništa, dosta je, što je dao na sviet onakog sina!

— A junak uteka?! — reče Ivan, gledajući u šerežana i smijuljeći se veoma prijateljski.

— Uteka, uteka! — potvrdiše oba šerežana u jedan glas.

— Niko mu je mora javiti, da se sve zna i da ćete doći! — reče Ćoran. — I kako bi drugačije moga misliti, da će se sumnjati na njega?!

— Tako i mi mislimo.

— A koji je to momak? — upita stara Vranjica, jer više nije mogla izdržati, da ne dozna, o kome se radi.

— E, uprav ti moraš sve znati! — skoči Ćoran, da joj odgovori. — Nemojte joj sad reći!

Šerežani su se nasmiešili i šutjeli. Poslije kraće stanke, reče stariji:

— Krupna ribica! Ko bi bije reka?!

Neko su vrieme još posjedili, zgrijali se i onda otišli dalje Poljanom u Planu, jer im je zadaća, da obiđu okolo na Egeljac, pa državnom cestom u Lovinac. Ukućani su ostali pod dojmom tih novosti i svi šutjeli. Mlada je Vranjica gorjela od želje, da čim prije dozna, na koga je natovarena krivnja, a bila je posve uvjerena, da su tome

kumovali njezini, samo da odvrate iztragu s pravog puta. Tako su oni vazda radili, i Vranjici je bilo vazda mnogo žalije onog, koji je morao nositi odgovornost, nego onog, koji je bio okraden, jer je po njezinom shvaćanju bila mala nesreća ostati bez vola, al ostati bez dobra glasa, boljelo je i bilo je gore nego smrt. Međutim, bile su veoma riedke uspješne potrage sa strane državnih vlasti, dok su skoro bez ikakova izuzetka vazda najpouzdanije sve odkrili Mrkobradi i uz odkupninu povratili ukradene predmete. Ljudi su se naučili na taj način rješavanja, pa nije nikom ni bilo krivo, jer je svatko bio veseo, da nije još gore stradao. Uostalom, glavno je, da je kuća pod krovom i u njoj zdrava čeljad, a o svemu se drugom dade razpravljati i razmišljati, koliko te volja. Požar i smrt su nesreće, a krađa je samo neprilika!

Nije se usudila upitati, na koga je pala krivnja, a u njoj je uz to pitanje kopkalo još više ovo drugo: kako to, da se ovog puta nije moglo urediti s odkupninom, kad oni znadu, tko je odnio slaninu?! Očito je, da su nekog htjeli izručiti Cuji, da ga uredi, a da je iza tog posla velik račun, ne treba tek nagađati! Radi se o velikom, krupnom lopovluku — to je bilo posve pouzdano, te dok su joj se take misli neuredno i nesređeno rojile glavom, pade joj po mozgu kao udarac opaljena hitca: da nisu udarili na Kresojiće?!

Pod težinom je tog udarca skoro klonula i urušila se, kao da će se zemlja pod njom otvoriti i progutati je.

Ona je već načula, da se i svekrva i svekar groze, da će zapapriti Nikoli, jer su čuli, da se on grozi njima zbog sestre, pa ne bi bilo nikakovo čudo, da udare s te najužasnije strane. Što je dosad čula, sve bi moglo posve liepo pristajati Kresojićima, a što je najglavnije: nije čula ništa, što bi tu mogućnost izključivalo. Naprotiv!

Napela je i vid i sluh, eda bi uhvatila bilo kakav mig, bilo kakvu rieč, koja bi joj odkrila, da li je na pravom putu, da li je njezina strašna slutnja vara il ne vara. Činilo joj se je, da oko nje svi obilaze kao oko bolestnika, s nekom neobičnom pažnjom, na koju nije naučena, no ujedno pomisli, da se možda vara, da joj se samo pričinja, a to je i naravno, da se lako prevari, kad sva treperi od uzrujanja i nemira, koji ju je obuzeo kao najteža groznica. Smišljala je, kako bi upitala, no nije nikako mogla nabasati ni na

pravi izraz ni na pravi čas ni na pravog čovjeka, kojeg bi upitala. Ako su doista natovarili na Kresojiće, bez obzira, na koga, odgovor će joj biti udarac gvozdene šake u nos, da će je krv obliti. To ne bi bilo najgore, jer bi i to bila potvrda njezinih slutnja. Gore bi bilo, da joj se mjesto odgovora samo nasmiju. Već bi samim pitanjem postala sumnjiva, pa ni kazna ne bi izostala. Ona se toga ni ne boji, jer joj se ovog časa radi samo o tom, da što prije bude načistu, o kome se radi. Spremna je na sve: na svaki podhvat i na svaku žrtvu, al ne smije postupati neoprezno, a kamoli ludo. Počela je smišljati, ima li ikakovu izliku, pod kojom bi otišla u koje selo, gdje bi se sastala s ljudima i gdje bi mogla nenapadno izpitivati, dok ne bi doznala, što je zanima.

Dok se ona tako previjala u mukama neizvjestnosti ko zmija u prociepu, razglasili su što sami Kresojići, što šerežani i Nikolinu i Josinu nesreću, te uzbunili cielu svetoročku plovaniju, a za kratko vrieme i cielu lovinačku kumpaniju.

Kad je viest stigla u Klanac, u kuću veljbabe Jose, njegova je ženska čeljad zajauknula u jedan glas, a Kika je počela glasno naricati kao nad mrtvacem. On je mirio i tješio, no nije uspievao, koliko bi bio želio, pa im reče, da on odmah ide najprije Nadvodu, da vidi, kako je Josi, a zatim ide kumpaniji, da govori s kapitanom. To je bilo najpametnije, što je mogao reći i učiniti. Unuk je odmah upregnuo konje, da djeda Josu vozi kućama Kresojića, a onda i dalje.

Starac veljbaba se je zaprepastio, kad je vidio Josu i kad mu je Stana izpripoviedala, kako je to bilo sa šerežanima. Ona je pripoviedala, a ostali su dodavali i popunjavali njezinu pripoviest, tako da je Josi bilo sve posve jasno, kako se je odigralo. Josi Kresinovu nije bilo ništa bolje. Vidjelo se je na njegovu držanju, da ga jako ne boli, da se ne muči, al nit je što govorio nit je što jeo. Veljbaba se sjeti, da bi mogao pisanjem kazati, što treba i što misli, no upozoriše ga, da desnom rukom ne može ni maknuti, a lievom ne zna pisati. Mile je stajao podalje od bolestnikova kreveta, slušao, što stariji govore, i pogledima tražio svoje svasti i šurjaka Martina. On je stajao u kutu i nije ni progovorio, a Marija je stajala na protivnoj strani sobe od

bolestnika i prela, dok je Kata kraj nje sjedila na stočiću i plela mužke čarape. Obje su bile u licu crvene i okrugle, pa je morao zaključiti, da im je dobro. Martin je bio blied, no to je njegova redovna boja lica. Mile ih je gledao veoma toplo i sve je smišljao, kako bi sa svakim koju progovorio, no njegovo je životno izkustvo bilo još presiromašno, a da bi mu bilo moglo pomoći, pa ih je samo pogledima milovao više neg ostale ukućane i tim im načinom želio pokazati, da ih svakako meće u svom srdcu pred ostale i da ih voli. Oni su mu poglede srdačno uzvraćali svih troje i resili ih srdačnim smieškom, koji je govorio više nego bezbroj rieči njihova veoma siromašnog rječnika.

Odatle su se veljbaba Joso i njegov unuk Mile odvezli ravno u Lovinac. Kapitan je međutim već bio dobio izvještaj, da je Nikola izmakao, a kad je čuo, da veljbaba Joso želi s njim razgovarati, bilo mu je odmah posve jasno, da dolazi radi tog događaja. To ga je razljutilo, pa veljbabu primi veoma mrko i nabusito, što nije bio njegov običaj ni s kim manjim od veljbabe Jose.

— Ako Boga znate, gospodine kapitane! — uzkliknuo je veljbaba bez ikakova uvoda, a kapitan ga je odmah razumio i odgovorio mu:

— Već un meni dugo mokri u opanak! Samo sam čeka, da mi naleti na civ! Ništa mu u carevini ne valja!

— Ma, gospodine, drugo j' carevina, a drugo Ikošina slanina, ako znate, što j' Bog, a što sotona! — vikao je veljbaba kao mahnit. — Mogu Kresojići digniti bunu i proti caru i proti carevini, al ne mogu digniti ni tuđe igle s puta, a kamoli, da bi krali slaninu i pršute s ljudski podova!

— Da nije kriv, ne bi uteka!

— Najavili ste mu dvadeset i pet iz Cujine ruke, pa ne bi bije mužko, kad se ne bi sklonije prid tolikom gadalinom! Osim ako bi doša sa mušketom u ruci, pa ga sasuje u vas!

— Tako meni divani carev veljbaba?!

— Kad bi drugačije, ne bi bije vridan ni cara ni veljbabije!

— Ako znaš, di je, nek se sam javi, pa ćemo unda divaniti.

— Ne znam, di je, al mi recite, ko vam je na nj to potvorije i natovarije, pa ćemo unda dalje.

*

— Sama ga j' Ikoša vidila i pripoznala.

— A bila pomrčina, da ne bi bije vidije, da ti ko prstim oba oka kopa, a samoslipa Ikoša unda nikog vidila i pripoznala! Bog s vami!

— Vidili su ga i drugi i pripoznali ga!

— Ti su drugi to izmislili, da vami ugode, da se njega oslobode i da svoje lopovluke pokriju, pa i jadnu Ikošu nagnali, da krivo svidoči.

— Ne govori ti, veljbaba, što bilo. Ne priliči to tebi!

— Što god velim, ka Sveto j' Pismo. Ja ću izuminjavati Ikošu i dovesti je k vami, pa ćete čuti, kako divani.

— Una j' već bila kod mene i sve mi rekla, što zna i što j' vidila. Ne more sad drugačije govoriti, osim ako će lagati.

— Una će samo izpraviti laži, na koje su je nagnali.

Razstali su se bez i najmanjeg zbliženja. Kapitan je ostao čvrsto kod svoje odluke, a veljbaba je oštro podviknuo, da ne će pustiti, da se tako radi u kumpaniji, pa išao i do samog cara.

Za nekoliko se je dana izredalo kod kapitana nekoliko stotina kućnih starješina iz ciele kumpanije, i svi su kao po dogovoru, iako se uistini nisu dogovarali, tražili, da kapitan odustane od svoje odluke, da Nikolu sudi na batine, a da ga nije ni preslušao, i da im rekne, tko ga je obtužio. Ta je jednodušnost kapitana toliko uzdrmala, da je sve malo pomalo odao, kako je došlo do obtužbe, ali je tražio rieč od svakog, kome je to govorio, da se ne će o tom dalje razpravljati. Već se je bio pomirio s odlukom, da Nikolu pusti s mirom, i da ljudi nisu bili zaintačili, da Cuja mora zavazda iz Lovinca, možda bi bio već i izdao povoljnu odluku, no na to mu se nije dalo, jer je bio izravan napadaj na njegov obraz i ugled, pa se je težko odlučivao. Tražio je bilo kakav pametan i pristojan izlaz i izliku, a dok se je on bavio i borio tim mislima, dogodi se ovo:

Kad je Vranjica Ivana Ćoranova doznala, da šerežani traže njezina brata Nikolu, pred očima joj se zamaglilo, a na usta joj je udarila krvava pjena. Nije mogla progovoriti nit sabrati misli, jer joj se činilo, da se cieli sviet vrti oko nje kao ukletog stožera. Prva jasna misao joj je bila, da mora pod svaku cienu odkriti istinu i spasiti obraz i ime Kresojića. Najprije je odletjela u kuću strica Pepice, s kojim

su inače živjeli u zavadnji i nisu međusobno razgovarali, i to još prije neg se je Pepica odmetnuo u planinu i neg je Vranjica Kresojića dovedena. To su neki stari računi među braćom, koje obitelji nose dalje i produbljuju svađu. Vranjica je sad prešla preko tog i upala u Pepičinu kuću kao iz oblaka. Kod vatre je našla strinu Jeku i rekla joj bez okolišanja i uvoda:

— Ne ljuti se, strina Jeko, što ovako dolazim. Nisam ja kriva ni za vaše svađe ni za ovo sada, al ti moram reći: ako se meni što dogodi, reci svakom, da me ubiše moji u kući. Ne ću ja sama sebi suditi, al će me uvano uni upleјati ka pašče.

Čim je to izgovorila, izpala je iz kuće brže, neg je bila ušla, gledajući, da li je tko od njezinih vidio, da je tamo ulazila. Nije nikog opazila, jer su bili u kući. Oprezno je ušla, polako, bez žurbe, izlila vodu iz vučije, iako j' je još bilo dosta te ne bi bila potreba, da već ide po nju, no ona je sad trebala nečim prikriti svoj put, pa je izabrala kao najzgodnije i najnaravnije, da ide po vodu. U kući nije rekla ni rieči, jer nije bilo potrebno.

Uprtila je vučiju i poletjela, kao da je vjetar nosi. Do kuća je Kresojića tri puta dalje neg do vode, pa je trebala tu daljinu skratiti brzinom hoda, iako je bila posve ravnodušno spremna, da će u kući opaziti, da se je zadržala preko svake mjere.

Nije se usudila ući u kuću nego je opazila neko diete i umolila ga, da kaže Anti, da iziđe, al da mu ne kaže, tko ga čeka. Brzo je došao i nije se iznenadio, kad ju je vidio, jer je ovih dana već doživio toliko čudesa, da je posve izcrpljena sva njegova sposobnost, da se još iznenađuje.

— Ne ljuti se, što sam došla — rekla mu je bez pozdrava, plačnim, al odlučnim glasom. — Morala sam, kad se radi o Nikoli i o nama svima.

Na dušak mu je izpripovjedila sve, što je znala o krađi Ikošine slanine i dodala:

— Sigurno su moji tužili Nikolu i nagnali babu Ikošu, da i ona proti njemu svidoči. Uni se njega boje, pa su ga se tili tako osloboditi. Ajde babi Ikoši i prid svidocim joj metni vile među oči, pa ćeš čuti, što će ti reći. I nemoj se ljutiti, što sam došla... Molim te...

Ante ju je gledao toplim, mekim pogledom i jedva se

svladavao, da ne proplače, koliko mu se svidjelo njezino držanje i njezin postupak.

— Prava si Kresojićka! — rekao joj je i pružio joj ruku.

— Uni će mene sad uvano ubiti — rekla je ona posve prostodušno i uvjerljivo — al nemojte virovati, da sam ja sama na se kidisala. To će uni sad načiniti, kad doznadu, što sam načinila, a i ja ću im sama reći.

— Ostani kod nas — reče on bez razmišljanja, al posve odlučno. — Nisi ni marila ići u taku kuću.

— Sad moram natrag! — reče ona i obori pogled. — A kako j' stricu Josi?

— Nikako. More još koji dan, a more i koju nedilju...

— I pozdravi Nikolu... I reci mu, da mi nije ža, što će me ubiti radi Kresojića...

— Ne će ti, jadna, ništa! — reče Ante, samo da je umiri. — Velim ti: najpametnije j' da ostaneš kod nas.

— S Bogom, brate! I pozdravi sve naše, osobito Nikolu i strica Josu! — reče i žurno ode.

Išla je još brže, naglije, poletnije nego kad je išla ovamo. Oko sebe je bacala pogled, da vidi, da li je tko vidi. Zapravo: nema je tko vidjeti osim koji Kresojić, kojeg se ne treba bojati, il koji nepoznat, kojeg bi se bojala još manje, il najzad koji Mrkobrad, koji bi bio pošao za njom, da je uhađa. Tome se ne može nikako ukloniti, a na te najviše misli, jer im je već sigurno napadno, što se ne vraća s vodom, pa je lako moguće, da je tko pošao, da vidi, što radi i gdje se je zadržala. Obuzeo ju je osjećaj podpune osamljenosti i napuštenosti tako, kao da lebdi nad otvorenim ponorom, stojeći na samom rubu samo na vršcima prstiju, čekajući svakog trena, kad će se otisnuti u bezdanku, iz koje nema povratka ni na sudnji dan. I ne boji se. Ništa se ne boji, kao da nije posve sviestna opasnosti, koja joj prieti i kojoj se ne može nikako ukloniti. Gleda otvorenih očiju u razjapljeno ždrielo nezasitne smrti, koja na nju vreba, i samo čeka čas, u kom će je moći mirno i temeljito potrošiti.

U tim se mislima nađe nad vrelom i poče naglo skidati s leđa vučiju. Kako se je bila nagnula na desnu stranu, da primi rukom posudu, kad joj klizne s leđa, nije mogla vidjeti, što se događa s te strane, dok se nije uzpravila. Trže se i uztukne: pred njom je stajao Ivan, uzpravan, mrk,

namrgođen, stisnutih obrva, kao da će mu između njih početi udarati gromovi.

— Zabavila si se! — reče joj nasilu mirno.

Ona ga je samo pogledala i žurno se dala na nalievanje vučije, kao da njega ni ne vidi. Bilo joj je u tom času posve svejedno, što će se sad dogoditi.

— Esi išla viditi, kako ti je stricu?

— Esam! — odreza ona posve suho i kratko.

— Esi pitala, di ti je braco Nikola? — upita on isto tako suho.

— I to! — odgovori ona.

— Esu ti rekli, di je?

— Esu!

— Di je?

— Čeka tebe, da dođeš po njega! — odgovori ona posve nepromišljeno i naglo, jedva svladavujući bies, koji je u njoj kvasao.

— Jer mene?!

— Ako mu ti ne budeš moga pomoći i reći, ko okrade babu Ikošu, da ko će drugi?! I ajde mam, iz uni stopa, kapitanu i reci mu, da Nikola nije tu ništa kriv.

— A sad bi i ja bije dobar, da ga spašavam?! — reče on i nasmije se veoma podrugljivo i preuzetno. — Načekat će se, dok mu ja poletim u pomoć!

— I veliš uprav, da ne ćeš?! — upita ona povišenim glasom, uzpravi se i oštro mu se zagleda u oči.

— Ne ću!

— Moglo bi ti biti ža!

— To ti meni tako, Kresojićka?!

— Tebi glavom! I ne šali se sa mnom!

Ivan se izmakne, kao da uzimlje stav, da izmahne rukom i da je udari, no to ne učini, nego ju je samo motrio postrance, izazovno i podrugljivo. Ona je međutim napunila vučiju, začepila je i uprtila, pa pošla kući bez i jedne jedine rieči, kao da Ivana ni nema u blizini. On je pošao za njom, također šutke, na razmaku od nekoliko koračaja. Kad su stigli kući i ona odložila vučiju i ušla u sobu, da skine sa sebe kaput, on je naglo došao za njom i rekao kroz zube:

— Sad laj, što si tamo lajala, jer ću te zaklati!

— Sve sam ti rekla — odgovori ona posve mirno, kao da ju je on najljubeznije upitao. — Moraš mu mam pomoći, a to ti nije težko.

— Esi im rekla, da ja znam sve?

— Što sam ja njima rekla, to j' moja stvar, al ti se ništa ne boj, ako sad budeš čovik na mistu. I reci mi: oćeš li il ne ćeš, da znam!

— Ti da znaš?! — reče on povišenim glasom i zasmije se. — A ko si ti, da ti meni zapovidaš?!

— Ko sam, to nije važno, al ko bi mogla biti, to bi i ti moga još čuti! — odgovori ona veoma uzrujano, povišenim glasom i nekako u zanosu, kao da nije pri sebi.

Mjesto svakog drugog odgovora, Ivan joj svom snagom odvali tako strašnu zaušnicu, da se je odmah srušila na pod. Samo je muklo zastenjala, naglo ustala i prije neg je on dospio, da je još jednom udari, ona je bjesomučno izmahnula nogom i udarila ga svom snagom u slabine, a da nije ni jedne jedine rieči progovorila. On se je u prvi tren uhvatio objeručke za pogođeno mjesto, a u sliedećem trenu je skočio na nju i objeručke je stegao za vrat i počeo daviti. Oboje su pali na pod. Ona je bila veoma čvrsta i jaka, pa mu se je izmakla i oslobodila vrat iz njegovih ruku, a u tom ga je hrvanju tako vješto, spretno i sretno uhvatila za vrat, da mu je cielu jabučicu stisla u šaku i sad ona davila njega umjesto on nju. U kuhinji su čuli, da se u sobi nešto događa, pa je Vranjica Ćoranova otvorila vrata i povirila, a kad je vidjela njih dvoje na podu, pritrčala je i svom snagom udarila nogom Vranjicu u glavu. Pod tim su udarcem mladoj Vranjici klonule ruke, popustila je prste i pružila se kraj Ivana, koji se je grčio i polagano ustajao. Kako su vrata ostala otvorena, vidio je i Ćoran, što se događa, pa je uletio i on i u naletu također i on udario mladu Vranjicu nogom, al srećom samo u bedro.

— A koji je to vrag?! — upitao je Ćoran sina.

— Išla j' u rod, da nas tuži — odgovori Ivan dosta piskutljivim glasom. — I sve j' rekla ka Bog na nebu.

— Doneside dižvu vode! — vikne stara Vranjica prema kuhinji, a za nekoliko se časaka pojavi na vratima njezina kći Manda, djevojčica od petnaestak godina, noseći u ruci dižvu, punu vode. Vranjica je primi i svu vodu izlije nevjesti na glavu i grudi. Pod tim se pljuskom nasumce nevjesti na glavu i grudi. Pod tim se pljuskom hladne vode mlada strese, otvori oči i pogleda oko sebe, a stara reče: — Ne će joj ni vraga biti.

— Ko bi pašče ubije! — dodade stari Ćoran.

— Velike štete, da sam je i umlatije! — reče Ivan, pipajući se po vratu, gdje je osjećao dosta jake bolove. — Neg ti bi, ćaća, mora mam kapitanu. Ova j' kujetina sve pokvarila.

Te je rieči mlada Vranjica očito dobro razumjela, pa se uzpravi i prošapće:

— Spasite Nikolu i ne bojte se!

Mjesto svakog drugog odgovora, Ivan je ponovno udari svom snagom nogom u slabine. Ona težko zajaukne, zastenje i savije se u klubko, na što je i svekrva udari nogom u vrat, no ne tako žestoko i neprijateljski. Ipak joj je odmah iza tog udarca potekla krv na nos i usta, a ona je tiho prošaptala:

— Bože moj, Bože moj!

— Uprav čeka u abtagu, da pomaže Kresojićim! — podrugne se Ćoran. — Samo ga zovi! — Zatim se obrati Ivanu: — I veliš: sve pripovidila Kresojićim?!

— Ka Bog na nebu! — odgovori Ivan.

— Ne koristi im ništa, dok je Kehta i Cuje! — odgovori Ćoran posve sigurno.

— Vindar bi bilo dobro, da skokneš kapitanu — odgovori Ivan.

— Mogu i to. Čim smrkne.

— Nego pripazi, da te ne ukoči koji od ovog ajdučkog plemena. Sad sve znadu, i rat je gotov. Nema više pomirbe — govorio je Ivan i sve se trzao, da Vranjicu i dalje bije, no mati ga opomene:

— Dosta j' sad. Crknit će ti pod nogami.

— Vražije štete! — odgovori on.

— Ko ti je kriv, da si gada doveje pod svoj pošteni krov?! — ukori ga otac. — Nismo li ti dosta divanili, da se ne mišaš s gadima?! Sad je pušti, nek crkne o svom strošku.

— Tako i est! — potvrdi mati, pa se i Ivan očito složi s tim mišljenjem, dok se je povukao malko natrag od Vranjice, koja je još uviek ležala na podu i nije pokazivala ni volje ni snage, da se digne.

Još prije prvog sumraka je Ćoran otišao od kuće, udarivši posve desno izpod Pilara, kao da će u Ričice, da tako načini velik luk oko Kresojića kuća. Na taj način je bilo prilično sigurno, da se ne će sresti ni s kim njihovim. Ka-

pitan ga je primio, čim mu se je javio. Izpripovjedio mu je sve točno, što je i kako je, a i što mu je dosad bio zatajio, jer mu je ipak bilo žao svoje nevjeste: i ona je, naime, upletena u Nikolinu krađu, pa kad je vidjela, da je sve odkriveno i da ju je Nikola ostavio na cjedilu, pobjegavši glavom bez obzira, zapala je u očaj i otišla Kresojićima, pa im tamo nabajala nemoguće priče o toj krađi i o počiniteljima, kojih nema osim nje i njezina brata Nikole. Ona je sad u škripcu, i moraju paziti na nju, da se iz očaja ne objesi, jer je već bila poletjela, da skače s pećine u ponor. Sve je to Ćoran liepo, okolnostno i potanko izpripovjedio, a kapitan i Cuja slušali i ... i vjerovali i ne vjerovali. Njima je dvoma već bilo dosta i Lovinčana i Svetoročana i Ričičana, jer su im svi bez iznimke pripoviedali bajke o Kresojićima, a ni prietnje nisu više bile dosta zavijene i nejasne, te su bili na rubu odluke, da nestanu iz Lovinca, puštajući na sreću i Ikošu i Ćorana i Kresojiće. Ćoran je osjetio slabost svoje stvari i malodušje svojih prijatelja, pa reče:

— Morete vi sad načiniti, što vam drago: između vas je i Kresojića svršeno! Nema tu više pomirenja. Il vaše glave il njegova ćiverica — taki je naš graničarski zakon, kad dođe do gusta. A o'de — e li dogustilo, est! To uvano vidite i vas dvoj! Sad radite, što vam drago. Meni je svedno.

Razstali su se kao pokisli, te ni jedno nije znalo pri čemu je. Keht i Cuja su izgubili vjeru i pouzdanje u svoju snagu, a Ćoran je osjetio, da ne valja tikve saditi s kukavcima: razbit će se sigurno o tvoju glavu. Da je sam udešavao stupicu Nikoli, ne bi je bio odkrio ni sveti Nikola, a kamoli krmeljavi Nikola Kresojić, a ovako — umiešalo se previše mudraca, pa ode sve niz vodu. Odluči, da žurno miče sve, što bi mu moglo još više stati na put, a u prvom redu mora razčistiti s onim Kresojića gadom pod svojim poštenim krovom: ako sama ne crkne, morat će... Tako: čemu predati pred onim, koga moreš lako ukloniti, pa da za njim ni pseto ne zalaje?! A u ovom slučaju ne će ni Kresojići plakati, jer su je već davno prezreli, i to baš stog, što je pošla za poštena i vriedna momka Mrkobrada. Svojim sadašnjim korakom nije mogla popraviti, što je prije temeljito pokvarila. Nitko je ne će žaliti, a više ne će moći nikom škoditi. Nema tu mnogo priča i šaptanja i molitava...

Kapitan je opet sa svoje strane bio načistu, da je sa svojim podanicima temeljito pokvario i da se mora micati — čim prije, tim bolje. Nema tu više čekanja. Odluči, da ne će opozvati odredbe o Nikolinu uhićenju i predvedenju, al će i on i Cuja još sutra rano odputovati u Gospić, nju će tamo i ostaviti, a sebi izhoditi premještaj, a međutim dopust i tako — maknuti se bez ikakve štete bilo za sebe bilo za koga drugog, kad — drugačije ne ide!

Idući kući, Ćoran više nije u velikom luku obilazio Kresojića kuće, jer je bio posve siguran, da već svi spavaju. Štoviše, pomišljao je, kako bi to bilo šaljivo i nevjerojatno zabavno, kad bi mu sad zgodno naletjelo, da im što odnese. Tako: što bilo, samo da nešto jest.

Kad se je približio njihovim kućama, psi su se uzbunili i uzvarili, kao da su obćutili vuka, pa mu nije preostalo drugo nego da se izmakne i da kuće okala. Kad bi se on spremio na posao, ne bi onda njega psi smetali, jer bi on već ponio za njih meku, koja bi ih zabavila i ućutkala, a danas nije ni pomišljao na bilo kakav posao, a najmanje na ovakav pod nosom i pred svojom kućom, al — mnogo bi pregorio, samo da mu se je noćas dočepati bilo česa Kresojića. Tek toliko — da zabilježi ovu noć. U tim razmišljanju i izbjegavanju kuća radi pasa, navio se je prema njima i izbjegavanju kuća radi pasa, navio se je prema Obsenici, te mu pade na um Kresojića mlin.

Bez ikakva razmišljanja udari ravno k njemu, bez odluke i osnove. Vidjet će, kako tamo stoje stvari i prilike, pa će prema tome i raditi. Već je izdaljega vidio, da kroz brvna vatra sieva, a to je značilo, da je netko unutra i da od posla ne može ništa biti. Stog produži niz Obsenicu niti se ne približavajući mlinu. Kad je dobrano odmašio od kuća Kresojića, zavije lievo prema svojoj kući.

Već je bio velik komad noći. Žurno je išao, no to je bilo vrlo težko, jer se je veoma sklizao. Studen je bila prilično popustila, al je još ipak bilo sve smrzlo. Noć je bila vidna.

Kod kuće je našao sve svoje na nogama osim mlade Vranjice. Sjedili su oko vatre, kad je on ušao, a onda svi ustadoše.

— Vi mene čekate?! — reče on. — Uprav ste mogli otići spavati.

— Tako — reče Ivan. — Divanimo i čekamo te, da čujemo, što si načinije.

Ćoran se počeše po potiljku, turne kapu na onu rupu, u kojoj nije imao oka, pa upita tajanstvenim šaptom, omahnuvši glavom:

— A di je una?!

— Ne će joj biti ni vraga, ne boj se! — odgovori stara Vranjica. — Eno je leži ka crknuta kobiletina na škrinji.

Ivan je bacao ljutite poglede na mater i očito htio nešto protusloviti, no vjerojatno nije mogao naći zgodnih izraza, pa se je samo u neprilici ominjao i češkao po glavi. Nije on žalio, što učiniše, al je ipak Vranjicu volio više nego oni ostali. Njemu je nje i žao bilo, iako ju je prvi počeo tući. I ubio bi je, ako je potrebno, al mu je ipak i draga.

— Što si uredije? — upita Ivan otca mjesto svakog drugog prigovora il izjave o Vranjičinu stanju.

— Uredije sam vraga i na njemu bronzu! — odgovori on ljutito. — Kehtu palo srdce u tur, a i Cuja se pripala, pa unda znaš, kako j'! Nego... triba micati tragove i svidoke...

Ivan se okrene prema sobnim vratima i tupo se zagleda u njih. Nije ni rieči odgovorio, iako je podpuno razumio otčevu misao: »triba micati tragove i svidoke«! Jedini je živi svjedok njegova Vranjica, koja leži premlaćena na svojoj djevojačkoj škrinji i stenje od bolova i guši se krvlju, koja joj navire na usta. Ona je jedini svjedok njihova djela. Otac ga je oštro promatrao i čekao, da uhvati njegov pogled, no Ivan ga nije svraćao.

— Što mora biti, mora biti! — reče stara Vranjica, da izazove sina na odgovor.

— Unda nam ni Keht ne more ništa! — reče Ćoran poslije duže stanke, da pojača svoje stanovište, a i da Ivana prene iz snatrenja. — Nema nikog, ko bi moga što reći o nami drugačije neg mi rečemo. Ikoša ne smi. Za nju je lako.

Ivan je uporno šutio. Ipak mu je bilo žao Vranjice, a uviđao je, da su ćaćini razlozi opravdani. Sad su i tako s njom otvorili neprijateljstva, i rat je u podpunom jeku, pa nema izgleda, da bi se mogli pomiriti...

— Kako vam drago... Ja ne branim! — reče jasno, al težko. Na glasu mu se je osjećalo, da se jedva odlučuje na te rieči. Poslije kratke šutnje nastavi: — Al da znate, da mi je j' ža!...

— Kad je birati: ja mi, ja una, unda nema žalenja! — odsieče Ćoran kao od stanca kamena i zakorači prema sobi, u kojoj je ležala Vranjica Kresojićka.

8

Nikoli je najprije stigla Antina poruka o nesreći, koja je zadesila ćakana Josu. Nije se mogao snaći pod pritiskom tolikog užasa i strahote, te u prvi čas pomisli, da mora odmah kući, pa što se dogodilo, da se dogodilo.

— A e l' ćakan živ? — pitao je glasnika.

— Živ je, živ! — potvrđuje onaj. — Tako mi je reka Ante, a i čulo bi se, da j' umra. Samo, veli, ne more divaniti i ne more desnom stranom tila ništa.

— A nisu ga šerežani udarili?!

— Ne, ne! To nisu. Samo su tebe tražili, al bili nisu nikog. Nisu nikog ni psovali, samo su rekli uno za tebe i da j' to već gotovo s tobom, pa da te moraju dovesti živa il doniti mrtva — tumačio je onaj, a Nikola slušao pozorno svaku rieč i razmišljao, što bi i kako bi.

— I ćakan ne more ništa divaniti?!

— Vele: ništa... A tebe čekaju šerežani na nikolka mista oko kuća, jer se nadaju, da ćeš doći pogledati ćaću.

Posve naravno: čekaju ga u zasjedama! I spremni su na borbu, pa bi bilo ludo, da ide sad kući, dok se ne slegne potjera.

Za nekolka dana dobi i drugu poruku, no ta ga nije ni iznenadila ni napose obradovala, jer je već znao: digli se svi ugledni gospodari, a napose kućne starješine iz ciele kumpanije i pošli kapitanu, da svjedoče za Nikolinu nevinost. To je Nikola već čuo s raznih strana i vidio je u svojoj okolici, gdje se je bio sklonio. Ipak ga je njegov prijatelj držao sakrivena čak i pred ukućanima, te je samo njegova planinka znala, da ima čovjeka na brizi, al ništa više ni pobliže. On mu je pripoviedao sve, što bi doznao.

Ljudi su primietili, da je Keht postao posve nesiguran i da bi se moglo lako dogoditi, da otide i odvede svoju Cuju, a sve prepusti svom nasljedniku.

— Unda j' za tebe stvar svršena! — rekao je prijatelj Nikoli, kad mu je to sve pripovjedio.

— I ja tako mislim.

— Što si biža prid šerežanim, to si mora, jer si zna, da te j' unaj lopov već odsudije na batine, a da te nije ni upita, što si radije une noći. Kako unda ne bi biža?!

— Tako j'!

— Neka, vala Svemogućem, koji svoji ne ostavlja!

Nikola je zamišljeno šutio, razmišljao je i prevrtao u glavi sve mogućnosti, koje su još pred njim. Osjeti, kako bi bio bezgranično sretan, kad bi se mogao vratiti na svoje ognjište i nastaviti svoj redovni graničarski život, pa bio i u vječnoj borbi i muci i znoju i oskudici! Samo kući, na svoje ognjište, među svoju obitelj! Nije prije ni slutio, kolika je to sreća, kolika je to blagodat nebeska: biti na svom ognjištu među svojima, pa sve drugo, kako bilo, da bilo! O, kako mu je sad i Anica bliža i draga! Bliža i draža negoli je ikad bila i nego je mogao i u snu pomišljati, da bi je mogao tako zavoljeti.

U tom ga ugodnom očekivanju, da će se moći povratiti na svoje ognjište, zateče poruka o onom, što je javila Vranjica Ivana Ćoranova.

— Esi vidije prave krvi! — uzklikne Nikola upravo zanešeno, oduševljeno i jedva svlada suze od radosti i ponosa, al mu ipak orosiše oči.

— Nego — govorio je glasnik oprezno i bojažljivo. — Vranjica j' rekla, da će je njezini sigurno ubiti, kad doznadu, što j' načinila, al da joj nije ža. Tako j' rekla.

Te rieči udariše Nikolu i po srdcu i po mozgu. Posve je jasno i izviestno, da su Ćoranovi sposobni i spremni, da tako odgovore na njezinu izdaju njihovih kućnih tajna. Posve je sigurno, da je to moguće, no Nikola se nije mogao sjetiti načina, na koji bi mogao to spriečiti, osim ako bi ih sve potukao. To bi bio jedini izlaz, a taj nije moguć, jer iako bi za jednog pravednika bilo vriedno žrtvovati tor lopova, ipak ne bi on sad mogao to učiniti, pa da ga ljudi razumiju i da mu odobre postupak. Uotalom, kad i ne bi bilo takih razmišljanja, veliko je pitanje, da li bi on mogao izvesti tu svoju nakanu, jer se ni oni ne bi dali mirno klati ko janjci!

Dok se je on još borio s mislima, kako bi spasio Vranjicu, a ujedno očekivao mogućnost, da se slobodno vrati kući, dobi viest, da su kapitan i Cuja doista otišli u Gospić

i da se vjeruje, da se više ne će vratiti ni jedno ni drugo, i da Keht nije opozvao svoj nalog, da Nikolu uhvate i zatvore, al da nema nikakove opasnosti, da bi ga tko mogao podvrći kazni, dok se njegov slučaj posve ne razjasni. Prema tome, ne bi bilo nepromišljeno, da se Nikola sam prijavi kumpaniji, da tim dokaže, da se nema što bojati, kad zna, da se ne će nepravedno i nepošteno postupati.

— Javit ću se! — rekao je odlučno. — Kad nema u kumpaniji ni unog razbojnika kapitanskog ni unog gada ženskog, ja se nemam česa bojati!

— Tako misle i svi naši kod kuće — reče mu glasnik.

— Javit ću se mam! — ponovi Nikola.

— Nego, još je ništo — reče glasnik i obori glavu na grudi, a pogled sveže sa zemljom.

— Ćakanu nije dobro?! — upita Nikola.

— Nije mu dobro, al mu nije ni gore. Vaik mu je ednako — odgovori onaj. — Nego, Ćoranovi su ubili Vranjicu strica Josipa Lukičina!

— Ajme meni za njom! — propišti Nikola kao rođena majka za djetetom. — I to rad mene i rad Kresojića obraza!

— Uprav tako! — potvrdi onaj. — Sve j' javila stricu Anti, što j' znala o krađi kod babe Ikoše, i stog su je njezini obisili.

— Obisili?!

— Obisili, obisili — potvrdi glasnik. — Odnili su je daleko u Gaj i tamo obisili, a pod noge joj podmetnili i izvrnili velik kamen, kao da j' ona sama to načinila, al i' je vidila Jeka Pepičina, pa kad su uni proglasili u Poljani, da j' Vranjica utekla k svojim Kresojićim, Jeka j' javila, da nije, man da su je Ćoranovi obisili. I veli: svi troj su je ubili. I Ivan i Ćoran i stara Vranjica.

Nikola je zaniemio.

— Eto... Ti sad samo ajde i prijavi se il dođi kući, pa nek te odvedu, ako oće. Svedno j'... Al bi bilo lipše, da se sam prijaviš, da tebe šerežani ne vode. To ne bi bilo lipo.

Nikola je šutio.

Glasnik je otišao, a on ostao sam, zadubljen u najcrnje misli.

Kad je poslije nekog vremena došao njegov gostoprimac i donio mu večeru, nije ga našao. Uzalud je izpod glasa dozivao, uzalud je obilazio okolicom i tražio ga, uzalud je prevrnuo sve, što je bilo u pojati — nigdje mu nije našao traga nit mu je čuo glasa. Ni stvari njegovih nije bilo. Očito je bilo, da je sve pokupio i odnio il on il netko drugi.

Najčudnije je bilo, da nije nitko primietio, da je otišao, dok su glasnika i vidjeli i izpratili. On je otišao sam i nije ništa spominjao, da će i Nikola kud otići, nego je još naglasio, da je sad već mnogo bolje sve, neg su se i nadali. Momak je očito mislio na mogućnost Nikolina povratka i sretnog rješenja te njegove neprilike.

On je međutim otišao kao u nekom bunilu, kao u pijanstvu, otišao je zapravo bez određena cilja, al je okrenuo prema Poljani. Pred očima su mu neprekidno skakale iskre i vrtjeli se užareni kolobari, kroz koje se nije ništa drugo vidjelo do — mrtvog tiela nesretne Vranjice, kako se njiše na hrastovu ogranku. Samo je to vidio, samo mu je ta prikaza i ta misao zaokupila cielo biće i ravnala ga u pravcu, koji je on sliepo, pokorno i odano sliedio, prepuštajući se posve nekoj višoj, jačoj i nepoznatoj sili, koja ga je vodila.

Obišao je oko Zira, a onda udario poprieko ravno na Egeljac, smjerajući, da će odtud već nekako dospjeti, kamo ga želja vuče. Studen je već bila dobrano popustila i nebo je bilo vedro, pa je bilo vidno. Išao je veoma žurno i nije ga nimalo smetalo, kad se je poskliznuo i posrnuo. Vazda se je sretno održao na nogama i žurno nastavio.

U cik zore je bio pred Ćoranovom kućom. Vladala je grobna tišina, jer on nije držao psa, a isto tako ni Pepičini. Drugih kuća nije bilo u neposrednoj blizini.

Stao je, ogledao se na sve strane i napeo sluh. Nigdje se ništa ne čuje, nigdje se ništa ne miče. Lagano i oprezno pristupi otvorenu Pepičinu hajatiću, jer je već izdaljeg vidio, da ima u njem siena. Uzeo je dobar naramčić i iznio ga iza Ćoranove kuće i položio na smrznut snieg. Zatim je izvadio iz ćemera kremen i ognjilo, metnuo na kremen povelik komadić truda i kresnuo iskru. Kad je trud uhvati, lagacko ga je razpirio, a onda umotao u rukovet siena i sa svim oprezno mahao. Sieno je ubrzo uhvatilo i počelo

gorjeti, a odmah zatim se je pokazao i plamen. Nikola je to oprezno podmetnuo pod ćošak slamnatoga krova Ćoranove kuće. Zatim je uzeo još dvie rukoveti siena i zapalio svaku posebno, pa žurno odnio i podmetnuo ih pod daljnja dva ćoška, a najzad se povratio i uzeo preostatak siena, sve zapalio i podmetnuo pod četvrti ćošak krova. Sve je to obavljao bez uzrujavanja, pomnjivo, ali žurno, skoro u trku, a kad je vidio, da sva četri ćoška hvataju i da već dobro dime, priđe Pepičinoj kući i oprezno kucne na prozorčić.

Kad se je na njemu pojavila Jeka i tiho upitala, ko je Božji, Nikola joj odgovori šaptom i reče:

— Doša sam platiti dug tvom diveru i sinovcu, pa sam te zovnije, da se ne pripadaš. Un već gori, pa se diži.

Poslije tih rieči se žurno odmače od prozora, otide pred Ćoranova vrata i vikne u sav glas:

— Biži, Bože! Izgoriše ti noge!

Slama je već na sve četri strane veselo pucketala, a na Nikolinu se viku otvori prozorčić na Ćoranovoj kući i javi se Vranjičin glas:

— Ko larma Božji?!

— Ivana tražim! — vikne Nikola iz svega glasa. — Nek mam izlazi, jer ću vas sve pobiti! Spržit ću vas ka kukuruze!

Nikola je stao tik vrata tako, da ga ne može nitko ni zaskočiti ni iznenaditi. Ču korake, a onda škripu vrata. Počeše se polako otvarati. Nikola se je posve pouzdavao u svoju snagu, jer je znao, da je mnogo jači od Ivana, a danas je stotinu puta jači od najjačeg čovjeka, koliko ga je obuzeo bies i naduo mu svaku žilicu. Vrata malko zievnuše, a u pukotini se pokaza ciev il nekakav kolac — nije bilo jasno u sumraku prvog svitanja.

Nikola nepromišljeno zgrabi za ono, što je opazio i bjesomučno povuče tako, da su vrata širom zievnula, a na njima se izpruži čovjek, koji nije htio pustiti pušku iz ruku.

— Nisam zna, da si i budala! — vikne Nikola. — Tako se ne izlazi, kad se o glavi radi!

U istom času ga je bezgraničnom mržnjom, koju je zavitlala luđačka snaga, udario nogom u glavu takom snagom, da je Ivan samo riknuo kao ranjena zvier. Puška mu je klonula, a Nikola je udarao dalje nogama kao po mrtvoj tvari. Kako je suludo udarao, ipak nije zaboravio,

da bi ga mogao iz kuće tko napasti, pa je uhvatio Ivana za kose i odvukao ga iza vrata toliko, da sebe zakloni od izravnog napadaja. Koliko je dobro mislio, dokaz je bio u tom, što se nije bio neg samo pomaknuo, kad mu naboj olova prosvira kraj glave.

— Mirujde, stari, jer će i tebe vrag odniti! — vikne Nikola, pograbi Ivanovu pušku, prisloni ciev na njegovu glavu i opali.

Nije od sebe dao ni jednog jedinog glasa, a ukoliko je to i učinio, prasak je puške odnio i taj posljednji izdisaj.

Poslije toga prebaci preko ramena i vrata i tu pušku, pa se oprezno povuče tik uza zid do ćoška kuće. Poslije kratke stanke pojavi se na vratima i opet puščana ciev, a Nikola vikne:

— Bacaj pušku, jer ćeš poginuti!

— E li vira?! — vikne Ćoran.

— Razbojniče! — odgovori mu Nikola strahovito ljutitim, biesnim glasom. — I ti još oćeš da znaš, što j' vira?! Al kod mene est vira, i ne ću ti, kukavče, ništa, samo amo daj i male i veleke puške. Nosi sve, što imaš, da se i to pripovida!

I doista: za čas se je Ćoran pojavio sa dvie dugačke i s nekoliko kratkih pušaka, sve donio pred Nikolu i položio ih na zemlju pokorno i ponizno, kao da mu je sluga. Nikola je uzimao jednu po jednu u ruku i razbijao je o kamen, dok mu ne dođe u ruku prekrasna vezena kubura, sva u srebru. Kod nje zastade i već je htjede metnuti za pašnjaču, no naglo se predomisli i tresnu njom takom snagom o kamen, da se je razletjela u sitne komadiće.

— A sad me pogledaj, razbojniče! — vikne, a kad ga Ćoran posluša, reče mu: — Svi Mrkobradi ne vride ednog Kresojića govedčeta, a da vas je još sto puta, kolko vas je, ne bi vridili ednog Kresojića čeljadeta, al — meni je i ovo prikoviš, a dokraja neka Sveznajući sudi i vami i nami!

Poslije tih rieči mu pljune u lice, a kraj njih je i nad njima slama veselo pucketala, i požar je već lizao preko cielog krova. Nikola je vidio, da su Vranjica i njezina kći Manda nosile iz kuće neke stvari, no tome nije posvećivao nikakove pažnje, te pusti, da žene rade, što im drago. Svakako je bilo sigurno, da ne mogu spasiti nego malenkosti, a kuća će do temelja izgorjeti, jer nit ima tko nit ima

čim gasiti. Vrieme je bilo mirno kao djetinji san, kakve znadu biti samo zimske zore, pa nije bilo nikakove opasnosti, da bi se požar proširio na susjedne zgradice. Nikoli nije bilo ni na kraj pameti, da bi i dalje palio. Bilo mu je svega dosta. Težko je odpuhivao kao iza najtežeg posla, što ga je u životu obavio, polagano se izmakao od Ćorana, idući natražke, i odmicao sve više i više. Poslije stanovitog razmaka posve se okrene i pođe prema Pilaru. Nije načinio neg nekolika koraka, kad mu zagluni uši jak prasak male puške, a preko glave mu prosvira sindžirlija kao užarena zmija. On se trže, stane i lagano se okrene, kao da se njega to i ne tiče, al ipak želi vidjeti, o čemu se radi. Ćoran je trkom bježao na protivnu stranu.

— Ne biži! Ne boj se, kukavče! — vikne Nikola za njim i povrati se. — Oćeš li, da ti stojim na biligu?!

Ćoran je bježao glavom bez obzira, a Vranjica se i Manda ukočile od straha pred Nikolom i stajale kao uklete i okamenjene. On ih samo omjeri od pete do glave, zausti, da nešto reče, no predomisli se, opet se okrene i udari prijašnjim smjerom. Poslije nekoliko koračaja se opet zaustavi, okrene se i reče prema Vranjici:

— Reci mu slobodno, da ću ga imati na oku, pa nek se ne šali! Sad sam vas druge pušta s mirom, jer mi se nije dalo i grijota bi mi bilo mazati ruke poganom krvi, al drugi put vam ne bi ni mišu prostije. To mu reci, pa nek miruje, kun da ga ni Bog nije stvorije.

Nije udario redom Poljanom prema Pilaru, nego okrene lievo izpod planine, kao da će u Ričice. Svega ga je oblio znoj, pa pomisli, kako bi bilo dobro, da otide kući i uzme preoblačilo i vidi otca. Kako bi to bilo dobro i kako bi mu godilo i jedno i drugo, al — ne može o tom biti ni govora! Zasjede su vjerojatno još uviek oko kuća, i ne bi ga neopaženo vile proniele, a da se sad još i sa šerežanima upušta u borbu poslije ovog strašnog napora, ne bi nikako bilo pametno. Kako se je pomalo oporavljao od težkih doživljaja i preživjelih dojmova, tako je sve više i više osjećao, da je i pospan i umoran. Noge su mu bivale sve teže i teže, a kapci su se svakog časa rušili i zatvarali kao u težkom pijanstvu. Skupi svu snagu i požuri korake, da čim prije zamakne u guštaru. Kako je bio umoran, počeo je osjećati i prilično prodornu studen ranog jutra.

Nekoliko se je puta obazreo, da vidi, kako požar plamsa i žarki jezici ližu prema nebesima. Prizor nije bio ni velik ni veličanstven, jer je Ćoranova kuća bila malena i u nizini, pod briegom, pa se ni požar nije mogao izticati, a i što bi bilo čarobna na takom prizoru, oduzimalo je danje svietlo. Nikoli se učinilo, kao da gori omalen plast slame — tako je to bilo maleno, slabo i biedno. Dobra čobanska vatra — mislio je on — daje često više i dima i plamena neg ta kuća!

Osluškivao je, da li će čuti, da Ćoranovi zazivlju pomoć, no nije do njega dopro ni jedan jedini ljudski glas, pa je zaključivao, da nije nitko ni iz bližeg ni iz daljeg susjedstva opazio požara. To nije izključeno s dva razloga. Prvi je, što je bila rana zora, kad zimi ni najvredniji još ne ustaju; a drugi je, što se Ćoranova kuća ne vidi ni od Vrkljana — ni Iznad vode ni Izpod vode — a isto tako se ne vidi ni iz Poljane od drugih kuća, jer su sve udaljene jedna od druge i razštrkane.

Nikola je tu poznavao svaki kamen, pa je udario oko brda Šarca, k jednoj pećini, za koju nisu znali nego samo oni, koji su tuda mnogo čobanili. Leži zgodno i nije joj se lako približiti, da ne vidi onaj, koji bi se nalazio u njoj. Pomislio je, da bi u njoj mogao odpočinuti. Osjetio je, da je već i dobro ogladnio, jer nije jeo od jučer u podne.

Uzprkos velikom umoru i izcrpljenju živaca odmicao je veoma snažno i uztrajno, obzirući se i bacajući poglede na sve strane, da ga ne bi tko s koje strane iznenadio. Nije nigdje nikog opazio, pa se je dosta smireno spustio pred pećinu.

Najprije je skinuo Ivanovu pušku s vrata i ramena, zatim je svoju prislonio uz stienu, a onda odložio torbu na zemlju, sjeo i pomno pregledao Ivanovu pušku. Nije bila loša, al nije bila bolja od njegove. Ipak odluči, da će za svaki slučaj zadržati i nju. Nije lako nositi dvie dugačke puške, al je svakako korisno i oprezno. Prije svega drugog, što je kanio i trebao tu učiniti, najprije uzme praha i olova i nabije tu drugu pušku. Kad je s tim bio gotov, metne preda se torbu, izvadi kruha i slanine, prekrsti se i metne u usta komadić jednog, komadić drugog. Osjećao je, da je veoma gladan, no nije mu bilo sladko, što je imao u ustima.

Činilo mu se, kao da žvače travu, koju ne može zgristi, a koja pušta iz sebe gorku tekućinu, grču od pelina.

— Da nisam bolestan?! — sune mu u glavu misao, no odmah se sam posve sviestno obrani od te obmame. — Samo sam premoren....

Doista je drhtao na cielom tielu, svakom žilicom i svakom vlasi od bezgraničnog uzrujanja. Dok je išao, još se je držao, još su mu svi živci bili uposleni i napeti kao tetive, a čim sjede i prestade nabijati pušku, osjeti, kako je klonuo i urušio se u sebe kao prazna vreća. Na polazku mu je ćakan Joso metnuo u torbu i bocu rakije, koju dosad nije ni otvorio, pa je na nju i zaboravio. Sad je se sjeti, izvadi i gutne nekoliko puta. To mu je prijalo, pa dobrano potegne, no pomisli, da ne smije pretjerati. Istina, nije to bila njegova mana, al je ipak dobro biti na oprezu. Dotad je jedan jedini put u životu bio pijan, i to u vojničtvu. Zavelo ga družtvo, zaboravio se, bila vrućina, grlo ugrijano, vino dobro i sklizko, pa ga prevarilo. Inače — nikada. Štoviše: sam nije nikad ni pomislio, da bi se svratio u gostionu na čašu vina il gutljaj rakije. Sad mu je veoma godilo piće, i poslije njeg je nešto slađe pojeo nekolika zalogaja. Nije mogao jesti, a osjećao je, da je gladan. Pomisli, da je to svakako od umora i prevelikog uzrujanja, koje je od sinoć preživio.

Poželi vode, no nje nije imao, a i najbliži je bunarić podaleko. Zna Nikola za njega, al je daleko. Ne bi nikako bilo pametno, da otide, napije se i onda se opet vrati u pećinu. Bio bi prevelik napor i posve bezkoristno trošenje i snage i vremena.

Pospremi torbu, smrsne na njoj uprticu, no ne mače je između nogu, kako ju je bio obkoračio, sjedeći na kamenu, nego prekriži na njoj ruke, nagne glavu na grudi i spusti vjeđe. U isti čas već osjeti, da bi mogao zaspati, pa se trgne, široko otvori oči i zagleda se na otvor pećine prema planini.

— Sad je gotovo!.... Više nema povratka....

Morao bi svakako poručiti svojima, da se za njeg više ne brinu i da mu ne trebaju slati nikakovih poruka. Sve je već dovršeno. Više mu nemaju što poručivati. Želio bi znati, kako mu je otcu, al — Bože moj! Što on može pomoći? Ništa. A da mu poručuju — samo bi sebe izlagali neprilikama i mukama. Nije ni lako ni jednostavno poslati glasnika, a da nitko ne zna, ni kud ide ni rad česa ide, pa da

još i njega samog malko zapetljaš i zabuniš toliko, da najzad ni sam ništa ne zna određeno i pouzdano. Nije to lako. A čemu?!

Sad su još dva, najviše možda tri tjedna, dok se družtvo sastane, dok on za nj dozna i dok se onda prijavi i stavi na razpolaganje. Do tog se vremena mora skloniti, da ga ne nanjuše i ne stanu goniti, jer onda ne bi imao mira ni po danu ni po noći. Sad je bio sviestan i u savjesti miran, da ga imaju za što goniti i da je potjera opravdana. On je tako prima i s njom računa. Pred Svemogućim je još nekako i moguće stati, moliti se i kajati se sa uvjerenjem, da će ga On razumjeti, jer zna, što Nikoli učiniše Ćoranovi, al pred zemaljskim zakonima nema ni izprike ni opravdanja. Tu nema izlaza nego — bježati, kao što i zakonu ne preostaje drugo nego da ga lovi. I tako će on sad pred zakonom bježati, dok se bude dalo. Kad mu ponestane daha, kad pane na nogama il kad ga dostigne kugla, koju će za njim opaliti koji predstavnik zakona, on će posve mirno i skrušeno pasti na zemlju i zakonu se nasmijati u brk, a otići pred vječnog sudca i reći Mu: Tako i tako je bilo, a Ti znaš bolje neg ja, e l' sve tako moralo biti, pa Ti ni ne tribam ništa divaniti, man — Velik si, Sveznajuć si, a Vična Pravda i esi, pa — što ja više tribam?!....

— E, to ne ćemo! — reče poluglasno, naglo ustane i protrlja oči, osjetivši, da je skoro zaspao. — Nema spavanja!

Protegao se je, podigavši stisnute šake u zrak i zievnuo tako srdačno, da mu se učinilo, da će usta razglaviti. Umoran je, al je ujedno pomišljao, kako to nije ništa za njegove godine i snagu, što nije jedne noći spavao i što je prešao nekoliko desetaka kilometara. Niti toliko! Nije to uobće nikakova daljina za njegovu snagu, al je posao, koji je obavio — velik posao. Taj ga je očito uredio i satro tako, da ga sad boli svaka žilica i svaka koščica u tielu. Ipak — kako bilo da bilo, tu ne smije ostati, jer će potjera posve izvjestno za njim, pa kud će prije, nego kud Ćoran pokaže, da je okrenuo. Mogli bi pomisliti, da je on poslije okrenuo pravac svoga puta, a da je tud udario samo da zavara progonitelje, al je ipak vrlo bliza pomisao, da bi čovjek u škripcu i stisci pomislio, da se može skloniti u svoj stan u Dubokim Jaslama! Svakako će ga goniti i tim pravcem, a kud će još

udariti, da ga traže, to će ovisiti o slučaju i o domišljatosti zapovjednika potjere.

Odluči, da još do mraka mora preći dalmatinsku među. Pod svaku cienu! Brzo se opremi, puške metne pod kabanicu tako, da se ne vide, da mu ne smetaju, al da ih može veoma brzo i jednostavno prihvatiti i upotrebiti, ako bi mu uztrebalo. U Duboke Jasle ne će se ni navraćati, jer bi mu bilo sneruke, a nema ni smisla — sad mu je to bilo posve jasno, iako je prvotna podsviestna namjera bila, da se baš tamo skloni, dok se odmori i naspava. Sad je bio uvjeren, da bi to bila neoprostiva pogrješka. Kad bi on gonio Nikolu Kresojića poslije jutrošnjeg čina i kad bi znao, da je okrenuo prema Pilaru, on bi ga svakako tražio i kod stana u Dubokim Jaslama. To je jasno kao sunce, a kad je jasno njemu, ne smije očekivati, da ne će biti i drugim pametnim ljudima.

U glavi je načinio točnu osnovu, kako će najkraćim putom i najmanjim uzponima do međe: ne ravno preko Pilara, al ipak više Poljane i Plane, da se ne sreta s ljudima, a onda će između glavica i vrhova Velebitove trupine udariti na Zubkove Dočiće. To je najkraći put, a da li će biti i lak, nije uobće pitanje. On se svakako tog časa nije mogao sjetiti boljeg i povoljnijeg, pa je udario tim. Nije mu ništa nepoznato, jer je već tuda prolazio mnogo puta. Pritegao je opanke, skupio svu svoju snagu i zapeo kao iz puške određenim pravcem.

— E, da me sad vidi moj vridni did Kresina! — pade mu u glavu misao, kao da ga je netko udario po glavi. Upravo je osjetio tjelesni dodir te misli, pa se u neprilici obazre, kao da želi vidjeti, tko se to na njeg njome baci. Ne vidje nikog, al opazi, da se već dobrano laća strane, i bi zadovoljan, no ipak još više požuri, jer je poželio, da dođe na mjesto, s kog će moći vidjeti Kresojića kuće, a možda i Ćoranovu.

— E, da: did, vridni did Kresina!....

Pazio je, da ne iziđe iz guštare, jer ako ga progone već, mogli bi ga svakako vidjeti ozdol. Ne bi ga prepoznali, al bi vidjeli čovjeka, koji ide putom, koji nije nikakav put, pa bi to svakako pametnim ljudima bilo dosta da zaključe, da bi to on mogao biti. Nije ni pokušao, da se obazre i promatra ono, što ostavlja — ne možda proračunato, jer bi

se bojao tog pogleda, nego jer jednostavno nije na to pomišljao. Želio je samo da baci pogled prema Ćoranovu garištu, a bio je siguran, da njega ne može još vidjeti, dok se ne popne mnogo više. Da li će ga i onda moći vidjeti, nije bio siguran, jer se nije sjećao, da je ikad s Pilara zapeo okom za Mrkobrade.

...Ni kriv se ne bi da batinati od babetine! Ni kriv!... A ovako?! Ni did Kresina ne bi na mom mistu radije drugačije! Ne bi! Pljunije bi na taku Pravdu, na une koji je kroje, i na cara, koji im da, da osuđuju brez suđenja....

— E, da!....

Posve je naravno, da mu se steže nešto u grlu, kad pomisli, da je već bio na skoku, da se vrati na svoje ognjište i da mirno živi kao i drugi čestiti graničari, al onda dođe ova nesreća! Ona spali sve mostove. Nikola osjeti, kako mu se pri tim mislima mrači pred očima....

... I moraju li ljudi trpiti lopovluke, kad vide, da i' dura i pomaže država?! A tu je to na dlanu: Keht pomaže Ćoranove krađe zato, da mu on dojavljuje poštene ljude, kad što neoprezno lanu, i unda, kad ništa ne reku, samo ako smetaju Ćoranu il kapitanu. Tako j' bilo i sa mnom. I unda una naša mučenica.... Kako bi drugačije, man unako?! Morala j' doći i reći, kad je u njoj uzključala naša krv!

Popeo se je na povisok kamen iza starog hrasta i pozorno motrio dolinu, koja se je pod njim prostirala u jutarnjem suncu kao ubieljeno platno. Tu i tamo se je već javljala crnina rane prošarice, no velika većina je ciele okolice bila još u najsvečanijoj bjelini. Iz Kresojića je kuća sukljao dim i veselo se dizao nebu u visine kao viestnik života i snage, koja ključa sa tih zdravih, plodnih ognjišta, koja rode svim Božjim blagoslovima: ljudima, blagom i svim poljskim plodovima, koji su potrebni za održanje živih bića. Sve to rodi na ognjištu, sve to ono daje, sve treba samo njemu zahvaliti, jer bez njega nema ništa, a gdje je ono, tu je i sve ostalo: ono je izvor, ono je majka i otac svega, što je Svemogući ostavio, da bude, da postoji i da se održi na ovoj zemlji.

I tamo je malko dalje, Pod vodom, iz kuća sukljao dim baš kao i iz kuća Budačkih, Babića i Serđarskih. Sve je to sad živjelo, veselilo se, raslo i bujalo u očekivanju skorog

proljeća, da onda počne pravom pjesmom novog života, a on je — odlazio u nepovrat!

Ta ga misao pogodi po mozgu, kao da ga je netko udario ćuskijom, obori glavu na grudi, spusti vjeđe, osjeti biesne boli u grudima, pokrije oči rukama, časak prenese taj nalet slabosti i tuge, a onda se opet trgne, zagleda se u dolinu i pomisli:

— A, nu: bi l' bilo lipše, da sam se povalije prid unu babetinu i puštije, da me izšiba ka balavo dite?! Bi l' unda bije dostojniji raja nebeskog i poštenog ljudskog družtva?! Aj, kukavico, k vragu! Ne slini i ne bali, man udri po mozgu i sebe i druge, kad teljuzgaju, čemu misto nije! Ne triba nas Svemogući, da plazimo, kad nam je ostavije, da iđemo nauzgoru, a ko misli, da mu je ostavljeno, da liže, neka liže i nek prašinu liže!

Nije mogao vidjeti Ćoranovu kuću, jer je bila u dolini toliko, da je pogled s ovog mjesta prelazio visoko preko mjesta, na kom je ona bila podignuta. Samo je vidio dosta debeo stup crna dima, koji se je lieno dizao u visinu i posve se lagano, nehajno širio oko svoje osi kao velika hrpa žitka kolomaza.

Nigdje nije primietio ljudskog bića, iako je vidljivost bila upravo savršena, a njegov vid kao u sokola. Bio mu je pod okom i velik komad puta, koji je vodio kroz Poljanu u Planu, poprilici polovicom Pilarove trupine laganim penjanjem, pa ni tu ne vidje ni žive duše. To ga je veoma obradovalo, jer da su se tim smjerom dali u potjeru za njim, zacielo bi morao nekog vidjeti, jer još ne bi mogli biti u Plani, a svakako bi bili izišli iz doline. Najvažnije je, da nije nitko mogao prevaliti veći put, negoli bi ga on ovog časa mogao pogledom obujmiti! Tko dođe poslije, taj je zakasnio!

Ta ga izvjestnost nije ipak uljuljala u nehaj i mrtvilo, te prijašnjom odlučnošću nastavi put, iako ga je srdce vuklo, da još napasa oči na Kresojića dimovima i bielim poljanama.

Nije to, vjerojatno, posljednji put, što ih gleda, al je — prvi put, što ih gleda znajući, da on više nije onaj, koji je bio do te zore!

Opet zastane, okrene se i priveže pogled na svoj otčinski krov i na gusti dim, koji je sukljao iz njega. Malo bliže

k Pilaru je kuća, u kojoj je sad njegov bolestni ćakan Joso i njegova žena Anica s malom Ikom, s njegovom malom Ikom.... Ipak: osjeti veći strah i poštovanje pred onim dimom iz stare kuće, u kojoj je živio i umro did Kresina, nego pred ovom novom, u kojoj su sad njegovi najbliži. Čini se, da u krvnoj zajednici više veže duhovna nego krvna blizina, a nije nimalo riedka pojava, da je duhovno srodstvo, bez ikakove krvne veze, mnogo jače nego i najbliža krvna povezanost. Nikola je u ovom času osjetio neopisivo živu i toplu blizinu svog pokojnog djeda Kresine i upravo se grijao, neposredno i izravno, na dimu njegova ognjišta, koje je njega već davno izgubilo u tjelesnom obliku ovoga svieta. Ipak je on još uviek tu, kraj tog ognjišta i kraj te vatre, i daje im svježinu i miris svog velikog bića i svoje bezgranične duhovnosti, koja je uhvatila čudesno korienje u tim pustim ličkim glavicama i vrletima. Na prvi bi pogled pomislio, da tu ne može obstati ni vuk ni medvjed, a kad se uživiš, kad se stopiš s tim kršom, s tim kamenjem, s tim grmečima, s tim gorostasnim drvećem, s tim potocima, koji poniru u klisure pod kamenim brdima, onda nenadano i posve podsviestno osjetiš, da tu žive najuzvišeniji duhovi, najpročišćenije duše, kojima smeta samo zemaljska ljuska, da se ne dignu izravno do priestolja Svemogućeg i da se tamo razplinu u najvišoj spoznaji Uzvišene Sreće....

Nikola je napajao oči srećom djedova dima sa starog ognjišta i osjećao kraj sebe, neposredno na svom licu, na svojim grudima svog dida Kresinu, ćutio dodir njegovih žuljavih ruku, njegov starački dah i ujedno osjećao, kako u sebe prima njegovu veliku dušu, koja je sviestno preniela sve muke, sve patnje, sva pregaranja i sva poniženja, da može tim veća, čišća i uzvišenija posvetiti to ognjište pokoljenjâ i onda se preseliti na neko vrieme k svom nebeskom Otcu kao zaštitnica i zagovornica svojega soja i plemena.

Nikola je pod tim osjećajima i s tim razpoloženjem posve jasno i sviestno osjetio, da je ovo, što on radi, najstrašnija nesreća, koja je uobće mogla stići njega osobno i djedovo ognjište, ali — on ne može i ne smije raditi drugačije. Tko veli, da bi bilo Bogu ugodnije, da se on sad sam preda graničarskim oblastima, da mu one sude, da ga odsude i da ga ubiju?! Posve je sviestan, da je svojim postupkom, po svim postojećim zakonima zaslužio smrt: zapalio je čovjeku kuću i na njezinu pragu ubio čovjeka. To je dosta, da zbog toga bude odsuđen na smrt i ubijen. On zna, da je tako, zna, da su taki postojeći zakoni, al im se on ipak ne će da pokorava i vjeruje, da pred Sveznajućim ne grieši nimalo više negoli je već sagriešio djelima, zbog kojih ga po zakonu mogu ubiti. Ništa više. Naprotiv! Pita se: nije li svaki čovjek dužan, da sačuva svoj život, što najdulje može? I sve vjere naučavaju, da u pravednoj obrani svog života i života svojih najbližih smiješ i ubiti, pa da tim ne griešiš. Kad je tome tako, kako onda ne bi Nikola imao ne samo pravo nego i najsvetiju dužnost, da bježi pred onima, za koje zna izvjestno, da ga žele ubiti i da će ga ubiti, samo, ako ga ulove?! Zna on, da nije lako hajdukovati, a i dalje ne griešiti duše, al zna i to, da je pravedniji mnogi u hajducima nego mnogi na najvišim mjestima i u najvećim častima i lastima!

Odkinuo je pogled od dragih krovova i opet požurio napried u novi život, u — sigurnu smrt, pred kojom i tako nema izlaza.

Sunce je već bilo dobro odskočilo, i već se je osjećalo, da grije. Nikoli je bilo toplo, pa razkopči haljinac. Okalao je više Plane izpod visova Crnog vrha i Špijalice i kad se je latio Janjčijega Bila, izabrao je zgodno mjesto, s kojeg je imao nadaleko pregled sve okolice, a prekrasan pogled ravno na crkvu svetog Roka, izprtio torbu, odložio puške i sjeo, da se odmori. Na stotinjak koračaja od njega ključalo je divno vrelce velebitske vode, koja je najbolja na svietu. Kažu, koji su izkusili, da je se sit možeš napiti, pa odmah ponovno jesti, kao da prije toga nisi ništa bio ni okusio.

Bacio je pogled prema suncu i vidio, da podne više nije daleko. Bio je veoma zadovoljan s uspjehom svoje žurbe i odluči, da će se tu dobro odmoriti. Ogleda se i pomisli, da je za njeg mnogo pametnije da traži zaklonište mjesto dobar izgled. Nije mu težko češće izviriti i nadaleko pregledati cielu okolicu, pa se opet povući u svoje sklonište, a svakako je sigurnije, nego da se izloži, da ga može vidjeti, tko bi il slučajno pogledao il koga tražio iz veće il manje daljine. Nije doduše vjerojatno, da bi tu sad mogao tko naići, al kako je njega nanio put posve neočekivano i bez ikakova ranijeg predviđanja, tako može i koga drugoga, a osim toga — može se dogoditi, da netko baš za njim po-

žuri, pa posve slučajno naleti negdje tu u blizinu. Ništa nije posve izključeno. Stog izabra podesnije mjesto iza nekolika golema ogredka, između kojih je mogao gledati daleko preda se kao iz tvrđavne puškarnice na starodrevnim gradovima.

Čim je malko odahnuo, opet je pokušao jesti, iako nije osjećao velike potrebe. Ipak je želio, da se okriepi. Spočetka je jeo s pola volje, no što je dulje taj posao trajao, to mu je bivao sve ugodniji, i najzad se najeo kao kosac, da je sve odpuhivao. Kad je bio gotov, otišao je i napio se vode. Bila je studena kao led, izpod kojeg je probijala. Povratio se je u svoje sklonište i opet sjeo. Računao je, da putom preko Crljenih Potoka može biti do državne međe još najviše sat hoda. Jedva nešto više, a moglo bi biti i manje, ako uhvati dobar pravac. Stog je odlučio, da će još posjediti i odmoriti se.

— Eto, tako ... Nikad više ne more ...

Čim se je malko smirio, odmah su mu se oči počele sklapati, pa se svom silom trgne i sabere, da ne zaspe. Spremio je torbu, uprticu stegao i uobće pripremio sve za polazak. Na ovoj strani Velebita ne smije zaspati, jer iako je puna glava briga, nije izključena mogućnost, da bi ga san ipak prevario i da bi spavao, sam Bog zna, do kad. Kad prođe među, bit će i mirniji, i bit će brzo i toplije, čim izmakne od Kraljičinih Vrata, pa onda može, kako hoće i kako bude mogao. San ga je sve više i više svladavao, pa bez premišljavanja ustane, uzme na sebe i odlučno zakorači prema Crljenim Potocima, bacivši posljednji pogled na crkvu svog dragog svetog Roka. Nije bio siguran, da li će je još moći vidjeti, kad zakrene u stranu, pa je neprestano bacao na nju pogled kao diete za majkom, s kojom se je u suzama razstalo.

— E, lipa moja zvona, kad ću vas jope čuti?! — pomisli i prekrsti se, uzdahnuvši toplo i iskreno: — Svemogući moj Bože, ti vidiš, da ne mogu drugačije! Ti to najbolje znaš. ...

Stupao je veoma oprezno: vazda je pogledima pregledavao okolicu, a međutim pozorno pazio, kako staje, i nastojao, da ne gurka kamenje i da ne bi koje otisnuo niza stranu. Veliki su prostori bili uobće bez sniega, jer ga je

bura očistila, pa je kamenje bilo posve slobodno, kao da je već ljeto.

Zašao je u visoku bukovu šumu i stupao jedva nekoliko stotina koračaja, kad mu doprie do ušiju neki mukli udarac, kao da bi netko udario u živo drvo. Odmah se je sklonio iza goleme bukve, stao i pozorno slušao, da li će još što čuti. Za čas se oglasi drugi, još jasniji udarac. Nikola odmah pomisli na lugara: tu je u službi i vjerojatno pregledava i određuje bukve za redovnu sječu. Bog zna, koji je lugar?! Tu su dva na Halanu. Jedan je Samardžija, tamo negdje od Gračaca, a drugi je Pajo Miletić, Svetoročanin, tu iz Miletića Gaja. Nikola je s obojicom dobro poznat i u prijateljskim osjećajima — do sad. Veliko je pitanje, kako će se oni sada držati, kad su izvjestno već čuli, da se je on posvadio s državom i pobunio se. Oni su carski službenici, pa iako su dobri i čestiti ljudi, pitanje je, kako će prosuđivati Nikolin korak. Nije to ni najjednostavnije prijateljevati s čovjekom, koji se je pobunio protiv cara i carevine i njihovih zakona!

Planinom su počeli odjekivati ljudski koraci, spočetka muklo, a onda sve jasnije i izrazitije. Nikola odluči, da se svakako sastane, pa tko došao, da došao. Stog skine svoju pušku s ramena, uzme je u desnu ruku, metne kažiprst na odponac, a kundak dobro pritisne nadlakticom, dok je lievom rukom pritisnuo Ivanovu pušku uz bedro, da mu ne smeta. Svoju je pušku oborio k zemlji i zaklonio za bukvu tako, da je došljak ne može nikako opaziti, dok je Nikola ne bi pokazao onako, kako on to odluči.

Koraci su bivali sve jasniji i jasniji, te se je po njima osjećalo, da taj nije u potjeri, već da nešto razgledava. Češće su se ponovili oni mukli udarci, te je Nikola bio posve siguran, da lugar »buleta« bukve za sječu graničarima. Volio bi, da je Miletić, jer je s njim dobar kao sa svojim rođenim, no ako je i Samardžija, malo zla. Ne će ni on praviti gluposti, štoviše: ne će, zacielo, ni prijaviti, da su se sreli, jer svjedoka nema, a nije lud, da se zamjerava Kresojiću, pa da je i na drugom putu i poslu!

Primicao se je veoma sporo, te je Nikola postao nestrpljiv i već htio izići iz zasjede i poći prema njemu, no — ipak se je odlučio na oprez i promišljenost. Strpljivo je čekao još nekoliko časaka, kad se pojavi iza goleme bukve

— Pajo Miletić. Držao je u ruci lugarski nadžak, sjekiricu, i s njim udarao ušicama biljeg na odsuđene bukve. Kad ga Nikola vidje, odlane mu, opusti ruku s puške, ali je ipak ne izpusti, nit se javi, dok mu se Pajo nije približio na dva koraka.

— Stoj, junače! — reče Nikola, izkoračivši iza bukve.

— Po Bogu brate, ti o'de! — vikne lugar i pruži mu ruku.

— Najprije, Pajo moj i brate moj — reče Nikola, izmaknuvši se za jedan korak i ne primajući pružene ruke — ti si carski službenik, a ja se s carevinom röškam, pa, brate: e l' vira?!

— Po Bogu brate, što me pitaš! — uzklikne Pajo. — Est vira do groba, kako ne bi bila među nami dvama?!

Nikola primi pruženu ruku i srdačno je stisne, držeći pušku samo nadlakticom. Pajo opazi to, pa reče, smijući se:

— I tako ti mene dočekuješ s naperenom puškom?!

— Nije bila naperena! — odgovori Nikola, smiešeći se. — Al: duša valja, nije bilo daleko od naperanja! Što ćeš?! I Svemogući je reka: »Čuvaj se, pa ću te i ja čuvati!«

— Nego, moj brate, jêr ti ne ideš kući?! Već svi znadu, da j' kapitana odnije vrag radi tebe i da su na te bili sve izmislili. I gospoja Cuja j' odmaglila s kapitanom. Ni njoj, vele, više ne mirliši u Lovinjcu!

Nikola je mirno slušao Miletićevo pripoviedanje, jer nije kanio, da mu pripovieda, što on možda još ne zna.

— A uvano si čuje već, što učiniše uni lopovi s unom vašom nesritnicom?! — reče Miletić.

— Čuje sam — potvrdi Nikola.

— A i est joj bilo spram glave, kad je pobigla u lopovsku kuću. I ko bi bije reka: unako čeljade iz Kresojića kuće, pa u Čoranov brlog?!

— Božije pripuštenje. I tu unda nema ni govora ni pogovora.

— Est tako, al jope: ko bi bije moga pomisliti, da će u onaku kuću i za unakog momka, kad cila regimenta zna, kakvi su.

— Sad je sve gotovo! — odgovori Nikola dosta tiho, gledajući preda se. — Nek se vrši Božije pripuštenje, pa — ništa drugo.

— A ti, Nikola?

— Ja?!

— E!

— Iđem malko probazati priko međe, kad sam već poša, a potlje — kako Svemogući pripušti!

— Ne bi ja, brate, na tvom mistu više ni maka od kuće.

— Kad sam već poša....

— Lakše ti se j' sad vratiti nizbrdo, nego nastaviti uzbrdo.

— Još ovo malo!

— Nije to samo uzbrdo priko Velebita.... I drugačije j' to sve uzbrdo, i Bog zna, kud te još more odvući.

— Ja mislim, da ne more dalje, neg je! Već me j' prignalo k stožeru i više nikud i nikamo iz ove kože.

— Est to svima nami, al tebe ne goni više ovim putom! Vrati se ti lipo svojoj kući, pa živi, kako Bog zapovida.... Al, jope: vele da unaj gad nije odredije, da te ne tribaju vatati, pa bi se moga mam sam prijaviti u kumpaniji, da vide, da se ne bojiš, kad se nemaš česa bojati. Ne boj se: ne će zatvoriti Čorana i njegova sina, al Kresojića bi mogli! Tako j' to sad izašlo.

— Bi, bi mogli! — potvrdi Nikola, samo da ne šuti.

— Lipo se vrati, pa vrce u Lovinjac!

— A ti probireš bukve za siču?

— E, e. Moram to načiniti, pa bolje prije nego potlje, kad mi je Bog da vrimena. I uprav me je sam Bog nanije ovuda, da tebe sritem.

— Uprav i ja virujem, da j' tako — odgovori Nikola, pogleda prijatelja i nasmieši se. — Molim te, Pajo, kad sađeš doli, šani kome mome, da smo se vidili i da sam zdrav. Nek znadu.

— Ne boj se!

— I nemoj, da svak zna, da si bije sa mnom.

— Sad je to ništa!

— Morda i nije. Što čovik zna?! Kad jave od kumpanije, da nije ništa, unda ćemo i mi reći, da nije ništa. Esi vidije: ja sam zna, da nisam bije pod Bogom ništa kriv ka ni nerođeno dite, a od kumpanije me pognalo i odsudilo na Cujine batine.

— Est i to!

— E, e. A samo budalu može ista zmija iz iste rupe dvaput ujsti. Ko se sam ne čuva, niko ga ne očuva.

— Est i tako.

— I molim te, gledaj doznati, kako mi je ćakanu, pa javi tu priko međe kome Zubkovu il Nekića. Uni će već znati, kud će javiti meni.

— Oću i to. Ne boj se. A kako je stricu Josi?!

— Bojim se, da nije stvari.... Kako sam ja čuje, ne će se nikako izkopeljati. I tako.... Molim te — rekao je i naglo zastao, premišljavajući, kao da ne zna, što bi rekao, il da ne će da izreče, što je bio zaustio.

— Nude, nude! — obodri ga Pajo, koji je opazio Nikolinu neodlučnost. — Reci mi sve, što ti je na srdcu ka bratu, i što god mogu, ne boj se!

— Pa, tako.... Da ti pravo kažem, i nije ništa, al jope!

— Što god ja mogu, moreš biti sigur!

— Ako vidiš Anicu — reče tiho i posve kao preko volje, a Pajo ga upita:

— Tvoju Anicu?!

— E, e. Moju Anicu. Ako je vidiš, šani joj, nek mi se ne šali s ćaćom i materom. I tako.... Sve se bojim, ne će ćakan dugo, a unda ne će ni kukavna majka dugo. To će je ubiti....

— A ne će, jadan, ako Bog da, biti zla — govorio je lugar, samo da mu rekne koju utješnu, jer doista nije imao ni pojma o stanju Josine bolesti, a još je manje znao, kakvo je držanje Anice Nikoline. Samo je vidio, da se Nikola boji zla i da je veoma zabrinut, pa je smatrao svojom dužnošću, da mu reče koju utješljivu rieč kao čovjek čovjeku, pa i ne znao, što bi baš trebao reći i što bi u ovom času mogao Nikola smatrati po sebe najutješljivijim.

— Ne mogu ja grišiti i reći, da j' Anica zle duše — nastavljao je Nikola svoje misli, kao što sliepac ide ravno i bezobzirno, kad uhvati pravac — al nije dobre ćudi. I, da ti pošteno velim: ni ne znam pravo, kakva j' i što misli.... Tako: mora čovik vaik klepati i prigovoriti, dok ne učini zla. Potlje j' prikasno....

— Pa, i ti ćeš kući brzo — reče lugar.

— Est i to, al dok ja dođem.... Imam ja i poslova u Dalmaciji, pa ni ne znam, kad ću dospiti kući.

— Al, ako stricu Josi nije najbolje?!

— A, nu! Što ću mu ja?! Priko Božije se ne more, a što nam je Un ostavije, to nam ne vali. Što ću mu ja....

— I ne misliš sad mam natrag?!

— Moram najprije u Dalmaciju, pa ću se unda vratiti. Nego, molim te, reci Anici, da ću je zaklati ka pile, ako načini što nažao unoj dici pokojnog strica Tome. Znaš: dvoj i' je kljasto, pa ... znaš i sam, kako j'!

— E, da. Vidije sam i', kad sam bije nikidan u selu.

— Katu i Martina?

— Uno dvoj....

— E, e: jadan ti sam za njima, kad i' gledam, a još jadniji, kad i' sad ne vidim, pa se bojim, da će se una moja ogrišiti o nji. Reci joj, da me ne čeka, ako se o nji ogriši. Vidit ćeš je kod crkve, pa i nije čudno, ako podivanite nasamu. Samo joj šani, da zna — govorio je Nikola, osjećajući, da bi on još koješta htio njoj poručiti, ali nije nalazio pravih izraza, nije znao, na koji bi način rekao Miletiću, da ga razumije, da znade valjano prenieti njegovu poruku, a da ipak ne razumije, što on zapravo misli o svojoj Anici. U njemu je, naime, postala posve živa misao, da s njom i njezinim osjećajima nije sve u redu, da je nekakova bura il nekakova nesigurnost, nekakovo glavinjanje i traženje uporišta pod svaku cienu, no nije nikako mogao izići na čistac, o čemu se zapravo radi. Nekako se činilo, da je u njoj ostala živa sviest, da je ona ipak posve neravnim putom došla do Nikole i da to ne može dobro svršiti. Nikola je nekoliko puta opazio neke male njezine izpade, koji su svakako upućivali na nemir savjesti i kopkanje po prošlosti, koje joj ne da mira. Nekako bi se moglo pomisliti čak, i da se ona kaje, što je to učinila, al ne zbog toga, što je to zlo samo sobom, nego što nije došla na pravo mjesto. Sad se istom u njoj budi klijanje osjećaja, koji su se bili istom počeli nadimati i koji tada još nisu bili našli ni pravog smjera, a pogotovo ne pravog cilja. Bilo je još posve neodređeno mladenačko bubrenje snage i životne radosti, koja se razvije vremenom u neodoljivu silu, koja pod svaku cienu i uz opasnost najvećih žrtava goni na izvršenje životnog cilja: održanje ljudskog roda. U njoj je to istom klijalo, kad se je ona svom snagom nepromišljeno bacila u vratolomiju, da nadomjesti sestru Vranjicu pod svaku cienu. Kad je to postigla — čini se, da je osjetila, da je loše učinila

i da je prevarila u prvom redu samu sebe. Nikola je to opazio i počelo ga je zanimati tim više, što on nije više ni htio ni mogao praviti buke radi svoje ženitbe, jer je prešao preko svega. Baš zbog toga ga je sad počelo neobično dražiti pitanje, da li doista valjano i točno opaža, da se ona istom sad ogledava za onim, koji joj je srdcu najbliži. On je čak primietio u nekom posve mutnom i neodređenom času kod crkve, kud se otimlje njezin pogled. I ne zaboravlja, iako drži, da nije ništa ozbiljna. Ipak — ne izlazi mu iz glave. Ni slika mu ne izlazi iz očiju: vazda je ima pred sobom, i čim se samo sjeti tog prizora, već mu je u očima slika, kako ona gleda užarenim pogledom u njegovo lice, a on uzvraća pogled ko nekako u čudu, u nevjerici i neprilici....

— I reci joj, da ja sve gledam i sve vidim, i kad nisam kod kuće — reče nenadano i bez tumačenja.

— Da joj tako rečem?!

— Uprav ovako. Molim te. Nek se ne šali i nek se ne igra glavom. Edno joj je dite u naramku, drugo pod srdcem, pa — nek misli na to.... I tako — reče i u istom se času dosjeti, da je možda rekao koju previše il posve nezgrapno i neumjestno, pa se brzo povrati na istu misao i reče: — Nek sudi po svojoj dici, pa nek unda prema tome postupa prema stričevoj sirotčadi!

— E, da! — potvrdi lugar, koji nije osjetio, kako se Nikola lomi i ominje oko nekih neizrečenih misli i kako obilazi sklizke i opasne provalije. — Sve ću joj reći. A i est sve tako, kako divaniš. Al i Anica j' pametna i poštena žena, pa se ne tribaš bojati. Ne će se ona ni osramotiti ni ogrišiti.

— I ja tako mislim, al jope! Ne škodi ženi i ditetu i dvaput reći, što želiš, da zapamti.

— Est i to.

— Nego, molim te, Pajo, ti ideš i u Lovinjac — reče Nikola, otežući i važući svaku rieč, kao da je izrekao bogzna kakovu mudrost.

— Iđem i tamo.

— Ako bi trevije koje nedilje tamo k crkvi, pa unda tamo iza mise pod lipom moju svast Vranjicu, što j' za Martinom Blaževića u Vraniku....

— Znam je, jadan, ka i tebe.

— E, e: kako je ne bi zna, kad je Kacanova! Molim te, reci joj, da si sa mnom bije i da sam mora u Dalmaciju, al da ćemo se mi jope, ako Bog da viditi. I reci joj, nek ne viruje, da bi ja bije moga pokrasti babu Ikošu! Nikog, a kamoli babu, pa da j' Božija baba! Da mi što triba, a da nemam, doša bi ka čovik i iska, pa ako mi ne bi dali, ja bi već, kako bi ja zna i moga, al kra ne bi ni kod bogata ni kod siromašna! Tako joj reci i reci joj, da odo pravedan, ka što j' Bog na nebu. Tako — reci, da mi je baš, da una to zna, jer me j' una vaik volila, dok smo još skupa čobanili... I tako.... Da zna....

Nikola se je zanio kao momčić, kad se pusti niz rieku svoje sladke, divne ljubavi, pa nema ni mjere ni granice, već plovi — dok sile dotječu i dok ne stigne cilju il dok ga bujica ne izbaci na obalu, na kojoj će nestati, osušiti se i izčeznuti, il će ga pokupiti i ponieti na svojim grudima njegova željena i žuđena, zbog koje je i srnuo strmoglavce i naglavce....

— I prava j' uno žena! — reče lugar, da pomogne Nikoli, jer je osjetio, da se je već zapleo i da traži zgodan izlaz, no nije ni slutio, što Nikolu goni tim putom. Pomislio je, da mu je stalo, da svast to čuje, da pripovjedi i njegovoj ženi, svojoj sestri Anici, i svojim roditeljima i braći. Lugar je pomišljao, da Nikola računa, kako će Vranjica kao pametno i bistro žensko, za koje tvrdi, da ga voli, najbolje i najpametnije zastupati njegovu stvar i svima tumačiti, da pravedan stradava. — Ne boj se, ja ću sve njoj reći, ka što bi i ti sam, a već ću sad u nedilju u Lovinjac, jer moram ništo kumpaniji, pa ću unda potražiti i Vranjicu. Ne boj se, kun da si sam tamo. Nego: dotad bi i ti, jadan, sam moga tamo, pa će unda najbolje viditi, da j' to sve bije lopovluk i brezobrazluk Ćorana Mrkobrada!

— Ja kad stignem, da stignem, meni je glavno, da ti nju potražiš i da joj tako rečeš, a una će već unda znati, što će i kako će dalje.

— Ne boj se!

— Nego, ideš li do naši Duboki Jasala? — upita Nikola nenadano i bez ikakova prielaza. — Ima li sad ko tamo?

— Tako — odgovori lugar u neprilici, jer bi mu sad morao lagati po službenoj dužnosti, da tamo ide, jer bi mo-

rao ići, a uistinu ne ide skoro nikad. — Nema sad priko zime nikog, osim ako kad koji Kotarac slučajno naleti, jer im je unud bliže u Lovinjac neg priko Alana.

Nikola je u tom času bio pomislio, kako bi ipak bilo pametno, da se tamo svrati i da tamo noći, da se pošteno naspava i odmori, te već htjede tu želju reći lugaru, al se u zadnjem trenu smetne s te misli i ne reče ništa. Kad bi spomenuo, ne bi mogao odbiti, ako bi se Miletić ponudio, da će s njime, a u slučaju potjere ne bi onda mogao ni pred njim zatajiti, u kakvom je položaju, jer bi vidio i čuo, kad bi otvorio vatru na potjernike. Što bi lugar u takom položaju mogao načiniti?! Smije li se pomišljati, da će držati s Nikolom i pucati na šerežane?! Smije li ga sam Nikola dovesti u nezgodu, da mora skupa sa šerežanima pucati na svog prijatelja Nikolu Kresojića?!

Zamuknuo je i pomislio, kako se mora čim prije izgubiti preko dalmatinske međe, pa — što Svemogući da! Tamo će ponieti i sanje o Vranjici i tugu i bojazni o Anici, pa nek se u njemu razvijaju i kvasaju, dok ili ne izčeznu iz njegove duše il dok ga ne raznesu u najsitnije komadiće, koje ne će više moći skupiti ni najveća, najuzvišenija ljubav, da im se pokloni, ni najstrašnija mržnja i prevara, da ih i dalje muči i ponizuje....

— Pozdravi sve, koje budeš smije pozdraviti! — rekao je i otišao.

9

Državna je međa bila označena kupovima kamenja, koje je bilo vapnom obieljeno, tako da nije moglo biti zabune. Nikola je to znao, jer nije mu prvi put, što prelazi u Dalmaciju neredovitim putom — ne, što bi imao za taj postupak kakav posebni račun u bilo kom pogledu, osim što mu je bilo bliže nego da ide cestom. Išao je češće od stana iz Dubokih Jasala u Obrovac po vino, pa je onda bilo posve naravno, da je prelazio među, gdje mu je bilo najbliže.

Uostalom, iako su to bile doista dvie razne države, ipak ljudi nisu nikad osjećali, da je tome tako, uprkos i carinskoj međi i upravnoj granici: vazda je to bilo sve naše i s ove i s one strane te tobožnje međe! Život je na tom komadiću zemlje bio mnogo jači od svih državopravnih ugovora: i na

jednoj i na drugoj strani tih obieljenih hrpa kamenja živio je ne samo hrvatski narod uobće, nego i više još! I s jedne i s druge strane bile su iste obitelji, krvna rodbina, kumovi i prijatelji, koji su najzad u petom koljenu vazda nalazili bar jednog zajedničkog predka. U takim prilikama, posve naravno, nekakova državna međa nije mogla ništa značiti.

Tako ju je Nikola prelazio vazda — do ovog puta. Sad je požurio korake i nastojao, da se čim prije nađe s onu stranu obieljenih gromada, a lugar ga je neko vrieme pratio i sve ga opominjao, da se toliko ne žuri.

— Ne bi tije noćiti na Velebitu! — odgovarao je Nikola i žurio se kao za okladu.

— Da si zašto, noćije bi kod mene! — reče mu lugar i zastane u hodu. — Da znaš, što imam večeru! Ni rimski papa nema bolje: kiselog zelja, suve slanine i mesa, da bi i car za njima obliziva prste! Ajde sa mnom, ako si mi prijatelj!

Bili su uprav u sredini između Halana i Vrha nad Crljenim Potocim, kad mu je to Pajo rekao i zagledao mu se u oči kao bratu.

— Kad je tako — odgovori Nikola i zastane, izdržavajući lugarov prijateljski pogled — reći ću ti ka bratu: ne ću k tebi na večeru, al još je rano, i moreš skočiti kući, nije ti daleko, pa reci planinci, da si trevije tu nikolka Kotarca i da im moraš odniti večeru, jer ne mogu od blaga doći s tobom! Tako oću. Reći ćeš, da Kotarci gone na samarim vino u Liku, pa da ne će na cestu, a prijatelji su ti, pa ćeš i' počastiti. Tako oću!

— Evala ti! — reče mu Pajo veselo. — Sad vidim, da si mi pravi prijatelj. Ti me tu pričekaj, a ja sam prije ure već ode!

— Nego, molim te: ne smiš nikom reći, da sam ja ode! Ni sad ni nikad potlje!

— Ne boj se!

Kako su bili već skoro na međi, Nikola pokaže lugaru neku udolicu, u kojoj će ga čekati. Ta je bila na dalmatinskoj strani.

— Uprav lipo! — odgovori Miletić i odmah požuri kući, a Nikola u svoju udolicu. Tamo je posve mirno odložio oružje, izprtio torbu i sklonio se u zaklonicu, u kojoj nije

osjećao ni ćuh vjetra. Nije bilo još toplo, jer je to ipak vrh Velebita i druga polovica ožujka! Ipak nije bilo ni zima, da bi se bio trebao bojati, da će ozebsti. Za svaki slučaj pomisli, da bi bilo dobro, da naloži vatru, pa se odmah dade na skupljanje granja. To mu nije bio tegotan posao, jer je suvaraka bilo na pretek na sve strane, pa je brzo skupio cielu hrpu, namjestio je, našao i nekolka debela komada, koje je upotriebio kao glavnje, a onda ukresao vatre i podpalio. Za kratko je vrieme vatra plamsala kao vapnenica. U tom mu je poslu vrieme prošlo vrlo brzo, te se je iznenadio, kad je lugara opazio u svojoj blizini, sad bez puške, al s torbom o ramenu.

— Kakav je to lugar brez puške?! — podrugne se Nikola.

— A što će mi puška, kad ti imaš nikolke uza se?! Još je rano da bi napali medvidi, a vukovi ne smidu, ajduka još nema, a da su se već i vratili sa zimnice, ne bi uni ni mene ni tebe!

— Zbilja, Pajo, esi li se često viđa s ajducima? — upita Nikola ko samo odgovor na njegovu primjetbu o hajducima.

— Kako ne?! — odgovori on veselo. — Moram ti pošteno priznati, da sam se s nikim i sprijateljije. Eto, na priliku, s Markom Kliskom i Nikolom Modrićem! Ka braća smo, i ja znam, da bi i' svaki da za me stotinu svoji glava, kad bi i' imali!

— A vaj, brate, di zimuju?! — upita Nikola ko posve slučajno.

— Di zimuju?! Kliska u Cazinu kod nikog bega — zna sam mu i ime, al bolje j', da sam ga zaboravije — a Modrić tu kod Bobije, mam priko Velebita. Kako meni vele, un se tamo mnogo ni ne krije, i svako će ti dite znati reći za njega. Ako ga vidiš, pozdravi ga od mene.

Miletić je pripoviedao i metao jelo na zemlju. Najprije je izvadio drvenu zdjelu, a zatim ovelik lonac, iz kog je izkrenuo zelje i meso u zdjelu, sjeo na zemlju i ponudio Nikolu, da učini to isto, govoreći:

— Ja sam ponije i sebi žlicu, da skupa îdemo. Ženi sam kaza, kako smo rekli, da su nikakvi Kotarci, moji prijatelji, tu s konjim, pa da ne mogu k nami kući na večeru, a baš oću, da i' počastim.

— Uprav si lipo uperije! — pohvali ga Nikola, kojemu su sve sline curile na toplo jelo. — I nisam gladan, al sam, da ti pravo kažem, poželije isti žlicom! I topla već nisam ije od prikojuče.

— Ako ćeš — odgovori lugar, smijuljeći se veoma zadovoljno — moremo ovo još i prigrijati, kad si naložije vatru.

— Eto se zelje još puši, pa jêr bi ga unda još prigrijavali? — odgovori Nikola, kojemu se je činilo, da je mnogo pametnije čim prije jesti nego još praviti nepotrebne komedije oko tako divnog jela, na kom će mu vjerojatno i anđeli nebeski zaviđati.

Miletić je donio i oveliku bocu vina.

Dok su jeli, sunce je već bilo dobro zavagnulo.

— I nije pametno, da sam basrljaš u noć — reče lugar. — Moga bi lipo noćiti kod mene ka u svojoj kući, pa zorom, kud te volja.

— Uprav ti moram reći ka ditetu — odgovori Nikola: — ne bluni, kad si pametan čovik! Ja sam se posvadije, a ti si miran, pa kako moremo skupa, da te ko sutra pozove na odgovornost?! E l' ovako?!

Pajo se malko zamisli, a onda reče:

— Ti ćeš i tako za koji dan biti jope kod svoje kuće, pa unda nikom ništa, kun da nije ništa ni bilo.

— Iz tvoji usta u Božije uši! — odgovori Nikola, ne odajući se. — Al dotad ne smiš se nigdi pokazati sa mnom.

— A ko bi zna, da si kod mene?!

— A žena?! A dica?! A pošmajstorovi su ti deset koraka od kuće. Nije li to niko? Ko bi svim ljudim začepije usta?! Moreš li ti svakom pripovidati i govoriti, da mora mučati? I jer bi, kad nije potriba?! Ja ću sad tu priko Zubkovi Dočića k njijovim stanovim i lipo se naspavati ka pravi čovik, a ko mi što more il ko more što Zubcim, što će me primiti na konak? Nek im odparaju šterne i ukinu misečnu plaću! A tebi bi sve to mogli!

— Ma, est i to, al ja se ni ne bojim!

— Težko unom, ko se pripada, al ne triba praviti benolija, kad se more sve pametno. E l' ovako?

— A ti se, veliš, »posvadije«? — povrati se lugar na tu Nikolinu izjavu i nasmije se. — A s kim si se posvadije?

— S carevinom! — odgovori Nikola posve jasno i jednostavno, kao da je to najprirodnija pojava na svietu. — Ja carevinu ne plašim, al je se ni ne bojim, pa sam stog i okrenije svojim putom. Ja sam tije i dobro i pošteno i vaik sam divanije, što ne valja, a carevi ljudi pletu i motaju i petljaju i lažu i caru i carevini, jer se svaki boji za svoju plaćicu i za svoju sabljicu, vrag odnije nji i njijove plaćice i sabljice, da Bog da! Tako sam ja njima smeta, jer su me se bojali, pa unda udri svr' mene svakakve gadaline, dok najzad ne rekoše, da sam pokra babu Ikošu. Da barem rekoše, da sam zakla čovika il da sam ukra četri carska konja iz careve štale, ne bi mi ni napola bilo ža, ka kad rekoše, da sam pokra babinu slaninu, vrag odnije i nji i babinu slaninu! I unda, moj junače, nema ti tu, ni da mene ko pita nit me ko izuminjava, pa da unda sudi, neg se to mam sve viruje i mam mene odsudi, da me unaj ženski gad šiba ka balavo dite! I da se ne bi unda posvadije i sa našim Svemogućim, slava Mu i vala, a kamoli ne s carem, koji mora i isti i piti uprav ka i ja, ako ne će da umre! Vaik sam ja njega sluša i prid njim skida kapu, al ne more ni un nada mnom švikati kandžijom, pa da j' uprav Božji car!

Još su neko vrieme pripoviedali, a onda Nikola skoči na noge, kao da ga je netko podbo, poče se žurno opremati i pritezati oko sebe odielo, govoreći:

— Evala ti ka bratu i pravom čoviku. I ne zaboravi, što sam te molije, da mi urediš kod kuće i u Lovinjcu.

— Ne boj se!

Još je za sunca prošao Zubkove Dočiće i došao na državnu cestu baš na onom mjestu, na kom je bura izbacila iz kola njegova ćakana Josu i pokojnu strinu Seku s malom Katom u naručaju. Nikola je više puta čuo, kako su u kući o tom pripoviedali, i sad se sjeti te nesreće, zastane na cesti i razgleda se oko sebe, da prosudi, gdje je to moglo biti.

— Uprav óde! — pomisli, i na čas mu se sve misli sjatiše oko te nesreće kao na čudo. Da je onda nesreća bila još veća, bio bi vjerojatno poginuo i ćakan Joso i strina Seka i oboje djece. — I Bog zna, što bi unda bilo i sa mnom?! Bi l' ja bije prolazije ovako, kako sad prolazim?! I bi l' bije okrenije ovim putom?!...

Dosta dugo je stajao tu na istom mjestu kao ukopan i zurio posve neodređeno preda se, kao da očekuje, da će iz te

tvrde ceste niknuti odgovor na sva pitanja, koja tište njegovu ojađenu dušu, il da će niknuti čarobni liek za sve bolove i muke, koji su se survali na njega. I baš sad je osjetio, kako mu je neobično, užasno, strahovito težko pri duši. Tu je sad posve sam, na državnoj cesti kao divlja zvier, daleko od svoje kuće, daleko od svih svojih milih i dragih, koji bi ga i te kako trebali i kojima bi on morao pomoći i zaštititi ih... a on odlazi sve dalje, u nepovrat... I nema nikakva izgleda, da bi se mogao povratiti. Svaki korak napried je uviek jedan korak bliže podpunoj propasti. On to vidi posve jasno, gleda otvorenih očiju i ne može učiniti više ništa, čime bi popravio svoju sudbinu. Osjeti, kako mu noge drhću, pa pomisli, da bi morao sjesti, i već se stane ogledavati, da odabere kamen, na koji će se spustiti, no onda se ipak trže i odluči, da ne smije sjediti tu na javnoj državnoj cesti. Istina, nigdje nikog ne vidi, ne čuje se nikakav zvuk ni glas, al ipak — trgne se i udari preko gromade, preko kamene glavice na drugoj strani ceste.

Čim je zavagnuo na drugu stranu Velebitove gromade, osjeti mnogo topliji zrak, koji je blago strujao, bez nadimanja i udaranja, bez sile i zaleta kao za najljepšeg proljetnog dana. Nikoli je to godilo, duboko odahne, i učini mu se, da to nije samo olakšanje uslied boljeg zraka, nego i nekako drugačije: nekako mu je nenadano i bezrazložno bolje i ugodnije, kao da se nešto dogodilo. A nije se dogodilo izvan njega upravo ništa osim te jednostavne i posve prirodne promjene podneblja. Inače ništa oko njega i izvan njega.

— Bože moj, kako sam sada sam na ovom svitu! — pomisli i požuri korake. Do kuća je Nekića na Docima imao još dobar komad puta, no odlučio je, da će noćiti tu gdje kod kog stana, bez obzira, da li će naći koga poznata ili ne. Zna, čije je blago i čiji su stanovi, pa mu je to dosta, da može mirno ući pod njihov krov. Najprije su Zubci, a malo niže i prema sjeveru su Nekići.

To su veoma loše i neugledne kamenjare, koje zapravo služe više kao torovi, da se blago ne može razići po noći, nego kao zaštita od nevremena. Nikola je pomislio na tu okolnost još prije nego je i ugledao stanove, pa mu sune u glavi misao, da se k njima uobće ni ne svraća, jer ih ne treba. Tako i tako ne će ni u kom stanu naći ništa, što nema

i pod vedrim nebom, pa onda nema nikakove svrhe, da ide hraniti tuđu gamad. I, najzad, zašto da čobanima pripovieda, tko je i što je, il da im laže, kad mu nije potrebno? Odluči, da će naći u kamenju zgodno i prikladno mjesto, gdje se može skloniti od promaje i vjetra, pa će se liepo zamotati u svoj kaput, torbu pod glavu, puške u ruke, pa će spavati ko u majčinu krilu. Ne prieti mu uprav nikakova opasnost ni od države ni od vuka, a drugog se ničesa ne treba ni bojati, pa — sve u redu.

Ubrzo je našao prekrasno sklonište: zaštićeno sa svake strane od zračnih struja, a ne vidi se, dok ne paneš preda nj. Ko stvoreno za umorna čovjeka, koji ne traži ničijeg družtva i ne želi, da se bilo s kim sastane.

Sve je priredio, okolicu dobro razgledao, a napose je posvetio posebnu pažnju promatranju stanova. Zanimalo ga je, ne će li koga odtud čuti il vidjeti, jer je vrlo vjerojatno, da je kod blaga koji odrasli čovjek, s kojim se on sigurno pozna. Ne bi bilo zgodno, da ga taj nađe, a da mu se on sam nije javio, kad je u tako maloj udaljenosti od stanova. Nije ništa čuo ni vidio, pa se je mirno spustio na svoj ležaj i zaronio u misli, dok ga nije obladao san i prekrio velom zaborava sve njegove tuge, bolove i sanje...

Na usnama mu je zamrla želja i šapat:

— Ajme meni, da se nije ništa dogodilo, kako bi lipo bilo...

Događaji su međutim jurili svojim tokom, sliedeći svoje zakone zbivanja, koje mi ne poznamo, ne razumiemo ni ne dokučujemo, no koji nas nemilice sustižu i udaraju svojom težkom dosljednošću. Ništa nije bez uzroka, nijedan uzrok ne ostaje bez svojih posljedica i ništa nije, što nije posljedak te neumoljive zakonitosti, nit išta može biti mimo tog zakona.

Joso je doznao, da je kapitan otišao i poveo sa sobom Cuju, a ujedno su mu rekli, da je uvidio, koliku je nepravdu učinio ne samo Nikoli osobno, nego i cieloj kući Kresojića, te da je minula svaka i najmanja opasnost za Nikolu. Osjetio je u duši veliko zadovoljstvo i bio bi najvolio, da mu je moguće glasno zakliktati od ponosa, sreće i zadovoljstva, što je njegovo ognjište tako brzo doživjelo zadovoljštinu, i sve je pitao očima, gdje je već Nikola, zašto se ne vraća, jer je mislio, da će se on odmah stvoriti na pragu,

čim se čuje, da je nepravda odstranjena i da su kod kumpanije uvidjeli, da je ciela tužba bila najbezočnija kleveta.

Stana je najbolje razumjela Josine želje i očekivanja, pa mu je nastojala raztumačiti, kako još nije sve posve uređeno i da će Nikola morati još koji dan počekati, dok se to sve posve razčisti, pa da se vrati kući.

— Al oni više ne čuže oko naši kuća i ne čekaju ga — tumačila je ona — a po tom se vidi, da j' sve gotovo.

Joso je povlađivao njezino mišljenje laganim pomicanjem glave i očima nešto pitao, što ona nije nikako mogla razumjeti, pa mu je pripoviedala o svemu i svačemu, eda bi pogodila i ono, što baš njega najviše zanima.

— Doć će un, ako Bog da, brzo.

Joso je kimnuo glavom.

— Svi su ljudi skočili ka edan i rekli kapitanu...

Na njegovu se je licu odrazilo veliko zadovoljstvo i ponos zbog takog držanja poštenih ljudi. On je, doduše, znao, da njihovu kuću svi ciene i da se ne bi nitko usudio javno reći što proti njima i njihovu obrazu, al nije previše vjerovao, da bi svi bili spremni javno i ustati u njihovu obranu, kad bi uztrebalo, kao što se je baš sad pokazala potreba. Nije se on zanosio i previše vjerovao u ljudsku odlučnost i čestitost do samozataje! Životno ga je izkustvo poučilo o koječemu drugom, a baš je on svojom borbenom naravi često dolazio u priliku, da na sebi izkusi odanost, ljudevnost i požrtvovnost braće ljudi. Dok ništa ne stoji i dok nema baš nikakove opasnosti, da bi se moglo štogod i o njega strugati i malko ga možda i poškakljati koji zarez niže kože — prestaje i prijateljstvo i odanost i odlučnost! Svaki se ominje oko sebe kao pseto, kad ga gospodar udari po njušci, umiljato cvili i izmiče se. To je redovna pojava, pa je ovaj slučaj s Nikolom bio za Josu neopisivo zadovoljstvo i velik duševni užitak, koji mu je olakšao sve muke, koje su ga spopale baš zbog te nesreće. Ipak — u svoj nesreći jedna svietla zraka, koja resi čovjekovu dušu, kad se otrese zemaljskih jada, nevolja i kukavičkih računanja.

— I sad će se un, ako Bog da, vratiti!

Na Josinu se licu odrazi sjena ljutnje, jer je to već čuo nekoliko puta, a ne čuje ono, što ga još zanima.

Stana to opazi i razumije, da nije zadovoljan, pa naglo reče:

— I uprav je najprva počela naša Vranjica, strica Josipa Lukičina. Una j' došla i sve rekla našem Anti.

Joso veoma zadovoljno kimne, a u očima mu sievne velika radost i zadovoljstvo, po čemu je Stana zaključila, da želi, da mu govori o Vranjici. I sama je ona to željela, al joj je tako težko, suze je guše i u grlu je dave jecaji, kad samo pomisli, na tu dragu, dobru i nesretnu Kresojićku. Dosad još nisu ništa pripoviedali Josi, jer se mlađi ne usuđuju pred njim uobće bilo što govoriti, a stariji su se dogovorili, da će mu polagano i pomalo reći sve, što se je s njom dogodilo. Stana osjeti, da on želi, da o njoj govori. Možda je što načuo, a možda se u njemu porodila i slutnja, da ne može dobro svršiti, kad zna, što je učinila i s kim u kući ima posla. Kako bilo da bilo, prije ili poslije će mu trebati sve reći, pa sad bolje, da mu govori ona nego tko drugi, tko bi bio možda neoprezniji.

— Kako j', da j', una j', jadna ti sam i kamena za njom, pokazala, da j' prava Kresojićka...

Zadovoljan bljesak očiju joj odgovori i potvrdi misao.

— A i Ćoranovi načiniše, kako uni mogu...

Upitan pogled se ustavi na njezinim usnama, no onda odmah i bljesak očiju, koji je očito htio reći, da je razumije i da se od Ćoranovih ni ne može očekivati ništa poštena. Po izražaju se nije moglo zaključivati, da Joso zna ili samo sluti išta više, osim što su oblajali Nikolu kod kumpanije, pa Stana nastavi pripoviedanje:

— Kad su čuli, da j' una bila kod naše kuće i da j' rekla, ko j' okra babu Ikošu, i da su Ivan i ćaća mu Ćoran sve slagali na našeg Nikolu, jer ga se j' kapitan tije imati pošto-poto, unda su skočili na siromašnu našu Vranjicu i bȉli je ka bisni psi.

Joso se trgne, a u očima mu sievne bljesak iznenađenja i zaprepaštenja, naglo se svom snagom osloni na lievi lakat i podigne cielu lievu stranu tiela. Stana se žurno nagne k njemu i pritisne ga nježno i oprezno rukama na krevet, govoreći:

— Nemoj, nemoj se kiniti, da se pridigneš, škodit će ti!

Klonuo je opet na leđa i težko odpuhnuo, pitajući glavom i očima, što je dalje bilo. Ona je razumjela i nastavila:

— Psi su je bȉli i bȉli i ubili u njoj sve i dušu... Svi su je bȉli: i una nesrića, Ivan, i jadni joj svekar Ćoran, i una krmeljava lužara Vranjica, smrdljiva joj svekrva, ruke joj se, da Bog da, osušile do lakata!

Joso se veoma uznemirio, i Stana pomisli, da mu ne smije najednom reči ciele istine. Malko se nakašlje, pa nastavi:

— E, da, grdne moje rane: jako su je izbili, i sam Svemogući zna, oće li ostati živa....

Josi se oči orosiše suzama i opet se uznemiri na ležaju.

— Samo miruj i upočivaj, pa će i tebi, ako Bog da, biti bolje — govorila je i milovala ga po licu. U njoj je gorjela potreba, da mu reče sve, što se je već oko njih splelo, no ipak je prevladao razbor, pa je zašutjela o tom i prešla na druge kućne pojave: — Eto, i Zekulja nam se, Bogu mom vala, oteli.

Joso nije pokazao nikakova razumievanja za tu novost, nego je neprekidno buljio u strop, a suze su mu se polako i nenapadno skupljale u uglovima kapaka. Pred njegovim je očima lebdjelo veliko pitanje, što je s Vranjicom i tko će joj pomoći, kad sad nema Nikole, a u kući Lukičinoj nema mužka, koje bi bilo doraslo Ćoranovim skokovima. Ni Ante Josin nije za to. On je miran, dobar, dao bi i dušu za svoje ognjište i za sve Kresojiće, al se nije još nikad u životu ni s kim ni posvadio, a kamoli pobio, pa kako bi on onda mogao lomiti pandžu s razbojnicima Ćoranova kova?!

— Sad više ne misli o tom — govorila je Stana veoma srdačno i meko — i sad mi je ža, što sam ti to i rekla.

Na te je rieči on pogleda priekorno i očito poželi, da mu još dalje pripovieda. Tako se barem njoj činilo, da mora tumačiti njegov pogled. Ona ipak nije nastavila pripoviedanje o Vranjici, nego je i opet neke kućne malenkosti iznosila:

— Vala Bogu, odjužilo je, i brzo će prošarica, pa će sitno blago moći izaći iz tora, da se proždrači, a i ujtit će po koju travku.

Joso podigne lievu ruku i omahne njome; Stana je taj pokret tako razumjela, kao da joj pokazuje, kako zna, da su Vranjicu objesili.

— Ajme meni, i to znaš! — ote joj se uzdah, a suze joj navrieše na oči, pa ni ne gledajući Josu, stane oči brisati zaslanom i kroz plač pripoviedati: — E, e, žalostna ti sam i kamena za njom, jadnicom! Kad su razbojnici vidili, da su u jadnici ubili sve i dušu, i da ne more ostati živa, unda su je odvukli u Gaj i obisili je, a proglasili, da j' utekla od kuće i sama se obisila. Nego vidilo se na jadnom joj tilu, da j' ubijena, još prije neg je obišena, a i Jeka je Pepičina sve vidila i kaživala, kako j' bilo.

Sve je izpripoviedala na dušak, a Joso ju je pratio suspregnuta daha, ukočena lica i pogleda, te se nije moglo pravo zaključivati, da li je već to znao, il je istom sad čuo tu strašnu viest. Suze su mu curkom curile niz obraze. Ničim nije odavao svoga razpoloženja i mišljenja, osim što je poslije duljeg nepomičnog zurenja u neodređenu točku lagano priklopio vjeđe, pa ih opet otvorio veoma polako i umorno, kao da ih jedva diže.

— I unda, eto — nastavljala je Stana kao stroj, jer se više nije znala ustaviti — jutros prije dana, doša unaj naš i načinije zlo, grdne moje rane. Zapalije im kuću i unog gada mušketa na pragu....

Na te se je rieči Joso opet trgao, široko otvorio oči i upitno uperio u nju pogled. Ona pomisli, da razumije njegovo pitanje, pa reče:

— Ivana j' mušketa na pragu, veli Jeka Pepičina, a unim drugim nije ništa. Tako una pripovida jutros, kad nam je došla kazati, što j' bilo, a i sami smo vidili, da Ćoranova kuća gori. Najprije nismo znali, čija gori, al je unda niko dite skočilo tu na brig i vidilo, da j' njegova. Anica Nikolina j' mam rekla: »Est un, i neka je! I ja bi, da sam mužko!« Uprav je tako rekla.

Joso je mahnuo rukom i očima sievnuo tako, da je Stana vjerovala, da je zadovoljan s postupkom Nikolinim, pa je odmah i njoj bilo lakše pri duši. Kad je ona jutros čula, što se je dogodilo, osjetila je udarac preko srdca i mozga, te je pomislila, da će ostati na mjestu mrtva. Dvie su činjenice, koje su joj odmah bile posve jasne i koje su je pritisle k zemlji: prva je sama grozota čina, a druga je, da je posve naravna posljedica, da se sad poslije toga Nikola ne može i ne smije povratiti kući, jer je zaslužio vješala, da je uprav carev sin, a kad je tako, onda mu ne preostaje ništa drugo nego glavica!

Odmah joj je sve to sievnulo u glavi kao munja i ubilo je, pa se je prenerazila od čuda i biesa, kad je vidjela, kako to prima Anica, Nikolina zakonita žena. Umjesto vriska, umjesto krika i jauka, ona — samo što ne poče vikati i kliktati od zadovoljstva i veselja. Istina: i Stana je graničarka, pa zna, što je obraz i ognjište i kako ih treba čuvati i prati, kad dođe do ozbiljna, al ovako strašno i još k tomu, da to učini njezino rođeno diete, pa da time presieče povratak na ognjište za sve vieke vjekova?! To je strašno, to je mnogo više nego majčino srdce može podnieti! Stog nije nikako mogla razumjeti Aničina držanja, pa se sve spremala i kostrušila, kako će je zaskočiti pitanjima i ukorima, da joj reče svoje mišljenje.

Kad je Vranjica ubijena, ljudi su očekivali, da će izići u Poljanu kakvo povjerenstvo, da izpita sve okolnosti, pod kojima se je ta nesreća dogodila, i da će pregledati mrtvo tielo, no od svega toga nije bilo ništa. Sve je to Ćoran uredio kod kumpanije na brzu ruku i određeno je, da pokojnicu mogu zakopati, jer da je posve jasno, da je počinila samoubojstvo, pa nema nikakova razloga, da se vodi bilo kakav postupak. Pokop je obavljen veoma tiho i čedno, jer su mu prisustvovali samo oni iz Poljane i Plane Balenske, dok nije bilo nikog ni od Vrkljana, a kamoli još i od daljnjih. U kući je Josipa Lukičina vladala težka tuga i žalost za njom, al se nitko nije ni makao od ognjišta nit su se i oni najmekši usudili spomenuti, da bi je izpratili do groblja: ona je za njih bila već davno pokopana! To je bilo načelo, koje je tu prevladalo. Mrkobradi su međutim bili veoma oprezni, pa se nisu usudili, da je pronesu kraj Kresojića kuća, kud vodi najravniji i redovni put od njih crkvi i groblju, nego su prešli Obsenicu odmah više Pomorskog vrha, pa između Babića kuća uprieko prema crkvi. Na taj su način obišli sve Vrkljane i izbjegli opasnost, da se još tko od njih sjeti i da ih upita za obračun. Čovjek nikad nije siguran, kad ima neuređenih računa, kad će se što obaviti. To načelo napose vriedi, kad se radi o krvnom obračunu. Ti su vazda najstrašniji i najraztezljiviji. Nikad ne znaš, kad tko smatra, da je sve svršeno. Sve ovisi o čovjeku pojedincu i njegovu shvaćanju.

Gdje su se god, noseći Vranjicu, namjerili na koje čeljade, svako je ostavljalo posao, krstilo se i pomolilo se Bogu za njezinu dušu, stojeći mirno, dok ne bi prošla ta mala tužna povorka. I iz kuće veljbabe Jose izišli su ukućani i promatrali na udaljenosti od nekoliko stotina koračaja, kad je povorčica prolazila izpred kuće Dujmine Velekog, pa išla dalje izpod sela Babića. Kiku su oblile rodne suze, pa su proplakale i ostale žene, gledajući nju, kako jeca i grca. Nije to bilo samo stoga, što joj je Vranjica blizi krvni rod, nego i zbog toga, što ju je voljela, a njezina ju je sudbina vazda veoma žalostila. Ona je vazda nastojala, da s njom progovori po koju rieč kod crkve, tako da ostali Kresojići ne primiete, pa da se s tog ne razljute na Kiku. Obje su u tom poslu bile veoma oprezne i srdačno uzvraćale jedna drugoj sestrinske osjećaje.

Kad su istim putom pronieli i Ivana Ćoranova, pratnja je bila još manja, ljudi su na njivama prekidali posao, krstili se i molili se Bogu, al iz kuća nije gotovo nigdje nitko izlazio, već je svatko nastojao, da bude tako zaposlen, da ne treba izlaziti. Ni iz veljbabine kuće nije nitko izišao, i ako su vidjeli, da izpod Glavice sprovod dolazi i da se približava Dujminovoj kući. Kikica je nešto radila oko ognjišta i sve bacala pogled kroz otvorena vrata ravno preko Doca Babića, no to je činila tako, kao da je na vratu nešto smeta, pa omahuje njime, da se rieši te neprilike. Nije htjela pokazati, da je zanima i Ivanov sprovod i da bi ga htjela vidjeti. Ipak se je svladala toliko, da nije izišla pred kuću, al suza nije mogla suzdržati: one su curkom curile, al ne za Ivanom, nego za Nikolom! Već se je po svim selima znalo, da ih je uredio Nikola Kresojić, i ljudi su mu jednodušno odobravali. Po njihovu je shvaćanju samo tako mogao odgovoriti čovjek, za kog je ta žena dala svoj život: ona je znala, da će glavom platiti svoju ljubav prema njemu, prema djedovskom ognjištu i prema Pravdi, pa se ipak nije ustručavala, da izvrši čin poštenja i osobnog junačtva. Za takav postupak se odgovara glavom, on se plaća glavom, al ga pošten čovjek i nagrađuje onim, što mu je najmilije i najsvetije. Samo jadnik i nesretnik, bliz sa svojim sposobnostima i osjećajima niemom blažčetu, ne zna, što je ponos i prijateljstvo, koje je spremno za obraz i prijatelja dati glavu! Graničari znadu, da takih ima i među njima, ali ne

poznaju prema njima ni samilosti ni obzira, baš kao što znadu cieniti one, koji postupaju u svakom slučaju i u svakom pogledu mužki, ponosno i otvoreno, pa — stajalo i slobode i glave. Kad dođe u pitanje sloboda ili glava, tad se za slobodu daje, podmeće glava! Tako svi razumiju Nikolin postupak: on zna, da je svojim djelom ugrozio i slobodu i glavu, pa je kao ponosan i odlučan čovjek okrenuo putom, s kojeg nema povratka.

Svi to razumiju, svi odobravaju, ne izuzevši ni tu malu ženicu Kiku, ali — ona previše voli svog dobrog brata od strica Nikolu, a da je zbog njegove sudbine ne bi oblievale četverostruke suze. I sad, kad prolazi sprovod onoga, kojemu je on platio samo onako, kako pošten čovjek može i mora platiti, Kikica ne osjeća u sebi ponos nad takim bratom, nego bezgraničnu tugu zbog nesreće, koju mu je Svemogući tako obilno namienio i prepustio....

— E, da, janje moje: nesrića, nesrića — rekao je veljbaba Joso veoma sućutno i pažljivo, gledajući u nevjestu. — Al, što est, est: ja ti moram reći, da nije moga drugačije.

Njegove su joj rieči veoma godile, no još su joj veći potok suza navrnule na oči. Htjela mu je nešto reći, po čemu bi mogao zaključiti, koliko mu je zahvalna, no nije nikako mogla progovoriti, jer se je posve zagrcala i stala se gušiti suzama i jecajima.

— Sad ne plači! — tješio ju je veljbaba. — Sad ništa ne pomaže. Neka ga Svemogući občuva od veći zala, koja su mu sad na putu. A srića j', da se j' moga svladati, da ne pobije svu tu paščad, Bože, poštuj uno krsta na blagu! Dobar je un, dobar, jer bi nagliji bije kocom zapričije unaj njijov lopovski brlog, zapalije na sva četri kraja, ka što je i Nikola načinije, i čeka, pa ko bi se pomolije, da uteče iz vatre, samo bi ga sastavije sa zemljom. Vala Svemogućem, da Nikola nije tako načinije. Dosta j' i ovo, što j' uredije.

Kod kuća su Kresojića samo slutili, kad su prolazili sprovodi, i prvi i drugi, pa kao što su prvi u mislima pratili s bolnom suzdržljivošću i nekom ponosnom tvrdoglavošću, tako su drugom skoro svi u duhu prisustvovali s ponosom, koji je bio pritajen i prigušen samo iz obzira prema Nikolinoj sudbini, koja je sad bila svima posve jasna i težka.

Od svih se je najotvorenije držala Anica. Ona nije nimalo tajila svoje veselje i ponos, što je Nikola baš tako odgovorio, a sad — što mu Svemogući da! Stana je to opazila, kao što opaža od prvog časa, kad su se događaji počeli ovako razvijati, pa je sve pregrizala bies i pjenu, koju joj je srčba nagonila na usta, dok nije prigušeno prsnula:

— I ti, ćerce, kun da se svemu tome još i veseliš?!

— Čemu to, majko? — upita Anica, kao da je nije razumjela, jer joj je bilo jasno, da treba dobro lučiti Nikolin postupak i držanje od posljedica takog muževnog nastupa.

— Tome, što j' naš Nikola načinije.

— Ne daj, Bože, majko! — odgovori Anica mirno i sabrano. — I kamo puste sriće, da to nije nikad mora ni pomisliti.

— Al ti se, lje, žalost ne vidi na obrazu!

— Evo, majko, kako bi ti rekla?!.... Tako: kad mu je Svemogući ostavije ovaj put, unda mi je miliji ajduk s obrazom, neg kukavica s carskom medaljom i sabljom oko pasa! Est, na moju dušu!

— Ne velju ni ja — počela je Stana pentati, jer nije smogla u svojoj duši prigovora takom gledanju i prosuđivanju, al je u njoj ipak još uviek prevladavala majka, koja bi najvoljela, da njezino diete može vazda provoditi ugodan i udoban život. Naravno: pritom je i njoj važno, da se nigdje ne osramoti i da se loše ne ponese, al — prvo je i najvažnije, da mu bude svakako dobro! Drugo poslije toga: — Ne velju ni ja, da j' drugačije, al jope! I sama znaš, kako mu je sad i kako će mu biti, žalostna ti sam i kamena za njim do svoga groba. Kako unda ne bi bila žalostna?!

— Ja bi, majko, u sav glas žalila i jaukala, kad bi što koristilo, al ne koristi. I još bi me svak pošten popljuva, jer bi mislije, da mi je više do mene neg do obraza i do ognjišta, a to uvano nije, pa da me rižu i da bi i ja morala za Nikolom!

— Imaš dobar jezičac i divaniš ka alvitor! — odgovori joj svekrva veoma podrugljivo i zlobno, kad je osjetila, da joj opravdano ne može prigovoriti zbog njezina držanja.

— A nu! — odgovori Anica posve mirno, al malko povišenim glasom, kao da joj je željela reći: ne govoriš mudro, al od tebe se pametnijem nisam ni nadala. Stana osjeti

boju tog odgovora i ljutito je omjeri od glave do pete, pa poslije kratkog, nesređenog razmišljanja reče:

— Kun da ti i nije mnogo, što si sad ostala taka...

— Nije ni ovo brez Božijeg pripuštenja, a kako j' meni, to najbolje zna Unaj, koji zna sve! — odgovori ona posve nabusito, ne prikrivajući ni zlovolje ni prkosa.

— Uprav ni ne bi marila tako — nastavljala je Stana, kao da ju je neki đavo vukao za jezik i nije joj dao, da ne kopa po svojim i tuđim ranama. — I sama vidiš, kolka se j' nesrića svalila na našu kuću, a sve rad Nikole i njegova načina.

— Est i to, al nisam Nikolu ja ni rodila ni odranila, pa da sam kriva, što j' ovaki! — odgovori Anica veoma drzko. — A ja se ne bi ni stidila ni kajala, da sam na tvom mistu. I ti, majko, ne bi marila tako, kad ti je Svemogući da, da si podigla na noge pravog čovika!

— Ne 'š me ti učiti, što ću ja, al jope... Žena si mu...

— Nije žena samo, da cmizdri i cmoli za čovikom!

— I vidiš i sama, što bî od ovog starog kukavca! A sve rad te nesriće.... I sve drugo, a sve rad istog.

— Est to, al nisam ja Svemogući, slava Mu i vala, da dilim i određujem i pripuštam, što će, i kako će kome biti, pa unda pitaj Njega, jêr je sve ovako pripušta i ostavije. Nisam ja kriva.

— A znaš li ti, da si ti sada, ka da si već udovica?! — opali Stana nenadano i nepromišljeno kao iz topa.

Anici stadoše oči u glavi, uzpravi se, protegne se nekako i bi najednom viša nego je ikad u životu bila, zagleda se u svekrvu, časak pošuti, a onda reče strašno trpko, suho i odrezano:

— Ako more tako divaniti majka, more i žena nositi! — odvali Anica kao od pećine i zagleda se u svekrvu, kao da je još pogledom pita: — Nemam li pravo, kad ti ovako odgovaram?! U istom času osjeti, da ona doista ni ne gleda na Nikolu kao žena na svog muža, nego samo kao graničarka na graničara, pa prosuđuje njegovo držanje, kao da se nje dalje ni ne tiče. To je prvi čas, u kom se je uhvatila kod takog shvaćanja i gledanja na sve te težke događaje, koji se nje i te kako više tiču negoli — obične graničarke, koja može posve mirno umovati i prosuđivati samo sa gledišta shvaćanja obraza, ponosa i ljudevnosti, kako te pojmove

shvaćaju i u sebi nose pravi, nepatvoreni i podpuni graničari, bez ikakova obzira, da li su mužkarci il žene. Razlika je samo u tome, što jedni nose lakše, stisnutih zuba i pesnica, dok se žene lakše prepuste valu čuvstava, ali vazda u istoj ravnoj pruzi shvaćanja kao i njihovi muževi i braća.

Tako je to promatrala Anica Nikolina, a da do tog časa nije ni bila sviestna tog stanja i razpoloženja. Stana joj svojim napadajima otvori oči, te vidje, da joj do Nikole nije više nego do svakog drugog čestitog graničara, kojeg doista cieni i voli, kako se prijatelj može voljeti. Tu je i još nešto više: njih dvoje imadu već jedno diete na svietu, a drugo na putu. To je veza, koja je veća od svakog drugog prijateljstva. Međutim, Anici je već sad, jednim udarcem, postalo jasno, da je između nje i Nikole sve gotovo sasvim i temeljito za sva vremena. On će vjerojatno moći tu i tamo doći kradom kući i vidjeti se s njom i djecom, al je sve drugo za vječnost gotovo. Pitanje je samo vremena, kad će on izgubiti glavu, jer će ga ubiti il potjera il koji Ćoranov saveznik, ako se i samom Ćoranu ne nada dobra prilika, da to sam svojom rukom obavi.

U času te spoznaje naleti joj pitanje, da li je uobće bilo pametno, kad mu se je nametnula za ženu. Prije nije na to pomišljala i nije nikad ni požalila svog čina, jer nije osjetila, da je Nikola ne bi volio, koliko je to — potrebno u težkom, mukotrpnom i krvavom načinu graničarskog života bračnih drugova. Bila je zadovoljna, bilo joj je dosta njegove ljubavi i pažnje, a drugo nije ni očekivala ni tražila. Sad istom osjeti, da njegovim odlazkom u njezinu srdcu ne nastade praznina veća, nego da joj je nestao bilo koji drugi vrlo dobar prijatelj. Njezina tuga baš kao ni njezin ponos zbog njegova muževnog držanja nije nimalo veći stoga, što mu je zakonita žena. Ne! Gotovo se je sama preplašila pred tom spoznajom, jer joj se i samoj učini nenaravnom i neobičnom. Nije ni čekala, da svekrva prva otide i da je pusti s mirom, već ona nađe neku izliku i ukloni se, da se može sama prepustiti svojim mislima i osjećajima. Svakako je osjetila neodoljivu potrebu, da zaviri u svoju dušu i da pogleda, što se to u njoj događa. Zapravo, pitanje je glasilo: kako to, da se uzprkos tim strašnim događajima oko nje u njoj ne događa ništa osim, što sad istom spoznade, da se, zapravo, ni prije nije u njoj baš ništa događalo? To je

pitanje, koje ju je počelo zanimati, jer ga je posve sviestno u sebi odkrila. Prije se htjela udati, našla je povoljan put do tog cilja, njime udarila, cilj pogodila, a onda — živjela, kao što žive i sve druge žene u braku. Danas ostade udovica neobičnim načinom, i neočekivano danas odkri, da je u svojoj duši ostala posve slobodna, neudata, nevezana za bilo kog mužkarca više, nego je vanjski vez pred ljudima, s obzirom na duhovni, nadnaravni vez, u koji ona svakako vjeruje, pred Svemogućim. U svojoj duši nije ni nalazila previše uporišta i duhovne snage za to vjerovanje u nadnaravni vez, al je posve promišljeno i oprezno mislila, da bi tako nevjerovanje svakako povuklo za sobom posljedice, koje svršavaju — tako, negdje u paklu, a gdje je to, sam Svemogući zna, al da nije ugodno, to i Anica tvrdo vjeruje, pa se stog i čuva i misli na vjerovanja, koja bi je mogla spremiti na to nepoželjno boravište. Osjećajne veze, koju bi ona nosila u svojoj krvi i sviesti — nije bilo s Nikolom. To joj je sad bilo jasno kao dan. Cieni ga, ponosna je, da je takav, voli ga stoga, ali — ona je u svojim mislima kao žena posve slobodna.

Sad joj je istom jasno, kad je to spoznala, zašto se ona može tako nepatvoreno veseliti nad Nikolinim muževnim postupkom: on je se ne tiče više, neg bi je se ticao svaki drugi čestiti i ponosni graničar.

To je sve!

Kad se je izmakla od svekrve, otišla je na sjenik, sjela na slamu, podbočila glavu rukama i zaniela se mislima, kao da se je pustila niz rieku brzicu, koja bi je nosila, udarajući njome o obale sad s jedne, sad s druge strane korita. Tako su i njezine misli navirale, letjele i udarale jedna o drugu i o neke nerazumljive i nejasne zapreke, koje su se svakog časa pojavljivale. Palo joj je u glavu pitanje, da li je šteta vremena, koje je provela s čovjekom, za kog ne bi bila trebala poći, i da li žali, što je došla u položaj, da je — hajdučica.

— Hajdučica!

Posve nevjerojatan pojam, posve neobično ime za ženu! E, da: to je ime samo po tom, što joj je čovjek otišao u hajduke, a ne i po tom, što bi ona sama bila nešto drugo neg su i ostale obične žene, koje se dnevno grče po lugu kraj vatre il peru blatno rublje il krpaju dječije peleni.

— Hajdučica!

Ta je riečnije nikako puštala u miru. Ustala je, protegla se, omjerila se od glave do pete i prosuđivala posve podsviestno, da li bi ona i sama sobom mogla važiti i vriediti nešto više neg svaka druga siromašna, mukotrpna graničarska mlada žena. Krupna je, visoka je, jedra i jaka kao momak, a po osjećajima — to se najbolje sad pokazivalo! — doista neobična pojava, koja se prije nije mogla nikom odkriti, jer sama sebe nije bila odkrila. Nije znala, što nosi u sebi, pa se je vladala kao i svako drugo najobičnije žensko, kojemu je najvažnije pitanje, čim doraste, da se uda. Ona se je tako poniela i posve mudro izvela, što je željela. Na tom putu je udariše događaji po glavi, otvoriše joj i oči i mozak, i ona spoznade, da u sebi nosi mnogo više nego je dosad i slutila. Osjeća, da ne može nositi svoj životni samar, kao što ga nose druge. Ne može i ne će!

Još je neko vrieme ostala na sjeniku, razmišljajući posve neodređeno i nejasno, što će dalje biti s njom. Nije ništa zaključila, jer nije imala nikakva uporišta ni pregleda budućih događaja, koji su stajali pred njom u podpunom mraku.

— Hajdučica!

Ona se zabavlja tom mišlju još prije neg je iz bilo čijih usta čula za Nikolu, da ga nazivlje tom oznakom. Svima je jasno, da je on odlučno udario tim putom, al još ipak ne će nitko da prenese preko svojih usana rieč: hajduk. Ona je prva, koja je tu rieč rekla, i to — za sebe. Hajdučica...

Otišla je u kuću i tamo našla priličnu uzbunu i zaplašena lica, više nego su bila, kad je izišla iz kuće. Pogledom je pitala, što je, pa joj Marija Tomina šane, da j' stricu Josi jako zlo.

— Stislo ga i svašto banda — tumačila je djevojčica šaptom.

Anica se veoma uozbilji, pa žurno otide u sobu.

Stana je sjedila na sanduku kraj Josina kreveta, naslonila glavu u dlanove, a laktove podbočila na koljena, nagnuvši se posve, kao da želi glavom dosegnuti pod, i neprekidno se gegala, kao da je drži težka drhtavica. On je težko disao, neprekidno se trzao i mjestoljio, kao da ga na svakom mjestu žulja krevetnina, a vjeđa nije uobće otvarao.

— E l' mu što bolje? — šanula je Anica, pristupajući na prstima k svekrvi. Upitala je samo, da se javi, jer je i sama vidjela, da mu nije bolje, nego svakako gore nego mu je bilo, kad je ona malo prije bila tu kod njega.

Stana se još jače zaljulja, kao da je presječena u pasu, zamahne glavom prema podu, pa je naglo podigne, pogleda nevjestu široko razvaljenim očima i reče kao izvan sebe:

— Jadna ti sam i kamena i za njim i za unim kukavcem u planini, jadna im nesritna ja, koju ostaviše ka sinju kukavicu!

— Bog s tobom! Ne divani što bilo! — odgovori joj Anica posve sabrano. — Nije lako, al nije ni tako. Još će rodi, ako Bog da, biti dobro, i un će ozdraviti.

Na te se rieči Stana posve osovi, pogleda nevjestu dosta prijateljski i kao da se budi iza sna, pa reče posve meko i prijateljski:

— E da bi Svemogući da, janje moje!

— Oće, oće, majko, ne boj se! — odgovori Anica, a da nije pravo ni promislila, što govori. Glavno joj je bilo, da održi dodir sa svekrvom i da pokaže, da i ona živi u toj kući i da nosi skupa s ostalima sve nevolje i brige, koje na njih padoše. — Sad mu je težko, jer je sve čuje, što j' bilo, al će i to proći, jer rode zna, da ne bi ni un drugačije radije, neg je radije naš Nikola! — govorila je tako glasno, da ju je svekar mogao čuti, pa sve da je bio i zakunjao il da mu je bio i sluh oslabio. Da ju je doista čuo, pokazao je time, što je malko otvorio oči i uperio pogled na nevjestu, malko ga zadržao na njoj i očito joj se je želio zahvalno nasmiešiti. Ona je namjerice naglasila ono »naš Nikola«, da sebi nametne uvjerenje, da ne može i ne smije trgati taj odnošaj, koji je blagoslovljen pred žrtvenikom Gospodinovim u crkvi, i da napose naglasi i dobro utuvi u pamet svekrvi, da je i ona tu nešto, jer ako je Nikola materin i ćaćin, on je i njezin! To je tako, i ona ne će dopustiti, da se na tom bilo što mienja, dok — njoj bude odgovaralo!

Ta joj je posljednja misao pala na mozak kao užareno raztaljeno željezo. Osjetila je tren, kad se je to dogodilo, i mirno, podpuno mirno primila na sebe tu spoznaju: kad njoj bude odgovaralo, ona će možda štošta i promieniti na odnošaju između sebe i Nikole. Tko veli, da ona mora biti udovica kraj živa muža, a tko opet može tvrditi, da je muž,

tko ne smije doći k svojoj ženi i doista biti muž, kako zapoviedaju i Božji i ljudski zakoni?!

Sve su te misli u njoj klijale, rasle i skakale joj na mozak i na jezik, da se više nije nikako mogla braniti. U njoj je već sve bilo porušeno i razvaljeno toliko, da nije nikako mogla pojmiti, kako se to sve dogodi najednom, nenadano, neočekivano i nepripravljano, kao iz neba. Je li to uobće moguće?! Nije li to sve već prije bilo tu, samo potrpano, kao što se žeravica potrpa pepelom, pa misliš, da nema ništa, da je sve mrtvo, a čim malko samo puhneš il inače odmakneš pepeo, vidiš, da je to živa žeravica.

Anica se je nadvila nad svekra, da vidi izbližeg, kako mu je, i osjeti mrtvački zadah. Bilo joj je posve jasno, da je on svršio svoj zemaljski posao — — —

10

Nastanio se je u kući Šime Nekića. On ga je primio kao starog znanca i prijatelja, a ukućanima su rekli, da je pobjegao iz Bosne pred spahijskim zulumom i da se zove Pajo Josipović. Samo je Šimina žena Pava znala, tko je i zbog česa treba tajiti njegovo ime i pred ukućanima i pred susjedima.

Cieli je svoj slučaj izpripoviedao Šimi i zamolio ga, da ga nastoji čim prije dovesti u vezu s Nikolom Modrićem, ako je tu gdje zimovao. On je vjerovao, da nije daleko, jer su ljudi pripoviedali, da državne vlasti u Dalmaciji ne progone hajduka, jer tamo nisu nikad učinili nikakova zla ni narodu ni državi. Međutim, to nije bilo najtočnije. Hajduci su se posve jednako vladali u svim tim hrvatskim krajevima, bez ikakova obzira na državne granice: jednako u Turskoj, što znači u Bosni, jednako u Austriji, što znači u Dalmaciji, i jednako u Hrvatskoj ostaloj, koja već nije spomenuta u navedenim državama!

Oni su napadali poštanska kola i pljačkali ih, kad im se je pružila zgoda, da tako pribave potrebna sredstva i za uzdržavanje i za plaćanje svojih ortaka i pomagača. Pojedince su napadali samo, kad su sigurno znali, da imadu novaca. Dočekali bi ih na putu, uhvatili i poveli sa sobom, odredivši im, koliko moraju platiti, da ih puste kući. Čim je

odkupnina položena, ucienjeni je puštan. Inače su posebnicima nalagali, da im u određeno vrieme donesu jesti, i redovno su točno odredili, što im treba i koliko im treba. Ljudima take poruke nisu nikad bile drage, al se nije nikad desilo, da ne bi bile savjestno izvršene. Štoviše: stariji se ljudi još osjećaju, da su među narodom u veoma riedkim slučajevima uspomene na hajduke neugodne. Nisu oni smatrani razbojnicima ni onda, kad su počinjali djela, koja po svim zakonskim propisima cielog prosviećenog svieta dobivaju ime običnog razbojstva, jer su vazda nastupali na način, koji je narod razumio i koji je u sebi imao oznake junačtva i odvažnosti. A to su svojstva, koja je narod vazda visoko cienio.

Ubrzo se je u selu potanko pripoviedalo, što se je desilo u Svetom Roku. Znali su i mali i veliki, što je načinio Ćoran i njegov sin Ivan, kao i to, da su već na ovom svietu prilično odplatili svoj dug, odnosno, da su dobili zasluženu plaću. U Nekića Docima i gotovo u cielim Ravnim Kotarima bila su kao i u Lovincu poznata imena babe Ikoše, Vranjice Josipa Lukičina, Ćorana Mrkobrada i Nikole Kresojića, te su o njima prepričavali pojedinosti, i koje su se zbile i kojih nije nikad ni bilo. Svatko je znao nešto novo, pripoviedao i kitio, da zvuči što vjerojatnije, ljepše i zamršenije. Nikola se je dosta naslušao takih priča i često se jedva svladavao, da ne izpravi i ne počne tumačiti, kako je doista bilo. Uglavnom mu je to vazda uspievalo, te se nije nikad odao.

Viesti su o događajima s onu stranu Velebita stizale u Kotare redovno za nekolko dana, pa je Nikola bio vazda prilično upućen u sve, što se je radilo kod kuće, a napose je znao, da mu je otcu veoma slabo. Nitko više nije vjerovao, da će se oporaviti. Nikolu je svaka taka viest težko pogodila, no nije bilo ni pomoći ni izlaza, pa je bila upravo sreća, da je redovno obavještavan, jer se je tako malo-pomalo naučio na te nesreće i svakog časa očekivao i najgoru viest. Bio je na nju spreman, iako ju je sa strepnjom čekao.

Međutim se je sastao s nekim prijateljem hajduka Nikole Modrića. Nije mu htio reći, gdje Nikola zimuje, nego je samo naglasio, da je s njim razgovarao, da zna sve, što se je dogodilo u Svetom Roku i da se želi vidjeti s Nikolom još prije Jurjeve.

— Kad god oće! — rekao je Nikola. — Ja sam za to tu, da se š njim sastanem i da podivanimo.

— Modrić je veseo, što si i ti došao k njima.

Nikola ne odgovori ništa. Bilo mu je drago, što onaj tako misli, al bi volio, da ga sudba nije nagnala na te putove.

— Sad, veli Modrić — pripoviedao je prijatelj — u ajduke i iđu samo pošteni ljudi. Lopova uni ni ne primaju u svoje kolo.

Nikola je slušao i šutio. Znao je, da je i Marko Kliska otišao, jer nije htio mirno podnositi nepravde i poniženja, al je znao, da Pepica Mrkobrad ni nije otišao, što ne bi bio mogao u miru živjeti, da nije bilo pomalo i lopovluka s njegove strane. Uostalom, nije bilo vrieme, da o tom pitanju razpravlja, i to još s čovjekom, kojeg ni ne pozna i koji mu ne će biti ni ubuduće drug u životnim nesrećama i borbama. Stog je sve povlađivao, što je god čuo.

Dogovorili su se, kad će se Nikola sastati s Modrićem. Treba biti na oprezu i paziti, al ne prieti velika opasnost, jer on ima mnogo dobrih prijatelja, koji ga štite i čuvaju.

Nikola je trebao doći u Obrovac, a pratit će ga i Šime, da za svaki slučaj ne bude sam. Manje je napadno, kad ide s nekim domaćim. Tako su i učinili. U određeni su dan poranili i udarili prečcima u kotlinu mirne Zrmanje, koja tu ima boju više mora neg rieke, pa neupućeni i misle, da je to već jedan rukav mora, a ne ušće Zrmanje. On je već mnogo puta bio u Obrovcu, no sad dolazi prvi put s ove strane pješice. I prije je gdjekad dolazio pješice od stana iz Dubokih Jasala, no onda nije prolazio ovim putovima i krajem Velebitovih obronaka, nego s druge strane, s koje se dolazi iz Gračaca u Obrovac.

Za ovaj je put bio i Nikola opremljen, manje-više, kao domaći seljak, da bude manje napadan onima, koji bi se mogli zanimati za došljake, iako to ni nisu očekivali. Nije bilo nikakova razloga, da bi se strogo pazilo, tko dolazi, tko li odlazi iz mjesta, no za svaki slučaj su bili i na to spremni. Nikola je dugačke puške ostavio kod kuće, a male je metnuo za pas tako, da nisu bile nimalo upadne. Šime ga je nagovarao, da i njih ostavi kod kuće, no on nije htio o tom ni čuti.

— Goloruk ni u crikvu! — odgovorio je odlučno, posve sviestan svoga položaja i opasnosti, koje mu priete.

Na mostu ih je dočekao prijatelj, izdaljeg pozdravio i udaljio se. Tako je bilo ugovoreno, jer je bilo potrebno, da i jedni i drugi budu sigurni, da se sve odvija prema utanačenju. U mjestu su sjeli u neku gostionu i jeli, a zatim se opet zaputili dalje. U prvi ih sumrak dočeka prijatelj na cesti, ustavi ih i onda povede stranputicom prema jugu, posve bezputnim kamenitim predjelom. Poslije dobrog sata hoda, u mrkloj noći, dobasrljaše k nekoj gromadi, za koju im prijatelj i vodič reče, da je to kuća. Kucne nekoliko puta na prozorčić, i netko mu se javi. On odgovori, a onda se otvore vrata, i oni uniđu. Bio je mrak baš kao i vani.

— E l' vira, Kresina?! — upita netko iz mraka.

— Est vira! — odgovori Nikola veoma odlučno i krepko. — Nego, nisam ja Kresina! Ja sam njegov unuk, a sve nas zovu po njemu Kresojićim.

— Znam ja, da j' tako, al mi među sobom tebe zovemo Kresinom, a znamo, da ne 'š osramotiti tog imena. U sto dobri časa! — govorio je glas iz mraka, i Nikola je samo po zvuku mogao zaključivati o čovjeku, koji je govorio. On je već često puta čuo pripoviedati o Modriću, i ljudi su ga opisivali kao čovjeka osrednje visine, čvrsta, u licu pristala, a veoma srčana i odvažna.

— I ne ću, kad sam udarije ovim putom! — odgovori Nikola.

— Zapalide lućernu! — reče onaj glas iz mraka, a malo iza toga zažmiri iz mraka slabašan plamečak stienja iz posudice, napunjene uljem.

Nikola nazre pred sobom lik, kakav je i očekivao: to je doista bio Modrić, kakova je on nosio u svojim mislima. Morao bi biti veoma dubok mudrac, kad bi mogao posve sviestno i jasno najprije osjetiti, a onda i reći svoje osjećaje, koji su ga obuzeli toga časa:

On, Nikola Vrkljan, Kresojić, izravni, pravi unuk Jadre Vrkljana, zvanog Kresina, sinovac, ne znam, u kom koljenu znamenitog pukovnika i baruna Jose Vrkljana, koji je bio guverner države Parme i njezine vladarice, krasne i veoma čestite žene Marije Lujze, on, koljenović, bez ljage i mane, dolazi veoma skrušeno, čedno i skoro pobožno u neku razbojničku pećinu, po mrklom mraku, da ne vidiš ni prsta

pred okom, dolazi nekom posve nepoznatom seljačkom — vele: poštenjačini, al Nikola nije bio o tom posve uvjeren — da ga zamoli, da ga primi u svoju hajdučku družbu!

... Nebesa, nebesa, nebesa! Kako se šalite s nama! Kako smo mi jadni i kukavni, kad mislimo, da smo svemogućeg Tvorca neba i zemlje uhvatiti za skut i da ga možemo svojim molitvama i svojim suzama i svojim ogavnim, odvratnim i prljavim kukavičlukom vitlati ko nedoraslo diete... Svemogući, ne zamjeri, ne zarezuj... Ja znam, da ne ćeš zabilježiti, jer si Sve Nad Svim, al je tako strahovito težko biti čovjek, jadan, kukavan, neznatan, čovjek, koji ujedno vjeruje, da je Tvoja slika i prilika...

Nikola je osjetio toliku slabost, toliki sram pred samim sobom i neopisivo poniženje, koje je sam sebi navalio, da bi bio mogao početi posve glasno urlikati i zapomagati, da ga čuju ne preko Velebita nego izravno u nebo! Ali... pade mu na mozak udarac, koji je govorio: sve je od Svemogućeg! Kako se smiješ tužiti, kako smiješ tu mrnjaukati kao mače, kad izpadne iz gniezda, pa ga mačka popane i diže opet na staro mjesto?! Znaš li ti, gdje je tvoje to staro mjesto? Gdje je uobće tvoje mjesto? Zašto si na svietu? Što je tvoja zadaća? — U školi je učio na to pitanje ovakav odgovor: »Na svitu smo za to, da Boga poznamo, služimo, ljubimo i tako u nebo dođemo«. To je krasan odgovor na to pitanje... E, da: Bog, svemogući, sveznajući, posvudašnji poslao je komadiće Sebe samoga, da Ga spoznaju, služe, ljube i tako da se spase... O kako je to težka i duboka mudrost!

I sad on, unuk Kresine Vrkljana, moli nekog Nikolu Modrića, da mu pomogne, da bude primljen — u hajduke! Je li on za to na svietu?!

Otvori se, zemljo, i gutaj ga, da njegovo tielo ne vidi i ne osjeti tolikog poniženja i poruge; survajte se nebesa i poklopite ga, satarite ga u nevidljive djeliće, da ne ostane ni spomena od tolikog jada i očaja, od tolike sramote i rugla.

To su bile njegove prve misli i osjećaji, koje je osjetio, stojeći tu pred čovjekom, kojeg je veoma iskreno želio upoznati i — zamoliti ga, da mu pomogne, da pređe iz mirnog u nemirni život!

Je li Nikola Vrkljan Kresojić za to na svietu, da mora bježati pred onima, koji su tu postavljeni, da štite čestite i poštene, te da u tom bježanju, u tom spasavanju obraza, poštenja, doista okalja i obraz i poštenje i da obtereti dušu?! Kakav je to red i poredak, kakva je to uredba i odredba o poredku na ovom nerazumljivom svietu?!

Je li to Volja Božja?!

Svakako — ništa se ne događa proti Volji Svemogućeg, a sve drugo može biti i predmetom razmišljanja.

On je sad tu: na pragu novog života, koji nikako nije u skladu ni s njegovim osjećajima ni s predajom ognjišta ni s njegovim nazorima o svietu i poredku na njemu. Polazi u znak odpora, pobune i prkosa nasilnicima, iako zna, da ne čini dobro! Danas više nema povratka, pa ni izbora, jer ga je postupak nasilnika i budala bacio u vrtlog, u kom je počinio neoprostiva djela, zbog kojih bi morao posve opravdano krvavo odgovarati i platiti najtežu odkupninu, koja ni u kom slučaju ne bi mogla doteći, da se na ovom svietu izvuče ciele kože. U takvu stupicu ne će, pa stoga — plovi dalje u propast i provaliju, iz koje nema povratka, al barem ne će izravno krvnicima u ruke!

Pred njim je stajao kao dječarac, kad dođe na izpit. Gledao ga je izpod oka i odmah pomislio, da ga je posve točno zamišljao baš ovakog, kakav i jest. Nikola Modrić ni ne bi mogao biti nego baš ovakav, kakav sad tu stoji pred Nikolom Kresojića. Kad je lućerna sramežljivo zaškiljila, njih su se dvojica pogledala ravno u oči i tako stajali jedan spram drugog dobar časak vremena. Zatim je Modrić pružio ruku, govoreći:

— Dobro mi doša! Već sam te vidije nike nedilje kod crikve u Lovinjcu, mam potlje soldačije.

— Bije sam tad u Lovinjcu kod mise — odgovori Nikola, a pred očima mu sievnu Vranjičin lik. Osjetio je njezinu toplu blizinu i dah uzburkane mladosti, kad joj je na razstanku pritisnuo na usne užaren cjelov. Prođoše ga oštri trnci i upravo osjeti tjelesnu bol i žalost, zašto se sad tog sjeti. Nije bio on kriv, a Modrić nije mogao ni slutiti, što će učiniti svojim podsjećanjem na taj prvi susret. Ciele se večeri nije više mogao riešiti njezine blizine. Voli on nju i drago mu je, da je osjeća uza se, al nit je sad za to vrieme, nit je baš želio, da se previše i na taj način njome zanosi.

Koliko mu je ona bivala sve bliža, draža i toplija, toliko je osjetio Anicu dalje i nekako hladnijom i tuđom. Tako: bila je kao netko, tko je posve slučajno upao u tuđu kuću, pa se sve ogledava i smišlja, kako bi na najzgodniji način opet izletio van.

— Bili smo skupa na užni u šajeru! — reče Modrić, smiešeći se veoma ljubazno i prijateljski. U licu je imao nešto vrlo toplo i prijazno, što je ulievalo povjerenje i odanost. — Ja sam sidije s čovikom kod stola kraj tebe i čuje sam, što si divanije s unom lipom ženicom. Reka mi je čovik, da ti je uno svast Vranjica, koja j' udata za Martina Blaževića.

Nikola je razrogačio oči i u čudu ga gledao, te nije mogao ništa progovoriti.

— Čudiš se, kako sam ja to sve tako dobro upamtije?! Nije čudo! Tvoj je pokojni did Kresina glave valja mom pokojnom otcu, a ja sam to zna, pa kad mi je unaj moj čovik reka, da si mu unuk, pamtije sam sve, što mi je o tebi kaživa! Eto, stog sam sve upamtije, a mi nepismeni pamtimo sve, što čujemo. Ti si pismen?

— I esam i nisam! — odgovori Nikola. — Zaboravi se.

— Naučit ćeš jope. Imat ćeš vrimena — odgovori Modrić, smiešeći se kao djevojka. Njegov je način saobraćaja bio neobičan, neodoljiv i privlačiv, te je Nikolu posve občarao. — Nego, moremo nas dva nasamu malko — reče i povede Nikolu na vrata u drugu pregradu. Bio je dubok mrak. — Daj nam drugu lućernu — reče Modrić, ulazeći, pa neki momak za nekolko časaka donese, što mu je zapovjeđeno. Nikola je ušao za Modrićem bez ikakove pomisli, da bi trebao biti oprezan. Stupao je kao s bratom. Toliko je povjerenje imao u tog čovjeka, kojeg prvi put vidi.

— I ti se ne sićaš, da smo se vidili? — upita ga Modrić.

— Da ti pošteno velim: ne! — odgovori Nikola posve iskreno, a u glavi mu sune misao, da doista onda nije vidio nikog osim Vranjice. Ona je bila zaokupila svu njegovu pažnju baš kao i sve njegove misli, želje i težnje. Svakako mu je bilo stalo, da vidi, tko je još u birtiji, da se prema tome zna ravnati, no čim je vidio, da nema mnogo poznatih osoba, nije ga dalje ništa zanimalo. Pred sobom je i kraj sebe vidio samo Vranjicu i nikog više. Stog nije nikako čudo, da nije opazio dvojicu ljudi, koji su se zacielo vladali

veoma nenapadno, povučeno i tiho, jer je to u naravi same stvari, da se hajduk i njegov prijatelj ne će vladati izazovno i napadno. Dosta je drzkosti, što su se uobće usudili doći po danu u sjedište kumpanije i još ući i u gostionu! Računali su s činjenicom, da je Modrić istom kratko vrieme u hajducima, pa mu se jedva i ime pročulo, dok ga velika većina onih, koji se zanimaju i tim pitanjima, nije uobće poznavala.

— Dodirivali smo se plećim — nastavio je Modrić — kolko smo nablizu sidili! Ja sam te dobro pogleda i zapamtije za cili život. I sad, da ti rečem ka bratu — govorio je, kad su već bili posve sami u maloj, nizkoj sobici — baš mi je drago, da imamo i takog druga. Naš će arambaša biti u devetom nebu, kad čuje, ko nam se je pridružije.

Nikola je šutio kao zaliven, jer su u njemu osjećaji bujali i previrali, da im nije nikako mogao gospodariti. Koliko ga je veselilo, što ga ovaj čovjek prima tako bratski veselo i iskreno, toliko je osjećao nesreću i tugu i sramotu, što je uobće morao udariti ovim putom, te se u njemu sve kovitlalo i mutilo kao u začaranom i ukletom kotlu.

— Znam ja — nastavljao je Modrić — da j' to za te i za tvoju kuću i ognjište nesrića. I kod mene j' tako. Tako j' svima nami, koji udarimo ovim putom radi obraza i poštenja, al iz ove kože nikud i s ovog puta nikud, osim ako ćeš u otvorenu bunu prid glidom, pa da te mušketaju ka bisno pašče. Drugog izlaza nema. Ne tribaš mi ništa divaniti. Sve ja znam, kako j', a ja sam još iz manje kuće neg ti, pa mi nije lako! Al — sve j' iz Božji ruku, pa što moremo, neg primiti, kako dođe?!

Nikola je uporno šutio. Gledao je preda se i — kao za okladu! — neprestano mu se je vrzla po glavi Vranjica. U ovom težkom, odsudnom, strašnom času njegova života, on ne misli ni na što drugo nego na nju. Zapravo: on želi, da misli i na druge svoje neprilike i nesreće, al ga ipak najviše zaokuplja misao o njoj, a k njoj se pridružuje misao o Anici. Ona mu je sve dalja i dalja, a da za taj osjećaj ne nalazi drugog tumačenja nego posve prirodnu posljedicu sve dubljeg i žešćeg osjećaja prema Vranjici, koji posve naravno iztiskuje svaki drugi, protivni osjećaj.

— Tije sam samo, da se upoznamo i da ti rečem, da dobro promisliš prije, nego stupiš u naše kolo — govorio je

Modrić prigušenim, al veoma izražajnim i značajnim naglašavanjem svake rieči. — To nije više na volju, man: kad si ednom s nami, unda si vezan na život i smrt. Ako te ne ubije careva kolona, kad nas stisne, a ti se pokolebaš i kloneš, ubit ćemo te mi. Tu nema ni molitve ni praštanja. Nami je arambaša ka Svemogući na zemlji. Što un reče, nas svaki mora izvršiti, pa ga stajalo glave. I, da znaš: mi i rišćani smo tu ka edna duša. Tu ti nema nikakve razlike, jer su i uni ljudi ka i mi, divane ka i mi, jer su Rvati ka i mi, a što se krste s tri prsta, a ne sa cilom rukom ka mi — a ko veli, da Svemogući na to jako pazi i da Mu je naše milije od unog njijova? Eto: ja ne bi, brate, minja i priša na njijov zakon, al: kad se skrušim i promislim... Virujem ja i ne ću se ja svaditi s našim Svemogućim; dosta sam se svadije s carem, i prikoviš mi je i tog, al, tako: ko veli, da j' to... Tako... Eto, pobratime i moj virni druže, kod nas ti nema razlike! Da znaš. Svi smo prid Bogom i prid cesarovom puškom jednaki: i Svemogući i puška udara ravno i ne pozna milosrđa! Pravda! I mi smo za pravdu, a nismo krivi, što j' naša pravda drugačija neg je danas nose šerežani na svojim bajunetami. I ja bi volije, da sidim kraj svog ognjišta, u svojoj kući, kraj svog ćaće i matere, i da i ja imam svoju dicu, al kad mi je Svemogući, slava Mu i vala, ostavije drugačije, ne mogu se ja š Njim tući i svađati. Un, slava Mu i vala, zna najbolje, što j' nami kome najpotribnije za spasenje naše duše, pa nam siguro ka dobar Otac sve i daje. Tako ja mislim.

Modrić je govorio veoma jednostavno, lagano, bez otezanja i dugog razmišljanja. Rieči su mu i rečenice tekle veoma lako jedna iz druge, pa je bilo ugodno slušati ga. Nikola je pozorno pratio njegove misli, no svaki čas se je uhvatio, kako je preskočio preko njegovih misli i ustavio se u Vraniku kod svasti Vranjice. Tu je bilo njegovo najmilije i najnaravnije boravište. Skoro je već pomislio, kako bi se morao Modriću izpričati zbog te nepažnje, no još se na vrieme sjeti, da se to sve odigrava samo u njegovoj nutrinji i da Modrić ni ne sluti, što se u njemu događa. Bila bi neoprostiva bedastoća, da mu počne govoriti o pojavama, koje on ni ne sluti.

— Kad se sad na proliće, ako Bog da, sastanemo, pa kad nas sve vidiš i kad te naš arambaša primi u naše kolo,

unda ćeš viditi, kakvi su to sve desni ljudi! — nastavljao je Modrić veoma uvjerljivo i pažljivo. — I un je rišćanske vire, al je naš ka i nas koji. Samo mu je post drugačiji i Božić i Uzkrs su mu malko podalje od naši. Drugačije — eto: ima li među nami dvami kakva razlika?! Nema. Svemogući je nije da, pa je ne moremo ni mi naći. Tako je nema ni među nami i njima.

Nikola je osjećao, da Modrić govori sve posve pošteno, otvoreno, bez uvijanja i lisičenja, pa ga je na prvi mah zavolio. Sve mu je vjerovao bez ikakova dokazivanja i zasvjedočavanja. Što god mu je rekao, Nikoli je bilo posve naravno, jer je Modrić doista tako govorio: jednostavno, bez pretjerivanja i uveličavanja. Nije ni jednom jedinom rieči hvalio njihov način života, nego je iza svake rieči izbijalo uvjerenje, da je to nesreća, ali — koju sad treba nositi mužki, ponosno i dostojanstveno, a to je baš ono mišljenje i uvjerenje, koje je prožimalo svaku Nikolinu misao i žilicu: nesreća, koju treba mužki nositi! Tako je držanje načinilo na Nikolu neobično dubok i povoljan dojam. Sjetio se je, kako su mu neki pripoviedali, da se je Pepica Mrkobrad ponosio svojim hajdučkim životom, pa kako su tako shvaćanje odsuđivali svi pametni ljudi, jer je ono dokaz, da je za njeg hajdučija veselje i zabava, a ne spas iz još veće nesreće, koja je veća samo po tom, što je nečastna i nedostojna čovjeka. Inače — podpuna nesreća i propast bez izlaza i spasa! Tako je i Modrić ocjenjivao, no kako nije ništa hvalio i uljepšavao, tako nije ništa ni kudio ni ocrnjivao. Prelazio je mukom preko onog, o čemu nije mogao govoriti s pohvalom i zanosom, nastojeći, da Nikoli dade približan uvid u način rada i života.

— Mi ne radimo ništa drugo, man gledamo, da nas ne uhvate il ne ubiju šerežani il vojnička kolona — tumačio je on. — Ne radimo zla nikom, osim kad triba kome vratiti milo za drago. E, tu ne škrtarimo! Al da tako ne radimo, ko bi se obranije?! Ne robimo, ne palimo, ne ubijamo — brez potribe. Znaš, što sam čuje u Bosni od ednog našeg vratra, vranjevca. To j' bilo tamo nigdi kod Kiseljaka, nedaleko Sarajeva. Sastali se mi, pa kad ja vidije, ko je un i kako misli, ja se njemu kaza, a un unda meni veli: »Znaš li ti unu pismu o ajducim?« Kad sam mu reka, da ne znam, koju misli, un meni nju ovako kaživa:

»Kadno Bogo u zemljicu pljunu,
Zgrabi blato, pa u njega dunu
I od toga satvori čovjeka,
Pa On njega ovako dočeka:
»Čuješ, čojče, čuješ diete moje,
Sve, što vidiš, sve je sada tvoje:
Robi, pali, otimlji i kolji,
Radi, sinko, slobodno po volji!«

Tako meni to izpiva unaj vratar i veli: »Sinko, moli se Bogu, ne čini drugom, što ne bi želije, da drugi čini tebi, pa se ne boj za svoju dušu.« Uprav un tako meni, a ja ga poljubim u ruku, ka već davno nisam nikog poljubije. Pravi čovik i sve je razumije, kun da j' vaik s nami u planini!

Nikola je pažljivo slušao njegove rieči i neprestano ocjenjivao sa svog stanovišta i ujedno pomišljao kod svake teže stvari i pitanja: »Što bi na to rekla Vranjica?« Zanimljivo je bilo, i sam je opazio, da nije nikad pomislio, ni što bi na to rekao njegov plovan Barac il njegova majka Stana il ćakan Joso, a pogotovo mu nije bilo ni na kraj pameti, da se pita, što bi rekla njegova zakonita žena Anica. Na nju uobće nije ni pomišljao osim baš ovom zgodom, kad je opazio, kako se pita samo i jedino, što bi rekla — njegova Vranjica, njegova nesuđena Vranjica!

— Nije ovaj život za vratre, reka sam tom popiću — pripoviedao je Modrić dalje veoma sočno i srdačno — al mi vindar pazimo na dušu. Est uno, duša valja, triba mriti, pa priznati: mi dikog gazdu ujtimo i velimo mu: »Nude, junače, pljuckaj stotinjarke!« Est to. Tako činimo, al činimo samo unom, za kog znamo, da ima dosta novaca i da ga ne će zaboliti, što nami dade uprav unolko, kolko j' nami najpotribnije za jadni, goli život. Nije to gri, jer njemu nismo načinili nikakvu nesriću, a sebi smo pomogli, kako smo po Božijoj zapovidi i dužni, da se brinemo za sebe i svoj život. E l' ovako?!

— Uprav tako! — potvrdi Nikola, jer je osjetio, da mora odgovoriti na to prvo pitanje, koje je njegov novi znanac na njega izravno postavio. Ne bi smio bio reći, da je u svojoj duši bio uvjeren, da je doista tako dobro i opravdano, jer nije još ni dospio, da o tom razmišlja i da pitanje temeljito promisli i proživi u svojoj duši, pa da onda na njega odgovori onako, kako baš odgovara njegovu

shvaćanju. Potvrdio je nasumce, vjerujući, da taj čovjek doista dobro i pošteno misli, jer je sve na njemu tako uvjerljivo i privlačivo, da nema nikakova razloga da sumnja il da se česa boji.

— Potlje meni unaj vrâtar veli — nastavljao je Modrić: — »To se tako samo piva, al nemojte ni robiti ni paliti ni otimati ni klati, osim samo u nuždnoj obrani svog života. To nije grijota, jer je i Svemogući odredije, da se svak mora čuvati, pa i braniti. I to, što se veli u pismi, da radiš slobodno po volji, postavljena ti je najveća i najviša i najtvrđa međa, jer pošten i razborit čovik nikad ne more titi, što nije pošteno i opravdano.« Tako nikako j' meni to tumačije unaj vratar, a ja to sad tebi divanim, da ti znaš, u kakvo družtvo dolaziš, jer naš arambaša Lazo sve tako od nas traži, i težko unom, koji se ogriši o njegovu zapovid. Tome ne triba ni Boga moliti: kazna ga čeka, pa da j' drugačije najbolji! Tako ti pripovidam, da znaš, al ja sam u te sigur, kad znam, čiji si i koga si soja. Esi oženjen?

— Esam — odgovori Nikola. — Reka si i sam, da si me vidije sa svasti u Lovinjcu. Uno u šajeru, u birtiji.

— E, da! — potvrdi Modrić i udari se dlanom po čelu. — Sad sam to smetnije s uma. Imaš li dice?

— Edna curica proodala, a drugo j' na putu.

— E, a nu! Što moremo, kad nam je Svemogući ostavije ove pute i ovake borbe?! A unaj te gad obtužuje kod kumpanije, Ćoran Mrkobrad?!

— Un, un i njegov sin Ivan.

— Ćoran je Pepičin brat, pa takav gad! — reče Modrić, kao da je htio reći, da je Pepica dobar, pa časak zašuti, a onda nastavi: — Pepica nije neviran i ne bi na tuđem grobu gradije svoje kuće. Nije un vaik unaki, da bi unaj moj vratar bije š njim zadovoljan — govorio je Modrić i počeo se smijuljiti — al nije ni krvoločan nit je loš drug. Ne bi nikad izda, kad zada viru, a nije nikad služije ka žbir ni boljim neg je vaš Keht. Nego, da nije taki, ne bi ni bije dospije među nas, man bi bije kod kuće i podkrada i izdava, ka mu radi i brat Ćoran. I, ja znam — reče Modrić, pa zastade, omjeri Nikolu, te onda nastavi polako i oprezno: — nesrića j', al nisi moga drugačije. I pošteno si načinije, što nisi ni taka ni u ženskilje ni u starog gada! Ne će un izmaknuti svojoj suđenoj ni brez tebe, pa unda

ne bi bilo pravo, da si ga svalije, kako se more svaliti čovika i junaka. Nek crkne di u štokauzu il neka ga ko upleja ka pašče u tuđem toru.

Nikola je oborio glavu i šutke slušao tu hajdučku ocjenu svog postupka. Osjećao je potrebu, da nešto razjasni, no nije mogao naći pravih rieči, dok ne provališe same od sebe:

— Ne bi ja to bije, očiju mi, rad mene. Ne bi, da mi ne ubiše sestru, koja se j' ponila ka edna po edna. Ovako sam mora, pa da znam, da mi Svemogući ne će nikad oprostiti... A i ne će, al što ću Mu sad ja?! Iz ove kože nikud i nikamo. Vindar nisam moga sad ostati, da mi se dica smiju, a da me babe šibaju i da pljuju po meni...

— Velik je naš Svemogući — govorio je Modrić nekako svečano, povišenim glasom, kao da propovieda — i mi ne možemo toliko grišiti, koliko Un more praštati. Nego, da ti pošteno velim, ja i ovako mislim: ne tribam ja oproštenja, ako pošteno odradim! Ne triba meni oprostiti dug, ko mi je pozajmije novaca, kad mu i' ja pošteno vratim. Ne triba oproštenja, al mora se odraditi i odplatiti. A, da ti i ovo pošteno kažem: ako iko pošteno i krvavo odrađuje sve, što kome učini, mi u planini, lje, odrađujemo i plaćamo i svojom krvi i svojom dušom i svim svojim, što drugi ljudi imadu, a mi ne moremo il ne smimo imati. Samo — reći ću ti i ovo: esmo mi ajduci, al ne smiš nikad zaboraviti, da i ajduk mora umirati, i un prije neg drugi! Ako tako misliš, unda ćeš lako urediti račune sa našim Svemogućim!

— I ja se uzdam! — reče Nikola posve zadovoljno i nekako veselo. Osjetio je, da su ga prijateljeve rieči ohrabrile i pridigle, dajući mu snage, da vjeruje, i da se nada poboljšanju svog duševnog stanja i razpoloženja. Pomisli, da bi zacielo i Vranjica bila zadovoljna Modrićevim izlaganjem, da ga je mogla čuti. I Vranjica!

Neko su vrieme obojica šutjeli, a onda se opet prvi javi Modrić. Govorio je posve tiho, nagnuvši se k Nikoli:

— Kad nestane sniga i kad otiđu vode, mi ćemo se svi sastati. Ja ću najprije sam, da javim arambaši za tebe i da mu sve izpripovidim. Nego: un će sigurno znati i brez toga, al je red, da mu ja sve javim, kad sam se s tobom najprvi sasta. Ja znam, da će mu biti drago, što će imati i ednog Kresojića u svojoj družbi. Nije to šala, a nije mala stvar

ni za nas u planini, a bora mi, ni za graničarsku upravu! Nije im dosta, što su odagnali Marka Klisku, nego sad i Nikolu Kresojića, a sve svojim lopovlukom i ludom upravom! Nego, nemoj se ti ništa ni pripadati ni bojati. Nije ovo lak život i nije ga Svemogući ostavije za svoje izabrane — govorio je Modrić i nasilu se smiešio, očito u želji, da oslabi težinu svojih misli — al jope nije ni tako, da se ne bi moglo i pošteno i, jope, nikako prilično. Eto: kun da si vaik soldat u ratu. Uprav tako. Nije lako i nije dobro, al da j' tako, unda bi same babe i balava dica odlazili u rat! E l' ovako?!

— A da, man tako! — potvrdi Nikola posve mirno, bez zanosa i oduševljenja, ali i bez krzmanja i otezanja. U svojoj je duši osjetio istom sada prelom sa dosadanjim načinom života, kao da mu sastanak s Modrićem otvara vrata u novi život i ona stara zatvara za vazda i bez ikakove mogućnosti za povratak. Bio je on i dosad sviestan svojih koraka, al ih nije bio ovako osjetio u njihovoj biti, u srži sadržaja i značenja za cieli njegov život. Dosad je nekako prelako, prejednostavno uzimao sve, što je radio i što se je oko njega razvijalo i ujedno ga omotavalo svojim kracima kao golema hobotnica. Stezanje je njezinih krakova istom sad počeo osjećati sve jače i jače, sve jasnije i određenije. Bljesne mu pred očima spoznaja: nema više povratka! Nema ga, to je istina, al ga nije bilo ni jučer, nije ga bilo od onog časa, u kom je podmetnuo vatru pod Ćoranov krov, a nabijenu pušku prislonio i odapeo na glavi Ćoranova Ivana! Od onog časa više nije bilo povratka. Sad se nije dogodilo ništa novo. Samo je načinio jedan jedini daljnji korak na svom neizbježivom putu. Samo jedan korak, koji je bio posve naravan i potreban. On ne može sam živjeti u biegu, a nije ni pomišljao na takav način života. Hajdukovanje mu nije nikad bilo ni želja ni san ni očekivana mogućnost, al je vazda na to pomišljao, kad bi mu se prelila žuč zbog događaja u javnom graničarskom životu, koje nije mogao ni spriečiti ni izpraviti. Tad je vazda u pozadini njegove sviesti sievnula mogućnost, da u borbi za pravdu i ljudsko dostojanstvo — i tamo dospije!

Tako je to vazda bilo: neodređeno, u magli, u srčbi i biesu. Danas je posve drugačije: nije to više magla, nego kruta, težka zbilja, koja je pala na njegova leđa i na njegovu dušu kao ubitačna mora.

— Ne more Kresojiću biti lipo u planini — nastavljao je Modrić veoma ljudski, toplo i prijateljski — al je ovo samo za najbolje i za najjače ljude! A vi Kresojići este taki soj ljudi! I, da ti pravo kažem... — malko zastade kao da predomišlja, bi li nastavio il ne bi, no onda ipak reče: — Ni mi Modrići nismo ko god! I ja sam naučen na bolje. I o mom su ćakanu pripovidali ka o kakvom generalu, pa mu sina evo u ajducima! Al... ne rad krađe i lopovluka, man rad obraza i ljudskog ponosa! Tako j' i kod tebe, pa nek ti ne bude težko, ni kad je najteže, a težko nam ja vaik!

— Da ti pravo kažem — počeo je Nikola nesigurno, zatežući i nekako posve djetinjasto, kako već davno nije ni s kim razgovarao, al, eto, sad je tako osjećao i mucao: — ni ne mogu ti reći, što bi tije... Esam li ja tije ovo, što me stiže? I e l' mi Svemogući ovo ostavije? Nego: a što ću mu ja i što bi' ti o tom?! Sad sam tu i, molim te, reci tamo, da me primite među se, a ja ne ću biti gori od drugi. Ja znam, da vi radite ljudski i sve spram obraza i ljudskog ponosa, pa se ne bojim, da ne ću i ja tako moći.

— Znam ja, da j' tako s tobom — odgovori mu Modrić. — I ništa se ne boj. Ti ćeš viditi, kad budeš s nami dulje živije, da se ne traži ništa, što obraz ne more podniti! U isto vrime, da se mora sve činiti, što pošten čovik mora činiti, kad mu dođe do obraza — naš je zakon. I nemoj misliti, da nam nije često vrlo težko, jer moramo raditi — unako: mile, lale, di bi čovik najradije zamanije sikirom, kad već ne smi u blago pucati!

— E, da! — potvrdi Nikola tek toliko, da ne šuti, dok mu doista nije bilo ni do prigovaranja ni do potvrđivanja, jer ga je kruta zbilja popala za grlo i nemilice ga gušila: unuk Kresine Vrkljana.... u hajducima.... I nije to nepošteno, nije to razbojstvo, nije to lopovluk, al se ipak zove tim težkim, strašnim imenom: hajdučija! Ne znači to ni kakav obični red ni postrojbu građana dobrog glasa i mirnog života, a kamoli bi značilo neko družtvo pobožnih i krotkih muževa, pa da bi u njeg mogao mirno stupiti i Kresinov unuk, koji ima među svojim predcima i jednog baruna, guvernera carske provincije i pouzdanika jedne kraljevske udovice.... A on sad stupa u takovo družtvo posve mirno, sviestno, proračunato i misli, da je to uobće najbolji put, koji mu ovog časa stoji na razpolaganju — — —

— Kad bude sve gotovo, zovnite nas! — reče Modrić, otvorivši sobna vrata.

— Već je davno sve gotovo! — odgovori mu netko iz kuhinje.

— Ja sam ti reka koješta i ništa, al pametnu čoviku ni ne triba mnogo divaniti! — reče Modrić Nikoli. — Što god ti kad bude tribalo znati, moreš upitati arambašu Lazu ka starijeg brata, i un će ti pošteno odgovoriti, a moreš upitati i nas kog bilo, pa ćemo ti i mi odgovoriti pošteno i brez ikakva prikrivanja istine. Kod nas smiš sve, al lagati ne smiš među nami nikad, pa da se radi o stotini tuđi il naši glava. Svaku i najmanju laž među nami kažnjavamo smrću, jer se nikad ne zna, što se more izleći iz najmanje laži. Eto: toliko sam ti tije reći nasamu, a štošta ćemo i prid ostalim, jer su to sve prijatelji. Poznam ja i tvog prijatelja Šimu, a i un pozna mene, pa moremo i prid njim.

— Moremo prid njim ka sami prid sobom! — potvrdi Nikola.

— A sad ćemo večerati — reče Modrić i pođe prema vratima, a Nikola za njim. Išao je kao janje za ovcom il kao dječačić za svojim učiteljem. Ne bi to bilo ni loše ni neobično, da on to nije tako osjetio i počeo se ogledavati oko sebe, kao da želi vidjeti, da li još tko osim njega opaža to njegovo sadanje stanje nedoraslosti i podpunog podvrgnuća pod skrbničtvo.

U kuhinji je bilo na nizkom stolu mnogo razsječena pečena mesa, crvenoga luka, kruha i velika zdjela salate od krumpira.

Modrić sjede prvi, ponudi Nikolu da sjede, prekrsti se i poče jesti. Kraj njih je sjeo i Nikolin pratilac, kog je Modrić zvao Markom. Desno od Modrića sjeo je Šime Nekić, koji je spočetka samo šutio. Svi su jeli veoma tečno i zalievali crvenim domaćim vinom, pa se je razgovor težko razplićao, jer ga neki nisu mogli, a neki nisu htjeli započinjati. Modrić je po starom hajdučkom izkustvu pustio, da ljudi mirno jedu, a poslije toga — radi, što te volje, ukoliko te ništa ne smete il te ne čeka zadaća, koja će odrediti točno i potanko, što moraš. Nikola se je posve povukao u se i zavio se kao jež, jer je samo želio, da što više doživi i čuje o svom budućem životu. Još je na tankoj niti, na najopasnijem rubu lebdio između starog i novog života. Pripoviedati nije imao što nit je želio,

a pitati nije ni htio ni smio. Čekao je i živio u tom čekanju kao čovjek, pod kojim se provali most na sredini rieke, pa ostane na tvrdom s jednom nogom, dok mu druga lebdi u zraku nad otvorenom provalijom. Nije moguće odrediti, kuda će prevagnuti, no u Nikolinu je slučaju već sve jasno: on je prevagnuo u provaliju i sad pada, pada polako, prateći sviestno svaki milimetar pomicanja u provaliju, kao što kod slikokaza gdjekad natenane puštaju vrpcu, pa možeš zbivanje raztegnuti u vječnost i sekunde mjeriti satima, a milimetre kilometrima. On nije mogao ni slutiti take slike, al je točno tako osjećao, jer je sve gledao otvorenim očima i osjećao zdravim seljačkim živcima, koji su bili napeti kao streljački lukovi. On osjeća u sebi bezgraničnu čestitost, osjeća odanost prema caru i carevini, ali ipak — ne može, da ne bude s njima u ratu, kad ipak vladaju lopovi i prevladava nepoštenje pod okriljem onih, koje je car poslao, da u njegovo ime nose po carevini mač pravde i zastavu poštenja i sigurnosti. Sve je on to posve sviestno osjećao i nosio u svojoj duši, ali o tom ne bi znao progovoriti nego možda koju posve nesuvislu rečenicu, koja bi sve prije izražavala nego njegovo razpoloženje. Stog mu je i bilo neopisivo težko, jer nije nalazio oduška, nije mogao ni na koji način malko odpustiti prenapete živce i olakšati im muku i terete. On je najmanje jeo, iako je pečenka bila, da bi je bolestan jeo. Nije osjećao potrebe, iako je cieli dan jeo malo i ništa. Njegove su misli trošile njegovu snagu, a osjećaji su izpunjavali svaki i najmanji slobodni prostor u njegovu tielu, pa nije više ništa mogao izvana primati u njega. Sve je bilo prepuno jada i čemera, muke i patnje.

Modrić je kao domaćin nukao, da jedu i piju, i sam je veoma obilno jeo, dok je pio vrlo, vrlo oprezno i suzdržljivo. Nikola nije ni jeo ni pio nego malko, a Marko i Šime su nemilice mlatili i jelo i piće. Kad se je Šime dobro namirio, reče posve prijateljski, smijuljeći se Modriću:

— Pobratime Nikola, ako ti nije mrzko, ne zamiri, što ću te pitati. Al ni ne bi baš marije, nego, tako mi naleti na jezik!

— Nude, nude, pobratime! — ohrabri ga Modrić. — Pitaj, što ti je god drago, a ja ću odgovoriti, koliko znam.

— I koliko budeš tije! — odgovori Šime i još se jače zasmije.

— Tako est! — potvrdi Modrić. — Nego: to se ne divani, al se vaik tako radi. Čovik odgovara, što oće i kolko oće.

— Vele, da ti ode među nemirne radi žene?! — reče Šime i mramorkom zašuti, kao da nije želio bilo kakvim obrazlaganjem svog pitanja staviti Modrića u nepriliku il mu udariti bilo kakav pravac il ograničenje u njegovu odgovoru.

— Pa! — poče Modrić veoma neodlučno, pogleda ih svakog napose i sve zaokruži jednim skupnim pogledom, pa nastavi: — Da vam pravo kažem: mene je ka čovika sram, da vam divanim o babarijami. I nije lipo — —

— Tako, reko: da čujemo — javio se je odmah Šime, da mu pomogne iz neprilike. — I nemoj nam ništa divaniti. Ja sam samo tako upita.

— I nije ništa, al je jope sramota — govorio je Modrić, kao da nije Šimu ni čuo. — Bliza mi je i moja j', al kad je vrag u čoviku, unda j' un i triput jači, neg kad je sam, a kad je u babi, unda j' un stovrag! I nema ni tamljana ni blagoslovljene vode, koje se un boji il koji njemu što mogu. Est, est, braćo moja: una mene odagna u nesriću — —

Svi su šutjeli, pa ni Šime nije htio, da kvari tu tišinu, jer je pomislio, da bi Modriću možda bilo i krivo, da ga izazivlje, da pripovieda više neg sam želi.

— Nego — opet će Modrić sam, bez poticaja — da me ne bi krivo razumili: — nije to moja žena, moja zakonita žena! Bože, sačuvaj. Una, o kojoj vam pripovidam, da me j' odagnala od kuće, ta j' vragu izpala iz torbe i — tako.... Ka, nevista mi je, i skupa smo kuću kućili, dok ja nisam vidije, da j' una razbojnik i palikuća, al una pali kuće vatrom iz crkovne kadionice i ubija unim topićem, kojim mi pucamo za Božić: sve una to s Božjim blagoslovom i s blagoslovljenim oružjem! I kad nju slušaš, nije ni sveti Vrane pravedan ka una, a Majka Božija, tako: mogla bi joj biti služkinjica. Taka j' ta moja nevista, a Bog velik, ka Un zna i more bit, pa joj pušta, da reste do neba, pa una prignala! Da vidite, braćo moja, njezina nesritnog čovika! A nije un loš. Est uno, duša valja, nije se un nikad prikinije ni radom ni pomaganjem sirotinje i nemoćni, al jope — kakav je, da je, nije nikad bije loš, a vaik je bije dobar drug i dobar komšija, koji nije nikad tije tuđeg. Da vi sad njega vidite, braćo moja! Brat mi je, al — duša valja: ja bi volije, da mi je pokojna mati rodila glavu kupusa neg njega. Barem bi se, jadna, bila mogla na-

isti, a ovako.... Eto: odagnali su me amo, samo da ne omastim ruke poganom njezinom krvi. Ja sve mislim, da una ni nije s Božije strane. Ne znam i ne razumim se, al niki vele, da dikad nečastivi posije svoje sime, pak dikoja sirota žena naleti i unda — donese na svit gada i vraga paklenog, a sve se pritvara, ka da j' anđeo Božji, jer bi ga drugačije pripoznali i zatirali u paka. I una j' tako došla na svit!

— Vele, da se vrag, potari ga, sveti Križu, najvoli pritvoriti u žensko — govorio je Šime posve mirno i ozbiljno. — Tako, vele, more jadne ljude najlakše zavesti i raditi š njima, što mu je volja.

— Ja ne velju, da nije tako! — odgovori Modrić. — Al, duša valja: ima žena, da im niedan čovik nije ni do kolina!

— U Boga j' sve moguće, al Un, slava Mu i vala, ne čini čudesa svake godine! — reče Šime, smijuljeći se. Bilo bi težko ustanoviti, da li mu je smiešak na obraze izazivalo više vino il predmet razgovora, jer ga je dražilo i jedno i drugo, a nije se odavao. On je uobće bio veoma staložen, miran i pametan čovjek, koji je vrlo mnogo razmišljao i vazda nastojao, da svakom pitanju dođe do koriena. Posve je razumljivo, da su njegove duhovne snage i mogućnosti često izdale, pa je ostao na pola puta, kad je on mislio, da je već sve riešio, uslied česa bi zapao u nezgodan položaj. Ipak se je vazda vješto izvukao iz svojih mudrolija, jer nije bio ni preuzetan ni nametljiv ni drzak. Bio je sposoban mužki nositi otvorena čela također i neuspjeh, a to mu je svojstvo vazda pomagalo, da pošteno izpliva i iz najneugodnije petljanije. I sad je nastavio posve mirno: — I ja poznam mnogo vridni žena, al jope: žensko j' žensko.

Razgovor je zapeo, jer Modrić očito nije bio razpoložen, da u tom pravcu nastavi, a njegov pouzdanik Marko nije uobće ciele večeri progovorio ni jedne jedine rieči, ni Nikola Kresojić nije bio za razgovora, a Šime Nekić nije htio navoditi Modrića na razgovor, koji mu očito nije bio ugodan. Poslije odulje šutnje prvi progovori Šime, jer mu nešto nije dalo mira. Reče:

— Ima svašta u životu, o čemu čovik ne će da divani ni sam prid sobom, a ima jope stvari, koje razteže u sebi ka pašče komad kože od slanine, al ne bi prid drugim, da ga kolješ, baš ka što ni pašče ne da drugom kosti, pa da j' najsitije, a uno drugo, da crkava od gladi.

— E, da! — potvrdi Modrić. — Ako ćemo pravo i pošteno, ne moremo se mnogo lučiti od životinja. Est uno: mi razmišljamo ništo više.

— I smišljamo — upade mu Šime u rieč — kako bi lakše edan drugog privarili, a životinje računaju samo s otimačinom, sa snagom i brzinom.

— E, e. To j' samo razlika. I životinje su svakako poštenije!

— Est to! Poštenije su! — potvrdi Šime veselo i uvjerljivo. — Za svaki zalogaj izlažu glavu.

I opet je razgovor zapeo. Nikola se je bio zanio mislima kući i strahovao zbog otca, a Šime je smišljao, kako bi zgodno izrekao misao, koja ga je nenadano obsjela, pa reče kao iz puške:

— Uprav je taka razlika i između nas mirni i vas nemirni: vi pošteno izlažete svoju glavu za svaki zalogaj kruva, a mi vrlo nepošteno i kukavički mudrijamo i gledamo, kako bi privarili i svog bližnjeg i cara i Boga! Vaik smišljamo lopovluke i mećemo drugima gvožđa, u koja bi rado namamili budale i neoprezne. Vi ne. Vi iđete ravno, pa kad nemate novaca, ujtite kakvog bogatog gazdu i velite mu: »Ti imaš prikoviš, a mi nemamo ništa. Daj toliko i toliko, jer mi toliko tribamo, a tebi nije mnogo! Ako ne daš, uzet ćemo ti samo glavu. Ništa drugo.«

Modrić ga je zadovoljno slušao i smijuljio se. Kad je Šime zašutio, reče Modrić:

— Divaniš, pobratime, kun da si s nami bije! Da ti morda ne kaniš među nas?!

— To ne kanim! — odgovori Šime, smijući se. — Al vidiš, da vas dobro razumim i da velim, da ste pravi ljudi Vi ste jedini pravi ljudi!.... Ovaj, ima još po koji i među nami mirnim, al ni ne znamo, di su se sakrili, a moraju se sakriti, jer bi ih prognala država. Kad una zaćori, ne zna ni sama, kud udara, al vaik sigurno pogađa krivo.

Nikola je mirno slušao, a u duši mu je gorio oganj nemira, nezadovoljstva i sviestno osjećane nesreće i prokletstva. Sve je to liepo, što ljudi govore, sve mu se sviđa, što je čuo od Modrića, a i on mu se sviđa kao budući drug i prijatelj, no ipak bi bio najradije vikao, jaukao, urlikao u sav glas, da odjekuju nebo i zemlja njegovim vapajem i da ječe njegovim mukama — — —

11

Marko mu nije rekao, kud idu, no čim nisu okrenuli preko Velebita odmah prema Halanu, mislio je, da moraju prema Gračacu, ako uobće udare na ličku stranu. Pitati nije ništa htio. Osjetio je na sebi posve novu crtu, koje prije nije bilo: mučaljivost, suzdržljivost, sposobnost čekanja, da doživi, da vidi, pa da onda istom zna, što je i kako je. To je svoje novo svojstvo posve sviestno osjetio i namjerno ga, hotice i veoma pažljivo gojio.

Iz Nekića Dolaca su okrenuli prema jugu, a kad su i Meke Bunare ostavili iza sebe, a da tu nisu skrenuli prema Obrovcu, Nikola je bio posve načistu, da će u Velebit, ali niže, dalje od njegova kraja i zavičaja. Nije mu bilo ni drago ni krivo. Osjećao je, da je sad prilično svejedno, kojom se nizbrdicom kotrlja u ponor. Svakako je na rubu velike, čunaste provalije i više ne može upravo ništa birati. Sve je svršeno. Cilj je ponor, i taj mu ne može nikako izmaći, niti ga on može izbjeći, a kojim će putom, kojom će se strminom u njeg strmoglaviti — doista nije važno ni za ovaj ni za onaj sviet. I jedino, što je još doista iskreno želio, bilo je, da ne grieši duše. Nije pobliže tu želju razrađivao, pa bi bilo potežko točno označiti, što je sve obuhvaćala ta njegova posve živa i sviestna želja, no svakako je bilo nekako u onom: ne čini drugom, što ne bi želio, da tebi čini drugi, ali — i taj drugi mora biti u njegovu položaju, pa da mu pravedno sudi! Svakako, on mora sad sve promatrati sa svog položaja i po svojim mogućnostima.

Doprla je već do njeg viest, da mu je ćakan Joso ostavio ovaj sviet i pošao za svojim vriednim ćaćom Kresinom. Ta ga je viest veoma razžalostila, ali ga nije zatekla nepripravna, pa ju je primio težkim, ledenim mirom i zamrzlom ukočenošću, koja je graničila s okamenjenom krutošću. Osjetio je tjelesne bolove od te ukrućenosti! Stupajući sad u nepoznatom pravcu, sjeti se ćakana, i bi mu veoma drago, što ne idu prema Svetom Roku. Bit će mu prišteđena borba, koja bi ga svakako spopala, kad bi se našao blizu groblja, da se svrati i pomoli Bogu. Težko bi mogao odoljeti, a vjerojatno ne bi niti kušao odolievati, jer bi smatrao svojom najsvetijom dužnošću, da se pod svaku cienu svrati, a pitanje je, da li bi to bilo pametno. Stupao je oborene glave kraj Marka, koji je pripoviedao posve nevažne stvari, razne trice

i kučine, koje Nikolu doista nisu zanimale. On je bio blizi Modrićev rođak, a smatrao je svojom svetom dužnošću i zadaćom, da pred svakim diže ugled svog rođaka.

— Modrići su pravo i pošteno pleme — govorio je mirno i proračunato, kako bi izazvao što veći dojam i polučio podpun uspjeh kod Nikole.

— E, da — potvrđuje Nikola. — To sam ja već čuje s više strana — govori on samo, da pokaže Marku, kako i on isto tako misli, i ujedno nastoji, da se tim razgovorom odvrati od svojih težkih misli, koje su mu sjele u glavu i nemilice kopaju, vrte i čekićaju, kao da mu žele razvaliti lubanju.

— Ima i' puno u Dalmaciji — nastavljao je Marko — i sve pravi i pošteni ljudi. Nami je ža do Boga, što nam Nikolu ona prokletica otira u ajduke, al je un i tamo pošten. A nije se moga drugačije osloboditi vraga, neg unako, kako j' i načinije. Ima Modrića i gori u Primorju, i sve pravi ljudi.

— Ima, ima — potvrđuje Nikola, iako nije imao ni pojma, kud je sve razsuto pleme Modrića. Ipak povlađuje, jer ne želi čovjeka razžalostiti i ujedno ne će da se upušta u tu razpravu. Bavi se svojim mukama, bori se svojim nevoljama, a drugu samo potvrđuje. To je najjeftiniji posao.

— Da je dospije u ajduke — nastavljao je Marko — to j' tako Božija volja. Nego, da nisu Ličani izmislili ajduke, ne bi ni moga u nji! — reče nenadano kao iz puške, ali je bilo posve očito, da pri toj svojoj izjavi nije mislio upravo ništa zla, koje bi moglo Ličane povriediti. Dobronamjerno je govorio ono, u što je vjerovao. Nikola je osjetio, da nije kanio ni izazivati ni vrieđati, pa odluči, da se ne osvrne, kao da nije ni čuo. Ipak reče:

— To nevolja izmisli, moj brate, a ne Ličani. Kad ne znaš, kud bi, skačeš, kud moreš i kud ti je najbliže.

— Est i tako! — potvrđuje Marko i time dokazuje, da njemu ni nije mnogo stalo do tvrdnje, da su baš Ličani izmislili hajdučiju.

Penjali su se lagano neprohodnim obroncima, no Marko je bio toliko vješt tim kamenim klancima, da je vazda našao, kud se ipak može prilično lako proći, a da čovjek ne slomi vrat.

Kad su stigli poprilici u visinu Obrovca, zaviše odlučno nalievo prema vrhuncima. Nikola je sudio, da bi to

moralo biti nekako spram njihovih Dubokih Jasala, no ne reče ništa, jer nije ništa kanio pitati ni izravno ni neizravno. Sve je prepuštao svom vodiču, pa — kud stignu. Njemu je sad i onako posve jednako, kud idu i što ga tamo čeka.

Kako je s te strane Velebit položit, nije hod bio naporan, a i Marko je bio umjetnik u pronalaženju prohodnijih mjesta. Išao je tako vješto i sigurno, da je Nikola neprestano navraćao misli na tu njegovu vještinu i okretnost, jer mu se je doista čudio i jer je želio, da se zabavi čim bilo, samo da ne misli na ono, što ga boli.

— Baš poznaš svaki kamečak — reče posve nehajno i ne čekajući nikakova odgovora na tu svoju primjetbu.

Marko se zadovoljno nasmieši, u prvi čas ne reče ništa, a onda prociedi polako, sve kao da i hoće i ne će:

— I ne poznava ga, moj brate, kolko sam puta prokrstarije ovud na sve strane.... I prije, a sad pogotovo, odkad se Nikola odmetnije. Znaš: nema Nikoli para! I ne divanim ja ovako, jer se oženije mojom sestrom od strica, Pavicom. Est Pavica, da joj triba paricu tražiti, i zaslužila je bolju sriću, al sad — iz te kože nikud. Ja nemam sestre rođene, pa mi je ona ka i rođena i ka jedina, a ja smo i Nikola bili već i prije ka rođena braća. Sad pogotovo. Odkad je on u planini, ja sto puta priko lita prođem ovim škrapama i gudurama, pa i' onda i ne poznava!

Marko je govorio jednostavno, a srdačno, tečno, bez uvijanja i prikrivanja. Nikola se je čudio, kako je postao sad razgovorljiv, a kad su se istom upoznali i kad je ono spočetka dolazio, jedva je progovorio koju više nego bi mu Modrić naložio, da reče Nikoli. Ništa više. Kao da je niem il kao da je malko nedotupavan. Tako se je Nikoli spočetka činilo, a i kad je ono bio s njim kod Modrića, nije mogao promieniti mišljenja, jer ciele večeri nije ni zuba obielio. Šutio je kao zaliven. Nikola ga je počeo sve više i više opažati i osjećati kraj sebe, kao što ga spočetka nije ni primjećivao, uostalom, kao ni samog sebe. Bio je neki drveni predmet, koji je razumio, da mora ići s tim mladim čovjekom, a prije tog je svakako morao zahvaliti Šimi Nekiću na gostoprimstvu. Sve je to činio posve drveno, ukočeno, bez misli i osjećaja, a isto tako se je onda dao na put. Posve je naravno, da onda nije mogao ni Marka osjećati kraj sebe više nego je primjećivao i osjećao grmlje, kraj kog su prolazili. Što

su dalje išli, to se je sve više i više budio i prije svega počeo razmišljati, kud oni to idu. Ne će li baš ravno u Duboke Jasle?! Zaželio ih je, i svaki bi kamen mogao politi suzama i posuti cjelovima, no ipak bi mu bilo milije, da se tamo ne navrate i da ih obiđu u velikom luku, u tolikoj daljini, da ih ni ne vidi, il barem, da ne vidi zgrada.

Kad se je probudio za te misli i osjećaje, opazi kraj sebe tog momka, koji je također sad posve drugačiji, negoli je ikad dosad bio. To je Nikola posve jasno i sviestno osjetio, pa se je sve kradom izpod oka zagledavao u svog druga i osjetio želju, da ga malko izpituje, da o njemu dozna nešto više, neg dosad zna.

— A esi li, pobratime, oženjen? — upita ga Nikola i kad je već izrekao, požali, što je to učinio, pa požuri, da izpravlja: — Ni ne moraš mi reći, jer sam samo tako upita. Naletilo mi.

— Jêr ti ne bi reka?! — odgovori Marko. — Ja nisam prije s tobom tije ništa divaniti, jer nije bilo vrime, al sad moremo, kolko ti duša oće.

— Moremo, veliš?

— Sad moremo. Prije — znaš, kako ti je: ja nisam u družini Nikolinoj, al sam s njim povezan za edan konop, ka da smo rođena braća, pa j' sve, kako on odredi. A i ja sam sâm već naučio, kako se čovik mora vladati, kad je u ovakom poslu. Nisam oženjen i ne ću se ženiti.

— Bog s tobom! — reče Nikola. — Kako se ne bi ženije takav momak, ka zmaj zdrav i jak?!

— Kako bi se ženije, kad sam vaik u poslu s Nikolom?! Malo, pa ka da spadam u družinu....

Govorio je veoma promišljeno, lagano i kao da bira rieči. Na svakom se je titraju njegova glasa osjećalo, da je posve sviestan i svoje važnosti u tom poslu i težine zadaće, koju je uzeo na sebe.

— I ne 'š se, veliš, ženiti?!

— Da ti pošteno velim: i bi ja, al ne mogu! — odgovori Marko, smiešeći se. — Nego, što će mi žena na vratu, kad sam vaik na skoku i kad me mogu svakog časa strpati u pržun, pa na višala?

— A jer bi tebe?!

— E, moj brate: jer bi?! A jer ne bi, kad sam vaik s Nikolom i njegovim družtvom?! Ja svuda iđem i nosim njijove poruke, a te nisu vaik svakom drage i ugodne.

— Nisi ti **kriv**!

— Al esu oni, koji šalju po meni te poruke, a znaš onu našu: svedno je, il kra il ljestve drža!

— To est.

— P' unda?! Kad sam se sveza s tom družinom, nema mi sad izlaza, osim kad bi tije Nikolu ostaviti na cidilu, a to, lje, ne ću, pa da mi ne znam što bude. Kad sam ednom poša tim putom, ne ću š njega.

— Ti, unda, samo tako: vaik uz Nikolu? — pitao je, jer mu nije bilo sve jasno, što to sve Marko radi.

— Vaik! Ako ja kad ne znam, di su oni, znadu oni vazda, di sam ja, pa poruče po me, i opet sve u redu! Vidit ćeš, kako j' to, kad budeš š njima. A arambaša j' duša od čovika. Ne bi virova, kako more biti onako dobar, a vodi četu ajduka!

Čim su se više penjali, tim je Nikoli kraj bivao sve poznatiji i poznatiji. Poprilici su se penjali između Dubokih Jasala i Gaćešina stana, izpod Crnopca. Odtud se može na mnogo strana, a Nikola je molio Boga, da ne zakrenu lievo, jer bi to značilo — u Duboke Jasle. Šutio je, jer nije htio odati, što misli, a to tim manje, što je znao, da mu ne bi koristilo da prigovara, jer moraju ići tamo, kamo je određeno i gdje ih čekaju il gdje će oni morati čekati. Tu nema promjene ni pravca ni odredbe, jer je nema tko promieniti, a Marko je već vješt poslu: on zna, što znači izvršivati hajdučke odredbe! I kao da je naslutio, što se vrze po Nikolinoj glavi, reče posve nenadano i bez uvoda:

— Nego: dobar il nedobar, kad što odredi, to ti je, kun da bi iz puške opalije hitac! Nema ni povratka ni popravka. Tako je sa svim njijovim zapovidim, al meni nije težko, jer rado činim i vidim, da nije nikad ništa nepošteno. Dikad nije ugodno, al nepošteno nije nikad. Eto, na priliku: poruka, da pošalje pečena ovna, ko ima trista ovaca, il da pošalje iljadu vorinti, ko i' ima na vagane! E l' to grijota?! A ljudi tribaju. Moraju i oni živiti, kad im je Bog ostavije, da živu i da se lome po planinami! Ne boj se: nije niko budala, pa da bi volije živiti ka medvid u pećini, neg ka pravi čovik u svojoj kući, sa svojom ženom i dicom! Al, kad se ne da, pa ne da!

Nikoli se uvrti u glavu, da ga izpituje o svakom pojedinom, koji sačinjavaju Lazinu družinu, no onda se ipak svlada, jer je pomislio, da bi mu to moglo biti sumnjivo i

da bi svakako kao vjeran i odan drug pripoviedao Modriću, što ga je izpitivao, a Modrić bi lako zamjerio, što je pitao momka, koji nije u družini, umjesto, da je pitao njega, kad su ono nedavno bili skupa i kad mu je on nekoliko puta rekao, da ga može pitati, što god ga zanima. Mjesto pitanja, reče:

— E, da: ko ne bi volije živiti u miru?!

— Vidit ćeš, kakvi su to pravi ljudi! Svaki vridi za deset najboljih među mirnim — reče, naglo zastade u rieči, pa onda žurno nastavi, pogledajući Nikolu: — Duša valja: ne baš svaki! Ne ću ti divaniti o svakom, al ćeš ti to sam brzo viditi, pa ćemo potlje moći o svakom divaniti. Ima i' nikolko, koji baš ni ne bi mogli nositi nebo nad sakramentom u procesiji, al nisu ni oni gori od mnogi, koji su među mirnim i koje državne vlasti ne progone.

— Nike i pomažu! — reče Nikola i zakima glavom, a pred očima mu se krvav stvori Čoran.

— E, e! Ti to najbolje znaš!

— A znaš ti uno moje? — upita Nikola nekako tugaljivo i kao da želi, da ga Marko požali.

— Jadna ti majka! — uzklikne Marko. — Ko tvoje ne zna u Lici i u cilim Ravnim Kotarim?! I u Bosni se j' to pročulo, jer je arambaša Lazo čuje prije, neg mu je Nikola posla poruku. Ja to znam! Ne boj se, ne će se Keht više vratiti u Lovinjac, a ni ona njegova!

— A ti i za nji dvoj znaš?!

— La, po Bogu brate! — začudi se Marko tom pitanju. — Kako ja ne bi za nji zna, kad smo svaki čas očekivali, da će se Lovinjčani pobuniti rad nji dvoga, pa ništa! I da ti pravo kažem, niki su i zamiravali. Govorili su ljudi: oće se, vele, pravi ljudi i junaci, a pušte, da i' baba šiba!

Nikola ne reče ništa. Oblio ga je hladan znoj i napalo ga težko odpuhivanje, kao da je pod tovarom.

— Da te čovik i ubije — nesrića, al neka će. Čovik je! Al kad te gad samo dovati prutom, moraš mu odvaliti ednu uz uši, da se deset puta oko sebe okrene, a kad te kapitan dâ babi šibati, unda moraš i kapitana i cara, koji ga je postavije, mušketati il — obrijati brkove, a pripasati pregljaču, uzeti u ruke prešlicu, sisti među žene i š njima se vladati ka žena, a ne biti ni žensko ka pravi Božji stvor!

— Veliš: tako?!

— Uprav ovako! Nego, pobratime, nemoj ti misliti, da će tebe sad Keht puštiti s mirom!

Nikola se trpko osmiehne na tu njegovu opomenu, jer mu se je učinila prilično djetinjasta i neozbiljna: da je on mogao i pomisliti, da može s Kehtom živjeti u miru, ne bi se najveća nesreća bila ni odigrala. Poslije nje — sve je već svršeno i s Kehtom i sa svima drugima, koji dođu na njegovo mjesto, pa da su bolji od anđela nebeskih i da su njegova rođena braća. Ne prelazi se s mirom preko izgorjela kućnog praga i na njemu mrtve glave!

— Ti se smiješ?! E, da: ti to bolje znaš, neg ja. Stog si i udarije ovim putom! — reče Marko, promatrajući Nikolino lice, koje je na sebi nosilo sve biljege pretrpljenih muka, borba i bolova.

— A da, man tako! — potvrdi mu Nikola, a da ga nije ni pogledao, jer mu je pogled pobjegao nekud u posve neodređene krajeve, i gledao je nešto, što još ne vidješe njegove oči. Nešto — tako, što on ne bi znao opisati, jer je mutno, neodređeno, maglovito i prljavo. Sve mu se maglilo pred očima.

Kad su stigli među uvale, Marko zakrenu posve nalievo, a u Nikoli srdce jače zakuca i krv mu udari u lice. Bilo je očito, da će kroz Duboke Jasle, jer sad više nema drugog puta, kad udariše tim smjerom. Bilo mu je veoma težko, al ipak ne progovori. Snaga je volje nadvladala osjećaje. Išao je u omaglici kao da se primiče groblju, na kom počivaju njegovi najmiliji, koje pokopaše poslije njegova odlazka, i on im sad prvi put dolazi na grob. Po cielom je tielu osjetio drhtavicu, a prsti su mu se počeli grčiti, kao da bi se želio s nekim potući, a on je uistini bio samo neopisivo nemiran i uzrujan.

Kad je ono jutro, poslije obračuna s Mrkobradima, bježao preko Poljane i Plane Balenske, nije se htio svratiti u Duboke Jasle, jer je posve razborito računao, da bi ga mogla tamo stići potjera, a nije osjećao ni najmanje ni tuge ni bolova zbog toga, što odlazi i što se više ne može navratiti u te svoje Duboke Jasle, kao što je negda išao u nje sa zanosom i ponosom. Tad nije došao na te osjećaje, jer je bio sav zaokupljen mislima o biegu i o potjeri, koja mu je svakako morala biti za petama. Lugar Miletić mu je točno javio, kako su ga gonili, pa mu je bilo žao, što se nije svratio

k stanu, da se odmori i naspava, jer je potjera udarila izpod Pilara prema Ričicama i Gračacu.

Sad se nije bojao potjere, jer je znao, da ga već ni ne traže, budući da su upućeni, da je prebjegao u Bosnu. Tako su prijatelji zavarali šerežane i novog zapovjednika kumpanije, pa su obustavili potjeru i čekanje oko kuća Kresojića. Sad se boji — sebe i svojih osjećaja, koji naviru kao pobješnjeli valovi. Sad će vidjeti sve one ljepote, koje je kao dječak i poslije i kao odrastao momak s pobožnošću i ponosom promatrao kao dio svoga bića i kao posve živi komad Kresojića obitelji. Stariji su mu pripovjedili, kako je to bilo prije njegova pokojnog dida Kresine, koji je tu načinio prava čudesa, i on je s djetinjom odanošću i nepokvarenom pobožnošću u duhu promatrao, kako tu još hoda i gospodari sam glavom njihov veliki did Kresina, pazeći na svaku ovčicu na pašnjaku i na svaku daščicu na krovovima i na svaki kamečak u zidovima. Na sve to on pazi svojim sokolovim pogledom i sve on to čuva svojom neizmjernom snagom svih praotaca i svih budućih pokoljenja, sve on to upravlja pameću prošlih i budućih naraštaja, koji se kao vječni oganj kupe na tom komadiću zemlje, koji je zadahnut vječnim dahom njihove zajedničke, jedne jedinstvene vječne duše. Kako je ono dolje, Nad vodom, sveto i vječno zajedničko njihovo, tako je isto i ovo u planini, iako su se podielili u nekoliko kuća i osnovali nekoliko novih ognjišta. Ono je staro, prastaro, što ih veže, daleko jače od svega, što se pojavljuje s novim vremenom i s novim prilikama. Kad Nikola misli na svoju kuću, jednako je u mislima kod svih ognjišta, a ukoliko je ipak neka mala razlika, onda je ipak najviše — na starom ognjištu, kod starog dida Perjasa, koji je nosilac predaje i slika svega, što ih spaja i veže iz prošlosti nedogledne u budućnost vječnosti. Tako to on osjeća napose sada, kad se približava već poznatim puteljcima svom dragom stanu.

Još blago nisu izjavili u planinu, i zna, da ne će zateći nikog, al ta okolnost samo malko umanjuje njegov nemir, koji se penje u neslućene visine. Najteže je časove proživio već nekoliko puta: onog prvog strašnog praskozorja, kad je napustio otčinsko ognjište, prvi put, a drugi put je proživio ne manju grozotu, kad je onog drugog praskozorja obračunao s Mrkobradima i okrenuo u Pilar, posve sviestan strašne činjenice, da s tog puta više nema povratka.

Ta je oba puta proživljavao doista najteže časove svog života, pa se može govoriti opetovano o najtežim, jer bi bilo neopravdano i nemoguće porediti ih i izpitivati, koji su bili teži, jer su u oba slučaja bili — najteži. Uprkos tome — ovako uzrujan i nemiran nije bio ni prvog ni drugog puta, kako je sad, kad se vraća na svoje staro planinsko ognjište.

Ne zna još, da li će se uobće moći i navratiti u kuću, a možda će se i duže tu zadržati — no nije važno, što unapried ne zna, kako će biti s tim zadržavanjem, jer ga podpuno lomi i svladava već samo približavanje tim dragim mjestima njegova djetinjstva i bezbrižne mladosti. Iako je bio zaokupljen svojim nejasnim mislima o svemu, što se oko njega događa i što biva i s njim i sa svim ostalima s njihova ognjišta, ipak je svaki kamen i svaki grm, kraj kog su prolazili, svraćao na sebe njegovu pozornost probuđenim uspomenama na nedavne doživljaje.

— S ovog je ogredka skočije naš ovan Vilaš i slomije obe pridnje noge! — reče nenadano i zastane kraj ovelike gromile kamenja.

— Sigurno ga ništo poplašilo? — reče Marko, koji je već neko vrieme šutio i bavio se nekim svojim mislima.

— Morali smo ga zaklati — reče Nikola, ne odgovarajući na Markovu primjetbu. I pogledom je i mislima bio već daleko i od gromile i od prostradalog Vilaša.

— Tu j' sad blizu vaš stan?

— Tako. Nije daleko. Al, eto — htjede reći, da je za nj već posve i zavazda daleko, no naglo se predomisli, osjetivši, kako bi to bilo i neozbiljno i djetinjasto. Poslije kratke stanke reče: — Znaš, čoviku se svašta uvrti u glavu, pa mu je dikad ka ditetu težko.

— E, da! — potvrdi Marko, koji nije bio načistu, što je Nikola želio reći, a nije se ni trudio, da ga razumije, jer je sad već bio posve zaokupljen mislima, kako će se sastati sa družtvom. — Već dugo nisam bije u Dubokim Jaslami, al znam sve ove putove.

— Ja bi ovud svezani očiju! — odgovori Nikola gotovo zanosno, jer ga je ta misao zahvatila kao vihor i nenadano strahovitom snagom. — Kamo sriće, da j'... — i opet se prekine u rieči, obori glavu na prsa, a pogled sveže s kamenjem, koje je gazio...

— Ti si ovud čobanije?

— E, da. Čobanije sam, čobanije tuda — odgovori on polako, kao da je klonuo pod onim prvim naletom veselja, a za čas reče, pokazujući na neku ploču, koja je bila sva obrasla malinovim grmom: — Iz tog je grma ujela zmija pokojnu Anicu pokojnog strica Mate...

— Koga to? — upita Marko prilično nemarno, očito samo da pokaže Nikoli, da ga zanima, što pripovieda.

— Pokojni je stric Mate otac ovog Martina, što uči za ovicira, i ovog Ivana, što ga zovu Srđanom — tumačio je Nikola vrlo pažljivo, kao da mu je doista stalo, da Marka točno uputi, i kao da je njemu stalo, da upozna sve članove Kresojića obitelji.

— Čuje sam za nji — reče Marko, no po glasu bi mu se smjelo posve pouzdano zaključivati, da nije istina, što je rekao. Uostalom, Nikola je to sve spomenuo samo zbog pokojne strine Anice, koja je tu nastradala. Samo zbog toga. Drugo je dodatak, jer nije znao, kako bi drugačije raztumačio Marku.

— Bila j' kod blaga i tila ubrati malina — tumačio je Nikola — a zmija: ćok! pa za ruku. I pokojna strina za nikolko dana pod ledinu.

— Niste je mogli spasiti?!

— Ko bi spasije, kad dođe una prava?! — odgovori Nikola. — Načinili su sve, što kod drugi spašava, al nju nije moglo spasiti, jer je došla njezina, pa j' bilo gotovo.

Išli su prilično laganim, ugođenim korakom, kako je dopuštalo kamenje, koje su gazili. Marko je svojim hodom određivao brzinu, a Nikola nije ni pomišljao, da bi požurivao, jer mu je taka brzina odgovarala. Seljački je hod od pamtivieka spor i trom, jer ga nose vazda umorne noge, pa i kad bi mogao biti brži — nije, kad baš nije potrebno.

— U ovoj su nam dolinici nike godine vuci zaklali i poili tri ovce — reče, pokazujući glavom nalievo.

— Pun i' je Velebit — odgovori Marko.

— Kako koje godine! Uprav ka i kod drugog blaga: dikoje se godine gada nakoti, da ne moreš od nji živiti, a dikoje godine, kun da i' je kuga pomorila, pa samo dikojeg čuješ i vidiš.

— Ja sam se ovud već srita i s medvidom! — reče Marko.

— Ima, ima i medvida — potvrdi Nikola — al ja ga nisam nikad vidije. Već sam se srita sa svakakvim Božjim stvorovim, al s medvidom nikad.

U tim se je mislima i razgovorima malko raztresao i otrieznio od pritiska, koji ga je bio nemilice poklopio u času, u kom je vidio, da sigurno idu kroz Duboke Jasle. Uspomene su ga ipak obuzele jače neg bol, koja ga sad prati na svakom koraku i kod svake pomisli na sadašnjost i budućnost. Oživio je prošle dane, a svaki ga je kamen i svaki grm na nešto podsjećao, pa se je predao tim mislima kao diete majčinu milovanju. Slobodnije je disao i koraci su mu bili mnogo lakši i laganiji.

Stupali su jedan za drugim, Marko napried, a Nikola za njim. Odulju šutnju prekide prvi Marko, govoreći, kao da se budi od sna:

— Čovik je najgora zvirka!

— To est! — potvrdi Nikola toliko povišenim glasom, kao da je jedva dočekao tu posve neočekivanu tvrdnju svog druga i pratioca, pa nastavi: — Zvirka se vaik samo brani, osim kad je gladna il kad se pripane. Ja mislim, da ni zmija ne bi nikad nikog ujla, da se ne pripane. Misli, da se mora braniti.

— I ja tako mislim. A kod čovika nikad ne znaš, što smira i s koje će te strane, a nisi mu ništa načinije.

— E, da!

Marko je nenadano stao i zagledao se prema suncu, a onda značajno pogleda Nikolu i reče:

— Što veliš, pobratime, kako bi bilo, da mi sidemo, pa da što prigrizemo?

— Kako ti drago — odgovori Nikola, a na ustima mu je bilo, da reče, da su blizu stanu, pa da se mogu strpiti do tamo, no predomisli se i zašuti, jer nije htio izazivati Markovo tumačenje i izjavu o putu, kad on sam nije rekao ni jedne jedine rieči.

— Više nismo daleko od stana, al ja mislim, da nas ne će tamo čekati s užnom, jer nam se nadaju istom prid mrak. Mi smo poranili toliko, da moremo sad tu leći i naspavati se, pa unda k družtvu. Jêr unda ne bi ȉli?!

— Moremo i tako.

Sjeli su oko neke velike ploče, koja im je posve pristojno služila kao stol. Sunce je već bilo dosta jako, pa im nije bilo hladno sjediti na kamenju, a i dobro su bila oba obučena, napose Nikola.

Jeli su vrlo sladko i tečno, te se je Nikola sam sebi čudio, jer već davno nije tako sviestno osjećao, da mu jelo doista prija i godi. Možda je to posljedica razpoloženja, koje su u njemu izazvale stare divne uspomene i tako potisle u pozadinu tjeskobu i čemer, koji su ga nemilice pritisli, i čim dalje, tim ga sve nemilosrdnije i teže stežu. Odkad je vidio, kako se svakim korakom sve više i više približava svom dragom stanu, sve su nevolje olabavile, sva je tjeskoba popustila, a on se prepustio djetinjim uspomenama kao splav niz ugodan tok mirne rieke. Posve je sviestno vidio taj razvoj svoga razpoloženja, i bi mu drago, jer je u prvom času, kad je vidio, da okrenuše u Duboke Jasle, pomislio, da će svisnuti od nekog neizkazanog jada i nevolje.

Svakako je zanimljiv razvoj njegova duševnog stanja, odkad se je otisnuo od kuće, pa do danas. Početak je bio u magli, više podsviestno i gotovo je nesviestno osjećao, da se spušta munjevitom brzinom na posve novi kolosiek životne putanje. Prve dane je živio u očekivanju, da će Keht doći k sebi i uvidjeti svoj nepravedni postupak, pa da će se onda moći posve mirno vratiti svojoj kući. Zatim je sliedio užas s pokojnom Vranjicom, koji ga je toliko zaokupio, da nije ni razmišljao, što bi učinio, nego je jurnuo kao biesna zvier na svoj plien. Tad je najmanje osjećao težinu svog položaja, iako je to bila prava i podpuna prekretnica za sve vieke vjekova. Kao stroj je izvršio čin odmazde i maknuo se izpod dohvata i zahvata državnih oblasti. Istom je poslije nastupilo otrežnjenje. Vidio je, dokle je dospio. Dodir s Modrićevim pouzdanikom svakako je bio veoma zanimljiv doživljaj, a sa samim Modrićem nezaboravan tren, koji je potresao svakim njegovim živcem. Svidio mu se je, jer se nije izticao ničim, što bi se u zlom značenju rieči moglo smatrati hajdučkim. Sav je bio posve jednostavan, priprost i naravan kao i svaki drugi veoma dobri i čestiti seljak. Kad su se razstali, Nikola je osjetio, da je prekoračio i posljednju zapreku u novi život i ujedno spalio i posljednji most za povratak u onaj stari, ukoliko bi se ljudski uobće bilo i dalo pomišljati poslije požara i užasa u Poljani, da bi se mogao održati u starom ljudskom družtvu. Sad više kao čovjek nije mogao ni pomišljati na ono staro, jer se je prijavio na — drugu stranu!

Kad se je jutros razstajao sa Šimom Nekićem i njegovim ukućanima, osjećao je, kao da kreće na svoj pokop: sam sebi

ide u sprovod na groblje, koje nije pobliže označeno, al je svakako — groblje. Bio je više tup, obamro, nego žalostan. Taj ga je osjećaj već minuo, razlio se je po njegovu biću, po njegovoj cieloj nutrinji, i zapljusnuo i njegovu dušu, pa više ni nije sposoban, da osjeti oštru, naglu i neodoljivu žalost. Otupio je za taj osjećaj, kao što otvrdne proti otrovima čovjek, koji ih pomalo uzimlje u neopasnim količinama, da mu poslije uobće više ni ne mogu nauditi.

Ta je njegova tupost i mrtvilo bilo težko i neugodno, a kad su zakrenuli očito u Duboke Jasle, obuzela ga je strava pred onim, što će sad doživjeti i osjetiti, kad opet vidi u zbilji sve svoje djetinje, momačke i mužke snove, koji su se zavazda — razplinuli i utonuli u najcrnju tamu bolova i užasa. Jedva je koracao, težkom je mukom prenosio nogu pred nogu i već je pomišljao, da će se osramotiti kao stara baka, jer će se srušiti na zemlju i možda i u plač provaliti. Tako mu je bilo pri duši, dok ga ne zaokupiše posve određene uspomene na pojedine doživljaje na stanovitim mjestima, koja su sad prolazili. To ga spasi, to ga osvježi i unese u njegovu dušu posve novo svietlo i novo razpoloženje!

— Dobar ovaj tvoj pršut! — reče Marko preko zalogaja, za koji bi ga bio mogao privezati. Jedva je progunđao rieči i ujedno spasio jelo, da mu ne izvrci iz usta

— Dobar, dobar! — potvrdi Nikola i zadovoljno se zagleda u komadić suhoga mesa, koje je držao u ruci i rezao nožem. — U našoj je kući vaik tako. Ni ne pamti se, ko j' prvi počeje dobro salamuriti i onda sušiti, al tako j' ostalo i sad, odkad smo kod nikolke vatre.

— I kod nas dobro rede, al ne ovako! — odgovori Marko.

— Est to! — potvrdi Nikola veoma zadovoljno, osjećajući posve jasno i sviestno veliko zadovoljstvo i ponos, što je to baš tako u Kresojića kući. — Na glasu je Kresojića suvo meso i kru!

— I kru?! — upita Marko i uzme komadić kruha izpred sebe, pa ga stane ogledavati, kao da stručnjački želi izpitati istinitost Nikoline tvrdnje. Okretao je skrišku na sve strane i pomno je motrio.

— Davno sam ja poije zadnji zalogaj Kresojića kruva! — reče mu Nikola i trpko se nasmieši. — Ovo j' Nekića kru — reče, zastade u neprilici, kao da dobro promišlja, što će

reći, pa nastavi: — Nije ni ovaj loš... Dobar je, al di je to od Kresojića kruva!

— Est dobar i ovaj, al, veliš: vašem ni do kolina?!

— Uprav tako. Znaš — reče Nikola, malko se zamisli, lice mu ožari poveseo smiešak, zagleda se u druga, pa reče: — ednom doša u našu kuću čovik, koji zna što j' kru, jer je vaik ije dobar kru. Kad je kuša naš, i nije moga, man upitati, ko kuva taki kru. Kad su mu rekli, da ga j' kuvala edna naša curica od petnaestak godina, un mam poviče: »Bit će mi nevista!« Moj pokojni stric Tome se nasmije i veli: »Dite j' to još, moj brate!« a unaj veli: »Dica ne kuvaju ovaki kru!«

Marko je s najvećim zanimanjem pratio Nikolino pripoviedanje i izrazom lica i očiju pokazivao čuđenje i iznenađenje.

— Pa, što j' bilo iz tog? — upita preko zalogaja.

— Bome se mala udala za Dujina sina, kako j' rečeno! Tako se j' udala naša mala Kika, moja sestra od strica — naglasi Nikola s očitim zadovoljstvom, a u istom mu času pade na srdce težka tuga, kao da ga je netko poklopio odvaljenom kladom.

— E, da! — reče Marko, koji je nekako nagonski osjetio, da su te uspomene Nikolu raztužile. — Čuje se nadaleko o vami Kresojićim...

— Pa, što nam sve koristi, kad se uortačili vrag i njegova mate! — odgovori Nikola veoma ljutito i naprasito, kao da se želi svađati. — Di je žena prava žena, tu je i Božji blagoslov; di je žena ćudljiva i jogunasta, tu vrag pruža svoje papke i smije se, a Svemogući se uklanja, da ne smeta; di je žensko gospodar, tu biži i sam nečastivi, potari ga, sveti Križu! Tako j' bilo kod nas u Lovinjcu, i stog je okrenilo sve naopako. Cuja je vridila više neg sve kućnje starješine skupa, a kod Cuje jope Vranjica Ćoranova više neg svi pametni ljudi, pa koga su une uzele na vražije zube, taj je moga na Cvituši klečati prid našim svetim Antom i suzami se prati u kajanju za neučinjene grije — une su rekle, da j' uprav tad bije il u krađi il kod tuđe žene, i sve su okolo lajale, da je tako, jer se je svaka bojala, da se zamiri vragu i Cuji. Eto, kad već reko i izlaja se prid tobom, ne zamiri mi — reče Nikola, duboko odahne, časak zašuti, pa opet odahne i nastavi: — Sad znaš, kako j' moguće pod Božijom kapom, da i Kresojići okreniše u ajduke!

— A jêr je ta Vranjica tog Ćorana tako na vas? — upita Marko neodlučno i nesigurno, jer nije pravo znao, kako bi postavio pitanje, a da ne pogrieši i da ga ne povriedi, gdje ne želi nipošto biti ni neugodan.

— Jope rad ženska! — odgovori Nikola još uviek ljutito, al već ipak mirnije i stišanije. — A to drugo žensko j' bila moja sestra od strica i anđelska duša, al ludo žensko, pa utekla za Ćoranova sina Ivana. Eto, kako bi ti reka: ne moreš ti mišati vrane i sokole. Tako i to: una Kresojićka, a uni tamo Mrkobradi, sve živi samo od krađe i lopovluka.

— E l' to Pepičin rod? — upita Marko.

— Ćoran mu je rođeni brat! — odreza Nikola bez okleivanja.

Marko ne reče ni biele ni crne, pa Nikola nije mogao zaključivati, što misli o Pepici, al se nije ni pokajao, što je onako govorio, nego nastavi:

— Ta moja sestra od strica Vranjica nije mogla podnositi une lopovluke, pa su je vaik tukli i čovik i svekar i svekrva. Kad sam se ja vratije iz vojske, unda sam reka toj mojoj sestri, da ću se ja za nju starati. Uni su to u kući doznali i sad su je počeli još više goniti i tući, al su sad i na me bacili oko, pa me kod kapitana ocrnili. Un je, vele, bije dobar čovik, al prid vragom i ženskom kikljom sve pada, pa tako i un i — evo me sad óde!

Kad je izgovorio posljednje rieči, očito je klonuo u sebe i sav se urušio kao prazna vreća. Bradu je oboćio o grudi i težko odpuhivao, no brzo se trgne i nastavi:

— Nego: znaš, što, pobratime?! Naš plovan često divani, da brez Božije volje ne pane ni perce s vrebca. E l' unda ovo brez Božije volje?!

— Sad divaniš ka pravi čovik! — odgovori mu Marko i veselo se zagleda u njega. — Sad vidim, da si pravi Kresojić!

Poslije tih rieči izvadi iz svoje torbe bocu, nazdravi Nikoli i nagne, a zatim je pruži njemu. I on srdačno potegne, obriše brkove i metne bocu preda se na kamenje. Ponovno se je uzpravio, malko poravnao na sebi odielo i nastavio svoje misli:

— Nije mi lako i nisam s veseljem krenije putom Pepice Mrkobrada, al vidim, da j' pošteniji Pepica, koji je kapac, da javno uzme na se sve, što radi, neg niki i niki, koji carevom

sabljom skrivaju svoje i kukavičluke i lopovluke, a sa ženskom pregačom kite svoj mužki obraz!

— Čuje sam ja mnogo o toj Cuji kapitanovoj — reče Marko, podižući bocu na usta.

— Sva Lika i Dalmacija zna za nju.

— A, znaš: i Pepica! — reče Marko poslije odulje šutnje. — Nije un, eto, kako bi ti reka... Al jope! Dobar je drug, i glavu bi izgubije prije, neg bi izda il ostavije čovika u nezgodi.

— Est to! — potvrdi i Nikola. — Znam ga ja još od prije, neg se je odmetnije u planinu. Gad nije, ka mu je brat Ćoran, al nije bije ni dobar za nas, jer je i un kra, do česa j' dospije.

— Est to. Nego, da ga sad vidiš! A vidit ćeš ga, ne boj se: ne bi načinije kakvu nepravdu među drugovim, volije bi umriti!

— Čuje sam, čuje, da se vlada, ka edan po edan.

— Svi ga vole i ne mogu dosta napripovidati, kako se svaki put u stisci dobro ponese.

Sjedili su veoma dugo.

— Čekaju nas, veliš, prid noć? — upita Nikola poslije oduže šutnje i zagleda se u Marka.

— E, e. Prid noć.

— Unda još imamo vrimena puno, jer do stana nije daleko. A kod stana nas čekaju?

— Kod Kresojića stana! — potvrdi Marko. — Tako mi je poručeno, a ne znam, oćemo li tamo zateći družtvo, il će nas ko dalje odputiti. To ti tako vaik kôla u ovom životu: poruče ti, da dođeš tamo i tamo, al niko ne zna, što te tamo čeka. Tako i mi danas: rečeno mi je, da pod noć budem kod stana Kresojića, a za dalje — to j' u Božjim rukami.

Nikola ne odgovori ništa, nego se malko opusti niz kamen tako, da je više ležao nego sjedio, i sve kao nehotice spusti vjeđe. Marko ga je promatrao, no nije rekao ništa, nego je šutio i bacio pogled na Velebitovu gromadu, koja se je dizala lievo od njih kao naslage bezkrajnje Božje milosti i svemoći, kojoj nije ništa doraslo. Tu je nadaleko oko njih bila kamena čistina, a više njih isto tako goli kamen, izpresiecan, tu i tamo, mrkim bukovim stablima, koja su još bila pod dojmovima i posljedicama težkog zimskog sna. Marko je sve promatrao okom pobožna stvora, koji osjeća daleko više, negoli može pojmiti, stišavao se u sebi poslije tolikog razgovora,

kao da sad prebire i posebno slaže u skladište svaki pojedini predmet, o kom je govoreno. Ujedno je nenapadno gdjekad bacio pogled na Nikolu, jer mu se je činilo, da će zaspati. Nije ga kanio smetati, jer su rano pošli, pa je mislio, da mu je svakako koristno, a možda i potrebno, da malko zaspe. On je, doduše, još mlad momak kao i Marko, al ipak nisu u posve jednakim prilikama. Druge se bure i oluje razvijaju i bjesne u Nikolinoj duši nego u Markovoj, koji provodi svoje dane — onako: mudrijaški, ni kuhan ni priesan, al u biti posve nevin po svom shvaćanju i osjećaju. Štoviše: on vjeruje, da čini dobro djelo svojim postupkom prema Modriću.

Dosta je dugo tako razmišljao i promatrao Božju neizmjernost i svemoć u Velebitovim oblicima, kad se Nikola prene i reče, trljajući oči:

— Uprav ja bije zakljaja!

— Neka si, neka. Ja sam te pušta, jer si susta.

— Malko sam primetnije i, Bože moj, čuda: sanja sam o pokojnom vridnom didu Kresini.

— O njemu?! — upita Marko, kao da ga je to iznenadilo, a samo se je pretvarao, jer nije bilo nikakva razloga, da se čudi: čovjek vazda sanja ono, što bi najmanje očekivao!

— O njemu, o njemu, Bog mu se smilova njegovoj lipoj dušici! Mi sidimo, ka i sidimo...

— Nas dva?! — upita Marko, sad doista iznenađen.

— E, e! Sidimo, ka i sidimo potlje užine, i sve ovako prid nami, ka i est, kad eto ti mog vridnog dida Kresine, grdne moje rane! — govorio je Nikola s toliko osjećaja i očite tuge i bolova, da čovjek ne bi vjerovao, da je uobće moguće, da priprost, jednostavan čovjek smogne take i tako duboke osjećaje! — Ja se pripa, kad sam ga opazije, da će me psovati i karati zbog ovog... kad un meni veli: »Svojom ćeš krvi oprati svoja dila. Ne čini drugom, što ne želiš, da tebi čini drugi, a ne klanjaj se ni prid kim osim Boga Svemogućeg! Unda se ne boj umriti!«... Kad mi je to reka, ja sam zinije, da mu ništo odgovorim, al nisam moga ni progovoriti, a njega nestade, ka što sunce zađe za oblake. Uprav tako ode izprid moji očiju. Kad sam se prènije — sve je ka i prije, samo što više nema mog vridnog dida Kresine, nebesa mi se š njim podičila!

— Čuda, Bože moj! — reče Marko posve zanesen tim Nikolinim snom. — I sve tako ti to sanja?!

— Sve, kako ti velim! I vidije sam ga uprav tu među nami, kako sam ga vidije, dok je još bije živ i zdrav među nami Nad vodom.

— A pamtiš ga ti?!

— Kako ga ne bi pamtije, kad sam već bije veliki dičák, kad je umra, Bog mu dušicu pomilova! — govorio je Nikola posve vedro i veselo, jer mu je taj doživljaj u snu dao nove snage i vjere u samog sebe, a napose je osjetio veliko duhovno olakšanje poslije tih djedovih rieči, koje mu je u snu rekao.

Još su dosta dugo sjedili i pripoviedali. Nikola je bio neprekidno pod najživljim dojmom svog priviđenja i neprestano se je navraćao na to, spominjući sad ovo, sad ono. Gotovo je vjerovao, da je to doživio na javi. Toliko mu je bilo sve živo pred očima, a napose djedov lik, koji je bio podpuno onakav, kakav je vidio posljednji put prije smrti, samo ni shrvan ni slab, nego posve krepak, ali na prvi pogled ipak iste crte lica, da ih se nije nikako mogao riešiti.

— Sad moremo ići — rekao je prvi Marko i ustao.

Sunce je još bilo dosta visoko. Nikola je nekolko puta bacio pogled prema nebu, no nije ništa govorio, al je Marko očito razumio njegove misli, pa reče:

— Još imamo vrimena, al ja mislim, da ćemo dalje od vašeg stana, pa ne škodi, da smo tamo ranije.

Nikola osjeti, da bi mu sad bilo žao, ako ne bi ostali u stanu barem preko noći, baš kao što mu je na prvi mah bilo žao, što uobće tuda prolaze. Sad se je sa svim pomirio i u sebi se smirio, pa nema nikakova razloga, da bježi ondalen, gdje će mu svakako biti najljepše i najtoplije.

Na nekih pet stotina koračaja od stana pade pred njih velik kamen. Obojica odmah stadoše kao ukopani. Marko je znao, što to znači, a Nikola je naslutio i u mislima pogodio, pa se stog ne iznenadi, kad ču iza ogredaka krupan mužki glas:

— Tko si?!

— Vođa s novim — odgovori Marko, okrenuvši se prema strani, s koje je dopirao glas. — Mene valja poznaš?!

— Poznam oba! — odgovori onaj. — Napridujte.

Za čas se stvori pred njima krupan mlad čovjek, u bogatom seljačkom graničarskom odielu, a načičkan oružjem.

— Dobro došli i dobra vam srića! — reče, pružajući Nikoli ruku.

— Bolje te našli! — odgovori Nikola, prihvaćajući pruženu ruku. Strelovito mu je sievnulo glavom pitanje, koji je to čovjek, jer ga nije poznavao. On je iz Lazine družine poznavao samo Pepicu Mrkobrada, a druge samo po čuvenju i nikako drugačije. Nije mario dugo trti glave, jer onaj reče:

— Ja znam, ko si ti, a ja sam Keča Dmitar, zvan Mali.

Nikola ga je samo gledao i u neprilici trzao rukama, jer nije znao, što bi počeo. Dmitar mu i opet pomogne, govoreći:

— Est ovo Kresojića stan, al mi u njeg zasili ko u svoje, kad si sad i ti naš! E l' pošteno?

— A nu! — odgovori Nikola i nasilu se težkom mukom malko nasmieši. Stezalo ga je nešto u grlu i opet ga obuzela neka tjeskoba.

— I čekamo te svi ka brata! — nastavljao je Keča veoma srdačno i toplo. — Znaš, niki misle, da među nas iđu samo lopovi, pa nam je za spas i duše i obraza, da dikad dođe koji, za kog cili svit zna, da j' pošten i od poštena soja i kolina! Unda mam drugačije svi sude!

— E, da! — reče Nikola, samo da ne šuti. Međutim pruži Keča i Marku ruku, govoreći:

— Već se dugo ne vidismo!

— Esi dobro prizimije? — upita Marko.

— Zdravo i dobro! Nego, ajte vas dva u stan, a ja moram ostati na straži, dok mi ne dođe izmina. Tamo vas čekaju.

Nikoli je već bio veoma nepriličan taj susret, pa mu odlahne, kad im reče, da idu. Nije znao, što bi s njim govorio, a grlo mu je naglo tako zakorjelo, te je pomislio, da će se zagušiti. Kad su odmakli, reče, samo da progovori i okuša, da li će ga grlo služiti:

— Pravi čovik!

— Desni čovik! — potvrdi Marko. — A vidit ćeš mu istom stričevića Jovana. Ka gora! Njega zovu Keča Veliki, a i est spram Dmitra velik, iako je, vidije si, i Dmitar ljudina.

— Čuje sam, čuje za Keču Velikog. Vele, da j' krupniji od Kliske.

— Krupniji est, al lipši nije. Nema lipšeg ni među mirnim nadaleko, a među ajducim ga nema lipšeg od Marka Kliske. Govore, da njega arambaša Lazo i vodi radi lipote,

al to samo pripovidaju, koji mu zaviđaju. Znaš, kako j': vrane nikad ne naliću na čavke, jer im nisu opasne, al na sokola se skupljaju ka na čudo i najvolile bi svakom izkopati oči.

— Est to!

— Tako i na pravog čovika svašta izmišljaju, a najprije une, kojim se je zamirije, jer je naša lipšu od nji. Tako j' to i kod mirni i kod ajduka — govorio je Marko. — Kliska j' junak, da mu para triba tražiti, a zato mu lipota ne pomaže. Znaš uno, kad su pitali arambašu Lazu, koga najvoli od svoji drugoga, a Lazo odgovara: »Marka Klisku, sokola sivoga! Da se na njeg Velebit navali, Marko bi ga plećim podbočio!« Tako Lazo sudi o njemu!

— I ja sam tako čuje — potvrđuje Nikola riečima, no mislima je već sav u Kresojića stanu, jer sad zaključuje posve sigurno, da će tu i noćiti. Poslije dugog vremena, opet na svom i — ipak više kao da ni nije na svom!

Kad je opazio stan, srdce mu je skočilo u grlo, a oči se orosile suzama, kao da je meka žena. Sve je bilo tiho, mirno i mrtvo, te se ni po čemu izvana nije moglo zaključivati, da je tko unutra. Pod Nikolom su se noge uzdrhtale, te je pomislio, da će početi klecati, iako nije bio nimalo umoran. Skupio je svu snagu, uzpravio se, podigao glavu i stupao naoko mirno i posve jednostavno, kao da se s njim ni nije dogodilo ništa osobita i kao da ni ovaj dolazak k stanu ne znači ništa ni više ni manje nego i svaki prijašnji njegov dolazak ovamo. U njegovoj je nutrinji bilo posve drugačije, no to je bilo samo njemu poznato i vidljivo. Usitnio je korake, jer je pomislio, da će mu tako hod biti naoko čvršći i sigurniji.

Tik pred vratima opaziše iza velike bukve čovjeka pod oružjem, i Nikola odmah prepozna Pepicu Mrkobrada. Njih dvojica stadoše, jer je Marko stao i rukom ustavio i Nikolu. Tako mora biti, a Marko zna, kako se treba vladati. Nikola je mučke, niemo motrio Pepicu, jer nije znao, što bi mu rekao, prvo stoga, što ga je nenadano opazio, a drugo, što nije znao, kako će se Pepica prema njemu držati radi onog obračuna s Ćoranom i njegovom obitelji.

— Dobro nam doša! — reče prvi Pepica, priđe mu, kao da je ona nekolika koraka preletio i zagrli ga.

— Bolje te naša! — odgovori Nikola dosta nesigurno, odmakne se od njega i reče dosta krepko i odlučno: — Ne znam, Pepica, e l' ti znaš, što sam učinije s Ćoranom i njegovim sinom, a svojim zetom Ivanom?!

— Znam, i evo ti ruke! — odgovori Pepica, pružajući mu ruku. — Ne bi bije, koji si, da si radije drugačije!

Nikola primi pruženu ruku i reče dosta tiho:

— Meni nije drago, što sam unako mora, al kad sam, drago mi je, što i ti vidiš, da sam mora.

— Da si mene pita, bije bi uredije i unog ćoravog gada! — odgovori mu Pepica povišenim glasom, kao da baš želi, da mu osobito naglasi to svoje mišljenje o rođenom bratu. — A ne bi, uvano, bila unako lišo prošla, ka što j' prošla, ni moja vridna nevista Vranjica. Ja bi joj na tvom mistu bije namistije jezik, da joj ga više ne bi triba popravljati ni sveti naš Rok!

— A nu! — odgovori Nikola. — I unako sam načinije i prikoviš zla.

— To sad iz tebe divani Kresojić! — odgovori Pepica, koji nije nikad tajio prednost Kresojića pred ostalim suseljanima. — Nego: ulazi. Čekaju te ka generala.

— Ne rugaj se ti sa mnom! — odgovori Nikola. — Ulazi ti prvi.

— Ja sam na straži, pa moram tu ostati — reče Pepica.

— Pa, Keča j' na straži!

— Un tamo, a ja óde!

Na Pepici je bilo skoro novo graničarsko odielo, a crvena je ječerma, vrst prsluka, bila puna srebrenih toka, puceta i ilika. Pašnjača mu je bila također izvezena srebrom, a u njoj male puške, divno izrađene. Nikola je ustavio pogled na toj ljepoti, a onda zastao na crvenoj kapi, koja je imala oblik glave šećera, prerezane u drugoj trećini izpod vrha, a u prvoj trećini prevrnute, zapravo: zavrnute prema dolje. Na tom krajnjem tubastom vrhu bile su svilene crvene kite: svaka godina hajdučkog života davala je pravo na jednu kitu. Pepica je već imao tri kite, što je značilo, da je već četvrtu godinu u planini.

Bio je veoma visok, stasit čovjek, koštunjav i preplanula lica, kao da je već ljetna žega. Imao je najviše trideset godina. Među drugovima je slovio kao ponajsmioniji. Što se nitko ne bi usudio izvesti, to bi učinio Pepica bez raz-

mišljanja i krzmanja. Pripoviedali su, da su ih neke zgode iznenadili vojnici baš kod pečenja ovna na ražnju. Bez velikog su se razmišljanja dali u bieg, ostavivši ovna kod vatre. Kad su odmašili nekoliko stotina koračaja i potjera se dala za njima, Pepica se strelovitom brzinom vrati k vatri, zgrabi ražanj s ovnom i uteče š njim, a da od kolonista nije nitko ni dospio, da na njega puca, jer nije nikom palo na um, da bi se koji hajduk usudio i povratio se, da spasi pečenku. Sve se je odigralo tolikom brzinom, da je Pepica u tim časovima bio sigurniji za svoj život nego i jedan njegovih drugova, koji su bježali pred vojnicima. Bježeći za družtvom, opazi na putu hajdučku kapu, sagne se, uzme je i ponese i nju. Kad su se sastali, ustanovili su, da je to bila Kliskina kapa. Vratio mu ju je s riečima:

— Samo kukavica ostavlja svoju kapu!

— Est to! — odvrati mu Kliska mudro i okretno: — Al i junak more izgubiti ne samo kapu nego i glavu! Ja sam kapu bije izgubije i nisam je nikako moga naći, a ne bi bije pametan, da sam je tražije, dok ne bi bije i glavu izgubije!

— Est i tako! — potvrdio mu je Pepica, i tako je bila ta upadica izravnata. On je svakako spasio družini objed, jer kad su se sklonili od potjere, opet su naložili vatru i pripekli ovna.

Nikola je to znao, jer su se pripoviesti iz hajdučkog života veoma brzo širile među narodom, pa ga je sad promatrao s velikim zanimanjem, jer ga je vidio pred više od dvie godine i posve slučajno i samo na prolazu u Pilaru. Jedva su izmienili nekoliko rieči. Tim ga je s većom pomnjom sada motrio, kao da ga proučava i poredi s onim, kakvog ga je vidio prošllog puta. Doista je bio pristao čovjek, momak od oka i lik gorštaka, kakav se samo dade zamisliti.

— Sad samo ulazi — rekao mu je Pepica — a potlje ćemo se mi već napripovidati, ako nas Svemogući uzdrži.

Nasred stana je gorila velika vatra kao vapnenica, a oko nje su sjedili u velikom krugu brojni mladi ljudi. Nikola pozdravi i baci letimičan pogled po družtvu, no ne zapne ni za jedno lice, koje bi mu se samo učinilo poznato, ali ga udari po mozgu osjećaj, da u tom njegovu stanu, u stanu zadruge Kresojića, nije više gospodar on, nego ti nepoznati ljudi. Ta ga misao porazi, kao da je za njega uobće važno, tko gospodari s tim stanom! Stao je kao ukopan i pomislio,

što će sad s njim biti, no prije negoli je mogao i razviti tu misao, pristupio mu je čovjek osrednje visine, naoko ni krupan ni jak, ali koštunjav i neobično čvrstih i odlučnih crta lica, pružio mu ruku i rekao dosta toplo i prijateljski:

— Dobro nam došao, Kresojiću Nikola! Ja sam arambaša Lazo, a ovo su moji drugovi.

Nikola niemo primi pruženu ruku, a oni svi oko vatre poustaju. Koji su bili podalje, pristupiše bliže.

— Mi znamo, što j' bilo s tobom, a naš Nikola Modrić nam je javio, da i ti želiš stupiti u našu družinu — govorio je Lazo veoma sabrano, muževno i mirno bez ikakova pretjerivanja i nepotrebnog povišivanja glasa. — Niko ne iđe rado ovim našim putom, al kad nema boljeg, onda je ovo najpošteniji i za poštene ljude. Ti još imaš vrimena, da se pridomisliš i da ne stupiš među nas, jer kad ednom nami daš rič i ruku, dâ si nam i dušu i tilo, i više nema izmicanja. Kod nas se plaća samo glavom.

— Znam! — odgovori Nikola veoma čvrsto i sigurno.

— I želiš stupiti u naše kolo? — upita ga Lazo odlučno.

— Želim! — odgovori Nikola, izdržavajući netremice harambašin orlovski pogled, kojim ga je probadao kao usijanim željeznim ražnjom.

— U sto dobri časa! — odgovori Lazo. — Eto, još samo, da vidimo, moreš li s nami izdržati.

Iza tih rieči izvadi handžar iza pasa, izvuče ga iz korica, izmahne njime svom snagom i reče:

— Pruži, pobratime, desnicu i ujti, što ti dajem!

Nikola izpruži ruku bez okolievanja, a Lazo udari svom snagom handžarom po njoj. Nikola uhvati hadžar, i kad je Lazo htio ponovno izmahnuti, Nikola ga ne izpusti iz ruke. Činilo mu se, da mu se ruka ukočila oko hladna gvožđa, a glavom mu sievne misao, da su mu sigurno svi prsti presječeni, a rana još ne boli samo stoga, što je još vruća. Pomisli, da bi mogao baciti pogled, da vidi, da li mu krv jako udara iz rane, no nije dospio, jer se je sve to odigralo takom munjevitom brzinom, da nije dospio ni pogledati prema ruci, a već je osjetio, kako ga je Lazo zagrlio i poljubio, govoreći:

— Zna sam, da si pravog Kresojića soja, al da ćeš tako dočekati, nisam mislije!

Nikola je još uviek grčevito držao handžar i još je uviek mislio, da je svu ruku razsjekao. Kad ga je Lazo izljubio, reče mu:

— Pušti, junače, andžar iz ruke i ne zamiri, što sam te privarije! Al tako se to vaik radi, kad se ljudi i junaci izkušavaju!

Istom se sad Nikola osviesti i osjeti, da u ruci drži ne oštricu noža nego njegove korice, otvori šaku, malko se izmakne i pogleda oko sebe, kao da se stidi zbog te prevare, al u istom naletu misli osjeti i veliko zadovoljstvo, što nije razrezao ruku. Široko je otvorio dlan desnice i zagledao se u njega.

— Pravi si momak! — rekoše mnogi u jedan glas, i svi se redom počeše s njim rukovati, grliti i ljubiti. Tek sad, redajući se tako sa svima, vidje, da je i Nikola Modrić tu, a prepoznao je i Klisku, po onom, što je o njemu čuo. Svakom se je svom novom drugu i prijatelju zagledao otvoreno u oči, al nije mnogo vidio nit ih je mogao prepoznavati po čuvenju i narodnom opisivanju svakog pojedinca. Bio je previše zabavljen sam sa sobom, bio je prepun posve novih i neočekivanih doživljaja, da bi bio sposoban promatrati i prosuđivati svoju okolicu. Gledao je svakog posve nagonski, kao da je pao iz oblaka i nenadano se našao u svom stanu među posve nepoznatim ljudima, koji su mu od tog časa više nego rođena braća i više nego rođeni roditelji i djeca. S njima je vezan na život i smrt više nego s bilo kim na ovom svietu.

Svakog je srdačno zagrlio i posve mu nagonski, bez razmišljanja i bez ikakova smišljanja i računanja uzvratio svom toplinom i iskrenošću cjelov, koji je primio.

— Naš si! — govorili su svi, smiešeći se zadovoljno i ponosno.

— Vaš sam! — odgovorio je on posve jednostavno i bez ikakove namještenosti, posve predano i krotko. Vladao se je kao janje, kad mu meću nož pod vrat, da ga zakolju i prikažu kao žrtvu Vječnoj Pravdi, s tom razlikom, što janje — vjerojatno! — ne razmišlja o sebi i svom položaju savršeno ništa, dok je Nikola posve sviestno, mirno i otvorenih očiju vidio putanju, koja je pred njim i koja znači njegov budući život. On je posve jasno vidio žrtvenik, na koji ga dižu, i na koji se i on sam svojom voljom i snagom

posve sviestno želi uzdignuti. Sve mu je bilo jasno, sve je primao neizbježivo, kao jedino moguće, kao dar iz ruku Sveznajuće Providnosti, koja je njemu ostavila te krvave i trnovite staze života. — Vaš sam! — ponovio je nešto jače i sve ih okružio pogledom, kao da želi, da ih najzad ipak sve vidi i upozna, no pogled mu je zapeo na velikim naćvama, koje je kopao još pokojni djed Kresina, i koje su tu kod stana služile svakog ljeta planinci, kad je miesila kruh. Ustavio je na njima pogled i osjetio potrebu, da tim novim svojim prijateljima pripovieda, kako su to najljepše naćve, koje je on ikad vidio, i kako ih je pokojni djed Kresina kopao sam svojom rukom pred više od petdeset godina, a još su uviek kao nove i kao cvancika svietle i čiste, jer svaka Kresojićka zna, da su to didove naćve i da je to Kresojića kuća, pa da se u njoj mora sve sjati kao djetinja suza! To je poželio pripoviedati i napose naglasiti, no misli mu prekide harambaša Lazo, koji je svečanim glasom rekao:

— Ti si sad naš, a mi smo svi tvoji! Ni otac ni mati ni žena ni dite, niko ti nije ni bliži ni draži od najgoreg među nami, al ni otac ni mate ni žena ni dite ne će za te poginiti, prije neg mi svi izginemo! Ko ostavi druga u nevolji, taj nije naš drug, i mi mu sudimo. I da znaš: ima nas svakakvi, od zla otca, od gore matere, al za druga j' svaki gotov poginiti i izgubiti deset glava, kad bi i' ima, a da ednu ni ne broji! Taki smo mi svi, pa — kaki smo, taki smo! Mi znamo, ko si ti, a znamo i Kresojića soj, pa te takog i primamo!

— Evala ti, striče Lazo, i evala vam, braćo, svima! — odgovori Nikola posve mirno i muževno, zovući harambašu, kako mu je Modrić rekao, da ga sva družina oslovljava. To je već uobičajeno, pa je svima samo — stric Lazo, iako su svi najednake dobi.

— Kod nas je običaj — govorio je Lazo — da stavljamo svoje nove drugove na kušnje, pa sam tako načinije i s tobom, da se ne ogrišim o naš adet. I nek ti ne bude ža!

— Bože, sačuvaj! — odgovori Nikola. — Bolje, da nestane sela, nego selu adeta.

— Tako i est — potvrdi harambaša. — Nego, meni je dosta, kako si zgrabije za go nož!

— Kad si me privarije! — odgovori Nikola, smiešeći se.

— E, junače! — uzklikne Lazo veselo. — Nema toga oka sokolova, koje bi bilo moglo viditi, kad sam ja u ruci

zaminije andžare! Ti si vidije, da držim go nož, al nisi vidije, kad sam njega izpušta, a uzeje nož u koricami! Toga ti nisi vidije!

— Duša valja: nisam! — potvrdi Nikola, a njegovu izjavu popratiše svi zadovoljnim smiehom.

— Ja sam to već mnogo puta činije, al mi se još nikad nije desilo, da j' koji opazije, da sam prominije nože — tumačio je harambaša. — Nego: evo i', di slušaju, pa neka kažu, divanim li istinu: malo i' dočeka oštricu noža, pa više ni ne tražimo, da to bude, nego prosuđujemo, kako j' trga ruku. Kukavica je posve povuče, a junak samo mudro vrcne, da ga ne zavati. Ti si je dočeka i — evala ti! Gotovi smo. S drugim ja pravim i druge pokuse, pa ko ne izdrži, taj se mora tornjati iz naše blizine.

— E l' bilo i taki? — upita Nikola, smiešeći se. Osjetio se je nekako slobodniji, kao da su pali okovi s udova i duše.

— E, junače, bilo, bilo! — odgovori Lazo, dok su svi drugi mramorkom šutjeli. — Javljaju se nami svakakvi, al mi ne primamo, man prave ljude i junake, koji se ne krste na svakom mostu.

Poslije udarca handžarom redovno je sliedeći pokus pucanjem iz kubure u novaka. Harambaša smjeri, kao da će u prsa sasuti, no udari pred noge. I to je neugodna kušnja, i svaki se dobrano strese, a riedak je, koji se ne pomakne s mjesta. To su najjači, među koje bi svakako bio spadao i Nikola, da je bio podvrgnut tom pokusu, dok je onaj prvi onako izdržao.

Daljnji je pokus, da na petdeset koračaja moraju pucati u harambašu il kog drugog druga, a on u njega. Novak ne zna, da puške nisu oštro nabijene, pa redovno puca u stranu, što mu zamjere.

Osim ovih, izmišljaju i druge razne kušnje, kako je kada harambaša razpoložen i kako se sjeti. Svakako su vazda svi pokusi skopčani s težkim živčanim naporom za čovjeka, koji je i bez toga veoma uzrujan i nemiran na svom prvom koraku u novi, težki, strašni život šumske zvieri. Ocjenjivač nije samo harambaša, nego i svi članovi družine, pa svaki može stavljati priedloge za još daljnje kušnje, a mogao je staviti i svoj prigovor primanju čovjeka, kojeg on drži il nedostojnim il nedoraslim borbama i naporima, kojima su izvrgnuti. Po utvrđenim hajdučkim moralnim načelima sma-

trali su nedostojnim svog družtva čovjeka, koji je počinio zločin, koji ponizuje čovjeka kao mužkarca: zločin proti ćudoređu, nasilje prema nejakim i ženama, krađu crkvenog imetka, bez obzira koje vjere, i slično. Nisu nipošto voljeli tatove, al se ipak ni jedna družina nije nikad mogla posve očuvati, da ih po gdjekojeg ne primi u svoje kolo. Obično su bila druga, junačka svojstva, koja bi prevagnula i zasjenila porok u tolikoj mjeri, da bi zažmirili i prešli preko njega. Sigurno je ipak, da hajduci nisu nikad nikom ništa ukrali!

— Sad, junaci, moremo sisti! — reče Lazo, pa nastavi prema Nikoli: — Mi sidimo, di koji dospije, al ka vaik nikako trevimo po redu, kako smo se našli i sastali. To ti je tako uobičajeno, pa iako ne pazimo na to, vindar je vaik tako! Ja sam prvi, a drugi nadesno od mene redom. Ti si sad najmlađi, pa si meni nalivo. To j' tvoje misto.

Nikola osjeti, da bi nešto morao odgovoriti, no nije smogao ni jedne rieči. Sjeo je na ponuđeno mjesto kao u tuđoj kući i posve sviestno osjeti, da je poslije dugog vremena i opet jednom — najmlađi.

12

— — — Te didove naćve — — — I sve drugo didovo! Sve je to stvorio i uredio vriedni did Kresina, da ostane na korist i diku cielog roda u daleka pokolenja. Sve — — —

Sigurno nije ni u snu mogao naslutiti, da će se jednom u njegovu stanu, u njegovoj prvoj i najvećoj životnoj tvorevini sastati hajduci, da u svoje kolo prime njegova rođenog unuka Nikolu, sina Josina! Prema prilikama i razpoloženju, da mu je tko rekao, da će njegov Joso svršiti u planini, ne bi se bio veoma iznenadio. Bilo bi ga zaboljelo, bilo bi mu težko i žao, a bio bi, vjerojatno, osjetio i barem sjenku... Tako: nije to sramota, kad prilike gone ljude na bunu, al ipak... Kresinova krv, koja je stvorena, da dalje diže, gradi i stvara, nije tu, da gine, trune i nestaje u jalovoj buni, koja ne može uroditi drugim plodom nego — smrću... Bilo bi mu težko i vjerojatno bi bio još prije legao u grob!

Sad je tu njegov unuk Nikola ne samo u družtvu s odmetnicima, s nemirnima, nego i njihov primljeni drug. Kresinov sin Joso izmaknu takoj sudbini, možda, samo time,

što mu srdce nije moglo izdržati udarce odvratne ljudske nizkosti, koja je uzela na biljegu njegovo ognjište, pucajući izravno na njegova odvažnoga sina, a Kresinova unuka Nikolu. Možda ga je samo ta slabost odvela pod zemlju umjesto u šumu i njega kao i njegova sina Nikolu — — —

Nekoliko je krupnih cjepanica izgaralo na ognjištu, a okolo naokolo je u velikom krugu bilo razastrto suho bukovo lišće, na koje su poliegali Nikolini novi drugovi i prijatelji. Kako su redom sjedili kod večere, tako su uglavnom ostali prilično u istom redu i kod spavanja. Nikola je iz razgovora razabrao, da je poslije harambaše najstariji Keča Veliki, a iza njega Nikola Modrić. Tu su bili, osim Pepice Mrkobrada, Marka Kliske i Keče Malog, uz spomenute još i Rade Jelovac iz Medka, Iso i Jovan Tarbuk iz Komića, Tomo Kovačević iz Vranika, Simo Surla i Obrad Obradović iz Mogorića, Luka Labus i Josan Maričić Čavlina iz Primorja.

Keča Veliki se je brinuo za osiguranje i odredio, koji će se izmjenjivati, no to je sve obavio tako nenapadno i mirno, da je Nikola mogao primietiti samo stoga, što je opazio, da Keča izlazi, a za njim njih nekoliko drugih, te da se za neko vrieme vraća s onima, koji su bili prije na straži. Ti su naknadno sami jeli. Po tom je vidio, što se događa.

U stanu je mrak izpunio sve kutove i prikradao se preko ljudskih lica i tjelesa k vatri, koja ga je svojim plamenom i sjajem razređivala i crvenkasto bojadisala tako, da nije mogao prodrieti svojom tamom svietlu kuglu oko ognjišta.

Nikola je lagano ustao i oprezno izišao pred kuću. Noć je bila svietla i prozirna, a sva okolina uvijena u mramorni muk kao u toplu koprenu. Časak je stajao i prisluškivao, ne će li odkud čuti koji poznati glas, kao što se je to redovno događalo prije, kad je provodio dane i noći tu kod stana. Iz daleka se oglasi noćna ptica veoma kreštavim i prodornim glasom, a za čas joj se javi neka njezina rođakinja isto takim krikom.

— I ptice se dozivlju — pomisli on, a misao mu munjevito klizne k Vranjici. — Bog zna, misli li una na me?...

Iz misli ga trže veoma bolno zavijanje snažnog vučjeg grla.

— I vuk dozivlje svog druga — pomisli Nikola. Ogleda se oko sebe na sve strane. Stražara nije nigdje vidio. Ni s koje strane ljudskog glasa, nigdje ni traga ni sjenke bilo koga Kresojića, a ne oglašuju se ni zvona s njihova blaga iz torova, jer su i torovi još prazni....

Posve sâm među ljudima, koji su se osamili baš kao i on, da se onda, tako osamljeni, ostavljeni, udruže među sobom....

Vrati se u stan bez rieči i oprezno sjedne na svoje mjesto. Časak je ostao u tom položaju, a onda se oboči na desni lakat, prilegne i uperi pogled u razsvietljeni krug oko ognjišta. Činilo mu se, kao da je na polnoćki u crkvi: Sve je u tami osim glavnog žrtvenika, na kom je plovan položio malog Isusa, oko njega poredao mnogo ovaca, goveda, nekoliko anđela i tri mudraca s Iztoka, a cielu tu skupinu veoma liepo razsvietlio. Vatra tu u stanu je onaj plovanov mali Isus, a ljudi i blago oko njega, to su sad oni tu oko didova ognjišta, koje je sveti žrtvenik....

Neki su već spavali, a neki su se mjestoljili, kao da traže mekše i udobnije mjesto. Nijedan se nije ni svlačio ni sazuvao, tek su odpustili praćice na nogama, da ih ne stežu. Nikola je bacio pogled na harambašu, no nije mogao razabrati, da li je već zaspao. Lice mu je bilo ovijeno velom tame, jer je glavom bio zavagnuo prema leđima, kako je ležao nauznak.

— Nisam ti ni reka — javi se Lazo šaptom prema Nikoli — da sam ti bije s materom. Zdravo j' i pozdravlja te.

— Bog ti da zdravlje — odgovori Nikola također tiho i malko se primakne harambaši. — A di si je trevije?

— Kad sam sinoć prolazije kroz Cerje spram Ričica, sritošmo se tamo kod kuće Labetove.

— A pozna si je?!

— Una poznade mene i mudro me ustavi. Bili smo sami na cesti, al se una ogleda na sve četri strane, stade i mam mi reče, da j' una tvoja majka i veli: »Sve se bojim, da će sad k tebi!«

Nikola osjeti, kako mu ledeni trnci proletješe kroz cielo tielo, a usne mu zadrhtaše i zubi kao da će zacvokotati, pa ih snažno stisne.

— Ja sam se nasmija — pripoviedao je harambaša i dalje tiho, očito, da ne bi probudio kojeg, ako je zaspao — i reko joj: »Kad se j' svadije s carem, a pošten je čovik, da kud će man u ajduke?!«

— A što una? — upita Nikola, samo da dade od sebe znak života i da Lazo zna, da ga pozorno sluša.

— A una ka i svaka druga majka! Ka i moja majka, što vaik kaže! »Ajme meni za njim!« — veli, a oči joj pune suza.

— Što ti se čini, kako j' sa zdravljem? — upita Nikola.

— Dobro. Mršava, koštunjava, al se vidi na njoj, da j' zdrava. Upita sam je — nastavljao je Lazo — bi li volila, da čuje, kako si dobije batine iz Cujine ruke i još je poljubije u ruke.

— A što una na to?! — upita Nikola dosta živahno, jer ga je neobično zanimala svaka i najmanja riečca, koja mu je rečena, iz njezinih usta i dostavljena baš ovim putom.

— Malko j' mučala, a unda se nikako protegne i uzpravi, pogleda me uprav mužki, pa veli: »Unda bi ga volila viditi na nosilim!«

— E, da! — reče Nikola veoma zadovoljno, no glas mu nije zvonio. Bio je prigušen i tužan, te se osjećala težina, koja mu je pala na grudi i dušu.

— Prava žena i prava mater! — reče Lazo glasnije. — Pozdravila te i veli: »Kad je Božja volja, da tud iđe, neka ga unda Svemogući i čuva!«

— E, da! — opet će Nikola kao navijen stroj, jer nije znao, što bi pametnije i zgodnije mogao reći. Naletjela mu je misao, da upita, da li su razgovarali i o ostalim ukućanima, no svladao se je i čekao, da li će Lazo još što spomenuti, što su razgovarali.

Svi su ostali mramorkom šutjeli, te se je čulo pravilno disanje zdravih mužkih pluća. Plamen je bivao sve niži i niži, a gdje je posve umirao, tu se je na živoj žeravici sve polako i neopazice slagao tanahni sloj bielog pepela. Na mjestima je bio na gdjekojem ugarku već toliko debeo, da se je kroza nj žeravica tek naslućivala u svom tinjanju života, koji se tako pritaji i štedi svoju snagu, da i sutradan još može pokazati, da je u punoj snazi.

Neko su vrieme šutjeli. Nikoline su misli frcale kao varnice, jedna drugu stizala, gušila i potrpavala tolikom brzinom, da nije dospio izvesti i izraditi ni jedne. Ipak je osjetio posve jasno smirenje poslije Lazine pripoviesti o

susretu s njegovom majkom, pa poslije duge šutnje reče dobro promišljeno i mirno:

— Striče Lazo!

— Nude, sinovče!

— Ne tribam ja tebi puno divaniti.

— E!

— Kresinov sam ja unuk, al da to ni nisam. Ja sam — ja!

— E, e! — potvrđivao je Lazo posve mirno, mužki odlučno, kao da unapried zna, što će mu reći.

— Moja glava nije tikva i nije izrasla na rastiću ni na bukvi. Nisam je ni na putu naša.

— Est to!

— Nisam se š njom ni zametnije ka pijanac kapom, pa da mi je svedno, di ću je izgubiti il di će mi je ko skiniti s ramena ka krušku s drveta. Znam ja, i što j' obraz i što j' vira u Boga, a znam i što j' svoje ognjište i dica kraj njega, i što j' groblje i u njemu grobovi svi naši stari, koji su bili prije nas i koji nam sve ostaviše, što imamo. Sve ja to znam.

— E, da! Kako ne bi zna ti, koji si od soja, od koga esi!

— I da ti pošteno velim: nije mi lako!

— Znam! — potvrdi Lazo čvrsto, kao da bi odapeo iz puške.

— Al ne more biti ni bolje ni poštenije!

— Evala ti na ljudskoj besidi! Tako divani pravi čovik!

— Tako j' to u meni. Nisam ni ja za to, da država pušti lopove, da rade, što oće, al sam još manje za to, da se država uortači s lopovim, pa da poštenim ljudima ne da, da živu ka pravi i pošteni ljudi. Kad nam ne da, da ljudujemo š njom, moramo ljudevati u ajducim!

— Sinovče, Bog divani iz tebe, a sigur sam, da tvoj vridni did Kresina sad sluša i potvrđuje tvoje riči! O'de — pod svojim krovom....

— I ja tako mislim, pa te stog i molim, striče Lazo, da me primiš ka brata i druga. Kad bi ja ima bolji i pošteniji put, ubije me Bog, ako bi doša među vas! I nek ti to ne bude ža! Ni tebi ni drugim, koji me čuju. Ne bi! I nije to, što bi ja mislije, da vi niste pravi ljudi! Ne! Nego, ne bi izabra i zavolije ovaj vaš život i put. Ne bi nikako. I

nismo mi rođeni za taj život, nego samo — kad nam ne dadu, da iđemo drugim, unda čovik i vuk ne mogu, neg kud mogu!

— Uprav tako, sinovče Nikola! Tako mi svi mislimo i ako ostaneš kod nas, vidit ćeš, da mi ne moremo ni bolje ni poštenije, a da vaik mislimo i na dušu i na Boga. Nego, znaš, kako ti je: kad ti niko upre i u dušu i u život — e, brate, nema tu šale, pa da ti je rođeni ćaća, pa da nosi na čelu Boga Otca, man — ko j' brži, taj je i jači i pravedniji i prid ljudima i prid Svemogućim! Tako to misle i uni, koji nas gone ka zvirad, samo što su uni ujtili u svoje šake i cara i palivrage, pa misle, da su zagospodarili i našim Svemogućim i da uni drže u svom džepu rajske ključe. A mi znamo, da to nije tako. Što smim u ratu, kog uni oće, jêr ne bi bije moj rat, kad ga ja moram voditi i kad su me uni nagnali u nj?! Nisu samo uni sklopili suvez s našim Svemogućim, man smo svi mi njegova dica — govorio je harambaša sve življe, sve zagrijanije i brže i glasnije, dok nije najzad govorio posve glasno tako, da su se mnogi drugovi počeli nemirno okretati na ležaju, a neki se nalaktili, podbočili glavu rukama i mirno i pozorno slušali njegove rieči.

— I ja tako mislim — potvrdi Nikola, uzpravi se i sjede, kao da osjeća potrebu, da i tim načinom pokaže, kako i prati razgovor i kako se slaže s harambašinim nazorima. — I uprav te stog i molim, da me primiš.

— Ne triba ti o tom više! — odgovori Lazo. — Ja večeras samo nisam tije, da s tobom sve dovršim, da te puštim, da priko noći još promisliš i prispavaš. S naše j' strane sve gotovo, kad si, ko si i kakav si, a sad još ti moreš vaik reći, da ne ćeš s nami, a da ti mi ne rečemo ni — tamo se dalje. Kad ednom sve zaključimo i kad te primimo, unda više živ ne moreš između nas, man sa svima nami i kako nam Svemogući dade i pripušti. Još se do ujutro moreš i pridomisliti.

— Sve sam ja već promislije i nemam se više što primišljavati — odgovori Nikola. Bacio je pogled po družtvu, koje je ležalo oko vatre, jer mu je postalo malko neugodno, što je osjetio, da mnogi slušaju njihov razgovor. Nije bila njegova osnova, da govori s Lazom nasamu, al kad se je desilo, da su ostali gotovo sami budni, il kad se je barem

tako činilo, bilo mu je veoma ugodno. Stog se je sad zagledavao uokrug, želeći da vidi, koliko ih sluša. Međutim je vatra bila smalaksala, pepeo prekrio većinu žara, pa je i u onom svietlom krugu zavladala polutama, koja nije dopuštala, da promatra lica i da prosuđuje, koji čovjek spava, a koji je još budan.

Iz velike se daljine opet oglasi vučje zavijanje.

— Još nema blaga u planini, pa su gladni — reče Lazo. — Zavijaju.

— Roče se! — odgovori Nikola.

— Uprav ka i mi! — odgovori harambaša i nasmije se dosta glasno. — Tako i mi: prid zimu se raziđemo, a u proliće se sastajemo. Samo se mi ne dozivljemo, man se vaik odredi sastanak, i svaki dobije poruku, di mora doći, kad odredi arambaša.

— Ove si godine izabra Duboke Jasle rad mene? — reče Nikola nekako tiho i bojažljivo.

— E l' ti drago? — upita Lazo tako naglo, kao da je očekivao, da će Nikola potvrditi njegovo pitanje.

— A nu! — odgovori Nikola posve tiho, skoro najtišim šaptom, po čemu je Lazo sigurno zaključio, da se je prevario u svom očekivanju.

— Znaš — osjeti Lazo potrebu, da mu tumači svoje misli i odluke: — nisam ni ja amo poša rad lopovluka i otimačine, a nisam se ogrišije ni o ženu ni o dite ni o sirotu, prije neg sam krenije ovim putom. Ni potlje — svidok mi je Unaj, koji nas sve gleda, pozna i drži. Draga mi je moja kuća i u njoj i ćaća i mate i žena i dica. Vindar sam mora amo, kad je ovako okrenilo. Sve sam i' ostavije i uteka u planinu. Esam. E, al vidide, junače, čuda: kad mi je god težko i kad mi se što skvrsi i stisne me ništo tu — reče i udari šakom u grudi — najvolim se naviti barem blizu moji klanaca i dolinica. Tako sam mislije i s tobom. Znam, čiji si, znam, kakav si, pa sam mislije: ajde, da počmemo to njegovo u njegovu stanu, u stanu njegova vridnog dida Kresine! Znam ja, jadan, da tebi sad nije ni lako ni drago, što moraš ovim putom, al kad ti ga j' naš Svemogući ostavije, unda ga barem počmi odolen, iz svoji ogredaka, iz stana, koji je pronije slavu tvog dida, kun da j' bije kakav genera i još više! Zato sam odredije, kad sam čuje, da 'š ti mam na proliće k nami, da se sastanemo ove godine

uprav u Dubokim Jaslami kod Kresojića stana i da tebe amo dovedu, da te ode primimo u svoje kolo. Eto, da znaš, jer sam tako odredije, pa ako tebi sad ni nije to ni drago ni lako, bit će ti za koju godinu, ako te Svemogući uzdrži, i drago i milo, što j' tvoj stric Lazo tako odredije.

— Vala ti na tim besidami, striče Lazo! — odgovori Nikola mnogo slobodnije, lakše i veselije. — Sad vidim, kako si mislije. A da mi nije lako i drago, da baš tu budem sada, kad odlazim, di se je moj vridni did najviše i najjače zakopa i osta nam svima za sva vrimena — znaš i sam.

— Znam! — potvrdi mu Lazo. — Ja znam sad, kako j' tebi, a ti ćeš viditi potlje, da nisam uradije ni loše ni ružno.

— Vala ti ka otcu!

— A sutra, ako se ne pridomisliš — odgovori harambaša — moreš postati naš drug do smrti, pa što nam da Svemogući.

— Već sam stupije u vaše kolo do Božije volje! — odgovori Nikola posve čvrsto i odlučno. — I više ja nemam što primišljati.

— O tom ćemo još i sutra! — odgovori Lazo, spusti se na suho lišće, metne ruku pod glavu i zašuti.

Vatra je već bila posve pod pepelom, te se je samo naziralo po svjetlijem krugu, gdje je ognjište, a oko tog se je čarobnog mjesta čulo dosta glasno disanje mladih, krepkih grudiju, koje su u sebi nosile sve smionosti, svu hrabrost neobuzdane mladosti i sigurnu smrt, za koga danas, za koga sutra, al sigurno za svakoga mnogo prije, nego li bi mogle izdržati njegove kosti, njegova krv i srdce, koje bi moglo izdržati i napore najvećih borba. U ovom slučaju su ipak svi odsuđeni, određeni i žrtvovani na najkraće rokove....

Nikola je također zašutio, okrenuo se na bok prema svom harambaši i prvi put se lagano i neopazice prepuštao snu pod tim krovom kao i svaki drugi tuđinac, koji s njim nema ni veće ni trajnije veze negoli je samo posve kratkotrajno noćenje....

.... Stan dida Kresine.... i njegove naćve.... Bile su u neposrednoj blizini, skoro tik Nikole....

— Dide moj, sve moje dobro — zavapio je iz sve duše kao molitvu i jecaj razorene mladosti — ti vidiš bolje nego ja, da nemam drugog puta. Ti me blagoslovi i vodi....

Iz nedaleke se je okoline javilo bolno vučje zavijanje.

— Bome noćas zavijaju — javi se Lazo šaptom.

— Neka zavijaju — odgovori Nikola isto tako šaptom i pomisli, da bi i on mogao s njima zavijati, da bi se čulo do neba, i da bi se i nebesa razplakala nad tim zavijanjem, al ne reče ništa. U svojoj je slomljenoj duši osjećao bure i oluje svih uzbuna, no stisnuo je zube, stegao šake, i silom priklopio vjeđe i nastojao, da izkopča sve misli, sve bojazni i sve strepnje. Posve je sviestno nastojao, da nadvlada sam sebe i ono nešto nepoznato u sebi, što ga je stezalo oko vrata i oko srdca.

U cik zore je otvorio oči i pogledao prema onoj strani, s koje je dopirala najsvjetlija zraka novoga dana. Nije bio načistu, da li je cielu noć prospavao u mrtvačkom snu i prosanjao je, il je bio neprekidno u polusnu i razmišljao — toliko mu je bilo živo pred očima sve ono, čim se je njegov duh bavio od onog časa, kad je prestao razgovarati s harambašom, do ovog, kad se je prenuo i podigao glavu.

Bio je s didom Kresinom, bio je i s ćakanom Josom, a bio je i sa sestrom Vranjicom Josipa Lukičina i sa svojom nesuđenom Vranjicom — sa svima je razgovarao kao na javi, pa mu je stog i bilo sad težko suditi, da li je to sve sanjao il je svojom razbuktalom, grozničavom maštom dočaravao i posve prestao živjeti tjelesnim životom, pa se prepustio svojoj duši i njezinim mogućnostima, da ga vodi na javi, kao da uobće tiela ni nema. Što je zapravo doživio te noći, ne bi bio mogao nikom pripovjediti niti bi bio mogao ponovno oživiti u svojoj sviesti i pokušati, da obnovi i ponovno proživi. Svakako je jedno bilo posve sigurno: otvorio je oči posve smiren i pomiren svojom sudbinom. To je bilo posve jasno i izvan svake sumnje.

Protrljao je oči, protegao se, prekrstio se, obočio se na oba lakta, ležeći poleđice, izdigao glavu i bacio pogled po družtvu oko sebe. Neki su se vrtjeli, nekolicina je već bila obočena il na jedan il na oba lakta, dok su neki još mirno i duboko odpuhivali. Čim se je on pomakao, Lazo se trgnuo, otvorio širom oči i odmah se i on obočio na lakat, izdigao se i bacio pogled oko sebe.

— Probudije se ti? — reče Nikoli.

— Zora je — odgovori Nikola, uzpravi se i sjede.

— Dobro jutro, braćo i drugovi! — reče Lazo povišenim glasom, tako da su se svi na njegov pozdrav trgli i odmah se uzpravili i sjeli na ležaju. On je nastavio: — Novi dan, nova srića. Valja ustajati, pa svak svojim putom.

Svi su pozdravljali, krstili se, pridizali se i odmah pritezali praćice na opancima. Prvi je skočio na noge Keča Veliki i izišao iz stana, a za njim onda i neki drugi. Kad su se opet svi skupili u stanu, reče im harambaša Lazo:

— Slušajte me sad, braćo i drugovi! K nami je doša ovaj pošteni čovik od soja i plemena, da mu triba para tražiti. Ja sam ga juče izkuša. Sami ste vidili, da se j' ponije bolje neg i jedan vas, kad ste došli u naše kolo, a niednom nema ni mane ni prigovora.

— Est to! — potvrdi prvi Keča Veliki, a za njim i svi ostali.

— Vidili ste, da est za nas i za junačko družtvo — nastavio je Lazo. — Pripasti se ne će, uzmakniti ne će.

— To ne će! — potvrdiše ostali u zboru.

— Vridan je i bit će nam na čast i diku.

— To oće!

— Ja mu sinoć nisam tije ništa više divaniti, da prispava i da još ednom dobro promisli, jer se k nami more, al se od nas ne more nikako. Sad ga pitam ode prid vami svima: esi li, Nikola, tvrdo odlučije, da ideš s nami i u našem kolu?! Još vaik moreš reći, da nisi, i mi dobri prijatelji ka i dosad!

— Odlučije sam i molim te, striče Lazo, da me primiš! — odgovori Nikola povišenim glasom i čvrsto mu se zagleda u oči.

— Kad si ednom primljen, visiš na ednom konopu s nama svakim i nema više povratka.

— Znam.

— Što ti god zapovidim ja il koji već bude zapovida nad svima nami, moraš il izvršiti il poginiti!

— Ako nije proti obrazu i ljudstvu, ne bojim se! — odgovori Nikola. — Ne ću ni uzmaći ni izmaći!

— Mi nit oremo nit sijemo, a živiti moramo, pa unda moramo nigdi i žeti — odgovori Lazo. — Nije vaik ni lako ni lipo.

— Znam i to, pa kad nije druge, nije ni težko, a nije ni grijota — odgovarao je Nikola, kao da mu je netko šaptao, što mora reći.

— Mi otimljemo od carevine i od uni, koji imaju prikoviš, jer znamo, da nisu njijovi žulji — tumačio je Lazo. — Kako to moremo učiniti, a da ne okrvavimo ruku i ne ogrišimo duše, to ovisi o onom, koji dobije zadaću, da to izvede.

— Znam i to.

— I tvoja će prva zadaća biti, da s nikolka druga odeš po cekine ednog bega kod Bišća — reče harambaša, oštro pogleda Nikolu i netremice ustavi pogled na njegovim očima.

Nikola ne odgovori ni biele ni crne.

— Ne bi to bije posa za Kresinova unuka, da se j' moga slagati s carem i vaditi cekine na lip način iz njegove kase, pa tako živiti, al kad si se š njim posvadije, a živiti se mora, a krasti ne ćemo, unda moramo ovako: tražiti, da nam dobrovoljno dadu malo, koji imadu prikoviš. Ko ne da dobrovoljno, malo, mi uzmemo i sami, al unda više. Tako j' i pravo.

Nikola je šutio i pozorno pratio njegove rieči, ne skidajući pogleda s njegovih usta.

— Ja ne velju — nastavljao je Lazo veoma mirno, dostojanstveno i promišljeno — da bi nas koga primili razšireni ruku među vratre il kaluđere, al jope: nismo gori od svakog mirnog poštenog čovika, koji zna, što j' obraz i što j' duša. Samo: un miluje njive i volove, a s carem skupa kuću kući, a mi se bočimo s planinom i medvidim i gonamo se s carevom vojskom i šerežanim. To je razlika, pa prema poslu i oruđe, a prema oruđu i ogrebotine! E l' ovako?! — upita, gledajući u Nikolu.

— Nikako, man tako! — potvrdi on.

— E l' me razumiš?!

— Ka da j' iz Svetog Pisma!

— I slažeš se sa svim, što sam divanije?

— Kun da si mi iz duše vadije! — odgovarao je Nikola na svako pitanje bez oklievanja i posve sigurno i odrezano.

— Unda si naš! — reče harambaša povišenim glasom i nastavi: — Ja te primam, pobratime Nikola, u naše kolo, i odsad si nam više nego brat, jer braća se mogu i posvaditi, pa nikom ništa, a među nami se dva ne mogu posvaditi, da se mam ne pomire il da edan ne plati svađu glavom. Nego — još nikad nije među nami bilo, da smo morali tako suditi.

Svi za ednog i edan za sve. Slabe: žene i dicu ne diramo ni kad nam je najteže, a i s najjačim se ponosamo, pa kome opanci, kome obojci. Ne velju ja, da u tom dikad i slabi ne stradaju, al ne što bi mi tili, man jer nesrići ne moremo vaik izmaći. Sav nam je narod prijatelj, a samo nam je carevina neprijatelj.

Svi su stajali kao kipovi i netremice slušali, a harambaša govorio, kao da čita. Najzad izvuče handžar iz korica i pruži ga ravno prema Nikoli, govoreći:

— Sinoć sam te š njim izkušava, a sad te više ne kušam. Ujti golom rukom za oštricu, al ne steži i ne reži.

Nikola ga posluša i uhvati desnicom za pruženu oštricu, a Lazo izpusti iz ruke držak, pa i on prihvati za oštricu, te reče:

— Kako ja i ti sad držimo golim rukami za ovo naoštreno gvožđe, tako moraš držati skupa sa svima nami i svakim napose. Reci: oću, tako mi Bog pomoga.

— Oću, tako mi Bog pomoga! — ponovi Nikola.

— I sveti naš Nikola putnik.

— I sveti naš Nikola putnik.

— I sveti naš Juraj, koji nas skuplja i čuva.

— I sveti naš Juraj, koji nas skuplja i čuva! — ponovi Nikola čvrstim glasom.

Poslije tih rieči izvadi harambaša iza svoje pašnjače hajdučku kapu i metne je Nikoli na glavu, govoreći:

— Ova ti je kapa znak, da si naš na život i smrt.

Poslije tih rieči povuče handžar, metne ga u korice, a Nikolu zagrli i poljubi. Iza toga ga izljubiše svi redom. On je bio posve tronut, i oči su mu se orosile suzama. Osjetio je, da je doista dio tog družtva, koje je toliko međusobno povezano, da se nije ni sjetio, da stoji pod krovom svog velikog djeda Kresine. Zaboravio je na sve, što je bilo prije i što je bilo oko njega, jer je postojalo samo to njegovo novo družtvo, s kojim je sada svezan za sva vremena....

— Vala ti, striče Lazo, i vala vam braćo! — prošaptao je posve tiho.

13

Već je svuda bio utihnuo večernji nemir sela: nit su se oglašivala zvona s blaga nit su se čuli glasovi ljudi i žena, koji su se bavili spremanjem blaga na počinak.

Planu Balensku su obišli u prilično velikom luku, kroz Pilar, jer je bio istom pao prvi sumrak, pa bi se bili svakako sretali sa seljanima. Kad su stigli nad Poljanu, spustili su se u selo, da brže idu seoskim putom. Nikoli je bilo stalo baš do tog, da tuda prođe, jer je želio vidjeti, kako je Ćoran uredio kuću.

Noć je bila vidna i vjetrovita, pa nisu udarali o kamenje više nego je bilo neizbježivo potrebno kod oprezna i pažljiva hoda. Vjetar je zvuk udaraca podkovanih mužkih opanaka raznosio prema planini od sela, tako da nisu ni seoske pse uzbunili. Tek kad bi se kome približili, digao bi nenadanu buku, nekoliko puta ljutito zalajao, pa opet utihnuo, jer bi mu i zvuk udaraca i miris nepoznatih ljudi vjetar brzo zameo i odnio.

Išli su jedan za drugim na pet, šest koraka: prvi Nikola, za njim Keča Mali, a zadnji Josan Maričić Čavlina. Bez rieči, tiho ko noćni dusi. Nikoline su misli letjele daleko pred njim, te bi se samo na čas ustavljale kod svake kuće, kraj koje bi prošli, il bi skočile na Ćoranovo sljeme i promatrale na čas strašni prizor, kako guše i ubijaju njegovu sestru Vranjicu. Tad bi opet odletjele munjevitom brzinom, i još brže, na svoje ognjište. Tamo više ne nalaze dobrog ćakana Josu, a majka je možda... Bog zna?! Lazo reče, da je zdrava, no Nikola nije više vjerovao u njezino zdravlje poslije svega, što je u nekoliko mjeseci palo na njezina slaba ženska pleća. A Anica?! Ona je... tako: zabavljena je jednim djetetom, koje treba paziti i gojiti, i drugim, koje očekuje, ako nije već i to drugo na svietu...

Ćoran je kuću opet podigao i pokrio je slamom, kao što je i prije bila pokrivena.

Tu je Nikola stao kao ukopan. Glavom mu je cieli nesretni događaj proletio brže, nego će ikad moći ljudski um stvoriti mogućnosti, da prikaže neupućenim očima neki nesretni slučaj. Ciela je slika potrajala jedan mali dielak trena, sve je ponovno proživio u tom hipu, stresao se, kao da ga je uhvatila groznica, i — nije znao u prvi čas, da li ga sjećanje goni, da ponovno sve podpali i pobije sve, koji su unutra, il da što prije pobjegne glavom bez obzira. I to je krzmanje bilo samo munjevite brzine i trajanja, da odmah trgne i pođe žurno dalje. Sve se je razvijalo u njemu i pred

njim tolikom brzinom, da njegovi drugovi nisu ni opazili, da je zastao i da je promienio brzinu dotadanjeg hoda.

— Nek mi Svemogući prosti! — šanuo je i ubrzao korake, kao da ga netko goni, iako nije ni pomislio, da bi mogao slučajno izići pred kuću Ćoran, da se opet nađu oči u oči. Na to nije mislio, jer je želio samo da vidi, kako je sad tu, i ništa više. Bojao se nije, a kanio nije ništa činiti, pa je tako i prošao.

Kad su stigli u blizinu Kresojića kuća, Nikola je zastao i dočekao drugove.

— Ne ću dugo ostati — rekao je šaptom.

— Kolko ti drago — odgovori Keča isto tako tiho. — Glavno je, da se prije dana vatimo Resnika.

— To moremo pet puta — odgovori Nikola, pa bez ikakova uvoda nastavi, pokazujući rukom prema naselju: — Sve j' te kuće gradije moj pokojni did Kresina. I unaj stan, u kom smo noćili. I uno j' njegova muka. I mlin tu na našoj Obsenici. I njega j' un napravije.

— E, da — reče Keča. — Nadaleko se j' čulo za njega.

— Mogli bi i vas dva u kuću — reče Nikola, sliedeći tok svojih misli, koje su letjele brže od najbržeg vihora.

— Ni za živu glavu! — odgovori Keča. — Mi ćemo biti tu, a ti ajde i ništa se ne brini. Kad se nadivaniš, dolazi.

Psi su ih obćutili i počeli se javljati opreznim, pojedinačnim lavežom.

— Nema u blizini tuđi kuća ni tuđi pasa — reče Nikola — a naši ne će lajati, kad mene obćute.

— Mi ne ćemo bliže, pa ne će ni na nas lajati.

— To j' pametno. Da se ne uzbune.

— Nemoj u kuću u toj kapi — šane mu Keča.

Nikola ga pogleda, ne odgovori odmah ništa, časak je šutio, a onda se maši kape, skine je, zagleda se u nju i reče isto tako tiho:

— Da sam je se boja, ne bi je bije primije, a da je se sramim, ne bi je nosije. Sad izpod nje — nikud osim pod ledinu!

Reče i zakorači prema kući.

Čim je prišao bliže, javio se je psima, koji su se očito iznenadili i lavež okrenuli u nesigurno, nekako i bolno i umilno cviljenje.

Lagano je kucnuo na prozor sobe, u kojoj je spavala Anica s djecom pokojnog strica Tome. Za čas se javi iznutra njezin glas, koji je pitao tiho i bojažljivo:

— Ko je Božji?!

— Ja sam, Anice. Ne boj se — odgovori on tiho. — Otvori.

— Ajme meni! — odgovori ona, otvarajući prozor. — Vala Bogu, da si doša. Oćeš li unutra?

— Esu li svi pospali?

— Majka j' ništo slaba i leži već od popasni doba, pa morda i spava, al Dragi uvano još nije zaspa — odgovarala je ona vrlo prisebno, mirno i lagano. — Do malo prije smo sidili kod vatre.

Nikola je slušao njezino pripoviedanje i nije znao, što bi počeo. Kući je prilazio s velikim uzbuđenjem i često mu je naletjela misao, da će jedva moći progovoriti, kad se s Anicom sastane, jer će ga i ona dočekati sa suzama i nemirom, koji će graničiti s ludilom. Tako je pomišljao, te i sam osjećao, da nesigurno pristupa tim novim doživljajima. Ruka mu je veoma drhtala, kad ju je podigao, da kucne o prozor, a noge su pod njim bile počele treperiti, kao da će ga izdati i slomiti se pod težinom njegovih osjećaja. Slušajući sad njezino pripoviedanje, koje nije bilo ni nemirno ni osobito veselo, sudeći po glasu, on se je skamenio. Nije joj ni ruke pružio.

— Este li svi na nogama? — upitao je bez pripreme, očito samo da nešto reče.

— Svi osim majke. Al ne će ni njoj ništa biti. Juče j' bila u Ričicami i vratila se ka samlivena. I plakala j' — pripoviedala je Anica.

— Jêr je plakala?

— Nije mi tila reći. Uvano j' ništo čula o tebi, pa stoga. Pa, znaš, kako j': nije joj drago, što si otiša u ajduke. I tako...

— A da kud bi?! — upita on suho, no veoma nesigurnim glasom.

— I ja sam joj tako rekla već sto puta, al ništa njoj ne koristi divaniti. Kad si uno načinije kod Ćoranovi, una j' tila povileniti od žalosti... A uprav ni nisi marije! Nisi ti Vranjici ni ćaća ni brat, pa da bi uprav ti bije mora unako...

— Tako, veliš?! — odgovori on dosta nabusito. U njemu je počelo kuhati, i sva mu se krv uzburkala.

— A, nu! — odgovori ona u neprilici, osjetivši, da je rekla previše. — Nego, kako si ti? Esi zdrav, i esu li te primili među se?

On je šutio, a iza kraće stanke upita:

— Kako su dica strica Tome?

— Pa!... Kljasti i jeroglavi! — odgovori ona preko volje.

— I Marija? — upita Nikola.

— Una j' ka Božija ovčica. Samo bleji, pa di je turneš, tu i ostane. A uno dvoj ka na vezu: vaik reže i na se i na druge.

— Tako ti to veliš? — reče on i malko se odmakne od prozora.

— A što ću ti kriti, kad i sam znaš, a ne bi prid tuđim tako... — I sama pokrivam našu sramotu.

Nikola nekoliko puta težko odpuhne, no ne reče ništa.

— Uprav te j' lipo viditi u toj kapi! — reče ona posve veselo. — Sad si nikako i veći i jači neg si bije, kad si otiša!

— A kako Ante? — upita on, kao da nije ni čuo njezine primjetbe. Opet se je primakao tik pred prozor i primio njezinu ruku, koju je držala na okviru. To je učinio posve mirno, bez strasti, kao slučajno.

— I un i una dobro. Ne bi i' batom ubije — odgovori Anića. Mirno je držala svoju ruku pod njegovom i nije mu nikako pokazala, da je osjetila tu njegovu kretnju. Antinu ženu, redovno, nije zvala ni imenom ni bilo kako drugačije, nego samo »una«. Nije je voljela. Nisu se svađale, al se nisu ni slagale, te je bilo posve očito, da ih skupa drži samo nužda. Veže ih jedino dah svekrve Stane, a čim iz nje izleti posljednji i ona promieni ovaj sviet, više je nego sigurno, da će se podieliti.

— A ti? — reče Nikola posve suho.

— Još sam u 'rpi! — odgovori ona posve šaptom i malko se nagne prema njemu više, neg je prije bila. — Al ne ću man još koji dan. Ako bude sin, edan junak više!

— Da Bog da! — odgovori Nikola, a u glasu mu se je osjetio prizvuk svietla i veselja. Osjetio je iskru života i čvršće je primio za ruku, pa nastavio: — Samo se čuvaj.

— Za mene se ne boj. Samo ti čuvaj sebe — odgovori

ona dosta glasno, no onda usitni i spusti glas u tihi šapat: — i gledaj, da ne budeš uludo u planini!

— Nude, nude?! — upita on.

— Tako: kad si već tamo okrenije, nek se pozna i nami u kući.

— Ja mislim, da se pozna i prikoviš — odgovori on.

— Pozna se, da te nema, al nek se nami pozna, i da esi tamo, di si! — odgovori ona bez oklievanja.

Nije htio vjerovati svom sluhu i umu, da je dobro razumio, pa opet upita:

— A kako did Perjas i ostali naši Kresojići?

— Did ka vuk! Ne bi ga iz lumbarde, i un je najpametniji, a svi drugi, kako ko, al zdravi esu svi. Un je meni mam reka: »A da, man u ajduke! To i est za poštene ljude, kad nam ne dadu drugačije pošteno!«

— Tako did Perjas?!

— Tako, tako! A tako i est! Kad si već tamo, nek nam se i pozna — ponovila je ona svoju prijašnju misao.

— Kako naša mala? E l' zdrava?

— Raste ka konoplja — odgovori Anica. — Víni ti, izrizana tvoja glava. I već divani svašta.

Nikolu nešto steže oko srdca i poželi, da odmah vidi diete, no svlada nalet želje i misli, očekujući posve sviestno, da će ga ona pozvati, da uđe u kuću. To mu je prvi put u životu, da čeka, da bude pozvan, da uđe u svoju kuću! Ta ga je misao obsjela tako živo i sviestno, da ju je osjećao kao bolni pritisak u grudima i u mozgu. Mogao bi on i sam reći, da mu otvori, no pred tom je pomisli uztuknuo. Osjetio je, da on više ne spada s onu stranu praga, jer se oko ognjišta mogu kupiti samo mirni, a on to više nije. Obuzela ga je velika želja, da vidi majku i svoje diete...

Neko su vrieme oboje šutjeli, dok se ona prva opet ne javi:

— Znaš, kako su me prozvali u puku?!

On ne reče ništa, pa kad je uzalud čekala njegovo pitanje, reče sama, naglašujući svaku riečt:

— Najprije su samo nike rekle, a potlje sve šapćale, a sad već svi glasno divane i zovu me »ajdučicom«!

— Unda si ti prije postala ajdučica neg ja ajduk! — odgovori on, htijući izreći svoju misao, koja ga je obsjela bila još prije neg je ona to i rekla.

— Kad si se ti odmetnije...

— Nisam još bije u ajducim!

— Svi su znali, kud si okrenije. I nisu zamirali. Nije niko zamirije, kad su znali, kako j' bilo s babinom slaninom i s Ćoranom... Uprav ti je lipa ta kapa!... Da j' i meni taka, kad me već zovu ajdučicom! — govorila je ona, kao da govori o nekoj velikoj svojoj želji, koju bi svakako htjela ostvariti.

Nikola je šutio, jer nije znao, što bi mogao odgovoriti na te njezine primjetbe. Bio bi najradije zaplakao, jer mu nije bilo ni nakraj pameti, da bi morao nju pokušati prizvati sviesti i razboru. Osjećao je, da su svakog trena, koji skupa provode, sve dalje i dalje jedno od drugoga, pa poželi, da čim prije otide. I tako je sve već posve izgubljeno.

— Tije sam, da se vidimo — reče on posve nepromišljeno i u najvećoj neprilici.

— Mi smo svaki dan čekali, da ćeš nam se javiti i da ćeš nam što doniti! — odgovori ona.

— A što bi vam donije? — upita on i odmakne se od zida, kao da je želio, da svojom sjenom ne zaklanja njezina lica, eda bi joj tako mogao bolje zaviriti u oči i pročitati i ono, što mu ne reče.

— Znaš i sam, što! — odgovori ona posve mirno i tiho. — Cekina.

— Cekina?! — upita on raztegnuto, kao da svako slovo napose stvara i slaže iz svoje krvi i mesa.

— Cekina, cekina! — potvrdi ona, ne osjećajući, da je rekla nešto, što bi njega moglo ljutiti il vriеđati.

— Bog bije s tobom, ženska glavo! — odgovori on i prekrsti se.

—Pa, znam i ja — požuri ona, da se izpričava — da i' ti nisi još moga nakupiti, al su ti siguro dali, kad su te primili u svoje kolo.

Nikola je obamro pod težinom njezinih rieči i njezina gledanja na njegov položaj i način života, pa je neko vrieme šutio kao mrtav.

— Kad ćeš jope doći? — upita ona i prekide šutnju.

— Ne znam ja — prociedi on posve iskreno, jer je u tom času pomislio, kako se uobće ne bi više smio nikad navratiti kući.

— Kad jope dođeš, unda ćeš, ako Bog da, naći il malog ajduka il još ednu ajdučicu, al nam nemoj doći prazni šaka! Rugat će nam se pametni ljudi!

— Slušaj me, Anice! — reče on i opet zamukne. Ona je dugo čekala, da čuje, što će reći, pa kad nije mogla dočekati, ponuka ga, da govori:

— Nude, nude!

— Znaš li ti, da si ti sa mnom ka i brez mene sad udovica?!

— La, do šta j' tebi?! — reče ona tako, da nije mogao sigurno zaključivati, što misli i kako osjeća, pa nastavi:

— Kako bilo, da bilo, ja bije živ il mrtav, zapamti edno, što sam ti već reka prije odlazka: pazi mi na mate i na sirote strica Tome! Ako ja što čujem, zaklat ću te ka pile!

— Bolje od mene ne mogu naći — odgovori ona veoma okretno i brzo — al ja i' ne ću nositi na noktu ka kap vode!

— Samo zapamti, što sam ti sad reka, i pozdravi sve! — reče i okrene se, da će poći.

— I uprav mi ne 'š ništa dati?! — upita ona sva izvan sebe od iskrenog začuđenja. — Pa, čim ću se ja podičiti prid ljudima i ženami sa svojim čovikom?!

Te njezine rieči padoše na njega kao udarac sjekirom, zastane, okrene se k njoj, a dlani ga toliko zasvrbe, da bi je bio najradije udario, da na mjestu ostane mrtva, no sjeti se njezina stanja, predomisli se, svlada se i reče joj nasilu posve mirno i prijateljski:

— Kad se vratim, ako Bog da! Reci Anti, da sam bije tu, al majki nemoj ništa reći. Samo bi je još više raztužila. Ja ću jope brzo doći.

Okrenuo se je, otišao žurnim koracima, te nije ni čuo njezinih rieči, kojim ga je izpratila:

— Al ne dolazi prazni ruku!

Posve je nenamjerno udario prema svom psu, koji je bio kraj staje na vezu i neprestano škomlio od milja i samo što nije znao progovoriti i zovnuti ga k sebi. Nikola ga opazi uzprkos strahovite smetenosti, koja ga je bila obuzela pod udarcima Aničinih rieči i misli, pa se posve približi i pomiluje ga. Pas se je zaskočio na njega, uprav kao da ga želi zagrliti, i stao ga lizati svojim toplim jezikom i sav se uvijao oko njega od neopisive sreće i zadovoljstva.

— Maljo moje, sladko moje! — šaptao mu je Nikola i milovao ga svom toplinom, koju je u sebi nosio za svoje diete i za svoju ženu. Uzeo mu je glavu među dlanove i priljubio je na svoje obraze, kao da ga želi izljubiti. — Virni moj brate...

— Ko će sad s tobom, kad si bije sa ženom! — dočeka ga podrugljivim šaptom Josan Maričić.

Nikola mu ne odgovori ništa, a Keča je osjetio, koliko je ta šala bila neumjestna i Nikoli neugodna, pa da je izpravi, reče:

— Moga si barem ući u kuću!

— Što ću u njoj?! — odgovori Nikola preko volje. — Unda bi mi bilo još teže. Al i nije rad mene, nego nisam tije radi matere. Bolestna je.

— Tvrda si srdca — reče Josan. — Ja ne prođem nikad, da ne budem sa ženom i ostalom čeljadi.

— I moga si, moj junače — govorio je Keča — ostati do potlje ponoći kod kuće. Imamo mi još vrimena, da ne ćemo znati, što ćemo do dana s njim početi. Ne žuri nam se.

Nikoli nije bilo drago, što su toliko navaljivali, pa da se nekako otrese, reče:

— Majki mi nije nikako dobro, pa bi se bila samo još uzrujavala i žalostila, kad bi me vidila. Stog nisam tije ni u kuću nit sam joj se javije... Da sam uša, una bi bila čula, ustala bi, i Bog zna, kako bi to š njom svršilo. Ovako j' najbolje. Kad se vratimo iz Bosne, jope ćemo se svratiti, a dotle će, ako Bog da, i njoj biti bolje, pa ću je unda viditi.

Opet su stupali u redu kao i dovle, a udarili su prema Ričicama. Između Rupčića i Skorupovih kuća zakrenuli su nalievo ravno prema Resniku, kod Bakovca su prešli vodu Ričicu i polagano odmicali uzbrdice prema Rasoji. Svagdje su se uklanjali kućama, jer nisu htjeli buniti pse, a nije bilo pametno ni zbog toga dolaziti blizu kuća, što bi se ipak mogli sresti s kojim kasnim putnikom, koji bi svakako pripoviedao, da je sreo tri nepoznata čovjeka. Po načinu stupanja bi svaki graničar zaključivao prilično sigurno, da se je sreo s hajducima, a kad bi se ta viest proširila, stigla bi svakako i do zapovjednika kumpanije u Lovincu. On možda ni ne bi odmah odredio, da kolona pođe u potjeru, al bi bio oprezniji zapovjednik šerežana, koji bi na svoju ruku pooštrio nadzor i pazku po selima i po obroncima Velebitovim

i Resnikovim. Toj su pogibelji svakako nastojali izbjeći i radi sebe i radi svojih drugova, koji će se razići u manjim i većim skupinama na sve strane, već prema harambašinoj odredbi. Sliedeći je skupni sastanak određen za šest tjedana, a gdje će biti, to će vođe svake skupine doznati kod pouzdanika, na koje su upućeni. Unapried ne zna nikad nitko ništa, pa bio i najpouzdaniji.

U Rasoju su stigli prije dana. Tamo je Keča probudio svog davnog prijatelja i sigurnog saveznika Stojana Gnjatovića, da mu se javi i da ga pozdravi.

— Samo da znaš, da smo tuda prošli, ako bi ko naš upita — rekao mu je Keča. — A drugačije, ako ti nije težko, more nam planinka svariti palentu, da što toplo poidemo — govorio je kao u šali, al je mislio veoma ozbiljno. I Stojan je to tako primio, pa je odmah probudio ženu.

Sjedili su svi u kući, jer se nisu bojali izdaje, budući da je kuća bila na osami, a Stojan pouzdan prijatelj. Ipak su puške vazda držali preko ruke, jer je to već posvećeni hajdučki običaj, i svaki je često bacao pogled na vrata, koja su bila otvorena.

Još dan nije bio zoru nadjačao, kad su krenuli dalje, uhvativši pravac između Smokrića i Muntanje prema Troviri, a mimo Brkića Doca. Išli su veoma brzo, iako nisu cielu noć ni oka stisli. Mladost nosi sve kao vihor, a bili su i odmorni, jer su odpočivali predprošlu noć i cieli jučerašnji dan u Dubokim Jaslama. Svakom se je činilo, da ima krila na nogama — tako su lako išli.

Kako su išli vazda na nekolka koraka razmaka, malo su razgovarali, osim što je Josan češće koju dobacio. Nikola mu nije nikad ništa odgovorio, jer je bio posve zaokupljen svojim mislima, a Keča je samo gdjekad izmumljao nešto, što vjerojatno nije ni sam razumio. Samo bi pustio glas, da se javi.

— Sad ću ja voditi! — reče Keča, kad su već bili prošli Smokrić i Muntanju. — Ja mislim, da tu poznam bolje putove neg ti — reče Nikoli, smiešeći se. — Izdaljeg sam ja neg ti, al sam ovud češće prokrstarije i po danu i po noći.

— Ja uprav ni ne znam puta, man samo poprilici — odgovori Nikola posve iskreno. — Ja znam, kud moramo doći, pa udaram poprilici, i čini mi se, da dobro iđemo.

— Nismo zabasali — odgovori Keča — al bi mogli ići još kraćim putom, a sigurno ka i ovud. Trovira je moja kuća, pa znam k njoj i putove bolje neg k ćakanovu ognjištu!

Nikola je neprestano lebdio između osjećaja, koje mu je nagnao u dušu sastanak s Anicom, i koje u njemu rađaju neprekidne, iztrgane misli na Vranjicu. Sav je gorio i treperio od posve nesređenih i strahovito uzburkanih čuvstava. Njegov je životni put sad bio posve jasan, nepromjenljiv i određen toliko, da u njegovoj duši više nije bilo ni sjenke misli, koja bi dopuštala mogućnost, da se još nosi tim brigama i borbama, no sadržaj njegova života bio je isto toliko nejasan, mutan, nepredvidiv i mučan, da je neprekidno osjećao u svojoj nutrinji nešto kao otvorenu ranu. Činilo mu se, kao da mu je sva utroba iztrgana, sve njezine sastojine razpucane, izpremiešane kao u začaranom kotlu, koji i vrije i smrzava se u isto vrieme.

Već je pomišljao, da se je smirio i sredio, a napose je predprošlu noć, koju je prvu proveo sa svojim novim drugovima, osjetio posve jasno smirenje i bezgraničnu predanost u ruke onog, što dolazi i što može doći u kom bilo obliku i žestini. Sad je opet sve srušeno, razvaljeno i pomiešano. Anica je bila onaj čarobnjak, kojemu je uspjelo, da s nekoliko rieči i misli sve povrati u prijašnji nered, u prijašnji sukob svih osjećaja, svih odluka i svih najboljih nakana. Glavinjao je s drugovima kao pijanac poslije nekoliko neprospavanih i najmučnijih noći, punih razvrata, pijančevanja i ludovanja.

Mislio je, da je prebolio najsvetije: i djedovo ognjište i ljubav svoje najranije mladosti, Vranjicu, a sad osjeća, da ga te svetinje razapinju na križu najstrašnijih muka i patnja, koje može nositi ljudsko tielo i ljudska duša. Sve je opet razkrvavljeno, rane su otvorene, otrov u njima vre i kvasa kao najbujnije tiesto.

Oko podne su sjeli, da odpočinu i da štogod pojedu.

Keča i Nikola su šutjeli, a Josan je neprestano započimao govor sad o ovom, sad onom. Njegova se neobuzdana krv nije dala nikad ukrotiti: u najtežim je prilikama bio vazda razgovorljiv, brbljav i pun posve nepotrebnih rieči ko šipak košpica.

— Da mi je sagnati sve begovsko zlato na ednu rpu, pa natovariti na carska kola, upreći carske konje i dati

carevoj koloni, da nam sve priveze tu u Troviru, ne bi se više nikud ni maka — govorio je preko zalogaja i zadovoljno se smijao kao da je izumio zrakoplov.

— A što bi unda s tim? — upita Keča, smiešeći se.

— Gleda bi u tu pustu lipotu.

— A što bi s carevim konjim i soldatim?

— Ha! — odmahne on rukom posve ozbiljno. — Pušta bi kukavelje, nek iđu svojim kućami i nek se i uni provozaju na carevim konjim, kako im drago i dokle oće. Mogli bi unda i uni ukrasti konje i prodati i', pa reći, da su i' zadržali ajduci. Svak bi im virova!

— Kad bi sve tako bilo, unda bi ja molije strica Lazu, da te u Troviri zaziđemo skupa sa tim zlatom, da te ne bi ko smeta u gledanju!

— A što bi vi unda brez zlata i brez mene?!

— Brez tog bi zlata uprav ka što i sad živimo brež njeg, a brez tebe bi — nikako pasali! — odgovori Keča.

Nikola je cielo vrieme šutio i na časove bi se zagledao u posve neodređenu daljinu, no sjetio bi se, da ne smije pokazati drugovima, da je zamišljen i zabrinut, pa bi se onda trgao, nasilu se nasmiešio i hinio, da pozorno prati njihov razgovor.

Još su za visokog sunca stigli na obronke Trovire.

Nikola nije skidao pogleda s kuća Blaževića u Vraniku, a u svakoj žilici osjećao stotinu groznica i svaki mu je dielak tiela podrhtavao nestrpljenjem i željom, da je što prije ugleda.

— Metnit ćemo na glavu malu kapu — odredi Keča i prvi izvadi iza pasa svoju običnu kapu, kakovu nose svi graničari. To isto učiniše bez pitanja i razmišljanja i Josan i Nikola. Bilo im je jasno i bez razgovora, zbog česa to Keča određuje. Hajdučke su kape metnuli u torbe.

Oprezno su se i polagano spuštali k selu, no sad više nisu išli jedan za drugim u većim razmacima, nego prilično nablizo, kako redovno idu i ostali seljaci po tim lošim i vrletnim nogostupima. Izbjegavali su sve, što bi moglo na njih svratiti osobitu pažnju, ako bi ih tko opazio.

— Vi bi mogli ostati ode — predloži Nikola — a ja ću se sam spuštiti niže, da koga nađem.

— Moremo i tako — odobri Keča — al mi ne ćemo biti daleko iza tebe.

— To j' lipo od vas, al nije ni potriba. Mene tu niko ne pozna, a nema ni na meni ništa, po čemu bi ko moga misliti, da triba digniti larmu, kad me opazi — govorio je Nikola dosta veselo, jer ga je bilo već unapried obuzelo ugodno čuvstvo i radost zbog skorog sastanka s njom. On je taj sastanak već osjećao u svojim žilama kao činjenicu, kao spas i najveće veselje, koje ga može još snaći na ovom trnovitom križnom putu njegova promašenog života.

— Neka, neka — odgovori Keča.

— Ne znaš ti još, moj brate, kako se ajdukuje! — reče Josan i nasmije se, kao da je rekao veliku doskočicu. — Ti si istom zinije na ovaj pogani svit, pa ni ne vidiš, koliko je un razjapije svoje žvalje, da tebe proždre u ednom komadu!

— Kako vam drago — odgovori Nikola i požuri pred njima. Nedaleko pred sobom je čuo mukli zvuk zvona s ovaca, pa udari ravno prema mjestu, s kog je taj glas dopirao. Drugovi su išli u stopu za njim, no polaganije. Poslije nekoliko stotina koračaja opazi pred sobom u šikarju stado ovaca. Čobana nije mogao nikako opaziti, uprkos največeg naprezanja svog oštrog vida. Još više požuri. Kad se je približio stadu, ovce ga nenadano opaziše i trgnuše u hrpu. Zvono jače zazveči, a izpod neke se stiene pojavi čobanica, vičući:

— Malje moje, malje moje! Ne bojte se, ja sam tu!

U to opazi Nikolu pa i ona malko uztukne, no bilo je očito, da se nije prepala nego se je samo iznenadila, što tu vidje nepoznata čovjeka, gdje ga ne bi mogla redovno očekivati.

— Ne boj se ni ti mene, mala! — reče Nikola, oponašajući njezinu utjehu ovcama i prijateljski se nasmieši.

— Bome se ni ne bojim! — odgovori djevojče veoma odrješito i sigurno. — Samo si mi ovce poplašije.

— Ne će ni njima ništa biti! — odgovori joj Nikola, primičući se k njoj polaganijim korakom, nego je dotad išao. Pomislio je, da bi mogla zaključivati, da pred kim bježi. — Esi ti iz kuće veljbabe Blaževića? — upita je, pristupajući joj posve blizu.

— Ja sam mu unuka — odgovori djevojka.

— Pozna sam te po didu! — reče Nikola i oštro se zagleda u djevojčino lice, koje je doista nosilo sve djedove oznake i biljege. — E l' did kod kuće?

— Est. I moj ćakan Ivan je kod kuće, a stric Martin je u vojsci već dugo.

— I još se nije vratije iz vojske? — iznenadi se Nikola.

— A ti znaš, da j' un u vojsci?!

— Znam. Reka mi je tvoj did Stipan.

Djevojka ga je radoznalo promatrala i vidjelo joj se je na izražaju lica i očiju, da se ne boji i da ga promatra s povjerenjem.

— Ja bi tebe ništo molije — reče Nikola i sjede na ovelik kamen kraj nje. — Ako bi me tila poslušati, ići ću ti u svate.

— Poslušati te oću, al je još daleko do moji svata — odgovori ona vrlo veselo i jednostavno.

— Nije ti daleko do kuće, pa skokni i reci didu Stipanu, da ga edan čovik moli, da malko izađe na divan — govorio je Nikola veoma umolno. — I reci mu, nek se ne ljuti, što ga zovem amo, jer mi se jako žuri, pa ne mogu ja k njemu.

— A što bi mu rekla, ko ga zove?

— Reci: edan prijatelj, kog un dobro pozna. Dok se ti vratiš, ja ću ti ovce uzbijati, i ne boj se, ne ću ni edne ukrasti.

— Tog se ja ne bojim — odgovori djevojka. — Did je tu u ogradi, pa će brzo doći.

— Unda, veliš: ako bi ja i tije ukrasti, ne ću imati vrimena.

— Ne velim ja to, al tako est! — odgovori mala i veselo se zasmije. Odskakutala je kao srna preko grmeča i kamenja.

Ovce su mirno pasle, a Nikola ih je promatrao istom ljubavlju, kojom je negda milovao Kresojića stado, i čežnjom za onim životom, koje do tog časa nije bio osjetio u svojoj duši.

Nije dugo potrajalo, dok se je djevojka povratila, a za njom je išao polaganije, al posve uzpravno veljbaba Stipan.

— Eto dida! — rekla je mala, smijuljeći se.

— Evala ti! — odgovori Nikola i ustane. — Sad pribroj ovce, da ne rečeš potlje, da sam ti koju ukra.

— I oću! — odgovori mala veoma vragoljasto, a Nikola pođe prema Stipanu, koji se je već pomaljao iza ovisokih grmeča, žureći se, da ga srete što dalje od djevojke, da ne čuje, što će govoriti. Napose mu je bilo stalo, da ne čuje, tko je on.

— Na moju dušu, svakom bi se bije prije nada neg tebi — reče veljbaba, pružajući Nikoli ruku.

— Molim te, striče Stipane, ne ljuti se, što te smetam i pometam u tvom poslu, al tuda prolazim, pa ne bi bilo ni lipo, da prođem, a da ti se ne javim.

— Ajmo kući — ponudi veljbaba, no Nikola to odbije i razloži mu svoje razloge, koji su Stipanu bili posve razumljivi, jer je već čuo, kud je Nikola okrenuo. — Svedno — reče veljbaba. — Ne će me s tog mušketati.

— Jêr bi radili, što nije potriba?!

— Est i to.

— Nego, ja sam te tije, striče Stipane, moliti, ne bi li ti bije tako dobar, pa doveče il, ako misliš, da more biti, i sad mam doveje svast Vranjicu, da podivanimo. Mora bi je moliti, da ode kući našoj i da nešto poručim stricu Perjasu i materi. Al nemoj nikom reći u kući, da sam ja tu. Ni strini.

— Ne boj se. Znam ja, jadan, kako to kola! — odgovori veljbaba. — Ja ću nju mam poslati samu. Ne triba tu mog diverišanja. Ti ajde tamo u unu uvalicu — reče i pokaza mu rukom prema Troviri — a ja ću nju poslati, da odtud donese drva, pa ćete se sastati.

— Baš ti vala i na ovom i na onom svitu! — rekao je Nikola nekako svečano i povišenim glasom, jer je osjetio u duši neobično olakšanje i veliku zahvalnost prema tome dobrome starcu.

Veljbaba je bio vrlo mudar i obziran čovjek, pa nije Nikolu ništa izpitivao, a on mu nije ništa pripoviedao, jer nije ni kanio, a i jer je želio, da se čim prije razstanu, da ide čekati Vranjicu, pa su se brzo razišli. Rekao je drugovima, da idu dalje, jer da se mora sastati sa svojom svasti — to im je izričito naglasio — al da to ne može biti na tom istom mjestu. Smatrao je posve pametnim i potrebnim, da im rekne istinu, da tako izbjegne svakoj mogućoj neugodnosti i naklapanjima. Nije im spominjao, što je ta svast njemu i mimo tog odnošaja, jer o tom ne bi bio ni s kim osim nje govorio za cieli sviet.

Ugovoreno je mjesto bilo na posve protivnoj strani Vranika, pa su se morali dobro žuriti, da stignu prije nje, jer su oni išli okolo po obroncima Trovire, a Vranjica će stići poprieko, te joj je bliže za više od polovice puta. Ipak su

stigli prije nje. Nikola je udesio, da ga drugovi čekaju na mjestu, s kojeg ne će moći izbliza promatrati Vranjicu, a ni njih dvoje, kad budu razgovarali. Vrieme je čekanja upotriebio tako, da joj je on nakupio veliku hrpu suhih grana, koje će moći ponieti kući, da tako njezin odlazak bude posve opravdan i nenapadan.

Kad je primietio da dolazi, srdce mu je počelo bjesomučno udarati kao da će probiti grudi. Sklonio se je za velik kamen, da ga ne opazi, dok ne stigne u njegovu neposrednu blizinu.

— Sunce moje! — prošaptao je kao izvan sebe, kad mu se je približila na dohvat ruku, zagrlio je i počeo je cjelivati kao u ludilu. — Neka si mi došla!

Ona se nije otimala, nego je klonula u njegovu naručaju, a oči su joj se oblile suzama. Nije ni progovorila, a on ju je neprekidno cjelivao i milovao po licu i kosi.

— Ajme meni, ako nas ko vidi! — prošapće ona, trgnuvši se kao iza sna.

— Ne boj se, milinje moje! Ja sam izabra misto, na kom nas ne more viditi niko osim Svemogućeg, a Un se, slava Mu i vala, ne će na nas ljutiti.

— Bojim se — šaptala je ona i odmicala se od njega.

— Ništa se ne boj. I ja sam mislije na tebe, kad sam molije strica Stipana, da te amo dovede. Na sve sam mislije.

Sjeli su na kamen i on ju je opet ogrlio i privinuo k sebi.

— Ajme meni, nemoj — šaptala je ona. — Bog će nas.

— Un vidi bolje neg mi, da su nam srdca čista, pa Ga se ne mariš bojati — odgovori Nikola posve priprosto i uvjerljivo. — Naše je sve propalo, pa neka barem ovo ovako!

Nije se otimala, al joj ni suze nisu prestajale teći.

— Moj po Bogu brate — šane ona kroz plač — kud ti okreni! Ja sam mislila, da ću mrtva pasti, kad su nam — jecaji joj rieči zagušiše i ona se sva savije na njegove grudi.

— Nije ni ovo brez Božijeg pripuštenja — odgovori on. — Nije bilo ni poštenijeg ni pametnijeg puta. Al puštimo to sad. Sve j' svršeno. Nego, ja sam tije s tobom divaniti i moliti te, da odeš kući našoj.

— Što god ti rečeš — odgovori ona i malko se odmakne od njega, no on je opet privije čvršće na svoja prsa.

— Nemoj, molim te, ka se dragi Bog moli — zaklinjala je ona plačnim glasom. — Nikad ne znaš, odkud ko more viditi, a volila bi umriti...

Poslušao ju je i nastavio:

— Samo ćeš didu Perjasu reći, da si bila sa mnom i da sam te molije, da odeš k njemu. Nikom drugom. I reci mu, da mi pripazi na mate. Bolestna j', i ne virujem, da će još dugo. Unda će biti svašta kod našeg ognjišta. Ante j' pridobar, i una ga moja ne će slušati, pa će mi prognati unu sirotinju pokojnog strica Tome. Reci didu Perjasu, da i' un mora braniti. Zaklat ću je ka pile...

— Ne griši duše, moj junače!...

— Čuvat ću se s Božijom pomoći, al ti ne znaš, ko j' naša Anica. To sam ja istom sad vidije....

— Esi bije š njom?

— Esam, al joj ti ne smiš reći, da sam ti kaživa, da smo se sastali, man divani š njom o meni, pa ćeš čuti, što una snuje. Nemoj joj reći za živu glavu, ni da sam s tobom bije. Svituj je, ako j' moguće, al koristi, lje, ne će biti. Vindar joj divani.

— A što bi joj divanila? — upita Vranjica, jer nikako nije mogla ni naslutiti, što se odigrava u Nikolinoj duši.

— Tako: svituj je i reci joj, da Kresojići ne iđu u ajduke, da se obogate, jer smo mi brez tog, vala Bogu, bogati, kolko j' nami potribno.

— Pa, una i sama uvano zna, kako j'!

— Ja ne znam. Morda zna, a morda ni ne zna. Čut ćeš od nje, pa joj divani, kako ti znaš, e da bi je dozvala pameti. I njoj divani za une sirote pokojnog strica Tome, al i o tom, kao da nisi sa mnom divanila. Nemoj reći, ni da si o tom divanila s didom Perjasom, a njemu reci, da ga kumim i zaklinjem Bogom, da ne zaboravi, da j' un vaik naš starešina. Ništa to, što smo naložili nikolke vatre. Sve j' to još vaik Kresojića, i un je naš starešina, kad triba za obraz i Svemogućeg.

— E, da! — potvrdi Vranjica, iako nije pravo razumjela smisao i razlog njegovih rieči. Ipak je shvatila, što mora izvršiti. — Otić ću i sve ću tako načiniti, kako ti veliš.

— Ti otiđi ka k vašoj kući, pa se unda uzput svrati i k nami, da se ne bi čudili, što te j' nagnalo, da sad dolaziš.

— Ne boj se ti! Sve ću ja to pametno! — odgovori ona.

— Lipa moja! — šane on zahvalno i opet je zagrli i pospe cjelovima. — Kad se vratim, ako Bog da, za pet, šest nedilja, javit ću ti se jope ka i danas. Sad moram ići, jer me čeka družtvo.

Bez rieči je izvadila iz torbice, koju je nosila preko ruke, velik komad suhe butine, oko dobra tri pedlja slanine i pol kruha, pa mu pružila, govoreći, a da nije podigla očiju prema njemu:

— Ovo ti je posla rôde i veli, da se ne ljutiš. Tribat će ti.

Trebao je neizmjerno mnogo snage, da se s njom raztane, no nije bilo druge. Ona je još dugo stajala na istom mjestu i gledala za njim kao zatravljena, kao da se budi iz sna, kojemu ne može vjerovati.

— Pravi si momak! — reče mu Keča. — Ne gubiš vrimena uludo.

— Kad je ići, ne more se stati! — odgovori on. Bio je mnogo bolje volje nego prije tog sastanka. Osjećao je i opet olakšanje u duši, pa su nastavili put podvostručenom snagom i svježinom.

I opet je vodio Keča. Izabrao je put najvećim guštikom, tako da ih nitko nije mogao ni s koje strane opaziti. Ipak su išli veoma oprezno i na razmake. Uzbrdica je velika i težka, pogotovo onuda, kuda su oni išli, pa su češće zastajkivali, da odahnu.

— E l' ti već dugo tu udata svast? — upita Josan.

— Pa, tako — odgovori Nikola.

Keča ošine druga pogledom, no ne progovori. On razumi taj pogled, pa reče u maloj neprilici:

— Pa nije to ništa, što sam upita.

— I nije — odgovori Keča. — Jêr unda pitaš?!

— Kad bi i tije, ne bi moga pravo odgovoriti — umieša se Nikola, da ublaži Kečin nastup, al je namjerice govorio neistinu.

— Ja samo tako pitam, da ne mučimo — izpričavao se Josan.

— Tebi svašta pada na um, pa divaniš ka baba iz tovara — govorio je Keča i smiešio se, jer je i sam htio, da razgovor ne bude zaoštren.

— Uprav i est tako — potvrdi Josan. — Evo, što mi sad naleti u glavu.

— Nude? — upita Keča.

— Evo, što mislim: što bi bilo, da, ne daj, Bože, Bog umre?!

Nikola razrogači oči i u čudu ga pogleda, kao da je pao iz oblaka, Keča zavrtje glavom, ne reče ništa, nego nastavi put. Išli su dosta dugo i svima se neprestano vrtjelo po glavi nevjerojatno ludo Josanovo pitanje. Keča je skupljao sve svoje znanje i sve svoje misli, da mu odgovori, no nikako se nije mogao odlučiti ni za jedan odgovor sve do sliedećeg upočivališta.

Kad su opet stali i našli se u hrpi, reče Keča:

— Budalo, Bog ne more umriti!

Nikola je šutio kao zaliven, no ni Josan ne odgovori ništa, jer ga je Kečin razlog ubio u pojam. Opet su krenuli dalje bez i jedne rieči i lagano svladavali užpon od preko tisuće metara. Keča je znao za dobro noćište i udario je stranputicama prema njemu.

Nikolina je duša cvala doživljajem s Vranjicom i nije joj bilo više ništa težko, iako nije doživjela — zapravo ništa. Ipak je bilo mnogo, što je osjetio i vidio, da ga ona voli kao i on nju. Nema to za njih upravo nikakova sadržaja, on se ne zanaša nikakovim ni liepim ni ružnim snovima i osnovama, ali mu je taj doživljaj i ta potvrda njegovih prijašnjih nada napunila dušu novom snagom i životnom radošću, kao da će je moći sutra povesti pred žrtvenik Gospodinov, koji čeka baš samo na njih dvoje.

U tim je mislima, pod ljepotom tog doživljaja, izbliedila posve Aničina težka zabluda, pod kojom je Nikola jedva jedvice došao do Vranjice, da ona kao čarobnim štapićem s njega skine tu težku moru. Posve je nestala, baš kao što je zaboravio i na Josanovo pitanje. Nije mu više bilo ni nakraj pameti. Malko je pošiknuo leđa i odmjereno koracao za Kečom bez ikakove brige i bojazni, bez i najmanjeg razmišljanja, što će biti sutra ili možda već sliedećeg trena. Išao je kao začaran, sav blažen i sretan sa svojim osjećajima. Još je uviek ćutio u svom naručaju njezino drago tielo i na usnama njezin topli dah, mirisav kao dunja, slađi od najslađeg meda i opojniji od najboljeg vina. Osjećao ju je tako blizu, tako svu u sebi, da ni ne bi bio mogao reći, gdje prestaje on, a počinje ona svojom ljepotom, svojim dragim posebnim i neovisnim bićem.

Kad su došli na mjesto, koje je Keča predvidio za konačište, stao je, ogledao se na sve strane, pregledao veoma pomno i pažljivo svaki grm i svaki kamen, drugove ostavio na tom mjestu i sam ušao u prostorje, koje je već dugi niz godina služilo kao hajdučko sklonište. Zna za njega i kapitan i svi šerežani, al oni ipak ne znadu sve, što znadu hajduci! Sve je našao u najvećem redu, sve biljege netaknute, sva skrovišta u najboljem stanju baš kao što su ostala, kad ih je on svojom rukom prošle jeseni pospremio i uredio.

Sjeli su i počeli večerati. Nikola je šutio, Keča rekao koju, a i Josan je bio tih kao da je mrtav, pa ga je Keča nekoliko puta pogledao kao da ga pita, što mu je. Poslije duge, veoma duge šutnje reče Josan kao s drugog svieta i kao da odbacuje s leđa najveći, nepodnošljivi teret:

— Da se vindar trevi! Da umre....

— Da naš Svemogući ne triba budala, ne bi i' ni drža! — odgovori Keča, žvačući mastni zalogaj slanine, kojim se je bio junački zauzdao.

14

Čim su stigli u blizinu određenog mjesta, Josan je preuzeo u svoje ruke vodstvo i zapovjedničtvo. On je poznavao prilike, okolicu i ljude, jer je već nekolike zime proveo u tom kraju i stvorio čvrste veze s pojedinim ljudima, u koje je imao podpuno povjerenje. On je skoro svakog dana odlazio na razgovore i dogovore i drugovima donosio viesti, iz kojih su mogli zaključivati na prilike u kući i oko kuće.

Glavna je osoba bio sluga Jovan, s kojim se je Josan sprijateljio već pred dvie godine. On mu je sve potanko opisao, kako stoji što i u dvorištu i u kući, te je već i Josan sve dobro poznavao, kao da je bio unutra.

Čekali su, da mladi beg otide sa svojom pratnjom u Sarajevo i da kod kuće ostanu samo ženskilji i stari beg Rizabeg, sa slugom Jovanom i još nekolicinom, koji su posve kao i on. Sve su to djeca begovih kmetova iz petrovačkog kotara.

Dugo su trajale pripreme za odlazak mladog Alibega, jer su računali, da će iz Sarajeva morati nastaviti put i

do samog Carigrada, a za toliki se put treba valjano pripremiti.

Najzad je došao i dan njegova odlazka, a Jovan sav blažen doletio svom prijatelju Josanu i saobćio mu taj događaj. Još su jednom potanko dogovorili cielu osnovu, a Jovan je napose naglasio:

— Al, kako smo se pogodili! Ne smiješ me prevariti!

— Kako smo se pogodili, tako će biti.

Pustili su, da prođe nekoliko dana poslije Alibegova odlazka, da se ustali način života bez njega. Jovan je sve točno promatrao i sa zadovoljstvom je utvrdio, da se ništa ne mienja. Sve je baš kao i prije.

Bila je pomrčina. Svietli su trakovi munjine češće liznuli nebom i zemljom, kao da se njima poigravaju, da im zavire u sve tajne i da opet u istom trenu nestanu i sve ponovno ostave u neprozirnoj tami. Iz velike se je daljine čula podmukla tutnjava, kao da netko u dalekom i dubokom podrumu lagano valja prazne bačve.

Dvorac je na osami, opasān visokim zidom.

U kući je bio sam Rizabeg s nevjestom, Alibegovom mladom ženom, i s unučićem, malim Mehmedbegom od godine dana. Kad je odjeknuo udarac na kućnim vratima, Rizabeg se je trgnuo i u čudu se ogledao oko sebe, govoreći:

— Tko je u našoj avliji?!

Đulhanuma ga je prestrašeno gledala i nije mogla odgovoriti, jer je to bio posve neobičan događaj. Mali je Mehmedbeg blaženo spavao u kolievci. On nije ništa čuo.

— Pogledajde, Jovane, tko je! — viknuo je beg.

U tom je času Jovan već otvarao vrata i natražke uzmicao pred Josanom, pokazujući mu tako put, kojim mora udariti.

— Di je Rizabeg? — viknuo je Josan veoma glasno.

— Pogledat ću — odgovorio mu je Jovan tako glasno, da ga je Rizabeg mogao čuti.

— Reci mu, da ga traže prijatelji — govorio je Josan — i da ga mole samo za časak razgovora.

Jovan je otišao, no nije trebao ništa pripoviedati Rizabegu, jer je on i sam sve čuo, pa ga upita šaptom:

— Ko je to?!

— Ne znam, beže, duše mi! — odgovori Jovan. — Nji nekolko u avliji, a svi pod oružjem.

— Nek dođu — odgovori beg. Na licu mu se je vidjelo pravo razpoloženje, no vidio je, da nema pametnijeg izlaza, kad su mu već u dvorištu.

Ušao je sam Josan i veoma pristojno pozdravio, govoreći tihim glasom, skoro kao da moli:

— Ne srdi se, beže, što te smetamo i uznemirujemo u noćno doba. Al nema druge. Da znaš, tko smo: sigurno si čuo za ličkog harambašu Lazu Škundrića. On nas šalje, iz njegove smo družine. Ti znaš, da mi nigdje ne robimo ni ne otimljemo osim od cara. K tebi nas je posla, da te zamolimo, da nam dadeš samo svoje cekine. Ništa drugo. Te robe ne moremo ni kod cara lako naći, a tribamo vrlo nuždno. Ti imaš toga smeća, a ne triba ti uprav ni za što.

Rizabeg je stari gospodin od preko sedamdeset godina, al još veoma krepak i uzpravan kao svieća, a u njemu gvozdeno srdce pravog Krajišnika, pa nit se je prepao nit je okom trenuo. Gledao je Josana postojano, nasilu mirno i stisnutih je zuba slušao njegove rieči. Tad progovori:

— Ne pitaš me, imam li ja tih tvojih cekina!

— Zna cila Krajina, što ima Rizabeg! — odgovori Josan također posve mirno i sigurno. — Cila Krajina nema zlata kolk sâm ti.

— Imo sam ga, al ga sad više nemam. Nemam nego desetak zlatnih medžedija — odgovorio je on nesmanjenim mirom. — Sve je drugo odnio sobom moj sin Alibeg. Ovo, što imam, mogu ti dati.

— Sve, beže, što imaš!

— Sve, sve! — potvrdi Rizabeg, te pođe, da donese. Josan pođe za njim, a Jovan u stopu za njima dvama. Inače se nije nigdje ni vidjelo ni čulo ni žive duše u cielom golemom dvorcu, osim što je mali Mehmedbeg spavao u onoj sobi, u kojoj je Josan zatekao Rizabega. Zapelo mu je oko na bujnom djetinjem lišcu, koje je cvalo zdravljem i svježinom.

Rizabeg se je sagnuo i otvorio ovelik sanduk i maši se rukom, da izvadi, što je kanio.

— Mogu li ja izvaditi, Rizabeže?! — reče Josan i uhvati ga za ruku.

— Ako hoćeš, moreš, al nije adet, da mi ko drugi ide ovamo! — odgovori beg veoma mirno i dostojanstveno. Josan nije ni shvatio ni osjetio značenje rieči tog starog koljenovića, pa ga lagano odgurne nastranu i sam počne prekapati po sanduku. Našao je, doista, samo nekolika zlatnika, a drugo sve je bilo samo srebro. Metnuo je na pod kraj sanduka torbu i počeo objeručke sipati u nju srebrenjake, a da nije ni primietio, da je izčeznuo Rizabeg, kao da ga je zemlja progutala. Josan se je bio toliko zabavio svojim poslom, da je proti svim pravilima i propisima valjanog poslovanja u njegovu zvanju i položaju, posve zaboravio na svoju okolicu i zadubio se samo i izključivo u trpanje novaca u torbu. Kad je obavio taj posao, i to nepodpuno, jer nije sve mogao natrpati, uzpravio se je i ogledao oko sebe, no na svoje najveće iznenađenje ne vidje kraj sebe nikog, pa ni sluge Jovana. Plaho se je ogledavao i pošao prema strani, s koje je i došao.

Kad se je približio kolievci, pomisli, da se sagne i malog pomiluje, jer i on ima baš tolikog sina uz ognjište, no ne dospje, da to učini, jer ga srete iza nekog zastora zamah handžara, koji se je svietlio kao ogledalo i kao žuto zlato — tako je bljesnuo pred Josanovim očima.

Lievom je rukom dočekao udarac, a desnom trgnuo zastor i vidio prekrasnu mladu ženu — Đulhanumu — koja je izmahnula, da ga posieče.

— Čekaj, kujo! — viknuo je Josan biesno.

— Čekaj, pasji sine! — glasio je odgovor i handžar je udario nevjerojatnom snagom po njegovoj lievoj ruci.

Osjetio je veoma žestoku bol, al je ipak desnicom uhvatio za handžar više oštrice, na što ga je odlučna i junačka ženska ruka brzo izpustila i nestala. Josan je osjetio neopisivo žestok bol i ujedno neizkazani sram, što ga je napala i ranila žena, pa u tom luđačkom biesu zgrabi diete iz kolievke, podigne ga jednom rukom za nožicu, a drugom ga, u kojoj je držao handžar Đulhanume, udari oštricom, koliko mu je snaga dopuštala.

Mali je anđelak vrisnuo, kad ga je luđački zgrabio i izvukao iz sna i kolievke, no kad ga je nožem pogodio, nije više dao od sebe ni jednog jedinog glasa. Razsjekao ga je po sredini kao žrtveno janješce.

Josan je sve to učinio u podpunoj sljepoći i duha i tiela, pa kad je osjetio toplu krv na rukama, trgao se je, odbacio i handžar i diete, luđački se zagledao u posljedice svog strahovitog djela, zgrabio čvršće torbu i poletio prema

izlazu. Tu se je sudario s Nikolom, koji je kroz otvorena vrata motrio, što je učinio. Poletjeli su preko dvorišta prema izlaznim vratima.

Kad su njima zalupili iza sebe, zvekir je udario o drvo kao da će ga probiti. Žurno su odmicali, a iza nekoliko stotina koračaja im se je pridružio Keča, koji je držao stražu oko dvorca. Išli su niemo, bez i jedne jedine rieči, a najžurnije, što su mogli. Poslije prilično dugog hoda, Keča stade prvi i upita:

— Po što smo išli?!

— Po nesriću! — odgovori Josan.

Zbacio je torbu sa sebe i sjeo na nju kao ubijen. Osjećao je u cielom tielu devet najljućih groznica, te se je tresao kao šiba na vodi. Nikola ga je promatrao posve neodređenim pogledom, pa je sva sreća bila, da je bila duboka pomrčina, jer bi inače Keča po pogledima svojih drugova morao zaključiti, da su obojica poludjela. Josan je gledao posve ubezumljeno, posve luđački, a Nikola kao niemo blažče: tupo, neodređeno, blesavo i glupo, kao da uobće nije ni sviestan, da gleda.

— Znate li vi, što sam ja načinije?! — upitao je Josan poslije odulje šutnje. — Jadna mi moja majka....

Nikola je i dalje šutio kao niem, a Keča je gledao poprilici u Josana, jer mu nije mogao ni lica ni očiju ni nazirati osim kad bi sievnulo.

Josan je u nekolko rieči rekao toliko, da je Keča razabrao, što se je dogodilo, a Nikola je i znao, jer je vidio.

Sva trojica su šutjeli kao grobovi, dok prvi Nikola ne progovori posve tiho i nesigurno, al nekako prodorno i uvjerljivo kao da sieče:

— Ja ne ću, da išto ponesemo. Ništa!

Josan je težko odpuhivao, a Keča je šutio i gledao preda se kao ubezumljen. Još mu se nikad nije dogodilo ništa, što bi ga bilo toliko potreslo i smelo. Njihova je šutnja bila tako strahovito težka, da ju je svaki osjećao kao bodež u mozgu, koji je težka tama svom snagom rivala u njihovo živo tkivo, te su osjećali, da bi im najviše godilo, da počnu glasno vikati i zapomagati. Keča je bio najprisebniji, jer nije izravno doživio tu strahotu, pa je smišljao, što bi trebalo učiniti. Iza duge šutnje upita:

— Što ti veliš, Josane?

— Ja kun da nosim torbu živi zmija — odgovori on.

— Natrag sad ne moremo odniti — reče Keča kao da glasno misli — jer je sad sigurno oko kuće uzbuna i gungula. Ni sutra navečer ne bi još bilo pametno, da se tuda motamo.

— Jovan će doći noćas po svoj dija — odgovori Josan kao težki bolestnik — pa ćemo njemu sve dati...

— Da vrati Rizabegu! — doveže Nikola.

— More i tako biti — prihvati Josan.

— Samo tako i nikako drugačije — odgovori Nikola. — Mora vratiti i zadnju cvanciku!

— Kako god rečete, samo da to nemamo sa sobom! — prihvati Josan.

Pošli su dalje, na prenoćište, na kojem će ih pred zoru naći Jovan.

— Esi ti siguran, da Jovan ne će izdati i nas, kako j' izda svog čestitog bega Rizabega?! — upita Keča.

— Nisam siguran — odgovori Josan. — Stog mu ni nisam reka naše pravo prenoćište, man dvi ure oda dalje. Kad bude prolazije, mi ćemo ga viditi i ustaviti ga. Da izda, mi bi vidili, da ne iđe sam.

Tako je i bilo. Pred zoru ih je stigao Jovan i zatekao Josana i Nikolu onakove, kakove ih je vidio sinoć: ni jedan ni drugi nije ni oka stisnuo, a Keča — i jest i nije. Ni sam nije bio siguran, da li je spavao il je sanjao otvorenih očiju.

— Jedno pašče manje! — rekao je Jovan, kad su ga sreli i ustavili, a Nikola mu je na to odgovorio najžešćom zaušnicom, kakovu je mogao razvezati i prišiti mu je uz obraz. Taj je odgovor Jovana toliko ubezumio, da dugo nije uobće mogao progovoriti, a kad je došao k sebi, reče, šmrcajući: — Pa ono nije ni kršćanin ni rišćanin, pa da šta je onda neg pašče?!

— Dite j', čovik je! — odgovori Nikola i još mu jednu prišije govoreći: — Ovo ti, da zapamtiš i da više nikad ne izdaš onog, koji te rani svojim kruvom, a nad glavom ti drži svoj krov, gade jadni!

— Da nije bilo vas, ne bi ga bio imo kome izdati! — odgovori on veoma drzko i odlučno, šmrcajući i brišući suze.

— I to je istina! — potvrdi mu Nikola i opet ga udari.

— Ubit ćeš gada! — opomene ga Keča.

— Samo bi uvatije duši misto! — odgovori Nikola i opet zamahne, al se Jovan naglo odmakne tako, da ga je promašio.

— Evo ti ove torbe i nosi sve Rizabegu i vrati mu — rekao je Keča. — Možeš mu slagati, da smo te uhvatili tu negdje i natovarili te, da mu to vratiš. Reci mu, nek nam on oprosti, a i Svemogući će nam oprostiti, što je u ludilu ovaj naš počinije. Tako mu reci i kaži mu, da će odsad u nami imati vazda najbolje prijatelje i nek nam zapovida ka svojoj dici. Esi razumije?

— Jesam! — odgovori Jovo, zievajući od čuda i neshvaćanja.

— Ako ukradeš samo edan komadić, ja ću te svojom rukom izsickati na manje komadićke, neg je taj najsitniji srebreni komadić. Esi razumije?

— Jesam! — opet potvrdi Jovan, no na njegovu se je licu i očima vidjelo, da je on razumio samo rieči, ali značenje svega toga nije nikako mogao dokučiti. — Sve ću mu predati.

— I reci mu, da j' to bila nesrića, al da je kriva njegova nevista, što se j' mišala u ljudsko obračunavanje. Nikom ne bi bilo palo na um, da takne i pseto, a kamoli malog begovića, da ona nije luđački navalila handžarom na čovika. Reci ti njima, da ni kod nji žene ne mogu lomiti pandžu s ljudim, a da to bome ne rade ni kod nas u Lici i Dalmaciji, a pogotovo ne s ajducim. Tako ti reci Rizabegu i kaži mu, da nam je ža kun da j' naše dite, al da će Svemogući Bog dati mladom begu i njegovoj ženi još dice, pa se ne će sime zatrti.

— Reći ću mu sve tako.

— I reci mu, da ne znam, od kog je roda i plemena mlada begovica, al da joj svaka čast! Est una izazvala tu nesriću — govorio je Keča mirnije — al svaka joj čast. Tako joj reci.

— I reci im — javio se je Josan neobično mekim, plačnim glasom — kao žena: — da mi je ža do Boga! Imam i sam unakog u kolivci, al im reci, da bi na uni ma', kad me žena napala, bije i malog Isusa izvuka iz jaslica i razsika ga na dvoj! Takog me j' Svemogući stvorije, pa što ću Mu ja?! Tako im reci.

Jovan nije uobće ništa razumio, jer je njega veselilo, kad je vidio, da je mali begović platio životom dug, kojeg nije načinio. Glavno je Jovanu bilo, da je jedan »Turčin« manje, a pogotovo, da je jedan beg manje. To je za njega bilo jedino važno i vriedno spomena. Stog nije nikako mogao razumjeti, zbog česa su se sad tu razblatili i razpekmezili, mjesto, da se zadovoljno odmore i napiju poslije velikog i napornog posla, a pogotovo nije nikako mogao razumjeti, čim je on zaslužio, da ga biju ko vola u kupusu.

— Torbu ćeš mi doniti natrag — rekao je Josan napuklim, slomljenim glasom kao da progovara iz groba. — Ja ću ti platiti sav tvoj trud i za ono prvo i za ovo, al od ovog novca ne smiš zadržati ni ednog komadićka. Esi razumije?!

— Jesam! — potvrdi Jovan.

— I sad mam seli! — odgovori Josan. — Torbu donesi sutra do podne k una dva rastića, pod kojim smo nikidan užnali. Samo tamo donesi i ostavi, a ništa se ne brini, e l' koji nas tamo il nije. Nek te to ne svrbi.

Jovan je otišao, a njih trojica ostali sami. Dosta su se žurno povukli u Plešivicu. I Josan i Keča su znali za dobra skrovišta, pa su pošli tamo, da se odmore.

Zaniemili su. Vukli su se kao tri duha, osjećajući, da jedan drugog smeta, i ujedno, da ne mogu nego skupa, pa kako bilo i kud bilo. Nikola je težkom mukom vukao za sobom noge — toliki je teret osjećao u cielom tielu, a napose u glavi i grudima. Josan se je neprestano obazirao kao da nešto traži il kao da osjeća, da ga netko progoni, pa gleda, da li će ga skoro stići.

Već je sunce bilo visoko odskočilo, a njih se ni jedan nije sjetio, da bi morali štogod pojesti. Stupali su dalje i sve dalje, pognutih glava i oborena pogleda, svaki natovaren i zauzdan svojim težkim mislima, te nije bilo nigdje mjesta za pomisao na obične dnevne tjelesne potrebe. Josan je bio posve obezumljen i sulud uslied nesreće, koja se je na njeg survala. Smišljao je, što bi i kako bi dalje. Nešto mora učiniti, što će riešiti njegov strašni položaj među drugovima.

Kad su bili duboko u šumi, Keča stane i tu se ustave, da odpočinu. Sjeli su na neko povaljeno stablo.

— Moremo tu i noćiti, ako ste sustali — reče Keča.

Josan ne odgovori ništa, a Nikola je časak šutio kao da razmišlja, a onda reče:

— Da ti pravo kažem, ja bi najvolije, da smo što dalje od tog nesritnog Bišća! Da se odmaknemo.

— Ne bi ni ja drugačije — odgovori Keča — al moramo pričekati, dok nam unaj gad torbu vrati.

— Puštimo i torbu, pa ajmo! — javi se Josan.

— Kako ćeš brez torbe? — upita ga Keča.

— Da mi je lako zaboraviti, što j' sad bilo, ka nabaviti torbu, lako bi ja živije! — odgovori Josan nešto živahnije. — Ne ćemo čekati.

Išli su sve dublje i dublje u šumu. Kad su bili daleko izvan mogućnosti dosega i iznenađenja, Keča stane i odredi, da će tu noćiti. Istom su se sad sjetili, da bi mogli i jesti. Zapravo je samo Keča mislio na jelo, dok druga dvojica nisu na njeg ni pomišljala, jer su bili zabavljeni drugim mislima u tolikoj mjeri, da nije bilo mjesta ni za kakve druge brige.

Josan je bio blied kao krpa i obrazi su mu se nekako objesili i olabavili kao da je već nekoliko tjedana u najljućoj bolesti. Oči su mu upale i nestale u očnim šupljinama, a usne se utanjile i ubliedile kao u mrtvaca. I Nikola je bio žut u licu kao da je izvađen iz groba, a oči su mu nemirno titrale i lični mišići trzali.

Svi su šutjeli tako skoro cieli dan, osim što bi tu i tamo Keča po koju progovorio i upitao ili odredio.

Josan se nije jela ni dotakao, a Nikola je pojeo samo nekoliko zalogaja. Nije mu prijalo, a koliko bi mu i bilo sladko, nije mu grlo služilo: nije htjelo gutati, te mu se činilo kod svakog zalogaja, da će se udaviti. Keča ih je nudio, no kad je vidio, da ne koristi govoriti, spremio je sve i odredio, da njih dva legnu, a on će ostati budan. Nisu ni rieči rekli.

Nikola je prilično brzo zaspao, dok se je Josan vrtio kao na ražnju i odpuhivao kao da ore.

Keča je podalje stajao na mjestu, s kog je imao vrlo liep pregled, no ipak se je morao pouzdati više u sluh nego u vid, jer je noć i opet bila veoma tamna, te se nije ništa vidjelo. Njegovo je mjesto bilo pogodno kao stajalište i postav, no preko noći — tek toliko, da vidi, ako bi slučajno gdje što sievnulo il bljesnulo. Osim toga je važno, da ih ne

može nitko iznenada zaskočiti, jer bi ga on svakako čuo i mogao zaustaviti, iako nije bilo skoro nikakove vjerojatnosti, da bi ih tu mogao tko iznenaditi i smetati. On ipak nije htio sjesti, nego je neprekidno hodao veoma opreznim koracima po tratini, koju je dobro vidio još dok je bilo danjeg svietla, pa nije bilo opasnosti, da bi mogao na što nabasati il za što zapeti. Poslije duljeg vremena je razabrao po načinu disanja, da su mu oba druga zaspala. Nikola je spavao prilično mirno i odmjereno disao, dok se je Josan svakog časa trzao i vrtio kao da se s nekim bori. Keča je veoma pažljivo hodao i pomicao se s mjesta na mjesto, zapravo, samo toliko, koliko je potrebno, da ne stoji, da se tako obrani od sna, koji mu je prilično uporno navaljivao na vjeđe.

— Ne! — viknuo je Josan nenadano i naglo se okrenuo. Keča je zastao i pozorno slušao, što je dalje govorio: — Nemoj me, ako znaš, što j' Bog! — govorio je Josan prigušenim glasom i tako bolno, da bi mekšem čovjeku, koji bi ga slušao, natjerao suze na oči. — Nisam ja tebe tije... Ajme meni, nemoj me...

Naglo se je uzpravio i sio. Keča nije mogao razabrati izražaj njegova lica, al je po glasu i disanju zaključivao, da je moralo izgledati strahovito izmučeno i bolno. Polako mu se je približio i rekao mu šaptom:

— Samo lezi i spavaj! Ja sam tu, i ništa se ne boj.

— Ne bojim se, al sam sanja — odgovori Josan isto šaptom.

— Što si sanja?

— Dite...

— Kakvo dite? — upita Keča veoma neoprezno, jer se nije odmah sjetio, da se može u ovom slučaju raditi samo o onom djetetu...

— Znaš i sam, kakvo! — odgovori Josan uzrujano. — Guši me i oće da me ubije, a kad bi barem moglo!

Do pola noći se je još nekoliko puta isto tako trgao, vikao prigušenim glasom, ustao i sjeo, a poslije ponoći je Nikola bio budan, pa je i on promatrao istu pojavu. Jedva bi čvrsto zaspao, već bi bio u najljućoj borbi i vazda s tim nevinim djetetom...

Zora ga je zatekla svega slomljena, samljevena i izcrpljena, kao da je preko noći ostario za petdeset godina. Svaka ga je koščica boljela, oči su mu bile toliko umorne i

težke, da je jedva jedvice mogao pogledati na stranu, jer je morao pomaknuti oči u šupljinama, a to ga je vrieđalo i boljelo. Gledao je preda se unezvjereno, neodređeno i posve tupo kao da je sliep. Ništa ga nije zanimalo, pa kad je Keča rekao, da ne će istim putom natrag, nego da će se opet prebaciti u Bosnu i preko Kulen-Vakufa i Boričevca prema Udbini, Josan nije ničim pokazao, da ga to uobće zanima. Nikola je pogledao upitnim pogledom Keču, na što mu je on odgovorio:

— Poznam ja te krajeve, a sad nisam bije prošle zime tamo, pa ćemo pogledati.

— Kako god ti rečeš — odgovorio je Nikola vrlo hladno i kao preko volje. I njega je prošla noć satrla i pala mu na mozak kao najteži udarac. Nikako se nije mogao riešiti grozne slike, kako Josan drži diete za jednu nožicu lievom rukom, a desnom ga handžarom razsieca kao janješce...

Diete je kriknulo, kad ga je uhvatio i izdigao iz kolievke, a poslije se je čuo samo oštri udarac handžara i — ništa, kao da je anđeo Božji nečujno zatreptao krilima i nestao. Tako je i to djetešce nečujno otišlo...

Nikola se nije mogao riešiti ni te slike ni tih misli, a jedino, što mu je bilo posve jasno u duši, bilo je to, da Josan više ne može i ne smije s njima. Što će biti s njim, što se mora učiniti, to Nikola nije znao, jer nije bio vješt postupku u takim slučajevima, pa se tim pitanjem nije u svojim mislima mnogo ni bavio. To će odrediti harambaša, to je njegov posao. Nikola je samo znao, da nikad više ne bi mogao s Josanom ni u crkvu, a kamoli na koji drugi posao, kod kog treba paziti i na svoju i na tuđu glavu kao i na svoj i na tuđi obraz.

Napredovali su oprezno i polagano, bez žurbe i napora. Na više su mjesta ostali cieli dan i noć, da se dobro odmore, a osim toga su se duže zadržavali i kod nekih Kečinih znanaca.

Nikola je s velikim zanimanjem pratio sve događaje i upijao u sebe krajeve, kojima su prolazili, tako da je svaki kamen, svaki grm i svaku stopu zemlje mogao vazda dozvati pred oči, čim bi malko spustio vjeđe. Odvajkada je imao veoma dobro pamćenje, a sad ga je dosljedno i sustavno vježbao i izoštravao, tako da je već smio pomišljati, da on uobće ne može nikad ništa zaboraviti, što je jednom čuo il

vidio. Sve mu je neprekidno bilo svježe pred očima i u pameti.

Prvog su dana na povratku išli kao i prije: Keča prvi, u sredini Nikola, a zadnji Josan. Tako su išli, i kad su krenuli s Plešivice opet u Bosnu, no Keča je brzo opazio, da Josan više uobće ne pazi ni na sebe ni na okolicu, kojom prolaze. On bleji oko sebe kao ubezumljeno blažče, zagleda se u posve neodređenu točku i bulji u nju bez ikakove misli i odluke. Keča ga je pozorno promatrao i šutio sve do podne, kad su sjeli, da se odmore i da štogod pojedu. Josan nije gotovo ništa ni okusio, osim što je pojeo komadić crvenog luka i nekolika zalogaja kruha.

— Ne moreš živiti brez íla! — rekao mu je Keča dosta otresito i priekorno. — Moraš isti.

— Ne muči me! — odgovorio je Josan veoma krotko i umolno.

— Ne mučim te, al ne mogu sa sobom voditi nikakvo čudo, koje ne ide i ne pije, a ôda! — odgovori Keča već mekše i pomalo šaljivo. — Ne more se tako živiti.

— Est to! — potvrdi Josan. — Ja' i sam vidim, kako j', al ne mogu drugačije, da me ubijete.

Nikola je cielo vrieme šutio. U njemu je kuhalo i vrelo kao u paklenskom vrtlogu. Nije bio sam sa sobom načistu, da li Josana više žali ili odsuđuje, ali je svakako bilo izvan sumnje i svakog pitanja, da je Nikola s njim posve obračunao. Prema tome se je i vladao. Nije mu rekao ni jedne ružne, ali ni liepe. Šutio je i promatrao ga, kao da ga nije nikad prije vidio: toliko mu je bio tuđ i posve stran poslije one strahote.

Sjedili su veoma dugo, te je Keča i zadriemao. Nenadano se prene i reče:

— Nikola, ti pripazi i pušti me, da dobrano pospavam, a ja ću tebe doveče. A i ti bi, Josane, moga sad prileći.

— Moga bi, al mi i nije do tog — odgovori on posve nemarno i nehajno, kao da govori o nečem, što se njega uobće ne tiče. Pogled je bacio u posve neodređenu daljinu.

Nikola je ustao, odmaknuo se oko stotine koračaja od mjesta, na kom je Keča ležao, zaklonio se, da ne upada izdaleka nikom u oči i mirno stajao, kao što stoji svaki vojnik na straži. Nije mu bilo težko, jer je bio sviestan i potrebe tog posla i svoje odgovornosti, a nije se ni srdio, što su njih

obojica tako dugo na upočivalištu, a on neprestano na straži, jer je posve jasno poimao, da Josan više nije sposoban za taj posao.

Keča je spavao preko tri sata, a Josan se vrtio na zemlji, ustajao, opet liegao, pa opet ustajao i neprestano uzdisao težko, kao da mu netko utrobu vadi na usijanu ražnju. Nikoli se nije približavao, jer je znao, da se to nikad ne smije činiti, a i jer nije osjećao upravo nikakove ni potrebe ni želje, da ni s njim ni bilo s kim što govori. Živio je sav u sebi i u svojoj neopisivoj muci i lomljenju, koje ga je oblievalo krvavim znojem i nije mu dalo ni jednog jedinog časa, da odahne.

Kad su pošli dalje, Keča je odredio, da Josan ide u sredini, a Nikola zadnji. On je to razumio i nije rekao ništa, a ni Josan nije pitao za razjašnjenje, sigurno, jer se u njihovu životu nikad ne traži razjašnjenje neke odredbe, a i jer njega nije uobće zanimalo, što se s njim događa. Znao je, da treba i da mora ići prema Lici, kako i kud Keča bude vodio; znao je, da mora slušati, i to mu nije bilo težko, a drugo ga ništa nije zanimalo. Bez prekida je i bez i najmanjeg odmora bio neprestano zabavljen strašnim događajem predprošle noći. Nije ni slutio, da bi mogao počiniti tako grozno djelo, da ga se ne bi više nikad mogao riešiti! Prije je mislio, da mu ništa ne bi bilo ni okrutno ni krvoločno ni užasno, što bi učinio: uobće, nije imao mjerila ni mjere u vjeri u mogućnosti svoga krvoločtva i okrutnosti. Sad ga je ovaj slučaj posve slomio i neprekidno mu je u ušima šumio djetinji krik kao nebeska truba, koja ga goni u ponore najstrašnijeg pakla. Osjeća, da je diete mnogo jače svojim slabašnim glasićem od njegova handžara — — —

Stupao je među drugovima kao komad drveta, koje su tako navili, da se može gibati svojom snagom, bez misli i volje, bez želje i bilo kakve osnove il odluke. Put je bio lagan, jer Keča nije žurio. Bilo mu je glavnije, da temeljito izvidi sve prilike i da se sastane s ljudima, koje je smatrao važnima u svojim osnovama i namjerama. Nikola nije razumio ni razlog ni svrhu tih razgovora i sastanaka, no nije bila ni njegova zadaća, da se za to brine i da izpituje. Glavno je bilo, da bude dobar drug i da izvrši zadaću, koju mu Keča odredi. To je on činio savjestno i pošteno bez i najmanjeg razmišljanja, to lakše i točnije, što nije nigdje dospio u sukob

sa svojim osjećajima, nazorima i shvaćanjima temeljnih životnih pojava, nazora i pravila. U sebi se je divio i čudio, no rekao nije ni rieči, koliko poznanika i očito prijatelja ima Keča u bosanskoj Krajini.

— Tursku ne voli niko, al je niko ni ne ruši, pa svi dobro živu — govorio je Keča svojim drugovima, kao da im je želio raztumačiti, kako je moguće, da njegovi prijatelji tamo žive kao vrlo mirni i dobri podanici, a ovamo surađuju s ličkim hajducima, koji su svakako zakleti neprijatelji i turske baš kao i austrijske carevine.

— Vole je Turci — odgovorio je Nikola, gledajući Keču, kao da mu želi pročitati u očima, je li pogodio istinu.

— E, to est! — potvrdi Keča. — Uni je vole, al je ne vole ni kršćani ni rišćani.

— A vindar i ti Turci su naši! — reče Nikola misao, koju je nekoliko puta čuo u vojsci. Nije on doduše nikako mogao vjerovati, da bi on i Turčin bili isto, al su pametni ljudi, koji znadu mnogo više od njega, tako govorili, pa im je morao vjerovati. — Vele: uni su druga vira, al su drugačije uprav ka i mi drugi, koji smo kršćani i rišćani. Sve j' to naša rvacka krv.

— E, e! — potvrđivao je Keča, al mu se po glasu ne bi bilo smjelo zaključivati, da je osobito čvrsto uvjeren, baš kao što ni Nikolino pripoviedanje nije zvonilo velikom, nepokolebivom vjerom.

— Tako sam čuje divaniti u vojsci od ljudi, koji znadu — tumačio je Nikola, nastojeći, da što jasnije reče drugovima ono, što su njemu drugi tumačili i što im nije uspjelo da mu usade u dušu!

— Kako mu drago — reče Keča — ja poznam Turaka, koji su i pošteniji i obrazniji od naši! I kad ti un da rič, moreš na to uzeti otrova.

Nikola je s najvećim zanimanjem pratio njegove rieči, a Josan je samo mienjao boje u licu i nije ni zuba obielio. Štoviše, nije se moglo razabrati, ni da je uobće pratio smisao razgovora.

— Sve j' ovo naše — govorio je Keča odlučno, no vazda neuvjerljivo i kao da se boji, da će mu netko presjeći rieč i oteti je zajedno s predmetom, o kom se radi: — Naši su i ti »Turci« i ti kršćani i rišćani, i naša su ova brda i doline. Sve j' to naše.

Nikola nije razumio, kako on to misli, da je »sve naše«, pa nije ništa ni rekao, a Josan ga nije ni čuo. Bog sam zna, kako bi i Keča bio raztumačio svoju misao, da ga je slučajno koji upitao, pa da bi bio morao razlagati svoje mišljenje. Ono je svakako odgovaralo tadanjem obćem naziranju u Hrvatskoj i bilo je u zraku, te se je svatko, tko je samo malko imao posla s javnim pitanjima il s ljudima, koji su se njima bavili, imao prilike, da se njima zadoji i zanese. Uslied toga je to mišljenje prelazilo i u široke narodne slojeve. Tamo je hvatalo teže koriena samo s razloga, što su iz Bosne neprestano stizavale tužbe, kako »Turci« strašno loše postupaju s kršćanskom rajom, a pod pojmom »Turčin« nije narod u prvom redu razumio ništa drugo nego samo vjeru. Islam je bio posve, savršeno povezan s turskom državom, pa se stog kršćanska raja ni nije nikad priznavala »Turčinom« ni u političkom smislu. Razumljivo je onda bilo, da je njoj bila vazda bliža i draža austrijska neg turska carevina, jer je bila — kršćanska država. Isto tako je našim muslimanima bila bliža i draža turska carevina, jer je bila islamska država. Između te dvie provalije lebdio je život hrvatskoga naroda, koji se je sustavno međusobno gurkao i turkao u te bezdanke — sad s jedne, sad s druge strane.

Kako je bilo i kako smo se iztrebljivali na račun i u probitku evropskih naroda i evropskih raznih računa — čudo je, da smo se i ovako održali i da nas je i ovoliko ostalo, koliko nas se spasi!

Putujući polako i oprezno, što po danu, što po noći, stigoše i opet na ličko-bosansku među, no sad ne kod Bihaća i Zavalja nego kod Kulen-Vakufa i Boričevca.

— Tu j' udata sestra Dujmine Velekog, Vranjica — reče Nikola.

— Za Pešana Pavičića — odgovori mu Keča, smiešeći se.

— I ti to znaš?! — iznenadi se Nikola.

— Kako ne bi zna! A znaš li ti, da Vranjičina divera, a Pešanova brata Jukana prozvaše najprije Turci, a unda i naši — Gužvinom?

— To ne znam — odgovori Nikola. — Nisam to još čuje.

— Est, est. Tukli su se tu nigdi, i un povata živi Turaka, da ni sam ne znam, koliko, al i' nije tije pobiti, a svezati i' nije ima čim, man usuka liskovi štapa i s tim trtami uveza

svoje roblje. Načinije im je gužve oko ruku ka od sindžira i po tim gužvami prozvaše njega Gužvinom.

— Nisam to zna.

— Est, est. Un se vaik bije s Turcim, al se i vole. Junak vaik voli junaka, pa se i bije š njim. Tako ti je i s ovim našim Boričevljanim i s vakupskim Turcim: biju se i vole se.

— Esi ti već bije kod nji u kući? — upita Nikola.

— Nisam bije u kući, al sam bije kod stana u planini. I to j' ka prava kuća, al uni to zovu kolibom. Tamo su Vranjica i Pešan i zimi i liti.

Nikoli je već bilo navrh jezika, da upita, da li će mimo njih, jer bi ga veselilo, da vidi Vranjicu, no ipak se svlada i ne upita. Ne bi bilo u redu, da pita, kad zna, da se to ne pita!

— Nedaleko j' njijove kolibe šiljbokana — reče Keča bez osobita naglašavanja, kao da toj činjenici ne pripisuje prevelike važnosti. Nikoli je ipak bilo dosta, što je on to spomenuo, pa da zaključi, da bi ta okolnost mogla biti razlogom, da se ne svrate.

— I naši su niki išli tu na stražu — reče Nikola, da pokaže, kako ga Kečina tvrdnja o stražarnici nije iznenadila.

— E, e. Ja sam nike i vidije.

— Tu na straži?!

— Uprav na straži! — odgovori on, smijući se.

— A esu li uni tebe vidili?

— Ka ja sad tebe.

Nikola ne reče više ništa, tek je upitan pogled netremice držao na Kečinim očima. On ga razumi i samo slegne ramenima, kao da je htio reći: »I nikom ništa!« Nikola nije znao, gdje je Vranjičina koliba, pa po smjeru puta nije mogao zaključivati, da li idu prema njoj ili ne.

Neke su večeri, nešto poslije ugona blaga, stigli u blizinu ljudske nastanbe. Nikola nije znao, gdje su, no zaključivao je, da bi morali biti negdje baš na državnoj međi između Vakufa i Boričevca. Stupali su šumskom stazom kroz silne bukove divove, koji su bili neuredno razbacani i pružali svoje goleme ruke nebu pod oblake, kao da se zahvaljuju Svemogućem, što im je dao tako divan i bujan život na tako — nemirnom i krvavom komadiću hrvatske zemlje s obje strane međe — — —

— Tu me počekajte — rekao je Keča gotovo šaptom i odmašio prema kući, koju su naslućivali samo po tom, što su

iz onog smjera dopirali ljudski glasovi i nekolike klepke s blaga.

— Da te pratim? — reče mu Nikola.

— Nije potribno. Tu smo ka kod kuće — odgovori Keča i zamače iza veličanstvenih stabala, koja su se u daljini i u večernjem sumraku stapala u jedno jedinstveno golemo stablo, koje je činilo neproziran zid između Keče i njegovih drugova, koji su ostali, da ga čekaju.

— Ti si već bije ode? — upita Nikola Josana, samo da ne šute.

— Što veliš? — upita on, kao da se budi.

— Poznaš li ti ovaj kraj? — okrene Nikola pitanje.

— Pa... Kako veliš? — upita on opet.

— Reko: esi ti već bije ode?

— Ph! — odpuhne on i odmahne rukom. — Znaš, Nikola — poče življe, kao da se je doista probudio — ne ću moći ovako dugo. Razapet će me nika muka.

— Virujem ti! — potvrdi Nikola posve suhoparno. I sam je sudio — zaključivao, da se poslije onakog djela ne može mirno živjeti, ali je ujedno pomišljao, da je Josan poludio, jer inače ne bi bio mogao onako...

— I ne znam ni sam, što ću i kako ću...

— Smiri se — govorio je Nikola, jer je osjetio, da je potrebno i pametno, da ga umiruje, da ne bi načinio kakovu ludoriju, pa što bi s njim tu u posve stranom i nepoznatom kraju, a daleko od harambaše, koji ipak jedini ima pravo, da prosuđuje i sudi i odsuđuje.

— Prokleta ruka! — zavapio je Josan, kao da će izbaciti džigerice na tom vapaju. — Una me je privarila!

Nikola se je iznenadio i nije znao, što bi mu na to rekao.

— Vidim ja sad, da j' to na me palo prokletstvo... Kako bi bije moga drugačije?! I ko bi to načinije pri zdravoj pameti?!... Pa da me j' una Turkinja i posikla, ko bi stog unakog anđela?!

Nikola je osjetio u duši neko zadovoljstvo i smirenje. Prije je pomišljao, da je Josan životinjski neosjetljiv i da je mrk i mučaljiv samo stoga, što ga još nije minula ona divlja ljutnja i bjesnilo, koje ga je spopalo, kad je osjetio, da na nj navaljuje žena. Sad istom vidi, da se u njemu razvija nešto posve drugo, i bi mu drago radi samog Josana. Slučaj je, po

Nikolinu shvaćanju, ipak mnogo povoljniji u ljudskom pogledu, iako će za Josana biti svakako mnogo teži.

Nikola nije znao, što bi mu rekao, jer mu nije znao izreći riečima ono, što je mislio, pa je šutio, a i Josan se je opet posve povukao u sebe, zatvorio se i kuhao svoju težku, otrovnu muku.

— Sidi ti — rekao mu je Nikola, samo da i opet prekine šutnju — a ja ću pripaziti. Tu ću izaći malko dalje, da vidim, vraća li se Dmitar.

Josan mu ne odgovori, nego se bez rieči kao drvo spusti na ovisok bukov panj i sjede. Osjećao je, kako mu u glavi neprestano nešto udara i čekića, kao da će mu probiti lubanju. Časak je šutio, a onda reče:

— Znaš ti, da mene uno mâlo vaik goni?!

— E, nije lako! — odgovori Nikola, kome je to bilo posve jasno i naravno, jer je on samo gledao, pa mu je nezaboravno i ne može se riešiti onog strašnog prizora. — Moli se Svemogućem, nek ti oprosti, a za dite se ni ne tribaš moliti, jer je dite. Njega je Bog lipo dočeka!

Povratio se je Keča i pozvao ih, da ga sliede, bez i jedne rieči razjašnjenja il tumačenja. Išli su uzbrdo i za kratko vrieme se našli pred dugačkom, nizkom zgradom, pokrivenom slamom. Keča je išao pred njima i nije ništa govorio, pa onda, posve naravno, ni Nikola ništa nije pitao, a Josan je išao samo napried bez ikakove misli o tom, što se sad s njim događa.

Na vratima ih je dočekao visok, koštunjav čovjek od kojih trideset godina i svakom redom pružao ruku. Nikoli reče:

— Mi smo i Kresojići rod, al ti ni ne bi zna pravo reći, kakav.

— To bi znale naše babe! — odgovori Nikola, osjećajući posve nagonski, da je na pragu Pavičićeve kolibe i da se je sreo il s Pešanom il s Jukanom. Primio je pruženu ruku i srdačno je stisnuo.

— Znaš, brate — govorio je domaćin, zadržavajući ga još uviek na pragu — nije mi drago, što j' Kresinov unuk krenije tim putom, al da sam ja bije na njegovu mistu, ne bi ni ja drugačije.

— Evala ti! — odgovori Nikola. — Sam Sveznajući zna najbolje, kako j' u čijoj duši, al iz ove kože nikud. Da mi nije ni lako ni drago, to samo Bog i ja znamo, al vindar — radije ovako nego pod batine, a nevin ka dite.

— Čuje sam, i sve se zna — odgovori mu Pavičić i propusti ga, da uđe u kuću.

Vranjica ga je dočekala kao brata i pokvasila mu obraze iskrenim suzama ganuća, govoreći:

— Jadna ti sam i kamena za tobom! Da te vidi pokojni vridni tetak Kresina, satra bi u pra i kapitana i generala.

— Al ne bi mene! — reče joj Nikola povišenim glasom i nasilu veselo, samo da razvodni to veliko ganuće i nježnost, koja ih je sve napala. — Meni bi uvano reka, da nisam moga ni pametnije ni poštenije nego sam učinije.

— Est to! — potvrdi mu Vranjica.

Tu su noćili, i cieli sliedeći dan predanili, i još jednom noćili, pa onda istom pred noć krenuli, tako da prije mraka mogu stići preko Lapca u podnožje Visući i latiti se strane. Položaj je Gužvinovića kolibe bio tako neobičan i sretan, da zapravo nitko nije znao, spada li u Bosnu il u Hrvatsku, ali su se svi prema njoj vladali s najvećim poštovanjem i pažnjom: svak je u njoj poštivao svoje najmilije i najdraže, a ukućani su pazili, da se protivnici nikad ne nađu u isto vrieme pod krovom. To su znali svi, i svi su poštivali taj osobiti položaj tog poštenog komadića zemlje i njim se služili u dobre svrhe. Sami su Pavičići pazili, da nitko ne bi zlorabio ni njihovo gostoprimstvo ni njihovo povjerenje, a prijatelji su to znali cieniti.

Prije odlazka je Vranjica našla zgodu i mogućnost, da na čas govori nasamu s Nikolom, pa mu je šanula:

— Ka bratu ti moram reći: svit svašta divani o tebi i tvojoj Anici. Znam ja, da j' svit pogane jezičine, al ne bi od mene bilo lipo ni pošteno, da ti ne rečem, kad sam čula, eto, sve do Boričevca.

— Nude, nude! — ohrabri je on, ne očekujući nikakova iznenađenja.

— Ti znaš, da smo mi rod — govorila je Vranjica tiho i povjerljivo kao u izpovjedaonici — jer je moja Matija u vašoj kući, pa smo unda ka edna kuća. I tako... Vele, da tvoja Anica već divani, da j' una udovica i da j' ajdučica, a oko nje se vrze Pavlina Japunčić izpod Žmelovače, brat Tomiše birta iz Svetog Roka, od Brklje.

Nikola je mirno slušao i smijuljio se. Nije mu bilo ugodno, no nije htio pokazati, da se ljuti il da ga vrieđa.

— Uvano to ne će tako biti — odgovori on veoma mirno — a ako j' Pavlina na nju i bacije oko, što bi tome?! Mlad un, mlada una, a oboj lipi i pristali, pa im se nije ni čuditi...

— Est i to — potvrđuje Vranjica u neprilici, kao da žali, što mu je uobće to spomenula. — Svit ka svit, pa svašta trokelja, i što est i što nije. Tako i to.

— Anica i est već sad ka udovica — nastavio je Nikola — pa joj ne bi bilo ni zamiriti, da misli na ponovnu udaju. Nego, jadna ne bila, zasad joj ne će biti do tog, jer se ne more micati.

— E li?! — upita Vranjica, kao da je jedva dočekala taj dokaz njezine sigurne nevinosti.

— Ja mislim, da j' već u slami.

I sam je bio zadovoljan, što ju je tako obranio, no Vranjičino mu pripoviedanje ipak nije išlo iz glave. Da se pripovieda o njoj obćenito nepovoljno, još bi i moglo biti, al posve određeno?! Ipak je negdje nešto šušnulo, što ne će proći posve bez posljedica...

Te su misli Nikoli dobro došle, da ga malko odvrate od neprestanog razglabanja Josanove nesreće, koja je i Nikoli sjela na dušu i neumorno ga mučila...

15

Išli su veoma žurnim koracima, u hrpi, jedan kraj drugoga, da ne upadaju nikom u oči načinom svoje postrojbe. Ipak je Kečina zadaća bila, da pazi napried i postrance, a Nikolina, da ima češće na oku pozadinu i ujedno i oko sebe. Tako je to Keča izričito odredio. Na Josana nisu polagali nikakove važnosti, jer su vidjeli, da ne dolazi k sebi. Basrlja kao pijan, pogled mu je neodređen i nesiguran, ne govori gotovo ništa, osim što škrto odgovara na postavljena pitanja.

— Bilo bi pametnije — reče Keča — da smo za dana prešli Visuć, a po noći niz udbinske klance. Sad je gotovo.

— Nismo na to mislili — odgovori Nikola, tek da nešto reče, jer je i on bio sav utonuo u svoje posebne misli, baš kao i Josan.

— Sad svedno — javi se i Josan. — Ne pozna nas niko.

Kad su već bili u lapačkoj kotlini, udarili su prečcem, koji je skraćivao put za dobar komad. Keča ga je poznavao.

Na nekoj njivi opaziše ženu, i Nikoli zape oko za nju. Zastane i zagleda se. Keča to primieti, pa ga upita:

— Što gledaš?

— Uprav je uno Marija veljbabina — odgovori Nikola i pođe prema njoj. — Zava moje Kikice.

— Što bi una tu radila?!

— Tu je udata za Milkana Pilipovića — odgovori Nikola i odlučno pođe prema njoj, govoreći: — Počekajte me malko!

Brala je travu za svinje. Nikola se je malko potulio, da ga ona ne može izdaleka jasno vidjeti u lice, jer je želio, da je posve iznenadi. Čim je primietila, da ide prema njoj, pozorno ga je promatrala, ne podižući glave, te je samo nasumce hvatala i čupala travu, jer je izpod oka gledala neprekidno došljaka. Kad joj je prišao na desetak koračaja, uzpravila se, na što je i on podigao glavu i otvoreno je pogledao, smiešeći se veoma prijateljski. Već joj je izdaleka pružio ruku, govoreći:

— Nisam ni sanja, da ću se na te namiriti!

— A ja bi prije virovala, da ću umriti, neg da ću tebe ode viditi! — odgovori mu ona, pristupajući mu.

— Kad sam te pozna, nisam moga proći, da ti se ne javim — reče Nikola. — Esi zdrava? Kako su svi tvoji kod kuće?

— Svi smo, vala Bogu, na nogami. A ti? Odkud ovuda?!

— Znaš i sama, što j' sa mnom, pa sad — kud udarim, tud i stignem. Svedno j', dokle.

— E, da, žalostna ti sam za tobom! — odgovori Marija. Stasita je, liepa mlada žena, jedva nešto preko dvadeset godina, krepka i zdrava, u licu punašna kao drenjina. — Što iz tebe učiniše, da od Boga nađu!

— Ništa to nije brez Božije volje — odgovori on posve mirno.

— Kad se ovud pročulo, ljudi su se devetili od pustog čuda i nisu tili virovati. A i ko bi virova, da će Kresinov unuk morati u ajduke?! Ko bi to smije i pomisliti?!

— A, ništa, moja Marija! Sad je ovako... I drago mi je, da sam te vidije tako zdravu i lipu. Ništa se nisi prominila. Vidi se, da ti je dobar tvoj Milkan.

— Est to, mome Bogu vala! Samo sam pridaleko od naši, pa me to pojde živu. Kun da smo priko svita.

— Svedno j', di čovik živi. Vaik si na Božijem i u Božijem, pa unda — svagdi jednako.

— E, da vidiš, i nije tako. Est óde meni lipo i dobro živimo, al bi dikad volila viditi toranj našeg Svetog Roka neg otvorena nebesa!

— A čuješ li što od kuće?

— Što bi tila, to čujem ridko kad, a što ne želim, to dopre do nas, kun da vitrom dođe! — odgovori ona i najprije se nasmieši, a onda gotovo u istom trenu steže obrve, a licem joj preletje oblačak nerazpoloženja i sjete. — Uprav, kun da niko traži, što bi nam bilo ža, da čujemo.

— Barem iz vaše kuće nemaš što zla čuti! — odgovori on i nasilu se nasmieši. — Da si iz naše kuće, unda ne bi bilo čudnovato, da svašta čuješ.

— Čujem iz cilog našeg kraja, a meni je to sve ka iz naše kuće. Est, očiju mi, uprav tako.

— Što si, na priliku, najnovije čula? — upita on, sjetivši se, što mu je Vranjica pripovjedila, da je čula o njegovoj Anici.

— Tako... — odgovori ona i u neprilici obori pogled, jer se je i ona odmah uhvatila na istoj misli. — Čuje se svašta.

— Na priliku — reče on i zagleda se u njezine velike, bistre oči posve otvoreno i bez oblačka žalbe il smetenosti i neprilike — čula si, da se moja Anica udaje za Pavlinu Japunčića izpod Žmelovače?

Na to se njegovo pitanje Marija lecne, široko otvori oči i zagleda se u njega, pa reče gotovo šaptom:

— Pa ti znaš, da se i o tom divani?!

— Kako ja ne bi zna?! A što si ti o tom čula?

— Ne baš, da se udaje za njeg, al... I, eto: ža mi je, kun da si mi brat, da se za tebe živa tako...

— Pa, bluno, što bi ti bilo ža?! — odgovori on i nasilu se skoro glasno nasmije, iako je osjetio oko srdca težko stezanje. — I esam ja za ženu već ka mrtav, jer ću to biti jä danas, jä sutra, jä za godinu dana, al za nju sam već sad, samo što još nisam pokopan.

— Ne divani, jadan ne bije!

— Uprav je ovako, pa jêr ne bi divanije, kad ovako est?! A što čuješ iz vaše kuće?

— Čujem, da priko svita nema neviste ka j' naša Kikica! — odgovori ona veselo, povišenim glasom. — Vele: prava Kresinova unuka!

— Est, vala Svemogućem! — potvrdi on veselo i kao da je mahom zaboravio na svoje muke i nevolje. — Nego, nije mi do stanja! Samo sam tije da ti se javim, kad me j' Bog na te namirije.

— Ne smim te, jadna ti sam, ustavljati, a ne smim te ni pitati, kud se žuriš — odgovori ona i obriše oči od suza, koje su joj navrle niz obraze. Njezina ju je sudbina bacila daleko od rodnog kraja, a ona je u svojoj duši gojila posve druge snove: kad je čula, da će joj brat Mile uzeti Kresinovu unuku, njoj je sievnulo u duši kao neko nebesko odkriće, da bi ona mogla poći za Kresinova unuka Nikolu. Nije to bila njezina misao, nije bila ni želja, nego najčišći neslućeni i nespremani osjećaj i odkriće kao u snu. Međutim, prije nego je mogla i početi sanjati otvorenih očiju, pročulo se, da ga njegovi žene Kacanovom kćeri. Kad je to čula, osjetila je kao čovjek, koji promatra divnu zviezdu, i dok je još u najljepšem zanosu, ona se prolije i nestane. Tako se je njoj učinilo, a da nije osjetila ni razočaranja ni tuge. Samo tako — nestalo je jedne ljepote iz njezine duše. Ubrzo iza toga došli su prosci iz Lapca. To je sigurno udesila Vranjica Pešana Pavičića, jer je željela, da u bogatu Pilipovića kuću metne koga iz svog sela, a onakoj je kući odgovarala samo veljbabina, pa je tako pao njezin izbor na Mariju. Po nju su došli svatovi na četrdeset konja, te se je pripoviedalo nadaleko o toj svatbi, a napose i o svakom pojedinom svatu, i o njegovu konju, i o odielu na čovjeku i o opremi na konju.

— Ti, bome, ode daleko od kuće! — reče on, još prije neg je krenuo dalje, i zagleda joj se u velike svietle oči, koje su pjevale zdravljem i životnim zadovoljstvom.

— A nu! — odgovori ona i uzvrati mu pogled, u kom je pročitao, da mu želi još nešto reći, pa je mirno čekao, što će to biti. — Tako mi je pisano u zvizdami, i priko tog se ne more.

— I nije ti ža?

— Nije! — odgovori ona posve čvrsto i odlučno. — Nego, da ti pošteno rečem, a sad mogu: kad si ti bije na ženitbi, pa da su se tvoji sitili...

— Što?

— Bila bi najvolila zaminiti u vašoj kući našu Kikicu — reče bez sustezanja i obori pogled. — Sad ti to mogu reći, kad je već sve gotovo.

— I bila bi pošla za me?! — iznenadi se on, jer nije nikad na to ni pomislio.

— A koja ne bi bila tila za Kresinova unuka?!

— A nu! — odgovori on i zamisli se, gledajući nekud daleko u posve neodređen predmet, pa nastavi: — Kad je ovako, sad je bolje, da si tu.

— Est i to, al morda unda ne bi ni ti bije, di esi — odgovori Marija prilično otežući i nesigurno.

— Morda ni ne bi — odvrati on bez razmišljanja. U prvi čas nije se pravo ni zaustavio na smislu njezinih rieči. Tek mu naknadno sievnu u glavi pitanje, nije li ona i još što čula o njegovoj Anici, po čemu zaključuje, da je ona nešto pomogla njegovu odlazku u šumu. Tad upita: — A jêr misliš tako?

— Ne bi ti pravo znala reći, al mislim — odgovori ona nesigurno i posve neodlučno, što ga još više učvrsti u misli, da ona ipak možda nešto zna, što on nije opazio.

— Nije tu Anica ništa... — reče on, al ne dovrši misli.

— Ne velju ja, da est! — odvrati ona, al odmah nastavi: — Vi mužkarci ni ne ćete da znate, što j' žena u kući...

— Veliš?!

— Di ni ne misliš, žena dopre i u tebi i oko tebe! — odgovori Marija i čvrsto mu se zagleda u oči. — Vele, da se dikoja ponosi, što joj je čovik u ajducim!

Nikoli sievne pred očima, obori glavu na grudi, zagleda se u zemlju i zamukne kao ubijen. Podugo su tako šutjeli, kad se on trgne, i reče:

— Est to, sestro, al brez Božije se ništa ne događa, pa — vala Mu i slava! I ostaj mi s Bogom! — reče, pruži joj ruku i žurno pođe za drugovima, koji su se bili zaklonili za neke grmeče na nekoliko stotina koračaja udaljenosti.

U njemu je sve vrelo i kipjelo. Nema govora: Anica je rođeni hajduk... To je bila najjasnija misao, koja ga je obuzela. Sve su njezine rieči bile vazda uperene tako, da ga razdraže i odtjeraju u krajnosti, iz kojih ne će biti uzmaka... To dokazuje i njezino sadašnje držanje: ona traži od Nikole cekina i ujedno traži drugog čovjeka — ako je to istina?!... Cekina od hajduka i mjesto hajduka Pavlinu Japunčića...

Stupao je kao otrovan, gotovo bezsviestno, a pred očima su mu neprekidno izkrsavala razna priviđenja, koja su se vazda đavolski ujedinjavala u jednoj jedinoj slici: on je uhvatio svoju Anicu, previo je preko svog koljena i zamahnuo nožem, da je zakolje... Ta ga je slika neprekidno progonila, iako se je nastojao raztresti i misliti na druga pitanja. Na priliku: on je sad otišao ovim putom, s kog nema povratka. Ništa više ne koristi, da izpituje, zbog česa se je tako odtisnuo kao kamen niz strminu. Sve je sad prekasno, jer između njega i njegova djedovskog ognjišta gori Ćoranova potleušica i na njezinu pragu umire Ivan Ćoranov pod udarcem olova, koje mu je sasula u mozak Nikolina ruka. Tu više nema ni popravka ni povratka. Tako. I sad je posve nevažno, što radi njegova žena, a kao vrlo promućurna i okretna zdrava ženka, svakako, traži i svog druga, s kojim će moći zadovoljiti i svojim grješnim i negrješnim željama i potrebama. Osim toga: kad je njezin Nikola već srnuo naglavce u provaliju, nije pravo, da njegove cekine dobije koja druga il koji lopov, koji će se prikazivati, da je hajdučki prijatelj i ortak, a prvom će ih dobrom zgodom izdati, jer će dobiti i nagradu i jer će se tako pokriti pred vojničkim oblastima, koje bi ga inače mogle objesiti ko poderanu krpetinu. Zar je onda nepošteno, što ona želi dobiti koji cekin, kad ih Nikola sigurno ima, jer hajduci — otimlju cekine i imadu ih kao pljeve...

Tako on umuje u njezino ime i traži opravdanje za sve, što o njoj loše čuje, a misli mu lete i on se svojom koštunjavom rukom hvata njezina mekog vrata, savija je do zemlje, prebija je na dvoje kao suhu granu, prebacuje preko svog koljena, vadi veliku britvetinu iz ćemera, otvara je polagano i napadno, da ona vidi i da joj tako muke i poveća i produlji, a onda izmahuje britvom, časak je drži u zraku, kao da se predomišlja, bi il ne bi, a uistinu samo da Anica dulje pati, tad lagano spušta oštricu na njezin vrat i počne, ne naglo rezati, nego polako i oprezno pilati, samo da što dulje traje...

— Kako ta mala veljbabina? — trže ga Keča iz misli.

— Zdrava j' i vali se! — odgovori Nikola nesabrano, strese glavom, kao da ga je okitila dugačka griva i sve mu lice prekrila, pa je se želi riešiti tim pokretom.

— A što još veli?

— A — tako: malo, pa ništa.

Opet su zašutjeli i žurno odmicali. Josan je išao među njima kao u snu. Nije nikad osjetio potrebu, da progovori, a na pitanja je odgovarao najkraće, što je bilo moguće i opet šutio kao niem. I Keča i Nikola to su posve sviestno opažali, pa su ga imali na oku, Keča više, Nikola manje, jer je bio i sam sobom previše zabavljen. Češće je podizao sad jednu, sad drugu ruku preda se, prema očima i promatrao ih, kao da nešto na njima pozorno motri i izpituje, a pri tom je treskao glavom: neprekidno ga je gonio i mučio osjećaj tople djetinje krvi na rukama.

Nikola je dobro naslućivao, što mu je, no nije ništa htio govoriti, jer nije znao, što bi mu pametna mogao reći, pa da ga smiri i ohrabri, a ujedno je i sam u sebi osjećao trajnu jezu prizora, koji se je odigrao pred njegovim očima. Taj je osjećaj još više zaoštravao njegove rođene muke i slutnje, koje su ga ubijale zbog Anice. Već davno nije osjećao toliku tjeskobu i neku prigušenu stravu i grozotu u cielom biću, kao što je osjeća danas. Nije dosta, da mu je Vranjica rekla, što je čula, nego sad još to isto doznaje i od Marije, koja mu još i više ulije sumnje i žuči u dušu: možda ne bi bio ni pošao ovim putom, da se je namjerio na drugu ženu...

Nije mogao ni pomisliti, da mu je ona to rekla zlobno i u želji, da mu muke još poveća, ali je ipak rekla, a zacielo je govorila samo ono, čim je izpunjena njena duša i u što barem temeljito sumnja, ako možda i ne vjeruje. I ona je željela poći za njega... Kći Dujina i Stanina, unuka veljbabe Jose iz Klanca... Kikina zaova. Da se je to dogodilo, da je on došao izravno pod upliv veljbabe Jose, tko zna, da li bi Keht bio tako žestoko naoštrio zube na njega?! Prije svega, da li bi Nikola uobće onako bacio osvetničko oko na Cuju?! Možda onda ne bi Ćoranovi bili imali razloga, da njega potvore zbog one krađe kod babe Ikoše, a Vranjica ne bi bila došla u priliku, da se mora onako izložiti zbog njega, pa ni njezini ne bi bili imali povoda, da je biju i ubiju, a onda ne bi uobće bilo moguće, da on samo i pomisli, da im ide paliti kuću i ubijati Ivana... Svemogući, kako su to zamršeni konci u nevidljivim rukama iznad nas... Al je svakako Anica izvor svega njegova zla. Ona se je nametnula njemu za ženu, ona je sve to smišljeno osnovala i... morat će je svakako zaklati. To je jedino rješenje, koje mu sad pada na um, i

koje ga je posve obsjelo i ovilo se oko njega kao paučina oko žrtve.

Isto tako treba zaklati i Josana! Ne može se dopustiti, da taka zvier gazi travu i kuži zrak. Samo — to ne može odlučiti i odsuditi on sam. To mora odlučiti harambaša, jer je on gospodar života i smrti svojih drugova. On će to tako svakako i odsuditi, jer je on pravedan čovjek. Nikola još nije sam izkusio, al je o njemu toliko čuo, da je uvjeren, da ne će pustiti, da Josan još jednom dođe u napast da pokaže i izkali svoju zvjersku ćud na nevinoj djeci. Svakako i njega treba zaklati...

— Zaklati, zaklati... — rekao je nehotice poluglasno tako, da ga je Keča čuo i razumio, pa upita:

— Koga to?

— Ko god zasluži! — odgovori Nikola suhoparno. — Nema tu mnogo razmišljanja i praštanja.

— A nu! — odgovori Keča tako, da se nije znalo, da li potvrđuje il se protivi, a Josan uobće nije pokazao, da je što čuo.

— Kad to ne bi Svemogući nami pušta, ne bi se nikad ni trevilo, da čovik čovika zakolje — nastavio je Nikola svoje umovanje. — Na priliku: vidiš, da j' niko ka divlja zvirka. O'š li ga puštiti, da kolje narod, il ćeš ti njega priklati ka pile, i tako rišiti napasti svit, a Svemogućem pomoći u Njegovoj velikoj strpljivosti? E l' ovako?!

Keča nije ništa odgovorio, a Josan je uobće bio duhom odsutan, pa Nikola sam odgovori:

— A da, man ovako! Zaklati, zaklati...

Opet su zašutjeli. Nikola je u sebi kuhao, razglabao i prevrtao na sve strane i načine, dok se nenadano ne uhvati kod misli, kako je to sve nevjerojatno bezbožno i strašno, što on misli i govori. Posve bezbožno...

Kojim se pravom on može miešati u Božje poslove i suditi svojoj ženi stoga, što je željela postati njegovom ženom?! Zar je to uobće bilo kakav grieh, kad je sad čuo, da je te iste misli nosila u svojoj duši i unuka veljbabe Jose, Kikina prasvekra?! Zar je to uobće grieh?! Al ona je prevarila njegove, da je on sam, Nikola, nju izabrao. To jest, i to nije liepo, nije ni pošteno, al... Sve da je i sestru Vranjicu nagovorila, da se uda, samo da joj se makne s puta...

On je nju ipak uzeo, kad je vidio, da je prevaren. Pred Bogom je to posve riešeno, i ona nije više ništa kriva. — Nije kriva?! Moguće je, da pred Nikolom više ne može biti kriva, kad je on to sve razabrao, prije nego ju je uzeo i pred plovanom rekao, da je uzimlje za svoju zakonitu ženu i da će joj biti vjeran i voliti je, al je drugo pitanje, da li je još ipak uviek kriva pred Vječnom Pravdom. To je drugo pitanje, al je onda odmah tu novo pitanje: da li su ljudi zvani, da budu ne samo stražari nego i sudci u ime te Vječne Pravde, koju ljudi ne mogu pravo ni pojmiti, a kamoli da bi mogli u njezino ime i raditi i suditi i ubijati svoje bližnje, kao da su zečevi? To je pitanje, na kom je zapeo Nikolin i um i osjećaj, to više, što on to ni nije znao ni mogao tako jasno sve postaviti i razširiti pred sobom, pa da sve vidi i prosudi. Njemu se je samo maglilo u glavi i pred očima, a sve su ove misli frcale kao varnice s velike cjepanice.

— Zaklati, zaklati nesritnicu, pa kako bilo... Povraćao se je na tu misao i vrtio se oko nje kao pijan oko provalije. Svemogući ga čuva, pa ne pada u nju, al se ni ne odmiče. I Josan mu se neprestano motao po mislima kao prokleta crvena nit, koje se također nije mogao riešiti ko ovca čička, kad joj se uhvati vune. Posve je sviestno pratio to svoje razpoloženje i strelimice, na mahove, pomislio, kako bi on imao i drugih važnih pitanja, o kojima bi mogao misliti, no nikako se nije mogao na njima zaustaviti niti ih početi razpredati u glavi.

— Najbolje je zaklati... Al bi onda trebalo početi tamo, gdje je i izvor svega zla. — Kod njega je to svakako njegova Anica. Il možda nije?! Da nije došla u Lovinac nekakova Cuja, vjerojatno bi i njegov brak s Anicom udario posve drugim smjerom. Ne bi bilo onog najvećeg zla i neprilike, koja ga je povukla na se, kao što zmija svojim pogledom privuče nesretnu pticu, da je onda proguta. Cuja!... To je početak nesreće u pravom značenju te rieči. Radi nje je na njega počeo režati Keht, radi nje ga je Ćoran obiedio, da je okrao Ikošu. Da se dodvori Cuji i njezinu kapitanu! To je bilo posve jasno i nesumnjivo. Sve je to počelo radi Cuje. Dakle?!...

— Svakako treba uhvatiti Cuju i zavrnuti joj vratom kao piletu, a onda dalje — dokle stigne. Prva je Cuja. Nju će negdje namamiti i priklati je kao kozu il će joj stući glavu

kamenom kao zmiji otrovnici. Ni ne bi bilo pošteno, da njezinom krvlju maže svoju poštenu britvu... Uhvatit će je za vrat, saviti je do zemlje, njušku joj zabiti u zemlju i onda je kamenom kvrcnuti u šišak, da pukne ko zrela tikva. Tako će on to s njom. S njom prvom, a onda će dalje vidjeti... Doduše: zar bi Cuja mogla bila i samo doći u Lovinac, a kamoli i steći neki upliv u kumpanijskim poslovima, pa najzad i ljude batinati, da je nije netko doveo i dopustio joj, da sve to čini?! Cuja je, najzad, samo obično žensko, koje bi rađalo djecu, plelo čarape i krpalo poderano rublje, da se nije namjerila na nekog, tko joj je namienio druge poslove, koji nisu za žensko stvorenje... Taj netko drugi — taj je uzročnik svega zla i izvor Nikoline nesreće! Tako je i nikako drugačije...

— E, kapitane, kapitane, nas ćemo se dva ponosati, pa kome sikira, kome držalica! — pomisli on i duboko odahne, kao da je našao rješenje svih zagonetki, koje su se splele oko njegova nesretnog života. — Nije Kresinov unuk otiša u ajduke, da ajdukuje, man da se izmakne ajdučiji! A ja ću stati na rep tvom ajdukovanju! Cuja, Anica, Vranjica... stotinu žena nije ništa! Ti si na bilizi! Il ti, il ja, pa što Svemogući dade...

— Eto: ajduk!... Esam! Ajduk sam, al ne što bi tije ajdukovati il što j' u meni ajdučka krv, man jer nemam drugog puta, da stanem tvojoj ajdučiji na vrat!

Osjetio je svu istinu i svu težinu tih svojih misli, te mu se učini, da će ga pod tim strašnim teretom izdati snaga, da će mu se noge prelomiti i da će pasti nice u kamenje, kojim su se lomili i basrljali već mrtvi od umora.

Prije zore su prešli Visuć i latili se dolinica pod Udbinom. Bili bi mogli nastaviti stranputicama bez opasnosti, da bi se sretali s nepoželjnim, no Josan je jedva vukao nogu za nogom, a i Nikoli je bilo dosta. Izmučile su i njega težke misli, koje su ga neprestano ovijale, kao što pare ovijaju komoštre, kad na njima ključa kotao vode. Išao je kao pijan, niem baš kao i Josan, a Keča je opažao to držanje svojih drugova i pretvarao se, da ništa ne opaža, pa bi češće dobacio po koje pitanje il koju opazku, samo da prekine grobnu šutnju i da dalje lakše idu.

Neprestano mu je nalietalo na jezik, da spomene, kako će se opravdati harambaši, što se vraćaju posve praznih

ruku, no tad bi svaki put bacio pogled na Josana, i odmah bi ga prošla volja, da spomene to pitanje. Osjećao je, da bi to bilo, kao da bi golim nožem zarezao Josanove otvorene rane. Stog je taj razgovor pomno izbjegavao.

— Stric je Lazo reka — govorio je posve nehajno — da se vratimo najzad za sedam nedilja, a mi, evo, već šeste nedilje na domaku.

— E, e! — potvrdi Nikola.

Josan nije ničim pokazao, da i on želi što reći. Sva mu se je nutrinja sasušila kao hrastova kora, a sve se misli splele u posve nerazrješiv i bolan jad i čemer, da bi najradije glasno proplakao i vikao od muke, da mu vjetrovi raznesu jecaje i jauke na sve četri strane svieta, e da bi ga čuo netko, tko bi mu mogao, znao i htio pomoći nositi toliku muku i patnju.

— Morda ne ćemo još nikog od naši naći na sastajalištu — opet će Keča poslije duge šutnje.

— More i to biti — prihvati Nikola bez i najmanje želje, da taj razgovor razplete.

— Svedno — nastavljao je sam Keča, jer je osjećao i želju i potrebu, da ne idu niemo kao na sprovodu. — Naći ćemo kod prijatelja poruku, kud tribamo doći.

— I to j' dobro — opet potvrdi Nikola, plivajući i pogledom i mislima među Kresojića kućama i gledajući, što se tamo događa. Bog zna, što se je sve odigralo, odkad je otišao?! Je l' mu još živa majka, što snuje i umuje njegova Anica, što rade sirote strica Tome?... Koliko pitanja, toliko otvorenih rana, toliko težkih zagonetki, toliko otvorenih provalija bezdanka.

Oko podne su se sklonili u neku guštaru više Pločanskog klanca, jeli i odmarali se. Josan je šutio i jela samo okusio pa ostavio.

— Jedi! — nukao ga je Keča. — Ko ne more isti, ne more ni raditi, a naš je rad sav u nogami, a nositi te, lje, ne ćemo! — govorio je i smijao se, eda bi i njega izazvao, da se malko razbadri i dođe k sebi.

— Ništa, ništa! — odgovorio je Josan kao iz oblaka.

— Nego — rekao je Keča i još se jače nasilu zasmijao — ti si zaboravije, što si nas uno pita, kad smo išli u Bosnu.

Josan ne odgovori.

— Znaš li — podsjećao ga je Dmitar — što bi bilo, kad bi, ne daj, Bože, umra...

Nije dobio odgovora. I Nikola je šutio, no pogledom je pokazivao, da ipak sudjeluje u razpletu Kečinih misli, al nije bio dosta odlučan i jak, da mu pomogne, da prijatelja trgne i osovi na noge. I sam je previše nosio u sebi i jada i čemera i bojazni, koje su ga izjedale i mljele kao suho žito.

— Sad, što j' bilo, bilo je — govorio je Keča polako i otežući svaku rieč, jer ni sam nije bio odlučan, kako bi mu mogao govoriti o nesreći, koja ga je zadesila. — Što se učini, ne da se povratiti, al čovik mora... Prekinuo se je u rieči, jer su ga izdale misli. Nije znao, kako bi nastavio. Neko je vrieme šutio, nadajući se, da će mu pomoći Nikola, kojeg je pogledima molio i nukao, da i on koju reče, al uzalud. Najzad nastavi: — Naš je život taki: pošli smo svi ovim putom, da utečemo zlu. Est to tako. To nam mora priznati svaki pošteni i pametni čovik, al mi najbolje znamo, da srljamo iz zla u gore. Ne da se tu mnogo birati... I tako. Iđe, na priliku, vaš plovan i nosi sveto Pričestilo bolestniku, posrne u potoku i pane, pa mu i Pričestilo izpane iz ruke. Ti skočiš, da Ga digneš, oklizne ti se noga na kamenu u vodi, i da ne paneš u vir, staneš nogom uprav na sveto Pričestilo...

Zastao je i promatrao drugove, da vidi, kakav je učinak izvelo njegovo pripoviedanje. Obojica su šutjeli, pa Keča i opet nastavi:

— Bi l' bilo Bogu draže, da si ljosnije i utopije se? Recite sami! A da nisi nogu pomaka i skočije uprav na ono misto, di je sveto Pričestilo, bije bi sigurno mora potoniti u víru. Što j' sad Bogu ugodnije, i esi li ti što kriv? Reci, Josane!

— Druga ti je to! — odgovori Josan na ovo izravno pitanje, jer očito nije mogao ne odgovoriti.

— More i to biti — potvrdi mu Keča u očitoj želji, da mu ide ususret i da mu pomogne. — I est drugačije, al je Gospod velik i sve vidi i razumi naše nesriće i slaboće, pa i prašta, više neg mi moremo zgrišiti.

— Nema tu praštanja! — odreza Josan i baci pogled nekud preko glava svojih drugova, kao da promatra avet u oblacima. Dosta je dugo držao glavu tako uzdignutu, a onda je naglo spusti na grudi, kao da ju je odvalio s vrata i njome tresnuo o prsa.

Nikola je gledao preda se i pomalo jeo, a Keča je uporno promatrao Josana i čekao, da li će još što reći. Kad je uzalud čekao, pokuša na ovaj način razvijati svoju želju, da mu pomogne:

— Est to veliko zlo i grijota do Boga, al jope... Trevilo se — trevilo! — Pa da si uprav Razpetoga razsika... Dođe dikad čoviku, pa pobisni ka divlja zvirka i ne zna ni sam, što radi. E l' kriv za to?! — I, najzad, na moj račun: nisi ni baba ni dite... a nisi otiša u popove, man u ajduke, pa — trevilo se, trevilo! Sad iz te kože nikud... Prostit će Bog...

Josan odmahne rukom, al ne podiže glave.

Keča se je ostavio jalova posla, zanio se svojim mislima i veoma sladko jeo. Poslije oduljeg odmora krenuše dalje. Sad su išli mnogo opreznije, jer su stigli u kraj, u kom ih mnogi osobno poznaju. Prilično su oni sigurni, da ih ne bi velika većina izdala i prijavila šerežanima il kumpaniji, al je najveći oprez bio vazda ne samo posvećeno pravilo i dužnost, nego i najopravdanije držanje. Nikad nije čovjek siguran, da se ne će za novac naći doušnik i među onima, koji su iz dobrih kuća i koji hajduke ne smatraju razbojnicima, kojih se treba pod svaku cienu osloboditi, nego ljudima, koji su dospjeli u nesreću i koji su malom čovjeku graničaru vazda posve neopasni, te svaki smatra svojom dužnošću, da ih i pomogne i zakloni, koliko je to najviše moguće, a da se i sam ne mora odmetnuti.

Josan je išao u sredini, no razmak između njih nije bio velik ni napadan. Gdje su vidjeli ljude na njivama, obišli su ih u velikom luku, tako da se čini, kao da ih baš onud vodi smjer njihova puta, kud idu. Zakrenuli su dobrano nalievo prema Troviri, jer je bilo prekasno, da bi se u Vraniku Nikola još mogao sastati s Vranjicom, a da ne ide u samo selo. To nije htio, iako bi ga tamo malo tko mogao prepoznati osim Vranjičinih ukućana. I to je svakako želio izbjeći, kad nije potrebno, da ga vide, osim onih, koje baš on želi il mora vidjeti.

Još prije mraka im je uspjelo, da je Keča razgovarao s njihovim pouzdanikom, kod kog ih je čekao harambašin nalog, kud moraju ići. Sve su viesti, koje je čuo, bile povoljne: nema progona, nema pokreta potjernih kolona, nema nikakovih osobitih odredaba vojničkih zapovjedničtava o postupku prema hajducima. Po tom je izkusni Keča zaključio, da su

drugovi za to cielo vrieme, dok su njih trojica bili u Bosni, bili povučeni i mirni. To je i odgovaralo načinu mišljenja i rada njihova sadanjeg harambaše Laze. On je želio da sačuva i sebe i družtvo, a djelovanje je odredio samo onda, kad nije drugačije mogao il kad bi ga nestašica novaca prisililа, da ih svakako priskrbi.

Keča nije izričito rekao, iako nije ni napadno tajio, da je tu prijatelj i saveznik Dujo Kovačević iz Vranika, no Nikola je ipak toliko poznavao ljude i prilike u tom selu, da je odmah znao, o kome se radi. Nije mu se sviđao, nije ga volio, jer su skupa služili u vojsci skoro godinu dana. Za to ga je vrieme temeljito upoznao i ne bi mu bio povjerio svoju glavu.

— Poznam ja dobro tog prijatelja — reče Keči bez osobitog naglašavanja i izticanja bilo koje rieči, iako se je jedva suzdržao, da rieč »prijatelj« ne iztakne i ne naglasi.

— Desni čovik! — odgovori Keča.

— Esi bije š njim već u kakvoj gužvi? — upita Nikola.

— To nisam, al je bilo već dosta prilika, u kojim smo ga mogli dobro vagniti.

— S cekinim?! — upita Nikola, jer se više nije mogao svladavati, a da ne izrazi svoje nepovjerenje.

Keča se malko iznenadi, pogleda ga razširenim očima i reče:

— Što est, est: nismo stisnute šake.

— To, to! — potvrdi Nikola svoje mišljenje.

— Ti, kun da ga poznaš bolje neg mi?

— Meni se tako čini! Godinu smo mi dana ili iz iste zdile, a to j' dugo vrime, mnogo se palente poide kroz dvanest miseci...

— Al un je stariji od tebe — reče Keča.

— Stariji, stariji. Samo sam prve godine u vojsci bije š njim. I dosta mi ga j' bilo ka žulja na tabanu!

— Al, vidiš: ne moremo se na njeg potužiti. Što j' god dosad s nami radije, bilo j' pošteno i pouzdano.

— Do ednom!

— A nu!

Zašutjeli su, razrađujući svaki svoje misli. U cieloj okolici nisu opazili ništa sumnjiva, pa su se mirno, al i veoma oprezno pripremali na noćenje. Josan se je ponudio, da će on čuvati stražu do pola noći. Nije rekao, al je mislio,

da tako i tako ne može s večeri zaspati, pa da mu je pametnije, da se posve izmori i onda, možda, poslije zaspe.

— Moreš biti prvi, al ne tribaš stražariti do ponoći, kad smo trojica — odgovorio je Keča. Nije im se bilo težko sporazumjeti, jer je svaki bio spreman na sve. Nikolu je zapalo, da bude budan zadnji. To mu je i najbolje išlo u račun, jer je mislio, da mora porano otići prema selu, da srete prve čobane i nekog pošalje k Vranjici, da joj javi, da je čeka. Smišljao je, što joj treba reći, dok mu ne sievnu u glavi, da on zapravo čeka, što će ona njemu pripoviedati. Zamolio ju je, da otide k njegovima, pa je sad važno, što će mu pripoviedati.

Sjeo je na ovisok kamen, s kog je imao dobar pregled okolice, pušku metnuo preko koljena i na njoj prekrižio ruke, a u glavi mu je čekićalo i brujalo kao u košnici uznemirenih pčela.

— Bože moj, Bože moj! — češće mu se oteo uzdah, a da ni sam ne bi bio znao pobliže označiti, što ga najviše tišti. Toliko se toga srušilo na njegova leđa i na njegovu dušu, da je osjećao olovni pritisak i na svakom komadiću tiela i na svojoj duši, te mu se na mahove činilo, da uobće ne može ni podnieti toliko jada i nevolje, pa da će il svisnuti il proplakati kao slaba i bezpomoćna žena.

Čim je ciknula zora i Keča se uzpravio na svom tvrdom ležaju, Nikola mu je rekao, da ide prema selu, da srete čobane i nekog pošalje s porukom Vranjici.

— Pratit ćemo te — odgovorio mu je Keča.

— Ne bi marili!

— Pušti ti to s mirom, što mi ne bi marili. Bolje ja to znam, neg ti — odgovori mu Keča, trljajući oči.

Nikola se nije mnogo opirao, jer je znao, da to ni ne bi imalo nikakove svrhe, jer svakako mora biti onako, kako odredi Keča. Pritegao je na sebi opremu i požurio nizbrdice. Nije se ni obazirao, da vidi, na kojoj ga udaljenosti sliede prijatelji. Na njih je posve zaboravio, jer je svojim mislima bio posve s Vranjicom i s njom već razgovarao i slušao njezin topli glas, koji ga je opajao, te mu je to uživanje i veselje kvarilo samo to, što su mu svakog časa misli skliznule s te putanje i zaustavile se na onom, što mu ona pripovieda o Anici. Da će to biti neugodno i tužno, osjećao je tako sigurno, kao da je prisluškivao razgovoru, kad su njih dvie razgovarale.

Bez potežkoća joj je poslao poruku i čekao je na nekoj uzvisini u gustoj šikari, tako da je on vidio naokolo sve, a njega nije nitko mogao opaziti, dok ne dođe u neposrednu blizinu. Poručio joj je, da će je čekati na mjestu, koje je mogao posve liepo motriti iz svog skrovišta na udaljenosti od nekoliko stotina koračaja. Nije dugo čekao. Dolazila je s čobanicom, koju joj je poslao s porukom. Išle su veoma žurno, jedna uz drugu, dok nisu stigle do blaga. Tamo je čobanica ostala, a Vranjica produžila sama na određeno mjesto. I Nikola je krenuo iz svog skrovišta kroz guštaru, nastojeći, da ga ozdol nitko ne bi mogao opaziti. Na sastajalište je stigao prije nje i sklonio se za velik ogredak, tako da ga nije mogla opaziti, dok joj se ne javi. Kad je ona stigla, u neprilici se je nekoliko puta ogledala na sve strane. On ju je motrio i šutio kao niem, jer mu je neobično godilo, da je promatra, dok ona ni ne sluti, da se njegovi pogledi opajaju njezinom blizinom. Poslije dugog vremena opet je osjetio u duši veliku širinu i blaženo zadovoljstvo, kakovo zacielo osjeti izsušena zemlja, kad je prelije rodna kiša. Sav je treperio od uzbuđenja i nemirnog zadovoljstva, koje mu je obuzelo cielo biće kao groznica, koja diže i lieči. I drhtanje je cielog tiela osjetio kao u groznici, no ta je groznica bila ugodna, opajala ga je zanosom i srećom, kao da je u najdivnijim životnim prilikama. U tom je času posve zaboravio, da se tuđ povlači kao divlja zvier, koju bi svatko mogao ustrieliti, a da za to ne odgovora, niti kolko bi možda odgovarao bilo kome, kad bi ubio zeca. Na sve je zaboravio, što nije s njom u neposrednoj vezi i napose s ovim njihovim viđenjem. Smišljao je, kako bi joj se najtoplije i najnježnije javio, da je ugodno iznenadi. Dok su se u njemu misli miešale i osjećaji trzali kao lovni psi na vezu, nešto ga je pograbilo i svom ga snagom bacilo iz skrovišta prema njoj, a usne su same progovorile bez ikakova razmišljanja:

— Esi li mi došla?!

To je bilo sve! I rieči su bile najjednostavnije i njihov je zvuk bio posve običan, kakav može biti, kad čovjek upita prijatelja nešto, što i sam vidi i zna. Osjetio je tu jednostavnost, koja je bila u najživljoj protivštini sa svim, što je smišljao i osjećao, no nije znao reći ništa ni ljepše ni zvučnije, osim što je dodao:

— Uprav je to lipo, da si došla!

— Kako ne bi došla, jadan ne bije, kad me zoveš?! — odgovori i ona jednostavno i priprosto, a rumenilo joj oblije obraze.

Primio ju je za obje ruke i dugo ih držao u svojim rukama. Ona se je ogledavala očito, da li ih tko može odkud vidjeti, nekoliko puta trznula, da ruke povuče k sebi, a onda se smirila i pustila, da tako stoje.

— Moremo sisti — reče on i povuče je, idući natražke, do ovelika kamena, koji je bio gotovo podpuno uokrug zaklonjen visokom šikarom. Ona se nije branila, već ga mirno sliedila i sjela kraj njega. Gledala je preda se, kao da se ne usuđuje pogledom susresti sjaj njegovih očiju, koji je u prvom trenu opazila, i odgonetati mu značenje. Časak su šutjeli, a onda on nastavi posve lagano i gotovo nehajno: — Dugo se nismo vidili.

— Dugo, dugo — potvrdi ona i odmah upita: — Esi sritno putova?

— Ph!... Kako bi ti reka... Tako... Čim mi vidiš glavu na ramenu, unda dalje ne mariš pitati... Što drugo i more biti?!

Govorio je polako, smišljajući rieči i rečenice, posve ledeno, kao da je u njemu u jedan mah umrlo sve ono veselje i oduševljenje, koje je osjetio, motreći je pred sobom kroz gustu šikaru iza stanca kamena. Sad se istom i odkravljuje i budi. Ruke joj je držao veoma meko i bez oduševljenja, kao da vrši samo neku zadaću, koja ga ne zanosi i ne obuzimlje. Ona je očito osjetila njegovu nepriliku, pa polako, nenapadno povuče ruke k sebi i složi ih u krilu. Pogleda nije podizala, osim što je nekoliko puta šinula prema kući, ali tako, da nije zapela za Nikolu. Tad reče:

— Što ćemo, kad je taka volja Božja?!

Kad on ništa ne odgovori, a ne maši se ni njezinih ruku, ona žurno nastavi:

— Bila sam kod vaši kuća, i svi su zdravi.

— E, Bog ti da zdravlje! — odgovori on krepko. — I majka?

— I una dobro — potvrdi Vranjica. — A did Perjas, da se pripovida — govorila je sve brže i pažljivije, osjećajući iskreno, da ga mora nečim razveseliti.

— E, da — reče Nikola i opet tiše, kao da je iz časovita poleta i opet pao i klonuo — un je vaik zdrav ka vuk.

— Ne samo, što j' un zdrav, nego j' un i drugačije pravi Kresojić, da j' uprav lipota! Da si ti njega čuje, moj brate, kad sam mu pripovidala o tebi i rekla, što mu poručuješ, bije bi se razpiva od veselja! Taki je bije, očiju mi, da sam se ja samo devetila i krstila od pustog čuda, a drago mi bilo, kun da j' moj rođeni did.

— Il kun da si mu za bratovim unukom! — odgovori on posve promienjenim glasom, naglo je ogrli i stane je cjelivati kao izvan sebe. Nju je njegova nagla promjena zatekla, pa se je u čudu i branila i prepuštala — bila je baš na granici spoznaje i opojnosti. Tiho je i kao tuđim glasom šanula:

— Bog bije s tobom!

— Iz tvoji usta u Njegove svete uši! — odgovori on preko cjelova, koji su ga zauzdavali i gušili mu rieči na usnama. Bio je sav zanesen kao u snu il u težkom pijanstvu, te ni sam ne bi bio mogao obrazložiti svog vladanja, koje je bilo posve jednako čovjeku, koji se topi i svim se silama napinje posve nagonski, da se dočepa žuđenog cilja — spasenja! Časak se je smirio, kao da je klonuo, kao da mu je ponestalo sila, a onda šane grozničavo i posve nepromišljeno: — Bižmo... Bižmo, da se spasimo!

— Bog s tobom! — odgovorila je ona u čudu i posve smetena i ujedno prestravljena. — Kud bi bižali?!

— U Tursku, u Dalmaciju, kud god oćeš!

— Jêr bi bižali, Bog bije s tobom?!

— Jêr?! — upita i on, posve klone, potegne ruke k sebi, složi ih preko koljena, obori glavu na grudi, težko odpuhne i poslije dulje stanke odgovori: — Jer ću načiniti zlo...

— Nemoj tako — reče ona veoma toplo i umilno i položi svoju ruku na njegovu. Osjetila je u sebi i sviest i dužnost i snagu, da ga tješi i utišava, pa nastavi: — I sam znaš, da nije ništa brez Božijeg pripuštenja, pa ni ovo tvoje ni... — zape kao nad provalijom, časak zašuti, a onda izreče bez sustezanja: — ni ovo naše!

On je dugo šutio i odpuhivao, ne podižući glave. Ni ruku nije ganuo, kao da nije ni osjetio njezina toplog dodira, a nije ni glavu pomakao s grudi. Brkovi su mu padali preko brade i pod udarcima sunčevih zraka čarobno šarali srebrene toke na grudima.

— Znaš! — reče nenadano, kao da se je prenuo iz težka sna. — Ti znaš, da sam mora otići, jer da sam i kriv, a Bog mi je svidok, da nisam, ne bi nikad prista, ni da mi žena sudi, a kamoli, da me i kažnjava. Otiša sam, i jope bi stotinu puta načinije isto, kad bi tribalo. I ne koristi žaliti... I tako...

Podigao je glavu i oštro joj se zagledao u oči. Ona je njegov pogled mirno primila i izdržala. Rano ih je sunce obasjavalo, a lagani je povjetarac titrao s nekoliko čuperaka njezine kose, koja joj je resila čelo.

Svojim je rukama prihvatio njezine ruke i nastavio:

— Nema povratka!... Žene su žene, a ljudi su ljudi! Težko kući, u kojoj se ne zna, ko je ko, i ko je što!... A u carevini?! Al nu: kako im drago, al ne s nami! I tako... Kad smo se vinčali — nastavio je bez ikakova uvoda i prielaza, jer nije imao vremena, da u naletu misli razčlanjuje — ja sam zna i vidije, što se sa mnom stvara. Mislije sam: sad nema drugog izlaza. Ne moremo sramotiti dva ognjišta, a una j' prava i poštena cura iz poštene kuće...

— Est to! — potvrdi Vranjica, jer je željela, da mu nešto reče i da mu tako pokaže, da prati njegove misli, a i jer je osjećala potrebu, da se zauzme za sestru.

— Est, est — potvrdi on — al vindar, dok sam ja zamaka u glavicu... Kad sam odlazije, i ja sam još tako mislije...

— Pa i sad! — reče ona dosta nesigurno. — Ja sam bila kod kuća vaši i divanila š njom.

— Sve ja znam: od ajduka triba cekina, al jer je ajduk mrtav, triba kraj njeg i momka! Sve ja znam, al nek bi i to sve bilo, da čovik nema ovo brka i obraza! Al je tu, i ne da se ovako!

— Nije, jadan, tako! Lažu ti na kukavicu — poče je ona braniti. Iako je nastojala, da govori čvrsto i uvjerljivo, zvuk i boja su njezina glasa posve jasno odavali, da ni sama ne vjeruje u svoje rieči.

— Ne triba mi niko lagati, što i sam znam!

— Varaš se, brate. Ne more se na nju reći ni edna rič, ako ćemo pošteno. I ja sam čula, pa sam pitala i vidila sam, da svit samo izmišlja.

— Za kog si ti čula? — zaleti je pitanjem. — Reci brzo!

Ona malko uztukne, široko otvori oči i šutke se zagleda u njegovo upaljeno lice i uzavrele oči.

— Reci i, na moju dušu, reći ću ti pošteno, e l' mislimo isto!

— Laju o njoj i Pavlini Japunčiću izpod Žmelovače — odgovori ona kao stroj, bez sustezanja i razmišljanja.

— Eto vidiš! — uzklikne on, kao da ga je ta viest razveselila. — Ti si to čula ode, kod kuće, a ja sam to isto čuje još u Turskoj!

— U Turskoj?! — iznenadi se ona, kao da je udario grom iz vedra neba. — U Turskoj si bije?!

On se malko trgne na to njezino pitanje, jer mu nije bila želja, da joj odaje tajne hajdučkoga putovanja, nego da joj reče, dokle je već doprla sramota, koju mu Anica nanosi svojim vladanjem. Časak je šutio, razmišljajući, kako bi izmakao odgovoru, a onda reče:

— U Boričevcu kao i u Turskoj! Dosta j', da se već raznosi na jezicim na sva četri vitra, što se nikad nije čulo iz kuća Kresojića!... Rad edne sam kuje pobiga u ajduke, a rad druge bi biža iz ajduka! I stog ti i velim, da bižimo!

Vranjica je oborila glavu i u težkoj tuzi i smućenosti razmišljala, što bi mu mogla reći, da ga utješi, kad je iz sestrinih usta čula sve ono, što joj sad on spominje. Izričito joj je kazala, da joj Nikola mora doniti cekina, a Pavlinu je samo spomenula ko posve slučajno, govoreći, kako je napastuju i ne dadu joj mira. »Pavlina, brat ovog našeg Tomiše birta — rekla joj je — barem pazi, da niko ne vidi.« Tako joj je rekla, a Vranjica se ubezumila, zaniemila i nije znala, što bi joj odgovorila.

— Sve to samo lažu — rekla je poslije odulje šutnje.

— Što veliš? — upita on i još joj čvršće stisne ruke.

— Lažu, gadovi! — ponovi ona.

— Ne, ne! Ne pitam te više za to — odvrati on. — Što veliš, da bižimo?! Bižati, kud bilo od gadova i lopova...

— To, Nikola, ne more biti! — odgovori ona kratko i odlučno, kao da je trgala srdce na komade i iz njih slagala rieči. Naglo se je protegla, uzpravila se i malko povukla ruke prema sebi. On ih nije izpustio, nego se povio prema njoj. Čvrsto se je zagledala u njega, te su se držali na pogledima, kao da su se sudarili čeličnim polugama.

— Ne more biti?

— Ni za što na svitu!

— Više voliš njega?!

— Čovik mi je!

Njegovi se prsti izpružiše kao u grču, izpustiše njezine, ruke mu klonuše prema zemlji, a glava se sruši na grudi. Ona povuče ruke na krilo i obori pogled k zemlji.

Dugo su tako sjedili niemo i nepomično kao dva kamena stupa, koji su pali na stanac kamen, prebili se i tako ostali, mrtvi i posve ukočeni u svojim položajima. On se prvi trže i reče:

— Tako i est! Bluna sam ja, što vaik sanatam i vatam šakom oblake i Pravdu... Nego, kako su tvoji? E l' se Martin vratije iz soldačije?

— Svi su zdravi — odgovori ona tiho, al spremno i bez otezanja. — Još se nije vratije, al ga čekamo svaki dan.

— A i moji su svi zdravi? — pitao je on posve mirno, kao da prije tog razgovora nije ništa ni bilo, nastojeći očito prebaciti velo preko svega, što se je odigralo.

— Ne čuje se ništa zla — odgovarala je ona, ne podižući pogleda. Glas joj je bio slab i strven kao u bolesti.

— Kad si bila kod nas?

— Prve nedilje potlje tvog odlazka. Unda su bili svi dobro.

— I majka?

— Borami, i una uprav čudno!

— Esi joj rekla, da si me vidila?

— Kako bi, kad si mi reka, da ne smim kazati nikom osim dida Perjasa?! Tako si mi sam reka.

— Esam, esam. Tako sam ti reka, i tako si načinila?

— Sve, kako si mi reka.

— Što ti je una rekla?

— Ha... — reče ona u neprilici. — Što bi ti pripovidala, kad si mi već reka, što misliš?! Nema koristi, a, da ti pošteno i pravo kažem, i nije una taka, kako ti divaniš i kako su ti nalagali. Est uno... al jope i nije tako... A did Perjas prava ljudina. Reka mi je, da j' un starešina i podiljene zadruge, kad bi god što tribalo. I tako. A za dicu pokojnog strica Tome, veli, ne tribaš se bojati, dok je njega. Pa, očiju mi, i Anica im je dobra. Ja sam sama vidila na svoje oči.

Još su neko vrieme sjedili i pripoviedali sve koješta, a onda on ustane, ona odmah za njim. Pruži joj ruku i reče:

— Ne ljuti se na me, Vranjica! Dikad ne znam, ni kako mi je ime. I pozdravi sve svoje! I tako... Tako. Vala ti na svemu ka sestri.

Razstadoše se, a da nije ni pokušao da je poljubi.

Kad je izpustio njezinu ruku iz svoje, zakoračio na polazak i rekao joj kao u bunilu:

— Ostaj mi s Bogom — ostala je kao prikovana na istom mjestu. Osjećala je, da joj cielo tielo drhturi, a koljena se gotovo savijaju, pa čim je on odmašio nekoliko koraka, ona se opet spusti na isto mjesto, na kom je do čas prije sjedila. Mutna je pogleda pratila njegovo kretanje i očekivala, da će se obazreti, a u skrovitom je kutiću duše plamsala želja, da se i povrati, no on je samo odmicao i očito tražio što više grmlje, kroz koje je promicao. Zacielo je želio, da ga nezvani ne opaze, no ona je pomislila, da se to i od nje krije, pa nastoji, da joj se čim prije makne s očiju. Grudi joj je razapinjao i u grlu ju je gušio vrisak: »Vrati se, dragi!« — no usta su joj bila ukočena, jezik suh, i ona ne bi bila mogla te rieči ni prošaptati, a kamoli kriknuti.

Kad je zamakao iza obližnje glavičice i tako joj oduzeo i posljednji tračak nade, da će se ipak ogledati, pokrila je oči rukma i briznula u gorak plač. Jecaji su nadirali u grlo tolikom snagom, da je osjećala, kao da će na njima izbaciti utrobu, a suze su tekle toliko rodno i bogato, da su joj curile kroz prste, pa preko ruku padale na njedra, dok joj je u glavi šumilo kao gorska bujica poslije najtežeg nevremena, kad valja drvlje i kamenje, razdire brine, izvaljuje šikare i stabla i sve valja i kotrlja uz urnebesnu lomljavu i tutnjavu. U sljepočicama joj je čekićalo tako nemilice, da je u svoj svojoj smućenosti osjetila i munjevito pomislila, da bi joj mogla tuda krv šiknuti u neobuzdanim mlazovima, te je prste spustila s očiju i prihvatila se na mjestima, na kojim je osjećala najteže udarce. Laktove je oslonila na koljena i tako dugo plakala i čekala, da se razabere i dođe k sebi.

Oko nje su fućkali kosovi, a dva su se mala palčića obiestno igrala, skačući jedan za drugim s grančice na grančicu i cvrkućući zacielo ljubavna očitovanja, zaboravljajući na sve drugo, pa ne pazeći ni na ženu, koja se je tu savila u grčevima plača i ljubavnih bolova. Prhali su po granama u njezinoj neposrednoj blizini. Dolje izpod briega, nad oranicama digle su se nekolike ševe nebu pod oblake i zanosno izvijale svoje pućpurikanje, noseći na svojim krilašcima ili molitve Svemogućem ili ljubavne pjesmice željkovanom drugu. Kraj Vranjičinih su nogu trčkarali gušteri i zastajkivali na kamenju, da izazovu druga na ljubavnu igru i uživanje i da se nauživaju milovanja toplog sunca. Lišće je treperilo na lieskama i grabićima, dotičući se jedno drugog i opet se odmičući, a plodni su se pupovi i rese nagibale, kao da pružaju ruke na zagrljaj. Sva je priroda bujala životom i ljubavlju baš kao i njezina duša, no ona nije ništa osjećala osim neizrecive boli i tuge, koja joj se savila oko srdca i prietila, da će je zagušiti i raznieti u najsitnije komadiće.

Posve je nesviestno i neočekivano počela tako glasno jecati, da je sama osjetila stravu pred tom provalom, skočila na noge kao izvan sebe, naglo protrljala oči i stala se ogledavati na sve strane, da vidi, da je tko ne promatra. Taj joj je osjećaj povratio sviest i snagu, da se svlada i sabere, poravna kosu i pođe.

— Jadna ti sam, majko moja, do svoga groba! — zavapi izpod glasa, opet stane i uperi pogled na ono mjesto, na kom ga je najzad vidjela, kad ga je sakrila glavica i šikara. Uzalud je naprezala vid, jer njega već davno nije bilo na tom mjestu, a dalje nije mogla vidjeti. Pošla je istim putom, kojim je i došla, no poslije nekoliko stotina koračaja promieni smjer i udari prema malom izvoru, izpod kog je bila lokva za napajanje blaga. Vidjela je, da još nema u blizini ničijeg stada ni čobana, jer nije bilo vrieme napajanja, pa požuri korake.

Kad je stigla k »bunariću«, klekla je na ploču kraj njega, skupila dlanove, zahitila vode i stala prati oči i obraze. Najzad je još jednom zahitila punu pregršt vode i u njoj dugo držala oči, da joj se odmore i da izbliedi naplakano crvenilo s rožnice. Ustala je, očistila i poravnala odielo i zagledala se u tanki trak bistre vode, koji je izvirao izpod stanca kamena i tekao najprije u duboku kamenicu, u kojoj je voda bila još bistra kao suza, a zatim u lokvu, gdje je mienjala boju i postajala žuta kao zemlja. Vranjica je to gledala, no nije vidjela, jer joj je neprestano bio pred očima samo Nikolin lik i — ništa drugo.

Odteturala je kući u podpunoj omaglici.

Drugove je našao u blizini, jer su se bili samo zaklonili, da ne vide jedni druge, dok je on razgovarao s Vranjicom, a čim je on zakrenuo za glavičicu, odmah su mu se pokazali, da skupa nastave put.

— Imaš li kakvi poruka? — upita ga Keča.

— Ništa — odgovori Nikola suho. — Sve po starom.

Josan ga je izpod oka pogledavao, kao da želi po izgledu lica prosuditi osjećaje, no nije se u razgovor miešao.

Neko su vrieme išli u korak jedan za drugim, jer drugačije nije ni moguće po tim vrletnim krajevima, a čim su dalje išli, tim su se više razmicali. Keča je išao prvi, Nikola na dvadesetak koraka iza njega, a Josan u sredini.

»To, Nikola, ne more biti« — šumile su mu neprekidno u ušima njezine rieči. — Ne more biti! Tim je to svršeno. Jedna je misao dovršena i pokopana. Taj mu je izlaz posve zatvoren. U glavu mu naleti pitanje, da li je on uobće ozbiljno mislio i da li je bio dobro promislio, što joj je predložio. Je li to bila samo slučajna misao, koja mu je naletjela u mozak i na jezik, il je bio zaključak i posljedak ozbiljna, zrela razmišljanja?

U glavi su mu se gonile misli, a u grudima osjećaji, kao kad vihor uhvati pljevu iz vršaja i mota je, nosi, goni i lomi, te se čini kao da je jedna cjelovita ploha, a ne tisuće i tisuće sitnih, posve samostalnih čestica. Tako su se međusobno izpreplele i njegove misli u neko čudno ludilo i vrtoglavicu, a osjećaji u klubko bolova i strepnja, koje su mu obuzimale cielo biće. To je sviestno osjećao i munjevito pomislio, da bi morao opipati cielo tielo, da vidi, gdje ga najviše boli, al se nije usudio ni dotaknuti rukama ni jednog diela nit je ostao kod te misli. I ona se je izgubila u onom začaranom klubku misli u nastajanju, nestajanju i izčezavanju u magli, a sve su bile iztrgane i posve nejasne.

— — — To je propalo — — — Ona ne će. Zapravo: i pošteno! Ni ne može to biti! To ona ni ne može nikako učiniti, a ni on ne bi mogao uzeti na svoj obraz i na svoju dušu. — Tu je Anica, koja čeka cekine i traži sebi čovjeka, zapravo: drugog čovjeka kraj njega, koji je još ipak živ i njezin je zakoniti čovjek... I Cuja je još tu. I s njom bi morao svakako obračunati. Svakako... A onda?! Što je s tim riešeno? Kako će obračunati s Anicom? Da je zakolje, kako je već pomišljao i bio gotovo i odlučio? Da zakolje majku svoje djece?! Sad mu istom pade na um, da nije pitao Vranjicu, da li je već i drugo diete na svietu. Moralo bi svakako biti. Tako je barem bio razabrao iz kratkih i nejasnih Aničinih nagoviestanja. Već bi i drugo moralo biti na svietu! I zar je moguće, da je ona u onakom stanju već pomišljala na drugog čovjeka?! I tko bi se u nju bio mogao zagledati, dok je bila onaka?! Pavlina je, doduše, momak svoje vrsti, i o njemu se čuje, što se o drugim momcima nije govorilo. Redovno je svaki živio svojim čistim, urednim momačkim životom do ženitbe ko djevojka. To je vriedilo kao posvećeno pravilo, no govorkalo se je, da se Pavlina ne drži svih djedovskih običaja i predaja. Bio je u vojsci i tamo se naučio na drugčiji način života — ukoliko je istina, što su o njemu pronosili. Stog nije posve izključena mogućnost, da bi on mogao s njom šarati — — —

Udarili su iza Resnika prema Gračacu, jer im je cilj bio Tomin Gaj. Tamo će se sastati s ostalim drugovima. Nikoli je bilo drago, što idu dalje od njegove kuće, jer je želio, da u sebi još sve proživi i prokuha, prije neg se odluči. Išli su dosta žurno, jer su bili odmorni.

Josan je bio posve zaniemio, a kako je i Nikola bio previše zabavljen svojim maglovitim mislima i osjećajima, nije Keči uspievalo da ni na odmaralištima ni uz jelo razprede razgovor. Svaki mu se je pokušaj nasukao na kojoj kratkoj Nikolinoj rieči il na podpunoj šutnji obojice drugova. Kad su bili već nadomak odredišta i sjeli, da se odmore, reče Keča:

— Vaj, Josane, kako bi bilo, da tebe sad car pozove u Beč?!

Drug ga samo pogleda izpod oka, nasilu nategne lice, kao da bi se nasmiešio, no ne progovori.

— I da ti reče, da ćeš biti njegov genera?

— Hm! — iztisne Josan kroz nos, ne otvarajući usnica.

— I da ti unda kaže — nastavljao je Keča, smijuljeći se — da će ti dati tamo kakvu svoju grovicu za ženu. Što bi ti?

— La! — odgovori Josan, gledajući nekud daleko u prazninu.

— Reci, što bi ti?!

Josan je uporno šutio, a Keča svakako nastojao, da ga trgne iz bunila i snatrenja, pa nastavi:

— Što ti misliš, Nikola, što bi Josan načinije?

— Ja, bome, ne znam — odgovori Nikola, ne pokazujući ni razumievanja ni razpoloženja za šalu.

— Nude, Josane?! — ponuka ga Keča na odgovor.

— Ne more biti! — promrsi on kroz zube.

— Al, vindar, da trevi? — opet će Keča s očitom željom, da ga podsjeti na njegovo neobično pitanje na putu u Bosnu, a pritom se je glasno zasmijao. — Što bi ti?

Josan se je sjetio, kako je njemu Keča odgovorio na takav završetak njegova čudnog pitanja, pa ga pogleda dosta živahno, kao da smišlja odgovor, koji bi bio dostojan onog Kečina. Dosta je dugo mislio, a onda odmahne rukom i ne reče ništa.

— Iz ovi je naši brdina bilo već i veći obišenjaka od tebe na carskom dvoru, pa nikom ništa — govorio je Keča, samo da ne ostane pri Josanovu odmahivanju rukom.

— Est to! — potvrdi Josan.

— Znaš, kako j' uno doša u dvor edan naš Likota i naša unu caricu, što j' carevala, Mariju Terezu, kako pere pranje?

— Nude, nude! — javi se mjesto Josana Nikola, koji se je počeo otresati svoje pomrčine u glavi i pratiti Kečino pripoviedanje.

— Nagnila se una priko korita i žuljala — nastavio je Keča — a moj se Likota privuče ka mačka, pljune u dlan i dobrano je plesne — po plećim, da j' sve zazvonilo.

— Nije, valja, po plećim! — odgovori Nikola.

— Ma, nu! Sad svedno — odvrati Keča, smijući se i nastavi: — Carica se trgne, okrene se i vikne: »Gade lički!« Unaj stane »abtag«, ukoči se ka svića i ni mukajet. Carica će ljutito: »Znaš li ti, skote, ko sam ja?« Unaj odgovori, da zna, al mu je u grlu bilo suvo ka rastova kora, pa j' edva promrsije. »Znaš li ti, što te sad čeka?« — upita ga carica, a un odgovori, kun da bi uvodije u iglu: »Ako vam je srdce tvrdo, Veličanstvo, ka pleći, unda sam gotov!«

Keča umukne i zadovoljno se zagleda u drugove, očekujući, što će koji reći. Josanu se je jedva opažalo na titrajima lica, da je razumio šalu, a Nikola upita:

— A što će unda carica na to?

— Okrene se od njeg i sladko se nasmije — odgovori Keča.

— Bome una unda bila dobra — reče Nikola.

— Svi pametni ljudi rado primaju šalu, a una je bila taka.

— Al da j' je naš Josan dojtije svojom šapicom, ne bi joj bilo do smija — govorio je Nikola, kao da se je posve razbadrio i došao k sebi.

— E, ne boj se ti za Josana! Zna bi un nju i unako milo i pametno lániti ručicom, da joj se ne bi zamirije, al da bi vidila, da j' momak ka zmaj ognjeni.

Kad su krenuli dalje, i sam je Josan bio svjetliji i nekako vedriji u licu, a Nikola je išao, kao da mu je netko skinuo okove s nogu. —

Sastanak je s drugovima bio bratski srdačan i topal. Bili su, posve slučajno, svi na okupu. To je dosta riedko, jer su vazda po nekolka izaslana, da obave koji posao, a pogotovo, kad su »mirna vremena«, kad ih vojska ne progoni, harambaša odpremi i po nekoliko skupinica na razne strane. To je važno i radi samih poslova, radi prehrane, a osobito i radi toga, da ne budu u velikom broju na okupu, jer se to lakše opaža i upada u oči i zvanim i nezvanim.

— Este sritno putovali? — upitao je harambaša Lazo.

— Sritno i mirno — odgovori Keča.

— I obavili?

— Štošta smo i obavili, al po što smo išli, to nismo.

Josan je osjećao, kako mu noge klecaju i poboja se, da će pasti, pa se spusti i sjede, prije neg su stariji sjeli. Harambaša to primieti i začuđeno ga pogleda, pa stupi korak prema njemu i zabrinuto reče:

— Uprav tebi, Josane, ništo est?!

— Da ti pravo kažem, striče Lazo — odgovori on posve tiho — i nije mi ništa i est mi puno!

Keča izpripovieda, što se je dogodilo, nastojeći, da upotrebljava što blaže izraze i da Josanov grieh olakša. Svi su napeto slušali, a Lazo je mienjao boje u licu, dok je Josan sjedio niemo kao na obtuženičkoj klupi.

— I tako ne obavišmo ništa — završi Keča.

— A što ti veliš, Nikola? — upita harambaša Vrkljana.

— Zlo, striče Lazo! — odgovori on posve odlučno.

— A ti, Josane?

— Ža mi je, striče Lazo, kun da je moje, al ga ne vrati! — odgovori on posve tiho i muklim glasom kao iz groba.

Opet nasta tajac, koji prekide Jovan Tarbuk, govoreći:

— Nije tribalo, al jope — ništa j' to!

— Edno Ture manje! — pridruži mu se njegov stričević Iso Tarbuk i nasmije se, al mu se je po glasu osjećalo, da mu smieh ne ide od srdca.

— Nije tako, braćo! — uzprotivi se Nikola dosta žestoko i povišenim glasom. Krv mu je udarila u lice, a tielo mu obuzela drhtavica. — Ja mislim, da mi ne iđemo ni na mirne ljude, a kamoli na žene i dicu.

— Nisi ti, moj junače, još ni primirliša našem poslu! — dobaci mu nekako s visoka Tomić Kovačević.

— Est to tako, Tome, al znam, što ne triba! — odgovori Nikola. — Znam, što j' ljudevnost i obraz! — dodade žešće. — I paripče priskoči priko diteta, kad mu pane prid noge.

Lazo je netremice gledao preda se u zemlju, kao da i ne čuje, što mu drugovi govore, a isto je tako buljio i Josan. On je jedini sjedio na kamenu, podbočio glavu rukama i kutrio naoko kao u mrtvilu, dok je uistinu u njemu sve buktilo i kipjelo, te je pomišljao, da će mu neka unutarnja oluja razderati i raznieti utrobu.

Ponovnu grobnu šutnju prekide Pepica Mrkobrad:

— Sad, eto: nesrića, al gotovo j'. Sad ništa...

Lazo je šutio kao grob. Lice mu se skamenilo, posivilo, i više nije nitko mogao prosuđivati, što misli i što osjeća.

— Pročut će se cilom Turskom — javi se Nikola Modrić.

— I više ne 'š naći prijatelja — nastavi njegovu misao Keča Veliki — kod kog se moreš priko zime skloniti il mu drugčije doći na viru u kuću. Ljudi će se bojati.

— Ne će to biti, al ne valja — umieša se oprezno Luka Labus. — Al što bi sad?! Iz te kože nikud.

Neki su nepomično prikovali poglede na zgurenog Josana, dok su drugi neodređeno buljili preda se, kao da stoje oko mrtvaca.

— Tribalo bi nikako popraviti — reče tiho Marko Kliska, koji je bio najtješnje prijateljski vezan s Josanom od prvog dana dolazka u goru.

Lazo je neprekidno šutio, i malo-pomalo su se svi pogledi našli na njemu i svi su prigušena daha čekali, da čuju

njegovu osudu, no on nije progovarao. Ni drugi se više ne usudiše reći ni jedne, jer nisu znali, što bi mogli kazati, dok ne čuju njegova mišljenja. Šutnja je trajala veoma dugo, i svi su je osjećali kao olovni pokrov, a Josana je pritisnula toliko, da je osjetio, da će ga zagušiti, pa naglo ustane, stane prema harambaši i reče uzdrhtanim glasom:

— Eto, striče Lazo: nisam ja ni žena ni kukavica, da plačem, a nisam ni zvirka, da mi ne bi diteta bilo ža, al ovo ne mogu podniti! Evo, pogledaj! — reče i izpruži obje ruke prema njemu: — Ja ga vaik vidim na ovim svojim rukami i čujem, kako mi niž nji teče ditinja krv, a mali mi na san dolazi, da ne smim oka stisniti. Dok zaklјàjam, već je un kod mene i oće me udaviti. Eto... Još i gore od tog. Dok stisnem oči, još prije neg zakljajam, a o snu još ni divana, i već je na meni...

Te su njegove rieči trgle Lazu iz misli, uzpravio se je, pogledao ga i časak držao pogled na njemu pa ga opet spusti na zemlju, a ipak ne progovori. I Josan je opet zamuknuo, oborio glavu na grudi i časak šutio, a onda nastavi:

— Već sam svašta radije, al ovog čuda još ne doživi! I ja ne znam...

— I viče po noći — reče Keča Mali. — Dok zaklopi oči, već banda i bije se s ditetom.

Nitko ne reče dalje ni rieči, te su stajali kao u crkvi mirno i šutke. Prvi se gane na mjestu Lazo, pa se sve oči svrnuše na njega. Očekivali su, da će najzad reći, što misli i što treba učiniti.

— Ajmo sad večerati — reče on, a svi drugovi klonuše nekako u sebe od velikog iznenađenja. Nitko nije očekivao takva preokreta.

I kod večere je vladala grobna tišina, osim što je kad i kad koji rekao koju posve nevažnu opazku o jelu. Josan je jeo vrlo malo, pa ga harambaša ponuka:

— Uzmi, Josane, uzmi! Gladan čovik ne more nositi ni zla ni dobra. Samo uzimlji!

On nije odgovorio, nije se ni pomakao na mjestu, a nije ni uzeo više jela. Grizkao je usne i duboko odpuhivao kao iz kovačkih miehova.

Harambaši je već očito bio pretežak pritisak, koji je pokrivao cielo družtvo, pa baci pogled uokolo i reče:

— A ti, Kresina, dobro?!

— Vala Svemogućem, striče Lazo! — odgovori on dosta tiho.

— I tvoji su kod kuće svi dobro — reče mu Pepica Mrkobrad. — Ja sam juče bije kod naši kuća, pa sam za sve pita.

— Vala Bogu! — odgovori Nikola i njemu.

— Sad, kako je, da je, braćo — poče harambaša nešto povišenim glasom — nemojte samo mučati. Naš je život taki, da nikad ne znaš, kakva će te nesrića sristi, al da će biti nesrića — ne triba ni misliti!

— Est to! — potvrdiše mnogi u jedan glas, jer su osjećali kao i on, da se ne smiju prepustiti težini osjećaja zbog Josanova doživljaja.

U prvi tren iza toga nasta opet tajac, kao da se svaki susteže i užimlje, da prvi razprede razgovor, no ubrzo nasta tihi žamor uslied razgovora između najbližih, pa sve više i jače počeše sudjelovati po nekolka u istom pripoviedanju. Svakako nisu mogli daleko od Josana i njegova slučaja, jer je bio i presvjež i prejak.

— Ovo j' nesrića, al meni se ednom trevilo — pripoviedao je Pepica Mrkobrad u sav glas — da sam se skoro osramotije ka mužko, dok me krpica teče.

— E l' uno, kad su te tile žene napasti? — upita Labus.

— Daaaa, moj brate! — odvrati Pepica. — Uno j' bilo slavno i junački, jer bi bije mora pucati u žene junake, al srićom nisam, al ovo j' bilo drugačije. Tamo su me srile žene ka ljudi sa sikirami u ruci, a ja, reko, ne ću o žensko okaljati puške, pa izmaknem. Rugali mi se, ne rugali, tako sam učinije, jer nisam tije ubijati žene. Al ovo j' bila druga rabota!

— Nude, nude! — javi se harambaša, da pokaže, kako je i on sklon da sluša Pepičino pripoviedanje.

— Ja se još nisam bije odmetnije — nastavljao je Pepica, gledajući u harambašu i smijuljeći se — al, lje, nisam bije ni miran. Kad bi mene unaj moj vrag poškaklja po tabanim, ne bi me kod kuće sveza najtežim sindžirim. Tako se ja ednom zametnem glavurdom, pa kroz noć i kroz guštare i drugi dan se u noći došmucam tamo u Mogorić. Upanem u nikakvu štaletinu. Bila j' misečina, pa sam vidije, da j' veliko i dobro gazdinsko stanje, i svratim se.

— Da se pomoliš Bogu?! — dobaci Modrić podrugljivo.

— Ma, eto — odgovori on, smiešeći se — kad je čovik slip od puta i umora, znaš, po što se more svratiti u štalu.

— A štala bila prazna! — dobaci Keča Veliki. — I to si ti zna.

— Nije, brate, prazna, man u njoj vrag i nikakva žena! — odgovori Pepica, smijući se. — Kako sam ja odkračuna vrata i da ću stupiti unutra, srite me oštar glas: »Ko si?!«, a ja reko: »Prijatelj. Ne boj se! Umoran putnik.«

— Lip putnik, koji odkračunava vrata tuđe štale! — opet će ujedljivo Modrić.

— Ne mogu unutra kroz zatvorena vrata! — opravda se i raztumači Pepica. — Čujem ja po puvanju, da j' puna štala blaga i sve...

— Misliš, kako će ti biti toplo spavati među tolkim blagom! — uleti mu Kliska u rieč.

— Kad sam čuje unaj ženski glas, više nisam mislije na spavanje, man samo, kako ću se izvući — odgovori Pepica. — Nije mi bilo do kavge i neprilika, pa sam mam odlučije, da iđem dalje. »Podaleko kuća«, reko ja unoj, »a ne čuje se ni pašče ni čeljade, pa ja mislije, da j' ovo ka sámo, i stog sam i otvorije. Ne ljuti se.«

— Ti to nju ko niz dlaku?! — podrugne se Labus.

— E, a da što bi drugo, moj brate, kad sam tako upa?!

— A što j' dalje bilo? — upita neki.

— Vidim ja, da se una nije pripala — pripoviedao je Pepica — i sve smišljam, kako ću dalje, kad una meni: »Što bi se ljutila?! Težko kući, u koju se ljudi ne svraćaju. Nego, ako si za noćenje, napriduj!« Ja se sve ominjem ka mačka oko vruće varenike. Ne znam, e l' još ko š njom, ne znam, što j' una odumila, kad me unako junački zove, da uđem. »Ne ću te«, reko, »smetati, i ne bi bilo pošteno, da ulazim, kad je samo žensko!« I najgore j', što una mene vidi na misečini, a ja nje ne vidim, jer se ne pomalja iz štale. Još ja nisam ništa smislije, kad ti una mene ćapi iz mraka za ruku i povuče k sebi, pa me poljubi u čelo i veli: »E l' sad vidiš, bluno, da te primam ka prijatelja?!«

— Ne lezi, vraže! — uzklikne Keča Veliki podrugljivo.

— Na moju dušu! — potvrđuje Pepica. — Sve j' bilo, kako vam kažujem. Al čut ćete vi, što će una dalje. Kad sam uša, poljubim i ja nju. Nikako mi je tako došlo, da ne bi

bilo pošteno, da joj ne uzvratim. I zagrlim ja nju. Bila j' gojna žena, al joj ne vidim lica. Nikako mi se učini, da joj je obraz tvrd.

— I meni se čini! — dobaci neki.

— Al ništa — nastavi Pepica.

— A da, man ništa! — upade Kovačević. — Nisi ti izbirljiv.

— Veli una meni — nastavljao je Pepica, ne osvrćući se na upadice: — »Tu moreš lipo prospavati do zore, a unda, kud te oči vode.« Sve j' una to lipo i milo divanila i povukla me, da sidemo na slamu, al meni to nikako nije išlo u glavu. Činilo mi se, il da sanjam il da sam se namirije na ludu ženu, pa sam samo smišlja, kako ću što prije uteći.

— A tamo na dva koraka od tebe pušu voli ka konji! — pecne ga Modrić — a ti ni da bi i' pomilova.

— Što est, est: nije mi bilo do milovanja ni žene, a kamoli da bi milova vole — govorio je Pepica posve iskreno. — Una se sve primiče, a ja se odmičem i dočepam se vrata, pa sidem na prag. »Posidimo i podivanimo malko«, velim joj ja, a una se ne miče. Unda je ja dojtim i privučem k sebi, ka da ću je zagrliti. Tije sam joj pogledati u oči, da vidim, e l' luda il što j' š njom. Edva sam je privuka, jer se nije dala, al sam ja vindar jači i metnije sam je kraj sebe na prag, a sve se ja vladam ka pravi i pošteni čovik, da ne bi bolje i poštenije ni naš plovan, a una sve okreće glavu. Tad ja opazim, da se una ne da na misečinu i veli: »More ko viditi!« Sad je meni bilo lako, kad je bila kraj mene, pa joj uzmem glavu u dlanove, ka da ću je poljubiti, i lipo je okrenem na misečinu ka janje na ražnju. Una se j' jako trgla, a i ja sam je brzo puštije, jer su mi ruke pale niza me, kun da su mi odpale.

— A što j' bilo? — upita Lazo harambaša.

— Striče Lazo, ako mi ne bi bila mogla biti prababa, ubije me Bog! — odgovori Pepica, a družtvo prasne u smieh. Samo se Josan i Kresojić ne nasmijaše. Pepica je nastavio: — Odmakla se je i sila na slamu, a ja se ukočije na pragu i prikrstije ruke priko kolina. Sad mi je bila u glavi još veća mutež neg prije, pa odlučim, da odma idem dalje, al prije upitam: »Bog ti dava, bako, reci ti meni, dokle je pravoj ženi, tako, do šale i zabave?« Malko je mučala, a unda veli:

»E, moj brate, dok joj je god samo edan zub u glavi, nek joj vrag viruje!«

Opet se svi zasmiju. Josan je samo podigao glavu i pozorno promatrao Pepicu, al nije ništa rekao.

— A što će unda dalje biti? — upita Modrić.

— Ćut ćeš — odgovori Pepica, pa nastavi: »Imaš punu štalu blaga« — reko ja babi, al una ne sluša, neg veli: »Tako j' to, tako s ženami«, i malko umukne, a unda će jope, pipajući svoje zube, jer je šušljala priko prsta: »Ja imam još, Bogu mome valà, dva, da bi moga za nji paripa vezati!« Tako una, a ja njoj: »E, da — reko — još si ti, bome, ka cura!« — »Nisam, veli, ka cura, al se ne bi bojala...«

— Pepice Mrkobrada! — ubaci Labus.

— Nije to rekla, al je ja nisam dalje ni sluša, man sam brzo usta i zamaka iza štale u glavicu, kun da me je vitar nosije.

— Tako j' to bilo? — reče harambaša, kao da želi time zaokružiti Pepičinu pripoviest.

— Tako, striče Lazo, kun da sam ti se izpovida!

Zašutjeli su, a Pepica ih je pogledavao izpod oka, da vidi i prouči učinak svoje priče.

— A bi l' bije uteka, da j' bila mlađa? — upita ga Labus.

— Velim ti, kolko j' bila stara!

— Al da j' bila mlađa?!

— Kad nije bila, što 'š me pitati? — odgovori Pepica, smijuljeći se. — Nije vridno tupiti zubi.

Kad su ustali od večere, harambaša posve nenapadno povede Josana izvan ostalog družtva i pođe š njim dvadesetak koračaja, a onda stane, metne mu posve prijateljski desnicu na rame i reče:

— Vidim ja, da j' to s tobom velika nesrića.

— To est — potvrdi Josan posve tiho. — Ne bi mi virova, striče Lazo, kolko se ne mogu osloboditi te napasti...

— Virujem ti. Čuje sam ja od stariji ljudi za ovake nesriće.

— Meni se vaik čini, da j' ditinja krv na svakom zalogaju, koji metnem u usta. I na rukami je vaik vidim i osićam, kako j' topla i teče mi između prsta. Uprav, kun da sam pobudalije...

— Virujem ti. More to biti... Nego: eto, sad ćeš vaik biti sa mnom i gledaj, da ti to prođe. Ne ću te nikud slati, osim kad smo svi skupa.

— Vala ti ka mom rođenom ćakanu, striče Lazo!

— Ništa, ništa. Samo se smiri.

— Ja se uzdam u Svemogućeg, da će me tog rišiti.

— I ja se uzdam, a moga bi otići i kom svom plovanu, pa š njim podivaniti. Un zna više neg svi mi o tim stvarima.

— Da se izpovidim?! — upita Josan malko iznenađen.

— Moreš i to. To more biti kod vas kršćana.

— More biti, al sam ja ajduk, pa ne će niedan plovan titi, da me izpovidi. U tom su uni strogi.

— Ništa, što un ne će, kad ti oćeš! Pokaj se, moli se Svemogućem, da ti oprosti, pa će ti mam biti lakše. A što si ajduk, to nije grijota. Dušu grišimo samo, kad načinimo kakvo zlo, a mi se i u ajducim tog čuvamo, kolko j' najviše moguće. Kolko nije moguće — to Svemogući najbolje vidi i zna, pa će nam i oprostiti. Mi nikad ne moremo zgrišiti, kolko Un more oprostiti.

— I ja tako virujem.

— E, e. Tako viruj i tako radi, pa će to zlo s tebe otići.

— Da Bog da, striče Lazo, al se bojim...

— Ako se bojiš, unda ne će! — odreza harambaša veoma odlučno i gotovo oštro i ljutito. — Ko se boji, taj se ne triba ni Bogu moliti, jer kukavcima ni Svemogući ne pomaže. Kad ništo oćeš, unda moraš titi, i bit će. To ja tebi velim, a već je priko mene prošlo više neg priko tebe.

— Est to, i ja ti virujem, striče Lazo, i vala ti ka mom ćakanu, al... Ne znaš ti, kako j' to, kad te ujti ništo, što ne znaš, što je!

Harambaša je nekolko časaka šutio, a onda upita:

— Ma, reci mi, po Bogu brate, što ti bi, da si moga unako?!

— Ne bi ja tebi zna reći ni kako j' to bilo, a kamoli, da ti rečem, što mi je bilo, da sam unako — odgovori Josan posve iskreno i veoma tužno i prodorno, te mu je iz samog glasa sievalo duboko kajanje i neopisiva bol. — Ne znam, e l' se tebi već trevilo, da si pâ na zemlju bez svisti. Meni est. — I kad su me potlje pitali, što mi je bilo, da sam pa, ja sam i' gleda, ka da sam munjen ja il uni, koji su me to pitali, jer nisam ni zna, da sam pada, osim po tom, što sam

se ubije u glavu, pa me je to bolilo. Tako j' i ovo sad bilo. Ja ne znam, kako j' uno došlo priko mene, i nisam zna, što radim, dok mi nije uši propara krik unog anđelka... I' sad ga čujem vaik ka trubu...

— Moraš zaboraviti!

— Ne da se zaboraviti, kad mi i na san dolazi!

— Vidim, da ti je ža; pokaj se, moli se Bogu, pa će sve proći.

— I to sam sve već načinije.

— Čini i dalje, a ja ću na te pripaziti, pa će to s pomoći Božijom miniti i prići priko tebe, kako j' i došlo.

Josanu su harambašine rieči padale na dušu kao melem na ranu i osjetio ga je blizu kao rođenog otca, te bi ga bio mogao iskreno i srdačno izljubiti zbog tolike pažnje i mudrog svjetovanja, al je ujedno osjećao, da je sva ta njegova muka i dobra volja — posve bez učinka. U njemu je nepromienjenom snagom kuhala i vrela muka, a u glavi mu je neprekidno zvonio strahovitom oštrinom i prodornošću djetinji krik. Nije mogao svladati silu, koja ga je nagonila, da svakog časa po nekolko puta pogleda na ruke i da ih vrti pred očima i na njima traži tragove nevine djetinje krvi. Ta ga je misao i osjećaj toliko obsjeo, da nije mogao ni na čas zatomiti strave, kojom su ga izpunjali.

Kad su se Josan i harambaša priključili ostalom družtvu, Keča je izpod glasa rekao Lazi tako, da Josan nije mogao čuti:

— Eto, ne ljuti se, što smo se vratili prazni šaka, al i sam vidiš, kako j' bilo. I... ne ljuti se.

Škundrić nije bio nimalo oduševljen tim neuspjehom, no razumio je prilike i nije ni jednom rieči prigovorio. Bilo mu je žao, jer je s begovim zlatom računao kao sa sigurnom zalihom za cielo ljeto, koja bi mu bila omogućila, da s državom živi u priličnom primirju. Sad je morao mienjati osnove i kovati nove, kojima će začepiti rupu, što je nastala u njegovu gospodarstvu uslied tog neuspjeha. Riedko je kada trošio za prehranu svog družtva, jer su im graničari redovno davali posve bezplatno sve, što su tražili, a oni su pazili, da traže od svakog samo ono i onoliko, koliko im i što im može dati bez svoje velike štete i bez potežkoća. Da li je svaki davao rado i da li je uobće itko bio oduševljen tim porezom, nije se mnogo pitalo, al se nije nikad desilo, da

su bili odbijeni, pa ni u najopasnijim vremenima. Svaki je smatrao svojom dužnošću, da im se ne zamjeri, i uslied toga davao, što su trebali.

U tu svrhu dakle nije trebao novaca, no tim ih je više trošio na »prijatelje«. To su bili oni, koji su bili hajdučka veza sa svietom. Oni su nosili njihove poruke, kud je trebalo, oni su ih obavještavali o odredbama oblasti i o kretanju šerežana i vojničkih potjernih odreda. Za te su ljude ostali graničari i znali i ne znali, al se je svaki čuvao, da se kome zamjeri, i kad je znao za njega. Hajduci su bili graničarima posve neopasni, al su svaku izdaju nemilosrdno kažnjavali, a kazna je vazda bila samo jedna: smrt.

Osim plaćanja veza, trebali su mnogo novaca i za osiguranje zimovališta. U mrtvu su se jesen svi razišli, većinom preko turske granice u Bosnu, no gdjekoji je zimovao i u samoj Lici, a gdjekoji u Dalmaciji. Pepica je Mrkobrad proveo jednu cielu zimu usred Gospića i tvrdio je, da nije ni jednog jedinog časa bio u opasnosti, da bi državne oblasti doznale za njega. I drugi su vazda zimovali posve sigurno, te se nije nikad čulo, da je koji hajduk stradao na zimovalištu. Međutim, ta je sigurnost bila vazda veoma skupo plaćana suhim zlatom. Za to su trebali najviše novaca, koje je trebalo preko ljeta pribaviti za svakog pojedinog člana družine.

Stog je Lazo žalio neuspjeh Kečina izleta u Bosnu, al je šutio i nije prigovorio ni jednom jedinom rieči, već je rekao posve mirno:

— Ništa, ništa, jadan! Bolje bi bilo, da j' drugačije, al i ovako će nas pomoći naš Svemogući!

— I ja tako velim — odgovori Keča.

U tom su kraju ostali nekoliko dana. Harambaša je slao poruke nekim prijateljima u Gračac, u Bruvno, pa čak i u Knin. Najpouzdaniji im je prijatelj u tom kraju bio Pejo Pavlica u Bruvnu. K njemu je poslao Pepicu Mrkobrada s još dvojicom. Brzo se vratiše s izvještajem, da zapovjednik šerežana u Gračacu, neki Todica Marković, čini nad narodom svakakva nasilja, da na svoju ruku batina bez ikakova povoda, i da čak govore, da pred njim nisu ni žene mirne, no da to još nije pouzdano utvrđeno. Kad je to Lazo čuo, odmah nabavi papira i odredi Kliski, da piše, a on mu je kazivao u pero ovo pismo:

»Dragi pobratime Todica, komandante šerežana!

Narod mi se ljuto tuži na te i tvoje šerežane. Vele, da nema zla i zuluma, koji narodu ne činite. Vele, da ni poštenim ženami ne date mira, crn vam obraz! Ti ljude pljuskaš i batinaš, kun da si čoban, a narod nimo blago. Nek je istina samo deseti dija, od unog, što ja čujem, prikoviš je i ne će za te izdobriti. Stog ti poručujem ja Lazo Škundrić, ajdučki arambaša, da se ti i tvoji ostavljate tog i takog posla, ka što ste se ostavili materine cice, jer ćete imati sa mnom posla. Ti znaš, da ja nisam naga, al znaš ni da ne praštam, pa da si mi kanije na zenicu il da te j' tvoja nana začela ka naša Bogorodica našeg Spasitelja. Ne misli, da te ja ne mogu ujtiti, kad mi god pane na um, pa da te vile kriju il da te čuva sva careva vojska. Dobro upazi, što ti velim!

To poručuje tebi i tvojim šerežanim i pozdravlja vas, ako budete pravi i pravedni ljudi

arambaša Lazo Škundrić«

Kad je pismo bilo gotovo, harambaša je tražio, da mu ga Kliska pročita. Bio je zadovoljan i stavi pred svoje ime znak križa, jer je bio nepismen.

Vratila su mu se i ostala izaslanstva s raznim porukama i izvještajima prijatelja: tu je bilo tužba na neke tatove, na neke trgovce i birtaše, a bilo je mnogo i zloba i posve lažnih pritužbi. Lazo je sve mirno slušao i ocjenjivao, pa onda određivao. Gdje se je radilo o krađi kod bogatijih graničara, tu se on nije htio plesti, govoreći redovno:

— Eno im kumpanije, pa nek tuže, i nek vata lopove!

Kad se je desilo, da je čovjeku siromaku osušen jaram — da su mu odagnali jedina dva volića, Lazo nije mirovao, dok ne bi pronašao, tko ih je izdao i kud su dospjeli, a onda bi ih redovno vratio il omogućio, da nabavi druge, a take bi tatove uhvatio i sam svojom rukom, ako bi ikako dospio, izprebijao, al ne ljeskovim štapovima, nego samo ćuškama i nogama. To je ipak smatrao dostojnijim kažnjavanjem nego što je bilo službeno batinanje, a drugi mu način kažnjavanja nije bio na razpolaganju. Kazna je morala biti i brza i osjetljiva.

— Gade! — redovno bi psovao ovako — esi ikad vidije, da iđe uš na uš il rđa na rđu?! Kad te je Stvoritelj već takog bacije na svit, kradi, di ima dosta i tebi i unom, kog

okradeš, a da si čovik, ne bi se tim ni bavije, man bi pljunije u dlane i zaradije, što tribaš.

Trgovce je i birtaše, koji su griešili previsokim cienama i prevarama, pripisujući dug na dug više neg je smio, uhvatio i vodao ih s četom, dok ne bi platili odkupninu, koju bi im odredio. Inače je s njima postupao posve pristojno i hranio ih kao i sebe. Istina, dešavalo se, da su taku sudbinu doživjeli i nevini, kad bi hajducima ponestalo novaca, pa su ih morali pod svaku cienu pribaviti, no to je bivalo rjeđe, jer su u takim slučajevima vazda išli na veće podhvate.

Lazo se je i sada nosio mišlju, kako će nadomjestiti ono, što je izmaklo pohodom Keče i drugova.

Odtud su krenuli izpod Gračaca, pa zavili nadesno u Velebit.

Brigu je za hranu imao na sebi Luka Labus i starao se kao najbolja domaćica, da družtvo ne bude nikad u neprilici. Temeljno je načelo njegove uprave bilo, a to je i staro posvećeno izkustvo, da svaki mora imati u torbi na leđima malu pričuvu, koju ne smije taknuti bez skrajnje nužde, a čim je potrošio, mora odmah pribaviti il tražiti nadomještanje potrošenog. Uza tu je pričuvu i mimo nje obskrbnik vazda nastojao, da pribavi svježu hranu barem jednom na dan, a u težim prilikama svaki drugi dan. To je vazda ovisilo o sigurnostnim i mjestnim prilikama. Kad su bile potjere živahne, nije bilo mnogo vremena, da dočekaju, dok im tko pripremi jelo, a isto tako se je dešavalo, da su bili u planini daleko i od sela i od ljetnih stanova, pa onda zbog udaljenosti nije bilo moguće, da nekom poruče, da im jelo donese. U takim su se prilikama pomagali i s divljači. Svi su bili nepogrješivi strielci, pa im nije bilo težko loviti, a pripremiti — ražanj bio je jedini izlaz, na koji se nije nikad nijedan potužio. Soli je bilo u svim torbama, kruha u svakog pričuva, pa se je vrlo riedko dogodilo, da su gladovali. —

Josan je stupao tupo kao niemo blažče. Harambašine su rieči i savjeti djelovali samo, dok je čuo zvuk njegovih rieči, a začas je poslije zapao u svoju prijašnju muku. Najstrašnije su mu bile noći, pa je nastojao, da uobće ni ne spava. Posve je naravno, da je uslied toga još više propadao, a ipak ga je san na mahove hvatao, a sa snom je dolazio i onaj mali iz kolievke, koji ga je nemilice gonio. Zanimljivo

je bilo, da se je on tog anđelka bojao kao osvetnika, al mu u duši nije bilo ni trunka mržnje, što ga progoni. Naprotiv: bio je sav izpunjen samo bezgraničnim kajanjem i strahom.

Drugovi su ga zabrinuto promatrali i nastojali, da ga razbadre i ujedno — svaki se je trsio, da mu po noći ne bude blizu, da ga ne budi i da ne čuje njegovih vapaja i zapomaganja.

Lazo je odredio, da stupa vazda neposredno iza njega. Želio je, da mu bude u blizini, napose radi odmora: tad su sjedili na blizini, i harambaša je zdušno upotriebio svaku priliku, da ga osokoli i osvježi. Vidio je, da slabo uspieva, al nije gubio nade. Josan se je posve zatvorio i šutio. Nije ni odgovarao osim jednom rieči na svako pitanje. »Est« il »nije« bio je sav njegov rječnik. Kad bi ga koji previše obladao pitanjima il osobito nukanjem, da jede, tad bi rekao, kao da dere utrobu:

— Pušti me, jadan, s mirom!

Išli su veoma polagano i ostajali na jednom mjestu, koje bi bilo za njih pogodno, dulje vremena, jer harambaša još nije bio odlučio, da poduzmu kakav određen posao. Radilo se je samo o tom, da im vrieme prođe u miru, i ni o čemu drugom. Za hranu nisu bili u neprilici, jer je blaga bilo na sve strane, a i veze su imali, pa je Labusov posao cvao uspjesima.

Poslije skoro tjedna dana hodanja, približili su se Dubokim Jaslama. Svaki korak bliže, značio je za Kresojića novi trzaj mišića i duše. Sav je gorio od želje, da čim prije tamo stignu, no nije se usudio ni upitati, da li će baš tamo, a ako i prođu u blizini, da li će se tamo zaustavljati. Samo je harambaša znao, kud idu, a družtvu je na polazku svakog jutra kazao smjer toga dana i ništa više. Taki je bio red i pravilo, koje nije nikad nitko narušavao, jer je osjećao, da je takav postupak i njemu na korist i za njegovu sigurnost.

U Nikoli je neprekidno gorio plamen uzbune i nesreće, u koju je upao, i težinu mu je olakšavala samo još veća Josanova nesreća. Gledajući njega i slušajući njegove jauke i vapaje svake noći, osjećao je, da je njegova bieda mnogo gora, veća i očajnija, pa mu je to olakšavalo rođeno breme. Uzprkos tome varavom olakšanju ni njegove muke nisu bile ni malobrojne ni lagane. Sad ga je najviše zaokupljalo pita-

nje, tko je kod stana, i da li će imati zgode, da se s njim porazgovori, i da li će moći govoriti o svemu otvoreno i jasno. Samo takav razgovor i može imati barem neku vriednost, a inače — što bi mu koristilo, da badava tupi zube?

Pod Crnopcem su se, kod Gaćešina stana, zadržali nekolko dana, jer su bili posve sigurni od bilo kakva iznenađenja, budući da su tu bile veze savršeno pouzdane. Kresojić je drhtao od nestrpljivosti, da pođu dalje, jer ga je u glavi boljela čežnja, a u nosnicama ga je škakljao miris nedalekog stana njegove djedovine, koji je bio za njega posve različit od svih drugih mirisa torova i blaga. To je bio miris njegova tora i njegova blaga, koji lieči i opaja, jača i zanosi, blaži i usrećuje, a proteže se iznad prostora, iznad svih ostalih mirisa i vazda udara ravno u njegove nosnice. On ga osjeća, udiše i njime se razblažuje kao diete majčinim grudima. Prije nije ni slutio, a kamoli da bi znao i osjećao, da je to nešto posebno, da je sve njihovo njemu posve različno od svega drugog na svietu. To osjeti istom pod teretom čežnje, da što prije bude opet na domaku tih ljepota njegove zadruge, koju je ostavio, iz koje je utekao, da je zamieni sa zadrugom harambaše Laze Škundrića!

— Tebi ništo est! — rekao mu je Modrić, promatrajući ga, kako sjedi mrk, niem i zamišljen.

— Uprav mi nije ništa, što ti ne bi zna — odgovori on, prenuvši se kao iza sna. — Samo tako sidim i buljim prida se i ne znam, što mi est, a što mi nije...

— A veliš, da ti nije ništa?

— Pa, i nije mi ništa!

— Jêr si unda taki?!

— Jer me ništo razapinje.

— Unda ti ništo est, kad te razapinje.

— A da, man mi ništo est!

— Bog bije s tobom!

— E... Kad bi tije, slava Mu i vala!

— Pušti, jadan, sve na stranu! Nema nami koristi razbijati glavu koječim. Pušti, nek iđe, nek se valja, kad ne more biti drugačije.

— Bi ja pušta, al ne će uno da pušti mene, man me drži ka medvid šapama. I tako... Al nu, što ću mu ja?!

— Tako i ja velim: što ću mu ja, pa puštam sve s mirom. Tako i ti moraš. Moraš se naučiti na to, pa ti ne će ništa biti težko.

— Lako j' to reći!

— Nauči se tako i misliti.

— Pušti me, jadan, s mirom — reče Nikola dosta nevoljko i okrene se od prijatelja, a iz grudi mu se odvali težak uzdah, kao jeka iz pećine ili zvuk udarca bačenog kamena u bezdanku.

— Nije to tako samo: »pušti me s mirom« — odgovori Modrić — nego triba živiti i biti zadovoljan.

Na te se rieči Nikola opet okrene k njemu i zagleda mu se u oči, no nije ni rieči progovorio. Govorio je njegov pogled riečima, koje Modrić nije mogao pročitati, al je jasno i vidio i osjećao, da su tu, na vršcima drugova pogleda, pa reče dosta neodlučno:

— Pa, što?

— Što?!... Eto, da sam drvo, resta bi, dok me ne usiku. Da sam govedče, pasa bi travu i rika, dok me ne zakolju. Eto, što j'!

— Bi l' ti, jadan ne bije, volije biti nimo blažče neg čovik?! — upita Modrić ne razumievajući, što mu je Nikola htio reći.

— Ne mogu birati — odvrati on posve mrtvo i ravnodušno. — Iz ove kože nikud. I to j' uno, što me tišti.

— A nu! — reče Modrić, a da nije ni sam znao, što želi tim reći, te u neprilici baci pogled na vrhunac Velebitova ogranka, koji se je dizao više njih. Buljio je u njega posve neodređeno, a Nikola se opet okrenuo na drugu stranu i uronio u svoje misli. Poslije dulje šutnje, opet će Modrić mnogo blaže i s razumievanjem:

— Nemoj još i ti početi benaviti ka naš Josan.

Nikola ne odgovori. Nije se ni ganuo.

— Kad je budan — nastavljao je Modrić — ogledava ruke ka munjen i traži na njima krv, a kad zaspe, urliče i ajmeče.

— Pa, to i ja sve znam! — odgovori Nikola nestrpljivo i dosta uzrujano. U glasu mu se je osjećala i ljutnja i velik nemir.

— Ne ljuti se! — odgovori mu prijatelj posve mirno. — Nisam tije... I tako: da podivanimo, pa će ti biti lakše.

— Što bi mi bilo lakše? — upita nešto blaže i stišanije.

— To, što te tišti. A ja znam, što ti je, al sad nema drugog izlaza, man nositi. Ako se puštiš, bit će ti ka i nesritnom Josanu.

— Drugo j' Josanovo, a drugo moje.

— I ne daj, Bože, da j' jednako, al jope... Ne smiš se puštati i vaik kopkati po sebi i u sebi ka pivac na đubru.

Umjesto odgovora, upita Nikola skoro šaptom:

— Vaj, brate, kad ćemo odolen?!

— To se ne pita — odvrati mu Modrić isto tako tiho. — Kad odredi arambaša, unda ćemo ići. Jêr pitaš?

— Da se mičemo.

— Kuda?

— Kud bilo, samo da nismo na ednom mistu! — odgovorio je posve iskreno, iako je u njemu gorjela želja, da dođe čim prije u blizinu Kresojića stana, no ako ni to ne bude — glavno je, da se miču, jer je već bio nestrpljiv i nemiran kao na ražnju. Samo dalje, samo dalje i vazda dalje, pa kud stigli, da stigli. To je sad bila želja, koja je prevladavala sve druge, kad već nije ni smio ni mogao željeti pod svaku cienu, da idu k njihovu stanu, da se tamo i naspava i odmori, il da svisne od boli i muke.

Kad su najzad krenuli i kad je čuo, da je Lazo odredio smjer prema Dubokim Jaslama, mahom mu je odlanulo, oči mu sievnule zadovoljstvom i veseljem, kao da ništa više ni nema željeti, a u duši mu se razlilo neko ugodno i tiho blaženstvo, da bi bio mogao izpod glasa pjevuljiti kao djevojče među stadom ovaca, koje se kao zvjezdice na vedru nebu mirno kreću, pasući rosnu travu na bujnom pašnjaku. U nogama je osjetio neopisivu gibkost i svježinu, kakove već davno nije osjećao, te je išao kao na krilima i bio bi najsretniji, da je harambaša odredio njega, da ide prvi i vodi družtvo najkraćim putom. Znao je, da to ne može biti, jer je prvi išao vazda koji od najstarijih drugova, kog je harambaša izričito označio, kao i onog, koji je stupao zadnji. I to je vazda bio izkusniji i stariji drug. Zadovoljio se je mjestom iza Josana, pred kojim je stupao harambaša. Misli su letjele daleko pred njim.

Pružili su jedan drugom ruku, čvrsto ih stisli i tako neko vrieme stajali i niemo se gledali posve netremice i ukočeno. Nikolu je nešto stislo u grlu, te mu se činilo, kad bi progovorio, da bi morao kriknuti il zajecati, a brat mu je Ante zaniemio od ugodnog iznenađenja, što ga je nenadano ugledao kraj sebe živa i zdrava.

— Bogu vala, da te vidim! — progovori Ante prvi.

Nikola mu još uviek nije mogao reći ni jedne jedine rieči, nego mu je još čvršće stisnuo ruku i onda upeo svu snagu i pažnju, da mu mirno reče:

— Ove godine tebe zapalo k stanu?

— Did Perjas je tako odredije za svu staru zadrugu.

— Al nam je sad pusta kuća — odgovori Nikola, pomislivši odmah, kako će sad Anica biti u kući prejaka, kad nema mužke glave.

— To rad tebe... Tako mi je reka: »Navrnit će se naš Nikola, pa bolje, da si ti gori.«

— E, da! Misli did Perjas na sve! — uzklikne Nikola posve vedro i gotovo veselo. Izpustio je bratovu desnicu i uzmahnuo svojom.

— Zato, zato j' mene odredije. I veli: »Što god budu ljudi tribali, daj, i više neg ištu!«

— A kako majka?

— Pa — na nogami je, al sve slabo.

— A stričeva dica?

— Ha! Što ću ti reći?... Marija dobar curenjak, Kata lazarica, a Martin je tu sa mnom kod stana. Tako... Dobro su. Dica su dobra.

— Al im nije dobro?! — upita Nikola, promatrajući ga veoma značajno, a kad je opazio na njegovim očima i licu, da je u neprilici, što bi mu na to odgovorio, nastavi: — Tako. Uvano i' Anica ne miluje?

— Pa, kako bi ti reka? — poče Ante umovati. — Nije una, očiju mi i zdravlja, njima ni loša. A i ne smi prid majkom, kad bi i tila.

— E, da! Dok je u majki šaka pare, una ne će dati na dicu, al potlje nje?... A majka, veliš, slaba?

— Uprav nije dobro š njom... I ja se bojim...

— A nu! Priko Božije se ne more. Što ćemo? — reče on, osjetivši i želju i potrebu, da bratu tumači, kako on

zna, da je njegov postupak ubio otca i da će i majku svaliti u grob, no nije mogao naći pravih rieči, te reče samo ovoliko: — A esam li moga drugačije?!

— Ko tebi što veli? — odgovori Ante veoma sućutno i meko. — Ni pokojni ćakan ne bi bije drugačije na tvom mistu.

— I ne bi.

Nikola nije htio ulaziti u stan nit je želio, da itko osim Ante znade, da je u blizini s družtvom, jer je to bila potreba najobičnijeg opreza, kojeg su se vazda i svakom prilikom morali držati.

— Ne znam, e l' već znaš, da j' neša Anica opet rodila žensko — reče Ante poslije oduže šutnje, koja je bila izpunjena i kod jednog i kod drugog brata prevrtanjem misli, koje su ih salietale i koje su htjeli razpraviti, no zaustavljali su se na njima, kao da još nisu zrele.

— Nisam zna — odgovori Nikola posve mirno, časak zašuti i onda nastavi: — I bolje, da j' žensko.

— Pa, ja ne znam — odgovori Ante nesigurno, jer je bio posve protivnog mišljenja. — Mužko je mužko.

Nikola je mislio, da mu je milije, da je žensko, jer nije siguran, kakav bi bio sin, kog bi ognjištu darovala njegova Anica, no nije htio tumačiti. Sam se je pred sobom i bojao i pomalo sramio tih misli i osjećaja, pa je stog radije šutio.

— Mala je već i krštena — govorio je Ante, samo da izpuni prazninu i prekine šutnju. — Dali su joj ime Manda.

— Manda? — priupita Nikola.

— Manda, Manda. Dite j' zdravo, i neša j' već na nogami.

— Neka, neka — reče Nikola, promatrajući užarenim pogledima stan i njegovu okolinu. Stajali su iza ovelike bukve na nekoliko stotina koraka od zgrade. U njemu je sve kipjelo od želje, da uđe, da sve pomiluje pogledom i da tako olakša dušu, no nije htio, jer su čobani bili s planinkom baš kod jela, pa bi ih i uzbunio i ujedno doveo u napast, da moraju čuvati jednu tajnu, za koju nisu svi dorasli. Stog je svladao svoju težku želju i potrebu, i ostao u šumi, boreći se s napašću, da brata pobliže izpita o Anici. U njemu je kopalo i rovalo paklenskom snagom, da mu postavi izravno pitanje o njezinu vladanju u svakom pogledu i u svim pravcima, no ipak je još smogao toliko snage, da se ugrize za usne i da proguta pitanje, koje je gorjelo na vršku jezika.

Kad su se braća razstala, Ante je odredio planinci gotovo šaptom, da miesi kruh za kruhom i da ih peče, jer da mora slati lugaru za radnike u Crljenim Potocima. Ona ga nije pitala, zašto to mora biti, jer je znala, da ne bi dobila odgovora. Posumnjati nije mogla ništa, jer nije ni primietila, da je Ante s nekim razgovarao, dok joj on sam nije rekao, da je to bio lugar, koji se nikako nije dao nagovoriti, da uđe u stan, jer da mu se žurilo na posao. Izgovor je bio posve vjerojatan, a isto je tako bilo sasvim naravno, da se lugarevoj želji mora udovoljiti, jer s njim moraju biti u prijateljstvu, budući da im on može vazda veoma koristiti, al još više napakostiti, ako samo hoće. Isto tako nije bilo sumnjivo ni mjesto — Crljeni Potoci, jer su u neposrednoj blizini Šiljaka, gdje je postaja šerežana s deset ljudi, koji su tu samo zato, da paze na sigurnost putnika i, po mogućnosti, na kretanje hajduka.

Istim je izgovorom pokrio Ante i slanje desetak jalovica i ovnova. I oni su otišli — za lugarove radnike. Sve je išlo u najboljem redu, a Nikola je međutim dobio od harambaše dozvolu, da može jedne noći otići kući. Pratili su ga Modrić i Labus. Noć je bila vedra i svietla. Nikola je stupao prvi, za njim Modrić, a Labus zadnji. Obišli su Planu Balensku i Poljanu, da ne uzbune seoske pse i da se ni s kim ne moraju sresti. Ljeti doduše ne idu momci na duga siela i prela, jer su noći prekratke, al se ipak uviek nađe netko, tko je posve slučajno okasnio i onda istom oko ponoći tumara kući.

Kad su došli u blizinu Kresojića kuća, Nikola je zastao, da dočeka drugove i predložio im, da okolo naokolo obiđu i sve pregledaju, prije neg se on odvoji i otiđe u kuću. Išli su u velikom krugu, da i tu ne probude pse, no Nikola se je sjetio na vrieme, da je možda svega jedan il najviše dva tu kod kuća, jer su drugi svi s blagom kod stana. I doista se je jedan javio, al ne lavežom uzbune i navještajem neprijatelja, nego tek toliko — da se javi. Nekolka je puta lajucnuo, da se oglasi, a onda opet ušutio. Je li on prepoznao Nikolu po mirisu il je držao, da doista ne prieti nikakova opasnost od onog, što on osjeća svojom izkusnom njuškom, bilo bi težko pogoditi, no glavno je bilo, da se

doista nije ozbiljno uzbunio. Kad su sve obišli, Nikola je razmjestio drugove tako, da je jedan štitio od iznenađenja sa strane Lovinca, a drugi sa strane Pilara, dok je on otišao najprije pred staru kuću i lagano kucnuo na prozor.

— Ko je Božji? — javio se mužki duboki glas iz kuće.

— Domaći, dide! Pomilide se van — odgovori Nikola toliko glasno, da su ga mogli čuti i u susjednim kućama, ako je slučajno tko bio budan. Nije mogao odoljeti navali osjećaja i nekog podpuno nerazumljivog i bezsviestnog oduševljenja, koje ga je spopalo za grlo, kad je kucnuo na taj stari, mali prozorčić, kroz koji je nebrojeno puta gledao i did Kresina i ćakan Joso i on sam, dok je bio još malen, veoma malen, te je jedva mogao, podižući se na nožne prste, pogledati na dvorište. Dok se je približavao Kresojića kućama, osjećao je veliko burkanje u grudima, nemir u svakom dielku tiela i trzaje svakog živca, no nit je osjećao veselja nit oduševljenja. Sve je bilo prigušeno i zatrpano velikim uzrujanjem i poplavom pomiešanih, nesređenih osjećaja. Sad je istom, tu pod prozorom, osjetio veselje i oduševljenje u svojoj duši, kakva već davno nije osjetio.

— Moj sinko, esi ti to?! — čuo je uzdrhtali, trepetljivi glas dida Perjasa, koji se je miešao sa škripom prozora, koji se često ne otvara, a u istom se je času pomolila kroz mali otvor i njegova krupna sieda glava.

— Ja sam, dide! — odgovori Nikola i posve pristupi k prozoru.

— Ulazi, rano! Mam ću ja otvoriti — odgovori Perjas, povlačeći se u sobu i zatvarajući prozorčić. Za čas je udarilo mandalo na vratima, baglame bolno zacvilile, vrata se na Kresinovoj kući širom otvorila, i u šupljini se otvora uztobočio lik starca Perjasa, od kog su letjele rieči ljubavi i topline: — Moj sinko, odkad te nije bilo!

Nikoli je sievnula u glavi uspomena na nedavni susret s Anicom tu odmah preko dvorišta pod drugim prozorom: ni topline, ni veselja, ni poziva u kuću, nego samo pitanje, da li je donio cekina — — —

Did Perjas mu ne otvara samo svoja vrata nego i svoju dušu i svoje srdce. Takav je doček Nikolu toliko zanio i tronuo, da je osjetio neodoljivu potrebu, da starcu pane na grudi i da ga izljubi, no dok je ta misao u njemu samo

sievnula, već je osjetio, kako ga je Perjas ogrlio i privukao na svoja široka prsa, govoreći mu:

— Vala Svemogućem...

Časak su stajali tako zagrljeni, niemi, samo u osjećaju velikog zadovoljstva i sreće, što su se sastali. Perjas se prvi trgne i povuče Nikolu u kuću, pitajući:

— Esi li sam?

— Imam, dide, družtvo.

— Da zovnemo i nji u kuću? Sramota j', da ljudi čekaju oko kuće.

— Neka, neka, dide — odgovori Nikola, smiešeći se. — Tako to mora biti. Este li svi na nogami?

— Vala Svemogućem — odgovarao je Perjas, podmičući Nikoli stočić, da sjede. Kroz otvorena je vrata ulazilo toliko svjetlosti, da su mogli posve dobro razaznavati predmete i vidjeti jedan drugog. — Čeljad dobro, a nas dva stara groba oguglali, okorili se, pa ne bi nas ubije batom. I ne čudim se sebi. Ja sam vaik bije ovaki, al i moja stara se drži, kun da j' to vaik una ista Barica, koja j' bila, kad smo je doveli pod ovaj krov.

— A moja majka?

— E... Uprav... Kako bi ti reka? Nije stvari. Znaš sam najbolje, što j' sve priko nje prišlo u ovoj godini dana, pa se ne čudi! Meni je pusto čudo, da se drži i ovako. Ode ti, ode vridni Joso, pa i kako more?!... Al jope, očiju mi, drži se!

— A uni mali strica Tome?

— Ha!... Dica su dobra i mudra, čemu kraja nije, pa slušaju; strina Stana im je dobra, ni Anica, nije š njima zla, a Ante i est ka kru Božji, koji se ide.

— Kamo puste sriće, da nije tolko dobar! — reče Nikola. — Unda bi ja lakše živije... Ovako, kad majka zaklopi oči...

— Ne će una, jadan, ako Bog da, još umriti — odgovori Perjas očito samo, da umiri Nikolu, no u glasu mu je zvučalo, da ni sam ne vjeruje, što govori. — Nego, što est, est: više j' uz priklade neg na nogami. Vaik se pripiče k vatri, da kosti zgrije, a unda i sam znaš, kako j'.

— Tog se i ja bojim: zasad se mjestolji oko vatre, a ednog će se dana samo pružiti i ukočiti kraj ognjišta. Unda moremo mam i njega ne zaprećati, man politi vodom.

— Ante će ljudski uzdržati kuću! — odgovori Perjas odlučno i posve uvjerljivo.

— Oće, dide Pere. To i ja znam. To oće, al ne će moći zapovidati Anici i uzdržati prid njom stričevu sirotčad. To on ne će moći, jer nije kadar, da je nikolka puta propušti kroz šake i da joj razbije gubice. Za to Ante nije rođen.

— Na moj račun, sinko, to ni nije nuždno. Ko se sam ne bije, a već ima svoj porod, tome ne koriste ničiji štapi.

— Pušti ti to s mirom, dide Pere! Nemoj mi zamiriti, al da si i ti ima Kresinove šake, ne bi se mi bili ni podilili!

Nikoline rieči očito nisu godile didu Perjasu, pa malko pomuča, kao da smišlja odgovor, a onda reče veoma polako i naglašujući svaku rieč:

— Moj sinko, mudrolija koze pase, a Kresine su naridko posijani. I un je sam vidije, kud su kola krenula, pa je stog i pušta starešinstvo još prije, neg bi bije mora. Mudrolija, mudrolija, a svako vrime nosi svoje...

— Est, dide, mudrolija, al i stra, i stra! A naš Ante nije rođen, da ga se ko boji. Est uno — i lipo j' i dobro, kad čovika svi vole, al težko njemu! Težko unom, kog se niko ne boji i kog ne oblajavaju. Znaš unu: težko vuku, na kog psi ne laju, a sokolu, na kog vrane ne grakću. Naš se Ante ne triba tog bojati, pa se unda ja bojim za dicu, i svoju i unu strica Tome.

— Nije ni Anica taka, kako ti misliš — reče Perjas i opet pogleda nekako upitno u Nikolu, kao da želi izpitati, da li on ozbiljno misli, da je Perjas doista odgovoran, što se je njihova zadruga razdielila.

— Znaš, dide Pere, kako vele: sa vukovima moraš zavijati, a sa janjcim blejati. Anica ima svoju glavu i svoje misli. Nije to loše, al je drugo pitanje, e l' ta njezina glava i esu li te njezine misli i za našu kuću dobre. To ti je uno. More niko biti najbolji na svitu za sve posle, al ne zna plužiti, da ga zakolješ. Unda ga ne smiš mećati za plug, ako si pametan gospodar.

— Est i tako, al jope... Više vridi pamet neg snaga. Triba š njom lipo, da unda i una okrene lipo. Sve ja to gledam i znam.

— Est, est, dide Pere, al ja ti velim, da nema ništa brez snage.

— Nema ništa, sinko, brez poštenja i otvorene duše. To ja tebi velim. Stog sam ja i pušta, da se zadruga razdili. Bolje j' ovako, neg da edno na drugo reži ka psi. Vidije sam ja, jadan, kako to iđe. Sve j' to sad novo, i ko ima dulju jezičinu i deblju kožu na obrazu, taj je mislije, da j' bolji i da kod kućnog starešine mora više vriditi. Sve sam ja to vidije i mam sam reka, da ja take zadruge ne tribam. Bože, sačuvaj! Nek iđe svak k sebi, pa nek vuče slamu iz svog samara. Nisam ja rođen, nisu Kresojići rođeni, da okupljaju oko sebe gadove, man da živu uzpravni i svitla obraza. Stog sam pušta, da se podilimo, jer će samo tako svaki doći na ovo moje, kad ga počme tući po glavi. Težko do vika gospodaru, koji misli, da j' pametan i dobar gospodar, kad oko sebe skuplja samo najgore, koji mu se podvlače i zavlače, prostit će Bog i tvoj ljudski obraz, u tur i pljuju na sve poštene i uzpravne, jer se vara, da more oko njega biti sve popljuvano, a da se i on ne mora na Obsenici prati od pljuvačke i gadaline. To ja tebi velim, i sad moreš razumiti, i jêr je naš vridni Kresina još na vrime pušta starešinstvo i jêr sam ja pušta, da nam se naša lipa, velika, stara zadruga razdili. Nego, duša valja, moram ti reći i ovo: još je naš najgori bolji od najboljeg iz bilo koje druge zadruge. To est! Vindar je svaki Kresojić, al više nije uno staro vrime, kad smo mi svi bili ka edna duša. Vindar smo bolji od drugi, i kad god bi došlo do tisna, ja bi zgrabije uzde u ruke i znam, da bi me svaki posluša, kad bi vidije, da se radi o obrazu i o Kresojića starom ognjištu.

— Mora bi ići, dide Pere! — reče Nikola nenadano i bez ikakova uvoda. — Znaš, čekaju me drugovi, a nije ni pametno, da budem pridugo kod kuće. More ko čuti i prijaviti, pa jêr da vam smeta kumpanija i da tebe gona radi mene?

— Moraš se još javiti nevisti Stani — odgovori mu Perjas. — A i Anici bi bilo ža, da joj sutra rečem, da si bije tu, a da se nisi i njoj javije.

— Ne bi nju za to glava zabolila — odreza Nikola veoma tvrdo i rezko. — Nego, majku bi tije svakako viditi.

— I ja tako mislim! — potvrdi Perjas, ne ulazeći u pitanje sastanka i viđenja s Anicom. On je bio posve istog mišljenja s Nikolom, samo nije htio to izreći.

— Ja znam najbolje, ko je Anica i ne triba o tom mnogo divaniti. Svi smo mi mislili, da j' dosta, što j' Kacanova, a nismo mislili, ko joj je mate. To ti sad dalje misli, a ja sam sve promislije. Ne triba ti mnogo pripovidati, a pogotovo ne meni, kako joj je brat pravi čovik i kako joj je sestra Vranjica ka edna po edna: od najbolje ovce ednom imaš šugavo janje, jer se je uvrglo na babu il na prababu, a svi drugi janjci bili pravi i lipi, jer su se uvrgli na nikog drugog. Ne triba ti ni Boga moliti: dosta ti je, da imaš u rodu samo ednog gada, pa da ti se nenadano javi u porodu niko, ko je upljunuti un! Svi drugi mogu biti najbolji, al je edno tako, i mam moraš znati, jêr je to tako. Kod Anice vidimo, da j' ista vražija mate!

— Nemoj, jadan, tako.

— Ni ne ću, dide Pere, jer bi bilo ludo, al samo da znaš, da ja to sve vidim i da razumim — odgovori Nikola posve mirno i sabrano. — Nego, tije bi viditi majku. Bilo bi joj ža, da čuje od tebe, da sam bije tu i da je nisam pogleda, kad je, jadnica, tako slaba, i kad sam Bog zna, da li će me ikad više viditi svojim očima, kojim gleda ovu našu crnu zemljicu.

Poslije tih je rieči ustao, a did Perjas za njim bez prigovora. Osjetio je, da Nikola ima pravo, a znao je cieniti i njegovu želju, da dugo tu ne ostane, iako bi bio najsretniji, da smije ostati do zadnjeg svog daha. Izlazeći iz kuće, govorio je Nikola:

— Znam ja, dide Pere, kako i meni peru leđa. Pošteni znadu, da nisam smije i da ne smim drugačije, a što me oblajavaju najgori i najluđi, meni je to, dide Pere, da prosti Svemogući i tvoj ljudski obraz, sve u vrkêš! Čujem ja, di i ne pitam, što divane panduri i poljari, a divane kukavci, jer se boje, da bi izgubili uno kukavne službice, kad bi se uzpravili i divanili ka pravi i pošteni ljudi. Boje se, da bi mogla čuti Cuja, pa da i njima dade nikoliko liskovača po donjem obrazu, koji im je vridniji od unog, di im brk reste, a bilo bi prid Svemogućim lipše i poštenije, da im misto brka reste unde kočet ka na vridnim, poštenim našim krmcim.

Sam je did Perjas kucnuo na Aničin prozor. Odmah se je javila i upitala, tko je, na što joj je on odgovorio tihim glasom:

— Ne pripadaj se, man otvori.

Ona je pomolila glavu kroz prozor i kad ih je opazila, brzo se je povukla i za čas otvorila kućna vrata. — Sad ja mogu ići — rekao je did Perjas, pružajući ruku Nikoli, no onda reče: — Ja ću ostati tu prid kućom, dok vi podivanite.

— Ne štentaj, dide Pere, man ajde spavati — odvratio mu je Nikola. — Ja ću brzo otići.

— Uprav stog nije ni meni težko, da tu počekam i da se malo prozdračim — odgovorio je on, smijući se posve namješteno i nasilu: — Znaš, da mi starčine ne volimo dugo smrditi u odrini, man svaki tren povirujemo sad na vrata, sad na pendžer, da tobože pogledamo stanje, a zapravo samo, da ujtimo malko čista ždraka. Samo stog. Ne boj se ti za me. Ja ću tu švrljati oko kuća.

Nikola više nije ni obraćao pažnje na njega, neg je stupio u kuću. Anica mu je pala oko vrata i napala ga cjelivati. On je odmah zapeo za tu pojavu i pomislio, da to čini samo zato, da prikrije svoje pravo razpoloženje. Nije joj uzvratio milovanja, jer uz najbolju volju jednostavno nije mogao, da se pretvara. U njemu je kipjela i tuga i bies u istom času i u istim kutićima ojađene duše, te se jedva svladavao, da joj ne saspe u lice svu žuč, koja se je nakupila kroz ovo nekolko mjeseci. Ipak je šutio i čekao, da čuje najprije, što će ona njemu reći.

— Edva sam te dočekala — bile su njezine prve rieči.

On je šutio.

— Rekli su mi — nastavljala je, ni ne čekajući, da on što primieti — da ste vas nikolka otišli u Tursku. Znaš: sve se zna, i narod svašta pripovida, pa tako i to. To su iznili ovi Pepičini.

— Odkud bi uni to znali?! — upita on veoma nevoljko, jer ga je doista razljutilo, kad je čuo, da se zna, gdje su bili.

— Uvano j' Pepica reka kod kuće, jer je nikidan tu dolazije.

— Ha! — reče on ljutito. — Ne virujem, al svedno.

— I čulo se j', da ćete doniti cekina ka blata.

— Još se i to čulo?!

— I to, i to — potvrdi ona.

— I donili smo i' — odgovori on posve mirno i nasilu ozbiljno, jer mu je sievnula misao, da je potrebno, da mu vjeruje.

— Neka, vala Bogu.

— Kako j' majka?

— Ne boj se za nju! Ne bi je batom ubije! — odgovori Anica veoma žurno i veselo. — Est uno, nije joj vaik baš sve trave, al nosi ka pravi čovik i nikad se ne tuži.

— A dica?

— Una starija već leti i sve divani, a ova manja ka spredak od kudilje, al zdrava i čvrsta.

— Mislije sam — reče on veoma oporo — kako una dica strica Tome?

— La, do šta j' tebi?! — odgovori ona u iskrenom začuđenju. — Nisu uno više dica, man sve odresla čeljad! Kako bi, man dobro?! Esu vrletna i neposlušna, al moraju slušati. Kata j' naopaka, čemu kraja nije, i ne bi je niko zadovoljije, al ne boj se, sluša, kad sam ja blizu! Neg una ne more, neg vaik o štapu. Lazarica ka i druga, pa nikud s mista, a unaj grbavac vaik reži na sve oko sebe ka bisno pašče, al mu ne koristi. I un sluša. Marija nije loša, al vaik sva viri iz uno dvoj mlađi, i rad nji jê dikad i pokaram, al ne mogu reći, da nije i vridna i poslušna.

— A vidim — reče on gotovo ujedljivo — ti i' voliš, i uni tebe.

— A nu! — odgovori ona takim glasom, da se nije moglo zaključivati, da li razumije ili ne razumije njegovu porugu.

— Spava li majka?

— Ne spava uvano, jer se j' vrtila i ništo divanila, kad sam ja sad izlazila, da ti otvorim. A znaš ti njezin san: ka u zeca.

— Upali luč, da pogledam majku — reče on suho i pođe prema sobnim vratima.

Ona uzme dugu jelovu triesku, razpreće malko vatru na ognjištu, prisloni vrh trieske na žeravu i počne puhati. Za čas je jelovina planula. Anica uzpravi triesku kao baklju i pođe pred čovjekom u sobu.

— Esi li mi doša, rano moja? — javi se iz mraka slab starački glas, koji je bio i previše uzdrhtan i prekrhak za Stanine godine, po čemu je Nikola odmah zaključio, da je veoma oslabila.

— Evo me, majko — odgovori on, pristupajući joj. Luč je dosta jasno osvjetljivala sobu, no Nikola bi i u mraku

pogodio k majčinoj postelji, pa brzo priđe i sjedne na veliki sanduk, u kom je njegova majka doniela svoju djevojačku opremu, kad je dovedena u kuću. Ona ga ogrli i stane ga cjelivati, a suze su joj kvasile sinove obraze. Uzdrhtanim mu je rukama milovala kose i obraze, opipavajući nebrojeno puta i vazda nanovo svaki dielak njegova lica, kao da želi tim nježnim, toplim majčinim dodirima prenieti u njega svu svoju ljubav i sve svoje molitve, koje neumorno i vazda šalje Svemogućem, da ga čuva i brani.

— Janje moje, rano moja — drhtale su rieči, koje su jedva sastavljale i izgovarale njezine grozničave usne. — Neka si doša, da te tvoja majka još ednom vidi, Bogu mome vala...

— Kako si mi, majko? — upitao je Nikola veoma smeteno i jedva od uzrujanja, no osjetio je, da mora progovoriti. Sav se je podao svom dušom njezinu milovanju, a oko srdca ga je stisla tolika tuga, pomiešana ljubavlju i za tu kuću i za tu staricu, da bi bio najradije zaplakao i ostao tu do kraja života, pa da baš odmah dođe vojska i da ga na mjestu ubije... To je bio samo časovit nalet velike klonulosti u tuzi i ljubavi, no brzo se osviesti.

— Kako sam ti, sinko? — ponovi majka njegovo pitanje. — Kako Svemogući oće, al dobro j', da si doša. Bog zna, bi l' me potlje zateka živu. I ne ću ti više dugo. Ja tebi velim. A ni ne triba me više. Tu sam ka stara panjina i samo smetam mlađim — govorila je sve žešće, i bilo je posve očito, da to ona ne govori samo svom sinu. Upereno je to još nekom, tko to treba čuti. Anici je luč u rukama podrhtavala, jer se nije nimalo varala u tumačenju svekrvinih izjava, pa je biesno smišljala, kako bi joj odgovorila. Dugo je šutjela, a onda reče:

— Najgore j', kad je čeljade samo sebi težko!

— Težko unom, ćerce, ko triba tuđu pomoć — odgovori svekrva dosta krepko i okretno. — Unda j' mam i sebi težak, ako ima samo dva zrna soli u glavi. A da j' težak drugim, to vidi Unaj gori, slava Mu i vala.

— Ti se ne moreš potužiti! — odgovori Anica ujedljivo.

— A jer bi se ja i tužila?! I kome, a?! — upita povišenim glasom i posve se uzpravi u krevetu. — Esam li ja kućnji starešina il nisam?!

— Ne velju ja ništa.

— I najbolje j' tako! — potvrdi starica i opet se malko spusti na laktove.

— Sad bi ja mora, majko, ići — reče Nikola, jer je želio svakako prieći preko te upadice, koju je on vrlo dobro razumio, iako nijedna nije mnogo rekla. — Čeka me družtvo.

— Jadna ti sam i kamena za tobom, moj sinko — reče ona i opet ga zagrli i stane milovati i cjelivati. — Nikad te više ne ću viditi.

— Oćeš, ako Bog da, majko — odgovori Nikola dosta uvjerljivo. — Tu ću ja biti blizu, pa ću jope brzo doći.

— Da Bog da, sinko, al mi sve ništo divani, da me više ne 'š živu zateći. A u Svemogućeg je sve moguće, pa i to, al ne virujem.

U svietlu je luči Nikola promatrao njezine umorne crte lica, koje su bile doista težke i bolestničke, a pogled joj je bio mutan, nesiguran i posve umoran. Kad se je s majkom pozdravio i okrenuo se na polazak, palo mu je oko na krevet, s kog je ustala Anica, i tamo je vidio svoju stariju curicu, kako mirno spava, a kraj kreveta je bila kolievka na sanduku. Tu je sigurno bila ona manja. Na tren zastade, već htjede pristupiti k djeci, da ih vidi, no onda se svlada i žurno iziđe iz sobe.

Nasred kuhinje je stao, a Anica mu pristupila s leđa, držeći neprestano luč u ruci. Njezino je lice bilo jarko obasjano, kad joj se je on naglo okrenuo i položio joj ruku na rame. Časak je tako stajao, osjećajući, da njezino tielo podrhtava, oštro je motrio, ne dižući pogleda s njezinih očiju, a tad reče kratko i odrezano:

— Ja sam ti već kaza, a ako i nisam, sad ti velim: ne šali se! — Ona je još jače zadrhtala. On u istom času osjeti, da bi sad bilo najbolje, da izvadi iz ćemera britvu i da je tu zakolje. Tim bi za vazda riešio sve neprilike i sve brige. Jednostavno je priklati kao pile, jer tim činom ne bi učinio nikakve nesreće ni ognjištu ni djeci. Od nje nemaju koristi. — Sve ja vidim, a još više čujem — govorio je ledeno, mirno, odmjereno i strogo. — Ja sam otiša u ajduke, da ne gubim ni obraza ni duše, al ćeš me ti natirati, da izgubim dušu, al obraza ne dam! Zapamti to!

Ona je malko izdigla luč i sva se ukočila pod udarcima njegovih rieči. Gledala ga je netremice i mužki izdržala

njegovu navalu. Kad je on zastao, kao da smišlja, što bi joj još rekao, a uistini je kolebao, bi li potegao britvu i prerezao joj vrat il ne bi, ona prošapće:

— Ne ljuti se na me, Nikola. Ljudi ti lažu!

— Što mi lažu?! — upita on veoma žurno. — Što misliš, da mi o tebi lažu? Veliš: »Ljudi ti lažu«, a što mi to lažu? Nude, sad divani!

Osjetio je, da je tu sad onaj strašni čas, u kom će pasti odluka, polagano je skinuo ruku s njezina ramena i posve je nesviestno položio na ćemer, gdje je držao veliku britvu, kojom bi mogao jednim udarcem priklati vola. Trebao je još samo jedan jedini trzaj živaca il samo jedna njezina nepromišljena rieč, pa da trgne i zamahne. U tom trenu se oglasi djetinji plač iz sobe, a Anica mu reče posve mekim glasom:

— Naša mala Manda plače.

— S Bogom! — reče on bez razmišljanja i sune na vrata, kao da ga je vihor odnio. Na pragu zastade, okrene se i još jednom reče: — Al vindar: ne šali se i ne zaboravi, što sam ti reka! Pazi na majku i na stričevu dicu, jer ću te zaklati ka pile!

Ona ga je pratila ukočenim pogledom, posve okamenjena i od iznenađenja i od straha. Iznenadila se je njegovim držanjem, jer nije osjećala upravo nikakve grižnje savjesti ni radi postupka u kući ni radi vladanja izvan nje. Istina je, da se gdjekad otrese na Katu i Martina, istina je i to, da svekrvi gdjekad odgovori osorno i da je ne podvori onako, kako to starica očekuje i želi, no po njezinom su shvaćanju to sve malenkosti, koje nisu ni gore ni veće, negoli se događaju i u drugim, pa i u najboljim zadrugama. Vani, izvan kuće? Bože moj! Ne može ona zabraniti mladim ljudima, da za njom gledaju upaljena pogleda i da joj dobacuju šale i doskočice, koje nisu vazda najpristojnije, al je to taki običaj, i nitko ne pravi iz tog pitanja. Zašto bi ona morala u tom pogledu biti nekakova iznimka i silom svetica?! Ako je ona Japunčića momčina, Pavlina, gdjekad uštine prostije i nepristojnije, neg bi to učinio koji drugi — nije ona kriva, što je on nespretan i nesmotren, a u samoj toj činjenici nitko još nikad nije vidio nekog osobitog grieha. Dok je mladosti, bit će i takih šala, iz kojih još nikad nije izišlo ništa nepoštena i sramotna. Pri tim je mislima Anica osjećala, da je između Pavline i nje već svakako

koješta više, što ona zatrpava i zatajuje i sama pred sobom, no to ne zna nitko osim njih dvoga. Nitko drugi ne zna, da ju je nedavno, poslije poroda male Mande, čekao na Dočinama, kad je išla iz Lovinca, i da ju je već u debelom sumraku pratio gotovo tu do kuće i da su dugo sjedili i gukali u guštiku, tamo na brežuljku nasuprot mostišta na Obsenici. Tako — pripoviedali su i šalili se, i on je bio veoma, veoma zagrijan i ugodan momak, a ona se nije mogla ljutiti, kad je i njoj bilo posve ugodno. I, najzad — nije bilo ništa ni zla ni sramotna...

A ta stričeva balavčad?! Zašto joj time probija glavu? Nije ona dovedena u tu kuću, da njeguje bolestnike, nego da bude žena najstarijeg sina u kući i da ima svoj porod. Kad je čovjek otišao u planinu... Je l' ga ona odtjerala u hajduke?! Zašto nije sa sobom poveo i tu stričevu djecu, kad su mu toliko srdcu prirasla? Ne će ona radi njih biti ničiji rob! Nek sebi to Nikola izbije iz glave! Uostalom, da je on zašto, kad je već okrenuo ovim putom, donio bi svaki put, kad dođe, kakvu miloštu, kakav darak, da zna, da ga ima, a ne ovako, kako on dolazi: svaki put, kao da je jahao na trnju, kao nabijena puška, i ona mora neprekidno paziti, da ne odapne. Ako je djeci krivo, nek se odiele, pa da ih vidimo, kako će sama gospodariti! Il nek ih udata sestra Kika uzme k sebi i nek ih ona bajli...

Sve su te misli letjele Aničinom glavom munjevitom brzinom, dok je još uviek držala visoko upaljenu luč, kao da svietli čovjeku, koji je otišao gotovo bez pozdrava, osim što joj se je zagrozio. Uprkos djetinjem plaču, koji je bivao sve žešći i žešći, dosta je dugo stajala tako ukočeno i bez rieči i bez određene misli buljila u tamu, zasjenjujući lievom rukom oči, da joj svietlo luči ne smeta i ne sprečava pogleda izvan kuće.

Iza ugla kuće stajao je did Perjas i čekao ga.

— Tvoji ljudski paze! — reče mu, kad su se sastali. — Dobro j' to, jer nikad ne znaš, ko more odkud baniti.

Nikola mu nije ništa odgovarao, jer je još uviek bio pod težkim dojmom razgovora u kući.

— Esi podivanije? — upita ga Perjas.

— Malko, dide — odgovori on veoma raztrešeno i nepažljivo. — Nego, molim te, dide Pere, bojim se, da majka ne će dugo.

— Znaš, što ću ti, sinko, reći? Znati se ne more, jer je sve u rukami Svemogućeg, al ja se uzdam, da će una još poživiti.

— Ja se više ne uzdam — odgovori on posve suho i odrezano. — Nego, molim te, pripazi na sve, ka na svoje, kad tako i est.

— Što bude do mene, ne boj se.

— Ja živ ne znam, kako bi potlje majkine smrti. Ante je ne će moći zauzdavati ni ednog dana.

— Pa...

— Ne tribaš mi ništa divaniti.

— A nu...

— Malko ti promisli, molim te, i unda ćemo divaniti, što bi i kako bi najbolje i najpoštenije s ovim malim stričevim. Da j' edno i da j' zdravo, lako bi, al i' je troj, i k tome dvoj bolestni, pa kud ćeš unda š njima?! Razmisli ti, a mislit ću i ja, pa ćemo već ništo smisliti.

— Mogu i to — odgovarao je Perjas u najvećoj neprilici, jer doista nije znao, što bi mu rekao i što bi mu svjetovao.

— Ja sam već i sam svašta mislije, al nisam ništa smislije. Eto, ja bi nju moga i zaklati, a nekmoli izpribijati ka mačku, al to ne bi koristilo dici, a sebe bi samo obružije i osramotije nam ognjišta, pa unda mirujem u nesriću i prokleticu. Una će već i od sebe dobiti svoje. To j' sigurno, ka što j' Svemogući...

— I nije to, jadan, sve tako, kako ti misliš — ublaživao ga je starac i sve smišljao, kako bi mogao zaštititi Anicu, a da ipak ni ne slaže ni ne izloži opasnosti Nikolino pošteno držanje u tom pitanju. Perjas je posve razumievao Nikolu i odobravao njegove nazore, al je samo želio, da ga malko stiša i ublaži na putu, na kom on već jest, i na kom ga želi i Perjas.

— Znam ja, dide Pere, kako j' i kako more biti, a ti znaš još i bolje, pa ne tribamo pripovidati! — odgovori mu Nikola kratko i odrezano, tako da je Perjas osjetio, da Nikola nije u zabludi ni s obzirom na Aničino držanje ni s obzirom na Perjasovo mišljenje. — Nego, ako Bog da zdravlja, ja ne ću ovog lita biti daleko, pa ću ti se češće javiti.

Razstali su se veoma toplo i srdačno, i to već među kućama, jer Nikola nije nikako htio, da ga Perjas prati, dok

se ne sastane s drugovima, što je on svakako želio. Težko bi bilo uztvrditi, da li ga je na tu želju silila više potreba, da može reći, da je razgovarao s nekolko hajduka najednom, il da se doista uvjeri, da je Nikola siguran u tom družtvu i da su ga dočekali, kako je bilo ugovoreno. Nikola je ostao kod svoje želje, da ne ide s njim, a kad je izišao između kuća, dao je ugovoreni znak zviždukom, poslije česa su se sva trojica za nekolko časaka sastali, na putu prema Pilaru.

— Esi što obavije? — upita ga Modrić.

— Ph!... Kako bi ti reka? — odgovori on, otežući svaku rieč kao da je izvlači iz nožnih palaca. — A što mi još imamo obavljati?!

— Tako...

— Tako... esam...

— Lipe ove vaše Kresojića kuće! — reče Labus.

— Lipe, lipe — odgovori Nikola, obazre se na njih, a iz grudi mu se izvi težak, dubok uzdah, kao da je na njemu izbacio i dušu i srdce...

18

Harambaša Škundrić ozbiljno se je zabrinuo, kako će družtvo osigurati za zimu, pa je nastojao, da mu što više bogatih trgovaca dođe šaka, a na koje su se ljudi tužili. Odredio je skupine od pet momaka i jednu poslao na cestu prema Kninu, a drugu na cestu prema Dalmaciji, obje sa zadaćom, da, bez ikakve velike štete bilo za koga, priskrbe novaca. Izričito je odredio, da ne smiju nikoga ni ubiti ni zlostavljati osim u najočitijoj obrani golog života.

Za desetak dana su se povratili i donieli ukupno oko dvadeset tisuća forinti. To je bila veoma velika svota, no i njih je bio liep broj, a svaki je računao, da ne smije na zimnicu ni misliti bez najmanje pet tisuća forinti. Možda ih ne će potrošiti, al svakako mora računati, da bi mu tolika svota mogla trebati.

S tog razloga odredi Lazo nešto jači udar ciele družine. Svi su otišli redom Velebitom do iznad Vilinskih Vrata. Odtalen je poslao u sam Gospić kao izvidnicu Kresojića, Radu Jelovca i Tomića Kovačevića, pod zapovjedničtvom Nikolinim, a sa zadaćom, da izvide, kad će iz Gospića kre-

nuti poštom novac za donje krajeve. Lazo je bio točno upućen, da se sprema veća pošiljka ne samo za redovne mjesečne plaće, nego i još za neke veće radove, koji su obavljani izpod Gračaca. Trebalo je samo ustanoviti, kad će ta pošiljka krenuti iz Gospića, s kolikom pratnjom, i kolika je svota. To mu je bilo potrebno znati, da ga ne mogu prevariti u odlučnom času.

Kad je Nikola čuo zadaću, oči su mu sievnule od neopisivog zadovoljstva i sreće, jer mu je istog časa bljesnula u glavi misao, da bi uzput mogao i još nešto obaviti. U Gospiću su imali više pouzdanih prijatelja, a najbolji je, najpovjerljiviji i ujedno najlukaviji bio Jovo Trbović.

Obukli su se tako, da ne upadaju u oči ni zvanim ni nezvanim, i oko deset sati uvečer došli k prijatelju. S njim je odprije bio uzko sprijateljen posve osobno Rade Jelovac. On mu se je javio i u nekolko mu rieči rekao, tko je s njim i po što dolaze. Ubrzo su i ostali bili pozvani u kuću. Tu su večerali i ostali u razgovoru do iza ponoći. Jovo ih je nudio, da kod njega i prenoće i sutradan predane, dok izvidi sve, što je potrebno, no Nikola je to odklonio, izgovarajući se, da ne će njega stavljati u toliku opasnost, a ujedno je mislio i na opasnost, koja bi uslied takog postupka mogla prietiti i njemu i njegovim drugovima. Prije razstanka je umolio Trbovića, da s njim govori nasamu. Po ustaljenim je običajima na to svakako imao pravo, jer je on bio vođa puta i zapovjednik izaslanstva. Razložio je Jovi svoje misli, želje i osnove i ujedno mu obećao nagradu sa svoje strane, posve osobno, ako osnova uspije.

— Est po vražiju papreno — odgovori Jovo, smijuljeći se, al da je lako, uvjeravao ga je odmah: — Nije težko početi, al će, bojim se, biti težko svršiti, kako ti želiš. To ti je vražiji posa.

— Da j' igrarija, činila bi dica! — odgovori mu Nikola.

— Est to, al jope se bojim, da ćeš se zaplesti, pa ne 'š iz tog vražijeg kola lako van.

— Ne boj se ti! Samo ti meni pomozi, da se ja ujtim u kolo, a unda ću ja dalje igrati, kako ja znam i umim.

— Znaš li unu staru graničarsku? — upita ga Trbović, smijuljeći se: — Platila baba cekin, da je pušte u kolo, a potlje plaćala deset, da je pušte iz kola, pa kad nisu tili, izpuštila baba u kolu dušu.

— Znam ja to, al ovo ti je druga. Poigrat ćemo mi, pa kome opanci, kome obojci. Samo ti meni pomozi, da počmemo.

— Ne boj se! Kako god oćeš — odgovorio je Trbović, posve siguran i uvjeren, da Nikola ne kani poduzeti ništa nemoguće.

— Mi ćemo se sad odklatiti natrag u goru, a ti sve pripremi za sutra naveče. Mi ćemo se javiti tako ka i večeras, il ništo ranije.

Jovo mu je raztumačio odmah, kako kani izvesti Nikolinu želju, i ujedno su ugovorili sve pojedinosti, da ne bude ni nesporazuma ni iznenađenja.

— Molim te, pobratime — reče Nikola nenadano — reci mi, e l' una Vlainja?! Koji li je vrag, potari ga, sveti Križu!

— Nije una, moj pobratime, ni rišćanka, a kamoli Vlainja! — odgovori Trbović. — Jal' Bunjevka, jal' Kranjica, al Vlainja uvano nije. Nego, što est, est: cura momak! Nema tu što.

Nikola nije pripoviedao drugovima, što je nasamu razgovarao s Trbovićem, jer nije bio posve siguran, da će mu osnova uspjeti, kako on želi, a izlagati se možda njihovim podsmiesima nije nikako htio. Stog je pustio, da ne znadu ništa, dok ne vide. Sutra navečer došli su mnogo opreznije neg prvu večer, jer iako su oni vjerovali prijatelju Jovi, ipak je najveći oprez bio prva dužnost. Nikad nisu smjeli dopustiti mogućnost, da budu zaskočeni. Međutim, sve je bilo u najvećem redu. Sastali su se na ugovorenom mjestu, ne u Jovinoj kući kao sinoć, i doznali sve, što ih je zanimalo radi pošte i slanja novca, osim jedine okolnosti, koja je bila prevažna, a još neodređena: nije se još znalo, koliko će vojnika pratiti poštanska kola. To su mogli samo nagađati, da će biti, kao što je redovno, kad se šalju veće pošiljke novaca, a prilike su mirne i redovne: Bit će, vjerojatno, šest vojnika.

Kad su to sve čuli, Nikola je upitao za ostalo.

— Za ednu uru će ovud proći s ednom prijateljicom — odgovori Jovo. — Ne zna ni edna ni druga, da se što sprema, pa samo otvori oči i pazi, da ti obe ne uteku, il da obe ne uvatiš i ne odvedeš.

— Ne boj se ti! — odgovori Nikola. — Samo da je Bog nanese!

— Za to se ne boj!

Sve je prošlo bez potežkoća i neprilika. Najteže je bilo zamesti trag pred onom drugom i ne odkriti joj, da se je srela s hajducima, jer je sve udešeno, kao da je Cuja sama naručila otmicu. I njezinu su prijateljicu vodili nekolko kilometara sa sobom prema Perušiću, a onda je pustili, i čim je ona zamakla, okrenuli su i oni prema Gospiću, al nadesno pod Velebit.

Cuja se je vladala posve mužki, posve dostojanstveno i mirno, a bilo je očito, da joj nije jasno, što se to zapravo s njom događa. Nije bila nikakova novost, da momci ugrabe i odvedu djevojku, al je bilo posve novo, da ona ne pozna ni jednog između otmičara. Promatrala ih je izpod oka, a kako je noć bila prilično svietla, mogla ih je razpoznavati u licu. Nikola ju je držao za ruku i stupao kraj nje. Nije ni pokušala, da se otme, jer joj je bilo posve jasno, da ne bi mogla uteći. Tko je spreman na otmicu, ne bi ga trebalo moliti, da učini sve, što je potrebno, da i osigura njezin uspjeh, pa o biegu zasad nije moglo biti ni govora. Svi su šutjeli kao niemi.

— Kud ćemo? — upita Cuja nenadano.

— Ništa se ne boj! — odgovori joj Nikola.

— Al, kud iđemo?! — upita ona još odlučnije.

— U planinu — odvrati Nikola. — I ništa se ne boj! Ne će ti biti zlo. U dobru si družtvu.

— Ti si Nikola Kresojić! — reče ona kao iz puške.

— Pogodila si, Cujo. Ja sam to glavom. Kad si ti tila, da se sastanemo, unda ja nisam tije, a kad ja oću, ti bi volila, da se ne sastadosmo. E l' ovako? — govorio je Nikola posve mirno i promišljeno. — Nego, jope ti velim: ništa se ti nas ne boj. Mi tebi ne ćemo zla.

Ona je neko vrieme šutjela i još upornije promatrala izpod oka Nikolu, a onda reče posve tiho i predano:

— Pa, lipo. Iz ove kože nikud.

— Tako j' i nikako drugačije! — potvrdi Nikola.

I opet je zavladao tajac. Nikola je razrađivao u glavi osnovu, kako će Cuju urediti, da zapamte i ona i njezin kapitan Keht, kad su s njim lomili pandžu. U torbi je imao sve pripremljeno, što je smatrao potrebnim.

Stupali su posve mirno jedno kraj drugog kao najbolji prijatelji. Jedino je bilo neobično, što se nisu držali prija-

teljski za ruke, nego je on njezinu ljevicu čvrsto držao više šake svojom desnicom. On je osjetio, kako je steže, pa reče:

— Nek ti ne bude ža, što te tako čvrsto držim, al ja znam, da si ti vragometna cura, pa bi uvano pokušala bižati, a unda bi te mora mušketati. To bi mi bilo ža, i bilo bi ludo. Stog je bolje, da te ovako uklištim, pa ne moreš, nego kako ja oću.

— Kako ti drago — odgovori ona posve mirno. — Da ti što divanim, ne bi mi sad virova, al mi ćemo još podivaniti.

— Ja uprav ne bi ima što s tobom divaniti — odgovori on u želji, da je posve umiri. — Meni je samo drago, što smo se sastali.

— I meni! — odreza ona.

— Nek ti to medvid viruje!

— Da mi ti ne viruješ, to znam. Ne bi ni ja na tvom mistu bila drugačija, al ti i jope velim, da mi je sad drago — odgovori ona posve uvjerljivo i odlučno.

Nikola ju je počeo pozornije promatrati i nije mogao vjerovati svojim ušima, al ni svojim očima. Ona se je vladala posve pitomo, posve blago i prijateljski, te mu se pričinjalo, kao da prelazi svojim naginjanjem, uvijanjem i previjanjem i najbliže prijateljstvo.

Nije znao, kako bi prosuđivao to njezino držanje, pa je šutio.

— Oćemo li još daleko? — opet prekine ona šutnju.

— Nije više daleko — odgovori on. — Esi sustala?

— Nisam sustala, al sam se bila spočetka pripala, pa mi još i sad noge drkture — odgovori ona, smiešeći se. — Ne mogu doći k sebi, a ne bojim se više. Samo me drži nikakva drktavica.

— Brzo ćemo, brzo, pa ćeš unda isti i upočiniti.

Opet su zamuknuli i šutke išli prema Velebitu. Prvi je išao Kovačević, zadnji Jelovac, a Nikola i Cuja u sredini.

— Nisam mislila, da ćemo se ovako sastati — reče ona poslije dosta duge šutnje. — I nisam znala, da si ti tako dobar čovik.

Glas joj je zvučao posve meko i pitomo, pa po njemu ne bi nikad nitko mogao zaključivati, da dolazi iz žene, koja ima srdca i snage, da mužkarca dade svući i da ga svojom rukom batina kao vola u kupusu. Nikola je pozorno pri-

slušķivao tome glasu i upijao u sebe sve njegove titraje i boje, samo, da ga što bolje osjeti i da Cuju što poštenije i pravednije ocieni. Nije nikako mogao razumjeti, da je to isti čovjek, o kom je dosad tolika zla i čuo i govorio, i neprestano mislio, kako bi ga se dočepao, da mu naplati po svojoj savjesti i po svome uvjerenju sve, što je zaslužio. Sad je osjećao tu kraj sebe ženu, krotku i dobru kao janje, a glas joj je titrao i poigravao u najugodnijim zvukovima kao najljepše sviralice, koje je Nikola ikad u životu čuo.

Na njezinu ocjenu on nije htio odgovoriti. U prvi joj čas nije ni povjerovao, no što je dulje u sebi oživljavao zvuk njezina glasa i što je življe osjećao njezinu ruku u svojoj šaci, sve je više i više, a posve neproračunato i skoro nesviestno osjećao, da je to ipak — samo žena. Poslije dulje šutnje reče:

— Veliš, da sam ja dobar?

— E. To vidim i velim.

— A nu!... Nego, koji je vrag u tebi, da si mogla biti unaka, kakva si bila, a sad tu ka janješce?!... Nema vištice, koja bi mogla biti, kakva si bila ti.

— To j' istina. Ja sam taka! — odgovori ona posve otvoreno i sigurno, bez ikakova krzmanja i otezanja.

— A ovo sad?!

— I ovaka sam!

— Pa...

— Nude?!

— A što j' unda pravo?

— Oboj! — odgovori Cuja posve uvjerljivo. — I unaka sam i ovaka sam.

On je sve više i više zapadao u čuđenje, a rukom je popuštao njezinu ruku, jer je pomislio, da je možda boli, kako je čvrsto drži, dok su mu se u glavi pojavile posve nove misli o načinu, kako će s njom obračunati. Posve drugačije, nego je najprije bio zamislio. Kanio ju je svu namazati kolomazom i odvesti u Lovinac za vrieme mise, pa je onda pustiti među narod tako vješto i pouzdano, da joj nikako ne bi moglo uspjeti da izbjegne narod. Druga je misao bila, da je namaže i odvede u Gospić i tamo potjera među narod. Držao je, da bi to svakako bilo najveće poniženje za gospodina kapetana Kehta i za nju jedina opravdana kazna. On je odvajkada držao, da je njezina krivnja

u cielom njezinom životu i postupku veoma malena. Ona je žena, koja očito voli Kehta i radi sve, što on želi. U takom razpoloženju žena nema granice, ako je još od sebe sposobna za veća djela od obične žene, kao štō Cuja očito jest. Ona nije svagdanja graničarska pojava. U tim je i takim mislima stupao Nikola kraj nje već posve prijateljski, bez i najmanje želje za osvetom. Što više — sviđala mu se je u svom dostojanstvenom i mirnom držanju.

Već su se bili latili Velebitove strane i penjali se prema crkvici svetog Ive. Poslije duge šutnje i razmišljanja reče Nikola:

— Ti si, vindar, dobar čovik!

— Žena! — izpravi ga Cuja. — Ne virujem ti, kad tako divaniš.

— Ja velim: čovik, a ti — virovala il ne virovala — odreza on bez otezanja i bez ikakova upornijeg nastojanja, da je uvjeri o istinitosti svojih rieči.

Njegove su joj rieči veoma godile, i da je Nikola imalo razumio zakone ljudskog srdca, bio bi pod svojom šakom osjetio kucanje njezinih žila, koji bi ga bili točno obaviestili o njezinu ugodnom i pomirljivom razpoloženju. On nije na to ni mislio, pa pod svojim tvrdim prstima nije ništa osjećao osim njezine meke kože i topline njezina tiela. Svakako je bio već na najboljem putu, da pomisli, kako uobće nije više ni potrebno, da je drži za ruku, jer ona ne bi pobjegla, da je i pusti. Ipak nije tu misao i taj svoj osjećaj razradio do zaključka, pa ju je i dalje držao. Bilo je to često veoma nezgodno zbog velike mjestimične uzanosti puteljka, te su se morali gurkati i jedno drugo propuštati, da se tako pomaknu napried.

— Ne bi tije, da slomiš vrat — reče on u očitoj želji, da joj se izpriča zbog muke, koju joj nanosi takim načinom hoda.

— Samo ti pazi, a za me se ne boj! — odgovori ona veselo.

— Ajde prida mnom! — reče on bez razmišljanja i pusti joj ruku.

Noć je bila posve vidna, a i oči su im se već bile toliko privikle na tamu, da su vidjeli posve dobro. On je zastao, da nju propusti preda se.

— Ne bojiš se, da ću ti uteći?!

— Pokušaj!

— Molim te, drži me za ruku, jer se ovako bojim, da ću pasti! — odgovori ona i opet mu pruži ruku. — Nek ti ne bude težko.

Nikola nije razumio njezinih osjećaja, pa povjerova, da govori istinu, i primi je opet, kao što ju je i prije držao, za ruku.

— Tako mi je lipše! — reče ona glasom, koji je prelazio u zvukove velikog zadovoljstva i iskrene ženske predanosti i podavanja. Nikola je samo malko naslutio to razpoloženje i nije se mogao dosta načuditi, a ono ga je samo još više učvršćivalo u odluci, da posve promieni svoje osnove s njom.

— Ja mislim, da bi bilo i meni i tebi lipše, da iđemo edno za drugim — odgovori on posve priprosto i iskreno.

— Kad smo se već sastali, unda j' ovako bolje! — odgovori Cuja, izkusna, mudra i prepredena žena, koja je osjetila u duši buru i oluju susreta s čovjekom, kojeg je svakako željela sresti. Ta se je želja u njoj pojavila istom, kad je čula, da je otišao u hajduke, a ona je najbolje znala, da je posve nevin, te da odlazi doista samo radi ljudevnosti i obraza. Ta ju je činjenica iznenadila i občarala toliko, da je neprestano nagovarala Kehta, da nastoji, da ga uhvate živa. Što se je krilo iza te njezine želje i molbe, nije tad još ni sama znala. Iz nje je progovarala žena — njezina kova.

— Nek bude, kad ti veliš — odgovori on.

— Oćemo li još daleko?

— To se kod nas nikad ne pita.

— Ja još nisam ajduk, pa smim pitati — odgovori ona kao najbolji drug i prijatelj, te se i Nikola smete pred tim izgovorom.

— Ne 'š nikad ni biti!

— Ko ti veli, da ne ću?! — upita ona i malko zastade, pa se zagleda u njega tako živo, da je on vidio i u noći, kako joj oči sievaju, i nije znao, da li bi joj povjerovao il bi zaključio, da je neobično prepredena, pa da ga na taj način želi zavesti i predobiti, da onda poslije lakše tresne njime o ledinu. Zaključio je, da je svakako ovo potonje, no ne naljuti se, nego joj reče:

— Nek bi još i tog bilo!

— Nema ništa, što ne more biti, dok je našeg Svemogućeg!

— Est i tako — popusti on pred tim dokazom. — A što bi unda kapitan Keht? Mora bi i tebe gonati ka zvirku, ka što gona nas druge.

— Gonali bi se, pa kome opanci, kome obojci — odgovori ona, kao da bi popila kap vode. — Nego, oćemo li još dugo? Sustala sam.

— Još edan puškomet — odgovori on posve tiho i ujedno osjeti, da je šaptao radi drugova, i postidi se svoje slabosti.

— Tolko još mogu, al dulje... — reče ona i prekide se u rieči.

— Ne virujem, da taka cura ne bi mogla još cilu noć putovati.

— Da ti meni to ne napijaš?! — upita ona, i nasmije se.

— Ne, ne. Nije više daleko, al ja mislim, da bi ti mogla još barem kolk i nas svaki, ako ne i više.

Ona mu nije ništa odgovorila, nego se je svojom rukom mašila njegove, tako da su sad jedno drugo držali za ruku.

— Tako sam jača i lakše mi je ići — reče ona, da mu obrazloži svoj postupak.

— Nije to, junače — odgovori i on posve veselo — nego si ti pravi momak, pa veliš, ako držim ja tebe, da privatiš i ti mene! Tako ja to sudim.

Ona ga još čvršće stisne i reče posve tiho:

— Ubije me Bog, ako drugačije ne mislim...

— Sad, eto: kako bilo da bilo, drži, kad si ujtila — reče on neodređeno, jer nije ni sam znao, kako bi tumačio njezin postupak. Svakako su išli jedno kraj drugog s posve drugim osjećajima, negoli se sastadoše.

Poslije nekoliko stotina koračaja Nikola stane i izpod glasa dade znak Tomiću Kovačeviću, pa stane i on, obazre se i pođe prema Nikoli natrag.

— Ajde se javi, a mi ćemo ode čekati — reče mu Nikola. — I reci stricu, da ga molim, da se ponta, prije neg dođemo tamo.

— Esmo li stigli na pravo misto? — upita ona tiho.

— Više nije daleko — odgovori Nikola. — Sad samo još malko, pa ćeš se naupočivati.

— Al ti ćeš paziti na me? — reče ona posve šaptom tako, da je ne bi čuo Jelovac, koji je bio iza njih desetak koračaja.

— To nije do moje volje. Imam i ja kapitana!

— E, to znam, al ti mu reci, molim te.

— E l' se bojiš?

— Ne! Ne bojim se, al bi rada biti s tobom.

— I ne boj se ništa. To ti ja velim. A sve drugo...

— Što?

— Zla se ni sramote ne boj, a sve drugo, kako bude.

— Vala ti! Ja sam sigurna s tobom, al ti budi sa mnom. Ne bojim se ja ni drugih, kad mi ti veliš, al — nemoj me ostavljati...

— Kolko bude do mene...

— Reci arambaši, pa će te poslušati. Molim te!

— More un pomisliti, da te ja želim zaklati — reče Nikola dosta ozbiljno, te nije bilo jasno, da li se šali ili ne.

— Ja ću mu reći, da ti dajem svoju glavu.

— Ko zna, kako j' među nami dvoma, ne bi ti virova.

— A ko zna, kako j' među nami dvoma?! — upita ona s osobitim naglašavanjem svake pojedine rieči.

— Svi!

— Niko!

— Oho!

— Niko to više ne zna. Ni ti! — govorila je ona gotovo posve glasno, te je Nikola pomislio, da bi je morao opomenuti, da govori tiše, no ipak se svlada i odvrati joj posve tiho:

— A nu... Zlo ti ne će biti.

— Ni ne bojim ga se.

Kovačević se je povratio, a za njim je odmah išao Lazo, koji je već izdaljeg pitao:

— Što to uradi moj Nikola?!

— Evo, striče Lazo! Reći ću ti — odgovori Nikola i pođe prema njemu, ostavljajući Cuju samu. — Ti tu stoj — reče joj, a kad je pristupio Lazi i primio njegovu pruženu desnicu, povuče ga malko nastranu, pa mu šaptom reče: — Nemoj se ljutiti, striče Lazo. Tije sam samo pokazati Kehtu, da moremo i ovako, a mi ćemo nju lako poslati kući. Samo, da kapitan vidi, što mi moremo. Samo stog, očiju mi.

— A nu! Da bi tako! — odgovori Lazo i odahne, kao da je odvalio kamen s grudi. — Ja sam bije pomislije, kad mi reče Tomić, koga vodite, da smo sad udarili na dicu i žene... A nije nam dosta Josana i njegova zla.

— Ne daj, Bože, striče Lazo! Nego, ne smim ti lagati: kad sam snova ovo i kad sam odumije, da načinim, drugačije sam mislije. Tije sam se i njoj narugati i obružiti je, al sam se pridomislije, i ne daj, Bože, da njoj što načinimo nāžā. Una j' samo žensko i nije kriva, što se j' namirila na mazgilja, koji je iž nje načinije blunu i ruglo misto prave žene. Ne velju ja, da j' una anđeo i da nije i u njoj njezin poganac, al bi ga čoko brzo izagna iž nje. Vidije sam ja to samo za ovo kratko vrime, što smo skupa išli.

— Tako ti o njoj?!

— Uprav ovako, striče Lazo. Nego, molim te, prid ljudim ne ćemo reći, ko j' una, a koji je poznaju, moraju mučati. Unda, sutra prolazi pošta kroz Papuču, al ne sutra — izpravi se on i baci pogled na nebo — man danas. Već je dan.

Kazao mu je sve pojedinosti, koje je doznao o državnom novcu, a poslije tog ga je harambaša potanko izpitao o načinu, kako se je dočepao Cuje i kojim su putom išli.

— Dobro j', dobro — rekao je, kad je čuo sve potanko. — Ne će amo za vami. Dobro j'! Sad vi tu upočinite, a mi mam iđemo.

— Ne bi i nas uzeje sa sobom? — zamoli ga Nikola.

— Trudni ste, pa j' bolje, da upočinite i da unda iđete, kud ti rečem, a nas je i unako dosta za ovaj posa.

— A što unda, ako odrede jaču stražu, kad se pročuje za Cuju? — upita Nikola.

— Ne će kapitan Keht tu sramotu javno zvoniti, ne boj se, a ni ne će biti sigur, da smo je mi odveli.

— Est to: tu smo dobro zamotali i zamutili, da se ne dosite, ni ko je odvede ni kud je š njom otiša — potvrdi Nikola. — Nego ja sam mislije, da bi je jutros u Papuči pridali na kola, pa nek se vozi kući.

— Neka je malko s nami — odgovori Lazo. — Kad si to već načinije, unda ne smi biti, kun da se bojimo, pa je brže bolje vraćamo, a ti pripazi, da joj ne bude ružno.

— Kako god ti odrediš — pokori se Nikola — al vindar, ja bi volije, da i nas tri iđemo s vami u Papuču.

Lazo nije ništa odgovorio nego je pristupio Cuji i pružio joj ruku, govoreći:

— Ja mislim, da ti nije još ništa nāžā učinjeno?

— Osim što sam je poveje! — dobaci Nikola, smijući se.

— Više mi nije ni to ža! — odgovori ona mužkaračkom sigurnošću. — Já znam, da vi mene imate u nosu, al ja bi i s vami bila dobar drug.

— Tako ti veliš?! — iznenadi se Lazo, a u glasu mu je zvučilo i poruga i nevjerovanje i iznenađenje.

— Uprav tako, arambaša! — odgovori ona posve sigurno i gotovo osorno i izazovno.

— Odkud ti znaš, da sam ja arambaša?!

— Poznam te, a vidim i po držanju.

Lazi je nekako godilo, što ga pozna, a svidio mu se i njezin način govora. On je uobće volio ljude, koji se ne boje i koji se ne prepadaju ni u najtežim prilikama. Držao je, da iz nje govori bezgranična drzkost i prkos, te u jednom trenu osjeti želju, da je malko uplaši, no odustade od tog, jer mu je glavom zavrtjela samo misao o pohodu pred poštu, pa nije htio ničim drugim ometati razrađivanje te osnove.

— Sad ništa — reče posve jednostavno i kao nehajno. — Ne boj se, jer si u poštenu družtvu, i ne će ti se učiniti ništa zla.

— Ja to znam! — odgovori ona povišenim glasom.

— To ti baš ne virujem, al nek bude — odgovori on, smiešeći se i pruži joj ponovno ruku. — Mi sad iđemo, al ćemo se, ako Bog da, viditi doveče. — Poslije tih rieči uze opet Nikolu na stranu i reče mu, gdje će se sastati u prvi mrak, a ako ne bi bilo moguće večeras, odredi i daljnje sastajalište.

— Ja bi, vindar, volije, da smo i nas tri s vami! — opet reče Nikola, jer se nije nikako mogao pomiriti s mišlju, da ne idu svi na tako velik i opasan podhvat. — Bojim se, da bi vas moglo biti primalo.

— Vištiji sam ja tim poslovima! — odgovori Lazo mirno. — Ništa se ne boj! Ne ćemo ni puške opaliti.

— Misliš?!

— Sigur sam, ka da j' već sve gotovo.

Sam je Nikola otišao s Lazom k ostalom družtvu, da primi od Labusa obskrbu, jer je njegova torba bila prazna

baš kao i njegovih drugova Kovačevića i Jelovca. Prijatelj Jovo Trbović nije se sjetio, da im sinoć pošalje zalihu, a Nikola nije imao vremena čekati, dok bi poslao, da mu je poručio, pa su tako njihove torbe ostale posve gladne i siromašne.

— Kako si, Josane? — upitao je Nikola druga, koji je sjedio tik kraj ulaza u crkvicu svetog Ive, dok su drugi većinom ležali i vrtjeli se na tvrdoj zemlji, osim Labusa i Laze.

— Tako — odgovori on i odmahne rukom. — Velik je Svemogući, pa će pogledati i na me.

— Ustajte, braćo! — reče Lazo dosta glasno, a u istom času svi poskakaše na noge, kao da ih je netko bacio iz oblaka. I Josan je ustao i popravljao na sebi odielo, pritezao opanke i veoma se žurno spremao kao i svi ostali. Nikola pomisli, da predloži harambaši, da i Josana ostavi, no onda se sjeti, da bi to bilo baš protivno od onog, što je čas prije govorio i predlagao, pa stisne usne i ne reče ništa.

Za nekolko su časaka bili spremni za polazak i krenuli nizbrdice onim istim putom, kojim je došao Nikola sa svojim družtvom. Kovačević i Jelovac su se s Cujom pomakli nastranu, da ne smetaju, al su jedni druge vidjeli. Sve su se oči Lazina družtva ustavile na Cuji, al nitko ne reče ni jedne jedine riečce, pa se nije moglo suditi, da li ju je koji prepoznao. Jedini je Lazo rekao, kad je prošao kraj nje:

— Do viđenja, i ništa se ne boj! U poštenu si družtvu.

— Vala ti. Ja se ništa ne bojim — odgovori ona mirno.

Nikola je odredio, da Tomić Kovačević ostane pred crkvicom na straži, a s Cujom je i Jelovcem ušao u nju, prekrstio se, neko vrieme šutio, i molio se Bogu, a tad se ponovno prekrsti i reče:

— Sad ćemo se tu malko odmoriti i štogod poisti, a unda moremo dalje. Ti bi, Cujo, mogla i pospavati.

Iza tih je rieči sjeo na pod i na torbu metnuo nešto jela od onog, što je dobio od Labusa, govoreći:

— Sidajte, krstite se i uzimajte.

— Ja uprav ne bi mogla isti — odgovori Cuja posve prijateljski, molećim mekim glasom. — Nisam gladna još. Nek ti ne bude ža.

— Nije mi ža, al bi moglo potlje biti ža tebi — odgovori Nikola, smiešeći se.

— Kad ogladnim, ja ću te moliti, pa ćeš mi dati — reče ona i uperi mu veoma topal pogled, no on ga nije mogao opaziti, jer je u crkvici bilo još dosta tamno. Tek su se nazirali i vidjeli toliko, da jedno drugo ne gurka i ne čepa.

— To oću — odvrati on — al bi vindar mogla i sad štogod prigrizti. Malko sira i komadić kruva ti ne bi škodilo.

— Ne, ne. Vala ti. Ne mogu.

— Unda tu prilezi i malko prodrimaj, pa ćeš lakše dalje.

— Nisam ni sustala.

— Znam ja, da si ti vragometna divojka, al ti vindar ne virujem, da nisi sustala i da nisi drimovna.

— Borami, nisam!

— Ja sam mislije, da bi tu svi prilegli, pa tako i oćemo, a ti, kako ti drago — govorio je on i veoma sladko jeo. Jelovac je neprekidno šutio kao zaliven, jer mu nije nikako bilo jasno, ni tko je ta liepa žena, ni zašto su je uhvatili i doveli. Stog se je držao veoma mudro, mučaljivo i oprezno, tek mu se pogled nije mogao nikako dieliti od njenih svježih obraza i gojnih ramena. Bila je krupna, vrlo liepo i pravilno građena, a dobro gojena žena od kojih dvadeset i pet godina najviše. Kose su joj bile bujne i dugačke, veoma tamne boje.

Kad se je najeo, Nikola je ustao i rekao Tomiću, da će oni sad prileći, a on da pripazi ne samo na okolicu, nego i na crkvicu, da im ne bi Cuja utekla.

— Ti 'š pospavati, kad odolen odmašimo.

— Mogu ja i tri noći, da oka ne stisnem — odgovori Tomić. — Ne boj se ti za mene, a ni za Cuju, jer ću ja pripričiti vrata izvana.

— To ne! — odlučno se uzprotivi Nikola. — Žensko j' samo s nami, pa to ne more biti, a mogla bi se i pripasti.

— Nek vrag ovaku pripada! — odgovori Kovačević zlobno.

— Svedno. Mogla bi pomisliti i da se bojimo, pa da je stog zatvaramo, a to ne more biti. Stoj tu bliže vrata, pa ako bi i pomislila, da biži, i sama će mam viditi, da ne more, pa će biti mirna.

Kad se je Nikola povratio, Jelovac je već hrkao il se je samo pretvarao, da spava, a Cuja je sjedila podalje od njega. Nikola se spusti na pod između njih dvoga i leže, naslonivši glavu na torbu.

— Ti sad, kako oćeš — reče Cuji posve tiho, ne želeći, da drugu buni san. — Moreš tu leći kraj mene, a moreš i siditi, a moreš — reče i nasmije se — pokušati, da nas zakolješ, kad zaspimo oba.

Nije mu odmah odgovorila, a poslije kraće šutnje reče i ona šaptom, nagnuvši se k njemu:

— Ne zamiram ti, što tako o meni misliš.

Pušku je ogrlio, kubure pritisnuo nadlakticom, handžar pomaknuo k boku i ubrzo zaspao. Spavao je mirnim, dubokim snom, dok ga nije prenulo sunčevo svietlo. Trgao se i odmah pogledao prema Cuji. I ona je ležala kraj njega posve budna, i još je uhvatio, kako je šarala po njegovu rukavu. Jelovac je još uviek hrkao kao da žàgā drva. Kad se je Nikola prenuo, Cuja je povukla prste s njega i pritajila se, kao da nije ništa ni bilo. Istom su sad posve jasno i otvoreno pogledali jedno drugom u oči. On se je prijateljski smijuljio, a ona ga je netremice motrila ukočenim pogledom, uleđena lica. Kad ju je malko dulje gledao, opazi, da su joj oči zamagljene suzama.

— Ne žalosti se — šane joj on gotovo bratski toplo i meko. — Ti ćeš živa i zdrava i vesela kući, kolko j' još danas il najzad sutra.

Ona ne odgovori, al joj niz obraze curnuše dvie krupne suze.

— Ma, biži, jadna, ko j' vidije, da taka cura cmoli!

Nit se mače nit prozbori.

Njemu je njezino vladanje bilo veoma neugodno, pa sjede i u najvećoj neprilici počne smišljati, kako bi je utješio.

— Cuja Delačova, pa cmoli! — reče smeteno i podrugljivo, eda bi je tako trgnuo iz tog neugodnog razpoloženja. — Ko j' to vidije?!

Već mu je bilo navrh jezika, da je upita, da li je kad zaplakala, kad je pod njezinim udarcima koji čovjek urlikao kao ranjena zvier, i ona ga sve dalje i dalje udarala, da je sve zviždalo u zraku i s nesretnika odpadali komadi živoga mesa, no predomisli se. Osjeti, da ne bi bilo mužki, da joj o tom sad govori. Kako ona nije ništa odgovarala nit se je micala, a suze su joj i dalje tekle niz obraze, on je lagano, prijateljski primi za ruku i reče:

— Nemoj, jadna, tako... Ja sam samo tije i tebi i kapitanu pokazati, da bi i ja moga koješta... Al ništa. Kun da nije ništa ni bilo. Sad je dosta. I dobro j', da i vi vidite, da se ne smi vaik, kako se čoviku svidi. Vaik triba misliti ne samo na svoj obraz i ljudevnost. To i drugi imaju i čuvaju ga. Meni nije ža, što 'š sad i ti to naučiti, al se ništa ne boj. Ko bi tàka u tvoj obraz, taj bi sa mnom ima posla, a i stric Lazo j' pravi i pošteni čovik.

Ona je samo plakala i svojom rukom primila grčevito njegovu ruku, kojom ju je držao.

— Sad ćeš barem viditi — nastavljao je on tiho, skoro šaptom — zašto ljudi odlaze u ajduke i kakvi su to ljudi. Nisu to ni razbojnici ni divlje zvirke... Est, uno, kad smo već u planini, unda moramo dikad načiniti, što ni sami ne bi ni tili, a ni želili, al — iz te kože nikud, a živiti se mora, dok nas ne stigne balota.

Što je on više govorio, to je ona sve srdačnije i čvršće tiskala njegovu ruku, a suze su joj sve rodnije i rodnije tekle niz obraze.

Nikola se je sav smeo i nije znao, što bi s njom.

— Smiri se — reče joj i opet šaptom — da ne vide ovi moji, jer će pomisliti, da sam ti ja što napravije, a to ne bi bilo ni lipo ni pošteno, da pustiš, da tako misle!

Na te se njegove rieči ona naglo trgne, podigne se i sjeđe, brišući oči, pa reče:

— Ne zamiri mi i ne ljuti se.

Iza tih rieči klone glavom na njegovo rame. Njemu se učini, da mu se komad Velebita navali na tielo il kao da je medvjed stavio na njega svoju težku i opasnu šapu, nađe se u najvećem čudu, pa se u neprilici okrene prema Jelovcu, da vidi, je li se već probudio i vidio, što se tu događa. Posve je smetnuo s uma, da ga čuje, kako uztrajno hrče, kao da rokće, jer ga je obuzela smetenost i neviđena neprilićnost položaja, u kom se nenadano nađe. Htjede ustati, no u tom času ona baci ruke oko njegova vrata i sva se nasloni na njega.

— Bog bije s tobom! — šane on izvan sebe i ustade, bez ikakova obzira na nju. — Ti uprav nisi pri sebi — govorio je, no nije ni u snu pomišljao, da bi uzrok njezina razpoloženja moglo biti išta drugo osim težke tuge i sramote, koja ju je snašla ovim odvođenjem u planinu. — Ako

smo te odveli, nismo te ni takli, a kamoli ubili, i ubije mene Svemogući, ako te iko samo prstom takne, pa unda ne cmoli, jer ćeš me još ražljutiti, pa unda ne ću znati, što ću s tobom.

Kako je on ustao, ona je opustila ruke i opet sva klonula na pod male crkvice, koja je sad bila liepo osvietljena ranim suncem. Podbočila je glavu rukama i tako sjedila, smotana u klubko kao pod teretom težke starosti il najljuće groznice. On je časak stajao nad njom i govorio joj, a onda iziđe pred crkvicu. Kovačević se je bio naslonio na velik kamen i tako napola stajao, napola sjedio.

— Oćemo li? — upita ga Nikola.

— Kako god ti rečeš — odgovori on i uzpravi se. — Bolje j', da ranije pođemo, pa moremo i laganije ići i više upočivati.

Nikola se je odmah povratio u crkvicu i našao Cuju u prijašnjem položaju. Pristupio je k njoj i šanuo joj:

— Sad se razaberi i smiri, jer moram probuditi druga, pa ako te taku vidi, pomislit će, da si rđa i kukavica, a to ne bi bilo ni lipo ni pravo. I meni bi bilo ža, a kamoli ne tebi, očiju mi moji!

Na te njegove rieči ona obriše oči rukama i pogleda ga tako toplo i zahvalno, da je on pod tim pogledom stao kao okamenjen, jer je nije razumio. Pomislio je, da ga to na njezine zjenice gleda samo iskrena i duboka zahvalnost, pa to tako i primi, sagne se, uhvati je za ruku i šane:

— Nude, nude! Budi pravi čovik, kad vidim, da esi, pa ustaj i više — kun da nije ništa ni bilo. E l' ovako?!

— Vala ti! — šane ona i uhvati ga čvrsto za ruku pa ponovi: — Vala ti... Kako si ti dobar čovik... Časak zašuti, a onda nastavi još tiše, tako da joj je jedva izlazio dah na usta i stvarao zvuk rieči: — Nisam unda znala, al da sam i znala...

On nije uhvatio smisla njezinih rieči, a da ju je i razumio, bio bi vjerojatno shvatio samo kao plač uplašene žene, koja želi umanjiti svoju krivnju zbog njegove nesreće.

Brzo je još jednom obrisala oči, poravnala kosu i odielo i tako stala pred njim, uzpravna i divna, uokvirena tugom i zanosom, koji su se miešali u kolobarima čudne boje i uokvirivali joj prekrasno lice.

— E l' ovako dobro? — upita ga, toplo ga pogleda s neopisivom predanošću i pokornošću odane žene, no on to nije tako ni shvatio ni primio, al ga je njezino takvo držanje razveselilo, pa joj je zadovoljno odgovorio:

— Tako valja, i sad si najlipša!

Svoje je rieči posve nesviestno i nepromišljeno popratio tako, da je svoju desnicu metnuo na njezino rame. Ona se je pod tim dodirom sva uleknula i zahvalila mu bezgranično toplim i odanim pogledom.

— Sad mogu probuditi druga? — reče on, držeći neprekidno ruku na njezinu ramenu, a da pri tom nije ni na što drugo mislio, osim — da je posve razvedri i smiri i da je uvjeri, kako se ne treba ničesa bojati.

— Volila bi, da smo još dugo tu i da un spava, al ako ti veliš, da mora biti...

— Mora, mora — odgovori on i odmakne se od nje — moramo dalje, al se ne boj: nije daleko i ne ćemo se morati žuriti. Ne će ti biti težko, a kad god sustaš, samo ti meni reci, pa ćemo mam upočivati.

— Oću li ja jope uza te? — upita ona veoma suzdržljivo i nenapadno, kao da tome pitanju ne pridaje velike važnosti.

— Osim, ako želiš, da uza te iđe koji moji drugova.

— Ja samo tako pitam — odgovori ona u neprilici, jer nije željela, da mu posve jasno rekne svoje razpoloženje, dok ga on sam ne spozna — al sve nek bude, kako ti odrediš. Ja sam zadovoljna. —

Dok su se oni tako spremali na polazak, Lazo je sa svojim družtvom sjedio u zasjedi na željenom mjestu, u Papuči, nekako baš na sredini ceste između Medka i Raduča. S obje strane ceste su visoka brda, gotovo sljubljena, tako da možeš s jedne strane jednog brda dobaciti kamenom na stranu drugog brda, a među njima je duboko državna cesta. Treba na cestu baciti samo nekolko ovećih ogredaka il odsječeno drvo, pa ne može proći ni čovjek, a kamoli kola.

Još su prije dana svi bili na svojim mjestima. Lazo je točno odredio svakom pojedincu, kako se ima vladati i što mora činiti, a najglavnija je zapovied bila, da ne smije pasti ni jedan jedini hitac. On je bio posve uvjeren, da će cieli podhvat moći provesti bez i najmanje uzbune.

Kad je dao znak, njih su nekolicina počela valjati kamenje na cestu i prepriečili je, prije neg su stigla poštanska

kola, tako da nije nikako bilo moguće, da prođu, a da ne ustave. Tako je i bilo. Iza neke male okuke konji su nenadano trgli nazad i stali, a vojnici poskakali iz kola i uperili puške prema stranama. Iznenadili su se, kad im nije iz šume nitko odgovorio ni glasom ni vladanjem, pa su pomislili, da je to, vjerojatno, posve slučajno kamenje palo na cestu, i svi se dali na valjanje kamenja. To nije bio lak posao, jer je svaki kamen bio teži, neg da bi ga mogla ganuti s mjesta i najjača tri čovjeka. Stražari su odložili puške i dali se pošteno na posao, a kad su oni najbolje uprli i počeli zapoviedati: »O — ruk!«, izskoči Lazo sa svojim drugovima i naperenim puškama, pa vikne:

— Ruke u vis! Ko se makne, bit će muškętan!

Vojnici su se uzpravili i neki pokušali, da se domognu puške, no prije neg su to mogli učiniti, stajao je kraj svakog po jedan Lazin drug s naperenom puškom.

Cieli je posao potrajao nekoliko časaka. Tad je Lazo odredio vojnicima, da odvaljaju kamenje, pokupio im sve i zadnji naboj, povratio im prazne puške, zapovjedio, da se popnu na kola i da nastave put. On je s novcima krenuo put Velebita, rekavši im na razstanku:

— Pozdravite mi obrstara Šimića, nek se ne ljuti. I mi smo ljudi i moramo živiti, a država j' jaka, pa joj ovo — manje-više, a nami dosta. I gonite samo korakom. Ako vidimo, da udarite kasom, ručat će vas vrag! Nemojte se šaliti, jer smo mi i tamo, di vi mislite, da nema ni tice.

Poslije toga je s cielim svojim družtvom udario žurno svojim smjerom. Plien je bio veoma obilan, te je pitanje zimnice bilo temeljito riešeno. Išli su žurno, držeći se neprestano guštika, da nikom ne upanu u oči. Na dalekim su poljima vidjeli težake, no oni njih nisu nikako mogli vidjeti.

Nikola je, međutim, sa svojim malim družtvom odmicao prema srdcu Velebita. Danas je stupao Jelovac prvi, Nikola i Cuja u sredini, a Kovačević zadnji. Spočetka Nikola nije držao djevojku za ruku, jer to nije smatrao potrebnim. Držao je, da svakako ne kani bježati, a ni prilike za bieg nisu po danu tako pogodne kao po noći. Osim tog je i put, kojim su išli, bio dosta širok, da su mogli stupati posve udobno jedno kraj drugog, pa kad bi i pokušala da im izmakne, on bi vazda dospio da je na vrieme uhvati. Zapravo: tu ni nema putova, jer su išli kroz šumu, gdje ni nema

utrenika. Nisu dugo tako išli, kad ona uhvati njega za ruku, govoreći:

— Ne ljuti se, molim te! Meni se pužu cipele, pa se bojim, da ću pasti. Ovako sam sigurnija.

On se nije branio, al ni ne reče ništa, nego čvrsto prihvati i on nju za pruženu ruku. Uzeo je kao posve naravno, jer su se i njemu sklizali opanci na gorskoj mahovini, koja je prekrivala svaku stopu zemlje, kojom su išli. Češće ju je izpod oka pogledao, da prosudi njezino razpoloženje, i vazda je uhvatio na sebi njezin pogled. Čim bi im se oči sudarile, ona bi se toplo nasmiešila, kao da se izpričava zbog svoje tobožnje slabosti il kao da mu želi zahvaliti za dobrotu, koju joj izkazuje svojim postupkom. Nije ni jednog trena osjetio među njima neprijateljstvo, koje je bilo tako naravno i koje ih je samo i dovelo u vezu, a napose na sadašnje zajedničko putovanje Velebitovim čarobnim obroncima. Nebo je bilo savršeno vedro, a sunce je nemilice pripeklo, kao da se zareklo, da će spržiti sve živo i mrtvo, do čega dopre. Oni su stupali većinom kroz gustu visoku goru, pa nisu osjećali neprekidno te težke pripeke, no čim bi izišli na koji proplanak, gdje je sunce udaralo ravno kao iz topa, odmah bi ih probio debeli znoj, a zrak je treperio kao plamen razbuktala ognja. Nigdje se nije javljala ni jedna ptica, nit se je pokazala koja divlja životinja. Samo se je čulo cvrčanje malih cvrčaka, koji su neumorno pjevali svoju pjesmu suncu i uzavrelu nebu. Tišina je bila tolika, da je čovjeka obuzimao strah pred tajanstvenošću neba i zemlje, koji su ga uokvirivali svojim veličanstvenim zagrljajem. Nikola je češće bacao pogled na iztok, tamo gdje su se Resnik i Velebitovi obronci sastajali i tvorili gniezdo, u kome se je smjestio Gračac kao u majčinu krilu. To se nije iz Velebita vidjelo, no Nikola je znao, kako je to sastavljeno, pa je u mislima češće tamo letio, kao da strepi pred nečim, što bi se moglo izleći u utrobi tog tajanstvenog ugla i brdina i neba i zemlje.

Nešto prije podne odredi on, da sjednu, da štogod pojedu i da se odmore. Izabrali su tako zgodno mjesto, da nije nitko trebao napose držati stražu, jer su svi vidjeli dosta nadaleko, te nije bilo opasnosti, da bi ih tko mogao iznenaditi. Cuja je i sad jela vrlo malo.

— Ti se il bojiš il sramiš, pa ne 'š da îdeš! — reče joj Nikola.

— Uprav nije ni edno ni drugo — odgovori ona veoma mirno i uvjerljivo — nego nisam gladna.

I Jelovac i Kovačević su je gutali pogledima, no oba su se vladala prema njoj veoma suzdržljivo i pristojno. Štoviše, jedva su joj rekli koju rieč, jer su nju smatrali poslom, koji se tiče samo Nikole. Ona im je uzvraćala i rieči i poglede, koliko je bilo neobhodno potrebno, da ih ne uvriedi i da ne pomisle, da je nepristojna, dok je svu svoju pažnju posvećivala Nikoli. Skoro je već bilo napadno, koliko se je brinula, da on jede, i poslije jela, da se što udobnije smjesti i da zaspe. On je naime odredio, da će tu dulje upočivati i malko pospavati.

— Ja ću biti budan, a vas troj lezite i spavajte — odgovorio je on na njezine upute, gdje bi trebao leći. — Tu lezi ti, di nudiš meni — rekao je Cuji. Ona ga je ovila toplim pogledom i bez rieči se pružila baš ondje, gdje joj je on pokazao, no okrenula se je tako, da ga je mogla promatrati. Ona su dvojica legla podalje od nje i za čas zaspala kao zaklana. Nikola je stajao nekoliko koračaja dalje od njih i naslonio se na debelu stoljetnu bukvu, da mu bude lakše. S tog je mjesta imao veoma dobar pregled ciele okolice.

Cuja se je vrtjela kao u mravinjaku i kroz spuštene trepavice neprestano ga promatrala, a oči su joj gorjele kao u vrućici. On se je pretvarao, da to ne opaža, a kad bi im se pogledi i sukobili, on bi brzo pogledao na drugu stranu. Onaj ga je kut iznad Gračaca veoma zabrinjavao, jer je svakog časa bivao sve puniji i puniji sitnih bielih oblačića, koji su se gonili visoko na nebu bezprimjernom lakoćom i ljubkošću, kao što se janjci znadu igrati na pašnjaku oko svojih majčica.

Kako se je ona mjestoljila, tako se je sve više i više odmicala sa svog prvotnog mjesta i od one dvojice, a približavala se Nikoli, dok se nije primakla posve u njegovu blizinu.

— Spavaj, spavaj! — šanuo joj je prijateljski. — Još nam je daleko, pa će ti biti težko.

Ona mu je odgovorila samo smieškom, kojeg on nije razumio, a ona mu ga nije mogla tumačiti, osim dugim, netremičnim pogledom.

Nebo se je sve više i više, sve naglije i naglije počelo resiti onim bielim oblačićima, koji su bivali sve gušći i sve tamniji, te se Nikola posve uznemiri i pokaže rukom na njih. Cuja nije razumjela, što joj želi reći, pa naglo ustane, kao da je to jedva dočekala, i stane tik njega, govoreći tiho:

— Ne mogu ja spavati, kad i ti ne spavaš.

— Pogledajde! — šane joj on i opet pokaže rukom oblake. Vladala je strašna tišina, i samo su cvrčci neumorno pjevali svoju pjesmu zapare, samrtničke vrućine i salaukovine, koja je već obuzimala cielo nebo, te se je radilo još samo o časovima, da se spusti na zemlju.

— Što to? — upita Cuja i posve se pripije uz njega, prateći pogledom njegovu ruku.

— Eto salaukovine! — šane joj on. — Samo što nije. Morali bi ići di u zaklon.

— Ne búdi i'! — reče ona, moleći kao molitvu. — Tako j' lipo ovako . . . Nek spavaju. Ne ćemo nikud zakasniti.

— Moramo se skloniti — odgovori on. Kako je bio naslonjen on na bukvu, tako je Cuja bila pripita uz njega, leđima na njegove grudi. Osjetio ju je u svoj njezinoj toploj, razpjevanoj ženskosti i ljepoti, naglo je uzme rukama za ramena i okrene k sebi. Pogledi im se sretu, upiju i razumiju. Ona je nagnula glavu natrag i užarenih obraza i razpaljenih očiju čekala malko raztvorenim usnama. Časak ju je motrio, kao da se odlučuje, a onda šane iskreno bratski:

— Salaukovina, Cujo!

Brzo je izpusti iz ruku i priskoči drugovima i reče glasno:

— Na noge, braćo!

Oni skočiše i pograbiše puške u ruke, jer su pomislili, da je borba na pomolu. Kako su bili sneni i bunovni, zvirlali su oko sebe i najzad ustavili poglede na Nikoli. On im reče:

— Salaukovina, samo što nije! Moramo se bolje skloniti.

Njima klonuše ruke, puške se oboriše k zemlji, a iz grudi se svakom ote dubok uzdah, a lice im ovije lagan smiešak.

— Ja sam, bome, pomislije, da će sad biti, što bude! — reče prvi Kovačević.

— I ja! — potvrdi Jelovac. — Ja sam uprav sanja, da j' stiga stric Lazo s družtvom, i kad si nas ti zovnije, pomislije sam unako iza sna, da nas to un zove.

Cuja je šutjela i gledala u Nikolu zanesenim, snenim i sanjivim pogledom, kao da se i ona tek budi od sna. Naslonila se je na bukvu, koja je čas prije podbačala njega, priklopila vjeđe i prepustila se svojim sanjama i snatrenjima, kao da se oko nje uprav ništa ne događa.

— Tu j' mam velika udubina ka pećina, pa ćemo se u nju skloniti — govorio je Nikola. — Ajmo, Cujo, da nas ne uvati!

On je pošao prvi, a ona odmah za njim. Poslije nekoliko žurnih koraka je potrčao, a ona za njim. Nije se sjetio, da joj pruži ruku, iako su se veoma sklizali po mahovini, jer su trčali nizbrdice. Ona je na to mislila, no nije ga mogla dostići. Jače potrči, posklizne se i udari ga s leđa tolikom snagom, da se je održao na nogama samo tako, da je ogrlio bukvu, na koju je naletio. Cuja je stala, držeći se za njegova leđa i rekla u neprilici:

— Očiju mi, nisam tila, al se nisam mogla ustaviti.

— Ništa, ništa! — odgovori Nikola i nasmieši joj se. — Znam ja, da nisi tila. Mam smo u pećini.

Nebo se je međutim posve obuklo tmastim oblacima, koji su sablastno jurili bezkrajnim prostorjem, bura je počela najprije na mahove, pa sve jače i jače i neprekidno lomatati granjem stoljetnih bukava, u zraku se čula neka potmula tutnjava, kao da su se probudili i pobunili svi zli duhovi iz narodnih priča. Nigdje se nije čuo ni najslabiji glas živoga stvora, kao da se sve pritajilo i skupilo u najmanju hrpicu, samo da bude što manji cilj velike navale. Više se nije moglo motriti plamsanje užarena zraka, jer ga je bura gonila prebrzo, a da bi se moglo vidjeti, kako od zemlje ližu mlazovi vatre. Nenadano je, jednim udarcem nastala pometnja i uzbuna prirode, pa si čuo samo neodređenu strašnu huku i vidio lomatanje svega, što je pokretno i pomično. Čovjeka je obuzimao osjećaj, da su se nebo i zemlja pomiešali, pa ne znaš, gdje jedno prestaje, a drugo počinje. Oblaci su se spustili na vrhove bukava i pritiskivali ih nemilosrdnom snagom, prieteći svakog časa, da će skupa

s bukvama pasti na zemlju i na njoj pobiti sve živo i pokopati sve, pa i same sebe, skupa s ubijenim biljem i životinjama.

Težkom su se mukom i borbom dočepali žuđenog mjesta. To je bila velika udubina u stancu kamenu, koja je kroz vjekove obrasla grmljem, a onda se dočepala i zemlje, tako da je stvorena prekrasna izvrnuta školjka, u koju može stati desetak ljudi i skloniti se od nevremena. Sprieda je zavješena granjem kao čipkama, te je i s te strane prilično zaštićena.

Još prije neg su stali, osjetili su udarce velikih kapi kiše, a još se nisu bili ni okrenuli, pljusnuo je val tuče, kao da ga je Svemogući iztresao iz skuta nebeskih. Nastalo je pucanje granja, vjetar je i dalje urlao neviđenom snagom i brzinom, nebo se posve zamračilo, te se činilo, da je to nastupio sudnji dan. Kako je naglo udario val užasa i strave, tako je isto naglo i otišao. Upravo se je vidjelo, da odlazi.

— Oslobodi nas, Bože! — progovorio je prvi Nikola, dok su dotad svih četvero bili posve zaniemili. U očima im se odražavalo zaprepaštenje, a u udovima su osjetili drhturenje, koje nije moglo nastati uslied neočekivane studeni. Svaka tuča nosi i studen, no u ljetu je to samo časovito. Njih je obuzela drhtavica zbog ledene strave, koja je obuzela nebo i zemlju. Stajali su kao okamenjeni i gledali netremice jedno u drugo, prenoseći pogled s očiju na oči i tražeći u svakima odgovor na neizrečeno pitanje: što to znači?! Već je njih svako doživjelo po koju ovakovu salaukovinu, no svaka je vazda iznenađenje i vazda novi užas, novo zaprepaštenje i novi strah Božji. Pred pećinom je bio debeo sloj leda u komadima, koji su bili razne veličine. Bilo ih je u veličini i ptičjih jaja, a bilo je i sitnijih, koji su se brzo sliepili jedan za drugi i stvorili ledenu koru.

Za nekoliko se časaka napadaj ponovio. I opet se je otvorilo nebo i prosulo iz svog golemog krila nepregledne količine leda, kroz koji je bura svirala svoje veličanstvene i strašne orgulje. Tako je to na mahove, s nekoliko duljih ili kraćih prekida potrajalo preko pola sata. Najzad je padala ne tuča nego kiša, ali u tako krupnim kapljama, kakve njih nijedno još nije vidjelo. Upravo su vidjeli svaku kaplju, veliku kolk ovčja sisa, a gdjekoju i veću. I to je

potrajalo desetak časaka, a onda je nebo počelo naglo odbacivati svoj tmasti ogrtač i tu i tamo pokazivati ljudima nasmiešen, vedar komadićak svog veličanstvenog lica. Ubrzo se je i sunce opet pokazalo, al nekako sramežljivo, postiđeno, kao da ne može od grižnje savjesti pogledati ljudima u oči.

Nikola je sa svojim družtvom izišao iz skloništa. Svaki je niemo dohvatio nekolka komada leda i vagao ga na ruci, pogledavajući jedan u drugoga. Cuja je okamenjeno stajala i ukočeno gledala sad u jednog, sad u drugog. Nije se mogla oporaviti od čuvstava, koja su je bila saletjela pod udarcima nebeske nedokučivosti. Nije to bio strah, al su na njoj pojave bile, baš kao da se je temeljito, smrtno preplašila za svoj život. Dok su se ovako gledali, poslije opasnosti, koja je prohujala, sjetiše se, da su se svi veoma zdušno i srdačno krstili i šaptali molitve Svemogućem, da — prestane ta pokora.

— Kako smo svi pobožni, kad Svemogući zamahne! — reče prvi Kovačević i nasmieši se.

— Sad ti se j' lako smijati — odgovori mu Cuja i ustavi pogled na Nikoli. Čekala je, što će on reći, a napose ju je zanimalo, da li će brzo krenuti dalje. Ona je izgarala od želje, da idu, da se nešto događa, da se nešto razvija — — —

Nebo je naglo poprimalo svoje prijašnje, mirno i blagotvorno lice, bura je nestajala, kao da si je rukom uzeo, te je opet nastupila podpuna tišina. Još se samo čulo tu i tamo pucketanje polomljenih grana na bukvama i padanje grumenja leda, koji je bio zapeo na drveću, a sad je pod udarcima sunčeve topline venuo i naglo se rušio na zemlju.

— Još ćemo malko pričekati — reče Nikola, ogledavajući stručnim pogledom i nebo i zemlju. — Što j' bilo, bilo je, al će sad biti težko ići, dok se led ne odkravi.

— Unda će biti još više sklizko — opomene ga Jelovac.

— Sklizko će biti svakako — odgovori Kovačević.

Cuja je šutjela i nije se miešala u ljudski razgovor, nego je mirno promatrala i ljude i prirodu, a najviše je zadržavala pogled na Nikoli. Kad bi im se pogledi susreli, ona bi žarom svojih očiju šaptala, što misli i osjeća, a Nikola bi to primio posve mirno, koji bi tren izdržao njezin pogled, a onda pogledao kud bilo, samo da prekine. Bio je posve načistu, što se u njoj odigrava, no nije nipošto bio

spreman stvoriti zaključak, da li je to obično žensko ludovanje — kako je on mislio — il je stupica, u koju ga želi uloviti. Rješenje mu tog pitanja nije bilo osobito ni važno ni hitno, jer je bio sam sa sobom podpuno načistu. Jest liepa cura, pristala, i on joj je u svojoj duši već sve podpuno oprostio i odustao i od najdalje namisli, da je ponizi, uvriedi i izvrgne ruglu. Sve je to u njemu podpuno nestalo, umrlo i izčezlo, kao da mu nije nikad ni obuzimalo dušu, kao da nije nikad ni pomislio, ni da je mora zaklati ni da je mora svu izmazati paklinom i poslati, da joj se sviet smije i da joj se ruga, i da je povlači po seoskim kaljužama kao nakazu i vješticu. Nema nigdje više ni traga tim željama, i promatra je kraj sebe mirno kao najboljeg prijatelja i druga, ali — isto je tako daleko i od želje i od osjećaja, da bi je mogao zagrliti i poljubiti, kako se ljubi draga žena, za kojom se čezne i koja se priželjkuje i u snu i na javi. Tih osjećaja u njemu nije bilo, jer je uobće za njih otupio onog časa, kad je osjetio potrebu, da mora ostaviti svoje ognjište, svoju obitelj, svoje njive i svoje blago, pa se odmetnuti u planinu kao divlja zvier. Tim je časom u njemu nestalo svega, što bi ga kao čovjeka moglo, smjelo i moralo vezati ljudski sa ženom. Nije on o tom pitanju ni umovao ni stvarao zaključaka, nego je posve nagonski osjetio, da to tako u njemu jest i da drugačije ne može ni biti. Kad se je ono sastajao s Vranjicom, u njemu su se probudili stari osjećaji zaljubljena momka, i nju su svu obuhvaćali zanosom i oduševljenjem neizpunjenih snova i osnova, pa se je prepuštao zahvatu krvi i živaca, no kad joj je predložio, da bježe, a ona to odbila promišljeno, pametno i pošteno, on je osjetio — da je između njega i bilo koje žene nepremostiva provalija, koju ne može više ništa zatrpati i premostiti. Stog se je jednim mahom svladao, obuzdao nagon i porive, uhvatio živce u ruku kao uzde i utjerao u red i sebe i sve svoje osjećaje. Stog je on sad i mogao posve, savršeno mirno primati nesumnjive osjećaje i izkaze naklonosti ovako liepe i zavodljive djevojke. On je ostao doista ono, što joj je govorio — kao brat i pošten čovjek, koji je razumije i ne ruga se njezinim osjećajima, ali im ni ne podlieže.

Led se je brzo otapao i nestajao pod udarcima žarkog sunca, koje se je i opet zahuktalo i zajapurilo kao i prije one urnebesne provale. I opet su valovi užarenog zraka po-

igravali nad površinom zemlje, no sad mnogo čarobnije i zamamnije nego prije, jer je odsjev leda titrao u zažarenom zraku, a studen je iz njega još ipak davala svoje titraje i boju, što se je miešalo nevjerojatnom brzinom i u čarobnoj ljepoti s vrućinom, koja je padala iz visine. Tu su stajali još dobra pola sata, a onda odredi Nikola, da krenu dalje. Bojao se, da bi harambaša mogao s družtvom stići prije njih, pa bi ga bilo sram, da on bezposlen i izravnim putom stiže kasnije na određeno mjesto nego harambaša i okolo i poslije težka i opasna posla.

Hod je bio nesravnjivo tegotniji nego prije nevremena, jer su neprekidno stupali po ledu, dok je zrak bio mnogo ugodniji. Iz drveća je strujala svježina i veselje, što je sve ipak prošlo prilično sretno: nešto polomljena granja, nekoliko izvaljenih bukava, tu i tamo po koja mrtva ptica — sve je to ništa prema onom, što se moglo dogoditi pod onako strahovitom navalom nepojmljivih sila, koje su između neba i zemlje, i koje mi ne možemo ni pojmiti, a kamoli da bismo ih mogli obuzdati ili im samo izbjeći.

Sunce je sad žeglo još jače, kao da je željelo nadoknaditi gubitak od one pometnje, koja je nastala između njega i zemlje, cvrčci su se sad opet javili, a i piev se je ptica tu i tamo oglašavao, što prije salaukovine nije bilo, kao da su te divne životinjice predosjećale težku nesreću, koja se je bila već nadvila nad zemlju, i šćućurile se u svojim skloništima, nieme i prestravljene čekale, što će se dogoditi. Izvjestno je, da su one predosjećale nevrieme i da su se bile sklonile, al je ipak bilo na sve strane njihovih malih mrtvih tjelesa, koja su ostala kao krvave mrlje na bielom ledu.

Čim su pošli, Cuja je bez rieči primila Nikolu za ruku, a on je to dočekao kao posve naravno, jer joj je njegova podpora i zaštita bila doista potrebnija nego ikad prije. Kovačević je išao prvi, njih dvoje u sredini, a Jelovac zadnji.

— Nije lako — šanuo je Nikola.

— Izdržat ćemo — odgovorila je ona posve tiho i pogledala ga usijanim pogledom.

— Ja bi volije, da te mogu mam poslati kući, al sad ti nema drugog puta nego ovud do Alana — govorio je on, jer je osjetio potrebu, da joj se izpriča zbog neugodnosti, koje joj je i nehotice prouzročio.

— Meni se ne žuri! — odgovori ona odrezano, posve tiho.

— To ti ne virujem — odgovori on i zagleda joj se u oči. Upravo je želio, da iziđe sad na čistac, da li se ona pretvara il zaista tako osjeća i misli. Nikako se nije mogao u sebi snaći i pomiriti s ocjenom, koju bi dao tom njezinom držanju. — I tvoji će se bojati za tebe.

— Virova mi, ne virova, ja ti velim tako, a što će se moji za me bojati, nek te to ne žulja — odgovorila je ona mirno i sabrano.

— I baš ti se ne žuri kući?!

— Ako nas Svemogući poživi, virovat ćeš mi — šane ona, a oči joj se napune suzama, dok joj je glas podrhtavao kao prenapeta struna.

19

Vranjica se je povratila kući u omaglici, kao poslije težka pijanstva. Oči su joj bile podbuhle i kapci nabrekli uprkos njezinu pranju na izvoru. Neprekidno je osjećala, kako joj suhi jecaji udaraju iz grudiju u grlo i potresaju joj cielim tielom.

U kući je našla samu svekrvu, kako drži na krilu malog unučića Stipurinu, koji je urnebesno plakao.

— Dite j' gladno, pa se dere — dočeka je svekrva, podižući se i pružajući joj maloga. Zagleda joj se u oči i reče: — Uprav si ti plakala.

Vranjica ne odgovori ništa, jer su joj opet suze curnule niz obraze, pa prinese zaslan na oči i pokrije ih, primajući nasumce diete.

— Ne doji ga, dok se ne smiriš — upozori je svekrva. — Bolje j', da plače, neg da sad sasne, dok si još taka. A i što bi cmolila?! Sad se na njegovu jadnom životu ništa ne promini, kad je okrenije, kud je.

— Ža mi ga j', kun da mi je rođeni brat, a ne svak — prošapće Vranjica kroz jecaje, jer je osjetila, da mora svekrvi dati neko razumno i jednostavno tumačenje svoga raspoloženja.

U tom istom času bane na vrata, kao grom iz vedra neba il kao sunčana zraka iz oblaka, Vranjičin čovjek Martin. Ona ga prva opazi, još zdušnije obrisa oči i pođe prema njemu, viknuvši skoro u sav glas:

— Ajme meni, evo Martina! — a odmah za tim promišljeno nastavi: — Bogu mome vala, da si se vratije.

Majka ga ogrli i izljubi, a on pruži Vranjici ruku i nasmieši joj se veoma prijateljski i ljubazno, pa reče:

— A što sad cmoliš, kad sam doša?!

Mjesto nje, odgovori svekrva ne posve zlobno i izazovno:

— Nije to, jadan, rad tebe, man zbog svaka Nikole.

— A što zbog Nikole? — upita Martin bez ikakva prizvuka.

— Bila j' sad š njim tu u Glavici — odgovori mu majka — pa joj ga ža i plače za njim.

Martin se zagleda u ženu, malko se smrče, no ne reče ništa. Ona je obrisala oči i spustila zaslan, nastojeći svom snagom, da se svlada.

— Kako mi kukavca ne bi bilo ža, jadna ti sam za njim i za nesritnom svojom Anicom? — govorila je veoma promišljeno mnogo mirnije, nego bi se smjelo očekivati s obzirom na buru, koja je bjesnila u njezinoj duši. Iza tih je rieči posve prigrlila diete i uzela ga na prsa. Martin se nadvije nad nju i reče zadovoljno:

— Pravi momak!

— Est, Bogu mome vala — potvrdi mu majka, a Vranjica ga je samo pogledala toplim, zahvalnim pogledom. On je samo letimično uhvatio taj njezin pogled zadovoljstva i sreće, no nije se na njem zaustavio.

— Kako ti je, rano moja, bilo u soldačiji? — upita ga majka, razbijajući jaja, da mu spremi kajganu.

— Među ljudim je, majko, vaik dobro i lipo — odgovori on veselo. — Nije vaik lako, al je vaik lipo.

— I zdrav si mi?

— Ka drinovina!

— I puštilo te sad za posve?

— Ha! — odgovori on, a licem mu preleti smiešak: — Znaš sama, kako j' s nami graničarim. Kad nas pušta car za posve?!

— Est to, al sad?

— Sad me j' puštilo kući.

Kad je Vranjica nahranila diete, latila se je kućnih poslova, a svekrva joj je rekla, da ide nešto pogledati na

podkućnicu. Vjerojatno je stara pametna žena htjela ostaviti mlade nasamu, pa se stog i uklonila.

— A što radi moj pašanac Nikola? — upitao je Martin, čim su ostali sami. — E l' zadovoljan svojim zanatom?

— Bog bije s tobom! — odgovori Vranjica i zagleda se u njega. — Kako moreš tako pitati, kad znaš, kako j' otiša i za što j' otiša?!

— Porobije babu Ikošu i pobiga u ajduke! — reče on veoma tvrdo i odrezano. — Znam, što i svi znadu.

— Kresojić nikog porobije?! — reče ona, ne skrivajući svog iznenađenja i nezadovoljstva nad njegovim riečima. — Bog bije s tobom!

— Ako nije istina, jêr je unda biža u ajduke?! — upita Martin ledenim mirom, koji nije dopuštao sumnje o njegovu uvjerenju.

— A ne znaš li ti, što j' bilo s Vranjicom u Ćoranovoj kući?!

— Ništo j' i o tom doprlo do nas u soldačiju... Nego, to j' sve bilo, kad je un već bije u ajducim.

— Ne griši duše, moj Martine — reče ona veoma srdačno i zabrinuto. — Bog će nas sve zbog taki riči.

— Vidi, vidi, kako se ti bojiš Boga, kad se radi o mom pašancu! — reče on malko podrugljivo, naglašavajući rieči »o mom pašancu«.

— Pa da se radi, ne znam o kome, to j' svedno. Samo je edan Bog i Un nam, slava Mu i vala, sudi za sve jednako — govorila je veoma zauzeto i uvjerljivo, pa nastavi: — Š njim je bilo ovako... Vi to niste tamo sve čuli, kako su to bili uni Ćoranovi i una proklętnica Cuja kapitanova spleli... A uvano j' to i sam kapitan tije tako, jer je Nikola u sav glas vika na njega i na Cuju, pa su ga tili smlaviti.

Izpripoviedala mu je sve, što je ona znala i kako je to ona nosila u svojoj duši, pazeći veoma pozorno, da ne reče ni jedne previše o svom mišljenju o Nikoli i o onom, što za njega osjeća u svojoj duši.

— I braniš ga mužki!... Ka prava svast...

— Ovako bi, pa da mu i nisam svast, da mu nisam ništa! — odgovori ona veoma odlučno i čvrsto.

— E, e! I divane ljudi, da un baš ni nije tije, da mu ti budeš svast! — odgovori Martin, motreći je veoma oštro i naglašujući do pretjeranosti rieč »svast«. Ona to osjeti i odmah vješto odgovori:

— Ne, ne! Un je to tije, al sad uprav ni ne živu, kako Bog zapovida, jer je Anica i vrletna i na svoje brdo tkana, pa j' š njom težko. I sam mi je ništo divanije o tom, a i š njom sam razgovarala, pa sam vidila, da una nije, kakva bi žena morala biti...

— I tebi je un to kaživa?!

— Maloprije mi je ništo... — Unako, samo izdaleka, al ja sam ga razumila... Znam ja, što njega, kukavca, tišti...

— A ti to dobro pogađaš?!

— Ne tribam pogađati, kad znam — odgovarala je Vranjica nasilu mirno i odlučno, osjećajući, da on navaljuje, no nije joj još bilo jasno, što ga na to nuka.

— I sad ste se bili oboj razplakali, kad ste se sastali?!

— Bog bije s tobom! — uzprotivi se ona. — Ko ti veli, da se j' un bije razplaka?!

— Ja samo tako mislim i nagađam... Kad ste se bili tako sastali i podivanili...

— Nije bilo rôde, da iđe sa mnom, a majka j' rekla, da moram ići, kad me zove... I tako... Kako ne bi išla svaku, kad me j' molije, da otiđem kućami njijovim i da ništo poručim didu Perjasu...

— A kud će un, kad bi ti morala didu Perjasu?!

— To j' bilo, kad je ovud proša prid nikolko nedilja — odgovori ona brzo i okretno, no osjećala je, da je to izpitivanje veoma muči i umara.

— I unda se j' svraća?

— E, e. I divanije j' i s rodom i sa mnom — izbaci ona kao iz puške, iako joj se u tom času bilo već počelo u glavi sve miešati, te ni nije bila posve sigurna, da li govori istinu il samo — govori, da se odhrve njegovim nasrtljivim pitanjima.

— To se un češće navija oko naše kuće? — pitao je Martin kao navijen stroj, a da ipak nije otvoreno rekao, što misli i osjeća.

— Kad tuda prolaze. Ne bi bilo ni lipo ni pošteno, da nam se ne javi, kad smo svoji — odgovori Vranjica, osjećajući, da bi već bio skrajnji čas, da je prestane mučiti. U isto vrieme osjeti, kako njezin Martin nije po svojoj duši ni približno ono, što je Nikola. S njim govori i raztapa se od neke neizkazane sreće i milja, sva se prelieva u njega, a da ni ne misli na to, a sad želi, da njezin čovjek osjeti, kako mu je vjerna i kako te vjere ne bi pogazila ni za što na svietu, a on je odbija kao sjekirom, kao santama leda. Ne može mu se ko pametna žena izpoviedati i pripovjediti mu, što joj je Nikola predložio i kako bi ona svom dušom udovoljila njegovim željama, samo kad bi se prepustila svojim osjećajima, no nastoji na drugi način, da ga uvjeri, da može doista biti ne samo posve miran nego i sretan s njom takom... — On je tuče svojim pitanjima kao željeznim batom i ne da joj, da odahne: drugo je to neg ono, kako Nikola s njom govori, i onda, kad je njegov priedlog odlučno i neumoljivo odbila. On je nije mučio, nije je nagovarao, nije joj se više ni približio, nego je ostao samo — nesretan i odan prijatelj, pa mirno otišao, kao što se lađa kreće iz mirne luke i odlazi u buru i oluju, u razbješnjelo more i nebotične valove. Takav je Nikola i tako on nosi svoju nesreću. A Martin?

Ta joj je poredba sama naletjela u glavu, jer prije nije nikada pokušala ni u snu, da njih dvojicu uzpoređuje. Sad je to došlo samo sobom, kao što nenadano navali salaukovina. I gotovo je. Ta je činjenica ležala u njezinoj duši jasna kao dan, težka kao mora.

— Veliš: ne bi bilo lipo, da se ne javi, kad ste svoji?! — priupita on dosta povišenim glasom, koji nije tajio ni zlobe ni bockanja.

— E. Ni ne bi — potvrdi ona već pomalo prkosno.

— Kad se volite, kako se ne bi i javljali?

— Tako i est!

— I meni su tako niki naši govorili, ka u šali: »Ko ne ljubi svasti, ne zna, što su slasti!« — odgovori on i nasilu se nasmieši.

— Kako mu to dođe? — upita ona, jer doista nije bila sigurna, kako bi tumačila njegove rieči.

— Kako god oćeš! — reče on, opet se nasmije i nastavi prigušeno, naglašujući svaku pojedinu rieč: — Svit govori, da ste se vas dvoj volili, pa vam se omaklo.

— P' unda?! — upita sad i ona povišenim glasom. — Pa da tako i est, danas sam ja tvoja žena, a moja sestra j' njegova žena, pa unda?! Što tu još more biti?!

— Ništa, ništa! Ništa ja ne velju, samo kažem, što svit divani — odgovori on malko blaže, jer ga je iznenadilo njezino odlučno i neustrašivo držanje, koje nije pokazivalo ni nesigurnosti, a kamoli kakva straha.

— Nek svit tupi zube, kad nema pametnijeg posla, a ti mi uprav ni ne bi marije s tim dolaziti! — reče ona, ne krijući, da je njegove opazke već vriedjaju i bole. — Ti najbolje znaš, kakva sam ja tebi žena, pa ako ti ni to nije dosta, unda...

— Nude, nude?

— Što ću ti ja?! Što ja mogu?!

— Ja se samo šalim i nemoj se ljutiti — uztukne on, al joj ni riečima ni činom ne pokaza, da govori iskreno. Ostao je kraj nje hladan kao ukrućena ledena svieća na strehi.

Vranjica je zaniemila. Čula je i previše i sad je razumjela podpuno i njegova pitanja i njegovo držanje.

— Ja samo mislim — javio se je on prvi, da prekine šutnju i da nekako na liep način zaokruži i završi taj razgovor — un je u ajducim, pa nije pametno, da se navraća. Mislit će ko, da smo ajdučki ortaci.

Te je njegove rieči shvatila onako, kako su bile i mišljene: samo kao izgovor i uravnavanje brazda, koje je izorao svojim dosadašnjim izjavama. Stog je šutjela i latila se jarkanja vatre. —

Njihov se medjusobni odnošaj nije znatno promienio s obzirom na vanjski izgled. Bio je kao i prije njegova odlazka u vojsku, no u duši je Vranjičinoj bilo posve drugačije. Tu je sad živjela samo neizreciva tuga za Nikolom i osjećaj, da Martin u nju sumnja. Sve je drugo izčezlo, i sva je njezina pažnja prema svom čovjeku bila plod hladnog razbora, sviesti odgovornosti za kućni mir, red i ognjište pred Bogom i pred ljudima, a s velikom je samozatajom i zaptom nad samom sobom nastojala nositi svoju muku i biedu, da nitko ne primieti — da nešto nosi, što je tišti.

Sliedeće se je nedjelje kod crkve sastala sa sestrom Anicom i iznenadila se, kad ju je opazila, jer je posvećeno pravilo, da svatko ide na misu k svojoj župnoj crkvi, ako nema veoma važna razloga, da otide kojoj drugoj u susjedstvo. Da je mužko, pa da je došla u Lovinac, ne bi bilo nikakovo čudo, jer ljudi imadu češće posla kod kumpanije, pa ih mogu i nedjeljom obaviti, a žene redovno ne idu u dućan ni svetcem ni blagdanom, jer, prije svega, mužkarci obavljaju i te poslove, a zatim — žene vole, kad već mogu

otići u dućan, da to obave sajmenim danom, jer je to radni dan, pa malko odpočinu od dnevnih napora.

Na Vranjičino pitanje odgovorila joj je sestra, da je došla samo tako — da ne bude vazda u istom puku. Nije joj vjerovala, no nije ni prigovorila, jer je htjela dokučiti nenapadno pravi razlog. Stajale su nasamu kraj velikog zida, koji uokviruje crkvu sa svih strana.

— Esi bila s Nikolom? — bilo je prvo Vranjičino pitanje.

— Uprav, kun da i nisam! — odgovori ona nabusito, a pogledom je neprekidno plovila po narodu, koji je nešto niže stajao. Neki su razgovarali u manjim i većim hrpicama, dok su se mladi hvatali u kolo. Vranjica je odmah pomislila, da Anica nekog traži, pa je pozorno pratila njezin pogled i nastojala, da joj ne izmakne.

— Jêr tako, po Bogu sestro?! — iznenadila se je Vranjica njezinim odgovorom.

— Un vaik ka munjen. I tako... Samo mi tuče luk na glavi zbog uni nesrića pokojnog strica Tome i vaik ništo nasica i zapodire, a da čovik nikad ne zna, kud mu koja šiba.

— A što ćeš, moja Anice — govorila je Vranjica posve proračunato blago, da je smiri i da tako što više čuje — kad i sama znaš, kako mu je, a znaš i kako j' dušom vezan za tu sirotinju pokojnog strica.

— I glavu mi već probi za materesinu, a nju ne bi medvid ubije. Jača j' još neg ja, a vaik se savija u lugu sad s edne, sad s druge strane priklada, i čovik bi mislije, da će u taj ma' izpustiti dušu... A samo se privija i pritvara, ja tebi velim, a un na me ka bisan...

— Nemoj, jadna tako! Grišiš. Slaba j' una, vidila sam to i ja, kad sam bila kod vas. Nema je još man šaka pare.

— Al ta šaka zavrti svima mozgom! Ne moremo od nje ni zalogaj palente metniti mirno u usta. I una vaik zbog uni stričevi balavandera... Al un, un! I est me nesrića na nj namirila! — reče, a oči joj sievnuše zadovoljstvom, jer je pogled ustavila na nekom, tko joj je očito drag.

Vranjica je to uhvatila i brzo opazila Pavlinu Japunčića. Gledao je prema njima dvjema i smijuljio se. Vranjici je bilo posve jasno, no pretvarala se, da ništa ne opaža.

— Ne griši duše — mirila je sestru. — Kad ti nju iznesu iz kuće, vidit ćeš, kako će ti biti i kako ćeš unda ti uzdržati ognjište.

— Nek im ga medvid uzdržava! — odreza ona kao od pećine.

— Bog bije s tobom i Blažena naša lipa Gospa!

— Neka, neka! Sad, kad more, un se samo ruga, kad dođe, i grozi se, misto da misli na kuću i da je pomore, kad mu je Svemogući da, da more!

— Pa, zašto tako divaniš, jadna nam naša majka?! — zavapi Vranjica iskreno i toplo. — Zar bi un sad moga pomagati kući, kad nema mira ka divlja zvirka?!

— Al i robi ka divlja zvirka! — odvrati ona. — Kako mogu drugi davati svojoj kući i cekina i volova i svakog drugog Božijeg dara, a samo Nikola Kresojić ne more?! Reci!

— Uprav ti nisi na svoj šesti!

— Nisam ne još, al ću doći i ja na nju, pa nek se unda drugi čude i ljute, a ja ne ću. Meni je već toga i priko glave. Vaik un meni samo: »Ako ne budeš slušala majku, ako ne budeš pazila na stričevu dicu« — govorila je ona i podrugljivo oponašala Nikolin plačljivi glas, kako ga je ona slušala, ocjenjivala i primala u svoju dušu.

— Pa i ne divani un baš tako! — uzprotivi se Vranjica ljutito, jer ju je taj sestrin način uvriedio.

— Tebi ne, jer tebi šapće, kad te zagrli i gnječi...

— Zaklinjem te Svemogućim, esi li ti pri sebi?! — šane joj sestra kao izvan sebe, jer ju je pogodila u dno srdca.

— Esam, esam, ne boj se ti za mene, a da i nisam, ja ću sebi već pomoći — odgovori joj ona posve mirno i sabrano. — Sve ću ja to srediti, i eno ti ga cakunpak! Ne tribam ga ja!

— To si ti došla reći svojoj sestri?!

— Tako... Uzput i to...

— Ajde, ajde s milim Bogom! I pozdravi sve kod kuće... Vidim, da te tamo čekaju, pa ajde — govorila je Vranjica, jedva sustežući suze, koje su joj sjedile u grlu, golicale je i svaki čas prietile, da će briznuti na oči.

— Ko me čeka?! — upita ona drzko i izazovno.

— Ne znam, ko, jer ne znam, rad šta si došla, al te uvano čeka, zbog koga si došla — odgovorila je Vranjica također zlobno, al nije htjela izići sa svim, što je opažala i što je zaključivala.

Razstale su se vrlo hladno i neljubazno. Svaka je udarila na svoju stranu, kao da nisu sestre, a čim su se razstale, Anica je udarila prema Pavlini. Put joj presieče svak Martin, govoreći:

— Esi li, svasti, i ti stigla k Svetom Mijovilu, da se pomoliš Bogu za svog vojna?

— A, moj svače, ko bi se tebi nada?! — odvrati ona veselo.

— Nije ti Vranjica sad rekla, da sam se vratije? — upita on posve mirno i ozbiljno.

— Bile smo se zgrabile drugog, pa ne dospišmo na te — odvrati ona bez ikakove neprilike i izpričavanja — a sad se tako i razstadošmo, kun da smo obe na trnju jašile.

— Lipe seke! — odgovori on podrugljivo i nasmieši se.

— Sestre, ka sestre!

— E l' se još vaik svađate oko mog paša Nikole? — upita on neočekivano, kao iz puške.

— Jêr bi se rad njeg svađale? — odvrati ona mirno. — Eno joj ga moj dija, ako joj je do njega.

— Tako ti to, svasti, divaniš?!

— Uprav tako!

— Pa, ti si joj ga otela.

— Nisam. Una se j' udala prije, neg se j' un ženije, pa joj ga nisam mogla ni marila otimati. To ti je niko metnije bumbara u gaće, a ti mudar, pa ga držiš i dražkaš — govorila je ona veoma podrugljivo i nadmoćno tako, da se je on malko postidio, al ipak nije odustao, nego reče:

— Vindar se vole!

— Vele, da su se volili, a sad je druga! Nego, kako su svi vaši kod kuće, esu li na nogami?

— Esu, vala Bogu, a kod vas?

— I kod nas svi ka drinovina osim lazarice Kate i gobavog Martina i svekrve mi kraj priklada — odgovorila je ona, pretvarajući se, da govori posve ozbiljno.

— A ko vam je unda zdrav?

— Kako vidiš, tako sudi! — odgovori ona, smijući se obješenjački i pruži mu ruku za razstanak.

Martin je gledao za njom, ne da vidi, s kim će se sastati, jer mu to nije bilo ni na kraj pameti, nego jer je ostao u nekoj dvoumici i pometnji misli i osjećaja. Vidio je, da je došao pred nju Pavlina Japunčić, da su se veoma srdačno rukovali i onda se izgubili među ostalim narodom. Tražio je očima Vranjicu, no nije je mogao pronaći. Osjetio je želju, da skupa idu kući prije ostalog svieta iz njihova kraja, iako bi to bilo posve neobično. Sad je baš osjetio taku potrebu i želju, pa se je nagledavao i povirivao na sve strane, al je sve naprezanje bilo uzaludno. Nje nije mogao nigdje opaziti.

— Morda j' jope ušla u crikvu, da se pomoli Bogu za njega — naleti mu misao, pa pođe i on prema crkvenim vratima, koja su bila širom otvorena. Dobro je pogledao i vidio, da unutra nema nikog, pa se opet povrati, noseći se mislima, gdje bi ona mogla biti. Pomiešao se je među puk i sretao znance i prijatelje, sa svima se pozdravljao i odgovarao na pitanja o vojsci i o prilikama u ostalom svietu. Govorio je i odgovarao, koliko je znao, a rekao je mnogo, i što nije znao, nego samo načuo, često posve površno, a najčešće posve krivo. Odgovarao je na pitanja i mislio na Vranjicu i Nikolu. Pomisli: »Sad un nigdi nikog robi il je ujtije kakvu ajkunu, a una óde za njim cmoli i bali...«

Ukoliko je pomislio, da je uhvatio »kakvu ajkunu«, bilo je, posve slučajno, točno, no sve ostale njegove misli o Nikoli bile su posve krive. On se je prema uhvaćenoj ljepotici vladao upravo protivno od onog, kako je to zamišljao Martin u svojoj ljubomori i neograničenoj zlobi.

Poslije one urnebesne provale leda, stupali su veoma težko, al su ipak na vrieme stigli na određeno mjesto. Zemlja je bila još mokra, al se je sav led raztopio. Našao je suho, zaklonjeno mjesto, gdje su mogli sjesti i odmarati se od napornog puta. Cuja je bila doista junak, al je ipak težko dahtala i otvoreno priznala, da joj je za taj dan posve dosta. Cielo je vrieme stupala uz Nikolu i držala za ruku il ona njega il on nju, jer ga je ona za to svaki put zamolila, kad bi on zanemario tu svoju dužnost.

— Što ćeš, ako ti utečem? — peckala je ona.

— Da meni nije obraza, ja bi te mam puštije i brez tvog uticanja — odgovorio je on — al te ne mogu ostaviti, da se izgubiš u planini.

— Da me sad i potiraš, ja ne bi išla!

— Virujem ti, jer si pametna, pa znaš, da ne bi pogodila sama tako lako.

— Tog se ja ne bi bojala! — odgovorila je izazovno, no on je nije upitao, zbog česa drugog ne bi htjela otići.

Kad su stigli na ugovoreno mjesto, upitala je ona:

— Oćemo li ode noćiti?

— Ja ne znam — odgovorio je Nikola, smiešeći se, pa je ona pomislila, da on zna, al joj ne će da odgovori, te reče:

— Sad bi mi i moga reći, jer ne mogu izdati, kad smo skupa, pa i kad bi to baš tila.

— Ne šalim se! — odvrati on. — Drugi će odrediti, di ćemo noćiti.

— A oće li i drugi amo doći? — opet ona upita.

— Ja ne znam.

— Ti ništa ne znaš, jer mi ne ćeš da kažeš.

— Pa ni ne zna — potvrdio je Tomić Kovačević, koji je sjedio s njima dvoma, dok je Jelovac bio na straži. — Vidit ćemo, oće li doći.

Već je sunce bilo zavagnulo k Svetom brdu, a drugova još nije bilo, pa se Nikola zabrinuo. Ovaj podhvat je bio proračunat na svaki tren i na svaki pedalj prostora, al je ipak vazda — svako iznenađenje moguće. Harambaša je doduše odredio Nikoli, što će činiti i za slučaj, da se te večeri ne sastanu, al je on ipak bio veoma uznemiren. Već se je hvatao mrak, a njih još uviek nije bilo. Nikola odredi, da nešto pojedu i da legnu na počinak. Zrak je bio veoma svjež, a lagan je povjetarac tu i tamo proćarlijao granama, i onda je opet zavladala niema tišina.

— Vas troj lezite i spavajte, a ja ću paziti — rekao je Nikola i uhvatio Cujin pogled, koji je na njegovim očima izgarao kao razbuktala baklja. — Opotiti se ne ćemo, al nam ne će biti ni ledeno — govorio je on, smiešeći se i izdržavajući njezin pogled.

Ona se je dugo skanjivala, da legne, i sve se ominjala oko Nikole, da mu nešto reče. Možda posve nevažnu koju rieč, možda samo toliko, da ne šute, no on joj nije ničim pokazao, da je željan razgovora. Odmaknuo se je desetak koračaja od ostalog družtva i uperio pogled prema strani, s koje je očekivao harambašu i ostale drugove. Sluh je

napeo kao bojni luk i netremice gledao i slušao, eda bi razabrao bilo kakav zvuk ili znak, po kom bi mogao zaključiti, da dolaze. Ta je misao okupila cielo njegovo biće, sve njegove životne sposobnosti i sve njegove želje, pa za Cuju nije preostalo upravo ništa, savršeno ništa. Ona je to vidjela i nastojala je, da ga razumije, no to joj nije nikako polazilo za rukom. U njoj je gorilo njezino zrelo ženstvo, iz nje je na svaku poru tiela i na svaki titraj duše izbijalo samo to isto jedino čuvstvo. Stog nije ni mogla zaspati. Neprestano se je vrtjela, kao da leži u živom mravinjaku, nekoliko je puta sjela i netremice gledala prema Nikoli, kojeg je mogla u svietloj noći dobro vidjeti, al nit je vidjela nit je mogla zaključivati, da li i on motri nju. Stajao je tako, da bi je bio mogao vidjeti i uistini ju je pozorno pazio, al je moglo biti, i da je ne gleda. Kad bi zaključila i posve jasno spoznala, da joj nimalo ne koristi, što se vrti i pridiže, opet bi se posve spustila na zemlju, da opet za kratko vrieme sjede i opet ga motri, očekujući u strepnji prenapetih živaca, da će od sebe dati barem kakav znak razumievanja i pažnje prema njoj. Kad je izgubila svaku nadu, ustala je i stala na mjestu kao mramorni kip, podigla ruke više glave i protegla se, kao što čini čovjek poslije spavanja, iako ona nije bila još ni oka stisla. On se ni sad nije ni ganuo. Ona je oprezno, lagano pošla dva koraka prema njemu. On je i na to ostao nepomičan, a Cuja se je svladala i zastala. Nije se usudila, da mu se više približi. Stajala je i motrila ga žednim pogledima.

— Lezi — reče joj on toliko glasno, da ga je morala čuti, al se nije ni ganula s mjesta. I on je stajao kao okamenjen i ponovio svoju zapovied. Kad i opet nije poslušala, on reče dosta ljutito: — Ne šali se, man lezi!

— Molim te — odgovori ona i pruži razširene ruke prema njemu kao na Podizanje kod mise.

— Smiri se i lezi! — ponovi on odlučno.

— Nikola, smiluj mi se! — zavapi ona i pođe dva koraka prema njemu, a on joj odgovori tako, da se je mašio puške i naperio je prema njoj. Taj je njegov pokret toliko iznenadi i prenerazi, da je nice pala na zemlju i zapala u grčevito jecanje.

To nije očekivao, al se nije ni makao. Osjećao je u sebi neslomivu odluku i potrebnu snagu, da odoli njezinim osjećajima bez ikakova izpitivanja, da li su iskreni ili samo hinjeni. Sadašnje njezino držanje počelo ga je svladavati i siliti na uvjerenje, da se u njoj odigrava doista iskren preporod i da se je u njoj probudila žena, koja se je nenadano našla sučelice čovjeku, kojega je osjetila u srdcu i kojemu se želi sva predati i žrtvovati se s njim i za njega. To je njemu bivalo pomalo jasno, al nije bio spreman ni pod koju cienu da primi njezine osjećaje i razpoloženje. Ukrutio se u vjeri, da on nema više što tražiti od ovog svieta, osim da sačuva dušu od težkih grieha i život od nagle i nenadane smrti, koja na njeg vreba na svakom koraku.

Do danas nije ni pomišljao, da bi žena za njega što značila, osim Anice i Vranjice, jedna kao velika tuga i nesreća, a druga kao velika želja. Vranjičinim je držanjem i odbijanjem nepromišljena priedloga, da bježe, i ta velika želja postala samo uspomena i težko pregaranje, koje je sviestno, mužki i odlučno uzeo na svoju dušu i leđa. Ostala je jedina Anica kao neriešena zagonetka i stalna nesreća, a tog se nije mogao otresti. I Cuja je bila pred njim kao neka težka i crna zadaća, koju mu je Providnost bacila na put kao kamen, no nije ni jednog časa pomišljao, da je ona sama sobom neka posebna pojava u njegovu životu. Ona je posve slučajno jedan trn u kruni, koja je spletena za njegovu patničku glavu, još prije nego je i zinuo na sviet. Htio ga je odkinuti, jer je kao graničar, kao mužkarac smatrao dužnošću, da tu ljagu opere, i posegnuo je za njom, samo da je opomene i učini primjerom pokoljenjima. Nije ni slutio, da će se sav njegov postupak prevrnuti i izroditi u nešto posve neočekivano i novo. Sad su mu se otvorile oči, i čim je spoznao činjenice, udara odlučno drugim putom, negoli je onaj, koji mu je lebdio pred očima, kad je odlučio, da je uhvati i povede u planinu, ali taj put ne može i ne smije biti ni onaj, na koji ga ona kuša odvesti svojim držanjem.

Nije mirno slušao njezino grčevito jecanje, jer je posve jasno osjećao, da njezino tielo ne savija strah i da joj ne tjera suze na oči žalost i sramota, što je dospjela među hajduke. To ga je uznemirilo, al ga nije ni ganulo nit je u njemu porodilo misao, da bi se morao drugačije vladati. Nepokolebivo je čuvao stražu svojim usnulim drugovima i napeto slušao, ne će li čuti korake svog harambaše i njegova družtva.

Cuja je dugo plakala, a onda se počela malo-pomalo smirivati, dok nije i zaspala. Nikola je to zaključivao po miru, u koji je zapala. Nije se više nemirno vrtjela na zemlji, nit se je čulo jecanje. On je često bacao pogled na nju i bio zadovoljan, kad je svaki put vidio, da nepomično mirno leži. Pomislio je, da joj je možda hladno, no nije joj mogao pomoći, jer je nije imao čim pokriti, pa se je pomirio s mišlju, da je ona jaka djevojka, koja može mnogo izdržati.

Po zviezdama je vidio, da je blizu ponoći, kad je začuo podaleko izpod sebe mukli tutanj, koji je mogao biti od ljudskog hoda, a mogao bi biti i od medvjeda. Napeo je sluh i pazio kao napeta puška. Tutanj je bivao sve jasniji i jasniji, i nije bilo nikakove sumnje, da se kreće baš prema njemu. Na prstima je prišao k Tomi Kovačeviću i lagano ga drmnuo za rame. On se je odmah prenuo, a Nikola mu je šanuo:

— Ustani polagano. Ništo est! — Opet je otišao na svoje prijašnje mjesto, a Tomo za njim. Obojica su pazili, držeći spremne puške. Ubrzo su razabrali, da su ljudski koraci. — Probudi i nji dvoj, al mirno, i nek se sklonu.

Kovačević to učini. Jelovac je skočio kao mačka, a Cuja se uzplahirila, trljala oči i unezvjereno se ogledavala, kao da je pala iz oblaka. Kovačević je uhvati za ruku i povuče za veliku bukvu, šapćući joj:

— Tu se šćućuri i muči! Ništa se ne boj!

— A što je? — upita ona posve bunovna.

— Ništa, ništa! — odgovori Tomić. — Samo se ti tu stisni i muči.

I Nikola se je sklonio za bukvu i pozorno motrio i slušao. Poslije nekoliko časaka veliki šum prestane, a čuo se je samo slabi odjek udaranja jednog para opanaka. On se još više šćućuri, napne sluh i vid, naperi pušku i stane mirno čekati. Odjek je koraka bivao sve jasniji i jasniji, dok na dvadesetak koračaja ne utihne. Nikola je čekao kao zvier u zasjedi. Ako su domaći, moraju se oni prvi javiti, ako li je koji neželjeni, vidjet će se, kako će se to razviti. Mjesto je bilo baš ono, posve točno i nepogrješivo na metar, gdje su ugovorili sastanak, no već je tako kasno, da se Nikola nije nadao njihovu dolazku.

— Tica! — javi se glas s mjesta, na kom su utihnuli koraci.

— Planina! — odgovori Nikola izpod glasa, no tako jako, da ga je onaj morao čuti.

— Dođite! — odgovori došljak.

Nikola pođe žurno iz svog skloništa i sastane se s Labusom, koji je išao kao predhodnica. Na desetak koračaja iza njega bila su nekolika, a još dalje dolje ostali.

— Este li sritno? — upita Nikola šaptom.

— Sritno i dobro, al nas je pomela una Božija salaukovina, pa okasnišmo.

Dok su oni izmienili te nekolike rieči, došao je i Lazo, te odmah rekao Nikoli:

— Nije nam do stanja, jer su kolone već u potiri za nami. A esi li ti sa svojim družtvom dobro?

— Dobro, striče Lazo. I moremo mam dalje. Nego, što bi s Cujom?

— A što ti veliš? — upita Lazo veoma mudro i oprezno, jer je svakako htio čuti mišljenje onoga, kog se najviše tiče.

— Ja mislim, da je puštimo, da iđe tu u Šiljke k šeržanim il na Alan k lugarim — odgovori Nikola. — Meni je dosta, što smo je odveli, i sad više ne tribam ništa.

— To j' pošteno! — odobri mu harambaša. — I ja tako mislim. E l' zadovoljna s dosadašnjim putovanjem?

— Ja ti uprav, striče Lazo, ni ne znam, al mislim, da est. Pitaj je ti sam, pa ćeš čuti.

Njih su dvojica pošli napried k Nikolinu prenoćištu.

— Ajte vas dva doli — odredi Lazo Jelovcu i Kovačeviću, nakon što se je s njima rukovao i upitao za zdravlje. — I mi ćemo mam doći.

— A kako si ti, divojko? — obrati se Cuji, pa i njoj pruži ruku. — Imaš li mi se na što potužiti?

— Nemam ni na što — odgovori ona veoma tiho i čedno, te ne bi čovjek ni vjerovao, da ne čuje, da je to ona ista Cuja, koja je ljude batinala.

— Kresojić je tije pokazati kapitanu, da moremo i to, kad oćemo — govorio je harambaša veoma toplo, prijateljski i nekako drugarski — a sad je dosta... Ti ćeš kući, a mi svojim putom. I ne zamiri! I ti si junak, pa i sama moreš prosuditi, zašto j' Kresojić to tako tije. Ne ljuti se!

— Ne ljutim se, striče Lazo — odgovori ona, zovući ga, kako je čula, da ga zovu i ostali drugovi. Časak pomuči, a onda nastavi, mucajući, nesigurno i bojažljivo: — Ja bi tebe, striče Lazo, ništo molila...

— Nude, nude. Sve, što moremo! Budi brez brige.

— Ti moreš, ako oćeš! — odvrati ona odlučno.

— Nude?!

— Primi me, striče Lazo, u svoju četu. Tako mi Bog pomogao, ako ti ne ću biti i odana i vridna ka i svaki drugi tvoj momak!

Govorila je tiho, ali odrezano i sigurno, te nije moglo biti ni najmanje sumnje, da je dobro promislila, što govori. Lazo ju je mirno saslušao i bacio upitan pogled na Nikolu. Kako je bila noć ipak toliko neprozirna, da se titraji pogleda nisu mogli razaznavati, Nikola ne razumje, pa ni ne reče ni jedne, čekajući, što će Lazo odgovoriti. On je Cujinu želju odmah dobro razumio i svom dušom poželi, da Lazo ne pristane. Nije nipošto želio, da je uzme na vrat i savjest, pa bi mu bilo strahovito težko, kad bi je Lazo primio. U toj strepnji nije ni mogao ni htio čekati, dok Lazo odgovori, a on je očito veoma promišljeno otezao s odgovorom, pa reče:

— Ko j' to još čuje, da se žena odmetne?!

— Što nije bilo, neka bude! — odgovori Cuja povišenim glasom. — I ubije me Bog, ako vas osramotim!

— Este li vas dvoj već divanili o tom? — upita harambaša, kojemu je odmah sievnula u glavi odgonetka njezina držanja. On je bio ne samo veoma mudar, nego i izkusan čovjek, pa je razumio ženinu dušu mnogo bolje neg Nikola. Stog je i postavio to pitanje.

— To mi je prvo, što sam sad čuje! — odgovori Nikola.

— Podivanite vas dvoj, dok ja ništo uredim — reče Lazo i žurno se udalji prema ostalom družtvu. Čim su ostali sami, Cuja se primakne Nikoli, povuče ga iza bukve i pane mu oko vrata, šapćući kao izvan sebe:

— Nikog na svitu nemam! Nikog nisam volila, ka što sam tebe zavolila u ovo kratko vrime... Ne puštaj me, ne tiraj me, tako ti svega na svitu! Molim te, ka se Svemogući moli, uzmi me, zadrži me, služit ću ti ka pošteni i virni drug, ka rob...

On se nije iznenadio, jer je već prije vidio njezino razpoloženje, no što je doživljavao, bilo je ipak previše i za

njegovu glavu i za njegovu dušu. Nije on bio ni bez osjećaja nit je bio svetac, ali je ovo ipak prelazilo sve njegove mogućnosti shvaćanja i razumievanja. Jedno mu je samo bilo sasvim jasno i bez ikakove mogućnosti, da bi bilo drugačije: ona mora otići!

— Nemoj me tirati, tako ti Bog pomoga! — vapila je ona i molila kao najveći nesretnik, koji vapi za spasenjem golog života.

— Ne tiram te, al ostati ne moreš! — odsieče on posve tvrdo, kao da je odvalio od Velebitove klisure. — To nije nikako moguće. Ja to ne mogu i ne ću. Ja to ne ću! Razumiš li me: ja to ne ću!

Na te je njegove rieči ona zapala u težko ridanje i sva se pripila uza nj kao pijavica, prikupljajući neprekidno rukama, kao da grabi komade, koji joj izmiču izpod prsta.

— Ne ubijaj me, tako ti tvoje sreće! — vapila je ona.

— Ne, ne! — odgovorio je on nasilu čvrsto i odlučno: — Ni ubije te ne bi ni za što na svitu. Naš je račun gotov. I ti nisi kriva, što su lopovi od take puste žene načinili strašilo.

— Ti 'š viditi, da ću ja tebi biti žena i drug, a ne strašilo — odgovorila je ona kroz jecanje. — Ja sam istom sad uvidila, što je čovik: a to si za mene samo ti i niko drugi.

— Pušti ti to s mirom. Ja drugova imam dosta, i svi su dobri, a imam i svoju vinčanu ženu, al ni nje više ne tribam, a kamoli, da bi uzima još i tebe. Vala ti, i ti ćeš sad mam otići!

— Uprav moram otići?! — upita ona, odmaknuvši se od njega.

— Moraš, Cujo! I budi pametna žena, kad esi. Nije ovaj život ni za čovika, a kamoli za ženu.

— S tobom! Za mene bi s tobom to istom bije život!

— Ni sa svetim Petrom ovo ne bi bije život za ženu!

— I ne ćeš me?!

— Ne!

— Ne ćeš me ni poljubiti na razstanku?

— Ha!... A što bi bili bolji s tim? — odgovori on i nasmieši se. — S tim, ka i brez toga!

Mjesto odgovora, ona mu opet pane oko vrata i pospe ga cjelovima. On se je malko branio, a kad je ona pritisla

i osula kao tuča, onda se više nije ni branio, nego i on nju poljubi nekoliko puta, zatim se oslobodi i reče:

— Što si sad bolja i što ti je lakše?!

— Lakše mi je! — odgovori ona odlučno, pa nastavi: — I eto, da znaš, da u meni odsad imaš prijatelja na život i smrt.

Ta ga izjava iznenadi, pa reče:

— Ne šali se ti, Cujo, sa mnom. Već sam ja veliki!

— Kunem ti se, i tako mi Bog pomoga!

— Eto, kad tako divaniš, virujem ti i vala ti — reče on prijateljski i pruži joj ruku. — Nego, jadna, meni more još pomoći samo Unaj gori, slava Mu i vala. Moje j' gotovo, samo ne znam, jal' danas, jal' sutra, jal' koji dan il misec potlje. Moje j' gotovo...

— Eto, samo da znaš, da sam ti prijatelj i da ću vaik misliti na tebe — odgovori ona posve mužki i odlučno. — Kolko budem mogla, pomoći ću ti, a di bude moguće i čuvat ću te.

— Sve ti virujem, i vala ti — odvratio je on prijateljski. — Eto, ne ću ni ja tebi zla, a da bi ti obeća, da ću i ja tebi pomoći, nemam rad šta, jer ti ne ću moći nikad biti od koristi.

— Vala ti, što si me sad bije odveje. Da tog nije bilo, ne bi nikad u životu znala, kako se voli...

Njemu je bilo navrh jezika, da joj reče, da ne vjeruje takoj ljubavi, al je odustao, svladao se i šutio, jer je znao, da se Lazi žuri. Bio je u neprilici, što se je njihov razgovor otegao, pa bez velikog premišljanja zovne:

— Striče! Amode se!

— Zašto ga još zoveš? — prigovori Cuja. — Da sam barem još malko s tobom samim — reče i opet mu se baci oko vrata. Sad i on nju odmah stane cjelivati, a da pri tom doista nije ništa osobito ni mislio ni osjećao, osim — za što ne bi sladko poljubio tako liepu i stasitu ženu, koja mu se predaje svim žarom svoje razpjevane duše?!

— Ne zamiri mi, sve mi oprosti i ne zaboravi me, kad ti bude najteže — govorila je ona preko cjelova. — Kad bi mogla biti vaik s tobom...

— Este li, Nikola? — javi se Lazo, pristupajući im.

— Porazgovorili smo se — odgovori Nikola. — Nema druge: Cuja mora kući, sad samo, bi l' tu u Šiljke, il da je odpratimo do Alana?

— Di voli — odgovori harambaša, pa nastavi: — Nego, Cujo, kad si tila s nami ostati, e l' unda vira?

— Striče Lazo, vira ti je, kakve još nikad nisi ni vidije, a već si svašta vidije! — odgovori ona odrješito i pruži mu ruku. — Što god rečeš, izvršit ću, ka da si me i primije u četu.

— Ne triba, sestro, ništa, man samo da mučiš i da ne rečeš, di smo se razstali. Moreš li mi to obećati?

— Evo ti i vire i glave! — odgovori ona.

— Evala ti! — odgovori on i čvrsto joj stisne desnicu. — Virujem ja tebi i znam, da kod žena more tako biti. Vala ti. Sad će te moji odpratiti tu u Šiljke do šerežana, da sama ne ostaneš u noći, a šerežanim reci, da još od juče ujutru sama bazaš i da ne znaš, di smo mi.

— To mi, striče Lazo, ne će niko virovati — odgovori ona. — Ovako ćemo mi načiniti: vi ćete mene ostaviti tu nigdi blizu ceste, a ja ću se popeti do zore na drvo, da me ne bi vuci il medvid, a u zoru ću put pod noge, pa kraj ceste i popričacim u Egeljac. Unda mogu pripovidati, što oću, i svi će mi virovati. Ako mam upanem šerežanim u ruke, a morda me ni ne poznaju, ne će mi ništa povirovati. Kapitan mi pogotovo ne bi virova.

— Moremo i tako! — prihvati Lazo. — Vidim, da si pametna divojka i da na sve misliš.

— Znam ja najbolje, kako uni prosuđuju, kad što čuju.

— I moramo iz uni stopa na put! — završi Lazo. — I s Bogom, Cujo! Pozdravi mi obrstara Šimića i kapitana Kehta i reci im, da ajduci nisu divlje zvirke ni razbojnici, man ljudi, koji ne dadu, da im gospodari svaka šuša, kako joj se svidi i kako joj naleti. Samo smo zato u planini. I reci im, kad nemamo ruke u carevu džepu, da unda dikad moramo pogledati kakvu njegovu kasu il oglobiti kakvog gulikožu, jer moramo i mi živiti, a dok nam je Svemogući ostavije život, ostavije nam je koricu kruva. Tako im reci, i nek se jako ne ljute.

— Oću, striče Lazo. I vala ti — govorila je ona prijateljski, a jecaji su joj svaki čas udarali u grlo, pa prošapće: — Najsritnija bi bila, da ste me tili zadržati. Vidili bi, da i Cuja zna biti mužko.

Odpratili su je isti, koji su s njom i dan proveli, jer Lazo nije htio, da sklapa poznanstvo s ostalim. Vjerovao je on njoj, al je ipak vazda bio oprezan kao zmija. Za nepun su se sat vratili, pošto su nju smjestili na nekoj bukvi i srdačno se oprostili. Pred ostalima se je svladala i nije ponovno padala u ljubavni zanos s Nikolom, nego ga je samo dugo čvrsto držala za ruku.

Kad su se vratili i sastali s ostalim družtvom, Lazo je izdao odredbu o razlazu, jer je znao, da ne mogu u skupu izmaći progonima vojske i šerežana. Svaki je dobio dovoljno novaca i upute, kud mora ići i gdje će se opet sastati, i to istom na Veliku Gospu, a dotle — kao da je svakog zemlja progutala.

20

Cuja je našla udobno mjesto i sjela među rašlje kao u naslonjač, ogranak kraj sebe zagrlila, na granu pod sobom obočila noge, a na stablo se naslonila i sjedila kao u kočiji. Meko joj nije bilo, al nije osjećala, ni da je tvrdo, jer su joj misli bile zabavljene posve drugim pitanjima.

Spočetka je sjedila kao okamenjena i uporno prisluškivala zvuku koraka, koji su odmicali. Nije sama sebi mogla vjerovati, da se žena može tako nenadano i tako bezgranično ludo zaljubiti uobće, a još k tome u čovjeka, o kom je do časa viđenja mislila najgore i spremala mu najveće poniženje, koje čovjek može doživjeti! To nije sama sebi vjerovala, al je osjećala, da je tako. —

Ona je kći narednika Mate Delača. Kad je njoj bilo pet godina, otac joj je poginuo u okršaju s hajducima, jer je neoprezno naletio i htio uhvatiti živa harambašu Juru Radoševića. On mu je doviknuo, nek ne gubi glave uludo, no opomena nije koristila. Stog ga je dočekala sindžirlija iz kubure i razniela mu prsa kao zrelu bundevu. Dvie godine poslije tog događaja umrla joj je i majka, a Cuja ostala s mlađom sestrom i bratom od godine i pol dana. Rođen je bio pola godine poslije otčeve smrti. Sirotčad je prigrlio k sebi stric, jer su i ona imala pravo na zadružni posjed. Oboje mlađe djece umrlo je u prvoj godini dana poslije matere, a Cuja utekla u Gospić k nekoj tetki s materine strane. Diete je bilo bistro i marljivo, a liepo kao slika, pa su ga svi voljeli.

Kad joj je bilo sedamnaest godina, došla je u kuću nadporučnika Kehta, da radi i da dvori njegovu mladu gospođu, koja je bila već dugi niz mjeseci bolestna. Radila je sve kućne poslove, a napose ju je zanimala kuhinja. Na svakom je koraku i u svakom poslu pokazivala zamjerne uspjehe, te su je veoma zavoljeli i gospodin i gospođa. Ona nije nikom dala, da je dvori i da joj pomaže u njezinoj težkoj bolesti, nego samo Cuji. Cuja je postala stožer kuće, te je važila mnogo više nego stara, izkusna kuharica, koja je s gospođom došla odnekud sa sjevera. Gospođa je umrla, a Cuja ostala u kući. Gospodin je međutim postao satnik. Kuharica je bila s Cujom sasvim nezadovoljna i svaku je zgodu izrabila, da raztumači gospodinu, kako im je sasvim suvišna u kući, jer ona može i sama obavljati to malo poslova, što ih zadaje i nameće njegovo malo kućanstvo.

Cuja je dobro vidjela, kako je kuharica podkapa, i bila je bezgranično zahvalna gospodinu satniku, što je ipak ne baca iz kuće, jer nije znala, kuda bi, kad joj je i ona rođakinja umrla. Morala bi opet u službu k stranim ljudima, a sad se je tako liepo naučila na gospodina i na način njegova života.

On je bio prema njoj veoma pažljiv i svojom ju je nenasrtljivošću najviše vezao uza se, te je ona vjerovala ne samo da nema boljeg čovjeka na svietu od njega, nego da nema drugog čovjeka uobće. On je jedini, on je sve za nju, i ona ne želi ništa više. Posve je srasla s njim i njegovim kućanstvom. Poslije nekog vremena odpustili su staru kuharicu, a Cuja je sama spremala za njih dvoje i redila kuću. To je potrajalo preko godine dana. Tad joj je satnik rekao, da on ne će, da se ona sama toliko muči, nego traži, da uzme kuharicu. Cuja ga je poslušala. Posve su se zbližili. Ona je njega bezgranično cienila i izvršivala sliepo svaku njegovu željicu, a on je bio zadovoljan, što ima tako liepo i milo žensko stvorenje uza se. Opazio je, da ima mnogo mužkih svojstava. Volila je pucati, bila je izvrstan strielac, uzimao ju je sa sobom na putovanja i nepoznatim je ljudima predstavljao kao svoju rođakinju. To je išlo tako daleko, da su najzad i upućeni počeli vjerovati, da su doista rođaci. Kad je on premješten u Lovinac, ona je došla s njim kao rođakinja i gospodična, koja je svuda išla s njim. Bila je

veoma mudra i nije se nigdje ni nametala ni neugodno izticala, pa ga nije nikad ni smetala ni dovela u neprilíku.

Jednom je u razgovoru o svom pokojnom otcu rekla Kehtu, da bi ga željela osvetiti. Tad sievne satniku u glavi posve nenadano misao i predloži joj, da izvršava kazne nad graničarima batinanjem.

— Tako ćeš se najbolje osvetiti za otčevu smrt!

Ona je to prihvatila i vršila mahnitošću neobuzdane mladosti i osvetljivošću nepromišljene djevojke. Malo-pomalo se je uživjela u tu svoju težku zadaću, zavoljela je i počela bolestno uživati i nasladivati se mukama nesretnih žrtava. Njezinu je maštu više dražilo batinanje nego najtoplije milovanje čovjeka, kojeg je poštivala i koji joj je bio veoma bliz. —

Sjedeći tu na bukvi kao ćuk, proživjela je ponovno svu svoju mladost i obnovila sve doživljaje od nekoliko godina unatrag i sve joj se učini podpuno bezznačajno i nevriedno prema onome, što je doživjela u ove dvie noći i jedan dan. Sve ono dosad posve je izgubljeno vrieme, izgubljena mladost i težke zablude. Sva se je skupila u hrpicu pod veličinom tih osjećaja i pod pritiskom svježine gorskog zraka. Što je dulje sjedila, to joj je bivalo sve više hladno, jer je pred zoru i ljeti u planini veoma svježe.

— Samo da me nije odbacio... — neprestano joj je lebdjelo u mislima i titralo na jeziku. Umirala je od čežnje za doživljajem s njim, jer je sad posve sviestno osjetila, da bi je samo to moglo posve izliečiti od bolestnih zabluda, na koje ju je naveo Keht — možda i posve nehotice, ni ne sluteći, nad kakvu je provaliju vodi kao bezpomoćno diete.

...Samo, da sam njegova...

U tim ju je mislima i vapajima zatekla zora. Kad je odlučila, da siđe s bukve, osjeti, da se je sva ukočila i da jedva može pomicati udove. Jedva jedvice je spuzala i održala se, da ne ljósne svom težinom o ledinu.

— Da je barem naiša medvid, da me zguli s bukve, lakše bi mi bilo — mislila je, spuštajući se na mahovinu. Pružila se je i snatrila, dok dođe k sebi. Polako je oprezno pružala sad jednu ruku, sad drugu, pa onda noge, i sve tako naizmjence, dok ih je razgibala i malko zgrijala. — Il da su došli vuci i zavijali oko mene, bila bi se pripala i pala među nji, pa bi me bili raztrgali i poili...

Nikola joj je prije odlazka rekao, da će imati poprilici sat hoda do Egeljca, a dolje nek se svrati k njegovoj strini Matiji Jocanovoj i nek kod nje upočine. Stog joj se nije žurilo, jer nije željela, da prerano dođe u tuđu kuću. Jesu oni poznati, al ipak — zna se, da ona nije posljednji razlog Nikoline nesreće, pa nije sigurno, kako će je primiti. Istina, ona dolazi od Nikole i njegovom preporukom i s njegovim porukama, al ipak — oprez je na mjestu.

Kad je sunce dobrano odskočilo i ona se posve odkravila i uda razigrala, ustala je i hodala oko bukve, na kojoj je noćila, kao da obilazi zavjet oko crkvenog žrtvenika.

— Da je barem on htio biti sa mnom!...

Naglo se je trgla i udarila poludesno prema državnoj cesti. Nije poznavala mjesta, na kom je noćila, al je točno znala, gdje je, pa joj se nije bilo težko snaći, a osim tog je znala, da mora doći na cestu, kad ide smjerom, kojim je udarila.

Bila je preumorna, a i zaokupljena svojim mislima, pa nije ni dospjela da baci pogled na divne dočiće i brežuljke, koji su se sterali pod njom između Velebita i Resnika. Ništa nije vidjela, nego je samo umorno koracala, noseći nogu za nogom, kao da su joj podsječene il tvrdo podvezane, pa ih krv ne hrani i one trnu kao u mravinjaku. Sunce još nije bilo jako, al ju je ipak posve zgrijalo i oživjelo. Pod teretom umora poželi, da je sustignu kakva kirijaška kola, koja idu iz Dalmacije, pa da se poveze, no u istom času zabaci tu želju, jer onda ne bi imala izgovora, da se zaustavi u Egeljcu kod Matije, a to je svakako željela i veselila se tome susretu. Uzdala se je u svoju okretnost, pa je vjerovala, da će je Matija dobro primiti i da će joj vjerovati, što će joj pripoviedati o Nikoli. Međutim, nisu se niodkud čula nikakova kola, nit je uobće igdje primietila čovjeka il čula njegov glas. Ljudi su zabavljeni poljskim poslovima, pa ne idu u Velebit po drva u to doba godine, a ni u kiriju, osim kad se baš ne može izbjeći.

Na cestu je izišla uprav više Lotića. Časak je stala, da upočine, zagledala se u dolinice i brežuljke, al nije vidjela ništa. Njezin je vid bio tamo, gdje su joj bile i misli, a to je bilo — uz Nikolu. Pratila ga je nepoznatim putovima i neprestano se priljubljivala uz njega kao bršljan. On je

nije odbijao, al je nije ni prigrlio — baš onako, kako je uistini i bilo...

Zamišljena je i nujna nastavila nizbrdo cestom. Išla je mnogo lakše i brže, jer se nije sklizala. Sunce je već bilo odskočilo nad Resnikom za nekolika koplja i prigrijalo. Kad se je spustila s Velebitova obronka, došla je do prvih kuća u Egeljcu. Osim nekoliko djece i nekoliko praščića, koji su se igrali oko ceste, nije vidjela nikog. To joj je bilo drago, pa požuri korake, da što prije stigne do Jocanove kuće, koja je bila jedina Cuji nadesno i zadnja u selu prema potoku Krušnici. Bila je ona u toj kući nekolko puta s kapitanom, pa pozna i kuću i ukućane. Stog nije bila u neprilici, kad je oprezno otvorila vrata i posve po domaću viknula:

— Ima li ko u kući?!

— Napriduj! — javio se je dubok ženski glas. Cuja nije prepoznala, da je to Matija, jer tako dobro nije poznavala ni boju ni snagu njezina grla, pa je oprezno stupila u kuću i javila se ponovno:

— Ne pripadajte se! Ne nadate mi se, al sam došla ka prijatelj i ka prosjak, umorna i neizspavana.

— Vrajla, ako Boga znate, odkud vi ode?! — odgovori joj Matija i pođe joj veoma srdačno ususret.

— Evo me, strina Matija — odgovori joj ona i namjesti lice, što je mogla najsrdačnije i najmilije. — Bili smo juče u lovu, pa sam se izgubila od družtva i cilu noć bazala po šumi, dok ne stigo ravno do vas.

— Ajme meni, jadna ti sam za vami! — odgovori joj Matija i dočeka je doslovno razširenih ruku i uvede u sobu. — A di ste bili, jadna ne bila?!

— Ko j' u kući s vami? — upita je Cuja šaptom.

— Bog i ja! — odgovori Matija. — Moj je Joso otiša na cestu tamo prema Svetom Roku, a drugačije ni nemamo nikog u kući osim najmenice, a una j' kod blaga.

— A sinovi? — upita Cuja posve nevješto. Znala je ona, gdje su oni, al joj je bilo nekako zgodno, da tako upita, jer je znala, da Matija voli pripoviedati o svom Martinu, pa joj je htjela pružiti priliku, da se izpripovieda.

— La, Bog s vami! — odgovori joj ona. — Kun da ne znate, da j' moj Martin već lajtman i da su mu pune grudi kolajna, a moj Ivan, jadna ti sam i kamena za njim...

— E, da — reče Cuja — un je s vami kod kuće.

— I nije, jadna ti sam za njim — odgovori Matija posve otvoreno i iskreno. — Ja ni sama ne znam, što j' š njim, odkad je uno bije na Svetom Brdu. Svi vele, da j' šenije umom, a ja vidim, da j' un pametniji od svi nas. Samo baza, jadna ti sam za njim, kun da j' uprav šenije, a nije. I sad ga svi zovu Bazalom, jer samo baza i nosa nikakve trave, i što ja znam... A, nu... Nego, sidi, rano moja, ka u svojoj kući i sad upočini. Znam ja, kako j' to, kad čovik ne prospava noć, kako Bog zapovida. I ne bi na tebi čovik ni opazije, da nisi spavala. Pravi si ti junak, rano moja. I, eto, ne zamiri, što ti ni ne velim »vrajla«, kad si mi tako došla ka u svoju kuću. I ne zamiri mi, što ti divanim ka svom ditetu, a — znaš — i mogu, jer sam i ja lajtmanska majka, a ti si kapitanova sestra. I moj će Martin, ako mi ga Svemogući uzdrži, biti i kapitan i genera, pa ti i mogu tako divaniti. A kako j' gospodin kapitan? — govorila je Matija kao mlinsko kolo, jer je osjetila potrebu, da s Cujom postupa liepo, da ne bi drugačije njezino držanje, možda, naškodilo njezinu Martinu. Bog zna, toj gospodi nije nikad vjerovati, pa čovjek mora biti oprezan, napose u ovakom slučaju, gdje ona vrlo dobro zna, što Cuja znači kod kapitana Kehta.

— Dobro j', dobro i zdravo — odgovori Cuja, nastojeći, da se sabere i da izabere pravi način, kako bi Matiji predočila i razložila svoj položaj i doživljaj. — Nego, kad smo same, strina Matija, moram ti reći istinu — počela je oprezno i izdaleka, a zatim joj sve polako pripovjedila cieli događaj od preksinoć, pa do noćas, kad se je popela na bukvu, da dočeka zoru. Nikolin je postupak prema sebi hvalila i dizala do nebesa, a isto je tako iztakla i Lazino muževno nastupanje prema slaboj i bezpomoćnoj ženi, tek je sasvim prešutjela svoje osjećaje i razvoj svog razpoloženja od časa, kad je bila zarobljena, pa do puštanja na slobodu. O tom nije rekla ni rieči, osim što je napose naglasila i iztakla, da se je iznenadila Nikolinom velikodušnošću i ljudevnošću. Mislila je, da će je sasjeći, a on je prema njoj bio kao brat, koji želi pokazati zločestoj sestri — kako ima dobra brata. Baš tako se je Nikola vladao prema njoj, i stog ne može ni ona drugačije prema njemu.

Matija ju je pozorno slušala, al nije nikako mogla razumjeti ni Nikolina držanja ni Cujina sadašnjeg razpoloženja

*

prema njemu, jer je njoj to sve nekako suludo i nenaravno. Da ju je barem izmlatio i da ona njega sad psuje, kad ga se je oslobodila, to bi Matija razumjela, al nekakove plačljive i cmizdrave preokrete nije nikako mogla strpati u svoju glavu. Stog je Cuju sumnjičavo motrila i pomišljala, da želi od nje nešto izmamiti, izmudriti i onda odnieti i javiti kapitanu u Gospić.

— Nikola te je pozdravije, strina Matija — govorila je Cuja veoma srdačno, kao da se radi o njezinim stvarima i o njezinu rodu — i moli te, da pozdraviš sve njegove. Osobito, veli, dida Perjasa i babu Baricu, jer je did vindar starešina svi Kresojića, a ništa j', što su se razdilili.

— I est, i est tako! — prihvaća Matija i potvrđuje, pa nastavlja oduševljeno: — Un je sveta duša i na sve gleda, pazi i svituje, ka pravi gospodar, a što nije moga uzdržati staru zadrugu, moja rano, to više nije moga ni pokojni vridni Kresina, kome para nije bilo. I un je bije vidije, da j' to sad izašlo sve nikako drugačije i da se mora narodu puštati, pa kako Svemogući da. Al vindar je did Perjas vaik ka starešina i ne luči edne od drugi, kad triba pomoći il obraniti koga. I blago im iđe vaik skupa k stanu i uno nije uprav ni podiljeno kod stana, man je vaik ka zajedničko sve. Ni siromašna baba Barica nije zla, koliko su na nju režale ženetine, dok se ne razdiliše. Sad sve divane, kako j' baba prava i dobra baba! I sama, jadna, znaš: ko bi nami ženami ugodije?! I nji se oboj još čudno drže. Ka stare panjine, okorile se i ne dadu se. Uprav tako nji dvoj... Nego siromašna Stana, to mi je jetrva iz prve moje sriće...

— Znam, znam! — upade joj Cuja u rieč. — Nikolina mate.

— E, e. Una jadna ti sam za njom — nastavila je Matija. — Odkad ostade sama, a znaš, kako j' ubilo mog pokojnog divera Josu, Nikolina otca, kad uno nalagaše na vridnog Nikolu...

— Znam! — potvrdi Cuja posve tiho i obori pogled k zemlji.

— Odtad se siromašna Stana ne more oteti. Vaik je uz priklade, i samo Svemogući zna, dokle će, a na moj račun, ne će više dugo. Svaki tren čekaju, kad će izpustiti dušicu, jadna ti sam i kamena za njom. Ante j' ka kru, koji se ide... Ante j' Nikolin brat rođeni i sad jedini...

— Znam, znam i njega — potvrđuje Cuja i nešto birka prstima u svome krilu. Godi joj, što joj Matija toliko pripovieda, i veseli je, da sve zna o Nikolinoj kući, jer istom sada počinje s pravim zanimanjem i razumievanjem pratiti život Kresinove čeljadi.

— Est un dobar, čemu kraja nije — nastavlja Matija svoju misao — al uprav to nije dobro. Kad im jadna mate zaklopi oči i zamakne u Mrkobradušu, gotovo j' š njijovom zadrugom i ognjištem! Ne bi s Anicom, to j' Nikolina žena, man carski genera, i vaik da je goni i da joj zapovida s paripa! I nije, što j' una zla, a i vridna j', al je vučica s dvostrukim zubim! Ajdučica... I prid Svemogućim je grijota i sramota, što dušmani nagnaše u ajduke unakog vridnog čovika, a ne nju. Una, una — to bi bije ajduk, da se o njemu pisme pivaju, a ne una dobra duša od čovika, moj nesritni diver Nikola... Znam ja njega: ne će un ni tamo izgubiti duše, nit će zagariti obraz, nit će pljuniti na ljudevnost, al nije uno za njeg. Al za nju... Ehe, draga moja vridna Cujo! To bi bije ajdučina, kakva Lika ne pamti... Kako una samo s unom sirotčadi pokojnog strica Tome, jadna joj njezina majka! Kakva maćija, kakav dušmanin! Ništa j' to pri unom, kakva j' una njima. Una š njima nikad ne divani ka kršteno čeljade, man samo na nji ja laje ja rokće. I sama sam to vidila i čula, a i svit mi pripovida. Nego divanila sam ja o njima sa siromašnom Kikom. To im je sestra, koja j' udata za unuka veljbabe Jose iz Klanca. Za Dujina sina Milu.

— Aha! — reče Cuja i podigne glavu, pa se zagleda u Matiju. Nije poznavala ni Kiku ni njezine sestre i brata. — Poznam veljbabu i Duju, al druge ne poznam, samo sam čula za nji.

— E, e. O njima se čuje. Sve ljudi desni, čemu kraja nije. I Kikica je, da joj treba tražiti paricu, al još pina Božija, nije man na svit zinila, a došla u kuću, di je našla i svekra i prasvekra, i svekrvu i prasvekrvu, a još dite! A une jadnike tamo ostavila. A i što j' mogla drugo, man se udati, kad ju je već bije pokojni nesritni ćaća obeća i zaručije s veljbabinim unukom?! I ne bi bila nikad dočekala ni bolje kuće ni boljeg momka, al je dite i ostavila unu svoju jadnu sirotčad s unakim anjgirom, kakva j' una naša vučica Anica! Moj je Joso uprav nikidan divanije s veljbabom Josom o toj sirotčadi i navije mu izdaleka, da i' un

sve uzme, kad Stana zaklopi oči. Un i tako nema u kući man odreslu čeljad, i malo i' je, pa će Kikica ovo svoje sirotinje prigrliti i paziti na nji, a i u kući će koristiti. Kata je lazarica, Martin je gobav, a samo j' Marija zdrava i lipa divojčica ka cvit. Una j' mam iza Kike i ne će dugo čekati na svoju sriću.

Cuja je pozorno slušala svu tu poplavu priča, kao da se radi o njezinoj rođenoj obitelji. Sve je te Kresojiće osjećala neopisivo blizu, pa ju je sad sve o njima zanimalo. Znala je o njima koješta, no ništa pobliže i potanko, kako joj je sad Matija razlagala. Dok joj je pripoviedala, spremala joj je doručak i ponudila je, da jede. Nije trebalo mnogo nukanja, jer je Cuja bila izgladnjela kao vuk, pa se je svom predanošću bacila na posao, a Matija je podmetnula poda se nogu, sjela na petu i tako čučala kraj nje i dalje pripoviedala.

— Da j' Nikola, grdne moje rane — nastavljala je Matija — osta kod kuće, bije bi un uregula Anicu ka carskog paripa, al ovako... Nit se koga boji, nit joj ko more gospodariti, a nečastivi, potari ga, sveti Križu, u njoj doša na svit i š njom reste, al samo što un reste brže od nje, pa š njom posve oblada, i sad nek joj medvid gospodari i nek je un zaulari, ako j' čovo! I ženetine već svašta divane o njoj, a moja duša van iz toga — govorila je kao sustežući se, i bi i ne bi, al premučati ipak nije mogla, jer ju je tištalo. — Divane, da već traži drugog još za živa našeg nesritnog Nikole... Al moja duša van iz toga, ja to ne znam... Spominju Pavlinu Japunčića, brata ovog našeg birta Tomiše. Esu i to sve desni ljudi, al Pavlina ka junčina, ni ne misli na ženitbu, a da i misli, ne more uzeti ženu za živa joj čovika. Ne more... A vindar se sastaju! To se zna i pripovida, pa se sve bojim, da će nas Bog pobiti grădom i kolerom. Esi vidila juče une salaukovine?! Kakvi smo, i nije bilo puno, kolko Bog more, slava Mu i dika, kad porene ovake gadaline i brezobrazluke... Al, moja duša van iz toga. Nek radi, kako joj drago, samo da nam nije, žalostna ti sam i kamena, na unom vridnom ognjištu vridnog Kresine!

— E, da! — prošapće Cuja oborena pogleda, kao da ga je uperila u svoju nutrinju, da izpituje, koliko bi salaukovine i kolere moglo radi nje pasti iz Božijih ruku...

— Znaš — nastavila je Matija, posve se nagnula k Cuji i kao posve povjerljivo i bez ikakove zle nakane il uvrede govorila: — divanili su za tebe, da si ka momak i tako. Znaš i sama, rad šta. Al di si ti prema njoj! Dite! Dite u povoju! Ne zamiri mi, al tako sam se sitila.

— Ništa, ništa, strina Matija — odgovori Cuja, ne podižući pogleda prema njoj. — Dobro su divanili, i nije bilo lipo, na što su me bili naveli i do šta su me bili dognali, al... Da sam sto godina živa, nikad više! Viruj mi. I ža mi je sad, al što sam ja unda znala?! A mog su pokojnog ćakana ubili ajduci, pa sam mislila... Al, nikad više...

— Znam ja, znam, rano moja, što j' jadno žensko, kad ga čovik ujti u ruke i drži ka pandžami — reče Matija posve neoprezno i odmah to osjeti i pokuša izpravljati. — Nego, ne velju ja, da j' tebe ko tako drža... Al, znaš, što vele: čobani ujte zmiju u procip i primaknu je k vatri, da pušti noge. I koji su vidili, vele, bome, da i' i pušti. Tako i žensko jadno. Kad udari muka među oči, unda zaslipi i more, što god oćeš. Al, jope, naša j' nesritna Anica razmeđila sa svima. A ima sestru, da se o njoj pripovida. Udata j' u Vraniku za Martina Blaževića veljbabina. Vranjica! Da j' una zapala našeg Nikolu, morda bi mu i danas druge tice pivale. A vele, da su se nji dvoj volili, al je Anica privarila i sestru i Nikolu, pa se una udala za njega. Tako vele, a ja uprav ni ne znam, pa moja duša van iz toga, al da j' nju naš Nikola dobije, bilo bi uvano drugačije!

— Pa, e l' i una kriva, što j' Nikola otiša u planinu? — upita Cuja, a na licu joj se vidjelo, koliko se je iznenadila tom mišlju.

— Kako bi ti rekla... Sve je to bilo smotano oko njega, a na moj račun, najviše su to Ćoranovi na njega radi pokojne naše Vranjice, koja je bila udata za Ćoranova Ivana, al se svašta divani. I nije un marije mam iz uni stopa u ajduke, jer se je vidilo, da su sve izmislili, nego vele, da ga j' una njegova prokletnica vaik bockala: »Da si pravi čovik, ne bi da, da ti brljaju po brku ti od kumpanije, man bi okrenije u ajduke, ka i drugi junaci, pa nek bude, što će biti!« Tako divane, a moja duša van iz toga. Nego, more to sve tako biti, jer se una danas ôli s tim, što j' un u ajducim, i veli: »Ja sam ajdučica!« Tako una divani, to sam čula na svoje uši. Nego, rano, moraš sve poisti. Ne smi ti ništa ostati, kad znam, kako si izgladnila, janje moje!

— Oću, oću, strina — odgovara Cuja, smiešeći se. — Vidiš, da ídem ka poplava.

— Neka, neka, samo ti î, kad si zdrava i mlada, a izgladnila. Nego nisi još uvano čula, da su ti naši nesritnjaci juče srili poštu u Papuči i odnili sve i soldu?!

— Što?! Ko j' srije poštu?! — iznenadi se Cuja i odmah joj sievnu pred očima razlog, što jučer nije s njima išao Lazo s ostalim družtvom.

— Vele, glavom arambaša Lazo i njegovo družtvo — odgovori Matija. — Kažu, da su navaljali kamenja na cestu i lipo i' zaustavili, da nisu ni puške opalili nit su ikom išta učinili, man samo izvadili novce i vele: »Sad putujte i pozdravite vridnog obrstara Šimića. I nek se ne ljuti. I mi moramo živiti!« Uprav tako pripovidaju ljudi, a ja ne znam, e l' sve ovako bilo.

Cuja se je zamislila, i bi joj žao, što se je to dogodilo baš, kad je ona bila s njima. Poslije duže šutnje reče odlučno:

— Al Nikola, lje, kod tog posla nije bije!

— Nije?! — priupita Matija.

— Bila sam š njim cili dan, pa znam.

— Bogu mome vala! Nek se nije u to miša, al... I što mogu jadni ljudi, kad i' je odagnalo na to?! I uni moraju živiti, a u sirotinju miruju i još joj pomažu, pa kad im triba, ujte ja poštu ja kog bogataša... A nu, nije lipo, i bolje bi bilo, da nije, al jope...

— A e l' i' kolona već goni? — pitala je Cuja veoma zabrinuto. Njezine su misli i tako bile neprekidno privezane uz Nikolu, a sad pogotovo.

— Ovud nije proša ni edan soldat, al su uvano, veli moj Joso, već javili po ovom telivragu, žicom, šerežanim gori u Šiljke. Sad im, ne boj se, ne će dati mira, dok i' ne pobiju il ne protiraju, al ti znaš bolje neg ja, kako mu ide i kako i' gone, kad se dignu na nji kolone soldata i šerežani.

— E, da! Al nisu ni oni iz korita lokali, da ne bi znali, kako će se ukloniti! — odgovori Cuja s nekim unutarnjim veseljem i sigurnošću, da će izmaknuti. Sad je njoj istom bilo jasno, zašto su onako žurili, da se nje riešе, i zašto je nisu uputili ni k šerežanima u Šiljke ni k lugarima na Halan. Doduše, baš njoj nije bilo na srdcu, da ide tamo, al bi bilo više odgovaralo i Lazinu i Nikolinu nastojanju, da

s njom što ljepše postupaju i da joj olakšaju položaj, da su je poslali tamo. Sad joj je bilo posve jasno, zašto je to bilo drugačije! Prema tome mora sad i ona udesiti svoju pripoviest satniku. Sve se mora slagati, a da ipak ne oda, gdje se je i kad se je razstala s Nikolom. Odmah joj je sievnula misao, da će njega baš na taj način najpouzdanije izlučiti iz družtva, koje je orobilo poštanska kola. To joj je bilo drago. Jednostavno će reći, da je bila s Nikolom još u ono doba, kad je pošta napadnuta. To je najuvjerljiviji dokaz, da nije mogao biti u isto vrieme na oba mjesta.

Kad je Cuja došla u Jocanovu kuću, mislila je, da će tu ostati cieli dan i noćiti, ukoliko ne bi naišla na kakva kirijaška kola iz Dalmacije, kojima bi se mogla povesti u Gospić. Sad joj je mjesto progorjelo, i odluči, da se što prije digne i pođe. Vjerovala je, da će moći koristiti svojim novim prijateljima, a osobito joj je srdce snažno udaralo, kad je pomislila, da će svojim pripoviedanjem zacielo olakšati život svom Nikoli. Tako ga je zvala u svojim mislima, jer nije još nikog osjećala toliko blizim i toliko svojim, koliko baš njega, iako joj nije dao ništa od sebe.

— Vala ti, strina Matija — reče nenapadno i ustane. — Morala bi ići. Učinila si mi ka rođena majka. Ni una ne bi bolje. Vala ti.

— Sidi, rano moja! — zaintači Matija. — Još nisi nî upočinila, a nismo još ni podivanile. Moraš mi pripovidati o našem nesritnom Nikoli, žalostna ti sam i kamena za njim!

— Moram ići — odgovori Cuja i opet sjedne. — Bog zna, što će uni u Gospiću misliti, di sam i što j' sa mnom, pa stog moram ići. A, da ti pravo kažem: jêr bi i rad mene još više slali kolone i šerežane?

— Est to! — potvrdi Matija. — Vindar moreš još ostati kod nas, a mi ćemo javiti k Brklji Tomiši, da un pošalje koga na poštu, nek žicom javi u Gospić, da si živa i zdrava i da si tu kod nas.

— Vala tebi, i to j' pametno, al je najpametnije, da ja sama iđem k Brklji, pa sidem u Tomišina kola, da me odvezu u Gospić.

— A kako Nikola? E l' zdrav? Žalostna ti sam za njim do svoga groba! Sad jope una peslekura rodi curicu. To su sad dvi ka dvi zlatne jabuke, a un, di je! Da im je barem mate druga, kamo sriće i njijove i naše!

— Sad, moja strina, iz te kože nikud. Nikola je zdrav, a pošten je i pametan čovik, pa se za njeg ne boj.

— A da što bi, jadna ne bila, man se bojala?! — iznenadi se Matija. — Ima li za njeg ikad puta, da se vrati svojoj kući osim na nosilim, ako nam ga i unda budu tili dati, da ga pokopamo ka kršteno čeljade?!

— Ja se uzdam u Boga, da bi moglo biti i drugačije — odgovori Cuja i oštro se zagleda u Matiju, kao da želi pročitati u njezinim očima, kako je se prima ta viest.

— Bog s tobom, moja ćerce! — odgovori Matija. — Kako bi moglo biti drugačije, kad za nji, jadnike, nema suda do kubure?!

— Reći ću ti, strina Matija, o čemu se radi. Ovaj je naš sadašnji obrstar Šimić jako dobar i pravedan čovik, pa un želi svakako sve ajduke pomiriti.

— Pomiriti?! Kako mu to dođe — pomiriti?!

— Ovako, strina Matija: un će moliti cara, da dopusti, da se slobodno svi vrate i da im se sudi za sve, što su učinili, ali mnogo blaže, i niko ne bi bije suđen na smrt. Obrstar se uzda, da će car na to pristati, a uvano j' da za to zna i carica i da una moli cara, da tako učini. To j' ka Sveto Pismo, što ti divanim. Stog se ja uzdam, da će se i Nikola moći vratiti.

— A Ćoranova kuća, a Ćoranov Ivan — to j' ka ništa?! — uzprotivi se Matija. — Da Bog da, moje janje, iz tvoji usta u Božije uši, al se bojim, da iz tog brašna nikad pogače. A da Bog da! Ko bi bije veseliji od mene?!

— Znam ja i za zapaljenu kuću i za ubijenog Ivana, al će se to sve moći urediti, kad bude tije car. Što oće car, to ti je i zakon. Bit će uni ponešto svaki suđen, al ne puno, a i potlje će i' car pomilovati, pa ne će nego samo kratko vrime biti u štokauzu. Tako se nada i obrstar Šimić.

— E, kad bi to Svemogući da... A Un, slava Mu i vala, more sve, pa more biti i to, što ti divaniš.

Još su kratko vrieme posjedile, a tad je Cuja ustala, srdačno se zahvalila i pošla, osjećajući, kao da odlazi od svog roda. Uz Nikolu su joj se sad misli motale neprekidno oko napadaja na poštu u Papuči, pa je stog išla veoma žurno, jer joj je svaki čas bio dragocjen. Vjerovala je, da će Lazo mudro izmaći svim potjerama, al je ipak željela, da i sama barem malko prinese olakšanju njegova položaja

— i radi njega, a napose radi Nikole. Kolko je do nje i njezine snage, ništa joj ne bi bilo težko, samo da osujeti potjeru.

Udarila je preko potoka Krušnice, ostavivši državnu cestu na svojoj lievoj strani, pa kroz Blaževce, kraj Vrbanovih kuća u Sveti Rok k Tomiši birtu. Put je dobro poznavala, jer je tud prije išla nekolko puta s Kehtom u lov. Na Krušnici je stala i umila se, jer je osjećala, kako joj je koža na licu posve ljepljiva i mastna. Mjesto sapuna dobro joj je poslužio veoma sitni piesak. Kad se je osvježila, otrla se rukavima od košulje i odmah osjetila veliko olakšanje, kao da je zbacila sa sebe težak teret. Tu se je zadržala veoma kratko vrieme i onda opet nastavila put svom snagom.

Kako joj se žurilo, nije željela, da se i s kim srete, a osim žurbe je bio i još jedan razlog za istu želju: sjetila se, kako je narod u cieloj kumpaniji bio protiv nje, zahvaljujući i Nikoli, pa joj ne bi bilo ugodno, da je sad tko radi toga samo krivo pogleda. Pogotovo ne sada, kad je svojim osjećajima i svojom dušom prešla na posve protivnu stranu. Bilo bi joj veoma težko i žao, a ne bi nikom mogla tumačiti, što je doživjela i što je u njoj nastalo kroz posljednja dvadeset i četiri sata. Sretno se je provukla kroz selo, jer baš ni jedna jedina kuća nije tik kraj puta, koji je uokviren visokim, neurednim živicama, pa je nije nitko vidio.

K Tomiši Japunčiću stigla je još prije podne. On se je presenetio od pustog čuda, kad ju je opazio, pa je upita:

— Esi i ti pošla s kolonom goniti ajduke?!

Ona se je samo nasmiešila, jer mu nije htjela ništa pripoviedati, dok ne čuje od njega, što on zna o pošti, potjeri i hajducima.

— Juče j' orobljena pošta, a kolona istom jutros udarila tu priko Pilara, kun da će Lazo biti tako lud, pa naletiti uprav u mišolovku — govorio je Tomiša i smijao se. — Al, kako im drago, mene se ne tiče.

— I orobili poštu, veliš?! — čudila se, tobože, Cuja.

— Orobili, orobili, i da znaš, kako mudro! Lazo ka Lazo! Un vaik čuva i svoje i careve ljude, pa ne proliva krvi. Najzad, duša valja: sve su to naši ljudi, pa služili cara, il služili s Lazom. E l' ovako? — upita on, smiešeći se. To je bio njegov običaj, da i najteži događaj izvrne u šalu, govoreći, da se tako lakše nosi.

— Uprav i ja tako mislim! — potvrdi Cuja posve ozbiljno.

— Ne bi čovik virova, da i ti tako misliš! — podrugne se Tomiša. — A odkad ti tako?

— Bome, od priksinoć — odgovori ona, jedva sustežući veseo osmieh, koji joj je navirao na oči i lice. Nije htjela pred njim pokazati svog pravog razpoloženja. Ukratko mu izpripovieda, što se je s njom događalo i kako su s njom postupali. — Sad sam i ja vidila, da su to pravi naši ljudi — završi ona svoju pripoviest.

Tomiša se je u čudu krstio i kimao glavom.

— I' puštili te živu i zdravu?!

— Evo me i sam vidiš zdrave i vesele!

— I uprav ti nisu ništa naža učinili?!

— Ni kolko bi crno pod noktom! Nije mi niko reka ni »tamo se dalje!« Sad sam ja istom vidila, ko je Nikola Kresojić i kakav je to desni čovik! I uni su drugi, koje sam vidila, bili svi dobri i pošteni, al Nikoli nema para, osim morda da je i stric Lazo ka i Nikola.

— Sad tako! — reče Tomiša i zamisli se, pa nastavi, gledajući Cuju i sažalno i priekorno, pa nastavi: — A uno jesenas?!

— Nek mi Bog prosti! Nit sam ja bila kriva njegovoj nesrići, nit sam znala, osim da me psuje, di god dospije. Sad sam vidila, kakav je to čovik!

Kod Tomiše je objedovala, a onda je on dao zapreći konje i odvezti je u Gospić. Kad se je pojavila već među prvim gospićkim kućama, pobudila je pozornost, jer se je bilo pročulo, da su je hajduci odveli, i svi su računali, da je više ne će živu vidjeti, jer nitko nije ni pomišljao, da je odvedena radi odkupnine, a još manje je kome padalo na pamet, da bi je mogli samo tako pustiti kući. Pozdravljali su je i oni, koji su o njoj loše mislili, koji inače nisu na nju prije ni gledali, a kad ju je ugledao kapitan pred svojim stanom, izletio je pred nju, zagrlio je i stao ljubiti kao pomaman, govoreći kao u bunilu:

— I živa?!

— I živa i zdrava i vesela! — odgovori ona. Izpripoviedala mu je, kako ju je Nikola odveo, kako su prenoćili u crkvici svetog Ive i tu jučer bili do velikih ručenih doba, a onda pošli prema Svetom Brdu. Ne zna, kud su sve išli. Bila

su još dvojica s Nikolom, no ona ne zna, koji su. U podne su upočivali i jeli, a onda krenuli dalje. Poslije objeda su je uputili, kako će najbrže doći u Egeljac do kuće cestara Jocana Bilića, i neko vrieme još išli s njom, a onda su nju pustili samu, a njih trojica otišli prema gore, u planinu. Svi su bili neobično dobri, i Nikola joj je rekao, nek pozdravi kapitana, da mu je s ovim htio samo pokazati, da — može i to, kad hoće. Ona je dalje lutala sama, al se nije bojala, jer ju je Nikola uvjerio, da nema ni vukova ni medvjeda, pa da se ne treba bojati. Ipak nije zàvida stigla u Egeljac, pa se je popela na nekakvu golemu bukvetinu, liepo se smjestila i prenoćila na njoj, a ujutro krenula i sretno stigla u Egeljac. Hvalila je Matijino gostoprimstvo i pripoviedila dalje, kako je doista i bilo.

— A znaš li, da su juče orobili poštu u Papuči?

— Doznala sam u Svetom Roku, al tu nisu bila ona trojica, koji su bili sa mnom — odgovori ona veoma žurno i uvjerljivo. — Nisu se ni makli od mene, dok se god nismo po podne razstali.

— Al Lazo je bio sa svojim družtvom! — odgovori satnik.

— Morda s onim drugim, al ova trojica su bila sa mnom. Nego, znate, gospodin kapitan, da j' smrtni gri, puštiti unake ljude, da živu ka divlje zvirke u planini! Triba to izmiriti i poslati i' kućami, da rade ka pošteni i pravi graničari, kad to i esu.

— Esu, esu pošteni — podrugne se satnik — al erarski novac žđupiše i odnesoše ka vukovi!

— Est to, al nikog ne ubiše. A moraju i uni živiti...

— Kako ti to sad divaniš?! — iznenadi se satnik i ozbiljno se zagleda u svoju vjernu i odanu, dragu suradnicu.

— Sad sam i' upoznala i vidila, kakvi su. Mogli su od mene raditi, što su tili, a uni ka braća! Est na moju jedinu dušu — završi Cuja sva užarena u licu i zanešena mislima na Nikolu.

— Kolone su i šerežani poslani za njima, pa ćemo viditi, oće li koga smiriti! — odgovori satnik, ne prikrivajući poruge. — Ovo, što obrstar oće, to j' za dicu. Nji će smiriti i pomiriti samo diljka i kubura — — —

U hajdučkom životu nije bilo mirnih ni časova, a kamoli dana i godina, pa je tako prošla ciela burna i nemirna vječnost od dana napadaja na poštanska kola u Papuči i od razstanka s Cujom.

Vojničke su kolone i odredi šerežana uzalud krstarili Velebitovim ograncima i Resnikovim glavicama, badava su pregledali svaku pećinu i u Pilaru i u ostalim brdima — hajducima nije bilo ni traga ni glasa, kao da ih je zemlja progutala.

Prema dogovoru i harambašinoj odredbi našli su se opet svi na ugovorenom mjestu u određeno vrieme. Prijatelji su savjestno obavljali dojavnu službu i vazda obavještavali svakog pojedinog o svim događajima, koji su za njih bili važni. Naravno, nisu to bili laki putovi ni jednostavni poslovi, al je sve vazda obavljeno savršenom točnošću i na vrieme.

Posljednji je stigao Josan Maričić. Zakasnio je ciela dva dana. Došao je blied, mršav, izpijen i garav, sama kost i koža.

— Tebi, uprav, nije sve trave?! — reče mu harambaša prijateljski toplo i osjećajno. — Kun da si iz zemlje izvađen.

Josan ga pogleda dugim, tužnim pogledom i ne reče ništa, tek se nekolko puta obazre oko sebe, kao da gleda, tko ih sluša. Lazo pomisli, da želi s njim samim razgovarati, pa ga uzme za rukav i povuče nastranu za sobom. Kad su se udaljili desetak koračaja, progovori prvi Josan:

— Vala ti, striče Lazo... Al, eto, vidiš i sam, kakav sam...

— A što te boli? — upita harambaša sućutno i blago.

— Ništa, striče Lazo. Ništa me ne boli, al ne mogu više ovako... Eto. I nemoj mi zamiriti... Nije, da sam ja kukavica. I ne bojim se umriti... I tako... Al ovako ne mogu više živiti... I da mi nije bilo obraza i da ti nisam dâ viru, ne bi se bije vratije ni sad...

Lazo je slušao posve mirno, iako su ga Josanove rieči iznenađivale, više nego je očekivao. On je znao, što prijatelja tišti, no nadao se je, da će ga uminuti, pa baš stoga ni nije htio, da ga pozove na red, da s njim postupa strogo po običaju i načinu hajdučkom, nadajući se, da će se smiriti, pa da onda obračunavaju. Razvoj je Josanova razpoloženja

otišao posve protivnim pravcem, nego je Lazo očekivao. Razmišljao je, kako bi ga umirio i sveo u staru kolotečinu, pa poče polako i oprezno:

— Znam ja, da ti nije lako, al jope! Moraš se držati. I tako... — zapeo je u rieči, jer nije sam znao, što bi mu i kako bi mu trebao govoriti.

— Džaba ti je govoriti, striče Lazo — odgovori Josan. — I sam sam ja sebi dosta divanije i junačije se, al sve badava. Sve j' to džaba. Ja ovo ne mogu nositi, pa gotovo. I ne bi bije doša...

— A kud bi ti? — upita harambaša.

Josan ga samo pogleda neizrecivo tužnim i dugim pogledom, duboko uzdahne i — ne odgovori. Poslije dulje šutnje reče:

— Kud ja više i mogu?!... Uzda sam se u Boga, da će na me poslati kolonu ja šerežane, pa ne tide... To bi me bilo izbavilo...

— Smiri se i moli se Bogu.

— Molim se, al ne koristi. Bog nas pušta, slava Mu i vala... Nego, tije sam ti reći, da mi sve oprostiš i da znaš, da uno nisam načinije drage volje... Došlo j', da ni sam ne znam, kako. I osramotije sam ti obraz i cilo družtvo, a Bog mi je svidok, da nisam kriv. Nisam tije... Al eto: ne mogu ga se rišiti, vaik je na meni, i vaik plače, i vaik su mi ruke krvave, i ja ne mogu više ovako — govorio je sve brže i brže kao u groznici. — I gotovo j' sa mnom, striče Lazo... I oprosti mi i reci svima, da mi oproste ka braća... Ja im to ne mogu reći...

— Ma, nemoj, jadan tako: niko se na te više ni ne ljuti, jer su svi spoznali, kako j' to bilo — govorio je Lazo tiho i uvjerljivo. — Samo se ti smiri, pa će sve biti dobro.

— Ja ću se brzo smiriti, striče Lazo, samo ti oprosti, a Svemogući zna, kako j' bilo, pa mi je i Un oprostije — govorio je u jednom dahu, pružio harambaši ruku i čvrsto ga pogledao. Lazo je primio pruženu ruku i zagledao se u Josanove oči. Bile su posve mutne, bez izražaja, gotovo mrtve.

Povratili su se šutke k ostalom družtvu. Lazo je izpitivao, kako je koji proveo ovo vrieme, koje nisu skupa proboravili, a ljudi su mu pripoviedali svaki svoje osobite zgodice i doživljaje. Odredio je, da će se i dalje vladati

veoma nenapadno i mirno, da ne dolaze u sukob s državom. Znao je naime, da Šimić ozbiljno radi na pomirenju uzprkos napadaju na poštu, pa nije želio, da svojim postupkom oni ometaju taj podhvat, koji njemu nije bio mrzak. Rekao je družtvu, koliko je znao o tome, i otvoreno naglasio, da on nije protivan.

— Ko se more cine vratiti na svoje ognjište, kako ne bi?! — rekao je. — Poručuju mi, da ne će niko biti obišen, a i kazne će biti malene. Ja vas ne pitam, što koji misli, nego vam samo kažujem, da morete razmisliti. Bolje je, da se ne dogovaramo o tom, jer je to još na dugu štapu i jer će najbolje svaki sam za sebe i promisliti i odrediti. Svaki visi o svom vratu i najbolje zna, kako mu je kod kuće.

Svi su drugovi nikom poniknuli i šutjeli kao grobovi. Prvi se javi Modrić, govoreći:

— To, striče Lazo, ka da bi se mi pokorili državi?!

— Kad ne će una nami! — odgovori harambaša veoma odrezano.

— I unda ćemo u štokauz?! — upita Keča Veliki.

— I to! — odgovori Lazo, pa nastavi: — Al ćemo, unda, ako Bog da, i k svojim kućami, a ovako nikad do vika!

— A na kako dugo u štokauz? — upita Pepica Mrkobrad.

— To se ne zna, al se zna, da ne na dugo i da ne će pasti ni edna glava. Toliko će biti zauvano! Nego, braćo — nastavio je Lazo — nije to još ni pečeno ni vareno, nego se samo na tom radi, a mi moramo misliti na sebe u planini i računati, da do pomirenja ni ne mora doći. Tako se moramo vladati.

Opet je nastao tajac i grobni muk, koji je i opet Lazo prekinuo, govoreći:

— A sad, braćo, svaki dušu u se i misli, al kun da nismo ništa ni divanili. Tako moramo, baš ka i dosad. A di je Josan? — upita on nenadano, opazivši, da ga nema među drugovima. Svi se zgledaše, tražeći ga pogledima, no nikom se ne učini nimalo neobičnim, što je čovjek načas otišao ustranu. Samo je Lazo pomislio na zlo i odredi, da pogledaju, gdje je, upitavši: — A kad je otiša između nas?

Nitko mu nije znao odgovoriti, jer nitko nije polagao važnosti na to, da pazi, ako koji ustane. Lazino je pripoviedanje o pomirenju bilo i previše zaokupilo svu njihovu pažnju, pa nije nikom padalo na um da gleda, što radi onaj kraj njega. Sve su oči bile prikovane na Lazinim usnama.

Našli su ga na stotinjak koračaja o grani jedne bukve. Još je bio topal, al ga nisu mogli povratiti. Bio je mrtav. Svi su se skupili oko njega, skinuli kape, prekrstili se i dugo, dugo šutjeli, moleći se Svemogućem za pokoj njegove duše.

— Ja sam se toga boja — progovori harambaša, krsteći se.

— I ja — dometne Nikola Kresojić, prigne se nad mrtvaca i prekriži mu ruke izpod prsa. Još su bile gibke, no hladne kao led. — Unaj ga je anđelak odveje...

Od najbližeg su prijatelja nabavili potrebno oruđe i te ga noći pokopali na tom istom mjestu, gdje je i umro. Na grob su mu usadili križ od debelih bukovih oblića.

Kad su sve to obavili, opet su poskidali kape, prekrstili se i dugo šutke stajali nad svježim humkom nesretnog druga Josana Maričića Čavline. Lišće je na lakom povjetarcu ćarlijalo pogrebnu pjesmu i molitvu, zviezde nebeske su im susretljivo prijateljski svietlile, a pun se mjesec pojavio iza obližnjeg brda kao veliki svećenik, da dobrostivo, opraštajući svima, blagoslovi i taj ljudski grob i to družtvo, koje je niemo stajalo nad njim i zacielo bilo zajednički zaokupljeno jednom jedinom misli: »Možda ću i ja ovako sutra ili preksutra...«

— Načeli smo se — prošapće Modrić, kad su se odmicali od tog svježeg humka, a misleći na pomirenje.

— Ni to nije brez pripuštenja našeg Svemogućeg! — odgovori mu Nikola Kresojić, koji je duboko osjećao nesreću druga Josana. —

Preostatak su povoljnog godišnjeg doba proveli u ličkim planinama, kloneći se Velebita, jer su znali, da oni kod vojnih oblasti računaju, da se hajduci tiekom ljeta najradije zadržavaju u Velebitu. Sad je to bilo posve drugačije. Lazo je bio izvrstan vojskovođa, pa je mudro krstario, ne čineći zla nikome i čuvajući glavu i svoju i svojih drugova. Zimu je proveo svaki u svom redovnom zimovalištu. Jedini je Nikola Kresojić morao tražiti, gdje će se on sigurno skloniti do proljeća. Misao mu je odmah pala na Boričevac i na Vranjicu Pavičićevu, sestru Dujmine Velikog. Išao je s drugovima, koji su redovno zimovali u Bosni, i u Ljutici se

javio Vranjici. Ostao je tu kao najmenik. Samo su Vranjica i njezin čovjek Petar znali, tko je i što je, a drugi nitko ni u kući ni u okolici. Nije bilo težko čuvati tajnu, jer na nekoliko kilometara nema susjeda, a kuća je u planini. Tu je proveo posve mirno zimu, čuvajući se, da ga ne vide šerežani, koji su imali postaju u Borićevcu, ili vojnička straža, koja je imala svoju karaulu u neposrednoj blizini kuće, u kojoj je Nikola — bio tobožnji sluga.

U određeno je vrieme zahvalio svojim gostoprimcima i po dalekim krvnim vezama rođacima i otišao na određeno mjesto, da se sastane s drugovima. Uzput se je svratio u Vranik, da vidi Vranjicu. To je vazda smatrao svojom svetom dužnošću i ujedno najvećim veseljem, koje se nije usudio ni sam sebi otvoreno priznavati, nakon što je ona odbila njegovu ponudu, da s njim bježi.

Dok je on tako po ličkim brdima i vrletima nosio glavu u torbi i Vranjicu u svojoj duši kao najveće pregaranje poslije djedovskog ognjišta, ona je proživljavala najcrnje dane uz svog Martina, koji ju je neumorno bockao i jeo natenane, kao što pauk izpija svoju žrtvu. Martin je inače bio čestit čovjek, no strašno sumnjičav, nepovjerljiv i ljubomoran muž. Nije imao nikakova dokaza, nije imao ništa osim dalekih slutnja i babarija, no to je bilo dosta, da unesreći njega i da on ženu ubija svojom nesrećom i nezadovoljstvom. Kad se je sad javio Nikola i molio, da dođe na razgovor ona i Martin — tako je poručio! — il ona i veljbaba, Martin je odfrknuo iz nosnica kao konj na pokvarenu vodu, nije rekao ni rieči, već se spremio i rekao Vranjici:

— Kako ne bi išli, kad svâk zove!

Te su je rieči ubole u srdce, kao da ju je udario dvobridim nožem, no pretvarala se, kao da ga nije razumjela, spremila se i pošla s njim. Nisu ga našli na ugovorenom mjestu, pa Martin reče ženi:

— Vindar ti tvoj svak ne viruje!

— I jêr bi mi virova?! — odvrati ona dosta odrješito, al ipak obzirno i pametno, tako da mu njezin glas i njegova boja nisu mogli dati povoda, da podkriepi i nahrani svoje sumnje. — Njima ne viruje niko, pa ni uni nikom.

— Ni ovakoj svasti, ka što si ti?! — odgovori Martin, ne prikrivajući ni poruge ni izazova. Stajali su i čekali. Vranjica je gledala u zemlju i sva strepila od čežnje, kad će

se on pojaviti, a Martin se je ogledavao oko sebe, eda bi ga ugledao.

— Ni takom pašu, ka što si ti! — odgovori ona i nasilu se nasmije, kušajući, da sve okrene u šalu, kao da tobože vjeruje, da se i on šali.

— E, na moj račun — odgovori on nešto povišenim glasom — i pravo ima, da meni ne viruje. Nisu Blaževići ni dosad ortačili s ajducima, pa ne će, lje, ni odsad, ako mene Svemogući uzdrži.

— Al Nikola nije ajduk, man Kresojić! — odgovori ona skoro ljutito, jedva svladavajući skrajnji bies, koji ju je spopao.

— E, da! — podrugne se Martin. — Nije ajduk, man Lazo vodi same popove, da š njim robi pošte! Nikola im je iguman!

Časak su zašutjeli, jer se Vranjica nije usudila da mu i dalje protuslovi, budući da je osjećala, da se ne bi mogla svladavati, pa bi se posve odala. Nikola je međutim mirno slušao njihov razgovor, a kad su zamukli, on zatabana nekoliko puta nogama i zalomi granjem, kao da dolazi, i pokaza im se iz guštika, iza velike stiene.

— Ne ljuti se, pašu, što ste čekali — reče, pozdravljajući i pružajući mu ruku. — Zabavije sam se s družtvom, pa tako ... — govorio je, smiešio se bezazleno i prijateljski, kao da je doista došao tog časa i kao da svog dragog paša Martina smatra najboljim prijateljem. — I nije, što bi vas triba, man sam samo mislije, da bi ti, pašu, bilo ža, kad bi morda dozna, da sam tuda proša, a da se nisam javije. Est, uno ... ja sam, ovako, kako ću ti reći, al jope ... Tastbina je ka i rod, pa ne bi bilo lipo, a znam, da i ti na to pazis.

Dok je on govorio, puštajući i ne čekajući, da Martin progovori, Vranjica ga je pila svojim žednim, vjernim pogledima kao svietlo daleke, nedostižive zviezde, a Martin ga je izpod oka motrio, nasilu se smijuljio i bacao od trena do trena pogled na ženu.

— I pazim i drago mi je, što si nam se javije — progovori Martin, kad je Nikola zamukao. — I kako nam je drago, vidiš i po Vranjičinu licu: sva j' zatravljena, kad te gleda ...

Te je rieči izgovorio bez osobitog naglaska, al ga je ona veoma dobro razumjela, a ni Nikoli nije trebalo posebnog

tumača, tek on nije svodio njegovo razpoloženje na ljubomoru. Pomišljao je, da je u njemu doista samo neprijateljstvo prema hajducima uobće, iako je to bila dosta riedka pojava. Za njih se mirni nisu oduševljavali, riedki su s njima ortačili, al im neprijatelji također nisu bili. Žalili su ih, preko volje ih pomagali, kad se nije dalo tome izbjeći, al je bilo malo graničara, koji bi hajduka odao oblastima, ako je ikako mogao da se izmota, a još ih je manje bilo, koji bi ih bili odavali za nagradu. Nikola nije bio načistu, što vodi Martina, da je onako razpoložen, kako je čuo iz njegovih usta, al je znao, da je tako, i prema tome ga ocjenjivao.

— I ne bila zatravljena, kad ga samo živa vidim! — odgovori ona mudro i odvažno. — Što bi una moja jadnica i une curice, da njemu, ne daj, Bože, što bude?!

— Bilo bi im bolje neg sad sa mnom živim! — odgovori Nikola.

— Ne griši duše, jadan ne bije! — opomene ga Vranjica i obriše oči od suza, koje su joj same navirale.

— A nu! — javi se i Martin. — I sam znaš, da im nije lipo slušati od dice, da im je ćaća ajduk!

— I nije ni lipo ni lako! — potvrdi Nikola. — Ja to najbolje sam znam, al iz ove kože sad nikud.

— Vele, da ćete se pomiriti — reče Martin.

— Kad bi to Svemogući da, slava Mu i vala! — uzdahne Vranjica.

— A divani se o tom? — upita Nikola.

— E, da! Divani se na sva usta. I vele, da će dobiti carske kolajne, koji su bili duglje u ajducim i koji su se pokazali! — reče Martin, ne prikrivajući poruge i nerazpoloženja, pa raztumači još bolje: — Koji su se pokazali većim junacim kod napadaja na pošte i trgovce!

— Lipo, lipo, pašu! Samo se ti šali, al vidit ćemo, kako će to biti — odgovori Nikola, jedva suspržući ljutnju. — I ja sam čuje, da se divani o pomirenju, al ni ne virujem u to. Ko je bije kader otići u ajduke, kader je u njima i glavu izgubiti, pa mu je pomirenje gotovo.

— I tako j' pravo. Nije niko nikog gonije u ajdučiju — odgovori Martin posve neprijateljski, pa Nikola osjeti, da bi bilo najpametnije, da se čim prije razstanu, dok ne plane i ne reče mu koju težu.

Vranjica je slušala njihovo natezanje i nadmudrivanje, a suze su joj same curile niz obraze. Nije ih se ni stidjela nit bojala pred Martinom, jer je bilo posve naravno, da suosjeća s njim i njegovom nesrećom. Svoju je nesreću prema vani mogla slobodno prikrivati tim naravnim shvaćanjem tastbinskog odnošaja, a što se je u njoj razbuktilo i zbog česa joj se duša razdirala, to nije bila tajna Nikoli, a njezin je čovjek to samo naslućivao pod udarcima težke ljubomore, koja ga je silila, da i na Nikolu siplje izljeve svoga razpoloženja. On ju je izpod oka motrio i nasilu se smijuljio, nastojeći, da svojim držanjem jasno pokaže, kako je iznad njih dvoga, ali nije kanio, da se posvade. Ipak je uviđao, da nema nikakovih dokaza, koji bi opravdavali njegovo razpoloženje, no što je bilo u njemu, bilo je dovoljno veliko i jako, da iskreno zamrzi Nikolu i da bude naoštren prema svojoj ženi. U tom ga je razpoloženju i u tim osjećajima malko bunilo, što je Nikola poručio, da i on dođe na viđenje. Da je želio razgovarati s Vranjicom nasamu, ne bi bio to učinio, a da imadu kakvih tajna, onda bi zacielo bio poželio, da budu sami. To je sve posve jasno i nije bilo u skladu s Martinovim sumnjama. Uza sve to — nisu sumnje razbijene tim sastankom, iako se njih ni jedno nije odalo pred njim. Ostali su mirni i međusobno ljubazni i topli baš toliko, koliko to svâk i svast mogu i moraju biti po shvaćanju običnih ljudi, koji u tom kraju i do rodbine i do tastbine drže veoma mnogo.

Nastala je dosta duga šutnja. Nikola je smišljao, kako bi brzo izmakao i otišao, Martin se je nosio mišlju, da mu reče još koju paprenu, a Vranjica se lomila, kako bi mu spomenula majku. To svakako mora. Ako zna, mora mu reći, da joj je doista mnogo gore, neg joj je bilo prošle jeseni, i da logom leži, al da ipak nije veoma zlo; ne zna li, mora ga pripremiti i reći mu, da se ne iznenadi, kad mu reknu drugi, a da mu ona nije ni spomenula.

— Eto — rekla je neodlučno — tetki Stani nije jako zlo, al je slabija neg je bila, kad si je ti prošli put vidije.

— A nu! — odgovori Nikola i obori pogled k zemlji. — Ža mi je moje stare sirote, al što joj ja mogu?!

— E, što est, est — javi se Martin — ti je nisi, lje, razveselije! Ako ćemo pravo i pošteno...

— Est to, pašu — odgovori Nikola posve mirno. Nije ga više ni ljutila ni smetala njegova ujedljivost. — I ja sam već sto puta pomislije, da bi joj bolje i koristnije bilo, da j' misto mene rodila klubko konca, al sad ne izpravi! Gotovo j'. Kakav sam, taki sam.

— Est to — potvrdi Martin. — Svemogući ima simena svake vrsti i nikad nije u neprilici.

— Nego, ja moram ići — reče Nikola umjesto svakog drugog odgovora. — Čeka me družtvo, a i puti su mi još dugački.

— Vala ti, što si nam se javije — reče Vranjica, susprežući jecaje.

— Da to nisi učinije, una bi bila crkla od žalosti! — podrugne se Martin i nasmieši se. — I lipo j', što si se javije, da se i nas dva vidimo potlje tolkog zemana.

— Pozdravite sve kod kuće i vala vam, što ste došli — reče Nikola i pruži ruku najprije Martinu. On je primi bez osjećaja, na što Nikola brzo povuče ruku i pruži je Vranjici. Ona je grčevito primi i malko podiže, kao da je kanila učiniti posve neobično i nečuveno, da ga poljubi u ruku. Tako se je to činilo, i to bi jedino bilo odgovaralo njezinu razpoloženju, al to ipak nije učinila. Samo je čvrsto, svom snagom stisla njegovu desnicu, što joj je on uzvratio isto tako srdačnim, čvrstim stiskom, netremice joj se zagledao u oči i rekao nekako neobično i kao s drugog svieta:

— Bog zna, kad ćemo se jope viditi, al ne zamirite i ne zaboravite me!

— Ne ćemo, ne boj se, dok nas je samo šaka pare! — odvrati Vranjica, gledajući u njega kao u otvorena nebesa, a Martin dodade:

— Kakva bi to svast bila, koja bi zaboravila takog svaka?!

— Rugaj se ti, pašu, kolko te volja — odgovori Nikola nasilu mirno i stišano — al je moja svast vindar vridnija i od svaka i od svog čovika! Samo, eto: što joj koristi, kad ne more, man ovako?!

Iza tih se rieči okrene, pozdravi i nestane u guštiku.

— Esi čula, kako te štima?! — podrugne se Martin, gledajući ženu podrugljivo i izazovno.

— Nisam ja to tribala istom čuti! — odgovori ona veoma samosviestno i ponosno. — Znam ja, da njemu nema para, a što j' udarije tim putom, nije njegova krivnja.

— E, da. To j' baš kriv dragi Bog, što ga j' odagna u planinu među razbojnike — odgovori Martin.

— Brez Božijeg pripuštenja ni ne bi bije otiša — odgovori ona tvrdo i uporno. — A i ti sam najbolje znaš, da tamo ni ne idu razbojnici, man najpošteniji i najljudevniji ljudi!

Mjesto svakog drugog odgovora, on joj svom snagom odvali taku zaušnicu, da je posrnula i pala na zemlju, al nit zajauknu niti jeknu. On je stajao nad njom kao razbješnjela zvier i čekao, što će reći, a kad ona niti pisnu niti progovori, on samo rokne i odpuhne:

— Hmm...

Časak pošuti, a onda progovori:

— Ne bi li i ti među te tvoje poštenjačine?!

Ona ni sad ne progovori, nego mirno ustane, otare nos od krvi i prašine, okrene od njega glavu i zagleda se u daljinu.

— Što ne progovaraš, za popom divanila?! — vikne on i opet je udari svom snagom. Ona opet posrne, ali ne pade na zemlju. Uzdrži se na nogama, pogleda ga težkim, ubojitim pogledom i opet ne progovori.

— Divani! — vikne on opet i opet je udari. Ona i opet posrne, i opet se održi na nogama, ali ni sad ne progovori ni biele ni crne.

Suze su joj presušile, jecaji su se uledili u grudima, a na očima joj se ukočio užas i neopisiv prezir. Gledala je u razbješnjelog, ubezumljenog čovjeka mirom mučenika, kojemu više ništa nije težko, i čekala, što će sliediti. On opet razmahne, da će je udariti, ona se izmakne i on udari po zraku, vičući mahnito i bezumno:

— Progovori, prokleta bila!

— Moga bi samo početi vikati, da čuje svâk, da se vrati i da se pobijete — odgovori ona ledenim, opasnim mirom, ne dižući s njega pogleda, koji je bio pun boli i neopisiva prezira.

— To, to bi ti tila! — vikne on i navali na nju, sruši je na zemlju i stane nemilice udarati. Ona je sve podnosila, kao da se okamenila, muklo ječala pod težinom udaraca, no

nit glasno viknu nit zajauknu. — Viči, kobiletino, da te čuje tvoj ajduk, da dođe i da ti pomogne!

Prestao ju je udarati, istom kad se umorio, uzpravio se nad njom, ubezumljeno ju je gledao krvavu i uprljanu prašinom, pa počeo odpuhivati i čekati, da ona progovori.

— Diži se! — vikne, kad je vidio, da se ona ne pomiče, a ni ne jauče. — Diži se i leti, pa me tuži svom svâku!

— Nad nami je Unaj, kome ne triba tužiti! — odgovori ona, jedva sastavljajući rieči i rečenice.

— Nek ti Un sad pomore!

— Ne boj se ti za to! — odvrati ona prkosno, samosviestno, a glas joj je drhtao kao prenapeta struna. Jedva je izgovarala rieči. Polako je ustala, brisala se od krvi i prašine, a Martin se izmaknuo, jer ga je prenerazio i porazio njezin nevjerojatni i nerazumljivi mir. Kad se je uzpravila, pogledala ga je strašnim, mučeničkim pogledom i rekla, kao da niže rieči nebeske vječne Pravde: — Sram te bilo prid Bogom i prid ljudim! Kukavico! Jêr se nisi pobije s čovikom, ako ti je što kriv, a ne da tučeš ženu ka ženetina! Sram te bilo prid ženami i dicom!

Njega je veoma iznenadio takav njezin odgovor, pa je neko vrieme mramorkom šutio, a onda reče:

— Pa, dobro!... Eto: a jêr mi ništa ne divaniš?!

— Što bi ti divanila?

— Tako... Da mi rečeš... Eto... Na priliku, da ti nisi kriva, da... Na priliku...

— Kukavico! — vikne ona izvan sebe. — To ti tražiš od žene, koja ti je dala sve! Kukavico! Nisam kriva, al volim Nikoline opanke neg tvoj obraz, a od njega sam čista ka Blažena Divica Marija!

Kad je čuo te rieči, trgao se, uzmaknuo posve od nje i unezvjereno je promatrao, jer nije mogao pojmiti, odkud toj slaboj ženi tolika snaga i tolike misli. To je njegovo držanje nju još više ohrabrilo, pa nastavi:

— Pravi ljudi ne dadu svog obraza i svoje ljudevnosti ni za što na svitu i zato se odmeću u planinu, a kukavice lete kapitanima i došaptavaju im, kad je koja baba u selu kihnula!

Martin je stajao u vrlo dobrim odnosima sa zapovjedničtvom kumpanije u Lovincu, i Vranjica je znala, da on često tamo ide i pripovieda sve, što čuje, što zna, a možda

čak i ono, što ne zna, pa mu je to sad ovako metnula pod nos. Njezine su ga rieči ujele za srdce, no toliko su ga iznenadile, da nije više smogao snage, da i na njih odgovori udarcima. Stajali su jedno prema drugom kao dva mramorna stupa, kao dvie pećine, i ubojnički se promatrali. I jedno i drugo težko su odpuhivali kao biesni bikovi poslije samrtničke borbe, dahtali i čekali, koje će opet prvo navaliti. Nastao je tajac, koji je prvi prekinuo Martin, odahnuvši:

— Ajmo kući!

— Ne ću s tobom više ni u crikvu ni u raj!

— A ti, ako ćeš, moreš k vragu!

— Ako mi je volja, oću, al brez tebe!

On se malko zamisli, pomuča, a onda reče posve mirno:

— Reci ti meni, koji je tebi vrag udarije u glavu?!

— Udarije j' u glavu tebi, i ne znaš, što radiš! — odgovori ona. — Ti si šenije umom i ne znaš, što radiš —, nastavila je samosviestno.

Opet su zašutjeli i dugo tako stajali, ominjući se i ogledavajući se, kao da nešto traže il čekaju, a onda bez dogovora i jedne jedine rieči pošli kući. On je išao prvi, a ona za njim. Cielim putom do kuće nisu ni progovorili. Ona je brisala suze, sustezala jecaje i svom svojom sviešću i snagom nastojala, da do kuće izbriše tragove svog težkog doživljaja. Martin je samo odpuhivao i odmicao kapu sad na potiljak, sad na čelo, vazda gledao daleko preda se, a da nije ništa ni gledao ni vidio, i češće je odpuhnuo tako, kao da bi zarežao ili roknuo. Vranjica se nije obzirala na njegovo držanje, dok je on nekoliko puta bacio na nju izpod sebe pogled, časak je motrio, a onda ga opet s nje naglo digao i bacio u daljinu preda se.

Kod kuće je on otišao za svojim poslom, a da nije ni otcu, ni materi ni jednom jedinom rieči spomenuo pašanca, a Vranjica je veoma živahno i srdačno izručila njegove pozdrave, te ni ne primietiše na njoj, da je doživjela dan, kojeg ne će zaboraviti cielog svog vieka.

Nikola je međutim žurno stupao svojim smjerom, noseći i na oštrici svojeg pogleda i na vrhu svih misli kao naoštren dvobridi bodež prizore, koje je doživio sa svojim pašancem. Bio je posve iznenađen i zatečen njegovim neprijateljskim držanjem i nije ga mogao nikako razumjeti, jer nije ni slu-

tio, da sumnja na njega i Vranjicu, a osim toga — među njima dvoma ni nije bilo ništa, što pametan i razborit čovjek ne bi morao i razumjeti i opravdati.

Želja ga je vukla, da se svrati kući, no put ga je nosio dalje prema jugu obroncima krševitog Resnika, pa mu je bilo posve sneruke, a i zakasnio bi na određeno mjesto sastanka. Osim toga, nije znao, kakve su prilike oko kuće. Nije bila izključena mogućnost, da je kumpanija odredila stalni nadzor obitelji, koje su imale koga u hajducima, a napose nije nikako bio siguran pred stalnim obhodama šerežana, kojima je jedina zadaća, da krstare po svom području, a sam ipak nije smio, da se izvrgne opasnosti, da im dođe na oči. Da je još s kojim drugom — popuškarali bi se, kako to redovno biva, ne bi nitko nikog pogodio, jer i to redovno biva, no sam ne može u taku pustolovinu. Osim toga, možda su šerežani dobili strože odredbe, pa bi se moglo desiti, da koji i pogodi, a onda bi i on bolje ciljao, koliko bi još imao vremena i snage, a ni to ne želi.

Stigao je među prvima. Zatekao je samo Modrića, Labusa i Mrkobrada. Ostali su stizali jedan za drugim u razmaku od kojeg sata, neki dođoše i po dva skupa. Lazo je stigao među posljednjima, al ipak ne posljednji. To je bio Marko Kliska. Došao je sav zajapuren i zadihan, kako se je žurio, i jedva došao do daha i rieči, da pozdravi na dolazku.

— Zna se, ko je momak i ko je ima najviše posla! — dočeka ga harambaša, smiešeći se. — Mi smo se stariji lako razstali sa zimovalištem, kad na njemu nikog ne ostavišmo, al momak...

— Uprav i nije tako, striče Lazo — branio se Kliska — nego me jutros privarilo, pa sam okasno poša.

Svaki je pripoviedao važnije zgode i doživljaje preko zime, a Lazo je slušao i ocjenjivao. Nije nitko doživio nikakove neugodnosti, a to je bilo najglavnije.

— E l' vam kome uzvalilo novaca? — upitao je harambaša, kad su se svi obredali, pripoviedajući, što su doživjeli, odkad se razstadoše. Na to se pitanje ne javi nijedan. — Unda lipo — reče on. — A sad ćemo, ako Bog da, dalje.

U mislima su mu bile neprestano poruke o pomirenju, koje je dobivao preko prijatelja iz Gospića, no ne htjede odmah s tim početi. Zabavljao ih je drugim razgovorima

kroz nekoliko prvih dana, čekajući, da dobije pouzdanije viesti. Okrenuli su prema jugu izpod Gračaca, jer je to bio kraj, u kom su se inače riedko zadržavali, pa nije bilo napadno, a veze su imali. Labus nije bio u neprilici za obskrbu. Drugo im nije ni trebalo, a da je i trebalo, nastojao je Lazo, da sve uredi bez buke i velikih izazivanja.

Tako je prošlo cielo proljeće i velik komad ljeta, kad harambaša dobi poruku, da s družtvom dođe bliže Gospiću, jer će pukovnik Šimić sigurno zaželjeti, da se s njima sastane i porazgovori o pomirenju, a ako se sporazume, uglavili bi sve pojedinosti. Upozoren je, da nema nigdje vojničkih potjera, a šerežani da vrše svoju službu kao i redovno, pa da samo paze, da se s njima izravno i neoprezno gdje ne sukobe, a inače da mogu biti posve mirni u tom pogledu.

Išli su najprije ograncima, a onda se latili samog Velebitova trupla i neprekidno se držali visine. Obskrbljivali su se i ovog puta kod stanova, koji su hajduke smatrali već svojim stalnim gostima, jer je riedko koja godina prošla, da nisu bili iznenađeni njihovim posjetom. I Kresojića je stan nekolko dana obskrbljivao cielo družtvo, a Nikola je potanko čuo sve o kući, što ga je zanimalo i kolko su mu htjeli reći. Te je godine bio čobanski starješina Maleta, Nikolin stričević. On je bio vazda dobar drug i prijatelj Nikolin, iako je posve druge naravi, miran, oprezan i veoma stišan i promišljen. Nikola je razabrao iz njegovih rieči, da mu je majci veoma, veoma zlo i više nitko nema nade, da će moći preživjeti ljeto. O Tominoj djeci govorio mu je sve najbolje, a o Aničinu držanju prema njima nije znao mnogo reći. Na svako je Nikolino pitanje posve stalno odgovarao:

— To ti uprav ne bi zna reći. Znaš i sam, da nismo u istoj kući, pa ni ne vidim i ne čujem sve.

— A di je Ivan strine Matije?

— Sa mnom je u kući, al samo baza. Drugčije ga ni ne zovu, man Bazalom. Nije ni za kakav posa, kun da i nije naše krvi.

— A nije u Egeljcu, kod strica Jocana?

— Bije j' i kod njega. Znaš i sam, kako j' bilo, dok si ti bije još kod kuće. Vaik je jednak.

— A did Perjas i baba Barica?

— Bome još oboj junački! I did pazi na sve nas.

— A Kikica?

— Š njom se ne mogu navaliti dosta i prasvekrva i svekrva i svi ostali. A i komšije pripovidaju.

Bilo mu je neprekidno navrh jezika, da ga posebno izpita o Aničinu vladanju uobće, no nije nikako našao prave rieči, a ni odvažnosti, da mu postavlja ta pitanja. Kroz ona su se nekolka dana često sastajali, i vazda je zapinjao na istom pitanju i nije ga nikako mogao prenieti preko usana. Obuzela ga je neodoljiva želja, da vidi majku, pomišljajući, da mu je to možda zadnja prilika, da je živu zateče i vidi. Ona mora naskoro umrieti, a on može svakog časa zagrebsti u ledinu, pa im onda preostaje samo mogućnost, da se vide na drugom svietu. Neprestano je i o tom razmišljao, no s obzirom na harambašinu odredbu o potrebi najvećeg opreza, nije se usudio da mu to spomene. Već su bili tu kraj stana treći dan, kad Nikolu oko popasnih doba spopade tako neodoljiva čežnja, da s mjesta pođe vidjeti majku, da se nije nikako mogao obuzdati. Osjećao je, da bi najradije udario u glasan plač i jauk za njom, kao da je na mrtvačkom odru, a on nedorastao dječarac, kojemu se srdce razdire od boli za nenadomjestivim bićem.

— Eto, striče Lazo, ne zamiri mi, i ubije me Bog, ako sam te bije odumije s tim bantovati — počeo je govoriti kao iza sna — al me ništo ujtilo za beriketu i davi me ka međvid pandžami...

— Nude, nude! — iznenadi se Lazo, ni ne sluteći, o čemu mu želi govoriti.

— Ja i sam znam, da nije pametno, al ne mogu izdurati, da ne vidim mate! — reče on na dušak kao iz puške. — Umire.

— Ko ti reče, da umire? — upita Lazo.

— Eto... Znam...

— Moreš mam — odgovori Lazo. — Nek s tobom iđu Luka Labus i Marko Kliska.

— Vala ti, striče Lazo, ka otcu.

— Al do dana budite ode.

— Ne boj se — odgovori on i odmah otide reći drugovima, da se spreme za polazak. U prvi mrak su bili već u Plani Balenskoj, a prije neg je narod poliegao, on je udario na vrata i bez ikakova čekanja gurnuo ih. Nisu bila zamandaljena, pa su odmah popustila i širom zinula. Na ognjištu je gorjela velika vatra i bili na okupu brojni ljudi i žene.

— Valjen Isus! — pozdravi on. — Kako j' majka?!

Sve su se oči ukočile na njemu, te mu od iznenađenja i čuđenja jedva glasno odgovoriše na pozdrav. Prvi se snađe did Perjas, pristupi mu i reče:

— Kun da te j' pozvala sama Blažena Gospa! Moj sinko, moj sinko, kako joj dolaziš...

— A što j'?!

— Eno joj plovan daje zadnju svetu poputbinu, al već ne zna za sebe, a dok je god mogla micati ustim, pitala j' za tebe. Još je u popasna doba izrekla zadnje: »Di je moj Nikola?«

— Ja sam je čuje! — odgovori on i jurne u sobu. Ukućani pomisliše, da je šenuo umom i u čudu se zgledaše, pa pođoše za njim. Prvi did Perjas.

— Majko! Majko, evo mene! — viknuo je još s vrata i u dva skoka bio kraj njezine postelje. Svećenik je još molio nad njom, pa se trgne, čuvši njegov glas, malko se izmakne, ne prekidajući se u molitvi. — Evo me, majko moja — šaptao je on, ljubeći polumrtvo čelo i obraze. Ona više nije ništa ni čula ni osjećala, no naglo se protegla, širom otvorila oči, ustavila ih na njemu i nešto zaustila da reče, no nit je mogla izgovoriti, nit je tko mogao pročitati s njezinih usta, što je htjela reći. On je pao po njoj u bezkrajnoj nježnosti i boli, kakovu nije mogao ni naslućivati unapried. Vazda ju je volio, strepio je nad njezinim životom i iz ljubavi prema njoj i zbog onoga, što će u kući zacielo nastupiti poslije nje, a i zbog svoje težke i očajne osamljenosti u odmetničtvu. Sve je on to i prije osjećao, al da će ga tolikom snagom baciti na njezine već skoro mrtve grudi, nije mogao ni naslućivati. Posve je sviestno osjećao, kako ga tuga guši i mori, a jecaji se samo međusobno gone u grlu, i ni jedan ne može da probije, nego ga tim više i tim strašnije more i ubijaju.

— Majko moja, sve moje na zemlji — šaptao je iztrgano i milovao je po licu, koje se je već ledilo, i kušao joj otvoriti vjeđe, koje su se zavazda zaklopile.

Svećenik je svršio molitve, poškropio je blagoslovljenom vodom i počeo glasno moliti. Svi su klekli osim Nikole, koji je bio neprekidno naslonjen na mrtve grudi, koje su mu

dale život. Nit je jecao nit je plakao, nit je molio nit je govorio, samo je niemo i mrtvo ležao na dragim svetim grudima i kao kroz san slušao molitve, koje nije mogao ni pratiti ni moliti.

— Pokoj vičnji daruj joj, Gospodine! — završio je stari plovan Barac i jedva se podigao na noge, koje su mu utrnule od klečanja.

— I svitlost vičnja svitlila joj! — odgovoriše ukućani, a brojni glasni jecaji začiniše tu molitvu.

Nikola se naglo trgne i uzpravi se, kao da se probudio od strašna sna, stane nad mrtvom majkom kao izklesan iz kamena, zatim se opet naglo prigne, pomiluje ju po licu i čelu i šane:

— Blago tebi, koja si se smirila, mučenice moja!

Opet se uzpravi, prekrsti se i naglo se okrene. Kraj njega je stajala mala Kata pokojnog strica Tome, obačajući se o svoj štapić, i gledala u njega očima, koje su bile potopljene suzama. On se sagne k njoj i digne je u naramak, a ona prošapće:

— Ajme meni, moj Nikola, što ćemo sad?!

— Ne boj se, zlato moje, dok je živ tvoj Nikola! — odgovori on, poljubi je nekoliko puta i nastavi: — Rad vas sirota i sunce sije!

Zatim se zagleda oko sebe, kao da nekog traži, a kad mu pade pogled na dida Perjasa, reče glasno, odrješito i lagano:

— Striče Pere, ti si nam svima kućnji starešina, i sve mora biti samo unako, kako ti odrediš!

— Ne boj se, Nikola! — odgovori Perjas tvrdo i uvjerljivo. — Mi smo vindar Kresojići i kad smo podiljeni. Ne boj se ništa!

— I čuvaj nam ove stričeve sirote!

— Ne boj se za nji! — ponovi Perjas, a mala se Kata još jače razplače, i Martin se privuče i uhvati se Nikoli oko pasa objema rukama, krijući lice, da mu ne vide suza, a Marija je, treće Tomino diete, pala po mrtvoj strini, baš kao što je čas prije Nikola bio svom svojom ljubavlju i muževnim grudima pokrio njezine zemne ostanke. Ona je glasno jecala i u sav glas plakala, te je od čas do čas zapadala u glasno naricanje i zapomaganje.

— Ništa se vi ne bojte! — govorio je Nikola, ljubeći Katu i milujući drugom rukom Martina. — Ne će vas zaboraviti ni Kresojići ni Svemogući. Ništa se vi ne bojte! — govorio je, osjećajući, kako su djeca svojim plačem i zapomaganjem najbolje označila položaj, u kom se nađoše smrću svoje strine.

Anica je stajala podalje i brisala oči pregačom, jer je to tako moralo biti. Natrljala ih je toliko, da su joj bile sve crvene, kao da je doista i ona plakala. Uistini je biesno kosila pogledima i Nikolu i tu stričevu derištčad, koja su joj se bila već popela navrh glave, te je jedva čekala, da ona preuzme u ruke kormilo kuće i zadruge, da ih stjera u red, kako će to ona znati i htjeti.

— Striče Pere — reče Nikola poslije kraće stanke — sad nek óde u kući bude starešina Ante, a ti nevista — reče Antinoj ženi — budi planinka. Niko mora. Nad svim je stric Pere, e l' nu?!

— Ja ne branim — odgovori Perjas, dok je Ante šutio kao zaliven, a Anica je zabrektala od biesa i srčbe, no ne usudi se progovoriti tu nad mrtvom materom. Da su joj mogli vidjeti misli, bili bi svi ukućani osvietljeni plamenim žarom striela, koje su joj sievale iz glave, no nitko nije imao sposobnosti, da mîsli tako gleda i vidi.

Stari se je župnik Barac naslonio na sanduk, koji je bio pred Staninom posteljom, i mirno slušao, što govore.

— Sad s Bogom, majko moja! Moram otići, jadan ti sam, koji te ovako ostavljam! — reče Nikola i prekrsti se pa pođe prema vratima, a većina ih za njim. Malu je Katu neprekidno držao na rukama, a Martin je njega držao za nogavicu. Kad su izišli u kuhinju, poljubio je Katu i metnuo je na zemlju, govoreći joj i milujući je:

— Ništa se ti, milinje moje, ne boj! Ne će tebi ništa biti.

Anica mu se je posve prikučila i rekla mu izpod glasa, ali prodorno, ubojito kao iz vulkanskog ždriela:

— Pošteno si odredije!

— I ja mislim — odgovori on nasilu mirno.

— A ja ću biti u kući najmenica!

— Drugi će se briniti i raditi, a ti ćeš samo raditi, pa ti je tako najlakše.

— I ti si mi nikakav junak i ajduk, kukavico! — zapišti ona kao zmija otrovnica. — Tako pljuješ na svoju ženu, sram te bilo!

— Odmaknide se od mene, da te ja ne odmičem! — reče joj on i opet nasilu mirno. U glasu mu je brektala najveća nestrpljivost, nemir i bies.

— A što su ti priresli tolko srdcu ti kljakavi i grbavi kukavci?! — zapišti mu ona posve na uho. — A na svoju ženu rigaš i bljuješ?!

— Jer nemaju nikog osim Boga i nas! — odgovori on glasno i zagleda se u nju, kao da promišlja, bi li je il je ne bi udario, da potvrdi to svoje mišljenje i razpoloženje. — I jer vidim, da ti na nji sikćeš ka zmija zatočnica. Za to i' ne dam i za to ću te zaklati, ako im što naža učiniš — reče on i izmahne, da će je udariti, no podiže ruku tako, da je omanuo više njezine glave, a ona vrisnula, potulila se i riknula kao vol, kad ga kolju:

— Ajme meni, ubi me!

— Ne, ne! — odgovori on, smijući se strahovito izobličenim glasom. — To ne ćeš dočekati. Nek tebe medvid ubija, a ne ja. Vindar me se pričuvaj! To ti veli tvoj Nikola tu kraj mrtve naše vridne majke. Vidim ja i čujem ja sve tvoje skokove, al nek stoji. Još ćemo se mi viditi.

— Nemoj, Nikola tako! — javi se Perjas. — Nije Anica loša. Una j' prava žena, al je i žena i čovik, pa joj ne zamiri. Nije una ni bolja ni lošija od stotine drugi. Ko zna, kakva bi bila druga na njezinu mistu.

Nikola se trže na te stričeve rieči, malko se ukruti i nekako okameni, pa se zagleda u njega. Pogledom ga je pitao za razjašnjenje i niemo čekao, da nastavi svoje tumačenje. I Perjas doista nastavi:

— Kad mlada paripa ne prežeš pod kola, un unda skače i rita se i stvara, što nit je bilo nit će biti. Tako j' i sa čovikom, a sa mladom ženom još i gore. Stišaj se i nemoj tu munjasati i budaleisati, kad si pametan čovik. Pušti je s mirom, nek se izrita, pa će biti i jope sve u redu i miru Božijem, ka što j' i dosad bilo.

— Ti veliš, da j' bilo sve u redu?! — upita Nikola i htjede mu spomenuti Pavlinu Japunčića, no u zadnji se tren svlada, osjetivši, da bi izgovaranjem tog imena činio baš ono isto, što je zamjerio svom pašancu Martinu Blaževiću. Težko je dahtao, odpuhivao i grizao usne, al nije ništa odgovorio. Časak je niemo stajao, a onda reče kao iz pećine:

— Ne zamiri mi, striče Pere, molim te! Sve u tvoje i Božije ruke, a ja ne ću biti daleko, ako me Svemogući još podrži.

Poslije tih rieči izpade iz kuće, kao da ga je netko izbacio iz praće. Drugovi su ga čekali, svaki na svojoj strani i na njegov ugovoreni zvižduk brzo se sastadoše i krenuše prema Pilaru.

— Kako joj je? — upita ga Labus.

— Nikad bolje. Blago njoj!

— Smirila se? — reče Kliska šaptom.

— A nu! — odgovori Nikola.

Težki tajac i grobna šutnja pred strahotom tajne života i smrti... Išli su jedan za drugim kao duhovi, a međutim je u kući nastala potmula, tiha, ali grčevita borba na život i smrt između Anice i njezina djevera Ante, kog je Nikola naznačio, a Perjas prihvatio kao novog kućnog starješinu poslije majke Stane. Ona ga nije prihvatila, Anica ga nije htjela za svog starješinu. Brektala je od biesa i srčbe, sjedeći u kutu iza ognjišta, na kom je gorjela vatra kao vapnenica. Baba Barica je odredila sve za Stanin ukop i ujedno naložila ženama, koje je moraju okupati i presvući. Smatrala je svojom dužnošću, da spomene Anicu prvu, jer je to njezino i pravo i dužnost, budući da je ona najstarija nevjesta, pa mora svekrvu dostojno odpremiti.

— Ja nisam ni planinka ni najstarija! — odgovorila je Anica kao s trnja. — Ja sam najmenica, pa radite, kako vam drago.

— Nešooooo! — zovne je djever Ante i značajno i ljutito i otegnuto. — Ne šalide mi se nad mrtvom materom!

— Što 'š ti meni zapovidati i zivkati me! — vikne ona na njeg i ljutito i podrugljivo. — Što si ti, to sam i ja, i još nisi ni uno, što sam ja!

— Pušti, jadna, to, dok nam se siromašna mate makne iz kuće — odgovori joj on mirno i pomirljivo. — Ako 'š, unda se moremo gonati, ako drugačije ne more biti.

— Ja sam barem žena, a ti nisi ni mužko ni žensko! — odgovori ona drzko i preuzetno.

— Nemoj, nešo, tako — molio ju je on veoma toplo i meko. — Ne ću ja tebi krivo učiniti. Samo sad se stišaj i budi pametna.

— Ne 'š ti mene učiti pameti!

— Bog bije s tobom i Blažena Gospa! Što j' tebi?! — pitao ju je posve mirno, iako je već i u dobrom, stišanom Anti kipjelo, da bi bio uzavreo i najtvrđu kovinu. Jedva se je svladavao, da je ne napane i riečima i šakama, al se je još ipak svladavao.

— Ništa meni nije! — odgovori ona biesno, zapadajući sve više i više u razdraženost prenapete, nesmirene i nezadovoljene ženskosti. — Ne 'š ti meni gospodariti svojim vražim turom! Núga ti, núga mi! Kolko j' tvoga, tolko j' i moga, pa ćemo se diliti, a ti gospodari, kome oćeš, meni, lje, ne ćeš!

Perjas je stajao kraj ognjišta kao ubezumljen i niemo slušao, što govore. Kad su njih dvoje na čas zašutjeli, reče on mirno, otčinski:

— Nemoj, jadna nevista, tako. Nismo mi Kresojići cigani. Nije naše ognjište na to naučeno. Svi smo mi ka edna duša.

— Pa, i ja sam Kresojićka! I ja sam Kresojića soja, iako nisam tu rođena. I ko veli, da ste drugačiji vi, koji ste tu känili kraj ognjišta, neg mi, koje smo na njeg dovedene?!

— I nije, nevista, bilo dosad razlike — odgovori joj Perjas nekako veselo, kao da je baš to čekao iz njezinih usta. — Stog ti tako i divanim, jer nema razlike. Svi smo mi Kresojići i svi smo istog soja i kroja. Drugačije ti ni ne bi bila mogla doći na naše ognjište.

— E, kad je tako, unda, da sad svi znate: i nisam ja baš bila ni željena ni naminjena ovom ognjištu — govorila je ona kao izvan sebe. — Za to j' bila izabrana moja sestra Vranjica, a ja sam vam došla ka upljuvak, pa sad tako stog i est sa mnom ovako. Al se varate, ako mislite, da ćete sa mnom, kako misli unaj vaš ajduk! Ne ćete, dok je mene samo krpica! Dosad sam ja mučala i trpila ka zmija u procipu, al više ne ću!

— Bog s tobom, rano moja, i Blažena naša Divica Marija! — govorio je Perjas ubezumljen u čudu i zaprepaštenju pod udarcima njezine bolestne razdraženosti. — Vidim ja, janje moje, što j' s tobom: ti moraš leći i metniti ledene krpe na glavu, da se razbereš i smiriš.

— Meći ti ledene krpe na se i na svoju babu Baricu, a ja ću sebi pomoći i brez tvoji krpa — odgovori ona i

klone na zemlju kraj ognjišta i zapane u grčevit plač, da se je čulo do neba. Jecala je, uzdisala, jaukala i urlikala kao vol, kad ga kolju. Svi su se oko nje sjatili. Žene su je kušale smiriti, a mužkarci su je gledali kao čudo, kao luđakinju il kao težku bolestnicu. Nisu bili načistu, što bi počeli, da je smire i da joj pomognu. Nenadano izskoči između svih prema njoj djever Ante, pograbi je svom snagom za ramena i stane je nemilice mlatiti. Pod tim se snažnim udarcima ona trže, osviesti se i skoči na noge kao biesna mačka i zagrebe noktima u djeverovo lice, urličući:

— Pomozite, ne dajte me!

— Ovo ti iz oba núgla: i iz tvog i iz mog núgla! — vikao je i Ante kao bjesomučan. Još ga nitko nikad nije vidio u takom razpoloženju. — To ti tu, nad mrtvom majkom, da zapamtiš i da znaš, kako moremo — stenjao je on, udarao i jedva izgovarao rieči i rečenice.

Perjas je pristupio, očito, kad je mislio, da ju je dobro izdevetao, i rekao, upravo viknuo zapovjedničkim glasom:

— Dosta j', Ante! Miruj u nju!

Ante se je izmakao za korak, pogledao dida Perjasa, duboko odahnuo i gotovo prošaptao kao u bunilu:

— Oprosti, striče Pere, al sam mora tog vraga iž nje izagnati, potari ga, sveti Križu!

— Drugog momka triba taj njezin vrag! — dobaci neki ženski glas iz mraka, no nije se moglo razabrati, čija je to zloba progovorila. Svakako su se svi slagali u svojim mislima, da je to njezino ludovanje hranjeno neiztrošenom snagom i neizpunjenim neutaživim željama i požudama razbuktalog ženstva u njegovu najgorem bjesnilu i najvećem razcvatu.

Ovaj je izpad nad mrtvom Stanom bio smrtni udarac zadruzi pokojnog Jose i pokojnog Tome, a to je ujedno bio prvi ovakav sudar u Kresojića zadruzi, odkad ona uobće postoji. —

Dok su se odigravali ovi prizori kraj ognjišta, Nikola se kao nesmireni prognanik žurio uz Pilar i dalje Velebitovim obroncima prema Dubokim Jaslama, ne k stanu svog velikog dida Kresine, nego k hajdučkom družtvu svog harambaše Laze Škundrića. Stupao je niemo, u bunilu, pijan od tuge, bola i težkog srama zbog svega, što je vidio i doživio. Da je na tom putu na njeg naletjela šerežanska

obhođa il vojnička kolona i ustrielila ga kao divlju zvierku, bio bi se smatrao najsretnijim čovjekom na svietu, a ovako je stupao pod teretom svoje nesreće kao u olovnim negvama, koje su iznutra okićene samim iglama. Poželio je iskreno i vruće, da se sruši mrtav il da pane u koju provaliju i da slomi vrat, pa da ga onda izvuku kao mrtvu stvar i — da mu se onda smiluju i pokopaju ga u njegovo drago groblje, u njegovu Mrkobradušu kraj majke i otca. To mu je bila jedina želja, koja mu je bila najjasnija na tom putu. Ujedno se je sjetio, da će biti pokopan, kad ga negdje ustriele, bilo gdje kraj puta, baš kao što graničari pokapaju crklu stoku — — —

K družtvu su stigli prije zore. Nikola je hotice navio, da prođu kraj njihova stana, jer je on išao prvi, budući da je najbolje poznavao put. Osjetio je neodoljivu želju, da udahne zadah njihova blaga, njihova stana i onih ostalih dragih mirisa, koji su mu negda dražili djetinje nosnice iz svakog kamena, iz svakog drveta i iz svakog pedlja zemlje, koju su zvali svojom. Sve mu je to baš noćas postalo sveto i nedostiživo kao nikad prije. Dok se je tuda slobodno kretao, nije ni pomišljao, da ta svaka malenkost ima posebno značenje za čovjeka, kojemu je Providnost dopustila, da s njom sraste i da s njom živi u miru, ljubavi i nerazdruživom prijateljstvu. Istom sad, kad je pukla i zadnja spona s mrtvom majkom, kad vidje u kući neslućene nesreće — istom sad osjeti svu veličinu tih — malenkosti svagdanjeg ljudskog sređenog života — — —

— Kako ti je majci? — upitao ga je Lazo, kad mu je javio, da su se vratili.

— Unako, kako sam ti reka — odgovori on posve tiho.

— Umrla?!

— Umrla na mojim rukami, striče Lazo.

— Zateka si je živu?!

— Kun da je uprav to čekala.

— A nu! — odgovori Lazo, obori pogled k zemlji i šane: — Nek se Svemogući smiluje njezinoj duši.

— Amen, striče Lazo — odgovori Nikola, sustežući jecaje, koji su mu posve suho udarali u grlo i gušili ga.

— A kako ti je sad kod kuće?

— A nu!... Kako j' Svemogući pripušta, da bude. Priko Njegove se volje ništa ne događa — — —

Kad se je Mile Dujin malko sabrao od velikog iznenađenja, a Lazo sa svojim drugovima zamakao prema Obsenici, okrenuo se je, polako nastavio hod prema kući, razmišljajući o onom, što je vidio i čuo. Išao je obrovačkim putom, uzduž Kresojića Doca, pa skrenuo desno u Klanac među kuće.

Na desnu mu je stranu bila dugačka stara zadružna kuća, koja je po sredini razdieljena: polovica do Klanca pripadala je poslije diobe stare zadruge Petrusilu i njegovoj grani, a druga polovica, do Svetog Roka, veljbabi Josi, Milinu djedu, i njegovoj grani. Na lievu ruku, kako je on došao, bila je sazidana nova kuća za treću, Jalićevu granu stare obitelji, a dalje od nje staje za te obje loze. Veljbabine su staje bile dalje na zapadu. Ravno preko dvorišta od svoje stare kuće, podigao je veljbaba za sebe i svoju Iku liepu malu kućicu, u kojoj su starci samo spavali, dok se je cieli obiteljski život odvijao kod starog ognjišta, u djedovskoj kući, u kojoj je spavao Dujo i njegova Stana s ostalom čeljadi.

Mile je stupao veoma oprezno između kuća, da ne udara opancima o kamenje i ne uzbuni one, koji su slabijeg sna, prošao između svih kuća i došao do sjenika, na kom je on spavao sa svojom Kikom. Lagano je kucnuo na vratašca, a čas iza toga se javio ženski glas:

— Esi ti, Mile?!

— Otvori, otvori. Ne boj se! — odgovori on, a u istom času zaškripi iznutra gvozdeni kračun na vratima, i ona se otvoriše.

— Dugo si se zabavije — reče mu žena šaptom.

— Nije bilo Petrine, da me zamini, pa sam se zadrža, a unda sam i putom staja ka zatravljen i dugo uprav bleja i balanzučije — odgovori on.

— A jer to, po Bogu brate?!

— Srije sam se s Lazom i cilim njegovim družtvom.

— I s Nikolom?! — upita ona tako, kao da je zavapila.

— I š njim.

— Jadna ti sam i kamena za njim... i za unim svojim siroticami brež njega...

— Ha!... Sve u Božije ruke, pa će dobro biti.

— A kud iđu?

— Nikud tamo odoše uz Obsenicu — odgovori on, prekrsti se i poče se svlačiti. —

Lazo je međutim prešao s družtvom Obsenicu na mostištu i udario prema Ričicama. Išli su bez rieči, kao duhovi, a mjesečina im se prelievala na grudima u pločama srebrenih puceta, toka, ilika i velikih kopča kao u bistroj vodi. Kad su došli do kuća Rubčića, odredi Lazo, da sađu desno s državne ceste i da se late ruba Pilarovih obronaka. Nije htio kroz same Ričice prolaziti, jer je tamo bila straža, a iako je vjerovao, da su šerežani upućeni, da ih moraju pustiti s mirom, jer idu na sastanak obrstaru Šimiću radi pomirenja, ipak je bio oprezan i nije htio ni u takim prilikama ići pred puščane cievi.

Prije dana su stigli u Bikovu kosu, iza koje potok Ričica naglo zakreće prema svojim ponorima, i tamo se smjestili u guštiku, na nekolka puškometa od ceste. U blizini ceste je Lazo ostavio Modrića i Obrada Obradovića na straži, da dočekaju, dok stigne pukovnik Šimić.

Čekali su ga dugo, jer je stigao istom oko deset sati. Iz svog su skrovišta imali vrlo liep pregled okolice, pa su ga već izdaleka opazili. Dovezao se je u otvorenoj kočiji, bez ikakove pratnje. Budući da ga oni na straži nisu mogli opaziti sa svog mjesta, Lazo im je javio, da dolazi, jer je bio posve siguran, da to ne može biti nitko drugi nego on. Kad se je po šumu kola čulo, da je već sasvim blizu, Modrić je izišao sve do ceste, zaklonio se za velik kamen i čekao, dok mu se nisu kola približila na desetak koračaja. Tad je prema uglavljenom dogovoru bacio na cestu velik kamen. Čim je pao na cestu, konji su stali, a iz kola izišao pukovnik Šimić. Odmah je stupio iz svog skloništa i Modrić, pozdravio ga posve vojnički i prijavio mu, da ga čekaju.

— E l' vira? — upita ga pukovnik mirno i ozbiljno, stojeći kao ukopan na mjestu, na kom je stao, kad je ugledao Modrića.

— Vira j', gospodine obrstare, tvrđa od kamena! — odgovori Modrić, a Šimić mu pristupi i pruži mu ruku. — Koji si ti?

— Modrić, gospodine obrstaru! Ja sam Nikola Modrić iz Zatona u Dalmaciji — odgovori on strogo vojnički, stojeći u pozoru.

— A ti si mislije, da mi Ličani nemamo dosta svoji ajduka, pa ti doša iz Dalmacije?! — reče Šimić i prijateljski se nasmije.

— Ista krv, iste nevolje, ista zemlja, a Velebit nas ne dili neg uprav spaja, pa kako bi unda drugačije?! — odgovori Modrić veoma spretno i okretno. — Velebit nas uprav i roči skupa.

— Vidim i ja, da j' tako! — potvrdi pukovnik, spreman da pođe.

— Ovuda ćemo, gospodine obrstare — pokaza mu Modrić put. — Nego, moga bi ovaj vaš vurišac sagnati kola tu poda cestu i konje izpregnuti. Tu j' mam Ričica, pa i' ima di i napojiti.

Šimić prihvati njegov priedlog, sve odredi, i onda krene uz brdo. Lazo je izišao na petdesetak koračaja pred njega, pa mu se i on javio propisno vojnički. I njega je upitao pukovnik, da li je vjera, što mu je on svečano potvrdio, a pukovnik reče, smijući se i pružajući mu ruku:

— Ja sam sâm, a vas je desetak, pa morete sad sa mnom, što vas je volja! Jači ste.

— E, nek smo ednom i od vas jači, pa mam svi izginuli! — odgovori Lazo veselo, prihvaćajući pruženu ruku.

Obrstar se je sa svima redom upoznavao i rukovao, držeći se veoma prijateljski, al mirno i dostojanstveno. Sjeli su na maloj čistini, koja je bila sa svih strana zaklonjena, Šimić i Lazo poviše, a ostali uokrug izpod njih.

— Esmo li svi? — upita pukovnik.

— Osim straža — odgovori Lazo.

— Ne bi li i ti mogli čuti, što ću vam reći?

— Ne bojte se, sve će uni čuti — odgovori Lazo.

— A što će ti straža, kad smo se sastali na viru?! — upita Šimić malko priekorno, a malko i u šali.

— Esmo mi s vami ode na viru, al nismo sa cilim svitom — odgovori Lazo okretno. — Morda j' ko, kome ni nije pravo, da se ovako sastajemo?!

— Ne branim, pa kako god misliš, da j' najbolje — prihvati pukovnik. — A sad me čujte, što ću vam reći: Njegovo je carsko i kraljevsko Veličanstvo premilostivo blagoizvolilo odobriti, da vam se svima omogući, da se vratite svojim obiteljima, svojim ognjištima i svom poštenom težačkom poslu.

Poslije tih uvodnih rieči im je potanko obrazložio, što je sve učinjeno, da se to omogući, i kako se ima provesti, a glavno je ovo: hajduci se predavaju dobrovoljno državnim oblastima, koje će izpitati, što je koji učinio i staviti ga pred sud, da mu sudi. Mnogi su zločini već oprošteni, drugi će još biti oprošteni, a samo za najteže će odgovarati svaki onoliko, koliko je sam svojim rukama sudjelovao kod njih. Nitko ne će biti suđen na smrt, a koji se bude valjano vladao u zatvoru, bit će mu i velik dio kazne oprošten putom milosti.

Pukovnik je govorio mirno, jednostavno, služeći se najobičnijim riečima, nastojeći, da govori sasvim, kao što govore i oni. Hajduci su sjedili kao okamenjeni, oborenih glava, i slušali netremice.

— Moram još naglasiti — rekao je pukovnik povišenim glasom, kad im je sve razložio — da je ovo prvi i zadnji pokušaj, da se smirite. Država se vas ne boji. Una j' jača od vas i mogla bi vas uništiti, al joj je više stalo do dobri obitelji i mirni težaka nego do mrtvi glava. Ko se sad ne pomiri, mora znati, da ćemo ga goniti, dok ga ne stignemo. Na svakog će nepomirenog biti razpisana velika talja, a vi i sami znate, imate prijatelje, koji vas dosta koštaju, da će vas za novce mnogi izdati il ubiti svojom rukom. Vi to znate uprav ka i ja! Ja vas sad ne ću pitati, i nemojte mi ni divaniti, što vas koji misli. Puštimo to s' mirom. Koji se odluči, nek u nedilju, danas osam dana, dođe u Gospić k meni sa svim oružjem i u odilu, u kakvom ste sad. Tamo će vas primiti ka prijatelje.

— I unda strpati u štokauz! — izbaci Nikola Kresojić kao iz topa, podiže glavu i zagleda se u pukovnika. On dočeka njegov pogled i umjesto svakog drugog odgovora, nasmieši se i reče:

— Zaboravije sam ti dati pisamce, što ti ga j' po meni poslala Cuja Delačeva.

— Uvano nije velika šteta, što ste zaboravili! — odvrati Nikola posve mirno. — Nude nam ga pročitajte, da čujemo, što mi piše.

— Evo ti, pa čitaj sam — odgovori pukovnik, pružajući mu pismo. — Morda j' unutra štogod, što obrstar ne bi smije znati!

— Ne će, lje, tako biti, a ja vam više ni nisam višt čitanju — odgovori Nikola i pruži pismo Lazi, a on ga odmah dodade Kliski, govoreći:

— Marko j' naš pisar, pa nek čita un, kad ti sam ne ćeš.

Kliska uze pismo, otvori ga i gladko pročita sliedeće:

»Dragi prijatelju Nikola i ostali!

Prije svega vala tebi i stricu Lazi, a onda i ostalim, koje nisam ni vidila, na postupku prema meni. Vi ste prave ljudine! To prije nisam znala, i da mi je ko pripovida, ne bi mu bila virovala, a sad znam.

Zatim te molim, da viruješ gospodinu obrstaru Šimiću. Un je nami svima kao pravi otac. Pomiri se, pokori se, molim te, pa ti ne će biti ža. Opet ćeš živiti lipo na svom ognjištu i biti pravi graničar, ka što i esi.

Pozdravi sve i poslušaj me. To te od svega srdca moli tvoja iskrena prijateljica. Viruj mi, da bi za svakog poštenog čovika dala i dušu i tilo, a ti si najpošteniji od svi, koje sam poznala. Taki soj ljudi nije rođen za ajdukovanje, man za ljudsko ljudikanje i ljudevanje.

Pozdravlja te po sto puta Tvoja prijateljica Cuja.«

Svi su pozorno slušali i nitko nije niti jednom jedinom primjetbom prekinuo Klisku u čitanju. Nikola je oborio pogled i razumio i ono, što Cuja nije napisala, jer se je opravdano bojala, da povjeri papiru svoje osjećaje. Nikola je i to razumio. Kad je Kliska dočitao, Nikola je uzeo pismo u ruke, nekoliko ga puta okrenuo na sve strane, a onda opet sam pozorno pročitao i na drugoj strani papira napisao sliedeće:

»Draga moja prijateljice Cujo!

Vala ti na iskrenim besidami, i viruj mi, da virujem, da misliš pošteno. I ja znam, da ovaki soj ljudi, ka što sam ja, nije za ajdukovanje, al je un još manje za štokauz. Ti najbolje znaš, ko mene amo odagna i zašto sam mora ovuda, kad nisam moga drugud, jer moj soj nije nikako za to rođen, da njime omavuju žene, pa da su i blažene žene. Znam ja sad, da si ti dobra i da nisi, što sam ja mislije, da esi, al sad je sve kasno. Ja sam Kresojić, al ti moram reći, da mi je drago, što me ne zaboravljaš. Ko bude potlje sudije — nek sudi pošteno. Ja se uzdam u Svemogućeg, da će i taj reći, da nisam osramotije Kresojića soj, a i ti gledaj, da i

o tebi tako budu mogli reći, pa ćemo ostati dobri prijatelji i na drugom svitu, di ćemo se uvano sristi.

Pozdravlja te tvoj iskreni prijatelj

Nikola Vrkljan Kresojić.«

Kad je svršio pisanje, previo je pismo i pružio ga pukovniku:

— Molim Vas, pridajte joj to, al morete i ode svima pročitati, da braća znadu, što sam napisa.

Šimić je uzeo pismo i glasno ga pročitao, a da ga prije tog nije čitao za sebe. Svi su pozorno slušali, i nitko ne reče ni jedne jedine rieči, no progovori Šimić:

— To je Kresojića odgovor!

— A vi poznate Kresojiće, gospodine obrstare?! — upita Lazo.

— Poznam, jer sam čuje o njima mnogo. Poznam i' — govorio je on veoma polako, otežući, oprezno. — Kod mene je već bije Ivan, kog zovu Bazalom, i tužije mi se na svog brata Martina, koji je carski ovicir, da mu triba para tražiti.

— Baš njega spomenušte! — dobaci Nikola, jer je osjetio, da je pukovnikova primjetba bila zlobna i da je njome želio prikazati Kresojiće i u drugom svietlu, nego ih obično gledaju. — Morete vi divaniti o Ivanu, što vam je drago, al ja vam velim, da njega ljudi ne razumiju. Un je pametniji od svi nas, pa — ako ćete pravo i pošteno, gospodine obrstare! — i od vas. Tako j' to s našim Ivanom, kog ljudi zovu Bazalom i Srđenom. To ja vami velim, a vi morete, kome vam god drago.

— Nisam se ja tije narugati! — požuri pukovnik Šimić, da izpravlja. — Bože, sačuvaj, nego samo velim, da i njega poznam, jer je bije kod mene, a poznam dobro njegova brata lajtmana Martina, poznam i druge, a o pokojnom sam Kresini čuje ka o Sibinjanin Janku čuda i čudesa!

— Gospodine obrstare — poče Lazo nekako mudro i svečano — ja sam prima vaše poruke i drugovima sam sve reka, al mi se nismo nikad dogovarali, što bi vam i kako bi vam odgovorili. Ja to nisam tije, jer ne ću ni sad ni nikad, da edan drugom nameće svoje mišljenje. Svi smo mi već ljudi od brka i obraza, svaki ima svoje ognjište i svoju obitelj, a svaki i svoje posebne nevolje i nesriće, pa ne ću, da iko namiče svoj klakter za izmiru tuđi želja i potriba. Nismo divanili o tom, a ni ne ćemo, nego ko se od nas

odluči, da primi carevu ruku pomirnicu, da se prida i pomiri, taj će u nedilju, danas osam dana, osvaniti u Gospiću prid crikvom. Vi odredite, da i' tamo dočekaju ljudi, koji će znati, o čemu se radi, i da i' ka ljude dalje vode. Ko ne bude doša, taj je osta u planini i taj će urediti svoje stvari, kako bude najbolje zna.

— U redu! — prihvati pukovnik Šimić. — Samo oni, koji se ne pokore, ne smiju više računati na milost Njegova Veličanstva, našega premilostivog cara i kralja.

— Da vam rečem o milosti! — javi se i opet Kresojić.

— Nude, nude! — odgovori pukovnik.

— A — ništa! — odmahne Nikola rukom. — Ne zamirite mi i ne ljutite se, al ne ću više ništa divaniti. Svaki nas visi o svom vratu, pa nek svaki i radi, kako ga konop škaklje!

— Kako god oćeš! — odvrati pukovnik prilično nevoljko. Bilo je jasno, da mu Kresojićevo mišljenje ne ide u torbu i da mu njegov način ide posve uz nos. Htjede mu reći, no svlada se, da Nikola očito misli, da su glupost i junačtvo istovjetni pojmovi. Ipak reče:

— Pametan čovik ne iđe glavom kroz zid! Zid je vindar tvrđi!

— To j' tako, gospodine obrstare, al pošten čovik iđe vindar radije glavom u zapaljenu klačinu neg u đubrište!

— Kako ti god drago! — odvrati obrstar mrzovoljno.

— Samo tako! — potvrdi Nikola.

Ostali su svi šutjeli kao niemi, i Nikoli bi malko krivo, no onda pomisli, da je redovno veoma malo ljudi i u najvećem skupu mužkaraca.

— Ja vindar mislim, da j' najpametnije uno, što velika većina pametni ljudi odluči — reče pukovnik dosta nehajno i kao preko volje — a o ovom su se razbijale najpametnije glave naše velike monarhije.

— A ko vam veli, da su najpametnije glave vaik našle i ono, što j' najljudevnije?! — upita Nikola. — Ja volim s ljudim u brezdanku neg s kukavicami u carske dvore!

— Ti se, unda, ne kaniš pomiriti? — upita pukovnik.

— O tom nisam reka ni edne riči! — odgovori Nikola. — I vi ste rekli, da ni ne želite, da o tom divanimo.

Dok su njih dvojica tako mudrovala, Lazo je sve uredio, da je donešen objed. Bio je to na ražnju pečen ovan, s mnogo

crvenoga luka i kruha. Labus je potegao handžar iza pašnjače i pečenku sasjekao na komade.

— Ne zamirite, gospodine obrstare — rekao je harambaša — al ne bi bilo lipo, da odete gladan između nas.

— Ja ne branim — odgovori pukovnik. — Ja se nisam nikad branije, da s ljudima ljudikam, pa i îdem i pijem.

Svi su se latili posla, a pukovnik nije zaostajao. Vino je donešeno u kozjoj mješini, iz koje je točeno u manje posude, u bukare, i išlo od ruke do ruke.

— Bome ovo lipo i dobro! — reče pukovnik Lazi, smiešeći se.

— Ovako mi svaki dan! — odgovori harambaša.

— Gospićki obrstar nema ovako svaki dan.

— Esmo li mu mi krivi, što j' okrenije u carske ovicire, umisto u ajduke?! — odgovori Lazo i glasno se zasmije. — Imamo i mi svoji prijatelja, koji misle na nas i ne zaboravljaju nas.

— Al im nije vaik lako pri duši, kad moraju misliti na vas — odgovori pukovnik.

— A e l' svakom graničaru lako, kad ga car pozove u rat?! Vindar iđe i piva, a ko ga pita, kako mu je pri duši?! — odgovori Lazo.

— Est i tako — potvrdi pukovnik veoma srdačno i iskreno.

Ostali su u razgovoru do poslije podne, no nisu se bavili pitanjem izmirenja, jer ni pukovnik ni Lazo i njegovo družtvo nisu željeli, da se o tom razpravlja u zajednici, da tako svakom ostave posve slobodnu razsudbu i ocjenu svih mogućnosti i probitaka kao i loših posljedica, koje mogu nastupiti za svakog pojedinca. Na odlazku se pukovnik opet obrati Kresojiću očito stog, što se je on jedini prilično jasno izražavao, pa reče:

— Zapamti, moj dragi Kresojiću: s carem se pandža ne lomi!

— Ja mu je nisam ni počeje lomiti! — odgovori Nikola odlučno. — Ništa ja nisam bije kriv ka ni malo dite, kad ga mate rodi!

— Al ni car nije s tobom pogna pravdu!

— Što god čini moj čobanin, gospodine obrstare, pada na moj obraz! — odreza Kresojić. — More mene ovo i stajati glave, i stajat će me, al je vridniji obraz neg vratina!

Znate, gospodine obrstare, kako je? Mene vaši žbiri i palavorde narenu na zlo, i sad bi ja vami mora doći ljubiti i skute i ruke, da mi se smilujete i da budete dobri sa mnom! Pa, tako bi vi mogli i svetog Roka, na pomoć nam bije, nagnati, da načini zlo i unda da vas moli za milost! Vala vam na ljudstvu i poštenju, al — svak visi o svom vratu i svaki nas ima po komadić svog obraza!

Tako su se razstali s pukovnikom Šimićem. On je otišao bez ikakova odgovora, jer ga nije ni tražio, a Lazino je družtvo ostalo nujno, zamišljeno, pokunjeno i pokislo. Svaki se je zabavio svojim mislima i nije se usudio ni rieči reći ni svom najtješnjem prijatelju, jer se je ustručavao, da djeluje na njega i da postane sumnjiv, da mu želi nametnuti svoje mišljenje.

Odtalen su krenuli obroncima Velebitovim prema zapadu, da do nedjelje budu bliže Gospiću, tako da ne bude daleko onima, koji se kane predati i pomiriti. Tako je to išlo sve do sriede; tad se javi Keča Veliki i reče Lazi:

— Ja mislim, striče Lazo, da mi svi ostajemo prijatelji, ka što smo i bili, pa ko se pomirije, a ko se ne pomirije.

— Nego, kako bi drugačije?! — iznenadi se Lazo.

— Stog bi bilo pametno, da uni, koji će se pomiriti, natežu spram Gospića, da im bude u nedilju bliže, a koji se ne kane pomiriti, da natežu na drugu stranu, da budu što dalje od Gospića. I sam je obrstar reka, da će i' unda početi goniti nemilice, pa ne bi bilo pametno, da budu na udaru. E l' ovako?

— Nikako drugačije! — potvrdi Lazo.

— Stog ti mam pitaj, ko je za ednu, ko za drugu stranu, pa da se razstanemo ka prijatelji i braća, dok je još vrimena.

Lazo se je zamislio, no nije mogao ne uvidjeti, da je Kečina primjetba veoma opravdana, pa reče drugovima, da se odluče. Satima je vladao među njima težki tajac. Svi su uronili u svojoj misli, a najzad se javi Lazo i reče, kao da služi kod oltara:

— Braćo, gotovo j'! Recite, kud će koji. Ja ću se pomiriti. Ko će sa mnom, nek iđe nadesno, a ko ne će, nek iđe nalivo.

Nitko mu ne odgovori ni biele ni crne, no svi se pomakoše kao strojevi. Na desnu stranu stupiše Keča Veliki, Marko Kliska, Pepica Mrkobrad i Luka Labus. Lazo je gledao ukočena pogleda u drugove, koji ostadoše na drugoj strani, oči mu se orosiše, no ne reče ni jedne. Osjećao je, da bi mogao glasno zaplakati. Sjeo je, podbočio glavu objeručke i dugo tako buljio preda se. Tad tiho progovori:

— Ni ovo nije brez Božije volje. Edni drugima ne zamirimo. Svak zna svoje, pa nek tako i radi.

Nitko mu ništa ne odgovori, a on poslije nekoliko dugih časova šutnje odredi, da oni, koji će se pomiriti, njemu predadu sav novac, koji imadu kod sebe. Tad reče:

— Koji Božijom voljom ostajete, porazgovorite se, koji će vam biti arambaša, jer se brez zapovidnika ne more ni k blagu.

— Nek nam Dmitar bude arambaša! — javi se prvi Modrić, a sve se oči nađoše na Keči Malom. On nikom ponikne.

— To j' najbolje! — potvrdiše jednoglasno ostali.

— Pametno radite! — potvrdi i Lazo. — I nek vam bude sritno, a svom stricu Lazi ne zamirite, što vas ostavlja. Dosta mi je planine, a kuća mi propade, samo što mi već voli ne buču na ognjištu.

Nitko mu ni sad ne odgovori, a svima su oči bile neobično užarene i ukočene. Lazo je osjećao, da ne čini dobro svojim vjernim drugovima, što ih ostavlja, pa će opet:

— Kad su svima otvorena vrata, unda nemojte zamiriti, što iđu oni, koji misle, da j' to pametnije.

— Ništa, striče Lazo! — odgovori mu novi harambaša Keča Mali. — Tebi vala, što si nas dosad vodije ka pravi drug i zapovidnik, a sad, kako nam Bog da. Vi tamo mislite, da morate tako, a mi amo mislimo, da moramo ovako, pa svakom čast i poštenje. Pošteno smo se sastali, pošteno se i razstajemo. Nego, mi moramo iz uni stopa, da se maknemo.

— Vala ti, Dmitre, na pametnim besidama — odgovori Lazo i htjede još nešto reći, no grlo mu se stegne i nije više mogao ni progovoriti. Uze sve novce, što je pokupio od drugova, pa ih pruži Keči.

— Što to?

— Uzmi! Mi ne tribamo! — odgovori on, jedva izgovarajući rieč po rieč. — Još ništo imam ja kod sebe, a to j' nami i prikoviš do nedilje.

Keča se je malko ustručavao i bacio pogled na svoje družtvo, pa kad ne vidje protivljenja, pruži ruku i uze novce.

— Vala ti, striče Lazo — reče mu. — I to j' tvoje, ka i što ti je sve bilo dosad. I sad s Bogom!

Svi su se redom izgrlili i izljubili, a zatim Lazo krene prema zapadu, a Keča prema iztoku. To je bilo u Dušicama, izpod Svetog Brda, sredinom ljeta godine 1870. —

Keča je sa svojim družtvom udario istim putom, kojim su i došli, grebenom Velebita, želeći, da se što prije dohvate turske međe. Kad su bili blizu Štikade, u neposrednoj blizini Petrakovih kuća, spomene harambaša, da bi im se mogli javiti, da im iznesu jesti.

— Ne, Dmitre! — reče odlučno Nikola Kresojić. — Ti si zaboravije, il morda ni ne znaš, da su Petraci s nama na nože! Uno, radi Marka Kliske i Petrakove cure Janje.

— A što j' bilo?

— Što j' uprav bilo, ne bi ti ni ja zna, al je uvano, da se je un bije nikako spleje s tom curom, a unda je ostavije, tako da j' izašlo nikako nepošteno i ružno, pa sad svi Petrakovi edva čekaju, da se osvete i Kliski i svakom, ko je š njim prijatelj.

— Tako?! Nisam to zna.

— Est, est. I to j' mržnja i omraza do krvi i groba. Ja sam to zauvano čuje, i ne bi bilo mudro, da se njima javljamo.

Obišli su Gračac i udarili prema sjeveru, da se brdima i šumama nenapadno probiju do turske granice, jer su odlučili, da se odmah maknu s hrvatskog područja. Nisu nikako bili spremni, da se suprotstave potjerama, koje će se dati za njima, čim Lazo stigne s drugovima u Gospić.

Kad su stigli na Visuć, između Udbine i Boričevca, predloži harambaša, da se dogovore i odluče, kud će koji. To je, uostalom, njima svakom bilo jasno prema starijim izkustvima, no sad je on predlagao, da ni jedan ne ostane ovkraj turske međe. Prije je to bilo lakše. Jedne je zime Pepica Mrkobrad zimovao usred Gospića, a da ga nitko nije odkrio! Sad se ne može ni pomisliti, da bi takova pustolovina mogla

uspjeti. Uprkos Kečinim opomenama i bojaznima, odluče se Simo Surla, Obrad Obradović i Jovan Tarbuk, da će zimovati kod svojih starih znanaca i rođaka u Komiću i Mogoriću.

— Nemojte, braćo! — uzprotivio se je i Iso Tarbuk, Jovanov stričević. — Ne velju ja, da nam nisu prijatelji, al ne virujem, da će za nas na višala, umisto da prime talju za naše glave.

Nisu se dali odgovoriti.

— Kako vam drago. Ja, lje, ne ću s vami ni k svom rođenom ćaći! — odgovorio je Iso na njihove razloge i uvjeravanja, da su sigurni.

— Ni ja vam ne bi da za glavu ni lule duvana! — reče Keča. — Vi morete, kako vam drago, al nije pametno.

Tu se razstadoše s tom trojicom — da se nikad više ne sastanu na ovom svietu, jer su sva trojica bili izdani od svojih rođaka i prijatelja i strieljani u Medku na devetnaestog siečnja sliedeće godine. Izkazana im je osobita milost i čast, da nisu bili obješeni, nego strieljani, jer im se nije upisivao u grieh nijedan zločin, koji bi bio nečastan i nedostojan čovjeka borca i vojnika. Ucjena na pojedinog trgovca nije se smatrala takim zločinom!

Kad je Keča stigao u Boričevac s drugovima, doznade od prijatelja, da je na glavu svakog, koji se nije htio pokoriti, razpisana visoka ucjena, koju će dobiti svaki, koji ih ubije il dojavi tako, da budu ubijeni. Osim tog je izdana odredba, da će biti vješan svaki onaj, koji hajducima dade jesti ili ih inače podpomogne, ako to odmah sam ne javi. Nije traženo, da im se graničari odupru i da ne smiju udovoljiti hajdučkim zahtjevima, jer su nadležni opravdano predpostavljali, da bi to bilo gotovo nemoguće. Stog je određeno, da se mora odmah prijaviti, čim im se udovolji. —

Nikola se je javio Vranjici Petra Pavičića. U blizini su njezne kuće, u Ljutici, ostali nekoliko dana i bili njihovi gosti. Zadržavali su se neprekidno na turskoj strani. Tu su još doznali, kako su Lazo i njegovo družtvo stigli u Gospić u svom podpunom hajdučkom odielu i kako su ih građani dočekali s najvećim poštovanjem i susretljivo. Ujedno doznadoše, da je progon hajduka, koji se ne pokoriše, povjeren kapetanu Kehtu. Govorili su, da je on sam molio obrstara Šimića, da baš njemu povjeri tu težku zadaću, da se može

osvetiti i za odlazak iz Lovinca i za to, što je Kresojić bio oteo i odveo Cuju.

Tu se nisu razišli, nego su ostali skupa do mrtve jeseni i živjeli, kako su najbolje mogli. Nekoliko su jačih zahvata bili poduzeli i priskrbili potrebne količine novaca, a onda su opet dalje mirno krstarili oko Bihaća i Petrovca. Kad je pritisla studen i snieg zakijao putove, razišli su se na zimovališta. Nikola je i opet otišao k Vranjici u Ljuticu i tamo bio — najmenik do ranog proljeća. Sastanak je bio ugovoren o Jurjevu tu kod Nikole.

Na ugovoreni dan dođoše svi živi i zdravi. Preko zime se nije nikom ništa dogodilo, no Nikola je bio doznao za sudbinu Sime Surle i njegove dvojice drugova, koji su u Medku otišli Svemogućem na istinu.

— Ja sam im reka, da će i' izdati! — promrsi Keča kroz zube, kad je čuo tu viest.

Taj ih je događaj učinio još opreznijima, pa harambaša odredi, da će ostati u Bosni još neko vrieme, dok se potjere ne umore i ne smire. Kad vide, da ih nema, povjerovat će, da su se uobće uklonili i više ne će barem redovno i stalno krstariti kolone.

— Vele, da Keht leti ka lovno štene — reče Nikola. — Traži moju glavu. Kažuju ljudi, da j' reka, da me mora ujtiti il živa il mrtva.

— Njegovo j', da goni, a naše, da se ne damo — reče Modrić.

U okolici su se zadržali nekoliko tjedana, jer su htjeli svakako doznati sudbinu Lazinu i drugova, koji se predadoše. Ubrzo doznadoše, da je i taj postupak bio veoma brzo dovršen, da su blago suđeni, svaki na po nekoliko godina tamnice, i da su odpremljeni nekud u Češku u razne tamnice. Ni dva, vele, nisu ostavili skupa. Ponovno su dobili viesti, da su mjere proti hajducima tako stroge, da ih ni vile više ne će moći pronieti kroz Liku.

— Vidit ćemo i to! — odgovorio je Keča, kad je čuo tu viest. — Vindar, nismo ludi, da sad letimo na kolone i šerežane.

Cielo su ljeto proveli u Bosanskoj Krajini i tek se pod jesen — mimo svih hajdučkih običaja — povratili u svoj kraj. Krstareći Velebitom, naleti im na cesti, u blizini Trolokava, obrovački trgovac Radovani, kog je Modrić već dugo

imao na zubu, jer je bio poznat sa svojih nepravednih računa sirotinji. Slučajno je bio s njim u kolima i Trifun Mándić, trgovac iz Gračaca, zet Tomiše Japunčića iz Svetog Roka. Kad su ih skupa našli, skupa ih i povedoše, iako na Mandića nije bilo velike vike ni sirotinjskih tužbi. Uciene ih: Radovanija sa dvie tsuće, a Mandića sa tisuću forinti, no kako odkupnina nije stizala, vodali su ih cieli tjedàn dana po Velebitu.

Jednog dana su razmišljali, kome bi poručili, da im donese jesti, jer su im torbe bile posve prazne. Najzad pade kocka na veljbabu Josu i njegovu kuću. Nikola je kušao, da odkloni, al mu nije pošlo za rukom. Štoviše: njega zapade zadaća, da ide javiti Duji, što mu poručuje harambaša Keča. Poruka je išla Duji, jer su bili čuli, da je veljbaba Joso umro. Nisu bili sigurni.

Nikola se je nešto prije pola noći spustio na obrovački put s dvojicom drugova i kucnuo na prozorčić stare veljbabine kuće. Poslije upita i razjašnjenja otvorila su se kućna vrata, a njega je sreo skoro jauk:

— Jadna ti majka, odkud ti, moj Nikola?!

— Muči! Ajmo u kuću, pa ćemo divaniti — odgovorio je Nikola Kiki, koja mu je otvorila i pala mu oko vrata. — Ja sam mislije, da će mi se javiti tetka Stana.

— Odkad su umrli starci, nji dvoj spavaju u kažiniću — odgovori mu Kika. — A odkud ti, ako znaš, što j' Bog?! Ubit će te, jadna ti majka...

Nikola joj ukratko reče poruku harambašinu.

— Pa uprav na nas?! — prošapće Kika. — A ne znate odredbe, da će biti obišen, ko vam dade isti?

— E, e! Znamo, al uprav stog ni ne moremo iskati od kukavaca, koji se boje, man od pravi ljudi, koji se ne boje i koji će to znati pametno i mudro prijaviti, da sebe oslobode, a nami da ne naškode. Tako ti je to, moja lipa seko Anice! — odgovori on posve veselo, kao da se radi o najnedužnijem pitanju. — U ednom se selu groze, u drugom se ne boje, pa sve u carskom redu!

— Da vidiš, moj brate, i nije u redu. Al ja znam, da će rôde učinit za ljude sve, pa i glavu izgubije.

— Nek zakolje ovna il jalovicu, ukuvajte dobra dva kruva i metnite desetak glavica kapule, edan pršut i koju

podlanicu slanine. Ja znam, da vi imate još pòsika punu škrinju.

— Kako god rode reče — odgovori Anica — a ja znam, da će un pošteno načiniti, da i nisi uprav ti tamo. Nego, esi li se svraća kući našoj? Znaš li, kako j' tamo?

— Nit sam se, seko, svraća, nit ću se svraćati, nit ću pitati — odgovori on težko, preko volje, odpuhujući. — Ne mogu im pomoći, ne mogu urediti, kako bi ja tije, pa što ću unda i pitati?! E l' ovako?

— A nu! — odgovori ona posve neodlučno. Baš je tih dana čula, da je njegova Anica ostavila i kuću i djecu i otišla Pavlini Japunčiću, no nije mu sad htjela ništa spominjati.

— Zlo j' ovo i do Boga grijota, al mi, seko, sad ne priostaje ništa drugo, nego da glavu uludo ne dam. Nego, da ne zaboravim: nek Mile, il ko već bude, donese užnu priko Grabara, tamo izpod kuća Smolčića kod une velike bukve. Tamo će ga već niko dočekati i voditi ga dalje — — — Este li svi na nogami? Kako zet Mile?

— Ovo, što nas je, do Božije volje smo zdravi. Mile mlinari, a rode pomalo kirija, i tako... Papa Joso i majka su umrli još jesenas. To znaš il si čuje?

— Bog im da dušicami lako, nisam zna.

U tom se času oglasi iz sobe djetinji plač, a Nikola odmah ustane sa stočića, na kom je sjedio i zagleda se prema sobi.

— To j' moj Joso — odgovori Anica na njegovo iznenađenje i nepostavljeno pitanje. — Sidi još, jadan!

— Tako mi i kod kuće plaču... S Bogom, sestro! Ne mogu dugljе siditi.

Nije ga nikako mogla više zadržati. Izletio je iz kuće kao pomaman i najžurnijim koracima stupao prema mjestu, gdje su ga čekali drugovi. Pas je digao urnebesnu galamu, no Nikola se nije na to osvrtao, nego jurio glavom bez obzira, osjećajući u ušima neprekidno samo djetinji plač. Međutim je iz male kuće pomolio kroz prozor glavu Aničin svekar Dujo, šviknuo psu, da ga umiri, a kad je nju opazio pred kućom, upita je, tko je to bio. Ona mu priđe i sve mu šaptom pripovjedi.

— I uprav i' na me vrag namirije! — reče on ljutito, no odmah dodade: — Al ljudi su ljudi, pa ajde mam kuvaj

kru! Al pravi šeničeni kru, kako ti znaš, da ne bi pomislili, da mi je ža!

Sutradan su Dujo i Mile sami glavom donieli jelo na ugovoreno mjesto, jer se nisu ni u koga pouzdali, po kome bi mogli poslati, a sliedećeg je jutra išao Dujo, da prijavi kapitanu u Lovincu, što je učinio, i time još u zadnji čas odklonio od sebe odgovornost. Bio je naime već prijavljen s druge strane! Kroz to je sad bilo jasno, da je Kečino družtvo opet u Velebitu, a najprva je posljedica bila, da su smjesta određene najživahnije potjere. I Keči je bilo posve jasno, da će to tako biti. Uzprkos tome sliedeće je večeri naručio za cielo družtvo večeru u birtiji Tomiše Japunčića u Svetom Roku, na petdesetak koračaja od stražarnice! Htio je naime, da mu zeta Trifuna Mandića on glavom vrati živa i zdrava. Pritom je računao, da ne će nikom pasti na um, da bi se tako što moglo dogoditi, pa da će biti posve sigurni.

Tako je i bilo. Oko pola noći su večerali kod Tomiše, a zatim su ih njegova kola odvezla ravno do Pločanskog klanca. Da ne bude napadno, kola su bila pokrivena plahtama, kao da voze tovar robe.

23

Bila je tmasta, tmurna i sparna noć. Niodkud ni ćuha vjetra. Kečino je družtvo sjedilo u Jasiku kraj Gospića. Što ih je donielo baš tu, nadomak zapovjedničtva ličke regimente, na dohvat svog zakletog neprijatelja kapetana Kehta, ne bi nitko znao reći, al tako je bilo. Iz Pločanskog su klanca udarili prema sjeveru, nedaleko sêla, u kojima su imali mnogo prijatelja, pa s noge na nogu stignu u blizinu Gospića, a da ni jedan nije o tom putu i smjeru ni rieči progovorio. Išli su kao mušica na svietlo, a da nisu uobće postavljali pitanja, ne bi li bilo pametnije, da udare još za vremena kojim drugim, sigurnijim smjerom. Bilo je oko deset sati uvečer, kad su se makli iz Jasika i počeli se oprezno približavati samom Gospiću. Keča je išao prvi, jer je najbolje poznavao put i kuću, u koju je bio nakanio. U neposrednoj blizini samog grada stanu, i on odredi, da s njim pođu Modrić i Rade Jelovac, koji je također poznavao svaku stopu žmirečki. Došli su do kuće Jove Trbovića i lagano kucnuli na prozor.

Svud je vladala grobna tišina i tama. Oni su išli kao posve nedužni građani, koji nisu ničim mogli izazvati bilo čiju sumnju. A i nije bilo nikog, kome bi bili mogli upasti u oči, jer je grad ležao u podpunom noćnom mrtvilu, a gdje su bile vojarne i pred njima straže, tamo nisu prolazili Keča i njegovi drugovi. Na prvo kucanje javi se iz kuće sam Trbović. On je već bio naučen, da ga po noći zovu, i kad je god zvan, značilo je to neki posao, koji nije mogao doći u zapisnike zapovjedničtva ličke regimente.

Nakon izmjene nekoliko rieči Keča je ušao u kuću i poslao Jelovca po ostalo družtvo. Tu su večerali i dali se u prijateljski razgovor.

— Moram ti reći, Kresojiću, da nisi ima boljeg prijatelja, odkad si sta na svoje noge, od Cuje kapitana Kehta. Ja nemam od nje mira, odkad je bila kod vas. Svaki čas se tu dovuče i tila bi sa mnom šapćati, e l' što znam o vami, a ja — da vam pošteno velim — njoj ni ne virujem, pa ni ne ću da rečem, što znam, a nisam ni zna ništa. Una meni vaik javlja, kud idu kolone, kakva im je zapovid, i sve tako, koješta.

— Pa, znaš — pentao je Nikola u neprilici, osjećajući, da je u Cuji doista stekao prijatelja — što ću ti reći? Žensko ka žensko, al ja sve mislim, da joj moreš i virovati...

— Ako ti je stalo do nje i ako joj baš tvrdo viruješ, ja bi je moga i sad zovnuti — odgovori mu Jovo.

Nikola se malko trgne na taj priedlog. U njemu su se stale boriti razne sile. Prva je bila ona mužjaka, kojoj je godilo slušati i uvjeriti se, da se je taki neprijatelj poklonio i podložio, a zatim je bio čovjek, kojem je također laskalo, što je posve nesviestno, samo svojom dušom, koja mu je naložila onakav postupak, osvojio ženu osobitih sposobnosti i nagnuća, a koja je bila već očito posve upropaštena naopakim postupkom gospodina, kojemu je upala u ruke kao muha u vruću kašu. On je u njoj probudio nastranosti, koje to stvorenje ne bi nikad bilo osjetilo, da je na vrieme, u razbuktaloj mladosti, došlo u ruke mužkarca, koji bi ga bio slomio, pobiedio i pokorio kao zdravu i plodnu ženku.

Iskreno je poželio, da je vidi, no bio je posve sviestan, da je već sam njihov dolazak u Gospić ne samo bezmjerna nepromišljenost i drzkost, nego i najobičnija glupost, pa sad, da još počine i tu nepromišljenost, da se on sastane

sa ženom, koja je u njeg doduše očito luđački zaljubljena, no koja stanuje pod istim krovom, a vjerojatno i u istoj sobi s njihovim najzakletijim neprijateljem, kojemu je i službena dužnost, da im bude neprijatelj, i kojemu je životna zadaća, da ih uništi — ne bi bilo mudro. Značilo bi, da se igraju ne samo svojim glavama — to može svatko činiti, kad ga je volja! — nego i sa zdravim razumom. To ipak nije mogao učiniti, pa reče Trboviću:

— Ako ti ikad bude moguće, da joj rečeš, da smo kod tebe bili ove noći, pozdravi je i reci joj, da joj virujem, da nam je prijatelj. To će njoj biti dosta, a dosta je i meni. I lipo je pozdravi. Eto... Ne bi bije pošten, da vam ne rečem, da bi je volije još ednom, prije neg umrem, viditi, al nije sad za to vrime. Bolje j' ovako. I ovo joj sve moreš reći.

— I oću — odgovori Trbović. — Ne divani una meni, al ja vidim, da una zna, da sam ja s vami prijatelj, a zna i to, da sam je ja unda izda tebi, al mi nije nikad prigovorila, man mi je uprav stog prijatelj.

Na Kečinu se je licu vidjelo, da je veoma zadovoljan Nikolinim odgovorom, al ne reče ništa, samo ga je prijateljski pogledao i veselo se nasmiešio. Tu su ostali kod Trbovića do četri sata ujutro, a onda se uputili prema Oštarijama. Dan su proveli u blizini Karlobaga, a kad je pala noć, spustili su se u mjesto k birtašu Toni Šikiću. Kod njega su večerali, a zatim im je on dao barku i četiri pouzdana mornara, koji su ih do dana prevezli na jedan sat hoda pred Obrovac. Lađari nisu znali, koga su vozili, al su se veoma ugodno iznenadili, kad su primili neobično veliku nagradu za svoj trud, a još više, kad im je Keča rekao, da su vozili — hajduke.

— Nego, o tom ne smite nikom ništa reći, jer ste unda pokojni — dodao je on, smijući im se posve prijateljski, kao da im je rekao, da pozdrave svoje kod kuće. — Nemojte se varati, pa misliti, da vas mi ne bi stigli, kad bi kome što pripovidali!

Lađari su otišli natrag, a Keča je poslao poruku u Obrovac trgovcu Toni Vlahoviću, da dođe k njima pod Brinu. On je došao, i Keča mu odredi, da im donese jesti i piti. On je to savjestno izvršio. Ujedno je izvršio i nalog, da za odkup trgovca Radovanija, koji je vazda hodao s njima, donese odkupninu od dvie tisuće forinti. Tu su

danili, a kad su dobrano odmašili od Obrovca prema Šibeniku, zahvale Vlahoviću na ljubavi i pažnji, a s njim pustiše i Radovanija. On se je zahvalio njima na velikoj pažnji, koju su mu izkazivali, dok je morao s njima hodati. Keča se je obješenjački smijuljio i odgovorio mu:

— Znam ja, da ti nije vaik bilo pravo, al da mi ovako ne radimo, ne bi ljudi virovali, da smo ovako pažljivi i pošteni, ka što naisto esmo!

Putom im najprije naleti trgovac Rade Gaćeša, kojeg su neki dobro poznavali. Uhvate ga i uciene s tisuću forinti. On im odmah izplati ucjenu i mirno nastavi svoj put. Malo poslije naleti trgovac Josip Dragosavljević, kog su također neki dobro poznavali, pa i njeg zadrže i uciene ga s dvie tisuće forinti .On je bio znata škrtica i kamatdžija, pa se je pouzdao, da će ih moći prevariti i osloboditi se bez izplate. Vodali su ga osam dana, a kad on vidje, da se ne šale, izplati cielu svotu i reče:

— Što j' meni to, samo kad sam ja živ i zdrav?!

— Moga si tako odma učiniti, pa ne bi bije s nami osam dana baza! — reče mu Keča. — Nego, nami je drago, da si malko s nami prošeta, da vidiš i čuješ, kako mi znamo, kakav je ko, i da svakom mirimo, kako zaslužuje. A mi smo znali, da ti imaš novaca kod sebe, al si i sam vidije, da te nije niko ni taka. Ti i sad imaš kod sebe još ovliko novaca, koliko sam ja tražije, al mi više ne tražimo. Mi smo ti ka sikira: kud smirimo, tud i sičemo, a priko tog nas se ne tiče. Pripovidaj, koga čuješ, da nas psuje!

— Ljudi vas ne psuju — odgovori Dragosavljević. — Znam ja, prijatelji moji, da ni vi ne morete živiti o slavi Božijoj, pa kad nemate, moraju vam dati oni, koji imaju.

Stigoše u Revenik k Modrićevu prijatelju Mati Barišiću. Kako mu je kuća povoljno ležala, nije bilo opasnosti, da bi ih tko vidio, tko bi ih mogao izdati, pa tu ostadoše osam dana. Kad su pošli, gospodski su ga darivali i platili sve, što je na njih potrošio, a on ih je ustavljao, da još ostanu, no Keča to odbije, govoreći, da ima još prijatelja, koje mora posjetiti, a uistini mu se žurilo, da se primakne turskoj međi, jer je već bila mrtva jesen i veoma zastudilo. Pomišljao je, da moraju ubrzo na zimovalište. U Gračacu se javiše Kečinu desnom prijatelju trgovcu Niki Ristoviću, koji ih pozva k sebi na večeru i konak. On je bio toliko pouzdan

i vjeran prijatelj, da je bila sasvim izključena bojazan izdaje, pa Keča rado prihvati. Preko noći zapane toliki snieg, da nisu mogli ni pomišljati na odlazak. Tu ostadoše ravna četri mjeseca. Po danu su bili u podrumu, a po noći s njim u sobi. Dok su tu provodili vrieme u strašnoj bezposlici i dosadi, doznadoše mnoge stvari, koje su ih zanimale, a još više, što ih i nije zanimalo.

Najvažnija je viest za njih bila, da je Marko Kliska požalio, što se je predao, pa pobjegao iz tamnice u Josephstadtu. Uspjelo mu je da razvali prečke na prozorčiću, od razderanih plahta načini uže, spusti se iz drugog kata i pobjegne. Išao je neprestano prema suncu i stigao u Hrvatsku. Lutao je i tumarao nekoliko mjeseci i najzad, slab, izcrpljen, izgladnio i bolestan dočepa se i lovinačke kotline. Nije se usudio da se ikom javi, pa je još više oslabio, a pritisla ga težka groznica. Prošao je tako i Ričice, al je osjećao, da doista više ne može, i odluči, da će se svratiti u prvu kuću, do koje dopre, pa odmah glavu izgubio. Dovukao se je i ušao u po biela dana u kuću — Petrakovu. Kad su ga vidjeli, svi su se ukućani zblanuli od pustog čuda i jedva ga prepoznadoše. Primili su ga — kao da je udario grom iz vedra neba, no njegova je podpuna slabost i izcrpljenost na sve djelovala toliko bolno i samilostno, da su mu odmah ponudili stolac kraj vatre, i domaćica prihvatila tavu u ruke, da razbija kajganu. Jedini član porodice, koji je stajao niem i okamenjen po strani, bila je djevojka Janja. Ona ga je motrila izpod oka, a uprav u času, u kom je planinka razbijala jaja u zacvrelu mast, Janja je zamahnula sjekirom i Kliski razkolila glavu kao bundevu. Nije ni jauknuo ni zazvao Boga nit majku — tako je naglo bio gotov.

Već je sliedećeg dana došao sam glavom kapetan Keht i donio joj ucjenu za Kliskinu glavu. Janja je pred njega pljunula i rekla:

— Uprav vi mislite, da bi ja ubila čovika za vašu talju?!

Nije dopustila nikom u kući, da preuzme ni jednog jedinog novčića, govoreći, da će odmah skočiti u Ričicu i utopiti se, ako za njezino djelo bilo tko od njezinih primi ma i najmanju nagradu. —

U rano su se proljeće hajduci odlučili, da pođu od Ristovića. Keča mu se zahvali na gostoprimstvu i ponudi mu, da mu plati potrošak, no on to odbije.

— Nemoj tako! — protivio se Keča. — Nije nami do novaca, man do ljudstva i obraza. Vala tebi ka bratu, al ja tebi moram platiti, što si na nas kroz toliko vrimena potrošije.

Kad Ristović nikako nije htio primiti naplate, Keča mu dade šest tisuća forinti, govoreći:

— Neka i' kod tebe. Ako jope kad dođemo, potrošit ćemo i', ako li se više ne vratimo, Bog ti i' blagoslovije.

Odtalen odoše prema Zrmanji. Išli su osigurano, oprezno i polako, jer su znali, da su potjere na nogama. Uza sav oprez i dojave prijatelja, ne uspije im, da se probiju prema jugu. U nekoj se Glavici sukobiše s dvie kolone vojnika. Jedna je imala dvadeset, a druga trinaest momaka. Srećom su bile dosta nadaleko, pa Keči uspije, da se odmakne na stranu one manje, koju je vodio narednik Desnica. Kad su došli na puškomet, dovikne mu Keča:

— Pobratime Desnica i ostali, koji ste tamo! Vami nije stalo giniti, a ja sam na to poša sa svojim družtvom, pa nam nije ni težko. Odstupite!

Desnica ga ne htjede poslušati, već odredi, da vojnici pucaju.

Keča je vidio Desnicu, zgodno se namjesti, smjeri i težko ga rani, vičući:

— Ako vam nije ni to dosta, mogu ja još!

Na to prestane paljba s protivne strane, a hajduci i tako nisu pucali, jer je njihov svaki hitac morao značiti ili smrt ili težku ranu. Poslije tog sukoba zavije Keča s družtvom prema sjeveroiztoku i udari prema Udbini. Nije imao pravog cilja, osim da se održi i da se očuva od kolone i šerežana. Uobće — nije u njima više bilo ni životne radosti ni životne snage. Lunjali su kao psi bez gospodara. Nikola je najteže osjećao to stanje i neopisivo pod njim patio. Zakukuljio se u svoje misli i razmišljao, što bi mogao učiniti, da ipak — živi! Živjeti treba, živjeti, raditi i boriti se, a ne ovako skapavati i trunuti kao ranjena zvier, koja ne može iz svog brloga, a u njemu ne može više ni živjeti ni umrieti. Treba živjeti! Pod svaku cienu, pa i pod cienu — smrti! Ni to nije previsoka ciena za život, kakav dolikuje čovjeku! Koliko će taj život trajati — nije važno. Važno je samo, da se živi, dok se diše!

— Znaš — reče Keči, sjedeći kraj njega na kamenu, gdje su upočivali. — Ne moremo mi samo blejati po ovim brdinami kao izgubljene ovce.

— Nude?

— Pa, ja ti uprav ni ne bi zna reći, al znam, da ovo ne valja — odgovori Nikola, odpuhujući kao pod najtežom vrećom pšenice.

— Ako morda misliš, da smo se morali i mi pridati...

— Da sam na to mislije, bije bi to i učinije! — upade mu Nikola u rieč. — Nije mudro reći, al ja vindar još nikad nisam požalije, što sam promišljeno ednom učinije! Ni to ne žalim, a da sam ima pravo, eno ti mrtvog svidoka Marka Kliske. Jêr je un biža iz te milosti?!

— Nego, što bi unda, da učinimo?

Svi su prisutni prikovali poglede na Nikolina usta i čekali, što će reći. On je dugo šutio, gledao u daljinu posve neodređeno i razmišljao. Po borama se je na čelu i po nemirnom časovitom treptanju očiju vidjelo, da ga more težke misli. Poslije duge šutnje reče opet:

— Ovako ne moremo!

— Nude?! — opet će Keča. — Ni ja ne velju, da j' ovako dobro.

— Nije ni pametno — dometne Nikola. — A, ako ćemo pravo i pošteno: e l' ovo za ljude?! E l' ovo ljudevnost, da se provlačimo kroz grmeče i pazimo, kad će nas koji naš vrtoglavac il dobar soldat ucmekati, il kad ćemo mi kog svog kukavca skiniti s opanaka?!

— Est to, al nije bilo drugačije, ni kad smo se odmetnuli.

— I to j' tako, al jope ni nije — odgovori Nikola žurno. — Prije smo bili ništo, i narod nas se nije boja, jer je zna, da nas se ne triba bojati, a nije se zbog nas boja ni kumpanije. Danas je sve drugačije. Danas mi nismo ništa, man zvirad, koju vojska goni, a narod joj se uklanja ka koleri. Est uno: nismo krivi ni mi ni narod, al je ovako! Tako j' vrime, i mi tu ne moremo ništa. Moj pokojni je did Kresina, Bog mu duši da lako, diga zadrugu, ka niko, al kad su došla druga vrimena i un vidije, da je više ne more uzdržati, un lipo leže i umri, kun da j' sa Svemogućim ugovorije, da će tako biti! I mi moramo viditi, da j' uno naše staro prošlo i...

Opet je nastao tajac. Svi su oborili poglede u zemlju, a Nikola u mislima kuhao i prevrtao, što bi. Sievale su mu razne misli kao munje, no ni jedne se nije mogao valjano prihvatiti i razraditi je toliko, da kod nje i ostane. Nenadano reče:

— Mi oćemo da živimo, unda moramo i raditi!

— Nude?! — opet će Keča, dok su svi ostali mramorkom šutjeli cielo vrieme kao niemi, a u svakom su se odigravale borbe i sukobi, koje su izazivale Nikoline rieči.

— Iđemo iz uni stopa u Tursku! — odreza Nikola, skupivši sve misli u jednu.

— A unda?!

— Unda ćemo se javiti u tursku vojsku! — odvali Nikola kao od pećine bez ikakova razmišljanja. To mu je naletjelo na jezik. I prije se je ta misao javljala nejasno i neizrađeno, a sad je sama od sebe izletjela preko jezika kao iz nabijene puške.

— Tako?! — iznenadi se Keča i zagleda se u njega razrogačenim očima. — Al uni nisu naša vira!

— Al ovi priko međe divane kao i mi, pa smo ka edno. To si i sam vidije.

— To est! — potvrdi Keča.

— Pa, ni mi među sobom nismo iste vire, al da Svemogući ne voli sve vire, ne bi i' ni trpije. Ja tako mislim — govorio je Nikola nesigurno, osjećajući, da mora nekako opravdati, što je rekao, a nije bio još razmislio sva pitanja i prigovore.

— Unda ćemo se i jope biti s ovim našim tu na granici.

— Ne triba! Velika j' turska carevina ka i ova naša, pa moremo ići na drugu stranu i živiti ka pravi ljudi i vojnici, kad óde ne moremo.

Nitko mu ništa ne odgovori, a i on je opet zaronio u svoje misli. Pred očima su mu izkrsla sva pitanja njegove zadruge i obitelji, koja ga tište. Vidio je pred sobom svoju Anicu, uzdignute glave, koja se nije na njeg ni osvrtala; tu su bile njegove male curice, koje su se gušile u plaču, jer ih nije nitko pazio i redio; tu su bile i sirote strica Tome, lazarica Kata, grbavi Martin i još neobskrbljena djevojka Marija; tu su bili svi, koje je volio i ljubio, a iznad svih, kao prikaza nebeska, lebdjelo je njegovo ognjište, koje je on napustio, i koje je sad bio spreman ostaviti za vazda, da

se više nikad ne pokaže kraj njega... A njegovi grobovi?... Ta mu misao sievne u glavi kao munja, i odmah reče:

— Ako ste za to, moremo se mam spremati, da ne dangubimo!

Drugovi podigoše glave i zagledaše se u harambašu.

— Što velite, braćo? — upita Keča.

— Nije loše — odgovoriše neki.

— Ni ne da se ovako! — dometnuše drugi.

— Ako ste svi za to, ja ne branim — odgovori im Keča.

— Tako će biti najbolje — složiše se svi.

Poslije ovakog razjašnjenja položaja i poslije gotovo jasnog zaključka, da se maknu preko granice, zavlada opet grobni tajac. Svaki je poletio svojim mislima na svoja draga mjesta, k svojim milim i dragim, i jednom mišlju ogrlio sve svoje jade, muke, brige, bolove i čežnje. Nikola je bio najzamišljeniji, njega je njegov jad najteže pritiskivao k zemlji, jer je bio među njima najosjećajniji, ali ujedno i najobterećeniji svojom voljom i svojim odlukama, i napose svojom dosljednošću, koja često graniči s ludošću, a među običnim ljudima redovno ne nosi nikad plodova osim — najkrvavijih i najgrčih. I opet se on javi prvi:

— Kad smo složni, braćo — reče — unda se moramo micati. Nema tu više što premišljavati, man put pod noge i ajmo. Nego...

— Nude?! — ponuka ga Keča, da izreče prekinutu rečenicu.

— Nemojte mi zamiriti i nemojte reći, da sam ka žena il dite.

— Nude, nude! Samo ti reci, što misliš — ohrabri ga Keča. — Vidiš, da smo se i dosad složili u svemu, što si tije.

— Umrla mi je majka, a nisam joj bije na grobu — poče on, otežući i prikrivajući prave misli.

— Da otiđemo u Mrkobradušu? — javi se Keča s tumačenjem njegove želje. — Vidiš, da ja znam i kako vam se groblje zove u Svetom Roku! Još malo, pa bi me vaš plovan Barac moga uniti u svoje knjige.

— Eto — reče Nikola — iz duše mi divaniš. I nek vam ne bude ža, i nemojte mi zamiriti! Nije mi ni do žene ni do dice ni do ognjišta, kad sam i' već sve ostavije, al bi mi bilo težko otići zaposve, a da se ne pomolim Bogu na materinu grobu.

— Čast ti na takim besidami! — reče Keča. — I moremo, kako god želiš.

— Ne bi ni marili svi ići — odgovori Nikola — da se ne kinite. Mogu sa mnom dva il tri, a vi drugi čekajte, dok se, ako Bog da, vratimo.

— Svi ćemo, da se pomolimo na grobu tvoje majke za sve naše majke — odgovori Keča. — Sve su majke jednake, i sva su groblja sveta.

— Evala ti, Dmitre, ka bratu — odgovori Nikola, a u svojoj je duši sad posve razradio osnovu, da tom zgodom pozove svog plovana Barca, pa koje doba dana il noći bilo, i da mu reče neke svoje želje.

Odmah su se dali na put. Nikola je stupao prvi, Keča za njim, a ostali sve na desetak koračaja, jedan za drugim. K svetoročkoj su crkvi stigli sliedeće noći, kad su već sva sela bila pospala. Tu i tamo se čuo osamljen lavež psa il glas noćne ptice, a inače nije nigdje bilo ni glasa ni traga kakva života. Nikoli pade na um misao, da li je bilo pametno, što je zaželio i što sad provodi. Ima li to uobće smisla i opravdanja? Dok su stigli tu, mogli su biti na turskoj međi i izvan svake opasnosti, a ovako se sad izlažu kao djeca. Ta je misao u njemu samo bljesnula, i on ju je odmah prigušio, topeći se u bezkrajnoj sreći i zadovoljstvu, što opet stupa po tom dragom kamenju, koje pozna kao sam sebe, i što će moći i opet izbliza vidjeti crkvu svog svetog Roka, koja mu je od djetinjstva pa do danas ostala najveličanstvenijom građevinom svieta. Nešto ljepše i veće i svetije — nema nitko! Tako je on osjećao, vjerovao i ujedno — znao, da tako jest. Sve su opasnosti izbliedile i izčezle pred osjećajem te bezkrajne sreće i zadovoljstva, koje ga snađe, približavajući se toj svetoj kući.

Crkva je ležala u dubokom snu i mraku svietle proljetne noći. Groblje je spavalo najtvrđim snom svih mrtvih, koji u njemu nađoše posljednje upočivalište svojim zemnim ostancima, a Nikola i njegovo družtvo stupali su s osjećajima, da se pred njima istom sad otvaraju vidici i mogućnosti novoga života. I župni dvor je spavao mrtvačkim snom, sačinjavajući s grobljem i crkvom vidljivo sveto trojstvo Nikolinih djetinjih snova i čežnja.

Groblje je bilo sa sve četri strane ograđeno živicom, i u njeg se nije moglo nego na vrata, koja su bila redovno ne

samo otvorena nego i posve razvaljena. Nikola ih je našao onakova, kakova su bila i pred nekolike godine — razvaljena i povaljena na zemlju. Stupajući u ogradu tog svetog mjesta, svi skinuše kape i prekrstiše se. Nikola je išao ravno grobu svog pokojnog otca i majke. Znao je točno, gdje su ostali njihovi zakopani, i ujedno, da će i ostali biti kraj njih.

— Tu je did Kresina, tu baba Ika, a tu moj pokojni ćakan i óde majka — reče šaptom drugovima, koji su se skupili oko njega, kad je stao. Opet se je prekrstio i pomolio se Bogu. Isto učiniše i svi ostali. Kad se spremiše za polazak i dođoše do izlaza iz groblja, reče Nikola:

— Uprav mi je ža, što ne moremo u crikvu, da vidite našeg svetog Roka, na pomoć nam bije!

— Vidi un nas, ako ne vidimo mi njega! — odgovori mu Keča.

U istom času opaziše ljudsku spodobu, koja se je lagano gegala od Crkovnog Vrila prema njima. Nikola ga je prvi opazio i upozorio drugove, govoreći:

— Niko iđe. Sklonimo se u groblje iza živice, dok prođe.

Žurno se povukoše i zakloniše. Nikola je ostao posve na kraju, tako da može došljaka promatrati i vidjeti, da li ga pozna. Nije potrajalo dugo, on se uzpravi i reče:

— Nije ništa. To j' naš plovan Barac.

Poslije tih rieči iziđe i pođe sam prema plovanu, a ostali se još pritajiše i ostadoše na svojim mjestima. Župnik ga nije prepoznao, dok nisu bili posve blizu i dok mu se nije javio.

— O moj Nikola, moj sinko, Bog te blagoslovije! — bile su prve rieči starog svećenika. — Pružio mu ruku, ogrlio ga i primakao na svoje grudi. — A što ti óde radiš, ako bora znaš?!

— Evo, plovane — poče Nikola u neprilici i velikoj smetenosti, iako je ne samo želio, da se sastanu, nego je bio odlučio, da će ga i potražiti, pa ga uprav morao iz sna buditi. Sad, kad mu je došao, kao da ga je sama Providnost poslala, sad je bio smeten, kao što je negda bio kao dječarac vazda u neprilici, kad bi se s njim sastao. — Znate ... Doša sam na didov grob, a nisam još bije ni na ćakanovu i majkinu grobu, pa mi ništo nije dalo mira, da odem, a da se uprav tu ne pomolim Bogu za njijove dušice.

— Vidiš, to j' lipo — pohvali ga župnik. — A kud odlaziš, moj sinko, kad si već davno otiša?!

— U Tursku, plovane. U Tursku odlazimo, da se maknemo tu s puta.

— A jêr se, moj sinko, nisi tije pomiriti, kad je Njegovo Veličanstvo milostivo dalo, da morete?!

— Kako bi vam reka, plovane... Tako, eto, ja sam ka mislije... I nisam ja caru ništa na ža učinije, pa mi ni ne triba ništa praštati.

— Nisi ništa na ža učinije?! — iznenadi se Barac. — Bog s tobom bije! A Ćoranova kuća, a Ivan Ćoranov?!

— E, to est, plovane: učinije sam ja veliko zlo, al nisam ništa kriv! I meni je Svemogući sve oprostije, slava Mu i vala, jer sam ja to već stotinu puta i ožalije i, ako ćete, i oplaka i u snu i na javi, al vindar, nisam caru ništa na ža učinije, da njega molim, da mi se smiluje.

— Ma, kako ti to divaniš?! Esi ti na svoj šesti?!

— Da nije bilo, plovane, careva Kehta i njegove Cuje, ne bi Ćoranovi bili mogli na mene lajati i iznositi gadaline, a da caru nisu Keht i Cuja bili po volji, ne bi i' bije drža!

— Ma, kakav car, kakav Keht?! Bog bije s tobom! Car, morda, ni ne zna, da j' Kehta Bog na svit da.

— A esam li mu ja prišije šterne il car — a, plovane?!

— A, nu! — popusti župnik pred tim nepobitnim dokazom.

— Tako sam ja upa u zlo, al nisam kriv... Nego, plovane, ja odlazim, a Svemogući zna, kako će tamo biti... Ja sam se s našim Svemogućim izmirije i Njegovu sam milost primije, al nisam još prid vami, pa bi vas bije zva noćas, da vas sam Svemogući ne nanese.

— To j' lipo od tebe! — pohvali ga starac oduševljeno, a po glasu mu se je moglo zaključivati, da su ga Nikoline rieči takle u srdce.

— Nego, nek vam ne bude ža... Tu su sa mnom i moji drugovi, pa bi i uni mogli s vami ovako, ka i ja...

— Evo nas svi, plovane! — javi se Keča i iziđe iza živice, a za njim i svi ostali.

Starac se trgne, malko uztukne i reče ko nasilu u šali:

— Kolko vas je, braćo moja?! Cila vojska.

— Uprav tako! — potvrdi Keča.

— Eto, plovane, griši̇li smo i grišimo, al nismo krivi, pa blagoslovite i oprostite u ime našeg Svemogućeg, koji zna, kako je! — reče Nikola i klekne pred starca svećenika. — Mi nemamo vrimena, a more i ovako biti ka na smrtnoj uri. Morda tako i est!

Bez dogovora i bez rieči svi se Nikolini drugovi nađoše u istom času na koljenima, poskidaše kape i prekrstiše se.

Barac nije dospio ni da razmisli ni da što upita, već i on, kao občaran tom neočekivanom i neviđenom slikom, skide kapu, prekrsti se, podiže ruku i reče, blagoslivljajući ih:

— Kad se kajete, braćo moja, neka vam Svemogući Bog oprosti i neka vas blagoslovi, a ja vas odrješujem od grija u ime Otca i Sina i Duha Svetoga. Amen.

I oni se svi prekrstiše i ustadoše. Nitko nije progovorio ni rieči, kao da se svaki boji, da će povriediti i oskvrnuti svetost časa i prizora. Ni župnik nije dugo mogao progovoriti, a onda će tiho:

— Ajte sa mnom, kad je ovako — i pođe pred njima prema iztočnoj strani crkve, kud se ide i u župni dvor, pa svi pomisliše, da ih zove u kuću. Stog mu Nikola reče:

— Vala vami, plovane, ka otcu za sve ovo, al u kuću ne moremo. I bi mi rad sebe, jer mi se nemamo šta i nemamo se koga više bojati, al ne ćemo i ne moremo rad vas.

Međutim su već bili između kuće i crkve, pa župnik, mjesto odgovora, zakrene u crkvu, a oni svi, bez rieči, za njim. Čak ni straže ne ostaviše pred crkvom. Ušli su u sakristiju, a plovan im šane:

— Vi tu počekajte, a ja vidim i u mraku.

Za kratak čas se vrati, noseći u rukama pozlaćeni kalež. Izvadi iz ormara štolu i reče:

— Kad ste najzad ìli?

— Oko podne — odgovori Nikola. — A sad nà će brzo ponoći.

— Koji ste katolici, kleknite, pa ću vas pričestiti — reče svećenik i priredi se. Kleknuše Nikola, Modrić i Kovačević, a Barac ih pričesti, al kleknuše i ostali. Keča reče veoma tiho:

— Dajte i nas, plovane, ako znate, što j' Bog, a i tako nam je edan i Bog i Spasitelj! Ne grišite duše.

Da li je starac bio zatečen i iznenađen tom molbom toliko, da uobće nije dospio, da o njoj razmišlja, il je doista osjetio, da će učiniti dobro djelo, ako toj molbi udovolji, bilo bi težko reći, no činjenica je, da je bez i najmanjeg krzmanja i ostalima podielio svetu Pričest, a zatim ih sve još jednom blagoslovio, sve pospremio, prekrstio se i s njima izišao iz crkve.

— Vala vam, plovane, ka dragom Bogu! — reče mu Nikola. — I molim vas, pozdravite sve moje i svitujte i'. A sad mi iđemo, i kun da se nismo ni čuli.

Svećenik mu nije ništa odgovarao, jer je neprekidno bio pod dojmom onog, što je sad izvršio. I ostali su šutjeli.

— A kako ću unda tvoje pozdraviti? — progovori starac poslije dulje šutnje.

— Recite, da vam je niko donije poruku od mene. Tako recite, da vas ne bi bantovali ovi od kumpanije.

— Za ovo sveto ìlo, što sam vam ga ja da, odgovarat ću samo našem Svemogućem — odgovori on, prihvaćajući ruke, koje su mu pružane na oproštaj.

Svi su se redom zahvaljivali i za tren oka nestali više kuće lajtmana Despota, udarivši prema Cvituši. Na državnu su cestu izišli kod Obsenice i prešli je na rukavinskom mostu, pa zatim išli cestom do sliedećeg mosta kod same Cvituše i onda okrenuli lievo u polje. Išli su veoma žurno, jer su željeli, da prije dana što dalje odmaše. U zoru su stigli u blizinu Vranika, i Tomić Kovačević predloži, da se svrate k njegovu rođaku Duji Kovačeviću, koji je bio obćenito priznat kao pouzdan prijatelj. Poslušaše Tomića i pošalju ga, da se javi Duji. On se ubrzo vrati s porukom, da na vjeru mogu svi u kuću. Prihvatiše tu ponudu i pođu svi k njemu. Dujo ih prijateljski primi i smjesti ih u svoj sjenik, na kom nije nitko spavao.

— Dok dica blago izjave i dok se čeljad raziđe... Tumačio je on svoj postupak, što je bilo posve naravno. Kuća mu je bila na strani, pa nije bilo ni najmanje opasnosti, da bi susjedi mogli što opaziti.

Nikolu je obuzeo velik nemir, jer je u njemu jedinom klijalo nepovjerenje prema Duji. Nije vjerovao u njegovu ljudevnost. Budući da je on sam tako mislio, iako je već davno i Keču upozorio i rekao mu svoju ocjenu, svladao se je i šutio. Prepustio je sve u ruke Providnosti i zanio se

drugim mislima. Razapinjala ga je želja, da vidi Vranjicu, jer njezina kuća nije ni jedan puškomet daleko od Dujine, no nije nikako smogao snage, da se odluči, da reče što Duji. Smišljao je, no nije dolazio ni do kakva zaključka.

Sa sjenika su čuli, kad je kućna čeljad došla u staju i počela muzti krave i ovce, a poslije su razabrali, kako otvaraju kočak i puštaju janjce pod ovce. U svakom se je rodila tuga i sjećanje na svoje blago i ognjište, no nitko ni ne uzdahnu glasnije, a kamoli da bi progovorio. Kad se je oko kuće sve smirilo, dođe Dujo i donese im sira i kruha, da jedu.

— Zakla sam ovna i već sam ga odera, sasika i metnije u kota — pripoviedao je i smijao se. — Bit će užna ka za kosce, a naći će se i runješa.

— I brez vina j' ovnovina dobra! — reče Modrić, koji je inače najviše natezao, da svagdje dođu i do vina, jer je od kuće bio na njeg naučen.

— To ti samo tako divaniš, pobratime — odgovori Dujo. — Nego, ja moram prigledati, što se radi u kući, a vi samo sidite i ljudikajte. Tu ste sigurni ka u materinu krilu.

Vratašca su na sjeniku bila slupana samo od jednostrukih dasaka, pa kako su se razsušile, kroz pukotine se je moglo vidjeti sve, što se radi na dvorištu. Jelovac se je naslonio na vratašca i škiljio kroz njih van. Vidje, kako Dujo uzžurbano hoda tamo na drugom kraju i očito se s nekim o nečem dogovara, al nije se čula ni jedna riječ. Jelovac se još više priljubi uz vrata i mahne rukom na drugove. Svi se trgnuše i skočiše na noge. Već su bila velika ručena doba — tako, oko deset sati prije podne.

— Što ti je? — upita Keča, koji je bio prvi do vrata iza Jelovca. — Što vidiš?

— Ne znam ni sam, al mi se čini...

Tomić Kovačević priskoči k vratima i odgurne Jelovca, pitajući ga šaptom:

— Što ti se učinilo?!

I on vidje, kako se je Dujo uzžurbao, ali ne pred kućom, nego tamo na kraju, i govori s nekim, tko je iza kuće. U tom času se je Dujo okrenuo i pošao ravno prema sjeniku. Svi se odmaknu od vratašca, da može ući.

— Ko ti je to iza ajatića? — upita ga Tomić bez okolišanja i uvoda. — S kim si divanije?

— A! — odmahne Dujo rukom. — Drte ka drte! Mali moj Lukica ne će da pazi na janjce, pa sam ga opsova.

Svi su osjetili, da im ne govori istine, i uznemiriše se.

— I još je ništo bilo! — reče Tomić povišenim glasom.

— Bog bije s tobom! — odgovori mu Dujo tako nesigurnim, uzdrhtalim glasom, da je bilo još očitije, da se radi o nečem, što je pred njima krio. — Nego, samo vi ljudikajte. Sad će užna, samo što nije — reče i opet izađe.

Keči je bilo dosta i stvori odluku: odmah na noge i van. Više kuće je odmah guštara, pa će se moći ukloniti još za vremena, ako je i izdaja, a nije li izdaja, dočekat će tamo objed. Izišli su, da ih Dujo nije primietio, no čim su izišli u šikaru, učini im se, kao da je sva oživjela. Nekakvo zujanje, nekakvo šuštanje... Sve nekakva čudesa, kao da su u začaranom kolu. Jedva su odmašili koju stotinu koračaja, kad Keču ovi oko glave nekakva vrećetina, a oko pojasa ga ščepaše četiri ruke kao medvjeđe šape.

— Izdaja, braćo! — mogao je još zaviknuti iz svega glasa i pokušati, da se maši oružja, no već je bio sapet i nije se mogao ni maknuti. Trzao je, omahivao i udarao oko sebe kao mahnit, al mu nije ništa pomoglo. U toj je svojoj muci i neprilici još mogao misliti na drugove, pa se iznenadi, što se ne čuje pucanje, no prije nego je tu misao valjano i osjetio, već su mu strahoviti pucnji zagluhnuli uši. Čulo se puškaranje sa svih strana, kao da je ciela pukovnija u potjeri.

Nikola je vidio, kako se s dvie strane žure i vojnici i seljaci, da im presieku uzmak u glavicu, pa se obazre, da upozori drugove, no ne vidje nigdje ni jednog, kao da ih je zemlja progutala. Držao je, da je Keča svakako negdje u blizini, no nije se usudio zvati ga, nego požuri napried. Njegov je glas čuo, kad je viknuo, da su izdani, no nije ni slutio, da je živ uhvaćen. Posve se je pognuo i bježao, kad začu u nedalekoj guštari oštre korake. Nikola se baci na zemlju, da se sklone, dok onaj promaši dalje, i napne i vid i sluh. Za nekolko časaka vidje svog pašanca Martina Blaževića, kako s puškom u ruci žuri prema strani. Bio je na desetak koraka od Nikole. Kad je izišao iz guštare, bio bi ga mogao kamenom ubiti, no nije na to ni pomišljao, nego se je nosio mišlju, da li da mu se javi i da ga upozori na opasnost, no ne dospje, jer je i Martin opazio njega, stao kao ukopan i

prišao mu. Nikola je imao pušku spremnu na vatru, a Martin je nosio svoju na prevjesu. Pogledali su se, kao da ne zna nijedan, što bi počeo. Prvi se javi Nikola i reče:

— Prolazi i pozdravi sve kod jedne i druge kuće!

Kad se Martin ne pomače nit odgovori, Nikola izvadi iz pašnjače kesicu, u kojoj je držao vazda spremno petdeset cekina, dobaci ih Martinu i opet mu htjede reći, da produži, kad se Martin prigne po cekine, metne ih u svoj ćemer i u istom trenu saspe Nikoli naboj u glavu. Sve se je odigralo tako munjevitom brzinom, da je Nikola umro, a da nije ni slutio, da će ga sad stići smrt.

Ostali su sretno izmakli i utekli u Bruvno k prijatelju Peji Pavlici. Isu Tarbuka su jedva drugovi dovukli, jer je u Vraniku bio težko ranjen. Tu su predanili, a uvečer krenuli dalje, no Isu su morali ostaviti kod Peje u staji, jer nije mogao ići. Neki je susjed to vidio i prijavio, pa šerežani uhvatiše i Peju i Tarbuka. Peju su objesili, a Isu strieljali. Preostalo je družtvo izabralo Nikolu Modrića za svog harambašu. Pod njegovim se vodstvom treći dan sukobiše i opet s kolonom kod Zrmanje. Pogiboše dvojica kolonista, a Modrić bude težko ranjen i sutradan umrie, dok su mu preostala dva druga pobjegla u Jasenar kod Bruvna. Tu se od žalosti razboli Jelovac i umrie u kući Nikole Blaževića, a Tomić Kovačević prebježe u Bosnu, pa se nikad više o njemu ništa ne doznade.

Keča je bio strieljan u Vraniku, kamo su bili dopremljeni i Tarbuk i Modrić i Jelovac, pa kad su ih sve skupili, natovarili su ih preko golih samara, uvezali tjelesa konopima i tako dotjerali na konjima na razkrižje cesta Gospić —Gračac i Lovinac—Sveti Rok k Ruci.

Mrtva su tjelesa širila težak-zadah, i bilo je mučno biti u njihovoj blizini. Jedini stvor Božji, kojeg nije smetao taj težki zadah i kojeg nije priečio nikakav obzir, da ne ožali i ne izprati suzama i jaucima tu povorku, bila je Vranjica, žena Martina Blaževića. Ona je u sav glas jaukala za Nikolom, prateći povorku gotovo do samog Lovinca. Udešeno je, da ih sajmenim danom prorenu kroz Lovinac, da tu grozotu vidi što više ljudi kao vječnu opomenu, da se s carem ne može nitko igrati. Sam je satnik Keht došao iz Gospića, da nadgleda i određuje, kako se ima što udesiti. Kad je ponudio

i Cuji, da ga prati, ona je briznula u ljuti plač. To je bio jedini odgovor.

Pokopaše ih bez liesa, na čistini do Žmelovače, tik razkrižja, koje se zove »kod Ruke«.

Rodbina nije bila obaviieštena o pokopu, al su svi znali, no bilo je zabranjeno, da prisustvuju. Ni svećenik nije bio pušten, da blagoslovi grobove, a ni križ nije postavljen ni na jedan grob. Anica Nikolina je sa Žmelovače, od kuće Pavline Japunčića, promatrala, kad su ih pokapali.

Narod je sukob između Kehta i Nikole Kresojića shvatio veoma osebujno, te je u svojim desetercima opjevao, da je Blažević odsjekao Nikoli glavu i:

Meće glavu u šarenu torbu,
Pa je nosi Kehtu kapitanu.
Pita glave Kehtu kapitane:
»Što ti žališ, Nikolina glavo:
Ili tvoji široki dolova,
Il vilaša, visoki volova,
Il Anice, mlade udovice,
Ili svoji mali divojaka,
Ili svoji slobodni planina
I Pilara, svoga zavičaja?« —
»Ja ne žalim široki dolova,
Nit ja žalim visoki volova,
Nit Anice, mlade udovice,
Udat će se ona za drugoga,
Niti žalim mali divojaka,
Neka znadu, što je sirotinja,
Već ja žalim slobodni planina
I Pilara, svoga zavičaja.« .

Svršetak